

ATAJAN TAGAN

K E S E K I

Saýlanan eserler

Aşgabat – 2013ý.

K E S E K I

(Taryhy roman)

Eser jransuz goşunynyň kaprally Gylibef de Blokwiliň “Türkmenlerdäki 14 aýlyk ýesirlik” hem onuň ýesir duşen 1860-njy ýyldaky söwewşine başdan-aýak gatnaşan pars serbazy Muhammet Aly al- Hüseýniniň “Merw jeňi” ýatlamalary esasynda ýazyldy.

PEREŇLI ÝESIRIŇ GÖZLEGİNDE

(sözbaşa derek)

Türkmenlerde ýesirlikde bolan fransuz goşunynyň kaprally Gulibeb de Blokwiliň yzyny yzarlap, 1989-njy ýylyň dekabrynda Pariže geldim. “Winon” myhmanhanasynda ilkinji duşuşygym rus ýazyjylarynyň eserlerini fransuz didlne geçirip, özüniň terjimeçilik mekdebini döreden Lili Deni bilen boldy. Saglyk-amanlyk soraşylandan soň, gartaşyp ugran ol aýal maňa: “Öz powestiňizde-de Blokwil hakda roman ýazmaga material tapyljak” diýdi. Dogry, edebiýatyň ody bilen girip, küli bilen çykyp ýören tejribeli aýalyň aýdýanynyň jany hem ýok däl. Çünki materialyň içinde gaýnap, telim ýyllap maglumat ýygnasaňam. jüpüne düşmese, şowly eser ýazyp bolmaýandygyna özümem şaýatdym. Ol ýazýanyň başarnygyna bagly iş. Buluçlaryň durmuşyndan eser ýazmak üçin olaryň arasynda telim gezek bolsamam, keseden tapylan maglumatlary öwrensemem, ahyry “buluç powestine” derek “Sallançak mukamy” diýen düýpden başga eser döredendigimi ýadyma saldym. Oňa garamazdan, Blokwiliň Watanyňa gelenime görä, bir ýerden “uç” tapmak, boş gaýtmazlyk isleýärdim.

Alty günün dowamynda Parižniň köçelerine, muzeýlerine, geçen asyryň aýaklaryndan habar berýän gonamçylyklara aýlandym. Haýsydyr bir mazar daşynyň ýüzünde “Blokwil” diýen ýazga gabat gelerin öýtdüm. Terjimeçiniň aladasy bilen gadymy Sorbonna uniwersitetiniň baý taryhly kitaphanasynyň onlarçabukjasy dörülse-de, Blok wil hakda hiç hili maglumat tapylmady.

Biz Týrkmenistanda Blokwili haýsydyr bir derejede hudožnik bolupdyr diýip hem çaklaýardy. Çünki onuň galdyryp giden suratlary bardy, taryhçylar şekilleriň dowamyny agtarýardylar. Akademik Myrat Annanese pesowyň şol suratlar bilen gyzyklanyp, parižli kârdeşine hat ýazmagy-da ýöne ýere däl. Şonuň üçinem fransuz hudožnikleriniň Mekge-Medinesi hasaplanýan Mon-Martere aýlanamda, eşiklerine seretseň, diňe geçen asyry däl, ondanam has aňyrrakky döwürleri ýatladýan bolmagy-ga ahmal hudožnikleriň arasynda eli galamly Blok wil hem bar ýaly bolup durdy. Bolsa-da, men Pariž saparymyň iň ahyrky gününe çenli Blok wil baradaky maglumata sataşmadym.

Moskwadan ugramankam, rus ýazyjylarynyň biri parižli bir professor aýala hat gowşurmagy haýyş edipdi. Öz işim-ä bitmedi, tanşymyň ýumşuny beri bitireýin diýen pikir bilen professoryň öýüne jaň etdim.

Elen Anri orta ýaşlaryndaky aýal. Onuň adamsy hem amerikaly psiholog. Eleniň özi Sorbonna uniwersitetinde rus edebiýatyndan ders berýär. Onuň rus dilini, rus, sowet edebiýatyny düýpli bilýändigine akylyň haýran galýar. Men oňa “Izwestiýa” neşirýatynda rus dilinde çykan birtomlugymy sowgat berdim.

Onuň öýünde, çay başynyň peýrewе gürrüňinden soň, men Elene näme maksat bilen Pariže gelendigimi, maksadyma-da ýetmän, ertir irden Moskwa uçmalydygymy aýtdym. Ol sowgat berlen kitabyň gatlaryny açyşdyryp otyrka, meniň gahrymanymyň adyny ruslaryň ýalňyş ýazýandygyny, ýagny “Guliugef Blok wil” bolman, “Kulibef Blok wil” bolmalydygyny aýtdy. Şeýle hem ol meniň “ýitigimden” uç tapmak üçin rus dilini gowy bilýän, belli fransuz taryhçysy Wan Regemortere ýüz tutmagy maslahat berdi. Birdenem ol gapdalynda münner bolup duran telefon görkezijileriniň birini açdy-da:

--Şu görkezijide Blok wil diýen ýekeje familiýa bar eken!—diýip, ýylgyrdy. —Belkem, ol seniň gahrymanyň neslinden bolup çykar?

--Hany mende beýle bagt!—diýip, men Eleniň ýagşy niýetine öňünden ynanmazçylyk etdim.

Eleniň jaň eden telegony, ilki-hä bent boldy, soňam trubkany hiç kim götermedi. Şeýlelikde, men agşamara jaňlaşmagy wadalaşyp, professor bilen hoşlaşdym.

Hiç hili çaklama, garaşylmadyk tapynda umyt baglaman otyrkam, telefon jyrlady. Jaň eden Elendi. Onuň begenji telefon simlerine sygmaýardy.

--Edil özi eken. Meniň telefonda tapan adamym Blok wiliň ýakyn garyndaşy bolup çykdy. Ol sagat 18-de bize öz öýünd garaşýar.

Biz Elen bilen ýene bir sagatdan duşuşmagy wadalaşdyk.

Parižlileriň iň barly hem sypaýylar gatlagynyň ýaşaýan ýeri bolan 16-njy raýony. Erlanžel köçesiniň 14-nji jaýy. Biz şol jaýyň gapysyna gelenimizde sagat 18 bolmaga dört minut bardy. Men Blok wiliň garyndaşynyň nähili adamdygyny görmäge howlugýardym, tizräk içerik girmesek, ol adam beýleki gapydan çykyp gidäýjek ýaly bolup durdy. Şonuň üçinem men Elenden bosaga ýetip, sagadyna seredensoň aýak çekmeginiň sebäbini soradym.

--Bizde belleşilen möhletden öň gapyny kakmak bolmaýar. Onda-da, sypaýylaryň ýaşaýan ýeri bolan şu raýonda. Belkem, öý eýesiniň ýene birki minutlyk aladasy bardyr. Belkem, belleşilen wagtdan ozal gapyny kakyp, biz ony gelşiksiz ýagdaýyň üstünden eltjek.

Men özümiziň iki-üç minut däl, telim sagat wagtymyzyňam parhyna barman, köp mahal bári bitirilmegine garaşyp ýatan zerur işimizi taşlap, tanyş -biliş bilen boş warsaky urup ýörşümizi ýatlady. Wagт tygşytlamakda, her minuta biçak eserdeň garamakda parižliler, has beterem döredijilik adamlary meni haýran etdiler. Ilki “Winon” myhmanhanasynyň gapysynda duşuşanda terjimeçi Lili Dini aýyň on başine çenli bar bolan wagtynyň iň soňky sagadyna çenli “eýelenip” goýlandygyny tekrarlamak üçin, edilmeli işleri minutma-minut bellenýän depderçesiniň gatyny açanda-da men geň galypdym. Men bolsam dekabryň dokuzynda Parižden

gaýtalydym. “Moskwadan ugramazyňyzdan dan bir hepde ozal duýdurylan bolsa, sizi iş planyma goşadym ”

Älhepus! Başaryp bolsa gowy endik welin...

--Häzir siz maňa sarp eden on minut wagtyňyzy nireden “ogurladyňyz?”—diýip, men hem Lilä, edil özleri ýaly bolup, sowal berdim.

--Her gün kitaphana sarp edýän iki ýarym sagadymyň on minudyny kesmeli boldum—diýip, maşynyna tarap haýdap barýan aýal gara çyny bilen jogap gaýtarýar.

Ýene bir gezek älhepus!

Wagtyň gadyryny bilmeýän, wagty nirä sarp etjegini bilmeýän adam üçin meniň gürrüni edýän hakykatym ýalan ýa-da gülkünç bolup görünmeli. Emma ynsan özüne ölçelip berilen çaklije ömrüň her minutyna sarpa goýsa, adamyň öz ömründe näçeler iş goparyp biljekdigine parižli edebiýatçylaryň arasyna düşende göz öňüne getirmek kyn däl. Megerem, Balzagyň, Gýugonyň, Merimäniň, Mopassanyň, Moemiň bir adamynyň galamynyň astyndan çykmagy mümkin däl ýaly bolup görünýän tomluklary-da wagty tygşytlamagy başarmagyň netijesinde peýda bolandyr.

Şol zatlar barada oýlanamsoň, Sorbonna uniwersitetiniň her minuty örän gymmat bahaly professorynyň Parižiň bir çetinden başga bir çetine çenli SSSR-den gelen çala tanşyny yzyna tirkäp, abysyz wagtyňy ýitirip ýörmegi meniň üçin aşagyndan çykmasy kyn bergi bolmalydy.

Gepiň gerdişine görä aýtsam, öýüne baryp gaýdalym bäre geçen üç-dört sagadyň dowamynda powestim bilen eýýäm tanyşmaga ýetişen Elen hem meniň gözlegim bilen “zäherlenipdi”. Ol öňde duran duşuşyga menden beter begenýärdi.

--Nähili täsin duşuşyk bolar! Taryhy duşuşyk!—diýip, Elen pyşyrdady. —Häzir biz taryhyň gapysyndan ätläris...

Şol mahalam “taryhyň” gapysy açyldy. Men sagadyma seretdim. Haýran galaýmaly...

Gapyny açan zandy öän daýaw, ýöne ýaşynyň köhelişmegi bilen az-kem çöküşip ugran, uzyn boýly, gerşi tüňnerip başlan çal saç adam “Žak Blokowil” diýip, tanyşlyk berdi. Ozal ÝUNESKO-da işlän, häzirem 83 ýaşly baýry diplomat Žak Blokowil şu mahal pensiýada eken. Daşyndan göräýmäge, oňa 83 ýaşly diýer ýaly däl.

Üçgi kerpiç diwar bilen däl-de, kitaplardan örülen sütün bilen saklanýan ýaly giň kabinetde otyrys. Ýaşyna garamazdan, akly, aňy birjik-de üýtgemedik, örän sowatly Žak Blokowil Türkmenistan hakda-da kän zat bilýär eken. Ol hatda Garagum kanalynyň birinji nobatdakysynyň uzynlygyna, onuň inženeriniň adyna çenli aýdyp otыр. (Dogrusy, şolary-ha özümem anyk bilmeýärdim.). Ol menden Baýramaly kurorty hakda, ol şäherde Moskwanyň Uly teatryna meňzedilip, (Maşgalasy Baýramala gelende içi gysmaz ýaly) Nikolaý patyşa tarapyndan kiçijik teatr gurlan bolmalydygyny aýdýar. Men ol barada hiç zat bilmeýändigimi, şitmändigimi boýun aldym.

Žak Blokowil gürrüniň arasyny bölmän diýen ýaly, jildi gaty köne bir kitaby tekjeden alyp, stoluň üstünde goýdy. Elen onuň sözlerini tolgunma bilen terjime etmäge başlady.

...Arhiwleriň, kitaphanalaryň ýanmagy bilen, megerem, bu kitap 19-njy asyrdaky ilkinji neşirden galan ýeke-täk kitap bolsa gerek. 1866-njy ýylda çap edilen. Özi-de bu Kulibefiň öz elinde saklan kitaby bolmaly...

Ol Blokwiliň “Türkmenlerdäki 14 aýlyk ýesirlik” diýen gündeliginiň ilkinji gezek fransuzça çap bolan kitabydy. Kitabyň başynda gür gara sakgally, inçeden uzyn, gündogarlylaryň harby lybasyny geýnen alagöz adamynyň portreti bar. ”Ine, bu hem meniň atamnyň süýtdeş dogany Kulibefiň portreti—diýip, Žak Blokowil gürrüň berýär. --Onuň doly ady Žorž Anri Kulibef de Blokowil bolmaly. 1832-nji ýylda Hormandiýada doglup, 1903-nji ýylda Parižde hem dünýäden ötüär... (Bu maglumat maňa juda zerur gerekdi!)

123 ýyl mundan ozal çap bolan kitaby waraklap otyrys. Tekstiň arasyndan surat yza surat çykýar. Geçen asyryň ortalary. Türkmen aýallary keçe gülläp otyrlar. Täze dikilen gara öýüň üznüsine serenjam berilýär. Ýene bir ýerde düýä ýük urulýar. Adamlar üýşüp bagşy diňleýärler. Toý gidip dur, uly gazanlardan naharyň bugy göterilýär... Diňe tekst däl, suratlaryň özleri hem taryhdan gymmatly maglumat berýär...

Meniň Moskwadan ýazyp gaýdan sowallaryma jogap gaýtarýan öý eýesi türkmenlerde ýesirlikde bolan ýakyn garyndaşynyň diňe harby hünärli adam bolup, hiç mahal surat çekmändigini, gündelikdäki suratlary bolsa onuň öz düşündirişiniň esasynda başga bir hudožnik dostunyň çekendigini aýdýar. Bu hem gymmatly maglumat...

--Eger-de myhman aman-esen yzyna gowşuraryn diýse, men bu kitaby birki aýlyk berip hem bilerdim—diýip, Elen ýaşulynyň aýdanlaryny rysça geçirýär.

“Gojanyň göz göreji ýaly edip saklap oturan gymmatly kitabyňy alyp gaýtsam, soňam, poçta bilen yzyna ibersem, birdenem ol ýitäýse, bu çal saç adam men hakda nähili pikir eder!” Şeýle oýlanma meni kitaby alyp gaýtmakdan ýüz döndermäge mejbur etdi.

Meniň depderimde Blokwiliň özüne, döwrüne, döwürdeşlerine, syýasy, harby ýagdaýlara degişli 26 sany sowal bardy. Özi hem taryh sahypasyna meňzäp oturan Žak Blokowil ol taryhy sowallaryň hemmesine diýen ýaly, özünden başga hiç kimiň tapmagy başarmajak jogaplaryny gaýtardy.

Hoşlaşanymyzda men öý eýesine ýanym bilen alyp baran 1861-nji ýylyň höýabrynyň aýagynda ýesirlikden boşadylanda, “agabeg” diýip atlandyran “hojaýyny” Mämmedöwez pälwana ýadygärlik goýup ghaýdan öz goşa nilli pereň sapaňasynyň suratyny sowgat berdim. Asla gadaşylmadyk sowgada aňk bolup tolgunan goja diplomat begenjinden ýaňa elýaglygyny çykatmaly boldy. (Goşa nilli pereň sapaňasy Blokwiliň döwürdeşi goňurly Mämmedöwez pälwanyň häzir Türkmenistanyň Mary etrabyňyň ‘Hakykat’ obasynda ýaşayan nesillerinden biri Kakageldi Jümmüýewiň öüünde taryh ýadygärliگی hökmünde saklanýar.)

Men özümi bagty çüwen awtor hasaplap, Elen aýtmyşlaýyn, ”taryhdan çykamsoň”, Parižiň salkyn howasyndan dem alyp, gadymy koçe bilen ýeňil basyp ugradym

Moskwa-Pariž-Aşgabat, dek, 1989.

“Gajarlar dinastiýasynyň höküm süren döwründe bolup geçen ähli wakalaryň içinde iň pajygalysy Merw jeňidir.”.

Seýit Muhammet Aly al—Hüseýni

“Ülkeýi agzam diýirler bu Maru-Şahu-Jahan,
Barçalar dawa kylyp ötgen zamandyr bu zaman.
Hangeçen kendinde gördüm akdy sil ornuga gan,
Başa-baş eýlir talaş Rüstem sypat,Haýdar nyşan,
Kyldygym haýru-doga,könlüm anyň mestanydyr.”

Mollanepes

Içi alagaraňky köne kepbäniň döwür gapysy çalarak açyldy-da,goşary gara tüýli el iç işikde çaklaňja agaç tabagy goýdy.Gapy ýapylyp, ýañadandan açylansoň, şol el ýene içerik uzady.Agaç tabagyň gapdalynda şapbat ýaly zagara bilen bir bölek düýp sogan peýda boldy. Şol zatlar zyndanda oturan ýesiriň günortanky owkadý bolmaly.

Her gezek owkatly tabak getirilip goýlan badyna,burçda ýatan kädileriň arasynda mekan tutan syçanlaryň jyk-jygy eşidilýär.Jndarlaryň ol gozgalaňyny ýesir nahar ysynyň alynmagy bilen baglanyşdyrýar.Şol pursatda keýpi elhalrak bolsa, ”öý eýesi” aýagyny gymyldadýar.Aýak gymyldanda agyr gandal ýakymyz ses edýär.Şonuň bilenem gorkuzylan syçanlaryň jyk-jygy tapba kesilýär.

Syçanlar by gezegem gozgalaň tapdy.Emma zyndanyň böwründe iki eplen köne at keçaniň üstünde tagaşyksyz aýbogdaş gurap oturan bendi jandarlara esli salym päsgel bermedi.Ol dyzynyň üstündäki gaty daşly ullakan depderi gapdalda goýdy-da,gapynyň yşyndan ýagty düşýän ýerde duran tabakdaky nahara nazar aýlap,uludan dem aldy.”Jenap kapral¹! Jenap kapral! Bular ýaly nahary seň itiňem iýmeýärdi ahyryn..” Dogudanam,bir ýyl mundan öňki döwür ýatlansa, kapral ol mahallar beýle nahary aw tazysyna-da rowa görmezdi.Özi bolsa aklygy gözüni gamaşdyrýan gymmatbaha köýnek geýip,Parižiň iň kaşan restoranlarynda naharlanýardy,nahary-da saýlap,dannap buýurýardy. Bu gün welin aristokratlykdan bendilige öwrülen kapral itiniň iýmejek owkadyna-da sabyrsyzlyk bilen garaşýar. Onuň zyndana zyňlany bäri üç aý töweregi wagt geçenem bolsa,gün yrman diýen ýaly berilýän şol bir nahar.Ýesir ol naharyň adyny-da bilýär—çarwalar oňa “unaş” diýýärler.Ýesiriň “Agabeg” diýip ýüzlenýän esasy hojaýyny Eýemyrat goňuryň maşgalasy-da şondan üýtgeşik owkat iýýäne meňzemeýär.Sebäbi käte-käte surat çekäýmese ýa-da depderine bir zatlar ýazyşdyraýmasa,ýesiriň döwür ýerleri berdaşly ýylgyn şahalary bilen berkidilen köne gapynyň yşyndan daşaryk seredip oturmakdan gaýry pişesi hem ýok.Daşarda bir-birine örän golaý dikilen üç sany gara öý,üç öýe-de hyzmat edýän palçykdan ýasalan beýik ojak görünýär.Şol ojagyň üstündäki gara gazanda näme bişse üç öýe-de,ýesiriň zyndany—samankepbä-de ýetirilýär.

¹ Kapral –Fransuz goşunynda ofiserlik derejesi.

1937-nji ýylda Mary adyny alan, oňa çenil Merw ýa-da Hangeçen diýlen şäheriň demirgazygyndaky Goňur obasynda ýesir bolup oturan fransuza Blok wil diýilýär. Onuň doly ady Žorž Anri Gulibef de Blok wil. Ol Merwe çozan Eýran goşunlarynyň arasy bilen gelip, türkmenlere ýesir düşen, gajara-da, türkmene-de çalym etmeýän, kümüş reňkli buýra saçy egnine düşüp duran geň adam. Adyny eşitseler-de, heniz türkmenleriň ýeke gezegem görmedik milletiniň wekili bolany sebäplimi ýa-da aýalyňkydan sähel kelte saçly bolany üçinmi, geň ýesiriň gürrünü köp ýere ýaýrady.”Goňurda Pereňden gelen ýesir barmyş” diýip, eşiden eşitmedige eşitdirdi. Şeýlelikde, Blok wil derrew ‘Pereňli ýesir’ lakamyna-da eýe boldy. Agyz agyzdan ýel alyp, onuň özüniňem, ýakyn hossarlarynyňam maly-mülki dünýä sygmaýan baýdygy hakda-da gürrüň edilýärdi.”Ony bendilikden halas etmek üçin garyndaşlary mün guluň bahasyny bermäge-de razymyşlar” diýen habaram köpün gulagyna ýetdi, nebisjeňleriň agzyny suwardy. Şonuň üçinem Eýemyrat goňur öz paýyna düşen pereňli ýesiri uly bir hazyna hökmünde goraglaýar. Ol Blok wili hossarlaryna satyp, baý bolmagyň arzuwynda. Eýemyrat bendiniň aýagyndaky gara guply gandalyň açaryny-da mydama diýen ýaly öz ýanynda saklaýar, agasy Mämmedöwez pälwandan başga hiç kime ynanmaýar. Gandal, hatda Blok wil aýak ýoluna gidende-de topugyndan aýrylmaýar.

Blok wil 1860-njy ýylyň 3-nji oktýabrynda Hangeçenň gunorta-gündogarynda Semendik ýolunyň ugrundaky Ceýitnasyr gonamçylygynyň golaýynda, Gojugyň bagynyň ilersinde ele düşdi. Ol haýsy gün, haýsy mahal, hähili ýagdaýda, kim tarapyndan ýesir alnanyny ýadyndan çykarmaýar. Ýöne ol urlup-ýenjilip, sähne edilmedigem bolsa, şu gün aýdan näçesidigini welin anyk bilmeýär. Ol hepde, aý hasabyny az-kem bulaşdyrды. Ýogsam, noýabryň 12-sinde Blok wiliň ýigrimi sekiz ýaşy dolmaly. Onuň çakyna görä, şu gin aýyň dokuzy ýa-da onudy. Belkem, on ikisidir. Belkem, hut şu gün onuň ýigrimi sekiz ýaşy dolýandyр. Dolanda näme? Aristokrat adam ol günü turşy ynaş hem aýy sogan bilen bellemelimi? Geçen noýabrda ýigrimi ýedisi dolanda nähili bolupdy! Sena derýasynyň kenaryndaky iň gymmatbaha restoranda Blok wiliň dost-ýarlary, zyba zenanlar ýygnanypdy. Ýesir ol dabarany ýatlamagam islemeýär. Ýigrimi ýedi ýaşy bellende gülgün şeraply zerli bulgurlaryň şyňnyrdysy ýaňlanan bolsa, ýigrimi sekizinde onuň aýagyndaky posly gandalyň gödek şakyrдysy eşidilýär. Üstesine-de, ýigimi sekiz ýaşan pereňliniň doglan gününüň indiki senesine ýetmezligi-de ahmal. Her hili garaşylmadyk wakanyň bolaýmagy hem daş däl. Ony Eýemyrat goňurdan ogurlap, has gymmat satmagyň kül-külüne düşüp ýörenleriňem sany köpeliýär. Şeýle ýagdaýda nämä garaşsaň garaşybermeli.

...Naharyny iýip bolan kapral birden ýüzüni kürşertdi, kebzesi gurşan ýaly, eginlerini hereketlendirdi. Şondan soňam gapdalyndaky düwün-düwün bolup duran agaç sütüne arkasyny ýaplady-da, üç-dört gezek süýkendi. Çaky, ýesir gaty kirläpdi ýa-da ukudan açylan bitmidir büreler “günorta naharyny” edinmek üçin gyrbyldasyp başlapdylar. Ýesir soňky gezek adam şekilli ýuwnanynyň haçandygyny ýatlajak boldy. Howurly bugy hamyňy köýdürip barýan ýewropa hammamlary kaýda galdy! Sen ony gaýdyp görermikäň, jenap kapral? Ýa-da bitiň, sirkäň bilen, bir garyş gara kiriň bilen ýat ülkäniň gaýnap duran gyzgyn çägesine duwlanmaly bolarmykaň?

“Yragyň, Azerbeýjanyň, Eýranyň, Horasanyň gajarlar tiresinden we beýleki ilatyndan 25 müň serbaz, 10 müň atly, eşekli, 2 müň senetçi hem söwdagär ýygnanmaly” diýip şa buýruk berdi”.¹

Muhammet ÄGEHI.

1860-njy ýylyň 14-nji iýunynda ýüzüne haýbatly şiriň hem Günün kümüş öwüsýän şekili çekilen onlarça tугy pasyrdadyp, Eýran goşuny Saragtyň sebtinde Tejen derýasyndan geçdi.

Bezelen ak atyň üstünde oturan şazada Hemze Mürze Hişmet Döwläniň ýüzi agyrdy. Bolsa-da, ol çalarak ýylgyryp, gapdalyndaky atla ýüzlendi:

--Jenap Blok wil, siz şu günki senäni ýadyňyzda berk saklaň!..

--Menem şol hakda oýlanyp gelýärdim --diýip, Blok wil, şazadanyň aýdanyny ýene bir gezek tassyklaýan ýaly, öňki aýdanynyň üstüni baş atmak bilen hem ýetirdi. — Bu gün müň sekiz ýüz altмышынjy ýylyň iýun aýynyň on dördi!

--Ol siziň hasabyňyz bilen şeýle. Biziň hasabymyzdan müň iki ýüz yetmiş ýedi bolýar. Oň parhy ýok. Barybir, siz, şu topraga gadam basan ilkinji ýewropaly bolýaňyz. Şeýle dälmi, jenap?

Blok wil şazadanyň deňinden geçmäge meýillenen atynyň jylawyny çekdi

--Ilkinji ýewropalydygyma-ha güwä geçip biljek däl, siziň Alyjenabyňyz. Ýöne ilkinji fransuz bolaýmagym welin ahmaldyr.

Hemze Mürze başga söz diýmedi. Özüni bu topraga gadam basan ilkinji fransuz hasaplan Blok wil içini geplettdi. Ol türkmen topragynda basym gopmaly taryhy harasatyň düýp sebäbi bilen ýörite gyzyklanmasa-da, köp zatdan habarlydy. Maşadyň etegindäki Ýakytgaladan agyr goşunyň ugraly bäri geçen bir aý töwerek wagtyň dowamynda iki adamyň başy çatylsa, edilýän gürrüň Mary ýörişi hakdady, Horasanyň hem tutuş Eýranyň türkmen topragyna garaýşy baradady. Blok wil ol syýasat hakda agyr goşuna önbaşчы bolup gaýdan horasan kethudalary bilen açyk jedele girmese-de, öz garaýşyny ýañzydýardy. Ol başga ýurdyň ogly bolany sebäpli, iki tarapyňam tersine ters, dursüne durs diýmek isleýärdi,

Eýranyň türkmenleriň üstüne çozmagynyň düýp bahanasy alamançylyk bilen baglydy. Blok wil ol tutarygy hem iki sany deň dawagäriň jedeli hasaplaýardy. Eýranyň ýapyşalgasy türkmenleriň, esasanam teke türkmenleriniň Horasanyň demirgazyk sebitlerine çapawulçylyk etmekleridi. Bu bahana esassyz däl. Türkmenler alamançylyga-da çykýardylar, Horasanyň obalaryny-da talaýardylar. Ýöne eýranlylar, şol sanda horasanlylaryň özlери-de, edil türkmenleriň edişi ýaly, Saragta, Merwe, Ahala hälimi-şindi alamana çykýardylar, obalary-da talaýardylar. Ýöne Eýran syýasatynyň aňyrsynda başga bir uly maksat bardy. Ol hem alaman bahanasy bilem Murgap ýakasyndaky türkmenleri gutarnykly baknalyga öwürmek ýa-da Balha, Buhara, Hywa

¹ Merwe çozuş eden Eýran goşunynyň sany barada taryhçylar dürli-dürli maglumat berýärler. Emma, biziň pikirimizçe, söweşe başdan-aýak gatnaşan hem wakalary gyzgyny bilen ýazyp beýan eden gajar nökери Şeýit Muhammet Aly al-Hüseýniniň berýän maglumaty hakykata has golaý bolsa gerek. Ol “Merw jeňi” diýen gündeliginde şeýle ýazýar: “Mykaddes kent bolan Maşatdan şanyň iň golaýlarynyň biri Şikabol Mülk gelip, goşunyň hem sülsadyň başyny jemledi. Onuň hut öz göz önünden geçireni 21 müň serbaz bilen 33 top boldy”. /Awtor./

gaçyp gitmäge mejbur etmek,şonuň bilenem Mary topragyny Eýranyň hasabyna geçirmekden ybaratdy.

Emma ýagdaýa has düýpli garasaň,alamançylyk bahanasy uly döwlet tutumyna başlamaga ýapyşalgady.1860-njy ýyllara çenli Eýranyň Kawkazdaky raýaty bolan on ýedi sany şaheri,Hyratda,Owganystanda,Bulujystanda ummasyz möçberdäki ýeri elinden gidirmegi Nasretdin şaha ynjalyk bermeýärdi.Ol her hili tutarygy ýapyşalga edinip,gidirilen baýlyklaryň öwezini dolmalydy.Kawkaza ýa-da Gündogara ädim ursa,topugyna kakyljagyna göz ýetirýän şa maksadyny aňsat ýol bilen amala aşyrmakçydy.Oňürti Merw synsa,Gökdepäni, tutuş Ahaly dyza çökmek ýeňil düşjekdi.Şu günki alamançylyk hilesiniň ertirki bähbidi şeýle öwrüm bilen baglanyşyklydy.

Blokwil beýle syýasatyň manysyna düşünýärdi.Eýranyň öz tarapyna geçirmäge ymtylýan şol ýerlerinden Orsýet bilen Angliýanyňam hantamadygyny bilýärdi.

Maşatdan gaýdylaly bäri,eýranlylar tarapyndan her ädimde diýen ýaly nygtalmagyna garamazdan,türkmen topragynda gandöküşligiň bolmajakdygyna Blokwil ynanmaýardy. Özi hem harby adam bolansoň,otuz ýç top bilen munça sülsady alyp, tükeniksiz harç-harajat çekip,eýranlylaryň sährada seýil etmäge gaýmandyklary pereňli üçin aýdyňdy. Şol sebäpli-de ol bu ýöriş özi üçin gamgyn tamamlanar öýdüp hem gorkýardy,başa düşjek howpuň näme bilen baglanyşykly boljakdyny göz önüne getirip bilmese-de,ýakymсыз pursadyň golaýlaýandygyny kalby syzýardy.Ol eýýäm aýak basyp başlan bu topragynda düýpden ýat adamdy.Parslar bilen deňeşdireniňde-de, kapral kesekidi.Şonuň üçinem ol her ýer-her ýeri gyrgyzy çogan ýapynyp ýatansoň,zagpyran reňke bürenen sähranyň gabat gelen ädiminde peýda bolaýmagy ahtimal howp oňürti eýranlylaryň däl-de,öz aýagyndan alar öýdüp çaklaýardy.

Boljagy entek näbelli zadyň hakykata geçmegi tötänlige baglydy.Blokwiliň bu topraga nesibesiniň çekmegi-de tötänlikdi.Ol Fransiýanyň Tährandaky ilçihanasynda gulluk edýän dostunyň ýanyna gezelenje gelensoň,Eýranda işe durmagyň-da aladasyny etdi. Emma harby ugurdan öz isläýjek orunlarynyň hemmesi eýeli bolansoň,ol ýene Pariže dolanmagy makul tapdy.Ýöne Tährandan ugrajak bolup ýörkä,1860-njy ýylyň mart aýynyň soňky günleriniň birinde Eýran şasy Nasretdin öz wekiliniň üsti bilen oňa garaşylmadyk bir geň habar ýetirdi. Blokwil türkmen topragyna şaýlanýan goşunyň arasy bilen gitmäge çagyryldy.

Fransuz kapraly gadymy Merw hakda,Buhara,Hywa,Samarkant hakda kän zatlar okapdy,köp gürrüň eşidipdi.Ol Gundogary,taryha ornan şol şäherleri öz gözi bilen görmegiň arzuwyndady.Şonuň üçinem ol Nasretdiniň çakylygyny günübirin kabul etdi.

Eýran ýolbaşçylaryna Blokwil ýaly sowatly adam gerekdi.Ol goşunyň arasy bilen gidip,Nasretdiniň aýratyn tabşyrygyny,eýranlylaryň özleriniň onçakly başarmajak işini amal etmelidi. Kapral Mary topragynyň degerli ýerleriniň,ýap-çilleriniň,suwarýş ulgamlarynyň ýagdaýyny karta geçirmelidi,zerurýetlik bolan mahaly surat almalydy.

Oňa hut Nasretdin şanyň öz adyndan beýle ýumuş bilen ýüz tutulmagynyň sebäbi bolsa topografiýadan başy çykýan Blokwiliň ýanynda Parižden alyp gaýdan,ýer-ýurtlaryň kartasyny çekmek üçin ulanylýan zerur enjamlaryň,megerem, entek Eýranda ýekejesi-de ýok surat alýan abzalyň bolmagydy.

Blokwil şol esasy tabşyrykdan başga-da, harby ekspedisiýada habarçylyk borjuny-da berjaý etmelidi, ýörişniň täzeliklerini Ýewropa ýetirmelidi. Ol, ilki bilen-ä, sowatly ofiseriň tüýs başaraýjak işidi. Ikinjidenem, Eýran goşunlarynyň hereketi eýranlynyň däl-de, ýewropaly bir kesekiniň dilinden dünýä ýaýradylsa, ýalanam çyna öwrüljekdi.

Şanyň teklibini kabul eden Blokwil özüniň ätiýajy elden bermeyän ägä ýewropalydygyny ýüze çykardy.

--Eger men türkmenlere ýesir düşäýsem, siz meni azat etmäge kepil geçermisiňiz?

Kapralyň Mara gitmeginiň şertlerini ylalaşmak üçin iberilen şa wekili seňrigini çalarak ýygryp, ýaňsyly gülümjiredi.

--Size gaty sowatly adam diýipdiler welin, jenap...

--Men size özümiň akyl-paýhasymyň nä derejededigini seljermek üçin sowal bermändim. Düşünmedik bolsaňyz, sowalymy ýene bir gezek gaýtalamaga taýyn.

Pereňliniň keserli adamdygyna göz ýetiren şa wekili tiz dillendi.

--Sowaly gaýtalamagyň hajaty ýok, jenap. Hiç kimiň ýesir düşmejekdigine, hatda ýeke serbazyňam burnunyň ganamajakdygyna biz kepil geçip bileris. Merwe ýigrimi iki müň serbaz bilen otuz üç top iberilýär ahyryn.

--Men topuň sanyny ýa-da gümmürdisini özüme kepilnama hökmünde kabul edip bilmen...

Tejen derýasyndan geçilensoňam, şanyň wekili bilen bolan gürrüňi ýene bir gezek ýatlan Blokwil, herniçigem bolsa, Fransiýanyň Tährandaky ilçihanasynda resmi bellik hem etdirip, Eýran döwletiniň möhüri basylan kepilnama alandygyny dürs hasaplady.

Blokwil pala-gurra düýrmegi bilen uýýanlardan däl-di. Eemma ol entek Eýrana gaýtmak hyýalynda-da ýokka, Parižde gören düýşüni şu mahala çenli hem ýadyndan çykaryp bimeýärdi. Gaýtam ol Parižden daşlaşdygyça, şol görülen düýş

hakykatda amala aşjak ýaly bolup duýulýardy. Ol düýşi ýagşa ýormaýsy ýaly, ýamana-da ýormajak boldy. Ýöne kalbynda inkiş galdy. Blok wil düýşünde düşnüksiz bir sebäp bilen Afrikanyň topragynda ýeke düýp-de gök ot çetremeýän bir ýurduna düşýär. Ol serhedi ýok ýalazy meýdany synlap ýörkä, ýeriň astyndan çykan ýaly bolup, bir topar garaýagyz aýal peýda bolýar, ellerinde-de naýza meñzeş ýasama ýarag bar. Blok wil olaryň ylm tarapyndan kannibal diýen fransuz sözi bilen atlandyrylýan adam etini tapsa başga iýmit gözlemeýän wagşylardygyny derrew tanaýar. Sebäbi ol kanniballar barada örän täsin hekaýatlary kän okapdy,

Garaýagyz aýallaryň gylygy geň däl. Birdenem olar Blok wiliň üstüne hüjüm edýärler. Ol gaçmaga maý, gizlenmäge pena tapmaýar. Uzyn aýak bolsa-da, kapral ol keltebeden aýyrhalardan gaçyp gutulyp bilmeýär. Şar gara aýallar Blok wili üç ätmänkä tutup, onuň gulaklaryny, barmaklaryny gemirmäge başlaýarlar. Ol indi adam iýijileriň penjesinden sypmajakdgyna akyl ýetirýär hem şol çykgynsyz, ömründen jyda güşýän pursatynda-da, ar-namys barada oýlanýar, özüniň harby adamdygyny ýatlap, Watan goragynyň söweş meýdanynda mergen duşmanyň atan okundan wepat bolman, haýsydyr bir adam iýýän hatynlaryň hapa dişlerinden abraýsyz öljekdigine namys edýär...

Blok wil gören geň düýşini derrew ejesine aýdypdy. Ene güýşüň mazmynyny diňlände geñirenme-de, ol wakadan gaty kän wagt geçensoň ogly Tährana gitmeksi bolanda şol köne waka dolandy. Ol perzendiniň uzak ýola düşmegine aýak depip garşy boldy, düýşde gören wakasynyň hakykata öwrülmeginiň ahmaldygy bilen ogluny gorkuzjak boldy. Emma nesibe, takdyr diýilýän zadyň adamyň islegi bilen hereket etmeýäni sebäpli enäniň islegi amala aşmaldy. Blok wil adam iýýänleriň ýurduna bolmasa-da, uzak Tährana tarap ýola düşüdi.

Düýşe aýatda bolmaýan, bolmajak zatlaryň hem girýändigini bilse-de, şol ahwalat kapraly inkişe gidirdi, öňde bir howp bar ýaly bolup duýuldy. Şonuň üçinem ol türkmen topragyna ugralmazyndan ozal Eýran şasy bilen kepilnama baglaşanyň ýene bir gezek dogry hasapladý. Düýşe herki zadyň girişi ýaly, durmuşda-da garaşylmadyk wakanyň bolaýmagy ahmaldy. Üstesine-de, fransuz kapraly bu ýalynly topraga-da düşerin diýip hiç mahalam çak etmändi. Bu-da onuň üçin garaşylmadyk wakady...

Agyr goşunyň başyny çekip barýan bir kowçum atlydan saýlanan şazada Hemze Mürze jylawy gaýra tarapda görünýän alaňa tarap çekdi. Özi ýaly atlardan ara açmak

serkerdäniň bedewiniň ökjesini ýeňletdi. Onuň art aýaklarynyň astyndan atylýp çykyan ýeňiljek tozan tekiz meýdanda özboluşly yz galdyrdy.

Öňdäki belentlige çykyp, zerur sülsady bilen süýşüp gelýän goşunyň depesinden ser salmak islän Hemze Mürze gezerine tutan ýeňil aýak atynyň jylawyny çekip, göçgünini gaýtarjagam bolmady. Tomsuň gazanynda gowrulyp, sypala öwrülen bahardan galan näzik otlar at töýnagynyň aşagynda bir enaýy şytyrды döretди. Ol ses bedewiniň gezerine guwanyp, etlek alkymyny titredip oturan serkerdäniň gulagyna hoş ýakdy, keýpini göterdi.

Badyny gowşatman, şazadany bir demde alaňyň örküjüne alyp çykan at eýesiniň kalbyndakyny aňýan ýaly, yzyna öwrüldi-de, guýrugyny oýnadyp duruberdi. Günortadan tükeniksiz goýun sürüsine meňzäp süýşüp gelýän sülsadyň öňi görünse-de, yzy görünmeýärdi. Nemsiz toprakdan göterilýän şor gatyşykly çal tozan, turan ýerinden daşlaşmajak bolýan ýaly, sülsadyň üstünde, pessaý bulda meňzäp sallanyp durdy. Agyr goşuna depesinden nazar aýlan Hemze Mürze, geň galmakdanmy ýa-da güýjüne buýsanmakdanmy, çalaja ýylgyryp, baş ýaýkady.

Žorž Blok wil aýratyn sarpa goýulýan adam hökmünde, köplenç, goşun ýolbaşçylarynyň golaýynda bolýardy. Bu gezegem ol janpenalar hem serkerdä ýakyn adamlar bilen birlikde Hemze Mürzäniň yzysüre belentligiň üstünde peýda boldy. Ol şazadanyň hereketini görensoň, sowal bermän durup bilmedi:

--Siziň Alyjenabyňyz, näme beýle baş ýaýkadyňyz-la? Bir zatdan nägile bolduňyzmy?

Çalarak ýylgyran Hemze Mürze kalbyndakyny ýaşyrjagam bolmady:

--Gara gününde tapanyny iýip, şoňa-da şükür edip oturmaly türkmeniň oz başyna belany satyn alşy barada öýlandym, jenap.

Blok wil serkerdä ýene bir sowal bermekçi boldy. Emma atlaryny säpjedip gelen dört sany adamyň belentlikde peýda bolmagy berilmeli sowalyň öňüne böwet boldy.

Gelenlerden Mahmyt Mürze Aştiany bilen Hasan Aly han sertip iki bölekden ybarat Horasan goşunlarynyň baştutanlarydy. Orta boýly, dykyz, pişge murtly Mürze Mämmet Kowam ed-Döwledi. Türkmenler oňa “Gara sertip¹” diýýärdiler. Ol tütuş goşunyň sülsadynyň jogapkäridi. Gara sertip Nemze Mürzäniň özüne iň ýakyn hasaplaýan adamydy. Dördünji atly adaty serbazdy. Aşakda-da baş-alty cany serbaz durdy.

Hemze Mürze elindäki gamçynyň sapy bilen eýeriň kümüş çayylan gaşyna kakyp göýberdi. Şeýle hereket bilen onuň “Häzir men size bir zat aýtmakçy. Üns beriň!” diýýändigini goşun ýolbaşçylarynyň hemmesi bilýärdi. Maşatdan çykylany bäri bile ýörelen uzak ýol, bile geçirilen wagt Blok wili hem gajarlaryň köp endiklerine düşünmäge mejbur edipdi. Ol hem edil eýranlylaryň biri ýaly bolup, serkerdäniň aýtjak habaryna garaşdy. Şol mahalam Blok wiliň aty aýagy ýer tutmaýan ýaly bolup tapyrdady. Hemze Mürze oňa ünsem bermedi. Emma şazadanyň öňünde özüni aladaçyl edip görkezmäge endik eden Gara sertip:

--Atyňy öteräk bakaýypsyň öýdýän, jenap Blok wil?—diýdi.

Hiç kimden gep alyp galmagy halamaýan hem Gara sertibiň näme üçin beýle diýeniniň manysyna düşünen kapral:

¹ Sertip—Eýranda rus goşunyndaky “Brigada generaly” diýen nyşana barabar harby dereje. (Awtor).

--Şeýle ýaly,jenap.Öz-ä bir ýerde dek durasy gelenok—diýdi.Birdenem ol jogap şazada erbet täsir edäýmesin diýen pikir bilen hörpüni birneme peseltdi.—Haýwandyr-da, jenap. Ýogsam, dek durmaly mahaly depirjeklemese-hä gowy bolardy welin...

Gara sertip ýene özüni görkezmek isledi:

--Diýeniňi etmedigiň jylawyny berkräk tutsaň, utarsyň.

Blokwil hem sertibiň aýlawly diýip aýdan gepine özüniňki ýalyrak jogap gaýtardy:

--Özi aňmaýana jylawyndan çekip düşündirjek bolmak aňsat düşesi ýok-la..

Hemze Mürze aýtjak zözleri başgalara däl-de,diňe Gara sertibe degişli ýaly, onuň ýüzüne seredip gepledi:

--Bu gijäni şu ýerde geçirmeli bolar.Indi tä Merwe ýetilýänçä, öňümüzden akar suw çykjagy hem gümäna. Entek derýadan daşlaşmankak...

Gara sertip şazadanyň sözünü bölmekdenem özüne bähbit arady:

--Boş gaplaryň hemmesi eýýäm suwdan dolduryldy,merhemetli şazada!

Sertibiň pirimi paşdy,--Hemze Mürze sözi bölüneni üçin gaharlanmady.Gaýtam, ol sertibiň aýdanyny baş atyp makullady.

Serkerdäniň adamlary garaşdyrybam, esasy aýtjagy Tejen derýasyndan daşlaşylmanka düşlemek meselesi ekeni.Buýrugy kabul edip,her kim öz etmeli işi bilen meşgullanmaga gitmek üçin häzirlenip durka,uzakdan görünýän iki sany gara öýe,oňa ýetip barýan goýun sürüsine tarap sereden Hemze Mürze;

--Bu günki şamlyga türkmeniň berre guzusynyň etini iýmegem nesibämizde bolaýjak öydýän—diýdi.—O sürini görýäňizmi?

Bu gezegem Gara sertip özgelerden öňürtdi.Ol şazadany “baýguşa” deňemekden çekinip,köne nakyldaky şol sözi ýakymlyrak söz bilen çalşyryp aýtdy:

--Laçynyň rysgaly agzyna gelermiş,merhemetlim!

Şazada, näme üçindir, çalaja ýylgyryp goýberdi.

--Jaçyn diýýäniň kim bolar,sertip?

--Bu toprakda sizden gaýry laçyn bolmaz!

Blokwil sertibiň jogabyndan utandy.Ol ýüzüni bir tarapa sowdy: “Älhepus,gündogar adamlarynyň käsiniň ýüzüniň galyňdygyny! Erkek adam edil özi ýaly erkegi utanman, ýüzüne öwüp dur!”

Sertipler, serheňler¹ şazadanyň yzy bilen sürenlerinde,Blokwil hem olardan galmady.

* *

Gapdaly çelgili goşa gara öýe tarap mallaryny sürüp barýan arryk aksakal bilen sekiz-dokuz ýaşlaryndaky oglanjykdy.Aýagy çepekli,ýuzi güne ýanan oglan,edil bilbil saýraýan ýaly ýakymly sykylyk bilen bir heňi gaýtalaýardy.Uzyn boýly goja bolsa çaganyň owazyndan lezzet alyp,ýüzüni aşak salyp barýardy.

Uzakdan görnen atlylara birden gözi kaklyşan ýaşuly aýak çekdi-de,taýagyna söýendi.Ol Gowşut han tarapyndan çarwa goşlaryna ýörite ýollanan çaparlardan üste agyr howpuň abanýandygyny eşidenem bolsa,görnen atlylary şol habaryň manysydyr öýtmedi.Sada çopan bir ýurduň üstüne goşun çekip geljek adamlar sen-men

¹ Serheň—polkownik.

ýok,gündiziň gäni beýdip,zompa peýda bolýandyр öýdүp çaklamaýardy.Üstesine-de, ötegçiler: “Gowşut han Horasana jansyz gönderip,parslaryň Mara haçan döküljekdiginiň wagtyny öňünden biljekmiş.Oturumly ilaty,çarwalary habardar etjekmiş” diýen ýaly gürrüňem edýärdiler. Segsen sany aksakalyň Maşada maslahata çagyrylandygundanam çarwalaryň habary bardy.Şol hem türtkmenleriň kalbyna giňlik salýardy,gajarlar bilen bolmaly çaknyşyk dep ediler diýen umyt doredýärdi.Goja çopan görnen atlylary ilkibada-ha Gowşut hanyň çaparlarydyр öýdүbem çaklajak boldy.Emma iki öýli çarwa üçin oňça çapar iberilmejekdigi hakda öylanybam,öňki pikirinden el göterdi.Atlylar birneme golaý gelenlerinden soň bolsa,goja öz çaklamasynyň düýpden ýalňşdygyny bilip galdy.Gelýänleriň bu topragyň adamlary däldikleri geým-gejimlerindenem aýdyň boldy.Bolsa-da, goja kişi şol atlylaryň gelmegi bilen şu gün özüniň uly bir betbagtlygyň üstünden barjakdygynyň welin,eger-eger,pikirimem etmedi.Ol gelýänlere görkezmän, eliniň tersi bilen oglanjyga pagtaly çakmagyny uzatdy.

--Me,muny al-da,ýet,köşek!

Çakmagy elinde berk gysan oglan taýagatyndaky depä tarap taýçanak bolup atylp gitdi.Ol alaňyň aňyrsynda gözden ýitensoň,kän mahal geçmänkä,tomsuň petiş howasyny bölen goýy gara түsse dik asmana göterildi.

Gүpүrdeşip gelen atlylar çopanyň ýanyna ýetip,jylaw çekdiler.Näme üçindir,gelenler ýaşula Taňry salamynam bermedi.”Salam Hudanyň haky” diýip, içini gepleden gojanyň özi:

--Essalawmaleýkim,Taňry bendeleri!—diýmeli boldy.Emma at üstündäkilerden jogap gelmedi.

Gamçysynyň kümüş çaýylan sapy bilen gara ädiginiň lowurdap duran gonjuna çalajadan urmaga başlan Hemze Mүrзе gögүne garady.Çopan onuň eýýäm dik asmana çykan gara түssäni synlaýandygyny bildi.

Şazada,näme üçindir,gaty pessaý äheň bilen gepledi.

--Sakgalyňdan uýalman,ýene salamam berýäňmi?

Aýdylan gep gelenleriň nä pisint adamdyklaryny äşgär etdi.

--Salam Hudanyň haky-da—diýip, goja sandyrady.

Bu gezek çopana mekir nazar aýlap,şazada derek geplän Gara sertip birden-ä berjek sowalyndan öňünden göwni hoş bolýan ýaly,birdenem ýaňsylaýan ýaly özboluşly ýylgyrды:

--Alaňyň üstünde түsse etmegem Hudaýyň hakymydyр,goja?

--Aý,hawa...neme—diýip,birbada aljyrap, haňk-huňka ursa-da,çopan tiz özüni dürsedi.—Aý,oglan oýnap ýörkә ýakaýandyр-da..Agtyjagym çakmak çakmagy öwrenýädi-de..Çaga halky ot oýnamagy halaýa-da...

--Odam bir gowy zat,goja.Tүrkmenler “Ot—oraz” diýýälermi?—diýip,gep gezegini alan Hemze Mүrzäniň sesindäki ýaňsylama alamaty gahar bilen garjaşyp çykdy.

Ýaşuly at üstünde howalanyp gepleýän iki kişiniň ikisiniňem rehim-şepagatdan daşdaky adamlardygyny aňdy.Şonun üçinem ol aňyrsy görnүp duranam bolsa,çopan mekirligine daýanjak boldy.

--O bedroý öňňünem şeýdip ot ýakды..,

--Dүýnem şeýdip ot ýakandyр ol—diýip,Gara sertip seňrigini ýygyрды.—Ertirem ýakar. Ýöne sen agtygyňa tabşыр: şu gezekkisi ýaly süplүk ýakmasyn,ojar ýaksyn.Çölүň ojary kändir.Ýa-da ojarýň түssesi az bolýamy? Şeýlemi?

Gara sertipden soň ýene Hemze Mürze gepledi.

--Emma bizden öňürti sataşmak miýesser etse, sen öz Gowşut hanyňa aýt: “Seniň şu günki tutanyňy şazada Hemze Mürze düýn ütüp göýändyr” diý. Makulmy, çopan? Gowşut hanyň adamlary tutuş Garagumy otlasalaram, indi oňa tüsseden peýda ýok. Oz tüssesi onuň öz gözünü gapar.

Hemze Mürzanin haýbatly sözlerini eşitmeginden däl-de, onuň kimdigini tanamagyndan çopanyň süňni sandyrady. Ol şazada sözünü diňe ertekilerde eşidýärdi. Häzir bolsa şazada diýilýän gudraty güýçli bolmaly diýip aňynda galan beýik şahs bilen ýüzbe-ýüz dur. Ozi-de şazada diýilýäniň öňünde günälidigini hem içinden boýun alýar. Bu garaşylmadyk duşuşygyň soňy nähili bolarka?!

Hemze Mürze ilki Blokwide, soňam gara tüssä seretdi.

—O tüssäň manysyna düşüňäňmi, jenap Blokwi!

Blokwi gadymdan gelýän ol pirimiň manysyny bilýänem bolsa:

--Gatybir düşüňibem baramok, siziň Alýjenabyňyz!—diýdi.

--Türkmenler bu ýerden asmana tüsse goýberip, howpuň ýetip gelýändigini barada biri-birlerine habar iberýäler.—Hemze Mürze üstünde ot ýakylan depä tarap elini salgady.—Şol depä çykyp, az salym dursaň, Merw tarapdan şuna meňzeş ýene bir tüsse asmana galar. Aňyrdan ýene biri.. Şeýde-şeýde, ahyr ony Merwdäkiler görer. Tüsse çarwalaň çapary bolmaly. Indi düşündiňmi, jenap?

--Indi düşündim, siziň Alýjenabyňyz!

--Ýöne biziň serbazlarymyzyň Gowşut hanyň bosagasyndan tüsseden öňürti ätlejekdiklerini çarwalar bilýän dälirler.

Tüssä tarap ýene bir gezek nazar aýlan Blokwi Gowşut hanyň bosagasynda däl-de, eden etmişi üçin alanda ot ýakan oglanjyga, oňa sapak beren aksakala gajarlaryň näme çäre görjekdiklerini göz önüne getirjek boldy.

Şazada pereňliniň içgepletmesini bilen ýaly, çopana ýüzlenip:

--Özüň bilen deň bolsaň-a çakmak oýnaýan çagaň çatyny aýryp, öz ýakan oduna taşlamaly welin.—diýdi.—Ýöne onda-da ullakan günä ýok-da. Siz öz hanyňyzyň beren buýrugyny berjaý edýänler-dä. Biz oňa düşüňäň. Emma Gowşut han Saragtda ýakdyran odunyň alawyna Merwde köýmeli bolar. Bu ot ony dowzah ody bolup ýandyrar. Düşündiňmi, jenap Blokwi?

Sowal berlen adam aýdylany derrew tassyklamansoň, Gara sertip:

--Düşündik, merhemetlim, düşündük—diýip goýberdi.

Oňçakly ýerine düşmedik jogaba Hemze Mürzäniň özi hem ýylgyrmaga mejbur boldy.

Beýle sözlerden soň şazadanyň ýylgyrmasynyň gazaba öwrüläýmeginden öňünden eýmenen çopan özüne gelen ýaly bolup, erksiz halda:

--Düşnükli, han aga—diýdi. Şondan soň ol atlylary üns nazaryndan geçirdi. Hor ýabynyň üstünde oturan saryýagyndan geň adamynyň gajar dældigini çopan aňdy, “Özüň-ä saýry millet bolsaň gerek” diýip içini geplettdi.

Çopanyň Blokwi içgin synlanyny gören Gara sertip:

--Ony tanajak bolýaňmy?—diýdi.

Çopan öz dünýäsi ýaly sada jogap gaýtardy:

--Tanamag-a beýlede dursun welin, men asyl bi ýigidiň haýsy halkdandygynam çaklap biljekgäl.

--Pereňistan diýip eşidipmidiň?

--Pereňmi? Pereňistan!.. Hawa,hawa,eşidipdim.

--Eşitseň, bu adam şol ilden bolmaly.

Goja çopan Blokwiľiň uzyn gonçly kaşaň ädigine,gyralary düwmeli ýaly sapaňagabyna,döşi lowurdawuk ilikden doly geýimine birlaý üns bilen ser salyp çykansoň,ýene ädikde nazaryny saklady.Ol ädigiň başlygyna,gonjuna öwran-öwran seredip: “Älhepus, gonjy beýle dar ädigi bi adam nädip geýýäkä?!-- diýip haýran galdy.—Ýa aýagynda dagy tikäýýälermikä?”.

--O görünýän goşa öý seňkimi?—diýip, şazada sowal berdi.

--Meňki bolmaly

--Mallaram özüňkimi?

--Mal baýyňky.

--Özüňem baýyňkymy?

--Özüm Allaňkydyryn.

Ara dymyşlyk düşdi Şol dymyşlyk hem çopany gorkuzdy. “Ýene näme sorarka bi?”

Ýöne hiç zar soralmady.

Çonanyň sadadan-sada gep-sözünü diňläň Hemze Mürze sowal bermäge derek içini geplettdi: “Bu jahanda diňe gara zähmet çekmäge ýagdaýy bardygy üçünen özüni bagtyýar saýýan adamlar bar-ow! Şu mahala çenli ýaşan ömründe şu goja näme eşret görendir öýdýäň? Eşret nire! Daň bilen kişi malyny örä kowup, agşamlygam yza gaýtarýandyr. Ähli aladasy hem gara garnyny gury nandan doýurmakdyr, Bu biçäre jahanda kaşaňdan-kaşaň köşkleriň bardygynam, ol ýerdäki zyba gözeller biulen aýşy-aşrat çekilýändiginem bilýän däl. Mundanam ömür bolarmy? Mundanam ýaşaýyş bolarmy?” Diňe Hemze Mürzäniň garyp çopan hakyndakyb nebsiagyryjylykly oýlanmasy gojany hem agtygyny göni gelen ajaldan halas eden bolmagy-da ahmaldy.Ol atynyň jylawuny silkdi.

Öňe saýlanan şazadäniň yzragyndan atyny Gara sertibiň aty bilen goşalandyryp sürüp barýan Blokwiľ birden garaşylmadyk sowal berdi:

--Siz türkmenleri gaty güýçli duşman hasaplaýaňyzmy,jenap?.

Gara sertip baş-alty ädim ýol geçensoň, jogap gaýtardy.

--Top bilen garşysyna çykmalý duşman-a däl.Men şony-ha anyk bilýän.

--Onda munça görgi görüp,otuz üç sany agyr topy süýräp gelmek nämä derkardy?

--Ol syýasat,jenap.Sen harby adam ahyryn.Goý,olar Nasretdin şanyň mis ýumrugynyň nahili zatdygyny görsünler.

--Diýmek,syýasat-da?

--Edil özi.Gödek top biziň inçe syýasatymyz.

--Ol pirimiň dogry bolmagam ahmal. Ýöne siz ondanam inçe syýasat tapardyňyz ahyryn.Mysal üçin,teke hanyny Nasretdiniň huzuryna çagyryp,gepleşmek syýasaty...

Sag eliniň süýem barmagyny çommaldan Gara sertip Blokwiľiň “syýasatynyň” yzyny diňlemek hem islemeýän ýaly:

--Segra be mesjit çe kar!¹—diýdi.

¹ Itiň metjitde ne işi bar! (parsça).

Kapral sertibiň aýdany bilen ylalaşmasa-da, onuň gaňryşyna gaýtmady.

--Eger türkmenleriň beýleki tireleri-de tekelere kömege geläýseler, nätmeli bolar?

Temezligini gaşan sertip ýylgyrdy. Ol ýylgyryşda berlen sowalyň üstünden gülünýän ýaly alamat bardy.

--Türkmeniň tire-taýpasy dagyň daşy ýaly kän. Kän zady hem bir ýere jemlemek kyn bolýar. Inň gowusy hem, türkmenleriň agzy birigenok. Bize-de geregi şol. Hudaý saňa müň ýaş bersin, jenap. Müň ýyldan soň gelip garasaňam, türkmeniň agzynyň birigenini görmersiň. Her täze gelen han “Tireleň agzy birikdi” dýip gygyrar. Emma sen oňa asla ynanmagyn. Ol hanyň diňe öz wagtlaýyn bähbidi üçin aýdylýan boş gepdir.

--Nämä esaslanyp siz beýle ynamly pikir ýöredýäňiz?

--Sebäbi türkmenler gedem halk. Özlerem boş gedem. Gedemligem nadanlykdan gelip çykýar. Akyllý, aňly-düşünjeli adam hiç mahal gedemlik etmez. Akyllynyň gedemligem sadalyk bolup görünýändir.

--Akyllý adamlaryň sada bolýandygyna-ha menem kän gezek göz ýetirdim, jenap. Ol pikir bilen ylalaşýan.

Pereňliniň sözleriniň öz aýdýanlarynyň ählisini makullamak diýip hasap eden Gara sertip hasam beleň aldy.

--Merhemetli Hemze Mürzäniň ijasasy bolsa, men hut şu ýerden türkmeniň bir taýpasynyň, mysal üçin, sarygyň üstüne çapar ýollardym.

--Näme maksat bilen?

--Maksat düşnükli. ”Marra be dest-e duşman baed keşd”¹

--Saryk diýýäniňem duşmanyňyz bolsa, ol size topulmaly ýylany çakarmyka?

Sertip Blok wile mekir nazar bilen garady.

--Şeýdäniňi bildirmän, ikisiniňem guýrugyny basmaly. Şony oňarsaň, iki ýylan biri, birini hökman çakar. Biz üçin haýsy haýsyny çaksa-da, parhy ýok. Adam diýilýän wagşy bir eneden bolan iki sany aždahany-da uruşdyryp biler.

Sertibiň soňky aýdanlary kaprallyň göwnünden turdy. Ol taýly gezek baş atdy.

* *

“... Alakadyr, ýylan hinlerinden ýaňa ýeriň ýüzi eleme deşikdi. Atlar, düýeler şol çukanaklara büräp, aýaklaryny döwýärdiler. Gijäniň birmahaly goşunyň içinde gopgun turdy. Şol gije gurpdan gaçan hem suwsuz galan mallaryň 2 müňüsi bagryny ýere berdi.”

Seýit Muhammet Aly al-Hýseýni.

“...Türkmeniň naýza dürtülgi kellesi syrylgydy, uzyn sakgaly şemala galgaýardy. Ýüzündäki tyg yzyna, ýaralara garanazdan, onuň sowatly bolandygyny bilmek kyn däl. Onuň ýüzünde ýaňsyly ýylgyryş bar ýalydy...”

Blok wil.

1860-njy ýylyň iýul aýy ortadan agansoň, däli çöl öz gudratyny görkezip başlady. Gara sertip şazadanyň haýsy ugur bilen gitmek baradaky sowalyna ýerli tebigatyň

¹ Ýylany duşmanyň eli bilen öldürmeli (parsça).

talap edişine görä däl-de,öz kalbynyň islegine hem akylynyň çatyşyna görä jogap gaýtardy.Ol Saragt-Mary aralygynda könedan gatnalyň ýörlen ýoly howply hasaplap,çöl üstünden gönülap çykmany etdi.Gara sertibiň beýle teklibi,ony goldan şazadanyň gelen aýgdy özüne bähbitli bolar öýdülen umyt bilen baglydy. Olar türkmenleriň başdir-ondur bolup edäýmegi ahmal çözüşünden sowa geçmek,wagt utmak,şonuň bilenem azyk-owkat tygşytlamak isleýärdiler.Emma ýowuz çöl welin öz edähedine görä boldy.Iýulyň ortalarynda bolsa çölüň ýeke-täk edähedi keseden gelenler üçin heniz sataşylmadyk jöwzady.

Başyndan aýagyna çenli on kilometr çemesi uzalyp gidýän goşunyň göteren agyz suwy dördünji gün günortana ýetmän tamam boldy.Şeýlelikde, gürrüni köp edileni üçin Blokwiň uly howatyr bilen garaşan jöwzasy hörpüni has-da belentden tutup ugrady.Her günde azyndan baş-alty farsah¹ ýol aşarys öýdüp tama eden serkerdeleriň üç günde geçinem şonça bolmady.Ozal ýörelen ýol uzakda galyp,ürpek çägä çykylandan soň hereket etmek has-da kynlaşdy.Ýasy paşmakly düýeler-hä, haýalam bolsa,herhal,ädim urýardylar welin, eşek,at,gatyryň çägede duran ýeridi.Üsti agyr ýükli haýwanlaryň töýnagdy edil depesinden çekiç bilen urulýan ujy ýiti çüý ýaly bolup, ýumşak çägä gömülýärdi.Jümle-jahan ot alan ýalydy.Adamlar özüni güwläp ýanyp duran ojagyň başynda-da däl-de,ortasynda ýaly duýýardylar.Onlarça serbaz,mal-gara gurpdan gaçyp ýykylyp başlansoň,geňeşçileriniň maslahatyna gulak asan Hemze Mürze çöl içinde goş ýazdyrmaly diýen buýryk berdi.Gündiz düşlenip,yssy birneme kiharlar öýdülip,gije ýöremeli edildi.

Iliden öňürdip çadyryny başyna diken Žorž Blokwi ýarymaçyk eňsiden daşaryny synlady. Ony ilki geňirgendiren zat; bu çöl-beýewanda,herhal, agaja meňzäp,ýaprak çykaran bolup oturan ösümliklerdi.Onuň çadyrynyň edil maňlaýynda penjesini çägä urup, garry ýolbarsa meňzäp oturan ullakan ojaryň ýüzi daraw-darawdy.Blokwi ony yssa tap getirip bilmän,gotur açan agaç hasaplady. “Bu dünýä däl--dowzah.Onda-da dowzahyňam iň zandyýamany.Beýle dünýäde ölmän,ýaşap bilýän adamlary Balha,Buhara kowup,topragyna dawa etmeli däl-de, gaýtam, olaryň mertligine hem-ä haýran galmaly, hemem guwanmaly. Beýle çydamlylygy tutuş dünýä üçin nusga edinmeli.Beýle zulma tap getirip bilýänligi üçin olara hormat goýmaly...”

Ömründe ilkinji gezek kümüş öwüsýän ürpek çageli hakyky çölüstana düşen adam üçin,onda-da ýewropaly üçin Garagumuň ähli zady täsindi.Blokwi dünýäni tutup ýatan çageligiň ortasynda ada ýaly bolup saýlanyp duran takyr meýdana haýran galyp syn etdi. Takyryň ini-boýy üç yüz ädimden kän dälde.Şol meýdanyň serhedinden aňyrdan ýene ürpek çageligiň dünýäsi başlanýardy.Göräýmäge,şemal haýsy tarapdan öwüsse-de,ol takyr çäge labyrynyň astynda ýitip gidäýmeli ýalydy.Şonda-da ojagaz meýdanyň ýap-ýaňy sübselenen ýaly bolup ýatmagy çöle näbelet pereňli üçin düýpden düşnüksizdi.Blokwi gündogarly adam bolan Gara sertipden ol barada soraysa, aljak jogabyny öňünden bilýär. ”Ol Taňrynyň işi,jenap”. Beýle jogap pereňli kanagatlandyrmaly dälde.Çünki onuň Taňrynyň öz işdigine eýranlylaryň düşündirişi bolmasa-da düşüňän pereňli Taňrynyň takyry näme üçin döredendigi, nädip ony takyrylygyna saklap bilýändigini gyzyklandyryýardy.

Kän mahal geçmänkä-de, Blokwi haýran eden takyryň üsti söweş meýdanyna

¹ Farsah (Parsah)—Atyň bir sagatda ýöräp geçýän ýoly. Takmynan 6 km. (Awtor).

öwrülen ýaly boldy. Ýöne ol söweşde adamlar ele gylyç alyp, biri-birlerini çapmaýardylar-da, hemmeler bir maksat üçin pile ýapyşyp, ölümiň garşysyna söweşýärdi. Bu mahal nireden gelnip, nirä barylýandygyna-da, kimiň nä milletdigine-de parh goýulmaýardy. Ajal howpy duşmany dosta öwürüp, adamlaryň agzyny birikdiripdi. Teşnelige uçranlaryň hemmesiniň arzuwy eli ýaragsyz duşmanyň —çölüň depäňden inderip duran ajalyndan baş gutarmakdy. Ondan başyňy gutarmak üçinem diňe bir ýol bardy. Ol hem çölüň öz göwsünden nem almakdy. Serbazlar bir dem alyş wagty hem elden gidirmejek bolup, guýy gazýardylar.

Kesesinden garasaň, adamlaryň edýän hereketleri gülkünç ýalydy Emma çadyrdan çykyp, ýagdaýy synlaýan Blokwiň kalbynda gülkä ýa-da geň galmaklyga orun ýokdy. Çöl diýilýän nägehan özüniň nämedigini oňa tiz düşündirdi. Ol guýy diýilýän zada-da düşünmelidi. Çünki şu takyryň astyndan nem tapylaýmasa, agyzsuwsuz galan serbazlaryň köpüsi gyrylaýmalydy.

Blokwil mundan aýylganç hem bir waka bolar öýdüp çak edýärdi. Serkerdeler hem kethudalar üçin alapalyk alnan agyzsuwy ýeterlik bolmalydy. Serbazlaram ondan, elbetde, habarlydy. Eger-de guýy gazmakdan netije çykmasa, ölüm bilen ýüzbe-ýüz duran serbazlaryň alapalyk suwy ele salmak üçin baş göterip, Maryda türkmenleriň depesinden salynmaly gylyjy şu takyrda öz biri-birleriniň depesinden salmaklary ahmaldy. Eger-de şeýle bolaýsa, ýaragynyň ýitiligini dünýä ýaýdyrmak üçin Nasretidin şanyň Merwe ýörite ýollan pereňlisiniň ýagdaýy niçik bolarka? Yewropa gazýetleriniň sahypalarynda Eýran serbazlarynyň duşman bilen bolan söweşde görkezen edermenliklerini wasp etmäge derek olaryň bir tylum ýa-da ýeke mytara suw üçin serdarlarynyň başyndan gylyç salyşlary taryp edilemikä? Şol sowalyň jogaby barada oýlanyp, guýy gazýan serbazlary synlamaga çykan Blokwil “Ýok, men ony beýdip bilmen—diýdi.—Bu biçäre serbazlarda näme ýazyk bar? Bular öz günemasyny dolandyrmak üçin gaýdan hakynatutma gullar ahyryn. Name, hol görünýän altmyş ýaşly goja bilen ýanyndaky on bäs ýaşly ýigdekçe gan dökmäge höwesek bolup, bu ýere gelendir öýdýäňmi. Bu pahyrlarda ýeke günä bar, olam—garyplyk. Başarsaň, bu biçäreleri ölüme alyp gaýdanlary paş etmeli... Menem şol serbazlaryň biri ýaly. Ýöne olaryň ýagdaýy meniňkidenem agyr. Olar küşdüň pyýadasy ýaly erksiz adamlar. Küştdä hem pyýada pahyr mydama şany, weziri gorap wepat bolýar. Iň soňky pyýada janyny gurban edýänçä, şa ýesir düşmeýär diýen ýaly...”

Saragt bilen Mary aralygynda häzir, dogrudanam, küşt oýny gidýärdi. Görgüli pyýadalar—serbazlar şanyň, weziriň başyny goramak üçin öz başlaryny halas etmelidiler. Ýöne ol biçäreler by gezek, bu ýerde Garagumuň gazaply penjesinden sypaýsalaram, indiki ädimde Mara ýetip, şol agalaryň başy üçin gara başy ýene orta goýmaly boljakdyklarynyň pikirini hem etmeýän ýalydylar. Hawa-da, hakyky durmuşa meňzeş küşt oýnunda pyýada, atly, mal-gara diňe şany goramak üçin döredilipdir ahyryn. Durmuşam şol küşt oýnundan kän bir parhlanmaýar.

Aňyrdan öwüsýän ýalnyň içinden epgek donuny geýip çykan Gara sertibe gözi düşen Blokwil içinden “Ana, küşt pyýadalarynyň weziri hem peýda boldy!” diýip ýylgyrdy, onuň bu ot-ýalnyň içinde çadyryny taşlap, bärlik ýönelige gelmeýändigini aňdy. Blokwil onuň edil boýnunyň çykan yerinden kesilen, saçy hem täze syrylan

kelläni sakgalyndan tutup, elinde sallap gelyänine nazary kaklyşanda, belli netijä geldi. Bu gezekki buýruk Hemze Mürzäniň hut özünden ýeten bolmalydy. Sebäbi serbazlarynyň harby taýynlygyna göwni ýetýänem bolsa, olaryň ruhuny götermek üçin şazadanyň çem gelen tutarykdan peýdalanmagy halaýan adamdygyny pereňli bilýärdi. Bu mahal bolsa serbazlaryň başyndan agyr apat inipdi. Her hili ýol bilenem bolsa, häzir olaryň ruhunu götermelidi..

Sakgalyndan tutulyp getirilýän gara kelle Blokwiile öten agşamky bolan kiçeňräk çaknyşygy ýatlatdy. Dogry, çadyry serkerdeleriňkä golaý dikileni üçin, goşunyň gaýra tarapynda turan gopguna Blokwiiliň özi şaýat bolmandy. Ýöne töweregindäkilerden eşitmegine görä, daňa golaý sülsadyň gyrasyndan çawap geçen on-on iki sany atly türkmen birnäçe serbazy öldürip, üç sanysyny hem ýesir alyp gidipdiler. Şol çaknyşykda atdan agan türkmeniň bolsa kellesi kesilipdir.

Garagumuň howry Eýran goşunlaryny Mara ýetirmän gyryp gutarjak bolýan ýaly şeýle bir gyzdyrýardy welin, yssa näbelet däl serbazlaryň özlери-de beýle aýylganç ýagdaý ozal hiç ýerde, hiç mahal bolan däldir öýdýärdiler. Entek beýle yssy bilen asla-da çaknyşyp görmedik Blokwiil bolsa, Gün ýere gaty golaýlan bolsa gerek diýip oý etmäge mejbur boldy.

Serbazlaryň onlarçasynyň suwsuz ölendiginiň habary ýaýrady. Şehit ölmek howpy özleleriniň nesibesinde bardyr öýdüp howarylanan serbazlar ýer köwmegi hasam çaltlandyrdylar. Iki-ýç gulaç çuňlukdan yzgarly gum çykça-da, basym suwa ýetiler diýer ýaly umyt etmäge esas ýokdy.

Blokwiil öz çadyryna golaýrak ýerde gazylýan guýynyň ýanynda yzgarly guma hantamaçylyk nazary bilen seredişip duran serbazlaryň ýanyna baranda, bir goja onuň bilindäki mytara tarap ümledi.

--Bir owrt suw beräýmeseň, halym gaty harap, jenap. Taňry bendesine rehmiň insin!

Goja serbazyň naýynjar bakyşynyň gury söz bilen gaýtaryljak jogaba kanahatlanmajakdygyny öňünden bllen Blokwiil mytarasyna pitikledi. Içi boş mytara, daşyna mata örtülenem bolsa, öz ýagdaýyny duýdurýan şaňňy ses bilen “Mende bir owurdam suw ýok” diýdi. Ol habar haýsy dilde aýdylandygyna garamazdan, hiç bir dile düşünmeýän üçinem düşnükli di.

Jogaba münkürlük etmedik goja serbaz by gezek Blokwiiliň sapaņasyna tarap ümledi. Ol öz kaşan sapaņasyna hyrydar bolunýandyr öýdüp;

--Bu ýagdaýda saňa owadan sapaņa nämä derkar?—diýdi.

--Sen düşünmediň, jenap, --diýip, dodaklary jaýryk-jaýryk bolan serbaz zordan gepledi.—Maňa rehim et diýýän. Meni at-da, teşnelik belasyndan dyndar diýýän...

--Beýtjek bolsaň, özüňde-de ýarag bar ahyrýn.

Serbaz başyny ýaýkady.

--Öz atan okuňdan ölmek namartlyk bolar. Beýtsem, Hudaý meň günämi ötmez.

--Eger seni ataýsam, Hudaý meň günämi bagyşlarmyka?

--Ynsana rehim eden bendäni Hudaý eý görýändir.. Meň uzak geplemäge-de ragwatym ýok, jenap...—Goja serbaz ysgynsyz aýaklaryny süýräp, gazylýan guýa tarap süýşdi.

Blokwiil onuň indiki etjek hereketlerini synlamaga durdy. Onuň çaklamagyna görä, öz ýaragyndan ölmegi namartlyk ýa-da günä hasaplaýan serbaz, eýýäm üç-dört

gulaç çuňluga ýeten guýynyň düýbüne özüni taşlaga-da, yzgarly hem salkyn topragy bagyrtlap, jan bermelidi. Emma beýle bolmady. Goja serbaz kisesinden kirli ýaglygyny aldy-da, gyzgyn çägiň astyndan çykarylan yzgarly toprakdan penjesini dolduryp, onuň arasynda saldy, ýaglygynyň uçlaryny hem çogmaklap, ony süzmehalta ýaly etdi. Soňra ol toprakly duwünçeği agzyna ýetirip, iki eli bilenem mäkäm gysdy. Çaky uzgarly toprakdan gojanyň agzyna birki damja nem daman bolmalydy. Ol ýaglykdan dodagyny aýransoň, gözlerini süzdü:

--Şifa kardam!¹

“Ýeri, agzyňa ýeten nemden peýdalanjak bolsaň, geplemän bir dur-da, akmak!—diýip, Blok wil gaýybana käýindi.—Dodagyna degen yzgary “Şifa kardam” diýen pursadyň ýalynly epgek şol dem ýok etmezmi!”

Dik asmana çykan Gün Garagumy depesinden köýdürüp barýan bolsa, aşagyndanam göze görünmeýän mähnet ojak gyzdýrýan ýalydy. Iki tarapdan urýan howra çydaman, gowrulyp, gyzylymtyl reňke öwürülen çägeden ýanyksy ys gelýän ýalydy. Gazylan guýulardan daş çykarylýan çagesow gumuň yzgary desbi-dähel ýok bolup gidýänem bolsa, şol topragy ýañagyna sürtüp duranam bardy.

Birdenem ýaglygyndaky yzgarly gumy döken goja serbaz ýene Blok wiliň alkymynda peýda boldy. Ol pereňliniň mytarasyna gaýtadan göz dikdi-de:

--Şonyňy maňa bersene, jenap!—diýdi.

Bu gezek öňki aýdanyna ynanmazçylyk edilendir öýden pereňliniň gahary geldi, mazaly jogap bermäge häzirlendi. Emma teňneligiň özi bilenem gurup ugran oýny hakda oýlanmaga mejbur bolansoň, ol gödek gepläp, gojanyň göwnüne degmegi uslyp bilmedi.

--Name, maňa münkür bolýañmy, serbaz?

--Ajal ýüzüne garap durka, münkürlige orun bolýan däldir, jenap. Men bu gezek senden suw dilämok, boş mytaranyň dileýän.

Blok wil serbazyň içi nemsiz gaby dilemeginiň manysyna entek düşünmese-de, mytarasyny üzatdy.

--Bu ýagdaýda aýyp zat bolmaz, jenap, --diýip, mytaranyň gapagyny açan serbaz çermegine ýapyşdy.

Gojany utandyrmak islemedik pereňli gapdala garady. Emma bu mahal ýaşulynyň ýadyna utanç düşmeýärdi.

--Taňry ýalkasyn, doganjyk!

Blok wil ýylgyrmakdan saklandy.

--Ýene gerek bolar. Öz ýanynda durubersin!

Goja serbaz baş atyp, oňa minnetdarlyk bildirdi.

--Dogry aýdýañ, gerek bolar. Maňlaýyňdan bir katra der çykse-da, yrýa etmeli däl bu mahal.

Blok wiliňem ýanýan meýdanda mundan zyýat saklanmaga ýagdaýy ýokdy. Onuňam dodaklary gurap, ýuwdunmasy kynlaşyp ugrady. Ol çadyra tarap dolanmaly etdi, emma ýüzugra saklanmaly boldy.

¹ “Janym şypa tapdy” diýen ýalyrak. /Awtor/

Aýaklaryny uzyn salyp ýatan düýäniň töwereginde süllerişip ýören serbazlaryň eňekleri, ýañaklary gyrmyzy gana boýalandy. Ýeňsesini tüňnerdip, öňe eglen bir serbaz ýatan düýäniň boýnundan gujaklaýana meňzeýärdi.

Golaýa gelen Blok wil düýäniň hanasyndan çykyp ýatan gözlerine nazary kaklyşandan, haýwanyň ölüdini bildi. Düýäniň damagyny çalan serbazlar gan içip, teşneligi ýeňjek bolýar ekenler.

Ýagdaýa düşünen pereňli ol ýerde hem uzak saklanmady.

Blok wil çadyryna ýetmänkä, ullakan sazagyň kölegesinde çölün gyrymsy agaçlarynyň kökünü çeynäp oturan adamlary görüp aýak çekdi. Onuň çak edişine görä, daş çykan badyna yzgary bugaryp gidýän topragy ýüze sürteniňden, kök çeynemek has peýdaly bolmalydy. Herniçik-de, ýeriň üstündäki agajyň çalymtygam bolsa janly ýapragyny öldürmän saklaýan şol kökdi.

Çadyryna barsa-da suw ýokdugyny bilýän Blok wil iki sany köki goltugyna gysdy. Emma ol öz işdäsiň garşysyna gidip, köki mejbury ýagdaýda çeynese-de, agzynda ýakymсыz tagamdan gaýry zat duýmady. Bolsa-da, suwsuzlyk aýylgançdy, ol seniň işdäň alýanyňa-almaýanyňa garaman, kök çeynemäge-de mejbur edýärdi.

Kök çeynäp oturan Blok wil edil gapdalyndan geçenem bolsa, öz çadyryndan baş-on ädimlikde dikilen agajy görmän geçişine haýran galdy. Uzyn agajyň depesine naýza daňlandy, naýzanyň ujunda-da, Gara sertibiň köpe göz edip, sakgalyndan tutup getiren gara kellesi bardy. Blok wil ony synlap oturmaly boldy. Ok türkmeniň ýeňseçukuryndan girip, maňlaýyny böwsen ekeni. Naýzanyň ýiti uý hem okuň maňlaýda goýan deşiginden çykyp durdy. Şeýlelikde, ol maňlaýy ýeke şahly kellä meňzeýärdi. Serbazlara gajarlaryň edermenliginiň nusgasy hökmünde göz edilip goýlan türkmeniň sakgaly epgekli şemala galgaýardy. Göwreden aýrylan kelläniň ýylgyrýan ýaly ýüzüni synlan Blok wil: “Öz-ä bihal adam däl bolsa gerek!—diýip aýgyt etdi.—Ýüzi sowatly hem akylyly ýüze meňzeýär...”

Naýza dürtülen kellä adam sypatyny berýän ýüz, dogrudanam, ýylgyrýan ýalydy. Ymgyr çölde giň meýdany tutup ýatan takyryň üstünde omadaklaşyp ýer köwýän serbazlaryň ýagdaýyny az-kem ýokarrakdan synlasaň, ýylgyrmazça-da däl di. Janyny göni gelen ölümden gutarmak üçin ynsanyň özünden erksiz edýän herme hereketi keseden seredýäne gaty gülkünç bolup görünmelidi.

* *

Saragt bilen Mary aralygyndaky agyr ýoly dogry ýigrimi günde geçen Eýran goşuny 1860-njy ýylyň 6-njy iýulynda Köşk obasynyň golaýyndaky soň Porsulaga adyny alan Nyýazmet gala diýilýän köne berkitmäniň ýanynda ymykly goş ýazdyrды. Nyýazmetgala Mary topragy doly basylyp alynýança zerurlyk döräýençä ätiýaçlykda durmaly sülsadyň esasy böleginiň hem azyk-owkadyň saklanmaly ýeri bolmalydy.

Baran ýerinde özi üçin del ýurduň ähli zady bilen gyzyklanýan Žorž Blok wil bu ýerdäki obanyň adyna Köşk diýilmeginiň sebäbine hiç düşüňip bilmedi. Töwereginde saýasynda dem alaýar ýaly ýeke düýp daragt hem görünmeýän, kaşandan-kaşan belent ymaratlary ýok ýeriň ady näme üçin köşge ýanaldyka? Ýa-da ýanyndaky taşlanyp gidilen öýlerden sähel beýkligi bilen tapawutlanýan, çig kerpiçden bina edilen metjit üçin şeýle at galdymyka? Ýer-ýurda at goýmaga gezek gelende ilem-ä ýalňyşagan däl di. Ýa-da ol özlere şeýle ýowuz toprak beren tebigatdan närazy adamlaryň tapan ýaňsýlamasymyka?

Dag üstüniň belentli-pesli ýollary söküp, Nowruzabatdan çykylaly bäri sataşan birmeňzeş düzlük bilen ýowuz çöllük Blokwiili halys lejikdiripdi. Nyýazmetgalanyň töweregindäki içgysgynç görnüş hem göwnüne ýakmadyk pereňli derrew çadyryna girdi. Ol ýol kartasyny açyp, "Nyýazmetgala", "Köşk oba", "Semendik" diýen ýazgy etdi, garaňky düşüp-düşmänkä-de düşegine geçdi...

Ertir irden çadyryň daşyndan gelen haýbatly ses pereňlini ukudan oýardy. Onuň çadyrynyň gapdalynda durup, bogazyna bat berýän Gara sertipdi. Ol ýanyndaky adamlara käýinýärdi.

Çadyrdan çykan Blokwiiliň gulagyna ýeten habara görä, öten agşam gijäniň bir mahaly gajarlaryň düşelgesine aralaşan türkmenler ukuda ýatan serbazlary oka tutupdyrlar. Belkem, diňe syýasat üçin edilen bolmagy-da ahmal ol hüjümiň goşuna ýetiren ullakan zeperi-de bolmandy. Türkmen gülesinden diňe iki sany serbaz wepat bolupdyr. Gara sertibiň gepine görä, üç sany gajar hem ýesir alnyp gidilipdir.

Oňa garamazdan, Gara sertibiň öz garamagyndaky adamlara käýinmäge-de, jabjynmaga-da, çäre görmäge-de haky bardy. Çünki ýanyna baryp duran pereňlä onuň düşündirişinden many alsaň, türkmenleriň öten agşamky hüjümi Horasan goşunynyň agzyna çöp ölçäp görmek üçin edilen syýasat bolmalydy.

Gara sertip aňyrdan dyňzap gelen gaharly sözleri pürkmek üçin gapdalyndaky iki sertibiň biri, "Ferahan" diýlip atlandyrylýan polkuň serkerdesi Hüseyin Aly hana tarap seretdi. Emma Hüseyin Aly hanyň Nasretidin şanyň hut özüne golaý adamlaryň biridigi ýadyna düşdümü-nämemi, nazaryny onuň ýanyndaky sertibe öwürdi. Şeýlelikde, Hüseyin Aly hanyň eşitmeli sözlerini Fathaly han Şahsöwen Bagdady eşitmeli boldy.

--Üstüne çozmak-ha beýle-de dursun, türkmenler hatda seň ukyňy bozmaga-da ýaýdanmaly. Türkmenler senden gorkusyna on farsah ýakynyňda asgyrmaga-da çekinmeli.. Emma sen çadyryňda mylaýym düşý görüp ýatyrkaň, olar serbazlaryňy atyp gidýäler. Bu Eýran goşuny üçin utanç dälmidir? Bu mertemesi belent, merhemetli şahymyzyň bize eden ynamyny puja çykarmak dälmidir?—Şany ýatlan Gara sertip Blokwiiliň çadyryna tarap seretdi-de, sesini peseltdi.—Bu habar şol çadyrdan aňryk geçmeli däl.

Käýelýän adamlar Gara sertibiň näme diýjek bolýandygyna düşündiler. Çünki Blokwiilňiden aňyrda ýene üç sany çadyr bardy. Olaryň in çetkisi bolsa Hemze Mürze Hişmet Döwläniňkidi.

Soňky tabşyryk bilenem gijeki bolan ýakymсыз waka sebäpli çäre görüş sapagy tamam boldy.

Gara sertip Blokwiile:

--Şeýläk seret, jenap!—diýdi-de, günbatara tarap elini salgady. Günbatarda Blokwiiliň gözüne uç-gyraksyz meýdany tutup ýatan sary gamyşlyk göründi. Käbir ýerinde ýap-ýaňy at toýnagynyň oýnandygy mese-mälim bildirip duran gamyşlyk ozal içine ynsan dabany düşmedik jeňnele çalyň edýärdi.—Türkmenler şol jeňnelligiň içi bilen gelipdirler, şol jeňnelligiň içi bilenem yza gaýdypdyrlar—diýip, şony aýtmak bilen, hiç kimiň başy çykmaýan söweş syryny açan serkerdä meňzän Gara sertip düşündiriş berdi.--Biziň sertiplemmiz, serheňlemiz bolsa ol barada pikirem edenoklar.—Ol indiki aýtjak habary diňe öz harby egindeşlerine degişli bolsa-da, ýene Blokwiile ýüzlenip gepledi.—Saba owkadyndan soň şol jeňnele baryň. Günorta naharyny aw etinden iýýmegimizem ahmaldyr...

Gün guşluk bolanda, jeňňelligiň ileri tarapyňy boş göýan onlarça serbaz gamyşlygyň üç tarapyndan ot berdi. Kän mahal geçmänkä, töweregine otly halka aýlanan jeňňeliň üstüne gara tüsseden perde tutuldy. Guran gamyşlaryň şatyr dysy, çygar gamyşlaryň tüpeň atylýan ýaly tarkyldysy jeňňeliň içinde basga düşen haýwanlaryň, guş-gumrularyň zenzelesine garyşyp, Nyýazmetgalanyň Cemendik tarapyndaky giň meýdan belent asmany bilen birlikde goh-galmagala gaplandy. Gara tüssäniň ýokaryk göni gitmegine-de päsgel bermeýän şemalsyz howada alaw halkasy haýal gysylýardy.

Gara sertibiň baştutanlygyndaky baş-alty sany serkerde ýanynyň serbazlary bilen günortada, jeňňeliň ot berilmedik tarapynda jemlenipdi. Olar öz elleri bilen döredilen dowzaha tomaşagär bolup durdular.

Ähli jandardan öňürdip, otdan gaçan garamtyldan semiz towşan göni ilerligine eňdi. Emma ot ajalyndan gutulan janawer ok ajalyndan sypyp bilmedi. Ýeke towşana baş-alty sany gara nil çeneldi. Oňli-soňly ýaňlanan tarkyldy oňki gohuň üstüne urna boldy. Atylan oklaryň hemmesiniň nyşana degeni-degmäni belli däl, ýöne janhowluna bir towsup ýere ýazylan owadan jandar öz gyrmyzy ganyna boýaldy.

--Aý, ol towşandan agyz tamşanar ýalam zat galan däl bolsa gerek!—diýip, aňyrdan Gara sertibiň sesi geldi.

Blokwil Gara sertibiň “Günorta nahara aw etini iýmek” barada aýdanyny ýatlady. Ol ýene bir zada göz ýetirdi: jeňňel towşan awlamak üçin otlamandy-da, garşydaşa bukalga bolýan gamyşlar ýok edilýärdi. Gara sertibiň esasy maksady şoldy. Ýogsam, öten agşam ýatanlary güpbasdy eden türkmenleriň ýene gamyşlykdan peýdalanaýmaklary ahmaldy. “Ýeri, jeňňeli otladyň-da, gijäniň garaňkylygynam otlajakmy?!”--Bu Blokwiliň pikiri.

Töwerekdäkileriň biri gara tüssäniň başy asmana ýetýän, gara şaha, gara ýaprak ýaýradan mähnet gara agaç ýaly bolup durşuny synlasa, başga biri oduň örüsini barha giňeldip, öňünden çykan öl-gury çöp-çalamy ýuwarda kimin ýalmap baryşyna tomaşa edýärdi, ýene biri hem gep-söz alyşdyрмаýan täsin şatyrda diň salýardy. Blokwil bolsa öz başyny tizräk ajaldan gutarmaga derek pel-pelleýän bir kepderiniň serbazlaryň depesinde pyrlanyp ýörşüne garaýardy..

Tötänden aýagynyň astyna sereden pereňli sag ädiginiň edil burnuna ýetip, çabalanyp ýatan çaga kepderijigi gördi. Ol gyzyletenelikden ýaňy saýlanyp ugran, entek uçmaga ykypsyz, gaçmagyň ugruny hem bilmeýän ejiz jandardy. Eger-de kapral öňe tarap sähelçe hereket edäýen bolsa, çaga guş özzünden ýüz esse agyr ädigiň astyna düşüp mynjyranamalydy.

Blokwil adamlaryň depesinde pyrlanyp ýören kepderiniň näme üçin ajaldan gaçmaýandygynyň sebäbine şondan soň düşüňip galdy. Asmandaky ene kepderi öz dilinde adamlara bir zatlar diýýärdi, megerem, olara ýalbarýardy, megerem, balasynyň halas edilmegini soraýardy. Emma wagşylyk döreden adamlar biçäre guşuň diline düşümeyrdiler, düşüňäýselerem, olaryň özünden ejiziň arzyny diňlejekleri belli däl.

Pereňli çaga guşy eline aldy-da, baş-alty ädimlikde duran iki serbazyň birini öz ýanyna çagyrdy.

--Hol depäni görýäňmi?—diýip, ol gamyşlygyň gutarýan yerinden taýagatym ilerde göbek ýaly bolup çalaryp görünýän şor tümmege tarap elini salgady.

--Görýän, agabeg, görýän!—diýip, serbaz tabynlyk bilen jogap gaýtardy.

--Şujagazy şol depäniň üstünde goýup gaýt!

Aslynda-da bu ýere özünden ketdeleriň buýrugyny berjaý etdirmek üçin çagyrylan serbaz çaga guşy gysymyna aldy-da, görkezilen ýere tarap höküdikläp gitdi.

Blokwiliňem, serbazyňam eden hereketine olaryň özlerinden gaýry üns berenem bolmady. Şondan soň adamlaryň depesinde janserek bolup, pelpelläp ýören ene kepderi hem gözden ýitdi.

Ot adamlaryň duran ýerine golaýladygyça, gamyşlygyň içindäki galmagal hem güýjedi. Galmagal güýjedigiçe-de, tüpeň sesi ýygjamlady. Tüpeň sesi ýygjamladygyça-da, serbazlaryň, serheňleriň şady-horramlygy artdy. Blokwil olaryň bolşuna geň galdy. "Adamlar ýa biri-birlerini öldürip, ýa haýwanlary atyp, ýa-da tokaý otlap, öz edýän ýygynçylygyna heşelle kakmaly. Geň zat!"

Bir garynlak serbaz bolsa golaý gelende atan towşanynyň guýrugyndan ebşitläp, ýokary göterip dürşuna, öz mergenligi bilen ýoldaşlarynyň önünde magtanýardy.

Birdenem ýanýan gamyşlykdan atylp çykan äpet ýekegapan göni Blokwile tarap gaýtdy. Ara uzak bolmasa-da, pereňli ony synlamaga ýetişmedi. Ýöne onuň gözüne bolmasa, ýekegapanyň kebzesi tütäp gelýän ýalydy. Jany karkara gelip, gyssaga düşen wagşy haýwan gönelen ugrundan dönmedi. Onuň önünde durmak ajalyň önünde durmakdy. Şoňa göz ýetiren Blokwil sapaňçasyny sermedi. Aljyraňňylykda sapaňça-da mahaly bilen gabyndan çykmany. Pereňli özüni ýitirdi. Oňa gaçyp gutulmaga-da maý ýokdy. Gorkana goşa göründimi ýa-da hakykatdanam, şeýlemidi—ýekegapanyň öňe somalyp duran iki sany gylyja meňzeýän egri dişi pereňliniň garnyna sokulyp, ony ýokaryk göteräýjek ýalydy.

Ahyr ýalaňaçlanan goşa nil pereň sapaňçasyny hem mahaly bilen atylmady. Blokwil sähel salymdan garnyna ot bolup guýuljak agyryny garşylamaga häzirlendi. Birdenem sapaňça gümpüldäp gitdi. Emma ok nyşanadan sowa geçene meňzedi—ýekegapanyň bady gowşamady.

Wagşy haýwan bilen Blokwiliň arasy dört-baş ädime dirände, pereňliniň gözünüň önünde lowurdan başga bir ýiti diş—egri gylyç ajal bilen adamyň arasyna böwet boldy. Töwerekden ahy-waý eşidildi.

Endamyna başdan-äýak jan deri çykan Blokwil maňlaýyny tutup aşak oturdy. Onuň görejine kaklyşan ähli zat: gara түsse-de, tütäp duran jeňnelem, uzakdaky metjidiň diňi-de, asyl tutuş dünýä sandyraýardy. Ony ölümden halas etmäge ýetişen serbaz, entek jany çykman ýatan ýekegapanyň depesinden ýene birki gezek gylyç saldy.

Haýdap gelen Gara sertip ýüzünden adam ruhy oçen pereňlini gop berip, yerinden turuzdy-da, näme üçindir, gülüp göýberdi.

--Indi saňa hiç mahal ölüm ýokdur, jenap!

Blokwiliň jogap gaýtarmaga dili aýlanmaýan ýalydy.

--Gaty gorkaýypsyň öýdýäň!?

Pereňli bu gezek gepledi:

--"Gorkamok" diýsem, Hudaýyň önünde-de ýalan sözledigim bolar. Men ölüp direldim, general...

“1860-njy ýylyň 19-njy iýulynda surnaý-kerna
ýyň owazy astynda biz Merwe girdik..”

BLOKWIL.

Surnaý-kernaýyň dünýäni tutan owazy serbazlara az-kem göçgün berendir öýdäýmeseň, agyr goşunyň Mara girmegi Horasandan gaýdylaly bäri her günde edilen adaty hereketden kän bir parhlanmady. İçinde yns-jyns ýok kendi garşylyksyz eýelemek, sazy hernäçe gaty çalsaňam, hakyky ýeňiş derejesine ýetirip bilmeýär ekeni. Galasyny ýa-da baş şäherini aldygyňam tutuş ýurdy eýeledigiň bolmaýardy. Paýtagty eýelenenden soňam, ýurduň gutarnykly ýeňlişe sezewar edilmedik gezegi taryhda köp bolupdy. Ýeňiş nokadyny goýmak üçin ýeňilen tarap ýeňlenini ykrar etmelidi, ilat dyza çökerilmelidi. Oňa garamazdan, Gara sertibiň maslahaty bilen şazadanyň Tährana ýollan çapary Marynyň alynmagy bilen diňe bir tekäniň däl, eýsem, tutuş türkmeniň Eýranyň gol astyna geçendiginiň habaryny Nasretidine buşlamak üçin günorta tarap at goýdy.

Žorž Blok wil Maru-Şahu-Jahan, Marguş, Margiani, Merw, Marw diýen ýaly atlar bilen dünýä meşhur bolan şäher barada kop zat eşidipdi. Ol şäherde deňsiz-taýsyz kitaphanalaryň bolanygyny, atlary äleme dolan alymlaryň, şahyrlaryň, akylدارlaryň ýaşap geçendigini bilýärdi. Emma onuň Eýran goşunynyň arasy bilen bu berkitmä gadam basmagy Merwiň gymmatynyň, gajar goşunynyň agramynyň gaçmagyna sebäp boldy. Hany ol belent-belent köşgi —eýwanly, köçebagly şäher! Gajarlaryň görgi baryny göre-göre, hupbat baryny ýuwda-ýuwda, çöl-beýewan söke-söke eýeläni şäherem dälde, heniz gurluşygy hem doly tamamlanmadyk gowşajyk berkitmedi.

Gajar serbazlary bilen deň azap çekip, Maşatdan Mara ýeten Blok wil asyrlary başyndan geçiren daş diwarly gala derek töweregine çig kerpiçden hem saman-sypal garylan palçykdan haýat aýlanan berkitmä sataşdy. ”Eýranlylaryň belanyň körügi hasap edýän şäheri şümükä? Isgenderiň düýbünü tutup, Nikatoryň gelşigine getiren, özüne adap Antiohia adyny dakan şäheri şu bolmalymy? Wagt bilen wagşylyk belent ymaratlary-da küle öwürýär—diýip Blok wil içini geplettdi.—Adamlar wagta baha bermeýişleri ýaly, öz wagşylyklarynyň nämedigini hem bilenoklar. Diri adam mazarystana zyýarat edip ýörkä-de, özi ölmelidir öýtmeýär. Bu ýerde Çingiz hanyň atylaram bolupdylar. Olaram dabyrasyp ýörkäler, hiç mahal guma garylarys öýden däldirler..”.

Blok wil özüni taryhyň tot-tozany siňen sahypalarynyň üstünde gezip ýören ýaly duýdy. Ol gözünü ýumanda, dabany topragy däl-de, kelleçanaklary, süňk-saňklary basgylap ýörendir öýtdi, aýallaryň, çaga-çugalaryň zenzelesy, gylyçlaryň şakyr dysy, toplaryň gümmürdisi gulagynda ýaňlandy. Ol gözünü açanda bolsa bir mahal dünýäde iň gözəl şäherleriň biri bolan Mar-u-Şah-u-Jahanyň gädik-gemrik harabalary gözünüň önünde peýda boldy.”Taryh diýilýän zat galam bilen däl-de, hökman gylyç bilen, ýykan-ýumranlyk bilen ýazylmalymyka? Ony näzenin zenanlaryň, sypaýy ýigitleriň hoş ýatlamalaryndan düzüp bolmaýarmyka?”

..Gara sertibiň ýanynyň bäs-alty sany serbazy bilen gapdalyna gelip durmagy Blokwiili geçmişden şu güne getirdi.Ol gözünü ýumanda taryhyň galagoply suratlaryna nazary kaklyşan bolsa,gözünü açanda-da şu günün galagoplulygy göreçlerine dürtüldi.Gara sertibem taryhyň sahypasyny gan bilen ýazýanlaryň biridi.Geçmiş bilen şu gün duşuşanda, ikisi alyşdy ötägitdi.

Marynyň eýelenmegi bilen ýeňiş daragtynyň şirin miwesinden datdym hasaplaýan şadyýan sertip:

--Ýeri,jenap,näme beýle oýa batypsyň-la?—diýdi.

--Aý,oýa batan zadymam ýok,general.Goja Merwe aýlanyp göräýsemmikäm diýip durdum.Sizi bu meşhur kentde hoş gördük!

Pereňliniň soňky sözleri ýaňsylama bolsa-da,keýpli sertibiň keýpini has-da göçürdi.Ol Blokwiili egnine çalaja kakyp goýberdi.

--Bizem sizi bu ýerde hoş gördük!..Eşidýäňmi?

--Eşidýän—diýensoňam Blokwil baş atdy.

Eşidilmeli zat ilerden gelyän surnaý-kernaý sesidi.Pereňli ozalam kän mahal bäri gulagyny kamata getiren şol sesden gaçyp bu ýere gelipdi.

--Menem Merwe aýlanyp göräýsem diýip, bärlik çykypdym.

--Ol-a hasam gowy,general!

Murgabyň mar paýapylyndan geçip,galanyň içine girenlerinde,palçyk eýläp duran bir topar serbaza gözi düşen Blokwil olaryň näme edýänleri bilen gyzyklandy.

--Ol meň buýrugym—diýip,Gara sertip öwünýän ýaly äheň bilen jogap gaýtardy.—Kerpiç üçin palçyk eýleýäler.Galanyň iki sany çykalgasyndan özgesini petiklejek.

--Türkmenler gaçyp giden bolsalar,çykalgalary ýapmagyň indi näme hajaty bar?

--Türkmenem ynam ederligi ýokdur,jenap.Tilkem tilkidir,türkmenem tilkidir.Ýöne türkmen tilkidenem tilkidir.Türkmen sagyňdan girer,soluňdan çykar.Nädiş gireninem,nädiş çykanynam bilmän galarsyň.

Blokwil ýylgyrdy.Ol ýylgyryşyň Gara sertibiň aýdanlaryny tassyklaýan manysy bardy.Sebäbi ol türkmenleriň tilki sapalagyny atyp,düýnünň özünde-de gajarlaryň üsti toply iki sany arabasyny ok-därisi bilen olja alandyklaryndan habarlydy.

Mary galasy berkitme hökmünde onçakly ygtybarly bolmasa-da, düýbi giňden tutulandy.Häzirem onuň içinde münlerçe gara öý bardy¹.Duşmanyň gelmeginiň sähel ön ýany teke hany Gowşut hanyň buýrugy bilen göçülende alnyp gidilen öýleriň tärimleri niň ýeri tegelek-tegelek oýuk bolup bildirip durdy.Blokwil türkmen öýüniň içini synlamak isledi.Gara sertip hem ol islegi goldady.

Blokwil sertibiň yzy bilen öýleriň birine girdi.Asly hem pukaranyň tünegidigi bildirip duran oraçanyň içinde fransuzyň gözi eglener ýaly zat ýokdy.Ýerliginde-de serenjamy-sepi ýetmedik, degerliäk goşy hem sypyrylyp gidilensoň öý halysam çyplaň bolup görünýärdi..

Blokwil öýün täriminden başlap,uk,tüýnük,tüýnükden sallanyp duran gödek ýüpe çenli garyşma-garyş synlady.Ony juda geň galdyran zat hem tüýnükden daňlan ýüpün ujundaky tulum boldy.Ol öýden çykyp barýarka-da,yzyna gaňyrylyp tulum

¹ Zorž Blokwil “Türkmenlerdäki 14 aýlyk ýesirlik” diýen gündeliginde Mary galasynda taşlanyp gidilen öýleriň sanyny takmynan 30.000 bardyr diýip belleýär./Awtor).

seredende, dulda ýatan degirmen daşyna büräp, tas ýykylypdy. Blok wil tärim e lini diräp zordan saklandy. Onuň tärim e el dirän ýerinde-de çemçe torba asylygy duran eken. Torbada ýaga bişen, gum-gurum basan susagyň gödek sapy somaly p durdy.

Giden meýdany tutup ýatan galanyň ähli ýerine aýlanyp çykar ýaly däl di. Şonuň üçinem sertip bilen kapral ortadaky depäniň üstüne çykyp, töwerege ser salyp görmeli etdiler.

Depäniň üstünden galanyň içi oňat görünýärdi. Blok wil serdarlar, jarçylar şol tütme giň üstünden köpçüli ge ýüzlenýän bolsalar gerek diýip çak etdi.

Günüň ikindi bolmagy bilen gara öýleriň kölegeleri hem uzalyp, beýleki öýler bilen çaknyşýardy-da, giň meýdanda üýtgeşik bir surat emele getirýärdi, Serpigi ýapyk türkmen öýleriniň sansyz gümm e z ýaly bolup oturyşy bu il bilen nätanys p ereňli ni haýran edýärdi. Gara sertip bolsa beýle görnüş bilen onçakly gyzyklanmaýan ýaly, elini başga tarapa salgap göýberdi.

--Şol adam bu mahal näme işleýäkä, jenap?

Gün şöhesiniň arasy bilen ýer köwüp duran adama nazary kaklyşan pereňli:

--Biri çukur gazýan ýaly-la—diýdi.

--Özem türkmen bolmaly—diýip, Gara sertip, ozalam düşnüksizli gi bilen gyzykly bolup görnen hereketi hasam täsin etdi.—Biziň adamlammyzyň o ýere baryp çukur gazmaga haky yok. Hiç kime beýle buýruk berlenok.

Belentlikden düşüp, ol ýere ýeten adamlar geň bir wakanyň üstünden bardylar. Otuz ýaş töweregindeki uzyn boýly, hortap türkmen gara dere batyp çukur gazýardy. Gazylýan çukuryň gapdalynda-da diýseň owadan bir bedew süýnüp ýatyrdy.

Türkmen üç-dort ädim golaýyna gelen adamlary ýa-ha görmedi, ýa-da görse-de, üns bermedi. Ol öz işini dowam etdi. Gelenler esli salym dursalar-da, türkmen şol bir hereketini üýtgetmedi. Bolýan wakany haýran galyp synlap duran Blok wil çukur gazýany akly ýerinde däl adamdyr diýip çaklady. Onuň ölen aty gömmek üçin çukur gazýany düşnükli di. Ýöne ähli jemendes i, it-pişigine çenli göterilip giden galada, onda-da duşmanyň eline ge çen howply galada ol adamynyň tāk özünüň galmagy welin düşnüksiz di. Beýle hereketi diňe janyndan ge çen ýa-da aklylyndan azaşan adam edip biljek di.

Ýanyna gelnendigini aňdyrmak niýeti bilen Gara sertip çalaja ardynjy rady. Diňe şondan soň başyny sähel galdyran türkmen salam berdi. Emma ol ýanlary ýaragly baş-alty sany adamyň üstüne abanyp durmagyna garamazdan, gaçyp gitmäge-de meýillenmedi, edýän işini hem togtatmady.

Çukur gazýan türkmeniň bolşy Blok wile türkmen öýünde gören geň zatlaryndanam beter täsir etdi. Ol sertibiň ýanyndaky dilmaç serbazyň türkme ne tizräk sowal bermegine garaşdy. Emma Gara sertip lal-jim bolup duran soň, dilmaç sesini çykarmady.

Işini boldum eden türkmen piliniň sapyna daýanyp, çukurdan çykdy, iki gulakly guralyny ýere sanjyp, maňlaýynyň derini çaldy, iki-üç adimlikde ýatan donuny alyp, çaňyny kakyşdyrды. Soňra ol atyň ýanyna bardy-da, onuň maňlaýyny sypady. Don atyň kellesine oraldy, ýeňleri boýnundan daňyldy. Türkmen şol hereketleri edýän çä, towerekdäkileriň ýüzüne-de garamady. Emma iň soňunda welin, daşyna garanmaga mejbur boldy. Atyň maslygyny çukura tarap çekmekçi bolanda, onuň ýeke özi ejiz geldi. Ol töweregine seretse-de, sesini çykarmady.

Türkmeniň sözsüz medet sorayan nazarynyň manysyna düşünen Gara sertip nokerlerine ümledi. Haýdap baran üç sany serbaz aty çukura iteklemäge kömekleşdi.

Çykaran gumuny ýene çukura süren türkmen gaýtadan derini çalansoň, duranlara tarap seretdi.

--Indi gep sizden!

Onuň näme üçin beýle diýmegini Blok wil düşünişip bilmän galdy.

Gara sertip sowal bermän durup bilmedi.

--Sen näme üçin galany terk eden tekeler bilen gaçmadyň, türkmen? Janyňdan irdiňmi? Biziň kimdigimizi bilýäňmi? Bala-çagaň ýokmudy?

Häliiden bäri dyman türkmen çalt-çaltdan gepläp başlady.

--Siziň kimdigiňizem bilýän, janymdanam iremok, bala-çagamam bar.—Türkmen atyny gömen çukuryňa tarap elini salgady.—Şu sebäpli gidip bilmedim. Janawer keselledi. Men haýwança-da bolman namartladym. "Öz-özün ölüp galarsyň" diýip, muny taşlap ýöräberdim. Haýwan meniň yzyndan bir ejiz nazar aýlady welin...—Türkmeniň bokurdagy doldy. Ol esli salymlap gepläp bilmän, yz-yzyna ýuwardy.

--Yzyňa gaýtdyňmy?—diýip, dilmaç Gara sertibiň aýdanyny türkmençä geçirdi.

--Hawa, namartlygyň ýaryndan gaýtmagam mertlik diýip, yzyna dolandym. Asyl aňrlygyna ýöräýin diýsemem, aýagym ädilmän dur. Men özümiň namartdygyma şonda akyl ýetirdim. Men ýigrimi alty ýaşymdan bäri Garaýel sebäpli ýaşap ýördüm. Garaýel bolmadyk bolsa, ýedi ýyl mundan ozal ölmelidim. Gürüňsiz ölmelidim. Ol meni ölümünden gutardy. Yzyndan kowan ajala ýetdirmän, alyp gaçdy... Şonda-da mem, iň soňunda, bigaýratladym. Öljek bolup ýatan aty taşlap gitdim. Adam käte haýwança-da bolanok-da.

--Maňlaýyndan atyp ötägitseň bolmadymy?

Garaýeliň eýesi ilki dilmaja, soňam Gara sertibe närazy nazar aýlady.

--Türkmen, zerur bolsa, özüni atyp mertlik edip biler. Ýöne atyny atyp, namartlyk edip bilmez.

Türkmeniň gaýtaran jogaby täsir etdimi, nämemi, esli dymyp duran Gara sertip gödek sowal berdi.

--Indi biz seň özüňi ataýsak nätjek?

--Kysmatdyr, han aga.

--Sen bir haýwan sebäpli şu ýaşda ölmägerazy-da onda?

--Garaýel haýwan däl di. Çyn bedew di. Çyn bedewiň adamdan mert bolýandygyna özüm göz ýetirdim.

--Çagalaryňa nebsiň agyranokmy?

--Agyrsa nädeýin? Öz ilinde olaram ýykma-ýykylma ýaşarlar-da.

--Biz seni aman goýup, tekeleriň arasyna göýbersek, nädersiň?

--Kysmatymdanamrazy bolardym, sizdenem.

--Biz tekeler bilen garpyşmaly bolsak, eliňe gylyç alarmyň ýa-da edilen ýagşylygy unutmazmyň?

--Edilen ýagşylygy unudaryn diýmen, ýöne elime gylyç almanam diýip bilmen.

--O nä beýle?

--Ýagşylygy unutmak namartlyk bolar, üste duşman gelende, gylyja ýapýşmazlygam mertlik bolmaz...

Günün ýaşmagy bilen ses-sedasyz mazarystanlyga öwrülen gala Gara sertibiň dünýäsini daraltdy. Ol türkmeni hem ýany bilen alyp, yza dolanmaly etdi.

Kysmatyna kaýyl gelip, serbazlaryň önüne düşüp ugran türkmen yzyna gaňrylyp, ilkaşsamyň ümüş-tamyşlygynda eýýäm gözden ýitip ugran gum üýşmegine in söňky gezek nazar aýlady.

Ony synlan Blok wil çalaja baş ýaýkady: “Haýwany beýle derejede söýüp bilýän adamyň ýüregi neresse çaganyň ýüregindenem päk bolsa gerek...”

*   *

Tähranda baglaşylan şertnama görä, Žorž Blok wil Eýran goşunynyň türkmen topragynda geçirýän harby hereketleriňe gatnaşmazlyga-da haklydy. Tä uruş gutarýança, ol özüni ok ýeterden uzagrakda saklasa-da bolýardy. Emma ol gürrüni edilýän dört sany türkmen ýesirini welin ýakyndan synlamak isledi.

Ýewropanyň berk harby tertip-düzgünine endik eden hem her ätjek ädiminden, ujypsyzam bolsa, özüne ýokaýmagy ahmal garadan ägä bolmak isleýän pereňli türkmen ýesirlerini synlamak üçin Gara sertipden idin almaly diýen netijä geldi.

Blok wil sertibiň çadyryna tarap barýarka, Mürze Mämmed Kowam ed-Döwlä türkmenleriň nä sebäbe Gara sertip diýen lakam dakandyklary barada oýlandy. Ýerli ilatyň oňa şeýle lakam berendigini başda sertibiň özi oňa gürrüň beripdi. Ýone dogabitdi agzy ýelliräk, özüni mahabatlandyrmagy halaýan sertip bir topar serkerdäniň içinden türkmenleriň ala-böle özüne şeýle baha bermeklerinden başgaça many çykarýardy. Ýstesine-de, türkmenler oňa “Gara ganjyk”, “Gara ýylan” ýa-da gaýry bir ynsanyň çekeräk durýan sypatlandyrmasyň ýöňkemän, “Gara sertip” diýipdirler. Mürze Mammet Kowam ed-Döwläniň sertipdigem çyn, garaýagyz pyýadadygam hakykat.. Şonuň özi-de Mürze Mämmediň beýleki generallardan gowulyga tarap tapawutlanýandygyna güwä geçmeýärmä näme? Ýogsam, in bolmanda, duşmanyň-a saňa özüňe mynasyp däl hem bolsa, ýigrenji lakam dakmaga döwtalap bolardy ahyryn.

Emma Blok wiliň çak etmegine görä, bu ýerdäki hakykat Mürze Mämmediň öz baha kesişinden başgaça bolmaly ýaly. Halk lakam dakanda ýalňyşmaýar. Halkyň dakýan lakamy adamyň içki ýa-da daşky dünýäsi bilen hökmany suratda bap gelýär. Şeýle bolsa, ol meselede ýalňyşan türkmenler öz bala-çagasyny gymmagy gelen duşmanyna onuň öz göwnünden turýan lakam dakaýmalymy?

Soňky üç-gört aýyň dowamynda Mürze Mämmed Gowam ed-Döwläni birneme tanamaga ýetişen Blok wil onuň öz iline-de, öz hökümdaryna-da ililik, garalyk eden gezegine telim sapar gabat geldi. Şonuň üçinem türkmenleriň oňa lakam dakmakda ýalňyşandyklaryna pereňlide mümkinlik döremedi. “Gara” diýen söz, köplenç halatda, gowulygy aňlatmaýar ahyryn!”

Gara sertibiň çadyryna golaýlan Blok wil aýak çekmeli boldy. İçerden gelýän gülki, galmagal sertibiň sary çadyryny asmana göteräýjek bolýardy. Çadyrdakylaryň gyzyşan gürrüniň arasyňy bölmek islemese-de, daşarda öý diňleýän ýaly bolup durmagy özüne uslyp görmedik Blok wil içerik girmeli etdi. Ol çagyrylman geleni üçin sertipden ötünç sorady hemem islegini beýan etdi.

Pereñliniň haýyşyny diňläň öý eýesi,zyndanam onuň ýanyndaky üç adam ýañadandan,ýöne bu gezek öňkülerindenem has gaty gülmäge başladylar.

Gözlerini ýaşardyp gülyänlere ýasama ýylgyryp sereden kapral aňk-taňk boldy.

--Göwnüňe alaýmagyn,jenap!—diýip,Gara sertip gülkiniň arasy bilen myhmanynyň göwnüni awlamak isledi.—Senem biziň gülyän zadymyzyň gürrünini etdiň.Şoň üçin biz ýañadandan gülmeli bolýas.

--.....?!
 --Bizem şol dört ýesiriň gürrünini edip otyrdyk.

--Uly söweşiň bosagasynda beýdip gaty gülmek birhili bolýar,jenaplar—diýip,Blokwil hem çalarak güldi.—Gaty gülen adamyň güýç-kuwwaty gaçarmyş.

--Eý,Hudaý! Tas içegelerim gyrlypdy!—Gara sertip köşeşdi.—Geç,otur!.. Asyl,jenap,sen baryp ýatan yrymçam ekeniň-ow!

--Yryma-da käte “ha” diýäýmeli bolýa.Durmuşda her hili garaşylmadyk wakalaram gabat geläýýär.

--Bizem şol durmuşda gabat geläýjek wakalary göz önüne getirip gülyäs-dä.

Blokwil egnini gysdy.

Bu gezek Gara sertibiň myhmanlarynyň biri gepledi.

--Bu ýalançyda her ki zat bolýandyr.Ýöne ertir irden öýünden çykyp gaýdan erkegiň agşam aýalynyň ýanyna aýala öwrülip baranyna gabat gelipmidiň,jenap?

Mana düşünmedik Blokwil ýene egnini gysdy.

--Düşünmediňmi?

--Düşünemok—diýip, pereňli gönüsinden geldi.—Beýle zada gabadam gelemok,beýle zady eşidemogam.Aý,jenaplar, o gep erteki gürrüňidir-le.

--Ýok,erteki däl. Nesip bolsa,ony şu gün hakykat ýüzünde öz gözün bilenem görersiň.—diýip,Gara sertip pereňli üçin ozalam gümürtik gürrüňi hasam düşnüksiz etdi.—Türkmen ýesirlerini göresiň gelyän bolsa,ýoluň açyk,jenap!...

Blokwil çadyrdakylar bilen hoşlaşyp,çykyp gaýtdy.Ol gelýärkä-de, ýaňky tükeniksiz gülki hem düşnüksiz gürrüň zerarly ýene Gara sertip barada oýlanmaga mejbur boldy.”Adamyň durmuşdaky eýeleýän orny bilen paýhas derejesi deňeçerräk berilmedik bolsa,netije hökman birtaraplaýyn bolýar ekeni.Uly çaknyşyga girmeli serdarlaryň goşunyň ykbaly hakda oýlanman,bolgusyz zatlar sebäpli tä synçgylawugy tutýança gülmeri nähili gülkünç.Aý, gülki bilen aglamaga tutaryk bolýan zat her ilde başga-başgadyr-da”.Blokwil oýlandygyça, ýaňky gülyänleriň garşydaşlarynyň nähili adamdyklaryny bilmäge höwesi artdy.

* *

Ýesir düşen türkmenleri urman-sökmän gynaýardylar. Olary diňe öldürmäge rugsat berilmeýärdi.Ölümden bärki görginiň nähili aýylganjy bar bolsa ýesirleriň başyndady. Olary öldürmeýänleriniň sebäbi bolsa, Mara girileli bäre ogurlanyp äkidilen garawullar bilen iki gün mundan ozal bolan kiçeňräk darkaşda ýitenleri hasap etseň,türkmenleriň elinde ýüze golaý ýesir serbaz bardy.Ahyrsoňy iki tarapyňam ýesirleriniň çalşylmagy ahmaldy.

Ýesir düşen dört türkmeniň diridikleri-de ýagdaýlydy.Olaryň dördüsini-de biri-birine mäkäm daňyp,Murgabyň edil kenaryndaky şor tümmegiň üstünde oturdylar.Ýüzleri güne ýanyp gap-gara bolan takyrkelle türkmenleri biri-birinden

tapawutlandyrar ýaly hem däl di. Bolsa-da, olaryň biriniň ýaşynyň gaýdyşandygyny, iki sanysynyň otuzy töwerekländigini seljermek bolýardy. Dördünji ýesir on alty-on ýedi ýaşlaryndaky ýigdekçedi. Yssy hem edibilenini edýärdi. Otly epgekden ýaña ýesirleriň ýüzi, boýun hamlary gotur açan ýalydy.

Şor tūmmegiň ýanyna gelip duran üýtgeşik adam ýaşuly ýesiriň ünsüni çekdi.

--Gajarlaň arasynda ylmyň aňrybaşyna çykan bir pereňli bar diýýädiler welin, şu adam şol bolsa gerek.

--Ylmyň çür depesine çykan adamyň tāk özüni janpenasyz—zatsyz meýdana goýbererler öýtdüňmi?

--Özem ylmyň aňrsyna çykan bolsa, hökman ýetmiş iki dil bilmelidir-- diýip, ýesirleriň biri welilik etdi.

--Aý, oň bolup durşy-ha dile düşüňyň adama meňzänok—diýip, ýene biri Blok wile öz bahasyny berdi.

Ýaşuly özüniňkini mamla etjek boldy.

--Ony biljek bolsaňyz, bir zat diýip göräýiň Ýetmiş iki dil bilýän bolsa, haýsy dilde gepleseňem, mana düşüner.

--Heý, ýetmiş iki sany hem dil bolarmayt? Gajar diýersiň, özbek diýersiň, gazak diýersiň-de, baş-alta ýetersiň welin, dil gutaraýar-da. Ýetmiş iki dili nireden aljak?

--Bir zat soraýsaňyzlaň!

Sowal bermeli ýesir Blok wile seredip:

--Eý, sary adam, seň adyň näme bolar?—diýdi.

Ozüne bir zat diýlenini aňan Blok wil ýylgyrды, ýöne sesini çykarmady.

--Türkmençe-hä bilmeýär ekeni. Hany parsça-da bir zat diý.

--Eý, sary adam, ob, ob!

Ýene ýylgyran Blok wil, tanyş söze düşüniп, derýa tarap elini salgady.

--Ob! Ob!

--Gördüňizmi? “Ob” diýildi welin gozganyberdi. Gajar ekenilaýt!

--Gozgansa-da, şu adam gajara-ha meňzänok.

--Aý, gajarlaňam türkmeniň saryk, ärsary diýen ýaly, ýomut diýen ýaly taýpalarynyň birinden bolsa nabilýän?

--Bu na bize beýle siňe-siňe seredip durka, walla?

--Tanajak bolýandyr!

Dogrudanam, Blok wiliň ýesirlere dikanlap seredip durşy geňdi. Ýesirler ol adamyň özleriniň daş sypatyny ýörite synlamaga gelendiginden bihabardylar. Bendilere esli salym ser salan Blok wil: “Antropologlar türkmenler mongolpisint bolmaly diýjek bolýalar welin, bular-a beýle däl ýaly—diýip, içini gepletди.—Şu dört türkmen kelleçanagynyň gurluşy bilenem, ýüzleriniň tegelek dældigi bilenem mongolpisinde däl-de, ýewropisinde çalyм edýär..”

Günorta tarapdan peýda bolan iki sany serbaz bir agyr zady süýrәp, bärliğine gaýtdy. Getirilýän üç gün mundan ozal ele düşüp öldürilen türkmeniň jesedidi. Serbazlar jesedi ýesirleriň ýele tarapyna getirip taşladylar.

Jesetden şeýle bir agyr ys gopýardy welin, diýip-aýdar ýaly däl di. Beýle ýagdaý ýesirleriň ozalam kyn gününüň üstüne urna boldy. Suwsuzlygam birbada unudyldy diýen ýaly. Jokrama yssyda çişip, porsan jeset daş-töwerekde dem alar ýaly etmedi.

Heniz ömründe jeset görmedik ýaş ýigidiň sesi naýynjar çykdy.

--Kertik aga,meň ýüregim bir hili bolýa.

“Ýüregi bir hili” bolýan oglanyň derdine em etmäge ýaşuly ýesirde-de hiç hili çäre ýokdy.Ýöne ol:

--Inim,sen erkek adam ahyryn!—diýip,birneme gyjالاتly sözler bilen ýigdekçäni köşeşdirmek isledi.

Petiş howada çöp başy gymyldamasa-da,serbazlar şemal öwüsýän tarap hasaplap,jesedi birneme günbatara süýşürdiler.Ol hem ýigdekçäniň gabat garşysyna düşdi.

Ýesiriň urlandygy,gynalandygy jesetden bildirip durdy.Goparylan çep gaşynyň gan öýlöp hoňkaryp duran ýeri gözüň üstünden göýlan ýene bir aýylganç göz ýaly bolup durdy.Kowelip yatan,içi bireýýäm gurap giden agyzdan dalaga meňzäp,gögerip giden gorkunç dil çykyp ýatyrdy.Iç-daşynyň gany doňan hem çişen töňňeli burun jesediň ýüzüni aýylganç bir zada öwürýärdi.Niredendir bir ýerden ysyň yzyny yzarlap gelen iki sany ullakan ýaşyl siňek jesediň maňlaýyna gondy.Olar ganjaryp duran maňlaýyň üstünde biri-beýlekisini itekläp keýp çekdiler,gezek-gezegine ýokary galyp,ýene aşak indiler.

Jesedi getiren serbazlar gidibermekçi bolanlarynda, Blok wil öz gol astyndaky esgere ýüzlenýän ýaly bolup batly gygyrdy.

--Saklanyň!

Aýak çeken serbazlar habara garaşdylar.

--Jesedi aýryň bu ýerden!

Geplän serbaz buýruk berene däl-de,jesede seretdi.

--Aýyrmaga hakymyz ýok,agabeg.

--O niçik hakyňyž ýokmuş? Siz o jesedi getirmäge hakly-da,aňyrrakda goýmaga haksyzmy?

--Buýruk buýruk-da,agabeg.

--Beýle buýrugy kim berdi size?

--Şahsewentli münbaşy Hurşyt han.Öžem edil şeýdip goýmagy buýurdy.

Blok wil söz diýmedi.

--Şahsewentli Hurşyt hana-da uly sertip şeýtmegi buýrupdyr—diýip,ikinci serbaz hem aýdylanyň üstüni ýetirdi.

Serbazyň “Uly sertip” diýýäni Gara sertipdi.Blok wil dymmaly boldy.

Blok wil ýöwsellemedi, öz diýenini gögertmeli etdi.

--Eger özüňizem şol jesediň ýanynda gyşarmak islemeseňiz, aýdylany ediň!

Ýagdaýyň geň dældigine düşünen serbazlar buýrygy berjaý etmeli boldular.

* *

“...Türkmemler näçe gaýduwsyzam bolsalar,tilki sapalaghyny atyp,gündiz ugry kân göze görünmeýärdiler. Gije düşdügi welin, kirpigi çalşan garawullaryň kellesini kesip, ýarag baryny ogurlap gidýärdiler.”

BLOKWIL.

Blokwil öz düşen günü,ertirki ykbalynyň näme sowgat getirjekdigi hakda oýlana-oýlana,gaty giç uklanam bolsa,adaty turýan mahalyndanam ir öýandy,çadyryň içi onçakly kapas bolmasa-da,dymyk howa depesinden basýan ýaly,daş çykaýanyň kem görmedi.Ol eňsini goýberensoň,iki ädim ätdi-de,aýak çekdi.Öz öýünde ir saherde daşaryk garanda, gözüne dolýan belent ymaratlara derek keşbini beýan etmek çetin dünýä göründi.Onuň pikirine görä,eýeleri parahat ýaşap ýören mahalynda-da ýewropalynyň nazary eglenäýjek zat baryndan ýogy ýakyn Gündogaryň bu nokadynda göwün galkynarlyk,göz eglenerlik görnüş bolmaly däl ýalydy.Goja dünýäni ýigdeldip görkezýän tomus säheriniňem bu tebigata täsiri ýetmeýän bolarly.Blokwiliň bu ýerde her gören närsesini Pereňistanyň şoňa meňzeşräk närsesi bilen deňeşdirmäge endik eden nazaryna görä-hä, tapawut ýer bilen gök ýalydy.Ýowuz tebigatynyň ýalynly howasy bu ýerli ägaçlarynyň zanny ýaşyl bolmaly ýapraklarynyňam reňkini üýtgedipdi,olara ýanan topragyň küljümek möhürini basypdy.Her hal,bu ýerde-de adamlar ýaşaýardylar.Bu ýerde-de Gün dogýardy,Gün ýaşýardy. Blokwil bu günki başlanan säheriň 1860-njy ýylyň 28-nji iýuldygy barada oýlandy,alysda galan ata Batanyňy terk edeni bäri münlerçe ýyl geçen ýaly bolup duýuldy.Parslaryň türkmen kendi Merwi däri ýakman,ok atman basyp aldyk hasap edenlerine-de şu guň dokuz gün bolýardy.Şol dokuz günün üç günü ýeňiş dabarasynyň ýelgini bilen duýdansyzrak geçenem bolsa,beýleki günler Blokwile juda giç ýaşup,sagat adatdakysyndan haýal işleýän ýaly bolup duýuldy.

Türkmenleriň her gijeki bölek-büçekleýin çozuşyndan çekinilip,münlerçe atyň,eşegiň hem beýleki mallaryň şäheriň çäginde çykarylman saklanmagy,gaýry aladasy hem bolmansoň,tapdygyndan gije-gündiz iýip-içip ýatan ýigrimi mündenem gowrak goşunyň hajatynyňam gabat gelen ýerde pytrap ýatmagy netijesinde iýulyň petiş yssysynda ýerden göterilýän dymyljak ys adamlaryň dem almagyny agyrlaşdyrýardy.

Gara sertibiň buýrugy bilen şemal ugrundan gelýän ys-kokdan birneme daşlaşmak üçin serkerdeleriň çadyrlary Marynyň günbatarynda Garaahmet obasyna gidýän ýoluň gyrasynda dikilipdi.Blokwiliň çadyry hem olaryň golaýyndady.Birneme daşlaşylsada,porsap ýatan kendiň howasynyň täsiri ol ýere-de ýetýärdi.Beýle ýagdaý Ýewropanyň arassalygy bilen öwrenişen Blokwile örän ýokuş degýärdi,käte bolsa bu ýere gaýtmaga döwtalap bolany üçin öz-özünü-de kötekleyärdi.

Häzir älemi synlap duran pereňli başga zat hakda-da pikir edýär.Maşatdan çykylyp gaýdylaly bäri,her gezek başga bir görnüşde gaýtalanýan düşnüksizlik henizem dowam edýär.Blokwil Eýran serkerdeleriniň özlerini alyp baryşlaryna akyl ýetirip bilmeýär..Olaryň Mary topragyna gadam basanlaryna-da bir aý töweregi bolup ýör.Emma agyr sülsadyň kethudalary henize çenli hem boş şäheri eýelänleri bilen kanagatlanyp ýörler.Olar ne-hä şäheri taşlap yza çekilýärler,ne-de şäheri taşlap gidenleriň üstüne hüjüme geçýärler.Gaýtam, gün saýy dogumlanýan türkmenleriň özleri gajarlaryň üstüne häli-şindi çozuş edýärler.Hut önňün öýlän bolan çaknysygy-da şähre assyryn golaýlan türkmenler başladylar.Çaknyşyk türkmenleriň peýdasyna gutardy.Gajarlaryň ýitiren serbazlarynyň sany otuza golaýlady.Blokwiliň baha bermegine görä,wagt türkmenleriň peýdasyna işleýär..Yssy howa-da,aýak astyndaky gyzgyn topragam türkmenleriň bähbidine.Beýle ýagdaý uzak dowam ediberse,ýeňşiň gajarlaryň tarapynda galjagy-da belli däl.Ýörişiň soňky nokadynyň goýulmaly günü-de barha aňryk süýşjek.Gajarlar garşydaşlaryny tizräk boýun egdiräýmeseler,aňyrdaky

hem alysda däl..Gyşyň düşmegi bilen bolsa, azyk-owkat meselesi-de,mal-garanyň ot-
ýým meselesi-de şu mahalkysyndan agyrlaşmaly bolar..

Fransuz goşunynyň kapralynyň harby adam hökmünde çak edişine görä,tekeleriň
Maryny taşlap, Garaýaba çekilmekleriniň eýranlylar üçin bähbit boljagy-da belli
däl..Beýle yza çekilmekden soň,yza çekileniň söweşde rüstem gelen gezeginiň-de
taryhda köp bolandygyndan Blok wil habarly.Hut häzirem ol türkmenleriň yza
çekilmegi barada oýlananda,öz ildeşi Napoleon Bonapartyň rus goşunlarynyň söweşsiz
taşlap giden baş şäherini eýeläninden soňam gutarnykly ýeňlendigini ýatlamaga mejbur
bolýar..Ol waka elli ýyl mundan ozal bolupdy ahyryn.Kim bilýär,belki,Gara sertibiň
göwnüýetmezçilik bilen gürrünini edýän Gowşut hany ruslaryň Kutuzowy ýaly
duşmana al salmak hakda oýlanýp ýörendir,belkem,ol bu toprak üçin hakyky
serkerdedir.Taryhy wakalar,taryhy şahslar gaýtalanyp durýar ahyryn...

Säher oýlanmasyndan aýňalyp,uzak gözýetime ýene bir gezek nazar salan
Blok wil agyr goşunyň hem oýanyp ugrandygyny duýdy..Onda-munda peýda bolan
tüsse,egrem-bugram ýoda ýaly bolup,säheriň parahat howasyny bölüp, asmana
göterildi.Bolsa-da,goşunyň agramly bölegi entek ukudady,--Blok wiliň gözüniň kesýän
çadyrlarynyň töwereginde gaýda-gaýmalaşyk ýok.Goşun ayak üstünde bolsa,hökman
bildirmelidi.Cünki barjamlyraklarynyň bolaýmasa, serbazlaryň esasy böleginiň üstüni
çadyra derek Merwiň belent asmany örtýär.Olar goş-golamlaryny ýorgan-düşege
öwrüp,çem gelen ýerde,ýalazy meýdanda ýatmaly bolýardylar.Irden başga aladasy
ýok,ertir namazyny okamayan serbazlar kebzesini Gün gyzdyrýança yerindenem turjak
bolmaýarlar.Merw galasy eýelenenden soň-a olara azar berýänem ýok.

Ähli borjy yerleri karta geçirmek bolan Blok wil eýýäm töwerege belet bolubam
ugrapdy.Ol entek üstünden geçip,öz gözi bilen görmedik obalarynyňam köpüsiniň
hirede ýerleşýändigindenem az-kem habarly.Merwden ilerki oba Soltanyz
diýilýär.Semendukden bir farsah bärlik geçseň, derýany gujaklap oturan gür bagly oba
bar.Oňa Gojugyň bagy diýilýär.Ony käte Çogdy diýen at bilenem bulaşdyrýarlar.Emma
Çogdy ondan gündogarrakda.Gojugyň bagyndan ilerde Hojaýap obasy
ýerleşýär.Mülkbükri Mülkbagşy,Gökje,Goňur... Burkaz obasy bilen Gökjäniň arasyny
Murgap derýasy kesip geçýär.Ondan günbatarda Egrigüzer,Peşanally,Akybaý...Tekeleriň
Merw galasyny taşlap, gaçyp baran Garaýap diýilýän berkitmesi hem şol töwereklerde
bolmaly.Ilat Garaýaba Gulaklygala-da diýýämişin.Onuňam öz gyzykly taryhy bar..
Blok wil entek ol yerleriň köpüsini görenok.Ýöne ol dilmaçlardan,ýesirlerden,bilýän
adamlardan sorag-ideg etmäge hiç ýaltanmaýar..Hatda ol serkerdeleriň bilmeýän yer-
ýurt atlaryny-da bilýär.Onuň alan maglumatyna görä,Burkaz mülki bilen Ýary Gökje
mülküniň arasyndan öwrüm edýän Murgabyň sag kenarynda Mary tekeleriniň
kethudasy Göwşut hanyň öýi bolmaly. Gowşut han diýilýän serkerdä türkmenleriň örän
uly sarpa goýýandyklaryndanam Blok wil habarly...

Birdenem säheriň ümsümligi bozulyp,Soltanyzyň gunbataryndan bir tozan peýda
boldy.Ara açygrak bolansoň, turan tozanyň sebäbi entek düşnüksizdi.Ýöne onuň dört
sany atlynyň tozanydygyny Blok wil aňsyrdy.Heniz ukudan oňly açylmadyk serbazlaryň
bu mahal at çapysmajaklary,awa-şikäre çykmajaklary bellidi.Sebäp ýok yerinden atlary
beýle gyssamagyň bolsa geregi ýokdy.Ol örän syrly tozandy.

Kän nahal geçmänkä-de,zowwam uzyn zolagy tutup ýatan serbazlaryň ileri
çetinde galmagal gopdy.Yarym ukuly gajarlar basga düşdi.Şol ýagdaýdan hem dört

atlynyň birneme golaýlamagyndan many alan Blok wil säher “myhmanlarynyň” gara kelläni etege salyp gelen türkmenlerdigine göz ýetirdi.

Atlylar golaý geldikleriçe, goh-galmagal, ahy-waý Blok wiliň gulagyna aýyl-şaýyl eşidilip başlady. Bir seretseň, goşunyň içine ýyldyrym giren ýaly bolup gelýän dört atlynyň ugry serkerdeleriň çadyryna tarapdy. Ukudan ýaňy açylyp başlan serbazlar bu geň wakanyň syry öz-özünden açylýança tagapyl edýän ýaly, aňk-taňk bolup durana meňzeýärdiler.

Blok wil düýşde görüňän yaly bolup, indi has golaýa gelen dört atla tomaşağär bolup syn etdi. Ol öz gözi bilen görýän ahwalatyna-da ynanmak islemedi. Ynanar ýaly hem däl di. Elleriň ýetişdiginden saga-şepe egri gylyç aýlaýan dört atly aňk bolan sülsadyň arasyndan gaýtawul görmän diýen ýaly geçip gelýärdi. Serbazlaryň käbiriniň oýna tomaşa edýän ýaly baş yrap durşy Blok wile ömründe ilkinji gezek Mary topragynda gabat gelen jöwen diýilýän çal kelleli ösümligi ýatlatdy. Dogrudanam, ozboluşly başgaplary jöweniň başyna çalym edýän serbazlar bu mahal eli ýarag tutmaly janly adamlara däl-de, şemal haýsy tarapa yrasa, şol tarapa-da gyşaraýýan ösümlige meňzeýärdiler. Olar kimi ýykyp, kimsäni ýaralap gelýän duşmana gaýtawul bermelidirem öýtmän, jadylanan ýaly, ölümiň ýolundan bilen bolýardylar. Serbazlar bu wakanyň düýşdigi bilen hakykatdygyny parhlandyryňçalar, atlylar deňinden geçip gidýärdiler. Gyýndan çykan gajar gylyçlary howada galgap, deňinden geçip gidenleriň yzyndan boş haýbat bolup atylyp galýardy. Daş-töweregi diňe özli-özleri gurşap alansoň, gajarlar duşmana ok hem atyp bilmeýärdiler. Ýöne beýle ýagdaý uzga çekmedi. Özlerine dürsän gajarlar iki türkmeni derrew atdan agdardylar.

Çadyrynyň ýanynda durup, hakykata sygmajak bu täsin wakany synlaýan Blok wil hyrçyny dişläp, başyny ýaýkamaga mejbur boldy, özi üçin dost hem däl, duşman hem däl türkmenleriň gaýduwsyz batyrlygyna guwandy, özi üçin dost hem däl, duşman hem däl serbazlaryň nalajedeýinligine haýpy geldi. Birdenem ol haçan geleni näbelli Gara sertibiň öz ýanynda durandygyny gördi.

--Sabaňyz haýyr bolsun, merhemetli sertip!

Sertipden mahaly bilen jogap bolmany üçin aýdylan sözler ýene gaýtalandy.. Bu gesek sertip:

--Sen ýaňsylaýaňmy, jenap?—diýdi.-- Ýa-da..

--Sabany haýyrlamakdan ýaňsylama bolarmy, jenap? Beýik Alla siziň sabaňyzy haýyr etsin!

Gara sertip ilerik, düşnüksiz wakanyň gopýan ýerine seredip durka, özi bilen gepleşýän ýaly hümrüdedi.

--Beýik Alla sabamyzy haýyr edýän bolsa, sabamyzyň depesinde beýle topalaň turzarmydy! O tomaşa bir ser sal ahyryn!

Blok wil sertibe tarap seretmän gepledi.

--Siz ony tomaşa hasap edýäňizmi?

Gara sertip säher howasyny zor bilen içine çekdi.

--Tomaşa kemi-hä ýok welin... Muny men Allanyň bizi iki eli bilen tutdugy hasap edýän.

--Bu waka Allanyň näme dahyly bar?

Sertip gürründeşine alarlyp seretdi.

--Sen musulman däl-dä,jenap.Ýogsam, Allanyň dahyly bolmasa,munça goşunyň içine dört sany atlynyň girip bilmejegi barada oýlanardyň ahyryn.Päli azyp giräýende-de,münläp gylyç dört gylyjy ikinji gezek aýlanmaz ýaly ederdi-dä.

--Bu uly syýasat hem harby hile,general.

--O nähili syýasatmys? Dört sany sähnäni ajalyň üstüne ibermekden syýasat bolýamyşmy? Item küşgürseň,şiriň üstüne-de topulýar ahyryn.

--Iti özünden müň esse güýçli ýyrtyjynyň üstüne küşgürmegi başarmagam inçe syýasat,jenap.

Gara sertip elini silkip goýberdi.

--Aý,jenap,it itdir-dä.Nirä üýr diýseň,şo tarapa-da üýrer.Ol üýrmek üçin ýaradylan jandar-a.

--Ýok,jenap, beýle däl.Item öz tanşyna,dostuna üýrmeýärem,topulmaýaram.

Gara sertip aýdylan barada oýlanýana meňzäp dymdy.Şol mahalam galan iki atlynyň i yzdan barýany boýnuna ýüp salnyp çekilen ýaly bolup,atynyň sagrysynyň üsti bilen yza agdaryldy.

--Ana,gördüňmi itiň nädilýändigini!—Gara sertip gyzykly oýna tomaşa edyän çaga ýaly bolup şatlandy.—Ony derrew düýt-müýt ederler

Gaýtarjak jogabynyň sertibiň göwnünden turmajakdygyny öňünden bilse-de,Blokwil dilini dişlemedi.

--Ýöne ol düýt-müýt bolmanka,köp serbazyň tenine agyz salmaga ýetişen bolsa gerek.

Sertip hakykatdan daşlaşman gepledi.

--Dürse dürs diýmeli.Ol aýdanyň dürs,jenap.

Blokwil bu gezek sertibiň göwnüni götermek isledi.

--Hakyky general şeýle-de bolmaly-da..Söweş hakykatyny,eger ol ýakymсызам bolsa,gizlemän boýun alýan generala mydama ýeňiş ýaran bolar..

Gara sertibiň bolýan işiň garşysyna gopmaga derek gep otaryp durşy hem dört türkmeniň agyr goşunyň içinde çarp urup ýörşi ýaly düşnüksizdi.Blokwilem oňa haýrandy.

Az-kem özüni dürsän Gara sertip birden gozgalaň tapdy.Aňyrrakda duran serbazlaryna görkezme berip gygyrды.Şonuň netijesinde-de şazadanyň töwereginde bolýan saýlantgy serbazlardan on-on iki sanysyny entek diri galan üç atlynyň garşysyna çykarmaly etdiler.Ýöne saýlantgylaram üç atlynyň özleri bu ýerden urup çykaýmasalar, hiç zat edip biljek däldiler.Çünki üç atly bilen baş çadyr aralykda telim müň serbaz bardy.Usti-üstüne ýatan haltalaryň, goşlaryň,suw meşikleriň,düýeleriň,gatylaryň,mal otlarynyň,odunlaryň istünden geçip,duşmana tiz golaýlamak mümkin däldi.Üç atly bolsa garaşylýanyny öňünden aňan ýaly, baş çadyrla tarap sürmän,jylawy çepe çekdi.Şol pursadam Blokwil olary az-kem synlamaga ýetişdi.Ol omzundan ak köpük cykaryp,öne okdurylýan owadan atlara,kellesi ak ýaglyk bilen daňlan üç gahrymanyň hereketine haýran galdy.

Assa basyp çadyryndan çykan Hemze Mürzä gözi düşen Gara sertibiň injikleri sandyrady.

--Sabaňyz haýyr,merhemetli şazada!—diýende, onuň inçelen sesi-de ožüniňki däl ýaly bolup çykdy.

Goşunyň içine bir galagoplugyň aralaşandygyny aňan şazada:

--Bu ne ahwalat,sertip?—diýdi.

Şazadadan sowal bolan badyna dogry hem derrew jogap gaýtarmaly bolsa-da,sertip dymdy.

Nasretdin şadan başganyň önünde bir sowaly iki gezek gaýtalamagy halamaýan Hemze Mürze öz endiginden çykmany boldy.

--Bu nä boluş? Bu nä ahwalat?

Gaýtarjak jogabyndan önünden gorkan Gara sertip ýaýdandy,ellerini owkalaşdyrdy.

--Garawullar gaflat ukusynda galansoň,.. üç-dört sany türkmen...

Köpi gören Hemze Mürzäni alada göýän zat onmy ýa-da on başmi serbazyň wepat bolmagy,onmy ýa-da on baş serbazyň ýaralanmagy däl-di-de,çagyrylman gelen myhmanlaryň töre geçmekleridi..Beýle ýagdaý şazada üçinem biabraýçylykdy.

Gara sertip şazadanyň sowalyňa doly jogap gaýtaryp bilmän kösenip durka dörän ýagdaý oňa kömege geldi..Ýol salan ugurlaryna gidiberseler,ýene az wagtdan goşunuň arasyndan saýlanmaly türkmenleriň ýene birini atdan agdardylar.Hä zirlikçe aman galan dördünji türkmen atynyň jylawyny sülsadyň daş tarapyna çekdi. Ýöne onuň didri sypany, synpany belli bolman galdy.

--Ana,türkmen gaçyp gitdi!—diýip,töwerekdäkileriň öz gözleri bilen görüp duran wakasyny olara habar bermek bilen Gara sertip öz-özünü gelşiksiz ýagdaýa saldy.—Kowuň yzyndan!

Hemze Mürzäniň emay bilen ýokary galan eli Gara sertibiň beren buýrugynyň aýdylan badyna güýjüni gaçyrandygyny tassyklady.

--Syrtýňa depip durka gapjap bilmedigiňi gaçandan soň tutaryn öýtdüňmi? Tutdurjak duşman gaçmaz.

...Hemze Mürze juda bir zerurýetlik bolaýmasa, başly-barat bolup ýatan goşunyň içinde hiç mahal görünmeýärdi.Bu gezek bolsa,duşmanyň akla sygmajak iş edip gideni sebäpli bolsa gerek,ol ertirlik naharyny iýmegi hem soňa goýup,belentlikden aşak iýndi.Ýör diýilmese-de, töwerekde duranlaryň hemmesi hem şazadanyň yzyndan ýöredi.

Şu mahala çenil gajarlaryň ähli hereketini sypdyrman diýen ýaly synlap gelen Blok wilde bular ýaly ýagdaýda şazadanyňam özüni hähili alyp barşyny görmek höwesi döredi.

Atdan agan üç türkmeniň ikisiniň eýýäm başynyň alandygyny Hemze Mürzä habar berdiler.Diri galan türkmen hem kyrk ýaş töwereklerindäki,saryýagyndan berdaşly adamdy.Ol öň aýagynyň biri döwlüp,urnup ýatan atynyň ýanyna hiç kimi eltmejek bolýan ýaly, elindäki egri gylyjyny bulaýlaýardy.

Ajalyň üstüne öz aýagy bilen gelip,eden hereketiniň soňunyň ölüm bilen gutarmagynyň ahmaldygy görnüp durka-da,henizem müňläp duşmanyň önünde gylyç bulaýlap durşy ony Blok wile erteki gahrymany ýaly edip görkezdi.

Serbazlar bu ýagdaýa düşen türkmeni derrewem guş üten ýaly ütübem biljekdiler.Ýöne müňbaşylaryň biri ony diri ele salmagy buýrupdy.

Şazadanyň hut özüniň,onda-da iň ýakyn serkerdesini hem ýanyna alyp bu ýere gelmegi türkmeniň daşyna aýlanan serbazlara täzeden güýç berlen ýaly etdi.Olar gaýtadan hüjüme geçdiler.Hüjüm uzaga çekmedi.Türkmen bilen hut özi gürleşmek islän Hemze Mürze “Saklanyň!” diýen ýşarat etdi.

Juda ýadaw hem galagoply görünyän türkmen sojap-sojap dem alyp durşuna gylyjyňyň ujuny ýere diredi, bir eli bilen maňlaýynyň derini syrды.”Derlärçe işem etdiň!” diýip, Blok wil içini gepletди.

Türkmeniň sag gulagynyň gapdalyndan al gan syrygyp, berdaşly boýnunyň ýüzi bilen aşak gaýdýardy.

Hemze Mürze bilen hümrdeşenden soň, Gara sertip türkmenе yüzlendi.

--Adyň näme?

--Maňa Artyk ärsary diýerler.

--Ýagty jahanda ýaşasyň gelýämi?

--Ýaşasym gelensoň, ata cýkdym-da...

Hemze Mürze matlabyny üýtgetди. Ol “Özüňiz nätseňiz şeýdiň” diýýan ýaly, hiç kime hiç hili buýruk hem bermän, yzyna aýlandy. Blok wil onuň bu ýere näme üçin gelendiginiň, bu ýerden näme üçin gidendiginiň manysyna düşünmän galdy. Şol pursat Gara sertibiň kellesine türkmeni ata süýredip öldürmeli diýen pikir geldi. Derrewem buýrugа öwrülen ol pikiri amala aşyrmak yüzbaşylaryň birine tabşyryлды.

Artyk ärsarynyň her aýagyna bir ýüp daňyлды. Ýüpleriň beýleki ujy hem iki atyň hersiniň boýnuna baglandy, atlaryň ikisiniňem sagrysyna bir mahalda gamçy degdi.

Entek Garaýapdan gaýtmanka kepenini biline orap, öz-özüne aýat-töwir çykan Artyk ärsary her hili agyr jeza uçrasa-da, gaş çytman tap getirmäge öňünden taýyn bolupды. Emma çekip-çydardan çökder jeza onuň erkini elinden alды. Artyk ärsary adam sesine meňzemedik çirkin ses bilen gygyranda, Blok wil ses gelen tarapdan yüzüni sowmaly boldy. Ol ses türkmeniň çatyny aýryp, indi hem aýaklaryny göwreden goparyp taşlamak üçin hersi bir tarapa dyzaýan atlary-da düýrүkdirdi. Günbatar tarapa dyzaýan dor at jeza berilýäniň bir aýagyny goparyp gitди. Şondan soň Artyk ärsarynyň sesi kesildi.

Dor atyň yzyndan gan syçradyp süýrenip barýan ädikli aýaga gözi ilen Blok wil iki eli bilen gözleriniň öňüni penalady.

• *

“...Her gün mallara ot, ýakmaga odun getirilmäge gidilýärtdi. her gezegem giden serbazlar, at, gatyr ogurlanýardy. Indi ok-därini hem ogurlatman saklamak başartmaýardy...”

Blok wil.

Hemze Mürze Hişmet Döwläniň bolşy, Murgabyň kenarynda goş basyp ýatyşy Merw welaýatyny boýun egdirmek üçin gelen agyr goşunyň serkerdesine meňzemän, derýa boýuna uzak wagtlyk dynç almaga gelen pişesiz adamyň bolşuna meňzeýärdi. Blok wil beýle ýagdaýdan iki hili many çykarýardy. Birinjiden-ä, ýigrimi iki müň serbaza, san-sajaksyz mal-gara harç-harajat töläp, wagtyny dereksiz geçirse-de, şazada öz daýysyndan gaty-gaýrym gep eşitmejekdigini bilýärdi. Ikinjidenem, Hemze Mürze türkmenleriň güýjüni äsgermezlik edýärdi. Şol ikinji meselede welin Blok wil şazadanyň aýgydyny nädogry hasaplaýardy. Pereňli uly goşuna serkerdelik edip, darkaş

baryny gören goja esger däl di. Bolsa-da, ol duşmanyň ujypsyz güýjüni hem uly güýç diýip hasap etmezligi söweşe ýaragsyz girmek bilen barabar hasaplaýardy. Dogry, Blok wil türkmenleriň harby taýýarlygynyň nä derejedediginden bihabardy, ýöne gödek harby güýçdenem derwaýys zadyň, mekirligiň, batyrlýgyň, töwekgelligiň olarda bardygyny çaklaýardy. Ony türkmenleriň säherki guran oýnunyň mysaly hem tassyklaýardy.

Ýagdaý şeýle bolansoň, bu gün-u-saba öňkülerdenem has çökder waka bolar diýip pereňli çak edýärdi. Indi serbazlar türkmenleriň çekilen Garaýabyna tarap däl, özleriniň esasy goş ýazdyran ýeri bolan Nyýazmetgala ýoluna oduna-çöpe gitmeli bolsalaram, ýaýdanyşyp durdular. Mary galasyndan bir farsah daşlaşsalaram, odunçylaryň ýanyna diňe atly-ýaragly serbazlar goşulman, sary toplaryňam biri-ikisi süýrelip äkidilýärdi. Bu hem Blok wiliň türkmenler tarapyndan serbazlaryň ruhuna uly zeper ýetirildi diýen çaklamasynyň dogrudygyna güwä geçýärdi.

Serkerdeler Gowşut hanyň söweşmekden ýüz dönderip, tabyn bolup gelmegine garaşýardylar. Blok wil bolsa ol arzuwyň durmuşa geçmegini gümana hasaplaýardy. Ahyrsoňy gol gowşuryp gelmäge azda-kände meýli bar bolsa, Gowşut han 26-njy iýulda Marynyň eteginde guran kiçeňräk çaknyşyga-da baş urmazdy, 28-nji iýuldaky ýatanyň üstüne turan gelmesin eden hilesine-de gitmezdi. Onuň şol iki hereketiniň ikisi-de duşmanyň agzyny ysgamak, ruhy agramyny ölçäp görmek üçin edilen harby syýasatdy. Ejizdigini boýun alyp, ozal-ahyr gol gowşuryp gelmek niýeti bar bolsa, Gowşut han soňunyň özi üçin agyr günä bolup aýlanjak hereketlerini etmezdi.

Blok wil Gowşut hanyň hilesinden dürs many çykarylmaýanyna-da haýrandy. Nemze Mürze-de, Gara sertibem Mary galasy eýeleneli bári türkmenleriň amala aşyran ýekebara çozuşlaryndan, gündiz şäherden sähel daşlaşanda ýesir edilip äkidilen serbazlaryň sanynyň näçä ýetendigidinden many ogurlamaýan ýalydy. Gaýtam, serkerdeler, begzadalar, sypaýylar özlerini keseki bir ýurduň topragynda gezip ýören hem hasaplaman, at çapýardylar, awa-şikäre çykýardylar, keýp çekýärdiler. Aý, gün bolsa geçip durdy.

1860-njy ýylyň 8-nji sentýabrynda ir bilen Hemze Mürzäniň belent çadyrynyň töwereginde gaý-da-gaýmalaşyk köpeldi. Ýeňil eşiklerini geýnen şazada keýpi çag halda daş çykdy. Goşun bölümleriniň ketdeleri, begzadalar, serheň-sertipler öňli-soňly baş atyşyp, şazada tagzym etdiler. Birneme aňyrrakda hyzmatkärleriň topary durdy. Olaryň yanynda garynlary içi boş gapjyk ýaly, agyzlary jäheksiz, salpygulak tazylar bardy.

Tazylara gözi düşen Blok wil şazadanyň ýene Seýitnasyr gamýşlygyna ýa-da Popuşgum diýilýän çägesow belentlige towşan awlamaga gitjekdigine düşündi.

Hyzmatkärleriň biri bedewiň rişmesinden tutup, biri ýalyndan ýapyşyp, ýene biri öz elini aýak goýulýan üzeňňä öwrülip, Hemze Mürzäni ata atardylar. Emma daýaw bedew ädim ätmänkä-de, türkmenlerden ilçi gelendiginiň habary peýda boldy.

Aw sapary başlanmanka togtadylan Hemze Mürze ol habara gaharlanar ýa-da türkmen ilçisiniň ýene bir gün gelmelidigini aýdyp atyny sürüberer öýtdüler. Çaklama düýpden tersine çykdy. Gaýtam, ol habar Hemze Mürzäniň keýpini göterdi. Ol derrew atdan düşdi, aýagy ýere degip-degmänkä-de:

--Ahyr akyllaryna aýlanypdyrlar-ow!—diýdi. Onuň sesinde-de keýpiçaglygyň alamaty duýuldy.

--Güýjün deň dældigini bilendirler-dä!—diýip,Gara sertip şazadanyň gapdalyndan at goşdy hemem onuň elindäki rişmäni emay bilen alyp,gapdalda duran hyzmatkäre bat bilen uzatdy.

Hemze Mürzäniň yzy bilen çadyra tarap ýönelen Gara sertip Blokwiň gapdalyndan geçiberende, ozi bilen gepleşýän ýaly bolup pyşyrdady.

--Şazadanyň inçe syýasaty ahyr netije berer diýip,men saňa kân aýdypdym, jenap.Gördüňmi?

Kân mahal geçmänkä,üýşup duran sypaýylaryň,begzadalaryň aňyrsyndan ýaşy kyrk töweregi, etegi uzyn donunyň bili guşakly,başy gara silkmeli agajet türkmen peýda boldy.Onuň ýanynda ýaşy elliden agan ýoldaşy hem bardy. Şikär eşigini çalşyrynyp,çadyrdan çykan Hemze Mürze,ilçini içerde kabul etmek meýli bolanam bolsa,myhmanlaryň ýetip gelyänini görensoň,ýalpyldawuk donunyň guşagyndan barmaklaryny geçirip duruberdi.

Türkmen ilçisi ozaldan tanyş ýaly,göni Hemze Mürzä tarap ýöredi.Ol şazadanyň üç-dört ädim golaýyna ýetensoň aýak çekdi-de,baş atmak bilen oňa hormat goýýandygyny äşgär etdi,yzyndanam:

--Essalawmaleýkim,belent mertebeli şazada!—diýdi.

Şazada salam aldy.

--Men teke hany Gowşut han ibn Öwezduurdy serdaryň siziň belent huzuryňyza ýollan ilçisi bolmaly, merhemetli şazada!

--Bilýän—diýip,Hemze Mürze çalaja ýylgyran ýaly etdi.—Birki hepde mundan ozal gelermikäňiz öýdүpdik welin,elbetde, has derwaýys alada tapylandyr-da...

Serkerdäniň ýaňsylamasyna düşünmedik kişi bolan ilçä aýdylany tassyklap baş atdy.

--Ras aýdýaňyz,belent mertebeli şazada! Ras aýdýaňyz.Täze ýurda göçmeli bolduk.Öý dikmeli, ojak gazmaly, mal-garanyň aladasyny etmeli... Täze ýürtda ornaşançagam, esli mahal geçdi.Garaz,alada gutarma yok-da.

Ilçiniň sözleri serkerdäniň göwnünden turmady.Ol näme üçindir,sagyna-soluna garanjaklansoň dillendi.Şazada ilçiniň önünde özüni parahat alyp barmak islese-de, sesiniň belent hörpüni peseldip bilmedi.

--Size kim diýerler?

--Maňa-ha Täçgök serdar diýerler.Ýoldaşymam Eýäamberdi molla.Hem hemram hemem dilmajym.Biz Gowşut hanyň ýakyn adamlarydyrys,merhemetli şazada.

--Hiçiik habar getirdiňiz?—Hemze Mürze bu sowaly hälki bir gepiň ýatymyna görä dile getirdi.Ýogsam, ol türkmen ilçisiniň getiren habary aýdylmanka manysynyň nämedigini bilýändirin öýdýärdi.Gowşut han Hemze Mürzäniň ahli şertini goldap,onuň bilen il bolmak teklibini ibermelidi.

Täçgök serdar¹ dil jogabyna derek hereket jogabyny ulandy.Ol çep goltugyndan çykaran kagyzyňy şazada uzatdy.

Kagyzy alan Hemze Mürze ony gapdalynda duran Gara sertibe geçirdi:

--Oka!

¹ Berdi Kerbabaýewiň beren maglumatyna görä, Hemze Mürzä Gowşut hanyň hatyny elten ilçä Gaýgysyz Atabaýewiň kakasy bolmaly.

Togalanan sary kagyzy derrew ýazyşdyran Gara sertip hökmürowanyna tarap boýnuny gyşardybrak, batly ses bilen okamaga başlady:

“Maglum bolsun kim, teke hany Gowşut han ibn Öwezduurdy serdar ismiden. Eý Hemze Mürze! Eý, Gara sertip, begzada hem sypaýylar! Siz Nasretidin şanyň goşunlaryna baş bolup, birnäçe harç-harajat çekip, biz ile gelipsiz. Siz bizge habar- hatyr gatman, köne harabalar içinde näme pişe görüp ýörsüňiz? Eger-de uruşmak meýlli bolsaňyz, geliň, söweşeliň. Eger-de ki siz köne harabalykda diňe gatyra baş öwretmäge gelen bolsaňyz, onda biziň Merw ilimiziň berekedini gaçyrmaň-da, derrew yzyňyza ökje göteriň. Ahli maksadyňyz şol bolsa, siziň öz ilinizde nä köne haraba ýokmy?”¹

Gowşut han ibn Öwezduurdy serdar”²

Hemze Mürze demi tutulana döndi. Beýle wejera haty belent ses bilen okan Gara sertip tutuş durky bilen sandyrady. Ol bir şazadanyň, birem Täçgök serdaryň ýüzüne seretdi. Onuň iki adama garaýşy hem iki hili boldy, şazadanyň ýüzüne ötünç sorayan sypatda naýynjar garasa, ilçiniň ýüzüne ýigrenç bilen bakdy. Sertip içinden bolsa: “Beýle ýaramaz mazmunly hat getireni üçin, häzir ulçiniň başyny almak barada buýruk berler. Wejera haty owadanlap okanym üçinem maňa-da minnetdarlyk aýdylmaz” diýip, oý etdi. Ýöne ol özüne beriljek jezanyň nä derejede boljakdygyny welin çaklap bilmedi.

Gara sertibiň garaşan netijesi çykmady. Hatda Hemze Mürze ol hata gaharynyň gelendiginen ýaşyrjak boldy, öňküsindenem mylaýym ses bilen ilçä sowal berdi.

--Gowşut han ölümünü boýna alykmydyr, ilçä?

Täçgök serdar jogap bilen eglenmedi.

--Adam ähliniň jany amanatdyr, merhemetli şazada.

--O diýdigiň näme boldy?

--O diýdigim, diňe türkmen hany Gowşut han däl, jahana inen ahli bende janynyň amanatdygyny boýun alyp gelýändir diýdigim.

Hemze Mürze gaýtarylan jogaba onçakly ünsem bermedik ýaly:

--Siziň hanyňyzyň hormatlap gönderen hatyna hat bilen hormat goýmalymy ýa-da dil bilen?

--Biz üçin parhy ýok, merhemetli şazada. Hat berseňiz, hatyňyzy elteris, söz berseňiz, sözüňizi gowşurarys.

Hemze Mürze öz ýakymсыз içki duýgusyny ýaňsyly ýylgyryşa dolap daşyna çykardy. Şazadanyň hiç mahal, hiç kimden, hatda Nasretidin şa dergazap bolan pursady hem eşitmejek kemsidiji sözlerini, onda-da, hiç mahal ýitmesin diýen ýaly, onuň kagyza ýazylan görnüşini alyp gelen ilçiniň zol-zol “merhemetli” diýen sözi gaýtalap durmagyny, dogrudanam, ýasama ýylgyryş bilen ýeňen kişi bolaýmasaň, şu pursatda mynasyp söz bilen gaýtargy tapmak mümkinem däl di.

Bolsa-da, şazada uzak wagtlap emeli hereket edip bilmedi. Ol geplejek bolanda dodaklary münküldäp, ýaňaklary titräp gitdi.

--Sen öz getiren hatyň mazmunyny bu ýere gelmäkäňem bilýämidiň?

¹ Goşadyrnak içinde getirilen hat B. Kerbabaewiň “Gaýgysyz Atabaý” romanyndan alyndy. Ol biziň il içinden ýygnan maglumatlarymyzdaky şol hatyň mazmuny bilen sözme-söz diýen yaly gabat gelýär.

² Gowşut hanyň doly ady onuň öz möhürinde şeýle berilýär. /Awtor./

--Bilýädim—diýip, Täçgök serdar gönüsini aýtdy.—Hat ýazylanda, menem bardym. Gowşut han hatyň her sözünü töweregi bilen maslahatlaşyp ýazdyrdy.

Ilçiniň jogaby serkerdä hasam ýakymсыз täsir etdi. Çünki şazada ol haty diňe bir Gowşut hanyň däl, tutuş tekäniň özüne bolan garaýşynyň mazmyny diýip kabul etmelidi.

--Sen haty goltugyňa salaňda, hata derek ýylan salandyryn öýtmediňmi? Sen eli taýakly padyman däl, ilçi ahýryn...

--Biz ilde “Ilçä ölüm ýok” diýen pähim bar, merhemetli şazada. Şonuň üçinem...

--Makul!—diýip, Hemze Mürze Täçgögüň sözünü böldi.—Gowşut hanyň hatyna jogap şeýle. Sen öz hanyňa aýt. Il-ulusyna, bala-çagasyna haýpy gelmeýän bolsa, beýle gepden soň, ol söweş şaýyny tytsyn-da, ata atlansyn!

Täçgök serdar kesesinden garasaň, emeli hereket ýaly bolup görnen tagzym bilen baş atdy.

--Aýdanyňyzy ýeke sözünem üýtgetmän, hana ýetirerin, merhemetli şazada.

Hemze Mürze dodaklaryny gysdy.

“Ýene şol merhemetli!”

* *

“...Sapar aýynyň 25-inde ulaglara harwar-harwar azyk
ýüklän polklar, üsti toply 24 sany arabany hem süý
räp, Merwiň çetinde harby nyzama düzüldi. Şol günüň
ertesi orda tekeleriň berkitmesine tarap ugrady

Seýit Muhammet Aly al-Hüseýni.

Türkmenler bir eýlämizden, bir beýlämizden çozup,
ynjalyk bermeyärdiler. Olar biziň birnäçe serbazy-
myzy öldürip, 15 düýe ok- dârimizi alyp gitdiler...

Blok wil.

Gowşut hanyň Täçgök serdardan ýollan haty Hemze Mürze Hişmet Döwläniň kalbyny aryňyň ketegine öwürüp, ony hem gorjap goýberdi. Örüp başlan zähri ýaman arylaryň indi daş çykjagy ikuçsuzdy, haçan, nirä uçmaladyklary-da bellidi.

Türkmeniň ilçisi yzyna dolanan badyna Hemze Mürze şikäre çykmaq pikirini Garaýap ýörişi bilen çalşyrdy. Toplar, tüpeňler barlanyp, surnaý-kernaýlaryň çaňy-tozany süpürildi, atlar, gatyrlar otaryldy, suwaryldy.

Hemze Mürzäniň gelen netijesine görä, Merw bilen Garaýap arasyndaky dört-baş farsah ýoly bir demde geçen goşun tekeleriň berkitmesini birki sagadyň dowamynda ýok eden soň, agşamlyk ýa-da ertiriň bir ýerinde yza dolanmalydy. Oňa garamazdan, serenjamçy Gara sertibiň buýrugy bilen telim günlük azyk-owkat hem göterilmeli edildi.

1860-njy ýylyň 10-njy sentýabrynda gajarlaryň agyr goşuny Garaýaba ýörişe başlady. Merw galasynda, goş-golamy, emlägi goramak üçin sertip Aga Reza han Ažedanbaşy galdyryldy. Onuň garamagynda Hoýanyň hem Damganyň polklary bardy. Gazwinli hakynatutma serbazlaram şol iki polka ýardamçy edilip goýuldy. Aga Reza Ažedanbaşynyň borjy diňe bir goşunyň esasy böleginiň terk eden galasyny

goramak hem däl-di-de, şu gün agşam ýa-da ertir dolanmagy mümkin serbazlaryň özlerine azyk-owkat,mallaryna ot-iým taýynlamalydy.

...Goşunyň yzy Merwden saýlanýança,öňi gözden ýitdi.Kän mahal bári asmandan nem görmedik tebsirän toprakdan göterilýän tükeniksiz tozandan ýaňa adamlaryň,haýwanlaryň ýüz-gözünü saýgarar ýaly bolmady.Ýol gyralaryndaky,ýap boýlaryndaky taşlanyp gidilen kádi biýaralarynyň ýasy ýapraklary üstüne düşen tozan ýükünden ýaňa galmaz boldy.Asmana göterilen tozandan,adamlaryň,haýwanlaryň gohundan ýaňa, hatda guş-gumrularam höwürtgelerine girip, gizlenmäge mejbur boldy.

Asyl gajar goşunyň münläp-münläp serbazly,yigrimi dört sany sary toply gara güýjünden däl,eýsem, allowarralardan hem iniňi tikeneklediji howp bolup görünýän tozanyndanam eýmenibermelidi.Merw topragy kän asyrlar bári,megerem, Çingiz handan soň,beýle haýbata şaýat bolmandy.

Iki üüz töweregi begzada hem sypaýylaryň kowçumy goşunyň esasy böleginden esli ara açypdy.Olaryň kábiri bezelen ak bedewli Hemze Mürzäniň öňden barýandygyna garamazdan,garagol çaga ýaly hereket edýärdi.Gajarlaryň haýbatyndan gorkup,barja zatlary hem gyssagarada oňly ýygnalman, taşlanyp gidilen obalaryň içinden geçilende, serbazlar ýöne geçmeýärdiler.Iň bolmanda,ýabadan asylgy boş meşigi ýa-da unudylan süzmehaltany hanjar bilen deşişdirýärdiler welin, dek gitmeýärdiler.Gepiň keltesi,Maryny söweşsiz eýeläp,şöhrat serpaýyny ýapynan serbazlaryň içleri byjyklaýardy.

Merw galasy eýelendi habary ýetende, Tähranda hem Hemze Mürzäniň Watany Horasanda uly dabara gurlanyny eşidenlerinde-de serbazlar bolmajysy bolupdylar.Şol ýeňiş dabarasy häzirem dowam edýän ýalydy.Öňlerinden ok atmak,gylyç syrmak borjy gutarnykly aýrylan ýaly,çöpün içinden pişik çyksa-da,oňa azar berilmän geçilmeýärdi.

Ýöne musulman ýurtlarynyň hemmesinde ojaga,tamdyra,saçaga uly hormat goýulýandygyny bilýän Blok wil Hemze Mürzäniň yz ýanyndan barýan topardan bir serbazyň ojagyň ýanynda dünđerilgi ýatan gazana tüpeň çenänini gördi-de:

--Tagam bişirilýän gazana ok atmak günä dälmidir,serbaz?—diýdi.

Serbaz sowaly eşitmedi.”Musulman musulmanyň gazanyna däl,özüne-de ýarag çenemek üçin top süýräp barýar ahyryn,kapral” diýip,pereňli öz sowalyňa özi jogap gaýtarmak bilen kanagatlandy.

Goşunyň hereketine serenjam berip barýan Gara sertip Blok wili gördi-de jylawy birneme çekdi.Ol düýnden bári görüşmäni üçin, pereňli bilen alçak salamlaşdy.Onuň keýpiniň çagdygyny hereketinden bilmek bolýardy.Sertibiň at üstünde oturyşy-da galdaw görünýärdi.

Egrigüzer obasynda janly-jandar ýok ýalydy.Şonuň üçinem göçden galansoň, köne endigine görä,döläniň gapdalynda garysyny ýassanyp ýatan ite gözi düşen sertip:

--O ýatan iti görýäňmi,jenap?—diýdi.

--Görýän,general,görýän.

--Onda saňa bir sowalym bar.

--Başarsam,jogap gaýtaraýyn.

Blok wiliň asla garaşmadyk sowaly ýaňlandy.

--Watana,ýurda it wepalymydyr,adam?

“Bu niçik sowal boldy?”—diýip,Blok wil gulagy bilen eşiden sözlerini kellesinde gaýtalap gördi.

--Sada ýaly bolup görünse-de,ol gaty çylşyrymly sowal,jenap.Itiň biwepasam bolýandyр.Ýöne adamlaryň arasynda itçe ýok wepasyzam kän.

Gara sertip agzynyň ugruna aýdyp goýberen sowalyny pereňliniňem çylşyrymly hasap etmesine monça boldy.Ondan bat alan sertip dowam etdi.

--Görýäňmi,tekeler Watanyňa biwepalyk edip,ýurdy taşlap gaçyp gitdi.Emma it welin dogduk mekana wepaly bolansoň,olaryň yzyna düşüp ötägitmändir.Nähili täsin waka!

Blokwil beýle ýagdaýdan düýpli many gözlenilip,onuň näme bilen baglaşdyryljak bolunýandyгyna düşüniп bilmedi.Emma artykmaç sowal berip,sertibi barlajagam bolmady,onuň garşysyna-da gitmedi.

--Aý,haýwan haýwandыр-da,jenap.Gidesi gelse gider,bolmasa-da, endik eden ýerinde galar-da.

Jogap bilen kanagatlanmadygam bolsa,sertip kapralyň üstüne dyzamady.Oňa derek ol ýene bir garaşylmadyk hokga tapdy.

--Şol iti bir okda,sesini çykartman alsa bolarmy?

Az-kem oýlanan Blokwil sertibiň isleginiň garşysyna gopmak isledi.

--Watanyňa wepaly hasap edilýäne,ol item bolsa,tüpeň çenemegi men-ä nädogry hasaplaýan.

Ala gözlerini güldiren Gara sertip mekir ýylgyрdy.

--Ýewropalylaryň düşüňjesi biziňkiden başgarak öýdýän.Has dogrusy, ýüzleýrāk ýaly.—Gürründeşi özüne soragly garansoň,sertip dowam etdi.—Duşmanyň watanperwerligi seň üçin iň uly duşmançylykдыр.Sen şuny unutma!

--It hemme ýerde-de itdir-dä.

--Ýok,jenap,sen onçakly mamla дәl..Duşmanyň iti hem seň üçin duşmandыр.

Blokwil dymmaly etdi.

Gara sertip goşa nilli pereň sapaңasyna ýapyşды.

Howaýy gürründen başlanan gepiň manysynyň ganly hakykata öwrülip barýandyгyna göz ýetiren pereňli bigünä itiň atylmagyny islemän:

--Näme etjek ony atyp?—diýdi.—Taňrynyň özüne bagyş eden günlerini ýaşasyn-da haýwan.Hatda ol öz itlik borjuny berjaý etmek üçin bize bakyp, ýeke gezek üýrmedem-ä. Atymyzam үркүзjek bolmady.

--Öz itlik borjuny berjaý etmäni үчинem onuň haky ölүmdir.

Mundan artyk ýalbarsa, kapralyň özi-de sertibiň çagalyk dünýäsine girip gitjekdi. Ol Gara sertip bilen gep atyşmasyny bes etdi.

Golaýyna baryп saklanan atlynyň päliniň düzüw дәldigini aňan ýaly,it ýerinden turdy,emma daşlaşany bilenem aman gutulmajakдыгyny duýdumy-nämemi,gaçjagam bolmady.

--Duşmanyň itini ýok etmegem bähbitdir.

Gara sertibiň aýdan sözlerini hakykata öwürmeli sapaңa aýdylany tassyklamak үчин güňleç ses etdi.

Maňlaýыndan diýlip atylan ok itiň guýruk tarapyna degdi.Bedenine awy bolup giren ok haýwany agzyny ýokaryk tutup elhenç waňkыrmaga mejbur etdi..Birdenem ol ganyny syçradyp öňe atyldy-da,Gara sertibiň atynyň kellesine towusdy.At çarpaýa galdy-da,yza serpildi.Sertip eýerden agды.Ýöne ol entek ýykylan ýerinden

galmanka,ýene bir gezek ok atmaga ýetişdi.Itiň sesi tapba kesildi. Ol asylgy ýüpi üzülen agyr ýük ýaly bolup,atyň boýnundan syrygyp, ýere ýazyldy.

It iň soňky deminde-de aryny almaga synanyşan ekeni.Gara sertibiň aty nädýänini hem saýgarmaýan ýaly öz daşyna aýlanmaga başlady.Asyl janhowluna towsan itiň ýiti penjeleri atyň iki gözünem darap geçen ekeni.

Adam iki sany bigünä haýwany-da biri-birine duşman edip goýdy.Gözleri dünýäni görmeýän at tapyrdap ýörşüne,tas öz eýesinem basypdy,Başgaby bilen sapaňasyny alan Gara sertip zordan gaçmaga ýetişdi.

* *

Türkmenleriň berkitmesi derýanyň sag kenaryndady.Ondan gündogarrakda,soň gurlandygy mese-mälim bildirip duran ýene bir berkitme bardy. Bir ganaty dilkaw uzynlygyna goýberilen şol belent gum üýşmeginiň üstünde gajarlardan ogurlanan iki sany top gurlup goýlandy.Ýesir düşen tekeleriň hem öz aňtawlarynyň gajarlara beren habarlaryna görä,1855-nji ýyldaky Mädeminiň çözüşünden olja galan sary toplar bolsa aňyrky,esasy berkitmäniň agzynda bolmalydy.Türkmenleriň näme üçin beýdendikleriniň manysy bolsa entek düşnüksizdi.Blokwiliň çak etmegime görä,öňdäki berkitmedäki toplar duşmanyň eline düşäýende-de,yzdakylar goranyşa taýyn bolup durmalydy.

Garaýap berkitmesine Murgabyň çep kenaryndan ser salyp ýören Gara sertibi şazadanyň çakylygy bilen alyp gitdiler.Ol kân eglenmänem, yzyna dolandy.

Hemze Mürzäniň buýrugy awgustyň başlarynda Merwiň eteginde oduna giden serbazlaryň elinden türkmenleriň basyp alan iki topuny yzyna gaýtarmakdan ybarat ekeni.Dogry,söweş tamam bolansoň, ol toplary kynçylyksyzam ele salmak boljakdy.Ýöne Hemze Mürzäniň gelen aýgydyna görä,tekeleriň berkitmesi oka tutulanda,ol toplara şikes ýetmegi ahmalydy.

Baş serkerde türkmen topragynda eýýäm mazar tapynan iki ýüz töweregi serbazynyň öňdäki söweşde-de näçesiniň mazar tapynjakdygy entek belli däl serbazynyň jany üçin hasabat okamaly bolmasa-da,sary toplar üçin Nasretidin şanyň önünden geçmelidi.Şonuň üçinem söweş başlanmazyndan önürti iň edermen serbazlardan topar düzüp,toplary derýadan bärlik aşyrmagyň gamyny iýmeli.

Derýanyň sag kenarynda näme harasadyň gopýandygyndan,berkitmäniň,sary toplaryň nähili goralýanyndan habarsyz serbazlar toplanýança,Gara sertip ýüzüne Gün bilen şiriň şekili çekilen tугy hem öz ýanyna getirtti.Onuň näme üçin beýdendigini bolsa entek özünden gaýry bilýän yokdy.

Kân mahal geçmänkä,Hemze Mürzäniň buýrugyny amala aşyrmak üçin jandan jyda düşmäge taýyn döwtalaplar topar ynzama duruzyldy.Olar kyrk töwerek serbazdy.Onça adam bilen münlerçe duşmanyň üstüne baryp,hatda olarda çopan taýagyndan gaýry ýarag bolmaýanda-da,gidenleriň sag-aman yza dolanjakdyklaryna münkürl bolan Blokwil döwtalaplar diňe goşunyň ruhuny götermek üçin ýollanýandyr öýtdi.Baş serkerdäniň göwni üçin,baş serkerdäniň ýeke sözi üçin ajalyň goltugyna meýletin girmäge taýyn adamlar barka,derýanyň bärsindäki agyr goşun gypynç etmän söweşmeli.Ýeňiş bolsa mydama ruhobelent goşunyň tarapyndady.

Asyl Gara sertip ýüzüne Gun bilen şiriň şekili çekilen tugy döwtalaplaryň göwnüni götermek üçin getirden ekeni. Belent buýrugy amala aşyrmaly serbazlar şol tuga sežde edip, şir ýaly ýyrtyjy, Gün ýaly köýdürji bolup gitmelidiler.

Döwtalaplar, dogrudanam, saýlantgy diýseň saýlantgydy. Olaryň birinden özgesi äpet, eginleri üwelenip duran ýigitlerdi. Emma biri welin, olaryň arasyna gülki üçin düşen ýaly, juda ejiz, boýy pes, müji aşygy ýaly girdenejedi. Üstesine-de, garynjygy hem pökgerip durdy. Onuň töňňeli burnunyň aşagyndaky gürleç şar gara murtuny kiçi göwrä haýbat goşmak üçin göýberilen diýip düşünmelidi. Emma zandy müçesi kiçi adama haýbatly murt hem haýbat goşup bilmeýärdi. Dogry, edermenlik diňe mähnet göwrä mahsus zat däl. Ýöne döwtalap serbazlaryň ortaça ýaşyndan on-on iki ýaş uludygy hem mese-mälim bildirip duran ol nökeri gidýänleriň hataryna diňe şöhrat gazanmak üçin goşulandyr diýibem çaklamak boljakdy. Sebäbi top alyp gaýtmak hakdaky arzyw hasyl bolaga-da, sag-aman yza dolanylsa, gidenlere şöhrat serpaýynyň ýapyljakdygy gürrüňsizdi. Serdarlaryň belent buýrugyny ýere çalman berjaý edip bilýän batyrlara hemme ýerde başga göz bilen garalýardy. Eýranda-da şeýledi.

Şol gara murtly kiçijik gajar topara öňbaşçy edilip iberilýän daýaw serbazyň gapdalynda, hatarda ikinji bolup durdy. Onuň beýleki tarapynda duranam öňbaşçydan ejiz bolmansoň, iki daýawyň arasyndaky murtluja oz hakyky bolşundanam pes görünýärdi.

Söweş meýdanynyň bosagasynda durlany sebäpli, öňkülerinden birneme çakgan görünýän Gara sertip harby hereket bilen ädim urup, döwtalaplaryň öňbaşçysynyň alkymyna baryp durdy-da, elindäki tugy onuň ýüzüne degrip diýen ýaly tutdy.

--Merhemetli Hemze Mürze Hişmet Döwläniň belent buýrugyny berjaý etmäge gidýän serbaz, seniň adyň näme?

--Men Hasan, merhemetli sertip. —Birdenem, topara öňbaşçy bolup gidýän adam üçin ol ady gysgarak gören serbaz, önki aýdanynyň üstüni ýetirdi. —Hasan han Mahmyt Meşhedi Şirwanzade.

--Hasan han Mahmyt Meşhedi Şirwanzade, men şu tugy näme üçin seniň öňüne tutdum?

--Merhemetli sertibim! Siz muny beýik tuguň abraýyny dökmezligi maňa ýatlatmak islediňiz.

Tyg öňüne tutulyp-tutulmanka, garny pökgüje serbaz saýrap başlady.

--Merhemetli hem beýik serdarym! Edermen serbazlaryň guwanjy bolan sertipler sertibi! Men Nasratul Aly Şehabil han Horasany. Beýik Eýranyň belent tugy dünýäde hiç bir güýjüň, hiç bir gudratyň emri bilen öz belentliginden düşürilmejek, hiç ýerde hiç mahal iliniň ýüzüne ysnat getirmejek, baran ýerinde ýykyp-ýumrup ýörjek in batyr serbazlaryň ruhuna ruh, güýjüne güýç goşjak, deňi-taýy bolmadyk hem bolmajak keramatly tugdur. Şeýle belent tugy depände parladyp söweşe girmek bagt paýy alnyndan çykan serbaz onuň güýji bilen sarsmaz galalary alar we hemişelik hem baky şazadamyz bolan, parasatly hem öňden görüji akyldar Hemze Mürze Hişmet Döwläniň abraýna abraý goşar. Ondan hem başga belent Eýranyň belent tugy...

“Iş edişinem saýraýşyň ýaly bolaýsa-ha, senden kän zada garaşsa bolar” diýip, içini gepleden Gara sertip tugy üçünji gajaryň öňüne eltende-de garny pökgüje, gözleri ýumuk serbaz henizem gepläp durdy. Öňbaşçy bolup gitmeli serbaz böwrüne tirsegi bilen symsyklamadyk bolsa, ol entegem saýrajakdy.

Bolýan waka garap duran Blok wil gülmekden zordan saklandy.

Eýranyň belent tuguna wepalydyklaryny tekrarlan serbazlar bitirmesi gaty kyn ýumşy bitirmek üçin derýa tarap gadam urdular. Daýaw-daýaw ýigitleriň arasynda ýoldaşlarynyň bir ädimini iki ädim bilen ölçäp barýan girdeneje gajaryň yzyndan üns bilen seredip duran Blok wil güljeginem bilmedi, tukatlanjagynam.

Serbazlaryny ugradansoň, özüni harbylarça alyp barmasyny bes eden Gara sertip salparan ýaly boldy.

Blok wil oňa sowal bilen ýüzlendi:

--Türkmenler bäräk siziň topuňyzy atmak isleýälermi kä?

Derýa tarap sereden sertip ýylgyrdy.

--Şu ýere alyp gelen ýigrimi dört topumyzyň yigrimi dördüsinem peşgeş beremizde-de, olara topdan nan ýok, jenap.

--O näme üşin?

--Sebäbi türkmenler topuň niresinden oklanýanyň bilýän dälirler.

Blok wil hem sertibiň sereden tarapyna garap gepledi.

--Olaryň iki topuňam nilini bäräk öwrüp goýuşlary-ha zat bilmeýäne meňzänok. Baş çykarmaýan bolsalar, tersine ederdiler-dä.

Gara sertip tytuş göwresi bilen sandyrap güldi.

--Topuň niresinden oklanýanyň bilmeselerem, okunyň niresinden çykalydygyny bilýändirler ahyryn. Olary juda haýwandyram öýtmeli dal-ä.

...Iki sagat çemesi wagt geçensoň, sary toplary getirmek üçin giden serbazlaryň biri yzyna dolandy. Ol hem şol garny pökgüje gajardy. Ol şeýle gysga wagtyň içinde telim ýyllyk özgerene meňseýärdi, sakgal-saçy agaraýypdyr diýip gaty ulaltmasagam, garran ýalydy, gidendäki jaýtaryp duran murty sallanypdy, gözleriniň ruhy öçükdi. Emma ol ýeke dolanmandy, iki sary topa derek bir garaýagyz türkmeni ýesir alyp gelipdi. Eli arkasyna daňylgy, ýigrimi ýaşlaryndaky hortap, saly gowşak ýigit kiçik gajar saga buýrsa, saga, sola buýrsa, sola sowlup gelýärdi.

Gidenleriň biriniň yza dolanandygynyň habary ýetirilen Gara sertip başga aladasyny soňa goýdy. Ol geleni üstüne eltdirmän, özi onuň ýanyna gelmegi-de kiçilik bilmedi.

Sertibiň gele-gelmäne beren sowaly:

--Nähili?—diýen ýeke sözden ybarat boldy.

Jogaba derek serbaz ýüzüni tutup, gozýaş etdi. Onuň beýtmegi giden serbazlaryň yza dolanmajakdyklaryndan, özüniňem zordan gelendiginden habar berýän ýaly boldy. Ol ýa-ha ýoldaşlaryny ýitirenine gynanyp, ýa-da özüniň aman galanyna begenip, hapa bolýardy. Garaz, ol sary toplardan welin habar bermedi. Gidenleriň birinden özgesiniň yza dolanmazlygy bolsa toplaryň ykbalynyň niçiksi çözüldiginiň sözsüz jogabydy. Gara sertip hem oňa düşünen bolarly, top hakda soraman, ýesir edilip getirilen türkmen bilen gyzyklandy.

--Bu türkmeni özüň ele saldyňmy?

--Ýok.—diýip, serbaz dogrusyny aýtdy.—Derýadan geçen badymyza üýşüp tutduk..

--Mallara ot ýygyp ýörkäm, ele saldy bular—diýip, gepläsi gelýän ýaly ýaltaklap duran turkmen heniz özüne berilmedik sowala jogap gaýtardy.

Türkmeni golaýdan synlap duran Blok wil: “Top süýräp gelen duşman üstüne dökülende, mallary üçin ot ýygмага gidip bilýän adam nähili adamka?—diýip, öz-özüne sowal bermeli boldy—Bu tarap-a söweşiň öň ýany awa gidýä, o tarapam söweş mahaly mallaryna ot ýygмага gidýä.. Aý, her ilin öz aýratyn dünýäsi bolýandyr-da!”

--Adyň näme?—diýip, Gara sertip ýesire ýüzlendi.

--Bir çemçe ganymy geçseň, aýdaýyn.

Sertibiň gülesi geldi. ”Adyňy aýdanyň üçin men seniň ganyňy geçmelimikäm?”

--Aýt!

--Adym Ýegengeldi. Ýegengeldijan hem diýýän bar. Men enemden doglan günüm Tejeniň Üçguýusynda ýaşaýan Atamyrat ýegeniň uly ogly Ýusupdurdy ýegen Saparsoltan ýegençi bilen bize kak dadyrmaga gelipdirler. Ýegenler geleni üçinem maňa Ýegengeldi diýen at dakypdyrlar...

--Şo gün ýegeniňiz gelmän, daýyňyz geläýen bolsa, saňa Daýygeldi diýermidiler?

--Bir çemçe ganymy geçseň, aýdaýyn.—Gara sertip baş atansoň, Ýegengeldi ýene gepläp başlady.—Aý, näbleýin, halypa. Men-ä şu ömrüme türkmende Daýygeldi diýen ada gabat gelemok. Onsoňam näme, halypa, ”Münseň—at, alsaň—heleý bolar” diýipdirler. Näme at dakylsa, şo bolar-da. Türkmende Eşsek diýibem at ba, Kürre diýibem. Ynha, biziň uly hanymyz bolan Gowşut hanyň öz gyzynyň adam Düzüw. O gyz enesinden doglanda ters gelipdir. Şoň üçinem ýaňsýlap, Düzüw diýipdirler. Ýaňky Üçguýudaky Atamyrat ýegenimiziň goňsusynyň Türşek atly men deň-duş ogly ba... Sen türşegiň nämedigini bilýänmi, halypa?.. Gawunyň güldüýbüsine meňzeş zat. Oýunjak gawun diýseňem bolýa. Aý, Tejende gawun köp ekilensoň, türşegem bolýa, azgynam.. Başım diýen ada düşünsemem, Otuz aga näme üçin otuz diýlenne düşünemok. Oň biriniň otuzynjy çagasy dældigem-a belli..

“Akmagy urman, sögmän—geplet” diýleni çyn eken-ow!—diýip, Gara sertip ýesire öz bahasyny berdi.—Muny diňläp dursaň, içinde näçe tezeginiň bardygyna çenli aýdyşdyrjak...” Bolsa-da, ýesiriň Gowşut hanyň adyny tutmagy bilen sertip sowal bermeli boldy.

--Gowşut hanyň hal-ahwaly niçik?

--Bir çemçe ganymy geçseň, aýdaýyn.

Soňky sözüň zol-zol gaýtalanyp durmagy Gara sertibiň gaharyny getirdi. Bolsa-da “Däliniň mün gepinden biri gerek” edip, sertip ýesire kanagat bilen gulak asdy. Ýegengel diniň samramalarynyň içinden bir gerekli gepiň çykaýmagy-da ahmaldy.

--Ganyňy geçýän, aýdyber!

--Aý, halypa, men-ä Gowşut han diýilýän adamy şu mahala çenli golaýdan synlabam göremok.. Ýöne düýn-öňňün oň yanyna Ahaldan çapar gelenmiş-ä dýdiler.

--O nähili çapar?

--Bir çemçe ganymy geçseň, aýdaýyn—diýip, totuguşa dönen Ýegengeldi öňki heňini üýtgetmedi.

--Geçdim, how!—diýip, gygyrmakdan zordan saklanan sertip başyny ýaýkady.

--Hawa, Ahaldan çapar gelipdir. Ýok, Ahaldan çapar gelmändir-de, Gowşut hanyň Ahala ýollan öz çapary yzyna dolanypdyr. Çapar çapar bolýa-da, halypa. Atly gidýä, atly gelýä. Yol bolsa uzak. Özüň bilýän, bəri-bärde näme Ahal barmy..

Ýegengeldiniň ol samrap durşuna gürrüniň başga ýoldan urup çykjagy ikuşsyz bolansoň, Gara sertip ony uzyna dolap aldy.

--Çapar näme habar getiripdir?

--Çaparmy?—diýip,sakynsa-da,geň zat,Ýegengeldi bu gezek bir çemçe ganynyň geçilmegini soramady--Çaparyň ady Muhammedamanmyş.Muhammed-ä Muhammet pygamber bolýa,Amanam aman bolsun diýildigi bolýa.Türkmeniň ady kileň şoň ýalagrak.Goşa-goşadan,jüp-jüpden...

--Nurberdi handan näme habar bar?—diýip,samrama ýüregine düşen Gara sertip gyssandy.

--Biziň obamyzda-ha Nurberdi han diýen adam ýok.Nurguly diýip bar.Olam han dal,çopan...Mollanepes şahyram biziň obamyzdan. Owadan-owadan şygyr aýdýa özem.Menem ýazylardan.Ýöne şygyr-a aýdyp bilemok...

Ýesir türkmeniň kimdigine göz ýetiren sertip onuň ellerini boşatmagy buýrdy.

--Häzir seň näme islegiň bar,Ýegengeldi?

Eli boşadylansoň, ýesir ýüp kerten goşarlaryny owkalaşdyrды.

--Azap çekip ýygan otumy mallamma bermek islegim bar.

--Uruş başlanjak bolup durka-da,otun aladasyny etmek bolarmy?

Ýegengeldi gara çyny bilen ýüzüni kürşertdi.

--Derýaň aňyrsyndaky bir akmak han derýaň bärsindäki bir akmak han bilen uruşjakmyş diýip,men mallammy aç göýmalymy,halypa jan? Uruşsalar, urşubersinler.Item uruşýa. Biri-biriniň garagyny köwlesinler.Maňa näme.Bolmandada,işi ýok adam uruş gözlär-dä...

Türkmeniň samramalaryndan halys lejigen Gara sertip töweregindäkileriň hiç biriniň garaşmadyk aýgydyny etdi.

--Yegengeldini saklamaň.Gitsin.Ýogsam, muň mallary aç galar...

* *

“...Şol gün parslar 1500 gezek,türkmenlerem 200 gezek top atdylar.Men şu ömrümde beýle aldym-berdmli söweşi görmändim.Iki tarapyň, eli ýaragsyz adamlarynyň hatda ýumruğa giren pursatlary-da boldy. Darkaş tä iňrik garalýança dowm etdi”.

Seýit Muhammet al-Hüseýni.

Blokwile düşnüksiz bolup galan sebäplere görä,tutuş hepdäniň dowamynda gajarlar tarapyndan türkmenleriň garşysyna hiç hili hereket edilmedi diýen ýaly.Goş basyp ýatan serbazlara Marydan goşmaça azyk-owkat baryny hem getirmeli boldy.Diňe 1860-njy ýylyň 6-njy sentýabrynda Eýran goşuny ala daňdandan çynlakaý herekete başlady.Gajarlar derýa ýakasyny syrýp,tekeleriň berkitmesine golaýladylar.Goşunyň ön sapy saklanmaly diýlip ozal bellenen serhetde aýak çekildi.Saklanylan ýer Jerendepäniň ýanydy.

Jerendepede ornaşan gajarlar berkitmäni oka tutmalydy.Şonuň netijesinde-de,Hemze Mürzaniň Mary söweşiniň soňky nokady goýulmalydy.Ýigrimi dört sany sary topuň güýji ýa-ha türkmenleri ýer bilen ýegsan etmelidi ýa-da asmandan inderilen, heniz görülmedik apy-tupandan soň,eger diri galsa, Gowşut nanyň hut özüniň önbaşçylyk etmegindäki aksakallar topary gelip, şazadanyň önünde dyza çokmelidi.Üçünji ýol ýokdy.

...Yigrimi dört sany sary top kä yzly-yzyna,käte hem hemmesi birden nagra çekip başlady.Düz meýdan dag jülgesine öwrülip,şol jülgede hem ýolbars bary arlaýan ýaly boldy.Toplaryň nilinden çykan badyna asmana göterilýän gara tüsse dag gaýalaryna meňzedi.Gaharjaň hem gazaply ýolbarslaryň sesi gaýalara düşüp ýaň saldy.Toplaryň tüssesinden ýaňa topçularyň gözleri ýaşaryp,sesinden gulaklaryna palçyk çalnan ýaly boldy.Şeýle ýagdaý iki sagada golaý dowam etdi.Derýanyň aňyrsyndan tozan turdy.Galmagalyň derejesi hem tozanyň derejesinden pes bolmady: atlar kişñedi,eşekler aňnyrdy.Ol hem toplaryň gümmürdisine goşulyp,tutuş dünýä galmagala öwrüldi.

Şonça mahalyň dowamynda gozlerini aýy tüsseden,gulaklaryny ýaryp,beýnisini pytradyp barýan gümmürdiden,gümmürdi kiplan mahaly eşidilýän “Ýa, Aly! Ýa,Alla!” diýen inçeli-ýogynly sesden goranmaga çalşan Blok wil gabaklaryny galdyran mahaly öňünde haýat bolup duran tüsse ýapynan garaňkylygyň içinden Maşatdan Merwe gelyänçä hyýalyndan çykaryp bilmeýän howpuna şu gün,şu ýerde sataşaryn öýtdi..Göwnüne bolmasa,düýşe giren ýalaňaç aýyrhalar sary toplaryň sesi ýatanson, tüssäniň içinden çykyp geläýjek ýalydy.Ol Merw jeñini şekile geçirmek üçin göterip gelen enjamlaryny kellesiniň aşagynda goýdy-da tükge düşdi..

Artilleriýanyň serkerdesi Nawwab Jahansuzyň beren hasabatyna görä,harwar-harwar däre ýakylp,iki sagadyň dowamynda sary toplaryň bir müň baş ýüz gezek atan okunyň pagtabende donendigi aýan boldy.Gözegçileriň,top synçylarynyň gündizki eden ölçegleri nädogry çykyp, älemi sarsdyran gümmürdi boş haýbata öwrülen ekeni.Atylan oklaryň ýekejesi-de türkmenleriň berkitmesine ýetmändir.Şonuň netijesinde türkmenleriň öňküdenem ruhlanandyklary mese-mälim bildirdi.Berkitmäniň öňündäki belentlikde goýlan goşa topuň töwereginde gaý-da-gaýmalaşyk başlandy.

*

* *

“... Türkmenler nyzama durup uruşmasalaram,söweş mahaly birek-birege oňat düşünýärdiler.Olar töwegellik etmän, gaça durup uruşýardylar.Türkmenleriň söweş sapalagynyň garşysyna parslar lar hiç hili çäre tapmaýardylar...”

Blok wil.

Eýran serkerdeleri türkmen toplaryndan heder etmeselerem,özleriniň ilkinji uly şowsuzlygyndan,esasy ynam daýanjy bolan ýirimi dört topuň netijesiz hereketinden soň maýdaja ätiýajy-da elden bermesiz etdiler.Her serbaz üçin goranyş cukuryny--gaçybatalga gazmak barada Hemze Mürzäniň buýrugy peýda boldy.

Gaçybatalgalary synlan Blok wil pessejik çukurlaryň gyrasyndaky gum haýatlaryň ini bir garyşdan galyň däldir diýip çak etdi.Oglan oýunjagyna meñzeş haýatjyklar onuň gülküsini tutdurdy.Ol serbazlaryň edýän işlerine ser salyp ýörkä,awşar nokerleriniň serdary Ýusup hana gabat geldi.Blok wil ony öňräkden bäre tanaýardy.Bir gezek gürründeşlik mahaly Ýusup han özüniň gelip çykyşynyň gajarlara däl-de,gaýtam türkmenlere has golaýdygyny hem ýatlapdy.

--Jenap,bujagaz gaçybatalgalar sizi top okundan gorar öýdýäňizmi?—diýip,Blokwil Ýusup hana ýüzlendi.

--Alla kömek etse-ha gorar,bolmasa-da goramaz,--diýip,Ýusup han ýylgyryp goýberdi. Ol sözüniň dowamynda ýagdaýa başgarak garaýandygyny hem gizlejek bolup durmady.--Ilatyň aýagyny duşayan zat patyşanyň hemme aýdanynyň berjaý edilmegidir,jenap. Senem oňa mençe düşüňänsiň... Şu gaçybatalgalaryňam bize derkar zady ýok.Tekeler üstümize çozaga-da,gylyçlaşyk başlansa, şu çukuryň içinde durup, gylyç aýlamaly bolarmy? Elbetde,beýle bolmaz.Ýöne buýruk buýruk-da. Gowusy,jenap,sen meni gepletmesene! Özüň bilýäň...

Ýusup hany pereňli däl-de,başga bir garaşylmadyk ýagdaý geplemäge goýmady.Derýa tarapdan top atylmaga başlady.

Arasyna mahal salyp gümmürdeýän toplaryň oky Hemze Mürzäniň belent çadyrynyň dikilen ýerine ýetmese-de,goşunyň içine mazaly aralaşýardy.

Näme üçindir,Blokwil saklanyp bilmedi.

--Käbir generalyň atylmaz diýýän toplary atylp başlady!

--Ony bizden düşen ýesirler atýan bolaýmasa—diýip,Ýusup han hem “käbir generallar” bilen pikirdeşdigini aňdyrdy..

--Hähili-de bolsa, öz okyň,öz däriň bilen atylýan top özüňe gonukdirilse,bir hili-dä.

--Onyň-a dogry, jenap.

Top oklary has golaýa düşmäge başlady.Blokwil Ýusup hanyň çigninden tutup, ilerräk ýoräp ugrady.Olar ýedi-sekiz ädim ýöran batlaryna, edil Ýusup hanyň öňki duran ýerine top okunyň biri gelip düşdi.

Ýusup han ol tarapa seredip,başyny ýaýkady.

--Hut depämden düşjek ekeni... Sen,jenap,meni göňi gelen ajaldan gutardyň.Men bu bergimiň aşagyndan nädip çykarkam?!

--Söweşde algy-bergi hasaplaşylmaýar,han...

Uzak mahala çeken gümmürdi ýatýşandan soň,türkmenleriň berkitmesinden çykyp gaýdan üç-dort yüz sany adam derýa tarap yöneldi.Olar kenara ýetensoňlar,näme üçindir iki topara bölündiler-de,öz aladalary bilen gümra boldular.

Blokwil türkmenleriň edýän hereketini haýran galyp synlady.Olar suwa tarap harsañ-harsañ töňňemi,agaç baryny çekýärdiler.Arkasy gara tüpeňli,elleri aňňally,orakly adamlar aýagaldygyna gamyş ýygýardylar,desse bogýardylar.Pereňli olaryň näme bilen meşgul bolýandyklaryna birbada düşünmedi.Ýöne häzirki hereketiň ýesir düşen ýigit Ýegengeldiniňki ýaly mala ot ýygmak aladasy dældigi welin bellidi.Ýusup han beýle ýagdaýy türkmenler derýanyň üstünden köpri salmakçy bolýarlar diýip düşündirdi.. Şondan soň Blokwiliň geňirgenmesi hasam artdy.Birinjiden-ä,soweş gidip duran mahaly hiç zatdan gypynç etmän,köpri salmaga başlanmagy geňdi.Ikinjidenem,köpriniň diňe gajarlaryň üstüne çozmak maksady bilen gurulýandygyndan başga manysy bolmasa-da, serbazlaryň,sertipleriň türkmenleriň edýän hereketine göwnübir garap durmaklary geňdi.Pereňli üçin ýene bir geň zat: goşunyň ýaralananlar bilen meşgul bolýan az böleginden özgesi günorta naharyny taýýarlamagyň ugrundady.

Blokwil Tährana gelen gününden başlap,Gündogar adamlarynyň köpüsünde biagyry häsiýetiň,şu günki işi ertä goýmaga bahana tapmak gylygynyň bardygyna üns berýärdi.Bolsa-da, olaryň ajal bilen yüzbe-ýüz duran halatlarynda-da,birinji derejeli işi

ikinci derejä geçirişleriniň welin haýran galyp, yzyndan ýetip bilmeýär. Serkerdeler ýigrimi dört sany topuň iki sagadyň dowamynda boş işländigindenem, olaryň özlerini uly çykdaja goýandygyndanam, iň esasam, ol ýagdaýyň goşuna göwnüçökgünlik getirendigindenem netije çykarjaga meňzemeýärler. Gaýtam, Blokwiň gulagyna ýetmegine görä, käbir serdarlar Hemze Mürzä, häzirlilikçe, hüjümi bes edip, yza, Mara çekilmegiň, birneme dem-dynç alyp, Garaýaba gaýtadan gaýtmagyň maslahatyny berýärmişler. Pereňliniň gelyän aýgydyna görä, eger-de gajarlar ilkinji, netijesiz hüjümden soň Nerwe çekilseler, hut şol sebäpli hem tutuş ýörişini bişow gutarmagy-da ahmaldy. Sebäbi Maryda dört-bäs gün ýatyp gaýdanyň bilen goşunyň sany ýa-da güýji artmaýardy. Gaýtam, ol top baryny arladyp gurlan söweşiň netije bermändigini serkerdeleriňem boýun alýanygynyň güwäsi bolýardy. Ol bolsa serbazlaryň ýeňmek ynamynyň peselmegine getirmelidi. Ol uruş tilsimlerinden düýpli baş çykarmaýan adam üçinem düşnükli di.

16-njy sentýabrda öýlän sagat üçlerde täze salnan köprüden atylyp geçen müňe golaý atly türkmen gajarlaryň üstüne hüjüme başlady. Hüjüm bilen birlikde-de, atlylaryň gelyän tarapyndan şeýle bir tozan turdy welin, Blokwi onuň diňe at töýnagynan göterilýän tozan dældigini aňdy. Ýöne Gowşut hanyň hut özüniň oýlap tapan emeli tozanynyň Mädemini ýeňlişe sezewar eden söweşde-de türkmenlere uly ýardam bolandygyny gajarlaram, Blokwi bilmeýärdi. Tozan ähli zady bulaşdyrdy, bir atlyny telim atly edip görkezdi, howada galgaýan gylyçlaryň sanyny köpeltti. Ala tozanyň içinden atlylyp çykýan atlaryň yzy tükenmeze sapan ýaly boldy. Ol hem gajarlaryň üstüne ýetip gelyän howpuň güýjünü artdyryp görkezdi.

Köpri gurlup başlanandan çozuşyň boljakdygyny çaklan Blokwi bu hüjümiň soňunyň nähili gutarjakdygy barada welin belli bir aýgyt edip bilmedi. Hatda onuň ol barada uzak oýlanmaga wagty hem bolmady. Ol özüniň ýurt görmek, il tanamak maksady bilen razylyk beren saparynyň ganly sapara öwrülip barýandygy barada oýlandy. Bu gün onuň ýaş ömrüniň iň soňky gününüň bolaýmagy-da ahmaldy. Gözýetimde peýda bolan, ýiti gün şöhlesi bilen çaknyşanda alaw ýaly ýalдыраýan ýüzlerçe egri gylyjyň biriniň pereňliniňem ömür tanapyny kesäýmegi mümkindi.

Çozup gelyän türkmen atlylary arany ýygjamlatdyklaryça, ahli zat: olaryň eşikleri, hereketleri, ýüz-gözleri aýdyň görnup başlady. Duşmanyň howuny basmak üçin gajarlaryň yz-yza gümmürdeden toplary-da islendik netije bermedi. Atylan oklaryň köpüsi eňip gelyän atlylaryň üstünden aşyp, Murgabyň kenaryndaky gamyşlyga baryp düşýärdi. Gajar toplarynyň sesi türkmen atlylarynyň gykuwyna goşulup, gaýtam, ýetip gelyän howpuň üstüne howp goşýardy.

Sary toplardan ýene netije bolmajakdygyna göz ýetiren gajarlar garpyşyga häzirlendiler. Ýüzi Günli hem şirli tuglar ýokary galdy, gylyçlar gyndan çykdy. Öňdäki howpy duýan atlar kişnediler, burunlaryny parryldatdylar. Iki tarapdan turan galmagal dünýäni lertzana getirdi.

Sapaңasyny ýalaňaçlanam bolsa, Blokwi ony atmalydyram öýtmedi. Sebäbi ol aljyrady, äňk boldy, dünýäni unutdy.

Tyg degen atlaryň çirkin kişnemesem, eýerden agýan adamlaryň nalasam düýşde görülen adam iýiji aýallaryň sesine öwrüldi. Zenezele dünýäni tutdy dünýäni tutdy, tot-tozan güýjedi.

Öňden gelýän türkmeniniň öz boýnundan gylyç salanyny-salmanyny pereňli görüp bilmedi.

Ol depesinde oýnan at toýnagynadan gutulmak üçin bir tarapa gaçjak bolanda, ähli galmagal birden kesildi. Onuň üçin darkaş tamam boldy, gorky-ürki gutardy. Ol özüni uka gidendirin öýtdi...

Çukuryň içinde guma bulaşyp ýatan Blok wil gözünü açanda, dünýä parahatdy, tot-tozan ýokdy, iň esasam, aýal esi eşidilmeýärdi. Pereňli başyny göterip, öňi bilen derýa tarap seretdi. Oňkülerden üýtgeşik zat görünmedi. Ol kellesini, ýüzünü sypaşdyrdy. Gan akyp ýa-da çişip duran ýeri ýokdy. Ol özüne gylyç degmän, atylyp gelen atyň omzy bilen kakyp geçendigini bilmeýärdi. Pereňli öz bolup ýatyşyndan utandy, ýerinden turup, üst-başyny kakýşdyrdy, iki okyndan birini hem atmadyk sapaňçasyny, gumuny kakýşdyryp, gabyna dykdy. Ol töweregine ser salanda çaknyşykda wepat bolanlaryň jesediniň doly ýygnaňmandygyny gördi. Çäşerip, keserip, tünňerişip ýatan maslyklaryň arasynda, elbetde, türkmenleriňem jesedi bolmalydy. Ýöne wepat bolanlaryň içinde aýal jesedi ýokdy. “Hudaýa şükür! Men olaryň maslygyndanam eýmenerdim...”

Näme maksat bilen şeýdänini-de aňşyрман, Blok wil serkerdeleriň çadyrlaryna tarap yöneldi. Çadyrlar öňki ýerindedi. Diýmek, çozuş eden türkmenler, goşunyň jümmüşine tarap toplanam bolsalar, esasy çadyrlaryň duran ýerine ýetin bilmän, ýa-da ýetmegi maksadam edinmän, yza dolanan bolmalydylar.

Blok wil kän ýöremänkä, gaçybatalga üçin gazylan bir çukuryň gyrasynda oturan hor ýetginjegi gördi. Eýran goşunynda esgerlige berilýän haky almak üçin altmyşy arka atan gojalaryňam, öz peýwagtyna gaýdan ýa-da kimdir birine derek iberilen on dort-on bäs ýaşly ýetginjekleriňem bardygyny Blok wil bilýärdi. Emma çukuryň gyrasynda çöküne düşüp oturan ýigdekçe juda arrykdygyndan bolsa gerek, öz ýaşyndanam bäräkde bolup görünýärdi. Pereňli ýap-ýaňy at toýnagynyň oýnag bolan meýdanda onuň ýeke özüniň beýdip oturmasy bilen gyzyklandy. Ol, dogrudanam, bir zada güýmenýärdi.

Oglanyň balagynyň öni öl-myžžykdy, peşewini saklap bilmeýäne meňzeýärdi. Ol öz peşewinden eden palçygyndan uzyn nilli top ýasapdy. Indi hem şol topa ok ýasajak bolýardy.

Blok wil oglanyň edýän işini, ýanyna gelip durana biparh garap oturyşyny synlap, ony toplaryň gümmürdisinden, apy-tupandan, adamlaryň biri-birlerini kerçeýişlerinden ýaña aňyna zeper ýeten diýip düşündi.

--Adyň näme, serbaz?

Oglandan jogap bolmady. Ol üstüne abanyp duranyň ýüzüne çaga naýynjarlygy bilen seretdi. Serbaz ýanyna geleniň kalbynda bar hem bolsa, heniz dile getirmedi, sowalyna jogap gaýtardy.

--Men top ýasadym, agabeg. Indem oňa ok ýasajak bolýan, agabeg. Muny gör. Bu Isfihan topy bolmaly. Arman, ok ýasamaga peşewim ýetmedi. Seň peşewiň kän dälmi, agabeg?

Ýigdekçäniň halyna nebsi agyran Blok wil başyny ýaýkady-da, ýoluny dowam etdi. Ol serkerdeleriň çadyrlarynyň dikilen ýerine golaýlanda, türkmenleriň çozuşynyň gajarlara abyrsyz urgy bolandygyna düşündi. Hemze Mürzäniňkiden uzagrakdaky bir çadyryň ýanynda dört-baş sany jeset süýnüp ýatyrды. Belent çadyrlaryň ýanyna diňe

serkerdeleriň jesediniň getirilýändigini bilýän Blok wil, tanýş ýüze sataşaryn öýdüp, ýatanlara täzeden nazar aýlady, emma wepat bolanlaryň arasynda onuň ýakyndan tanaýany ýokdy. Ýöne ol tanyş bolmasa-da, çetdäki jesede üns bilen seretmeli boldy. Seretmezçe-de daldy. Ýüzüne aksowult reňk ornan jesediň böwsülen köýneginiň eteginden gana boýalan içegeler çykyşyp ýatyrady. Beýle gözilginç görnüşiň üstüni örtmegem hiç kimiň huşuna-da gelen däl bolarly.

Şazada ýakyn adamlaryň bu ýere gelenleriniň hemmesiniň ýüzi salykdy. Aňry çetdäki çadyrda agyr oýa batyp oturan Hemze Mürze pereňliniň göz önüne geldi. Elbetde, serkerdäniň bu mahal näme hakda pikir aýlaýandygyny bilmek gyzyklydy. Ýöne bu pursat näme barada oýlanylýandygyny bilmek üçin töwerekdäki sertipleriň ýüzüne seretmegem ýeterlikdi.

Blok wil yza, özüniň gum basan çadyryna tarap dolandy.

* *

“...Jerendepede ikitaraplaýyn garpyşyk boldy. Farahon polkunyň serbazlary “Ýa, Alla!” diýip, öňe saýlandylar. Bukuda ýatan Bukuda ýatan türkmenler olary güpbasdy edip, 70 serbazy öldürdiler. Olar aty batga batan Heseniň başyny kesdiler”.

Seýit Muhammet Aly al-HÜSEÝNI.

“...Biziň söbügimize münen türkmenler yzmyzdan gülle baryny ýagdytyp gelýärdiler. Men bir giň garymdam geçmäge geçmäge synanyşanymda atym bilen bile ýykyldym”.

BLOK WIL

Gajar goşunynda iň abraýly serkerde hasap edilýän Heseniň öldürilmegi hemem artilleriýanyň görnükli sertibiniň birini türkmenleriň ýesir almagy bilen serbazlar öňküsindenem beter ruhdan düşdüler. Gajarlaryň her gün diýen ýaly edýän hüjümleriniň türkmenler tarapyndan ýesir, olja almak bilen yza serpikdirilmegi Hemze Mürzediň ýagdaýa başgaça çemeleşmegi talap etdi. Ol yzly-yzyna bolan telim şowsuzlykdan soň, geňeşçileriniň maslahat bermegi bilen Mara çekilip, çynlakaý taýynlyk gormeli hem Garaýaba ýañadandan hüjüme başlamaly diýen netijä geldi. Şonuň üçinem 1860-njy ýylyň oktýabrynyň ikisinden üçüne geçilýän gije daňdanlar gajarlaryň Garaýapdaky ähli goşuny, sülsady bilen Merwe çekilmeli diýen buýruk peýda boldy.

Müňläp-müňläp serbazyn, mal-garanyň edýän hereketini, gijelik hem bolsa, görer gözden gizlemek mümkin däl. Bitertip yza çekilýän goşunyň şakyr dysy, galmagaly töwerege ýaýylyrdy. Şonuň üçinem gajarlar ýaňy bir farsah çemesi ýol geçenlerinde, garaşylmadyk ýagdaý ýüze çykdy. Duşmanyň yza çekilýäninden habarly türkmenler goşunyň barýan ýolunyň iki tarapyndaky bukulardan çykyp hüjüm etdiler. Olar ýarym ukuly hem aljyraňny goşunyň gyrak-bujagyndan darap-darap geçýärdiler-de, ýene yza, gamyşlyga tarap eňip, gözden ýitýärdiler. Gajarlar bolsa olaryň yzyndan gamyşlyga girmäge heder edýärdiler.

Şeýle ýagdaý yzy üzülmän diýen ýaly gaýtalanyp dursa-da, her gezegem birnäçe serbaz atdan, gatyrdan agdarylsa-da, agyr goşun öňe hereket edýärdi. Ol çalak-çulak taýagyň urgusyny duýmaýan hamy galyň garry pil ýaly bolup, ýuwaşja süýşüp barýardy. Goşunyn önünde bolýan wakadan yzy, yzynda bolýan wakadanam öňi

habarsyzdy. Habarly bolaýanda-da, yza çekilmeli diýen buýruk alan sussupes serbazlaryň tizräk Mara ýetmekden gaýry pikiri ýokdy...

Iki tarapdan ary çozýan ýaly bolup dalansa-da, goşun burkaz mülküne gadam basdy, Ol ýerden Mara çenli aralyk uzak hem däl di. Emma şol ýakyn aralygy geçmek gajar goşuny üçin on farsah ýol geçendenem agyr düşdi. Olara Maryda galan general Aga Reza Ažedanbaşynyň sülsadyna baryp birikmek başartmady.

Türkmenler Garaýapdan gaýdan goşunyň Maryda galan goşun bilen birikmezligi üçin elden gelenini eden ekenler. Edil hinden çykan ýaly bolup, derýa tarapdan duýdansyz peýda bolan atlylar bu gezek goşunyň başky bölümüniň üstüne döküldiler. Öňdäki sap bilen barýan Blok wil sönky hüjüm eden türkmen atlylarynyň sany mün ýarymdan az däl di diýip çak etdi.

Iki taraplaýyn gylyçlaşyk başlandy. Şol mahalam derýa tarapdan peýda bolan ýene bir bölek atly gajar goşunynyň ikinji sapynyň üstüne eñdi.

Blok wil türkmen gylyjynyň elýeterinden daşrakdady. Şeýle hem ol serkerdeleriň toparyna golaýrakda bolany sebäpli, özüniň goraglydygyny bilýärdi. Serkerdelere janpenalyk edýän saýlantgy serbazlar garşydaşlaryny golaýa getirer ýaly dældiler. Aslynda köp zatdan habarly türkmenlerem olara şeýle bir golaýlaşjagam bolmaýardylar. Şeýlelikde, Blok wil türkmenleriň söweş pirimlerini birneme keseräkke durup synlamaga mümkinçilik tapdy. Onuň aýgyt edişine görä, türkmenleriň gajarlardan esasy tapawudy uçursyz tiz hereket edýändiglerindedi. Olaryň atlary hem örän ýyndamdy, atlar çalt gelişleri ýaly, yza serpilenlerinde-de, başky tizligini gowşatman, süýnüp gidýärdiler.

Blok wil türkmenleriň gajar goşunynyň öňüni kesmän ýa-da, şeýtmäge mümkinçilikleri bolsa-da, jümmüşine aralaşman, diňe çepden hüjüm etmeklerinden özüçe many çykardy. Türkmenleriň esasy maksady gajarlary gyrmak däl-de, goşunyň ýoluny üýtgetmek ýalydy.

Çozan türkmenleriň arasyndan saýlanan gara telpekli bir ýigit göçgünli atyna erk edip bilmedimi-nämemi, gajarlaryň gapdalyndan öwrüm edip, yza gaýtmaga derek goşunyň jümmüşine kürsöp urdy. Agzyndan ak köpük saçyp gelen at badyny birneme gowşatsa-da, Blok wiliň deňindenem geçip gitdi. Pereňli at üstünde oturan ýigidiň elinde üýtgeşik bir ýaragyň bardygyny görmäge ýetişdi.

Türkmeniň elindäki gulaçýarym çemesi taýagyň ujuna berkidilen zat ýenjilip, ujy ýitilenen gupbady. Ýaňy dogan Günüň şöhesi düşüp ýaldyraýan kümüş gupba Gündogara onçakly belet däl pereňlä üýtgeşik bir ýarag ýaly bolup göründi.

Geň ýaragly ýigidiň atyna gajar goşunynyň arasyny böwsüp geçmäge maý bermediler. Dumly-duşdan herekete giren serbaz gylyçlarynyň biri atyň öň aýagyny sandan çykardy. Tüwdürilip giden atyň eýerinden zyňlan türkmeniň gara telpegi başyndan sypana, onuň aýal maşgaladygy aýan boldy. Düýrlenip, telpegiň içinde gizlenen goşa gara saç çözlenip gitdi. Ol ýalaňjam däl di, adam iýýänem. Lar örän owadan, ýirimi ýaşlaryndaky gelindi. Onuň çaksyz owadnlygy şol gyssagarada-da gözellig baha bermegi başaýan fransuzyň ünsüni çkdi. “Düş tersine bolýar eken!”

Zenana tarap agzyny açyp sereden Blok wil: “Agyr goşunyň ýeňil goşundan çekinmesiniň syry düşnükli!”—diýip içini geplet di. Şeýle hem ol uruş diýilýän daşýürek nägehanyň wagşylygynyň ýene bir gezek gözli şaýady boldy. Ol nägehan çagasynyň

ýüpek ýaly gupagyny sypamaly nepis ele inçe sungatdan ýasalan ýarag berip,nepis sungaty-da,hepis zenany-da gödek bir güýje öwürýärdi.

Haýdap gelen hyýrsyz serbazyň gylyjy galyp bilmän ýatan geliniň depesinden indi.Gara saç gara guma garyldy,gara baş gyrmyzy gana boýaldy.Gelinden ses-seda çykmany.Uruş diýilýän gara güýç zenan gőzelliginiň öňünde-de geçirimlilik etmedi.

..Türkmenler Gowşut hanyň oýlap tapan piriminiň amala aşmagyny gazandylar.Goşunyň başky sapynyň öňündenem bir bölek teke atlylarynyň peýda bolmagy bilen, Mara tarap hereket edip bilmedik serbazlar howpsuz tarapa-- gunorta-gündogara sowulmaly boldular.

Türkmenleriň gan döküp,jan berip,öz duşmanlaryny barýan ýolundan sowýandyklarynyň sebäbi Blokwiile soň düşnükli bolup galdy.

Mara goýberilmän,şaheriň ilersinden gündogara gönükmäge mejbur edilen goşun ýene bir farsah çemesi ýol geçensoň,Seýitnasyra baryp ýetdi.Ozal geçilen ýol bolany sebäpli Blokwiil ol ýerlere beletdi. Serkerdeler awa-şikäre çykanda ýanlary bilen gaýdan pereňli bu töwereklere telim gezek aýlanypdy.

Seýitnasyrdan ýokarda Popuşgum, soňra Semendik bardy.Ondan aňyrda gajar goşunynyň sülsady goýlup gaýdylan Nyýazmetgala ýerleşýärdi. Marydan sowulmaga mejbur edilensoň, gajar serkerdeleriniň indiki maksady özülerini şol ýere atmakdy.

Seýitnasyryň deňinden birneme geçilende, syw basdyrylan ýollary, gözýetimi tutup ýatan peslikdäki gür gamyşlyga ser salan Blokwiil eýranlylaryň asla garaşmaýan ýene bir wakasynyň boljakdygyny çaklady.Çünki üç aý myndan ozal geçilende,ömür akar suw görmedik bu ýerler tebsiräp ýatyrdy.Güýzüň düşmegi bilen suwuň bolaman gaýtam gytalýandygy-da bellidi.Asmandan bolsa gajarlar bu topraga gadam basanlary bäre ýekeje damja nem dammandygyna-da Blokwiiliň özi şaýatdy. Hiç mahalam ekin ekilmedik çöketliriň suwa basdyrylmagy ýöne ýere bolmaly dälidi.Blokwiil şol barada oýlanýardy.

Uzakdan täze gazylan ýaplardan çykarylan gum üýşmekleri çil-çil bolup görünýärdi. Ol hem ýöneligiň alamaty dälidi.Terslin-oňlyn çekilen çiller sanardan kändi.Blokwiil özüni görmese-de gaty mekir serkerde hasaplaýany Gowşut hanyň ýene bir geň pirim oýlap tapandygyna öňünden ynandy.By giden meýdana ýap gazmak,çil çekmek üçin gaty kän güýç hem wagt gerekdi.Beýle agyr iş düýpli manysy,zerur geregi bolmasa,uruş gidip duran mahaly amala aşyrylmaly tutum dälidi.

Ýoluň iki tarapy-da güýzüň tylla reňke boýan gür gamyşlygyna basyrylyp ýatyrdy. Geçilmeli aralygyň suw basdyrylan bölegi basym gutarar diýen niýet bilen batgalykdan esli ýörelensoň,iki tarapdaky gamyşlykdanam iniňi tikenekledýän galmagal turdy.Pereňliniň aýgydyna görä,her tarapdan atylýp çykan türkmen atlylarynyň sany üç müňden az dälidi.Olar uly gykuw bilen ýola tarap eňdiler.Gajarlar näme bolup geçýänine oňly düşünmänkälerem, garpyşyk başlandy.

Türkmenleriň bir bölegi gylyçlaşyga girse,beýleki bölegi arabalaryny zordan gymyldadyp gelýän topçularyň daşyna aýlandy.Ol ýerde ullakan çaknyşygam bolmady Blokwiil türkmenleriň üsti toply arabalary eýýäm yza öwürüp,gatyrlary gamçylap barýandyklaryny görüp galdy. Uly güýç hasap edilýän toplaryň duşman eline düşmegi serbazlary aljyratdy.Olar gaçmak bilen boldular.

Münbaşylar öz serbazlaryny saklajak bolup, aýaga galdylar.Emma yzdakylaryň gaçýanyny gören esasy bölümiň nokerleri hem gaçmaga meýillendi.

Şahsewentli münbaşy atyny öňe dabsedi-de,gaçyp barýan bir nökeriniň yzyndan ýetip,onuň depesinden gylyç saldy.Eýesi eýerden agan at uzaga gitmän,yza aýlandy.

--Gaçmak meýilliň kysmaty şudur!—diýip,münbaşy serbazlaryna tarap gygyrdy.

Gaýtadan gyjyçlaşyk başlandy.Ýöne ol uzaga çekmedi.Öz pirimlerini öňden öňat bişiren türkmenler üçin gylyçlaşyp söweşmek örän amatly boldy.Çünki bir tarapy suw goýberilen çöket şorluga direlen gajarlar gaçyp-kowup uruşmaga maý tapmadylar.Türkmenler bolsa diňe öňe hereket edip,duşmany şol batgalyga tarap gysýardylar.

Hemze Mürzäniň janyny goraýan serbazlar türkmenleri oňa golaýlaşdyrmajak bolup,mertlerçe söweşýärdiler.Şazadanyň töwereginde atdan agýan serbazlaryňam,türkmenleriňem sany köpelyärdi.Batgalygam bolsa,saýlantgy janpenalar garşydaşlarynyň salýan gylyjyna gylyç bilen jogap gaýtarmagy başaryardylar.Geň zat,şu aldym-berdimli ýagdaýda diňe öz janyny ölümden gutarmagyň aladasyny etmeli Blokwiň kellesine “Häzir Merjen hanym hiredekä?” diýen garaşylmadyk sowal geldi.Merjen hanym diýilýän Hemze Mürzäniň aýalydy.Horasanlylaryň Merw ýörişiniň uzaga çekjekdigini bilýän hemem söweşiň gansyz boljakdygyna ynanýan şazada öz aýalyny-da ýany bilen alypdy.Aýalyny ýany bilen alyp gelen serkerde diňe Hemze Mürze däl.Blokwil ony bilýärdi.Ýöne Blokwil başga bir zady welin,elbetde,öňünden bilmeýärdi.Şazada Hemze Mürze Merw söweşi özi üçin şowsuz gutarandan soň Maşada tarap gaçanda Merjen hanymy taşlap gidipdi.Äri taşlap gaçan namysjaň hem altyn-kümşi çakdanaşa kân hatyn gaçanyň yzyndan kowjagam bolmady.Ol uruş gutaransoň,Marynyň ilersinden özüne kaşaň jaý gurup ýaşaberdi.Soň ol ýer uly obalyga öwürüldi.Onuň ady hem Merjen obasy¹ bolup galdy...

...Türkmenler gysyp ugransoň,Blokwil eliniň ýetişdiginden atyny gamçylamaga başlady.Emma topukdan aşagy şor batga gömülýän ýabynyň näçe jan etse-de, öndürýän ýoly ýokdy.

Birdenem batgaly gamyşlyk tamamlanyp,gaçyp gutulmaga inçejik bir umyt dörände, ýagdaý gaýtadan bulaşdy.Blokwiliň aty beýik çile çykanda,öňünde içi suwly garym peýda boldy.Garym çiliň edil gyrasyndan başlanýardy.Näme etjegini bilmän,töweregine ýaltaklan Blokwil aljyrady.Töwerek baş-başady,jan-janady.Serbazlar duran tutular edip gaçýardylar.Olaryň känbir garşylyk hem gökezmän gaçyşlaryndan ruhlanan türkmenler gykuw bilen kowýardylar.

Blokwil günbatara tarap seredende, Eýran toplarynyň² hemmesiniň türkmenler tarapyndan ele salnandygyny bildi.Toplary gaty ykjam goraglap alyp barýanlaryň sany baş ýüzden az däl.”Goşunyň ruhuny göterjek toplar duşmanyň eline düşen bolsa meseläniň gutarnykly çözüldigi” diýip,Blokwil aýgytly netijä geldi.

Yzdan eli gylyçly iki sany türkmen ýetip gelýärdi.Oňde içi suwly garym bardy.Ol howpludy.Ýzdan ýetip gelýän howp ondanam aýylgançdy. Öňdäki ajaldan sypjak bolsaň, ýeňseden gelýän ajalyň üstüne sürmelidi,başga ýol ýokdy.Blokwil iki ýoluň umytlyragyny saýlady,suwly garym,her hal,depäňden injek ýalaňaç gylyç däl.Onuň aty içi läbikli garymyň ortasyna düşdi. At şünça dyzasa-da, beýleki raýşa çykmak

¹ Mary şäherinden 2-3 km günortadaky Merjen obasy häzirem bar. Oňa “Merjenli perreň” hem diýilýär.(Awtor.)

² 1860-njy ýylyň Merw jeňinde gajarlardan olja alnan 33 sany topy Gowşyt hanyň buýrugy bilen Merw şäherinde, Murgabyň kenarynda hatarlap goýýarlar.Ol toplar 20-nji asyryň 30-njy ýyllaryna çenli hem saklanypdyr.Türkmenleriň gahrymançylygynyň nuusgasy hökmünde duran toplaryň soňra nira ýitirim edilenini anyklamak awtora başartmady.

maksadyna ýetmedi.Ýokarda eli gylyçly tekeler peýda boldy.Beýleki iki türkmenem ýeňsededen gelip ýetişdi.Bir jan üçin iki tarapdan gelen ajal birikdi.Indi olardan sypnaga hiç hili umyt ýokdy.Blokwil sapaňasyna ýapyşdy.Ýöne ol erkek adamyň özüni juda ejiz görkezmejek bolup edäýen howaýy hereketidi.Läbik suwa çümüp çykan sapaňasynyň bu mahal atylmajakdygyny Blokwiň özi-de bilmelidi.

Ýokardan inip gelen gara penje Blokwiň ýakasyndan ebsitläp tutdy.Ýokardan inen ölümiň ony hatga iki ölümdenem gutarmagy ahmaldy.Şonuň üçinem pereňli ýokardan gelen,aman goýaýmagy az-kem umytly ölüme garşylyk hem görkezjek bolmady.

• *

“...Türkmenler beýle ganly awa garaşman ekenler.Zyjyr, gandal ýetmezçilik edýärdi.Agşamlyk bolsa bizi bir topar towugyň aýagyny daňan ýaly ikiden-üçden güýlöp taşladylar...”

Blokwil..

Blokwile diňe kysmata kaýyl bolaýmak ýoly galdy.Ony urmadylaram,gynamadyla ram-da,bir türkmeniň atynyň ardyna göterip mündürdiler.Atyň hereketiniň sarsgynyna Blokwiň burny önünde oturan kellesi ýaglyk bilen daňlan türkmeniň ýeňseçukuryňa degip-degip gaýdýardy.Türkmeniň boýnunyň ýüzi bilen syrygýan ajymtyk der pereňliniň ýüregini bulaýardy.Eli arkasyna mäkäm baglanandygy sebäpli, onuň ýüzüni saga-sola öwräýmese,yza süýşmäge mümkinçiligi ýokdy.Üstesine-de,darkaşyň kowha-gaçdysyndan ýaňa endamyndan ak köpük saçylan atyň sagrasyndan,garnynyň aşagyndan göterilýän howanyňam ysy ýeňseçukurdan gelýän ysdan enaýy dälidi.

Blokwiň üst-başy-da gara läbige bulaşandy.Ädiginiň gonjundan girip,başlygyna ýygñanan labikli suwdan ýaňa ol henizem özüni şor batgalygyň içinde ýaly duýýardy.Ol özi bilen bolýan bu külpetleri düýşdür öýdüp kabul etmek isleýärdi welin,töwerekdäki görüňýän ýagdaý ony düýşden hakykata getirýärdi.Töwerekde bolsa henizem şol kowha-gaçlykdy.Batga batan atlaryny taşlan serbazlar hanja barýanyňy-da aňşyрмаýardylar. Her kim öz gara başyny ajaldan gutarmagyň aladasy bilendi.Blokwil gajarlaryň düşen gününü Hudaý tutmaklyk hasaplady.San taýdan,güýç taýdan gaty agdyk goşun öz mümkinçiliginiň üçden bir derejesini-de ulanyp bilmedi.

Sary toplary süýräp giden türkmenler eýýäm gözden ýitipdiler.Blokwil toplaryny elinden aldyran goşuny bili omurylan ýylan bilen deňedi.Indi ol ýylany,zäheri näçe güýçli bolsa-da,çopan taýagy bilenem alsa boljakdy.Ýylan gaçybam,agzyna özün baraýmasaň, çakybam biljek dälidi.Türkmenleriň bolsa jansyz ýatan ýylana-da, agyz tarapyndan golaýlamajaklary hakdy.

Eýýäm ýarym sagat bäri ýesirlik dünýäsiniň agyr howasyndan dem alýan Blokwil batgadan çykan baş-on sany serbazyň arasynda Gara sertibiňem bardygyny görüp galdy.Ol ýetişibildiginden atyny gamçylaýardy.Duşmana garşylyk görkezmäge ýagdaý ýok ol toparjygyňam ýüzi ilerikdi. ”Serkerdeleriň özlari-de gaçyp başlan bolsa,iş

tamam” diýip, Blok wil ýagdaýa gutarnykly baha berdi. Ýöne gaçyp barýanlaryň arasynda Hemze Mürze welin onuň gözüne ilmedi.

Suw goýberilen çökertlikden çykylandan soň, ýagdaýyň pereňliniň aýdyşy ýalydygy belli boldy. Ýesir düşen serbazlary otuzdan-kyrkdan bir topar edip, sürüp barýardylar. Olar hut şeýle täleýe öňünden boýun bolup gelen ýaly, garşylygam görkezmeýärdiler, çöp-çalama urup, gaçjagam bolmaýardylar.

Gapdaldan atyny dabyradyp gelen gara murtly, hyýrsyz türkmen jylaw çekip-çekmänkä, Blok wili alyp barýana bir zatlar diýişdirdi. Blok wil gürrüňiň özi barada gidýändigini aňdy. Birdenem hyýrsyz türkmen gaty çalgyrdam bolsa, düşnükli parsçalady.

--Sen gajarlar bilen gelen pereňli bolmalymy?

Hakykat ýüze çykça, türkmenlere duşman däl halyna duşman okunylýan ýesiriň günäsi ýeňlär diýen pikire umyt baglan Blok wil berlen ýeke sowala telim gezek baş atmak bilen jogap gaýtardy.

Şondan soň hyýrsyz türkmen çalarak ýylgyrdy-da, beýlekä ýene bir zatlar diýişdirdi, özi hem atdan düşdi.

Türkmeniň ýylgyrmasyňy rehimdarlyk diýip kabul edip, birneme ynjalan Blok wil gaty daňlansoň, gurşup ygran gollarynyň ýüpi çözüler öýdüp tama etdi..

Ulagdan düşen türkmen atynyň boýnuna daňlan inçejik ýüpüň esli bolegini kesip aldy-da, ýesire golaý geldi. Iki türkmen ýene bir zatlar barada gep alyşdy. Blok wil gürrüňiň manysyna düşünmese-de, ediljek hereketden erbetlige garaşmady. Çünki hyýrsyz türkmeniň ýylgyrmasyndan soň rehimdarlyk bolmalydy.

Henizem ýylgyryp duran türkmen elindäki ýüpüň bir ujuny Blok wiliň çep aýagyndaky şor palçykly ädigine daňandan soň, ähli zat düşnükli boldy. Ýesiriň elleriniň daňylgydygyny ahmal gören türkmen onuň aýaklaryny-da atyň garnynyň aşagyndan ýüp salyp çatdy. Ol şondan soňam ildeşine ýene bir topar zatlar diýip atlandy.

Blok wil beterinden beterine uçrady. Ozal erkin hallan atyp gelýän aýaklaryň gymyldamasy indi diňe atyň edýän hereketine bagly boldy. Oturmagam kynlaşdy, gozganmagam. “Bularyň hüşgärdiklerini! Elimi, aýagymy daňmanlarynda-da, indi men nirä gaçyp bilerkäm?” Öz ýagdaýy hakda, türkmenleriň hereketi hakda öýlanan Blok wiliň gülküsi tutdy. Eger-de Hemze Mürze, Gara sertip hem beýleki serkerdeler ele düşmän gaçyp gutulan bolsalar, beýle hüşgärlik bilen goralýan diňe Blok wildi.

Pereňliniň gözüniň ýetýän ýerindäki ýesirleriň ýekejesi-de ata mündürilmän, batgaly aýaklaryny süýräp, pyýada barýardylar. Olja öwrülen gymmatbaha pars atlarynyň köpüsi eýýäm eýesini täzeläpdi. Garşylyk görkezen ýa-da garşylyk görkezmäge gaýymrak negäsi bolaýmasa, ýesir gajarlaryň elleri-de daňylgy dälidi. Häzirlikçe ýesirlik ejirini çekýan bir Blok wildi.

Serbazlary Mara tarap sürüp barýan türkmenler başlaryny dik tutup, töwerege gedemlik bilen garaýardylar. Hatda olaryň aýaklarynyň astyndaky atlam, ýeňiş şemalynyň ýelginini duýýan ýaly, ýeňillik bilen ädim urýardylar.

Blok wiliň münüp barýan aty artlaşykly bolansoň, beýleki atlar ýaly ýeňil gopup bilmese-de, käbir hereketi bilen keýpiniň çagdygyny aňdyrýardy. Onuň syrtyňa uzyn saply sübse daňlan ýaly uzyn guýrugy yzyny üzmän ýesiriň kä ädiginiň gonjuny, kä buduny sypap geçýärdi.

Blokwil ýesir düşenleriň ilkinjilerinden däl ekeni. Entek Mara ýetilmänkä, orulman galan bugdaýy at töýnagynyň depeşeginiň astynda galyp, sypala öwrülen giň meýdana ýygnanan daşy goragly ýesirleriň sany sanardan kändi. Ilkibada Blokwili hem şol ýere eltdiler. Ýöne ony ýesirlere goşman, gaýrarakda oturan ýeke kepbanıň ýanynda atdan düşürdiler. Kepbanıň işigindäki agaja ýüp bilen baglanan Blokwil özi ýesir halyna beýleki ýesirleri synlady.

Niredede ele salnandygyna garamazdan, näme üçindir, ýesirleriň hemmesini birbada bu ýere getirýärdiler. Blokwil türkmenleriň ýetişgenligine, teptiplidigine haýran galdy. Eýýäm hasap ýöredýän aksakallar hem peýda bolupdy. Gojalar ýesirleriň otuzdan-kyrkdan başyny jemläp, olary nirädir bir ýerlere ugradýardylar, bendileriň hemmesini bir ýerde kän saklamazlygyň aladasyny edýärdiler. Şeýdibem, olar bendiler türkmenlere howp salmaz ýaly ýagdaý döredýärdiler.

Blokwiliň ýany eýýäm tomaşahana öwürlipdi. Şu mahalky alada başdan agdyk pursatda-da, geçip barýan gyssagly atly bolsun, pyýada bolsun, pereňlini synlaman ötmedi. Niredendir bir ýerden peýda bolan eli taýakly küýki ýaşuly hem Blokwiliň ýanynda ýörite saklanyp, ony çaga bilesigelijiligi bilen nazaryndan geçirdi. "Bä-äý, onda şü adam şol ýetmiş iki dil bilýän pereňli bolmaly-da! Sypaty-ha başga adamlardan ullakan parhlanybam baranok welin, Taňry nazar salsa, bolubermeli-dä!"

Küýki ýaşuly birdenem ýesirden ünsüni bölmeli boldy. Onuň nazary kaklyşan ýagdaý ýetmiş iki dil bilýän adamdanam täsin bolup göründi. Boýy çakdanaşa kelte, togalajyk türkmen özünden üç esse dagy daýaw serbazy öňüne salyp gelýärdi.

Häzir gülkä-şatlyga orun ýokdugyna garamazdan, daýaw ýesir bilen ony öňüne salyp gelýän kiçijik türkmene gözi düşen Blokwil hem özünden erksiz ýylgyrmaga mejbur boldy. Ýesiriň epeý-epeý ädim urup, gaýşarylyp gelşini görende pereňli ony sypaýylardan ýa-da begzadalarydan bolsa gerek diýip çaklady. Eli arkasyna daňylgy diýäýmeseň, ol gajar ýesire-de asla meňzemeýärdi, seýle çykan, yzy janpenaly öňbaşça çalym edýärdi. Çişip duran alkymy, gymmatbaha mawutdan tikilen geýimi, näme üçindir, batga-da çümmedik kaşaň gara ädigi onuň barjamly maşgaladandygyny habar berýärdi.

Selçen sakgalyny ýere degrip diýen ýaly gülen küýki goja ýaňsylanman durup bilmedi:

--Han ogul, sen o serbazy ýeke özüň ele saldyňmy ýa-da ähli kowum-garyndaşlaryň bilen üýşüp tutduňmy? Öz müçäň-ä beýle daýaw gajary tutardan ejiz ýaly!

Gojanyň ýaňsylamasyna gahary gelen türkmen temegini ýokaryk tutdy:

--Gep adamyň müçesinde dälär, agam. Seň Gowşut hanyňam daýaw däl ahyryn. Gep edermenlikdedir. Men mundan daşgary ýene dört sany gajaryň kellesinem togaladym.

Küýki goja ýaňsylama gülküsini ýene gaýtalady.

--Aý, o diýeniňe men ýaly küýki bendesi ynanaýmasa, Hudaýyň özi-hä ynanmasa gerek, inim.

Ýesiri öňüne salyp gelýän türkmen öz aýdanynyň dogrudygyny Hudaýa-da, küýki goja-da ynandyrmak üçin, bendi gajaryň syrtyna çalarak depip göýberdi.

--Gatytrak ýöre, haram gajar!

Ýesir birden yzyna aýlandy-da, ala gözlerini petredip türkmen gazap bilen garady.

Türkmeniň inçe sesi ýasama haýbata ýugrulyp çykdy.

--Menden taýak iýmejek bolsaň, aýdylany et, gajar. Ýogsam..

Özüçe köp ýok adamyň kemsidiji haýbatyny eşitmek ýesiriň degnasyna degdi. Ol gyp-gyzyl bolup bir silkinende, gollaryna baglanan örme ýüp telim bölek bolup ýere gaçdy.

Gajaryň terziniň bozulmagyndan eýmenen türkmen sandyrady, gaçmaga-da meýillendi. Emma bolýan waka üns bilen seredip duran küýki gojanyň ýiti nazary onda, boýy kiçi adamlarda köplenç bolaýgyç boş gedemlik oýardy.

--Näme sen ajalyňa howlykýaňmy?—diýip, türkmen ýasama haýbat atdy-da, ýesiriň syrtyna çalarak depip goýberdi.

Ýesir gajar «Arym köýenden imanym köýsün» diýlenini etdi. Ol sag elini bat bilen aýlanda, türkmen ýer bagyrtlady. Gajar şondan başga hereketem etmän, ýesir serbazlaryň üýşüp oturan ýerine tarap öz peýwagtyna ýöräp gitdi.

--Hä, almytyňy aldyňmy?—diýip, küýki goja gep ataýmaly pursady sypdyrmady.—Beýle daýaw gajary özüň ele salmanyňy gorenimdenem bildim-ä men.

Ýerinden turan türkmen gazap bilen garasa-da, gajaryň sesi parahat çykdy:

--Meni sen ýesir alaňok, akmak. Meni sen ýalyň üçüsem alyp bilmez. Meni ýesir alan siziň bala-çağalaňzyň gözýaşı boldy.

--Ine, bu başga gep!—diýen küýki goja ynjalady.

*

“Ýnymdaky parslar bolmadyk bolsalar, men özümiň boşadylmagymy gazanyp biljekdim. Ýöne tekelere gowy görünmek üçin olar meni satdylar.”

BOKWIL

“Ýeňşiňem öz hupbaty bardyr” diýip, uruş gutarmanka aýdylan bolsa, türkmenler ynanmazdylar. Emma arzuw edilen uly ýeňiş hakykata öwrülensoň, olar başga bir derdeseriň astynda galdylar.

Entek doly hasaplanmasa-da, gaçyp-tezip bendilikden başyny gutaranlardan gaýry ýesir düşen serbazlaryň sany on sekiz müňe golaý bardyr öýdüp çakladylar. Özi ýesir düşeni bilenem duşmanyň kalby ýesirlige öwrülmeýärdi. Elleri ýaragsyzdygyna garamazdan, olardan ägä bolmalydy. Elbetde, bendilere ýorgan-düşek, per ýassyk berilmeýärdi. Olaryň düşegi Merwiň topragy, ýapynjasy belent asmandy, iýýänlerem öjmez-ödülük owkatdy. Onça adamynyň garnyny doýurmaga gury nan hem ýetmeýärdi. Özleriniňem azyk-owkady ozalam arta-süýşe bolmadyk, Hemze Murzäniň goşun tartyp gelmegi bilen ýylgallany-da doly ýygnap bilmedik tekeleriň alapalyk dänesi-de ýok diýen ýalydy. Şonuň üçinem on sekiz müň agyzdan tizräk dynlaýsa kem däl di.

Teke aksakallarynyň köpüsi ýesirleri Hywadan, Buharadan gelmeli täjirlere satmak barada oýlanardylar. Gul söwdasyndan habardar kişileriň çakyna görä, onça ýesiri satyp, sanyny azaltmaga azyndan bir aý çemesi wagt gerek boljakdy. Hywaly, buharaly nepkeşleriň bolsa Mara haçan döküljekdikleri entek belli hem däl di.

Bendileriň ýagdaýyna serenjam bermek, olary häzirlilikçe obalara paýlaşdyrmak işine esasy kethudalyk edýän Täçgök serdar bilen Amansähet serdardy. Ilhanlar, tire yaşululary bir hepde-on günläp näçe ýesir saklap biljekdikleri barada olara duýduryp, bölünip berlen bendileri sürüp äkidýärdiler.

Gowşut hanyň hut öz görkezmesi bilen nirä, näçe ýesir ugradylandygynyň berk hasaby alynýardy. Bihasap zat ýokdy. Ýeňiş gazanyldy diýibem, öňüne-zyýna garaman hereket edibermeli däl di. Horasan welaýatynyň hökmürowany Hemze Mürze Hişmet Döwläniň tugunyň synany bilen arkasy güýçli tug gutardygy bolmaýardy. Eýranda Horasandan başga-da welaýat kändi. Eýranda Hemze Mürzeden başga Nasret din şa-da bardy. Onuňam türkmenlere bolan garaýşy bellidi. Garrygalanyň Monjukdepesinde galan ahmyryny Maryda çykarmak islegi başa barmadyk Nasret din türkmenleri indi-hä asla-da ýadyndan çykaryp bilmeli däl di.

Özüni iki tarap üçinem dostam, duşmanam hasaplamaýan Blok wil türkmenlerem duşman okunmaýan ýalydylar. Onuň bu günü-saba bendilikden boşadylmagynyňam ahmaldygy barada gajarlaryň arasynda myş-myş bardy. Käbirleri bolsa ol gürrüniň ilki kimiň agzyndan çykandygyna çenli aýdýardy. Hakykatda bolsa ol gepler çaklamady. Blok wil oňa düşünýärdi. Şonuň üçinem ol özüniň bendilikden boşadylmagyny sorap, Gowşut nana ýüz tutmagy ýüregine düwdi. Emma onuň haýyşy Gowşyt han-a beýlede dursun, ýesirleri üleşdiriji kethudalara-da iki günden soň baryp ýetdi. Ondanam hiç hili netije çykmadý.

* *

“...Merwde ýesirleriň sany hem olja alnan ýaraglaryň mukdary şeýle köp bolany sebäpli, bir guluň bahasy 500 manatdan 5 manada düşdi.”

M. Alyhanow-Awarskiý.
/ “Merw oazisi hem oňa eltýän ýollar”)

18000 eýranlynyn ýesir alnan ýeňşinden soň, bir guly 3 ýa-da 4 tylla satyn almak bolýardy.

A.. Wamberi.
/ “Orta Asyýa syýahat”./

Žorž Blok wil özüni saýry saýýany sebäpli bolsa gerek, Tährana nesibesi çekeli bari hiç kim bilen ýiti jedele-de girmändi, hiç kimiň göwnüne-de degmändi. Şeýle pursat döräýse-de, ol yza çekilmegi kiçilik bilmeýärdi. Şonuň üçinem ol özüni eýranlylaryň türkmenlere satmaklarynyň manysyna oýlana-oýlana düşüni bilmedi. In esasy geňlik hem onuň ýesirlikde galdyrylmagy bilen gajarlaryň utýan zady ýokdy.

Blok wil türkmenleri duşman hasaplamaýşy ýaly, özüni olaryň bendisi hem saýmaýardy. Asyl ol bendidigine-de ynanmaýardy. Gaýtam, ol tekeleriň baş hanynyň huzuryna düşjekdigine, onuňam özüni azat etjekdigine örän bil baglaýardy. Şoňa gorä-de Blok wil häzirki başa düşen kynçylygy gaty gysga wagtlyk hasaplap, oňa döz gelmeli etdi.

Emma pereñliniň ýagdaýy barha agyrlaşdy.Ýesirleriň elini baglamaga hatda ýüpem ýetmeýän halatynda, Blokwiň goluny daňmaga zynjyram tapyldy. Üstesine-de, Blokwiň özüne iki guluň bahasyny,ýagny 464 pereň frankyny kesendiklerini bildi.

Blokwilde onça mukdardaky pul ýokdy.Onuň barlyrakdyr öýdüp çak eden tanuşlaryndan karz almak islegi-de başa barmady.Türkmenlere ýesir düşen Abdyl Aly handan onuň tamasy uludy.Ýöne,adaty serbazlardan üzňe saklanýan hem olardan gowurak idi-yssuwat edilýän generalyň Blokwiň bir gezek garnyny doýranyny hasap etmeseň,esasy meselede delalaty degmedi.Emma pereňli bendi generaldan Hemze Mürze bilen Gara sertibiň türkmenleriň eline düşmän,Maşada tarap gaçyp gidendiklerini anyklady.

Abdyl Aly han bilen üçraşan gününüň ertesi Blokwiň hem gul hökmünde satylmaly ýa-da kimdir birine saklanmaga berilmeli günüdi.Şol gije ol öz ykbaly barada öýlana-oýlana oňly ukusyny-da alyp bilmedi.Ol satylmak üçin Hywa,Buhara iberiljek bendileriň hataryna goşmazlygyny Hudaýdan dileg etdi.

Blokwiň üçin iň howplusy hem Mary bazaryndan gul satyn almak üçin eýýäm gelip başlan täjirleriň eline düşmekdi Türkmenlerden arzan alnyp, Hywa ýa-da Buhara aşyrylan pereñliniň yza gaýtmak meselesi Marydakysyndanam has kynlaşjakdy.Ýöne erbetligiňem gowy tarapyň bolşy ýaly,ýesir gajarlaryň Blokwi tütjar baý diýip gep-gürrüň ýaýratmaklarynyň onuň üçin bähbitli netije beräýmegi-de mümkindi.Çünki pereñliden lomaýrak pul ýonmak isleýän tekeleriň ony Hywa,Buhara arzan bahasyna satman, özlerinde saklaýmaklary ýakyndy.Şeýlelikde Blokwi Hywa,Buhara atarylman sypsa,bendileriň aladasyndan eli boşan Gowşut han bilenem, belki, duşuşyp bilerdi.

Tekeleriň baş hany huzurynda kabul etmäýende-de, Blokwi oňa hat üsti bilen ýüz tutmagy kalbynda besleýärdi.Haçan ýazyljagy belli däl,ýazyljagy-ýazylmajagy-da näbelli hatyň mazmunyny ol eýýäm kellesinde aýlaýardy. “Merhemetli jenap Gowşut han...” Ýa-da: “Onuň Alyhezreti jenap Gowşut hana...”

Ýaşululary önünden habardar edilen obalardan Merwiň Hangeçen bazary diýilýän giň aýmançasyna adam bary ýygnanyp başlady.Özleriniň howpsuzlygy baradaky aladany sähel salymam ýatlaryndan çykarmaýan aksakallaryň geňesinde gelnen çözüde görä, türkmenlere ýesir düşen gajarlaryň ählisini bir günde bazara getirmeýärdiler.Olary sanyna görä,telim topara bölüp,dürli wagtlarda Hangeçene alyp gelýärdiler.

Ýesirleriň aňyrsy gurpluraklary,kesilen nyrhy özleri töläp biljekleri hem serkerde bendilerden dynmak meselesi birneme soňa goýlupdy.Olar töleg gelýänçä kanagat edip garaşybam biljekdiler.Ýöne öz bendiliklerinden gaýry ýitirýän zatlary yok hossarsyz ýa-da garyp ýesirler türkmenler üçin howpludy.Ýoksul bendileriň agyr günden dynmak üçin gara güýje daýanaýmaklary-da ahmaldy.Şeýle howp döredip biljeklerden tizräk dynmalydy.

Blokwiň ýesirlik ykbalyňyň hanja düşjekdigi anyklanjak wagty üleşligiň ikinji gününe gabat geldi.Ony hem otuz-kyrk ýesiriň arasy bilen Hangeçene alyp bardylar.Ol ozaldan tanyş gajarlara sataşaryn öýdüp,bendileriň hemmesini gözden geçirmäge çalyşdy.Ýöne tanyş ýüze sataşmady.Emma ýesirleriň halynyň teňdigine welin göz ýetirdi.Uruş gutaraly bári geçen günleriň dowamynda olaryň hor-homsy ýaşandyklary görnüp durdy.Üstesine-de,ýesirlik howasynyň ruhdan düşürendigi sebäpli,olaryň has-da ejizländigi bildirýärdi. Ýaş bendilerem ýörände aýaklaryny süýräp alýan ýalydylar..

Elleri arkasyna bagly münläp ýesiriň, olaryň daşyndaky eli ýaragly türkmenleriň arasyndan awşarlaryň kethudasy Ýusup han Blokwiň gözüne ildi. Bu mahal adam aýagyndan sowlup ýöremek, kimdir biriniň ýanyna ýetmek kynam bolsa, pereňli ýesir awşar ýesiriniň ýanyna bardy. Emma olara uzak sözleşmäge maý bolmady. Baş atylyp salamlaşylandan soň, Ýusup hanyň özi:

--Men seň eden ýagşylygyňy unutman, jenap!—diýdi.

“Eli arkasyna daňylgy guluň jenap bolaýşyny!”—diýip, içinden ýaňsylyan Blokwil zordan sowal bermäge ýetişdi.

--Ykbal seni hirä taşlady, han? Seni nireden gözlemeli?

--Men topazlar mülkünde. Alaşyabyň boýunda. Meň tiz boşaýmagymam ahmal. Horasandaky dost-ýarlar alada edýän ýaly. Azat bolsam, men seň eden ýagşylygyňy ýerine saljak bolaryn, jenap. Gaýrat et!

Mähellä siňen Ýusup han ýesir “jenabyň” gözünden sumat boldy.

Kän mahal geçmänkä, ýene Blokwiň göreçleri janlanyp gitdi. Ol oňlanlykda bile oýnan deň-duşuna sataşan ýaly bolup begendi, ýesirleriň arasynda palçykdan top ýasan ýigdekçä nazary düşdi. Ol pereňlä tarap sereden ýaly boldy. Blokwil oglanyň ýollan tanyş bakyşyna ýylgyryş bilen jogap iberdi. Kesesinden garasaň, onuň ýagdaýy beýleki ýesirleriňkiden elhalrak ýalydy. Blokwil oglanyň ýagdaýynyň erbet dældigine begendi.

Ýesir ýetginjegi yzyna tirkäp gelen, belent börügiň maňlaýy bilen örtülen alyn daňysynyň gýralaryndan hüžžük saçlary çogup çykyp duran garry aýaldy. Onuň iki sany alyn dişiniň beýleki dişlerinden tapawutlanyp, syrtaryp durmasy garryny ýylgyryp ýören ýaly edip görkezýärdi.

Eýýäm ýesirleriň arasyna ýaýran, Blokwiň gulagyna ýeten gepe görä, ol garry bendi ýetginjegi özünde saklamaga ijaza almak üçin Hangeçene gelenmişin. Ilki görendäki çaky ýalňyş çykmadyk Blokwil oglanyň söňky ykbaly bilen-ä hasam gyzyklandy.

Garry aýal ýesir oglanyň elinden tutup diýen ýaly, üleşdiriji aksakallaryň ýanyna bardy. Aladasy başdan agdyk ýaşulylaryň hiç biri oňa ünsem bermedi.

--Haýsyňyž Sahyt pälwan bolarsyňyž?—diýip, garry aýal gaty gygyryp sowal berdi. Ady soralan adam özüni tanadandanson, kempir ýene sowal berdi.—Sen çeltek tiresinden bolmalymy, han?

--Çeltekdirin. Bolamda näme?

--Menem çeltek.

--Çeltek bolsaň, habaryny beriber!—diýip, ýaşuly ýylgyrdy.

--Şü ýesir oglany maňa beriň!

--Näçe teňňäň bar?—diýip, kempirde teňňe ýokdugyny çaklaýan üleşdiriji gülüp goýberdi.

--Mende teňňe näme işlesin?! Şü ömrüme men teňňäni daşyndan gören bolaýmasam..

--Şo daşyndan göreniňden näçe teňňäň bar?

--Mende ýeke teňňe-de ýok.

--Teňňäň bolmasa, bazarda nä işiň bar?—diýip, ýaşuly ýene ýylgyrdy.

--“Pulsuz bazara barandan, kepensiz göre gir” diýjek bolýaňmy?

--Aý ýok, garyndaş. Bu ýesir bolçulygynda, bir gul üçin saňa kepen geýdirip bilmeris-ä.

--Onda şu guly maňa beräýiň!—diýip,kempir ýesire tarap elini salgady.

-- Nä ony ogullyk aljak bolýaňmy?

--Mende ogulam ýok,han,gyzam.Täk özüm.Biýem bir ýetim neressemiş.Bu ýerde ýerläp ýaşasa-ha ýaşar,ýerlemese-de, öz iline gider-dä.Gitmese-hä, ne ýagşy. Ölýänçäm höwür bolar...

Gapdalynda duranlaryň biri Sahyt pälwanyň gulagyna pyşyrdady.

--Ýagşy!—diýip,oňa baş atan pälwan kempire ýüzlendi.—Oglany alyp ötägit,garry.Ýöne haly çuwalda gizlän teňneleňni berk saklagyn..

Gajar oglan ýesirlikden ýesirlige gidýänem bolsa,Blokwil onuň yzyndan begençli garap galdy...

... Mal-gara derek bu gün adam satylýan Hangeçende söwda tiz gyzdy.Bazar öňkülerindenem şowhunlydy,galmagallydy.Ozal ýitgi ýa-da tapyndy barada bogazlaryny gyrýan jarçylar bu gün: “Pylan aksakalda pylan hili gul bar..” diýip, habar berýärdiler. Alyjylaryň köpüsi hem hywaly ýa-da buharaly täjirlerdi.Olar türkmenleriň öz ýesirlerinden tizräk dynsalar,sonça şat boljakldyklaryny bilýändikleri sebäpli,bendilere Hywa,Buhara bazarynyň göterýän nyryhyndan ýüz esse pes baha hödürleýärdiler. Türkmenlerem, känbir çekeleşibem durman,tutulan yerinden kesýärdiler.Gul bazaryna öwrülen Hangeçeniň adam jellaplary ozal goýun-geçi kökerilip taşlanýan ýerde alan bendilerini ikiden-üçden biri-birlerine baglap,daşyny garawullap goýýardylar-da ýene yza eňýärdiler.Olar adam ykbalyny arzan alyp,gymmat satmakdan hem nep görýärdiler hem keýp çekýärdier.Häzir olar guluň,gul däliň soňky pellesiniň barybir ölümigini-de ýada salmaýardylar.Olaryň ýadynda,aňynda diňe teňne bardy.Olaryň ynsabam teňnedi, wyždanam.Şonuň üçinem bir gula derek ikisini,ikä derek üçüsini satyn alyp bilseler,sonça-da begenýärdiler.Olar mal bazarynyň adam ykbalynyň bazaryna öwrülenine gaty şatdylar.

Satyn alnan adamlaram,edil satyn alnan mallar ýaly,dilsiz-agyzsyz haryda aýlanypdy.Ýöne satyn alnan haýwanlar özlari bilen näme bolup geçýänine akyl ýetirmeýärdiler.Olar üçin bir eýeden başga bir eýä geçmegiň parhy ýokdy,suwsasa,suw tapylsa,ajygsa, ot tapylsa,dagy zat gerek dälde.Haýwan üçin haýsy ýurtda,haýsy gapyda ýaşasa-da hiçdi.

Hangeçeniň bu günki harydy bolsa öz ykbaly hakda oýlanýan harytdy.Bendiler,aç-ýalaňaç gezse-de, öz topragyny Watan edinjeklerdendi. Göwni päk adam üçin baýlyk Watan däl-de,Watan baýlykdy.Bu günki aýylganç Hangeçen bazary Watan,il-gün,dogan-garyndaş barada oýlanýanlar üçin hasam aýylgançdy.

Birdenem Hangeçeniň taryhynda ilkinji gezek dörän ullakan gul satyşlygynyň şowhuny kiplady.Blokwiliň gözünüň kesýän aralygyndaky gul satýanlar hem gul alýanlar ýesirleri bir tarapa sürüp alada galdylar.Giň Hangeçen iki gyrasy adamdan haýat edilen ýola öwrüldi.Bazaryň köp hereketini geňgalyjylyk bilen synlaýan Blokwil Hangeçene kimdir bir şöwketi belent kişiniň aralaşandygyny aňdy.

Kän mahal geçmänkä,adam haýatynyň egrelýän yerinden oňat geýnülü baş-altý sany atly peýda boldy.Olaryň öňüni çekip gelyän döşi gapak ýaly atyň üstünde eýere ýelimlenen ýaly bolup,sarsman oturan agras adama gözi düşenleriň biri:

--Gowşyt han gelyä!!!—diýip,ol habary ile ýaýmak tabşyrylan ýaly, çasly gygyrды.

Gowşut han diýen ady Merw urşy başlanmanka-da gajarlaryňam serkerdesinden başlap,serbazyna çenli eşitmedigi ýokdy.Ýöne uruşdan ozal ol at hälki bir adaty

serdaryň ady bolup eşidilipdi.Üstesine-de,ol at elinden çölde mal bakmakdan gaýry pişe gelmeýän, aňy ýuka çarwalaryň öňüne düşäýen,özi-de sada çarwadan tapawytlanmaýan adamyň ady hökmünde kabul edilýärdi.Häzir welin Gowşut hanyň ady gajar ýesirlerine türkmenlere täsir edişindenem has belent täsir etdi.Bendileriň göwnüne bolmasa,Hangeçen bazary häzir tutuşlygyna göze öwrülip,baş hana tarap seredýän ýalydy.Gowşut hana nazary düşen ýesirleriň ählisi türkmenler häzir özleriniň serdarynyň önünde dyza çöküp,baş eger diýen ynam döredi.Olaryň özleri-de türkmen hanynyň önünde dyza çökmäge taýyndylar.Emma beýle bolmady.Atlylara geçer ýaly ýol berlenem bolsa, şonça müň adamyn içinde baş hanyň,onda-da heniz görülmedik ýeňiş gazanylmagynda ägirt uly paýy bar baş hanyň önünde dyza çökmek-hä beýlede dursun, gol gowşuran ýeke türkmen tapylmady.Şunça mahallap gündogar adamlarynyň arasynda ýaşap,serdaryň önünde tagzym edilişine günde telim gezek şaýat bolan Blok wil beýle ýagdaýa geň galdy.

Gowşut han hem onuň ýany bilen gelen adamlar Blok wilden on bäs-ýigrimi ädimlikde at başyny çekdiler.Pereňliniň oňa haýpy geldi.Sebäbi,birinjiden-ä, onuň gajarlar bilen “it urşuny” gurap,akyla sygmajak ýeňiş gazanan serkerdäni golaýdan synlamak höwesini bardy,ikinjidenem,Gowşut hanyň peýda bolmagy bilen kalbynda dörän inçejik umyt hana golaýlamaga,onuň üns nazaryna ilmege iterýärdi.Pereňliniň tamasyna görä,beýleki bendilere meňzemeýän ýesire hanyň nazary hökman düşäýmelidi.Gajarlaryň arasynda pereňliniň bardygyny eşitmeli serdar onuň ykbaly bilen gyzyklanmalydy. ”Gowşut hanyň bir nazar salany sebäpli, belkem, men bendilikden boşaryn.Belkem, beýle uly hanyň bu gün gul bazaryna gelmegi meniň boşamagyma sebäp bolmak üçindir. Onsoňam ol Fransiýanyň nähili döwletdigini bilýändir ahyryn..” Blok wil başardygyça öňe süýşüp, Gowşut hanyň duran ýerine golaýlajak boldy.

Gowşut hanyň Hangeçeniň başga künçlerine näme maksat bilen aýlanany,aýlanjagy açylan galan syr bolsa-da,bu ýere,dogumly-dogumly teke aksakallarynyň gür ýerine gelmegi bir waka bilen utgaşdy.

Ýagdaýa görä yza çekilişen adamlar hanyň gelip duran ýerinde esli aýmança döretdiler.Iki sany degenek eli arkasyna daňylgy gara murtly adamy şol aýmança alyp geldi..

--Şu kişi,muň adyna Töre Mämmed diýýäler, Sugty obasynyň ilersinde ele salyndy—diýip,öňe çykarylanyň ýeňsesinde peýda bolan üçünji bir adam Sahyt pälwana seredip,hasabat okady--.Bir düýe oljany alyp,gaçyp barýar ekeni..

Baş hanam bolýan waka üns berip at üstünde oturansoň, hemem gepde gümürtik goýmagy halamaýan Sahyt pälwan:

--Esasy ýazygy nämede?—diýdi.—Düýe ýükünde näme bar ekeni?.

Beýle sowala önünden taýyn adam,aýtjak zatlaryny asmanda gerlip göýlan kagyz ýüzünden okaýan ýaly,ýüzüni ýokaryk tutup,pert-pert jogap gaýtardy:

--Bir top mawyt,iki sany yüpek ýorgan,iki sany sapyna kümüş çayylan hanjar,bir misli mylytk...

Merw jeňinde gajarlardan türkmenlere galan olja sanardan kändi.Entek ele düşen zatlaryň hemmesiniň jemi jemlenmese-de,toplanan malyň üçden bir bölegi-de tekeleriň gara kelläni etege salyp, ýyllarboýy edýän alamançylygyndan düşýän zatdan müň esse kändi.Şu güne çenli ýygňalan oljanyň içinde şirmaýy saply dembermez hanjarlaryň

ýüzlerçesi,naýzalaryň,çakmakly,misli tüpeňleriň müňlerçesi,goşa nilli peren sapaňalary, sowutlar,serpinjekler,şemhallar,otuz üç sany mis top,birnäçe mortir bardy.Olardan başga-da,zer bilen bejerilen,şirmaýydan keştelenen egin-eşigiň,atlazdyr ýüpek matalaryň,.ýüpek parçadan edilen ýorgan-ýassyklaryň,mawutdan tikilen harby geýimleriň,çadyrlaryň san-sajagy ýokdy.Zer bilen haşamlanyp,ýüzüne altyn çäýylan mukaddes kitaplar, müňlerçe at,düýe,gatyr,eşek...

Gowşut hanyň aýratyn nygtap çykaran möhürli permanyna görä,bendilerden dynylyp,ýurda arkaýynçylyk aralaşýança,ele düşen oljanyň ýekeje harydy-da ýok edilmeli däl di. Olja bilkastlaýyn el urana bolsa berk temmi beriljekdi..Söweş mahaly eline olja düşen adamlaram ony yzyna getirmelidi.Olja tutuş ilata paýlanmalydy.Dogumla ýa-da basyp aljaga ýol ýokdy.Baýlygyň esasy bölegi söweşde wepat bolanlaryň maşgalasyna, garyp-gasarlara,uruşda tenine tyg ýarasy düşenlere berilmelidi.Oljany halal paýlamak üçin tire-taýpalaryň kethydalaryndan,molla-müftülerden,kazylardan geňeşçiler,üleşdirijiler saýlanyp ýördi.

Emma olja ogurlan Töre Mämmed diýilýän adam özüni han permanyndan bihabar edip görkezmäge çalyşdy.Dogry,ilçilikde olja ogurlan adamyň diňe Töre Mämmed däl bolmagam ahmaldy.Ýöne häzirikçe, ogurlygyň üstünde tutulan bir şoldy.Şonuň üçinem onuň sapalagyna hiç kim yananmady.

--Han permanyny eşitmändigime ynanyň.Üstesine-de, bir pälazgynçylyk boldy-da, aksakal. Pytrap ýatan zat kän bolansoň... Şeýtanyň alyna gitdim-dä...

Sahyt pälwanyň jogabyndan soň, Gowşut han at üstünde gamçysyny oýnap oturyşyna pessaý gepledi.

--Pytrap ýatan zat diýeniňem galat,goçagym.—Ol «goçagym» sözünü hem ýaňsylaýan ýaly aýratyn äheň bilen aýtdy.—Pytrap ýatan bibaha olja bolýan däl di.O zatlara türkmeniň men diýen ýigitleriniň başy bilen nyrh tölendi.O zatlara zenanlammyzyň gany bilen,bala-çagalammyzyň gözýaşı bilen hyrh tölendi.

Sahyt pälwan ýanyndaky ýaşulynyň ýüzüne garady.

--Sakgaldaş,muňa näme jeza bermeli bolar?

Pälwanyň sakgaldaşy ýüzlegräk bolara çemeli,ellerini owkalaşdyryp,üzlem-saplam gepledi:

--Name diýsemkäm? Muny... eden hatasy üçin çöle çykaryp kowaýmasak... Başga näme diýeýin men?

--Başga näme diýmelidigini bileňokmy?

--Aý,han--diýip,hanyň kesgitli sesini eşiden ýaşuly aljyrady.—Menem muň ýüzünden sypamog-a..

Ýaşulynyň aljyranyny duýan Gowşut han hem birneme gowşady.

--Muny çöle kowup,Hydyr gören çölümüzü hapalamalyň... Bular ýalynyň haky ölüm.Oňa eli egriniň özem düşünyändir. Ýöne uly ýeňiş hemmamiziň ýüregimize birneme giňlik berdi.Şoň üçinem munuň kebzesini awundyryp, aman beräýiň..

--Kyrk gamçy!—diýip,märekäniň içinden biri gygyrdy.

Gowşut han ses gelen tarapa garaman gepledi:

--Kyrkmy,otuzmy.. ony aksakallar kesgitläň...

Baş han atynyň jylawyny silkdi.

Şondan soňky bolan wakany Blok wil görüp bilmedi.Goh-galmagal köpeldi.Aýmança daraldy.

Olja ogrusynyň jezasy berlensoň, üleşleşik hem söwda dowam etdi. Nobat Blokwiň özüne-de ýetdi. Ol gajarlaryň ýaýradan gürrüňinden soň, öz daşy hyrydardan dolar öýdüpdi. Emma hortap pereňlä gul alyp satýan täjirlerden hyrydar çykany bolmady.

Ýesir üleşdirýän ýaşuly:

--Mämmedöwez barmy?—diýip gygyrdy.

--Haýsy Mämmedöwez?

--Mämmedöwez goňur. Mämmedöwez pälwan.

Orta boýly, kyrk ýaşlaryndaky adam märekeden saýlandy.

--Mämmedöwez pälwan-a ýok, ýaşuly. Men bar.

--Sen kim bolarsyň?

--Men Eýemyrat goňur.. Mämmedöwez pälwanyň inisi bolmaly.

--Mämmedöwez pälwanyň inisi bolsaň, köp ýagşy!—Üleşdiriji Blokwi tarap elini salgady.—Ana, hol, ýüz-gözi gajarlara meňzemeýän gul siziňki bolmaly.

Eýemyrat Blokwi başdan-aýak synlady. Hödürlenen ýesiriň gabarasyndan göwni suw içmedik goňurly gödegräk gepledi:

--Näme, ýesir itiň pohy ýaly känkä, bize iliňkä meňzeş gulam ýetenokmyka, aksakal?

--Hakyň köýýän däl, göňur. Aýdylanyňy et-de, al-da gidiber! Soň maňa alkyş aýdarsyň. Pälwan aga «Sahyt çeltek şeý diýdi» diýseň, özi düşüner.

--Bu mahal bir gul bereniň üçin alkyş alynýan döwür däl bolaýmasa, aksakal. Häzir Hangeçende eşiň tezegem guldan gymmat ahyryn. Oň üçinem bir gul berdim diýip minnet etmeseňem bolardy.

--Agyr häşýetiňi görkezjek bolup durma-da, aýdylanny edäýsene, inim. Edil pälwan agaň dogany däl ýaly... Özüňizem bu guly degerine-degmezine satyp goýberiberseňiz, utularsyňyz. Şonam saňa aýdyp goýaýyn.

--Munyň tylla ýumurtga guzlaýan üýtgeşik towuk-ha däl, dä? Ýaman öwdüňle, aksakal?

--Muňa pereňli ýesir diýýäler, goňur. Özem gaty bilimli adam bolmaly.

Eýemyrat gönüra on sany bilimli guldan bir daýhan gul zeryrdy. Ylymly gul edinip, onuň oglan okatmak aladasy ýokdy. Goňurla ýer depýän, çil çekýän, joýa gazýan gul gerekdi.

Blokwi gürrüniň özi hakda gidýänini aňyp, Eýemyrady elin synlady, oňa kesesinden baha berdi. Eýemyrat diýilýän adamyň hamyrmaýasy ýumşak berlen bolmaly däl. Ol gaty bir doňýürek bolmasa-da, aýdany aýdan mahaly, diýeni diýen mahaly ediläýmese, ýeňseçukury tiz gataýana meňzeýär.

Eýemyradam öz gezeginde hödürlenen guly gaýtadan synlady. Synladygyça-da ondan göwni geçdi.. Asyl ol goňurlynyň halaýjak guluna çalymam etmeýär ahyryn. Pereňliniň boýy-syraty ýerbe-ýer bolsa-da, eli piliň sapyndan tutjak ele meňzänok.

Sahyt pälwan Eýemyradyň islegini aňýanam bolsa, näme üçindir Blokwiň bilimli adamdygyny ýene bir gezek nygtady.

--Bilimli molla ýasa ýaraýandyr, aksakal!—diýip, Eýemyrat kesä bakyp gepledi..—Muňa derek bize iki sany körsowat gul beräýsene!

--Bu mahal mollasyny-müftüsini seljerip durmaga wagt ýok,inim—diýip,Sahyt pälwan meseläni çözüldi hasaplady.—Neneň-niçik bolýança, biz bulaň başyny bozmaly ahýryn.Häzirlikçe alyp git,nasap-hesibi soň çykarybiýris...

• *

- “... Duşmanyna gezek gelende rehim-şepagaty bilmeýän bu çarwalar ýaly akgöwünli, bir-birine düşüňän halk ýokdur. Türkmenlerde çopan bilen tirebaşynyň arasynda tapawut goýulmaýar”

BLOKWIL

Hemişeler Hangeçen bazaryndan çykyp,öňlerine mal-gara salyp gidýän türkmenler bu gezek topar-topar gul sürüp gitdiler.Emma üleşdirişi aksakallar hernäçe alada etselerem,nyrh meselesinde çekeleşmeselerem,maksatlaryna ýetip bilmediler. Ýesir sany çak edilişi ýaly azalmady.

Obalara paýlanman,Hywa,Buhara täjirleriniň eline düşmän galan ýesirleriň esasy bölegi Mary galasyna gabalyp,olaryň ykbalynyň çözüdi indiki şenbe bazaryna galdyryldy.Gala düşenleriň ýagdaýy hem ýeňil däl--hapaçylyk,indi mazaly çigrän güýz gijeleri,azyk-owkat ýetmezçiligi...Täjirleriň eline düşen bendilere bolsa aňnat-aňnat baýyryly hem soňunyň nireden alyp çykjakdygy-da näbelli agyr ýol garaşýardy.

Blokwili bolsa Mary galasyndan bir farsah demirgazykda ýerleşýän goňur mülküne tarap alyp gitdiler.Gonura eltýän ýol bilen gitmek diňe bir pereňliniň paýyna düşmändi.Şol ýoldan Goňura,ondan aňyrdaky,bärdäki obalara ugran ýesirleriň sany iki ýüzden az däl.Eli arkasyna daňylgy ýesirleriň hemmesi pyýada barýardy.

Blokwil hem goly arkasyna baglylardandy.Ýöne ol pyýada däl-de,Eýemyradýň atynyň ardyndady.Elbetde,iki goluňam daňylgyka at ardynda oturmak kyndy.Bolsa-da, özüň bendikäň,hojaýynyň bilenem bir dilde gepleşip bilmeýärkäň,diňe ümleşäymelisi galýardy.Blokwil ýüzi agyr Eýemyradýň üm bilinem raýyny ýykmakdan çekinmän durmaýardy.Onuň bujagaz närahat ýagdaýyndanam beterine uçraýmagy ahmaldy.

Pereňli öz täze hojaýynynyňam ýüzüniň agyrdygynyň manysyna düşünjek bolýardy.Asyl ol soňky günlerde ýüzi ýylgyryp ýören adama gabat gelmeýärdi.Ýesir düşen gajarlarda-ha gülmäge,ýylgyrmaga hiç hili tutaryk ýokdy.Taňrynyň olara bagyş eden soňky günleri hasrat bilen dogýardy,hasrat bilenem ýaşıyady,gije-de şeýledi.Açlyk-horluk jepasynyň üstesine-de urna bolýan il-günden,Watandan aýraçylyk olaryň ýüzüne ýylgyryş şemalyny çaldyрмаýardy.Uruş özleri üçin ýeňiş bilen tamamlananam bolsa, türkmenleriňem hanyndan başlap,oglan-uşagyna çenli ýylgyrmagy unudypdylar..

Merw bazaryndan çykylyp,esli ýörelenden soň,edil ýoluň gyrasynda guma bulaşyp oturan,örän pukara geýimli kempir Blokwiliň ünsüni özüne çekdi.Ol inçeden uzyn hor elleriniň ujuna dakylan gara hoz ýaly bolup görünýän ýumrujaklaryny goşalandyryp,gara ýeri tokmaklaýardy.Şeýdip ol öz kiçijik göwresindäki ullakan hasrat joşgunyny üstünde gopýan harasatlara biparh garap ýatan gara topraga siňdirýändirin öýdýärdi.Birdenem ol ýer ýumruklamasyny goýup,eliň aýasy ýaly ýygyrt düşen ýüzüni ýokaryk tutdy-da, inçejik sesi bilen zarynlamaga başlady:

--Şu ýoldan giden nerlem gelmezmi-leý!?

Ikiden birini Taňrym gaýtarmazmy-leý!?

Kempiriň ýagdaýy ony tanamaýan üçinem düşnükli di. Megerem, ol öz ogullarynyň söweşe giden ýoly bilen dolanmajakdyklaryna akyl ýetirýän bolarly--geçip barýan ýesirlere-de, olaryň ýanyndaky atlylara-da kän ünsem bermeýärdi, kimdir birini tanajagam bolmaýardy. Onuň ýedi ýoluň üstünde ýer ýumruklap oturmasy-da, boşap galan tüneğine sygman, giň dünýä çykan enäniň kalbyny gowzatjak bolşudy.

Gözýaş dökmekden ýaňa suwsuz agaç ýaly gurap giden kempir Blokwiile öz enesini ýatlatdy. Ýeliseý meýdany diýilýän giň köçe bagynyň Parižden çykyp gaýdýan ýeri onuň göz önüne geldi. Şol ýoluň gyrasynda, gaýgy-hasratdan ýaňa horlanyp çöpe dönen Elen hem gara ýeri ýumruklaýar, ogluny ýatlaýar, körpesiniň gelmeli ýoluna garaýar. Edil Marydan Goňura gaýdýan ýolda oturan türkmen enesi ýaly, pereňli ene hem zaryn-zaryn aýdym aýdýar. Her enäniň zaryn aýdymy dürli dilde bolsa-da, manysy birmeňzeş. Ýöne iki enäniň ýola garaýan gözleriniň manysy bir bolsa-da, olary ýola garamaga mejbur eden sebäp başga-başga. Türkmen enesiniň ogullary üste çozan duşmandan özlerini, enelerini, topragyny goramak üçin wepat boldular. Pereňli enäniň körpesi bolsa meslige çydaman, öz peýwagtyna öýden gidip, enesiniň gözlerini ýolda goýdy.

Blokwil türkmen aýalyň zaryn sözlerine düşünmese-de, manysyna düşünýärdi. Şonuň üçinem ýer bagyrtlap oturan enäniň bagtynyň ýatmagynda özüniňem günäsi bar ýaly hasap etdi.

Kempiriň zaryn sesinden tizräk daşlaşmak islän Eýemyrat atyna gamçy çaldy. Atyň sagrysyna degmeli gamçy Blokwiiliň sag buduny çawap geçdi, Birki saly örülen gamçynyň beren yzasy pereňlini gözünü ýumup, dodaklaryny dişlemäge mejbur etdi. Atyň sagrysyna degmeli gamçynyň ýesiriň buduna degmegi bilgeşleýinden edilen hereket däl di. Ýöne Blokwil ony türkmen enesiniň ahy-zaryna sebäp bolanlaryň biri hökmünde özüne görülen çäre diýip kabul etdi.

Ýene birneme ýörelenden soň, uly ýol giň meýdany tutup ýatan Hoja Abdylly gonamçylygynyň günortasyndan bardy. Ara esli hem bolsa, düýn-öňňün dörändigi bildirip duran mazarlar at üstünden görünýärdi. Gonamçylykda onlarça täze mazaryň birbada döremeginiň sebäbine-de Blokwil düşündi. Ol hem pereňliniň ykbalyndan çykan ganly syýahatyň netijesidi.

Hut şu mahalam Hojabdylly gonamçylygyna tarap bir tabydy göterip gelýärdiler. Blokwil musulman bendesi dünýäden ötende, gölegçi sanynyň kän bolýandygyny, ýat adamlaryňam sogap gazanmak üçin merhumy ugratmaga gelýändigini bilýärdi. Emma häzir öwlüýä tarap alnyp gelinýän tabydyň daşyndakylaryň sany on baş-ýigrimiden kän däl di. Blokwil onuňam sebäbini çaklady. Uruşda tenine ýara düşenlerden henizem ölüni kändi. Olary uruşdan öňki dowürdäki ýaly deňli-derejeli jaýlamaga mümkinçiligem yokdy, erkek adamam ýetmeýärdi.

Blokwil bu gezegem özi üçin bir täzelik açdy: Gölegçiler heniz deňine gelmänkä, Eýemyrat goňur atynyň jylawyny çekdi. Ol ylgap diýen yaly gölegçileriň önünden çykdy, tabydyň bir agajyny egninde goýdy. Şeýdibem, ol egni tabytly ýedi-sekiz adim ýöränsoň, ýene garaşyp duran atynyň ýanyna geldi.

Goňurly eýere gonan mahaly Blokwiiliň nazary bilen nazary kaklyşdy. Şonda Blokwil onuň gözlerinden: “Ana, siziň eden işiňiziň netijesiniň ýene biri!” diýen ýaly many okady. Pereňli hojaýynyň nazaryndaky many bilen ylalaşmasa-da, onuň eden hereketini makullady. “Soňky ýoluna barýan adama hormat göýmek nähili edeplilik!”

Uzak wagtlap idi-yssywatsyz galan bag-bakjalara güýzüň çigrekli şemaly-da çalansoň, Goňur obasy öňküje görkünem ýitiripdi. Töweregi alaň-açyk oba ýetim galan ýaly egnini gysyp otyrды. "Bu çaňap ýatan obada meniň her sagadym güne, her günüm aýa aýlanmazmy?—diýip, Blok wil öňünden ýaýdandy.—Iç döküşmäge-de, derdinişmäge-de adam tapylmaz. Kim seniň diliňe düşüner, kim seniň derdiňi paýlaşar? Bular meniň dilimi däl, Fransiýanyň bardygynam bilýän däldirler..."

"Ölümliginden tutsaň, ysytmasynarazy geler"—Hywa, Buhara ýadyna düşen Blok wil birdenem, ykbalyň özüni tozap ýatanam bolsa şu oba getirip taşlanyna-da şükür etdi. Baş ýüz manatlyk ýesiri baş manada alyp bilýän nepkeşleriň girisine iläýen bolsaň näderdiň?

...Eýemyrat goňuryň uzyn kepbesiniň yeňsesini titup ýatan giňiş ýer jöwenlikdi. Bişip, ýygnalmaly möhleti bireýýäm ötenem bolsa, uruş sebäpli orulman galyp, başlaryny aşak salyp oturan, çal kelleli tukat gojalara çalymdaş jöwenlere sereden Blok wil bu ekin barada ozalam bir gezek daşyrakdan görendigini, eşidendigini ýatlady. Mundan bäs-altý ýyl ozal Pariž gazýetleriniň biri Orta Asýýa welaýatlarynda bir başynda müňe çenli dänesi bolýan "jöwen" atly geň ösümlük hakda ýazypdy.

Kepbäniň gapdalyna gelip, hemişeki endigine görä jylawyny çekdirmän saklanan atdan düşen Eýemyrat:

--Hany, senem düş!—diýip, Blok wiliň ýüzüne garady.

Pereňli buýrugyň manysyny aňdy. Eli arkasyna daňylgylygy sebäpli, ol atdan düşjek bolanda, tas ýanbaşlygyna gaýdypdy. Onuň entireklänini görse-de, Eýemyrat ýardam etjek bolmady.

Şol mahalam uzyn kepbäniň öňündäki hatar üç sany gara öýüň birinden agar çäkmeni ýasgynjaň alan daýawdan gelen pereneli ýaşuly çykdy.

Oňa gözi düşen Eýemyrat ýüzüniň hyrsyz perdesini syrýp aýyrdy-da:

--Mämmed kaka, salawmaleýkim!—diýip, mylaýym seslendi

Salam alam Mämmedöwez pälwan;

--Düýnki gidişiňe mahaly bilen yzyňa köwlenmediň welin, at töýnagý dükürdese, daş çykmak bilen boldum—diýdi. Birdenem ol Blok wile tarap garady.—Ýanyňam myhmanlymydy? Gelen—döwlet!

--Myhmanly-ha geldim welin, döwletmi, bidöwletmi, Alla bilsin!

--O diýdigiň näme bolar?

--Piliň sapyndan tutup biljek adam-a däl bi. Gul paýlanyşygynda biziň maňlaýymyzdan çykan şu sypaýy ýesir boldy. Pereňistan diýen ildenmiş özem. Biz muň dilini bilmesek, bi biziň dilimizi bilme... Sahyt pälwan diýen ýaşuly dyzap duransoň... Özem saňa salam aýtdy... Bu gul başymyzdan ýal ýagysy bolup inmeşe ýagşydyr...

--Sahyt pälwan bize ýamanlyk etmez—diýip, ýaşuly ynam bilen aýtdy-da, inisiniň alyp gelen guluny ýañadandan synlady.—Gajarlaň arasynda bir pereňli bamyş diýýädiler welin, şol bolmaly-da onda?.. Aý, pars laň içi bilen gelen bolsa, dymyp gezen däldir-le. Herhal, pars dilinde gepleýändir.

--Men-ä şu sypatly adam hiç dilde-de gepläp bilýändir öýdemok.

Ýesire tarap seredip duran Mämmedöwez pälwan:

--Hali şumo, banda Hudoýi?¹—diýdi.

¹ Halyň niçik, Taňry bendesi?

--Hub! Hub!¹-diýip,tanyş söz eşidenine şatlanan pereňli baş atdy.

--Bi parsça-ha bilýä welin,biziňem o dili bilşimiz ýabygorly-da—diýensoň,ýaşuly inisiniň ýüzüne garady.—Ýadap gelen Taňry bendesine,elini boşadyp, baryndan owkat bir beriň!

Eýemyrat tabşyrygy eşitmedik ýaly:

--Ýesirler birneme saýpal tapýança,bulaň el-aýagynam gatybir boşadybermeli dälmişin—diýdi.— Gowşut hanyň tabşyrygy şeýlemiş.

Ol habara ýagşydan-ýamandan jogap gaýtarmadyk Mammedöwez pälwan ýene gara öýe girdi.

Hormatlanýan ýaşulynyň bu ýerden gitmegi agaçlaryň aşagyndan,jöwenligiň içinden jyklaşyp duran oglan-uşagy erkine goýberdi.”Pälwan agalara gelen sary gulkakly geň guly” görmek höwesi çagalary bendiniň daşyna ýygnady.

Çagalar üýşensoň,olaryň arasynda iki sany garry aýal hem peýda boldy.Entek özi gelmänkä, del guluň gürrüni oba ýaýransoň, töwerekdäkiler ony haýran galyp synladylar.

Aýallaryň biri:

--Şü adam türkmençe däl,başga bir üýtgeşik dilde gepleýämiş,gyz!—diýip,özi üçin täsin habary beýlekä ýetirdi.

--Başga dilde-de gepläp bolýamyka?!—diýip,ikinci aýal geňirgendi.

Eýemyrat atyny baglamaga gidensöň-a Blokwiiliň töweregi tomaşahana öwrüldi. Çagalar ýesiriň geň donunyň önündäki hatar goýlan tegelejek zatlara haýran galyp seretdiler.Heniz bagjykdan başga zat görmedik oglanlar üçin owadanja ilikler gaty täsin bolup göründi.

Dogumly oglanlaryň biri ýesiriň ilikleriniň iki sanysyny goparyp aýagaldygyna gaçyp gitdi.Ýene birnäçe oglan şol hereketi gaýtalady welin,Blokwiiliň döşünde ýeke ilik hem galmady.Blokwil ýylgyryp oňalmaly boldy.

Üçünji gara öýden çykyp gaýdan otuz ýaşa golaýlan zenan maşgala hem bu ýere gelensoň,ýesiri üns bilen synlady.Ol öýden çykanyndan şeýlebir owadan ýöriş bilen gaýtdy welin,edil ädim urman,ýeriň yüzünden şüýşüp gelyän ýalydy.Birneme atýüzrägedin saryýagyz maşgala örän görmegeýdi.Nazaryna nazary düşende, Blokwil ol zenanyň ykbalynda agyr bir waka bolandyr diýip çaklady,owadan gözleri hasrata doly zözeliň,iň bolmanda, ýanyýoldaşy gajar çozuşynda wepat bolandyr öýtdi

Blokwiliň çaklamasy ugrunda ýok hem daldi Ýöne onuň ýanyýoldaşy uruşda wepat bolmandy-da,otuz ýaşa ýetip ýorenem bolsa,ol henize çenli ýanyýoldaş görmändi.Akmaral atly ol maşgalanyň ýüzüne sereden Blokwil onuň gamgyn gözlerinde beýleki iki aýalýň bakyşyndaky ýaly geň adam,geň zat görmek howesi-de ýok hasap etdi.

Ýesir ünsüni oglan-uşaklara göňükdirdi.Onuň daş-töweregi yluly-kiçili,tegelekmi, gyýtakmy gözden doludy.Ol gözler ýesire haýran galyp seretse,ýesir hem olaryň dürli-dümen eşiklerine,boluşlaryna geň galyp garady.Şol bir mahalda-da ol özüni garaja gözlerden ýasalan gözenegiň içindäki maýmyna,türkmen çagalaryny-da heniz maýmyn görmedik tomaşagärlere meňzetdi.Dogrudanam,indi näçe mahal bári ýuwunmadyk-

¹ Ýagşy.

ardynmadyk, sakgal-murty syrylmadyk, kirli saçy ösüp giden, üst-başy zer-zaýa ýesiriň häzirki ýagdaýy gözenegiň aňyrsyndaky hapa maýmyndan känbir parhlanmaýardam.

Blokwiliň nazary ýene Akmaralda saklandy. Onun şol manysyz ýaly parahat bakyş bilen seredip durşudy. Ol ýesire tarap seretse-de, oňa derek başga bir zat görýän ýalydy. Birdenem, görmegeý zenanyň ala gözleriniň çekgesinden birki damja ýaş togalanyp gitdi. Bu mahal ol gözýaş ýöne ýerden dörän bolmaly däl. Blokwil onuň sebäbini bilmek isledi. "Saňa seredip durka, sen hakda oýlanýarka, gözünde ýaş damjasy döreyän adamynyň özünde-de seniň ykbalyň bilen baglanyşykly bir delil bolmalydyr. Ýöne bu çölüstanda ýaşaýan zenanda Parižden düşen adam bilen näme baglanyşyk bolup bilerkä?" Blokwil öz sowalyna jogap tapyp bilmese-de, Akmaralyň gözlerinde peýda bolan damjalary özüne duýgydaşlygyň alamaty diýip kabul etdi.

Ýol tarapdan çybyk ata atlanyp, çapyp gelen ak sakgally, başy açyk arryk adamynyň peýda bolmagy ýesiriň tomaşaçylarynyň ünsüni böldi. Ol ýaşuly köp obalarda tanalýan Çakan däl diýilýän adamdy. Aýagy ýalaňaç, balagynyň bir gonjy hem dyzyna çenli çermelen, çakdanaşa atýüzli geň däliniň sypatyna Blokwil aňk bolup garady.

Çakan aga oglan-uşagy gorkuzyp ýören dälilerdenem däl. De, ile zepersiz, öz ugruna aýlanyp ýörendi. Emma bu gezek welin ony görenler tomaşa edilip durlan ýesiri hem unudyp, gaçmak bilen boldular. Sebäbi däliniň boýnyndan bir gulaç ýaly gara ýylan asyl-asyl bolup durdy.

Töwerekdäkileriň hemmesi jöwenlige urup, gara öýleriň arkasyna geçip gizlendiler.

Akmaral welin dälidenem, ýylandanam eýmenmeýän ýaly, öňki duran ýerinde durdy-da, Çakan aganyň indiki etjek hereketlerine garaşdy.

Blokwiliň edil alkymyna gelip "atynyň" jylawyny çeken däl ilki-hä geň adamynyň ýüzüne dikanlap seretdi, soňam ýylgyrdy. Emma onuň ýylgyrmasy-da pereňliniň janyna aram bermedi. Ol hernäçe dogumly rasa-da, ýagdaýdan eýmendi. Ýylanyň Gün şöhlesine ýalpyldaýan guýrugy çalaja çyrpynýardy, kelle tarapy bolsa topulmaga amatly nokat gözleýän ýaly iki tarapa elewreýärdi. Onuň agtarýan şol amatly nokady pereňli ýesiriň özi bolmagam ahmaldy. Şu mahal ýylandan gorkup ökje göteräýse, däl söbügine münere öýdüp çaklan Blokwil hem oňa syr bildirmeýän kişi bolup, ýaşuly özüne tarap süýşdügiçe, edil şonuňky ýaly ýuwaş hereket bilen yza tesdi. Bolsa-da, ol ikisiniň arasy barha golaýlaýardy.

Blokwil Akmarala tarap garady. Zenan onuň garaýşyndan dalda isleýän alamat duýdy. Ol ýesire düşnüksiz dilde dälä bir zatlar diýdi. Aýdylany diňläň däl gözlerini oýnadyp hekgerildi. Akmaral ýene bir zatlar diýdi, mylaýym ýylgyrdy. Görmegeý maşgalanyň owadan ýylgyryşy hatda dälä-de täsir etdi. Ol ýylgyryşa ýylgyryş bilen jogap gaýtardy. Ak gollaryny uzadan Akmaral dälä gara öýleriň ýeňsesinden geçýän ýola tarap ugur görkezdi. Çakan aga baş atdy. Ýagşy söz, ýakymly bakyş ýylany hinden çykardy. Şonluk bilenem boýny gara möjekli goja görmegeý zenanyň görkezen tarapyna yöredi. Ol derrewem gara öýleriň arkasynda gözden ýitdi.

Blokwil Akmaralyň öňünde baş atyp hem ýylgyryş bilen minnetdarlyk bildirensoň: "Gözelliň ýamany ýagşa öwürýär" diýip içini gepletди.

Ýesir düşen serbazlaryň sany köp bolansoň,tekeleriň her öýünde diýen ýaly bendi bardy. Saç-sakgallary ösgün hem wagtly-wagtynda ýuwulmaýan geýimli diýäýmeseň,olar ýerli adamlardan kän bir tapawutlanmaýardylaram.Şonuň üçin adamlar sygyr dölä,saman kepbelere gabalyp goýlan ýa-da daş-içde görünýän elleri bagl-u—bagsyz gullara indi geň galybam seretmeýärdiler.Gaýtam,oglan-uşaklar alçagrak,mylaýymrak ýesirler bilen gepleşjek bolup azara galýardylar.

Blokwiliňki welin tersine boldy. Pereňistan diýlen ýurtdan gelip ýesir düşen adamy görmek isleýän oglan-gyzjagazlaryň sany kändi.Asyl ulularam juda bolmanda bir zady bahanalap Eýemyrat goňuryň işigine gelen bolýardylar-da, öýüň ilersindäki kepbanıň agzyna garamak bilendiler.Kepbe bilen öýüň arasy otuz-kyrk ädimden daş däldi.

Pereňliniň saklanýan jaýynyň gapysy-da ýok diýen ýalydy.Köp bölegi döwlen gapynyň agaçsyz ýeri ýylgyn çybyklaryndan örülen taşady.Ol taşa Blokwile şäher türmesiniň gözenegini ýatladýardy.Pereňli, hakykatdanam, türme tussagy ýalydy: aýagy gandallydy,taşlanan ýeri köne kepbedi,aýak ýoluna çykmary bolanda-da, daşy gözlüdi.Ol yzyna dolananda, ýoluna garalyp durulýardy.Onuň hiç hili güýmenjesi-de ýokdy.Iň ýamany-da şoldy.Pereňliniň Goňur obasyna gelip ýaşan baş gününüň başisi-de şol içgysgynçlyk bilen geçdi.

Gündiz howa yssa golaý bolsa-da,Blokwol gijelerine horlanýardy,güýzüň çigregi daňdanlar mazaly üşedýärdi.Oňa aşagyna taşlamaga köne çuwal,üstüne ýapynmaga-da sary gaçan ýorgan berdiler.Pereňli öten agşam gijäniň köp wagtyny uklaman diýen ýaly geçirdi.Eýemyrat goňur ahmal galmajak bolup,ýüp bilen mäkäm daňylgydygyna garamazdan,gije ugra döwür gapynyň daşyndanam ullakan bir gara töňňäni söýäp goýýardy.

Öten agşam il ýatansoň, tegelenip dogan Aý gaty kän mahallap Blokwiliň ýylgyn gapysynyň yslaryndan jyklap durdy.Şol hem onuň uzak wagtlap uklamazlygyna sebäp boldy.Ýaşayan kümesei,kümäniň üýtgeşik gapysy,daş-töwerek ýesire entek nätanyşam bolsa,dolan Aý tanyşdy.Ol edil Pariž gijesini terk edip,bu ýere göçüm eden ýalydy.Aýyň içindäki dag gerişlerine çalymdaş tegmillerem ozaldan tanyş nyşandy.Bir üýtgeşiklik—Aý tegelenip doganda, ozal Blokwiliň üşän gezegi bolmandy.Aý dogan pursatlary Parižiň zyba gözelleri bilen Senanyň boýna seýle çykýan Žorž howa çigregem bolsa üşemeýärdi, tersine,dabanyndan ot sýçraýardy,agzyndan ýalynly sözler çykýardy.Gözelleriň gyzgyn dünýäesine düşen kapral sowugy, çigregi duýmaýardy.

Goňurda bolsa ýagdaý düýpden başgady.Aýda-da,howada-da mylaýymlyk, töwerek-daşda-da ýakym,mähir ýokdy,dünýäniň keýpliligi,rehim-şepagaty gaçan ýalydy.Oňa garamazdan,oturyp, gyşaryp,gapynyň yslaryndan synlanýan şol Aý Blokwiliň ýeke-täk howandarydy.

Hatda bir ýyl mundan ozalam Aý şuglasynyň astynda yşk posasyndan gana-gana öýüne ýadap dolanýan ýigide päkize otag,arassa ýorgan-düşek,işdäsi bar bolsa,dürli-dümen nahar garaşýardy.Häzir bolsa Fransiýanyň dworýan toparynda bol-telkilikde,agaýana,kynçylygy bilmän ýaşan ýigit nirdedir bir ýerdäki tozgun ölkäniň haýsydyr bir taşlandy kepbesinde ýalňyz ýatyr.

Ykbal diýilýän çylşyrymly närsäniň kylaýýan oýunlaryna bir bakyň! Parižiň baý öýüniň töri özüniňki bolan erkin adam bu gün türkmeniň garyp tünegindenem orun

tapman,içine köne-küşül taşlanýan samanhanada ýatyr.Onda-da arkaýyn ýatmagam däl.Uklan mahaly sähel gymyldasa,posly gandalyň sesi onuň gözlerine çiş kakylan ýaly edýar.

Goňur ýesirliginiň altynjy güni Blokwiň asla garaşmadyk bir wakasy boldy.Öýlänler Eýemyradyň işigine bir atly geldi.Kän mahal geçmänkä-de,öý eýesi kepbäniň gapysyndaky taşany açdy-da,ýesire “Daş çyk!” diýen manyda ümledi.Blokwil aýdylany berjaý etdi.

Gelen adam ýesire siňe-siňe seretdi. Blokwil ony tanamady.Myhmanyň atynyň bökdergisinde kiçeňräk halta bardy.Gelen bökdergini çözdí,haltany başşak silkdi.Haltadan Eýemyrat goňur üçin nätanyş,Blokwil üçinem tanyş bolan bir topar zat döküldi.Pytrap giden zatlaryň arasynda kagyzmy,galammy,gönümelje agaçmy,çüýe meňzeş ýylmanajyk demirlermi,garaz,goňurlylaryň heniz görmedik nárseleri bardy.Getirilen zatlara gözi düşen Blokwil geň galdy.Olar pereňliniň Gojuk obasynyň ilersindäki batgaly çöketlikde ýesir düşende gaçyp galan enjamlarydy.

Getirilen goşlaryň arasynda surat alýan abzal,dürbi yaly iň gymmatbaha zatlar ýokdy.Öz zatlaryndan gutarnykly tamasyny üzen pereňli getirilenlerine-de az begenmedi. Ýöne Gojuk batgalygynda galan zatlaryň Göňurda öz eýesini tapmagy welin ony gaty geňirendirdi.

Eger-de ol zatlaryň hemmesi hak eýesine gowşurylsa,Eýemyradyň gaty tarhanlyk etdigi boljakdy.Kitapsyz,galam-kagyzsyz oňup bilmeýän ýewropaly üçin häzirki ýagdaýda getirilen zatlar hem bagtdy.

Gelen adam birdenem bilguşagyna gysdyrylgy sapaňany aldy-da,oný Blokwile uzatdy.Emma pereňlä ýetmänkä,sapaňany Eýemyrat garbap aldy.

--Sapaňadan oýun bolmaz,garyndaş. Onda-da goşa nilli sapaňadan.Kagyz-galamlaryny nätse şeýtsin,ýöne munä ýarag ynanylmasa ýagşy.

--Oky ýok-la!—diýip,gelen adam ýylgyrdy.—Halki bir öz zady bolansoň beräýmesek...

Eýemyradam öz gezeginde çalaja ýylgyrdy.

--Tüpeň diýilýän narse,oksuzam bolsa,ýylda bir gezek öz-özünden atylarmyşyn,garyndaş.Neneň- niçik bolýança, sapaňa mende durubersin-le.

Blokwil goşa nilli pereň sapaňasynyň özüniňkidigini tanady.

--Muň bizdedigini nädip bilip ýörsüňiz-aýt?—diýip,Eýemyrat geň galyp sowal berdi.

--Sen,goňur,uly bir hazynaň üstünden baraýan ýaly-la!—diýip,gelen adam sowala degişli däl ýaly gep aýdansoň,Eýemyrada mekir nazar aýlady.—Munuň nirededigini tutuş Söýünhan nesli bilýän bolsa nädersiň.Bi asyl Pereňistan diýilýän ýurduň tütjar baýynyň oglumyş ahyryn.Nyrhyna-da öz ynsabyň çatyp aýdan teňňäni tölejekmişler.Il arasynda şeýle gürrüň bar.Arkasy gaty güýçlümiş.

Pytraşyp ýatan kagyz- galamlara ýene bir gezek göz gezdiren Eýemyrat:

--Menem şeýleräkmikä diýip çak edýän...

--Şoň üçinem muňa beter dozümli ýapyşmasaň-a kem bolmaz.—Myhman Blokwiň aýagyndaky gandala seretdi.—Muň zatlarynam ýaşulular ýörite eltip gowşur diýip, meni bärík gönderdiler.

Gelen adam sagbollaşdy-da,atyna atlandy.Ol ugranda-da baş atyp,Blokwile hem hoşlaşyk ýşaratyny etdi.

Eýemyrat goňur çaparyň soňky aýdan sözleri barada oýlandy. Ol näme üçin öz guluna eglşik etmelikä?.. Belkem, göwnüne degilmän saklansa, ýesiriň töleg nyrhy ýokarlanar? Name üçin onuň hiç kime derkar däl, bolgusyz kagyz-petekleri ýörite çapar bilen Goňura getirilmeli mişin? Bu ýönelige-hä bolmaly däl. Obalara paýlanan gajarlaryň haýsynyň nirede, kimiň elindedigini bilmek mümkin dälkä, diňe munuň zyndan gelinmegi köp zatdan habar bermeyärmimi?.. Şeýle pikirlerden soň Eýemyrat goňur şu günden başlap, öz ýesirini asla gözden sypdyrman saklamaly diýen netijä geldi.

Blokwil hojaýynynyň ýüzüne garap bir zatlar diýişdirdi. Parsçadan başy çykmaýan Eýemyrat garşysynda duranyň sesini eşitse-de, gepinden many alyp bilmedi.

--Men seň parsyňa düşüňänmi?—diýip, ol ilki özi bilen gepleşdi, soňam öýe tarap seredip gygyrdy.

Daş işikde peýda bolan aýal buýruga garaşdy. (Ol Eýemyradyň aýaly Annabibidi).

--Bi bir zatlar diýýä welin, diline düşünemok-la.

--Seň düşünmeýän diliňe men nädip düşüneýin?

--Akmaraly çagyr diýdigim-dä şol, walla.

--Hälden şeý diý-dä onda.

Akmaralyň bärlik ýonelenini gören Blokwil onuň çagyrylandygyny aňsa-da, näme üçin çagyrylandygynyň welin manysyny alyp bilmedi.

Eýemyrat bilen birki agyz gepleşen Akmaral:

--Çe mihahi begui?¹—diýip, parsça ýüzlenende, ýagdaýa aňk bolan Blokwil tanyş sözleri eşidip, tisginip gitdi. Naçe gün bəri öz düşüňän dilleriniň birinde adam bilen gürleşmegi arzuw edip ýören pereňli edil ýakyn hossaryna sataşan ýaly bolup begendi. Ol Eýemyratdan etjek haýysyny aýtmagy soňa goýup:

--Farsi äz koja midanid?²—diýdi.

Ol ýene bir zatlar diýmekçi boldy welin, Akmarala ýüzlenen Eýemyrat onuň badyny aldy.

--Nameler samrap dur-aýt bi?

Akmaral ýesire islegini beýan etmelidigini düşündirdi.

--Islegim şundan ybarat--diýip, Blokwil baş atdy.—Men, tä baham tölenip, azat bolýançam siziň bendiňiz. Bolsa-da, siň maňa häzirkiňizden başgaça çemeleşmeli. Men gaçmakçy bolsamam, bu çölüstanyň ýol-ýodasyny bilemok. Gaçmak meýlimem yok. Meni beýdip gabap saklamakdan size-de, maňa-da peýda yok. Gowusy, meniň meseläm çözülyänçä, güymenjelik iş tapyp beriň. Meniň Agabege ýüzlenmekden islegim şol.

--Muň düşnüksiz güjüridiniň manysy näme?

Ýesiriň aýdanlary düşündirilenden soň, az-kem oýlanyp duran Eýemyrat:

--Hany, entek kagyz-peteklerini bir ýygnaşdyrsyn. Bize-de oýlanmaga purýja gerek --diýdi-de, öýüne tarap yöneldi.

Akmaral hanja ýörejegini bilmeýän ýaly ortada galdy.

Höwes bilen kagyzlaryny ýygnaşdyryp oturan Blokwil:

--Siz meni haýran galdyrdyňyz!—diýip, begençli dillendi.

¹ Näme diýmekçi bolýaň?

² Siz nireden parsça bilip ýörsüňiz?!

Şol mahalam gapydan boýnuny uzadan Eýemyradyň sesi haýbatly çykdy.

--Senem oň ýanynda sömelip durma-da,öz aladañ bilen boluber,gyz! Parsça bilýän diýibem türkmençiligi unutma.Onsuzam biziň gep ýükümüz ýetik.

Aýdylana gulak asan Akmaral öýe tarap ýöräberende,Eýemyradyň özi ony aýak çekmäge mejbur etdi.

--Oň Pereňistandandygyny-ha bilýäs.Adynyň nämedigini bir sorap gaýt.—“Žorž Anri Gulibef de Blok wil” diýen sözleri eşiden Eýemyrat gaşlaryny бүрjeşdirdi.—Ýeke adamyňam eşek ýüki ady bolarmy-aýt?! Meň-ä oňa dilimem öwrülmeýä.Ony birneme kelteldip aýtsaň bolmaýamyka?

Uzyn ada derek diňe Žorž diýilse-de bolýandygyny eşiden Eýemyrat ynjalady.

Ýüki birneme ýeňläne dönen Blok wil Akmaraly mähirli nazary bilen öýe tarap ugratdy.Soňra ol öz zatlaryny kepba getirdi-de,burçda tertipleşdirip goýdy.Birdenem ol ullakan galyň depderi gaýtadan aldy.Depderiň ilkinji sahypasynda “TÜRKMEN ILINDÄKI ÝESIRLIK. 1860” diýen ýazgy peýda boldy.Blok wil özüniň Agabeg diýip ýüzlenýän hojaýyny Eýemyradyň kepba tarap gelyänini görüp,depderini oňki ýerinde goýdy.

Samanhananyň işiginde eli orakly duran Eýemyrat ýesire “Daş çyk!” diýen yşarat etdi.Iş buýruljakdygyna göz ýetiren pereňli eden haýyşynyň ýer alýandygyna az begenmedi.Ýesiriň aýagy gandaldan boşadyldy.

Blok wili yzyna tirkän Eýemyrat jöwenlige tarap gitdi.

Döwri geçip, gurap giden jöwenler Eýemyrat gyrasyndan girenden şatyrdaş ses etdi.Mellekde mekan tutan sansyz serçe çal bulut bolup asmana göterildi.

--Guş-gumrulara ýal boldy-da!—diýip,Eýemyrat özbaşyna hümrüdedi.

Agabeginiň ýanyna baryp aýak çeken Blok wil buýruga garaşdy.Şol pursadam ol öz düşüp ýören günü barada oýlandy,çalajadan hyrçyny dişledi.Dünýäniň iň medeniýetli hasaplanýan ýurdunda,onuňam iň ýokary derejesinde aýlanyp bilim alan,üç sany dil öwrenen gedom ýewropaly,gel-gel,indi kimlere bakna bolmaly! Gel-gel,kimleriň buýrugyny berjaý etmeli! Onda-da nähili buýruk! Köne hem hapa orak bilen jöwen kelleklemeli. Aslynda,Blok wil jöwen diýilýän ösümlük ekilen pele ömründe ilkinji gezek girýän bolsa, orak diýilýän guralyňam heniz sapyndan tutup görenok.

Ýesiriň Agabegi “Seret,öwren!”diýýän manyda ümledi-de, jöweniň birki başyny kesip görkezdi.Soňam ol oragy Blok wiliň eline tutduransoň, ýene yşarat bilen “Garaş” diýdi-de,çalt-çalt ädimläp, kepba tarap gitdi,derrewem yzyna dolandy.Eýemyrat iki tarapyna hem paltanyň sapy ýaly taýakdan goşa tutaý edilen götergiji Blok wiliň ýanynda goýdy.

--Şuňa semmer diýilýä,Jorj—Eýemyrat getiren guralyna tarap elini salgady.—Zemmer.Muň bilen gum daşasaňam bolýa,ders daşasaňam.Sen muňa jöweniň başyny ýygnarsyň.Gerek bolar,özünem muň adyny belle.Zemmer,zemmer.

--Zember!—diýip,Blok wil Agabeginiň yzy bilen ol sözi gaýtalady.

Ýesiriň mana düşünişini öz ukybynyň netijesi hasaplan Eýemyrat monça bolup ýylgyrdy.

--Alada edilse,bolmanam durjak däl ýaly.

Eýemyrat oňki ýygan jöwen başlaryny zemmere taşlady,ýene birki baş ýygybam, näme etmelidigini gaýtadan görkezdi.

Göňurly beýdip alada galyp durmasa-da,eline orak berlende,zemmer getirilende näme etmelidigine Blok wil düşünişdi.Şonda-da ol pereňliniň ýekeje dānesini-de ýere gaçyrmajak bolup jöwen ýygşyny görenden söň, ynjalyp öýüne gitdi.

Öýläniň yssa golaý howasynda hereket eden pereňlini,beýikligi adam boýuna barabar kapas jöwenlik derrew derletdi.Bolsa-da,ol buýrulan işe howes bilen ýapyşdy. Çünki ýüňň,deriniň ysy aňkap duran kepbede ýalňyz özüň içiňi hümledig oturmak derläp jöwen ýygmakdan müň paý agyrdy.

Birdenem jöwen ýapraklarynyň şagyrdysynyň arasy bilen “Taňry bendesi!” diýen ses eşidildi.

Blok wil yzyna garanda, Akmaralyň golaýda durandygyny gördi.Çaky,Akmaral bu ýere görer gözden gizlenip gelipdi.Onuň jöwenligiň gür ýerine gelip saklanmagy-da şondan habar berýärdi.

Blok wil tüýs ýewropalynyň äheňinde,ýöne parsçalap:

--Sizi ýene goryānime men örān şat!—diýdi.—Siz pars dilini nireden öwrenip ýörsüňiz? Özüniz-ā türkmen zenany.

Megerem,ömründe ilkinji gezek özi bilen “siz” diýlip gepleşilýān Akmaralyň gulagyna ýesiriň sözleri ýasama ýaly bolup duýuldy.Asyl ol üns berip görýār welin,ýesir parsça geplānde-de, kābir sözleri parsalaryň ādyşyndan üýtgedibrāk āydýar.Ýöne bu mahal Akmaral onuň parsça nāhili gepleýāndigini seljermek üçin gelmāndi.Ony bu ýere getiren başga bir maksatdy.

--Men siziň adyňyzyň Ahmaraldygynam bilýān.

Blok wiliň çaga gürrünine çalymdaş bu gepi Akmaraly ýylgyrtty.

--Ahmaral. Owadan at!

--Ahmaral dāl,Akmaral.

--Akmaral.Barybir owadan at.

--Menem seň adyňy doly ýat beklemesemem,Žorždugyňy bilýān.

Akmaralyň jogaby hem ýesiriňkiden üýtgeşik bolmady.

--Žorž diýseňizem ýeterlik.—Akmaralyň aksowult ýüzüne garan Blok wil birdenem onuň düýpden garaşmadyk sowalyny tapdy.—Siziň janyňyz sagmy? Agyrýān ýeriňiz barmy?

--Sen näme,tebipmi?

--Tebib-ā dāl welin,men kān kitap okadym.Tebipçilik hakdaky kitaplar bilenem tanyşlygym bar.

--Tebibe-hā baryp göremok welin,agyrýān ýerim bagrymmyka diýýān.

Blok wil sag tarapdaky gapyrgasynyň aşak ýanyna elini ýetirdi.

--Su ýeriň dykylp,kāte-kāte agram salyp duran ýaly bolýarmy?

Öz ýagdaýy göni ādylyp durlansoň geň galan Akmaral hekgerildi.

--Mahal-mahal şeýle-de bolýa...

Jöwenligiň içinde gizlenip,ýesir bilen gürlleşip durmak Akmaral üçin hem gelşiksizdi, hem howpludy.Ol gizläp getiren bir bölek çöregini Blok wile uzatdy.

--Men saňa nan getirdim...

--Men aç dāl.Getireniňiz üçin Taňry ýalkasyn!—Diýse-de,Blok wil çörege tarap hyrydar nazar bilen garanyny gizläp bilmedi.Onuň dili bir zat diýdi,seredişi bolsa başga zatdan habar berdi.

--Ertirden bärem seň näme iýeniňden habarym bar. Men bu işde molla çykandyryn...

--Sizem ýesirlikde bolduňyzmy?—Blok wil bu sowaly ýaňsylama alamaty bilen aýtdy.

Jogaba derek çöregi zemmeriň içindäki jöwen başlarynyň biriniň üstünde goýan Akmaral öýüne tarap hem gitmän, ilerligine ýöredi. Blok wil onuň beýle hereketiniň manysyna düşündi.

Akmaral bilen ýene bir gezek ikiçäk duşuşygyň bolaryndan bolmazyny ýakyn hasaplaýan ýesir pursatdan peýdalanmak isledi.

--Siz meniň bir haýyşymy bitirip bilersiňizmi, Akmaral?

Pereňliniň bu gezek “Ahmaral” diýmän “Akmaral” diýenine üns beren zenan çalaja ýylgyrды-da, aýak çekdi.

Onuň saklanmagyny haýyşa gulak asмага razylyk diýip düşünen Blok wil islegini tiz beýan etdi.

--Merwin aňyrsynda, Alaşayap boýundaky topazlar mülkünde meniň bir tanşym bendilikde bolýar. Adyna Ýusup han diýýärler. Şoňa bir hat jagaz gowşar ýaly etmeli... Bu ýerde sizden başga dilime düşünjegem, maňa rehim etjegem ýok. Ýusup han. Alaşayap boýy. Topazlar mülki. Ýadyňyzdan çykmazmy?

Haýyşy diňleýänçä sähel salym aýak çeken Akmaral ýoluny dowam etdi. Blok wil onuň yzyndan umytly garap galdy. “Başarman diýmese, aladasyny etjekligidir. Hemme milletde-de rehimdaram bolmaly, birehimem”

Zemmeriň ýanynda aşak oturan Blok wil Akmaralyň goýup giden çöregine elini ýetirdi, birdenem çöregi öňki ýerinde goýup, öz ellerine seretdi. Jöwen başynyň toty-tozany siňen barmaklaryny synlan pereňli ýene öz geçmişini ýatlamaga mejbur boldy. Her nahardan ozal ýyly syw, burna ýakymly ysly sabyn bilen ýuwulýan, akja süpürgiç bilen süpürilýän uzyn barmaklaryny häzir ol özüniňkidirem öýtmedi. Goňura düşeli bäre hem adamlaryň ähli hereketlerini üns bilen synlaýan Blok wil bu ýerde sabynyň nämedigini bilmeýän bolsalar gerek diýen netijä geldi. Bular ertir irdenem kündük diýilýän gabyň jüründiginden gysylp çykýan suw bilen ellerini çalaja ölleýärler-de, ýuwundyk hasap edýärler. Düýn Agabegiň aýaly kir ýuwdy. Ýesir kepbanıň içinde oturan ýerinden aýalyň hereketini elin synlady. Ullakan gazana atylan gyzylymtyl ota ol geň galyp seretdi. Şol ot sabyna derek ulanylýan bolara çemeli. Belki, ol sabyndanam gowudyr. Çarwa adamlarynyň başynyň çykmaýan zady barmy!

Pereňlini geň galdyran “gyzylymtyl ot” çogandy.

Ellerini kakyşdyryp, barmaklaryna üfleşdiren Blok wil ýaňsyly ýylgyrды:

--Ynha, eliňem gowy edip ýuwduň, jenap kapral! Indi saňa köşk adamlarynyň dannaп iýýän telim dürli naharyny çekip başlarlar.—Ol ýaňsylamasyndan soň Akmaralyň eden hereketiniň manysy barada oýlandy. “Ol seniň açdygyňdan habardar ekeni. Eger-de elinden gelse, tapsa, Akmaral saňa tagamly-tagamly nahar bermekdenem gaýtmazdy. Ýöne bularyň öz iýýänlerem...” Öz iýýänlerem ölmez-ödülik haldaka kimdir birine el ýaly çörek berilmegi-de ullakan hezzetdi, ullakan hormatdy. “Belkem, Akmaral ol çöregi-de öz agzyndan kesip getirendir?” Şeýle çaklamadan soň eline alan çöregi Blok wiliň gözüne üýtgeşik hörek ýaly bolup göründi. Ak bugdaýdan bişirilen çöregiň özboluşly ysy oňa hoş ýakdy, ozalam taýyn işdäsi hasam açyldy. Şol mahalam ol öz iýmeli paýyny getirip Akmaral aç galandyr öýdüp çaklady. Hem şol pikir, hemem

tozanly jöwenligiň içinde çörek iýip oturyşy ony utandyrdy. Ol özüni ýetim çaganyň rysgalyny iýen adam ýaly hasap etdi.

Blokwil soňky döwüm çöregi agzyna salanda, asmandan iýnen ýaly bolup, duýdansyz halatda Eýemyrat peýda boldy. Ol çöp-çalamyň içi bilen ýöräp gelenem bolsa, tä alkymyna gelýänçä aýak sesini gizleýşi Blokwil haýran galdyrdy.

Eýemyrat ýesiriň ýanynda uzak hem durman, yzyna aýlandy. Emma tä öýüne ýetýänçä onuň aýak sesi Blokwile eşidildi durdy. "Gelende eşidilmedik aýak sesi gidende näme üçin eşidilýärkä?"

Kän mahal geçmänkä, gara öýler tarapda gep-gürrüň başlandy. Eýemyradyň aýaly daş çykdy. Adamsy oňa bir zatlar diýdi. Jöwenlige tarap seredip geplän aýal onuň jogabyny berdi. Bir ýerden Akmaral peýda boldy. Agabeg oňa-da bir zatlar diýdi. Akmaralyň sesi pessaý çykdy. Eýemyrat oňa barmagyny çommaltady, jöwenlige tarap elini salgady, ýene Akmarala ýüzlendi.

Blokwil işikde üç adamynyň arasynda bolup geçen sözleri düşnüksiz gepleşikden özi üçin düşnükli many çykardy. Ýesire çörek berlenini aňan Eýemyrat öňi bilen öz aýalyndan: "Sen pereňlä nan eltip berdiňmi?" diýip soraýar. Annabibi beýle iş etmändigini aýdýar. "Onda kim oňa nan berdi?" diýen sowalyň jogaby Akmarala syrygýar... Bolan wakanyň şu ýerine çenli eden çaklamasynyň hakykat bilen bap gelmelidigine Blokwil ynanýar. Emma Akmaralyň näme jogap tapandygyny çaklamak welin oňa başartmaýar. Ol pereňliniň Agabegine "Nany elten men" diýip, mert jogap berensoň, yzyna dolandymyka ýa-da eden hatasyny boýun almadymyka?

Akmaralyň nähili jogap gaýtarandygyna garamazdan, el ýaly çörek üçin aýallaryň ikisiniňem ýakymyz sözleri eşitmegine sebäp bolany zerarly Blokwil özüni müýnli duýdy. Ol kellesini köýneginiň ýakasynda gizläýjek bolup, ýygrylyp oturyşyna öz-özüne käýindi. Ol özi sebäpli beýle gopgunyň gopjakdygyny öňünden aňan bolsa, aç ölerdi welin, çörege elini uzatmazdy.

Aladasyny başyndan uçurmak islän pereňli ýene oraga ýapyşdy. Orak hem ony öňki pikirden daşlaşdyrmady. Ol bir döwüm çörek üçinmi ýa-da ýesiri ýesirlik derejesinde saklamak maksady bilenmi, dörän ýakymyz waka barada oýlana-oýlana, nähili hereket edýändiginem aňşyrmady. Hatda ol gylyzragam bolsa, oragyň elini kesendigini-de çep eliniň barmaklarynyň arasy gan degip şypyljyranýandan soň aňyp galdy. Gany duýsa-da, agyryny duýmady. Utanç, pikir ten yzasyndan üstün geldi. Onuň indiki oýlanmasy işi gutaryp, özüniň kepä dolananyndan soň bolup biljek waka baradady: Blokwil gapa barýar. Agabeg öýden çykýar. Ol aýalynam, Akmaralam ýanyna çagyryýar. Olary ýesir bilen ýüzleşdirýär. Gysaja salnan Akmaral hakykaty boýun almaga mejbur bolýar. Eýemyrat onuň üstüne heňkirýär. Düşnüksizem bolsa, Agabeginiň hatda paýyş sözleri agzyna alandygam hakykat. Akmaral Blokwile tarap seredýär. Blokwil sebäpli gepe galan görmegeý maşgalanyň owadan gözlerinde ýesire ýigrenç alamaty görünýär. Inň aýylganjy hem şol. Utanç, ökünç girdabynyň astynda galan pereňli şol mahal ölmäge-de razy...

Emma ikindinara ýesirini gapyda garşylan Agabegden Blokwiliň garaşan hereketi çykmany. Onuň ýüzünde, gözünde öňkülerinden tapawutlanýan hiç hili gahar-gazap alamaty görünmedi. Ol öz aýalynam, Akmaralam ýüzleşige çagyrmady. Ýöne onuň düýnki eden hereketi welin gaýtalandy. Pereňli kepä salyndy, aýaklary gandallandy, türmäniň gözenegine meňzeş ýylgyn tuty ýene kepäniň agzyna gapak

edildi. Samanhananyň bir böwrüni tutup ýatan akly-saryly kädiler ýene Blokwiň ýanyoldaşyna öwrüldi.

* *

Zyndanyň zeý ysy gelip duran agyr hem dymyljyk howasyndan ýyllar boýy biregne dem alan bendiniň az salymlyk arassa howa çykarylmagyny hem özüne tükeniksiz bagt hasap edişi ýaly, elini oraga kesdirse-de, çörekli meselede ýerliksiz azara galanam bolsa, birki sagat jöwen kelleklemek Blokwiň janyna birneme aram berdi. Aýagyna ýene dakylan gandalyň ýetirýän zeperinem duýmaýan ýaly bolup, pereňli bu gije rahat ýatdy. Ol ýadap, ir uklaýşy ýaly, ir hem oýandy. Ozal ukudan açylan badyna güni ýesirlik dünýäsiniň agyr howasyndan dem almakdan başlanan bolsa, bu gezek gaty bir beýle-de bolmady. Gabagyny galdyran badyna onuň nazaryna kaklyşan öz iliniň ysy gelip duran, gözüne yp-yssy bolup görnen zatlar boldy. Ol Pariždäki owadan pişiginiň arkasyny sypaýşy ýaly edip, eline alan ullakan depderiniň yüzünden aýasyny ýöretdi.

Entek Gün dogmanka Eýemyradyň aýaly işikdäki guýudan suw çekmäge durdy. Blokwi Goňur obasyna gelip, atdan düşen badyna-da, öňi bilen şol guýa üns beripdi.

Kepbäniň gabat garşysyndaky guýynyň ýarym gulaç çemesi beýklikdäki erňegi rejeli örülen ýylgyn çýbyklary bilen şeýle bir timarlanandy welin, onuň ökde ussanyň elinden çykandygy bildirip durdy.

Blokwi Horasanyň ýollarynda-da, türkmen ilinde-de guýy baryny görüpdi, olaryň bejerilişini üns bilen synlapdy, birneme artdyryp, çuňlugy kyrk gulaç diýilýän şaňlap ses edýän guýularyňam agzyndan seredipdi. Ýöne bular ýaly erňegi tegelenip kesilen uly agajyň owadan düýbüne meňzäp duran guýa ilkinji gezek şu ýerde gabat gelýärdi. Ol galyň depderiniň üstünde bir bölek ak kagyz goýdy-da, gyýynyň suratyny çekmäge başlady..

Blokwi surat çekmesini boldum edip, galam-kagyzyny bir tarapa goýan badyna gara öýden çykan Eýemyrat kepba tarap gaýtdy. Başy gara silkme telpekli, päkize garma donunyň bili berk guşalan Agabeg gaty bezemen göründi. Ol gelşine-de gapynyň agzyny ýapyp duran ýylgyny aýryp, gapdala söýedi. Şol mahalam Blokwi:

--Essalamaleýkum, Agabeg!—diýdi.

Salam alan Eýemyrat ýylgyrды-da, özüne ýüzlendi.

--Biziň munymyz-a basym türkmençe-de jürlejek!

Blokwi öz Agabeginiň “Waleýkimessalamyndan” başga sözüne düşünmese-de, Hangeçenden gaýdylan gününden bəri hojaýynynyň çyny bilen ýylgyranyna birinji sapar şaýat boldy.

Kepbäniň yeňsesine aýlanan Eýemyrat kän mahal geçmänkä-de, atlanyp geçip gitdi.

Žorž Blokwi takdyryň maňlaýa ýazanyna kaýyl bolup, gol gowşuryp oturmaly däl di. Beýtse onuň ýesirlikde bolmaly günleriniň sany öz erkine görä artyp gitmelidi. Ol, iň bolmanda, ozüniň bendilikde ýörendiginiň, niredediginiň habaryny welin dost-ýarlaryna, dogan-garyndaşlaryna ýetirmegiň gamymy iýmelidi ahyryn. Ýogsam, bu ýesir bolçulygynda diňe öz gara başlarynyň aladasyny edýän gajarlaryň iň soňkusynyň öz iline dolanmagyna garaşyp otursaň, galan ömrüni Goňur mülkünde geçirmeli bolmagyňam ahmaldy. Elbetde, Blokwi Horasanyň häkimligine-de, Nasretin şanyň

diwanynyň haýbatly möhüri basylan wada-da bil baglaýardy.Ýöne özüniň ýesir düşendigini Pariže habar edip bilse,ol habaryň Napoleona¹ ýetjekdigine-de ynanýardy.Her hal dworýan maşgalasyna degişlidigi sebäpli imperatoryň öz raýatynyň ýesirlikden boşamagynyň aladasyny etjegi çyndy.Şol pikir bilenem pereňli ýesir ýene galam-kagyza ýapyşdy.

“Merhemetli jenap Ýusup han!

Bu haty okap,Siziň geňirgenmegiňizem ahmaldyr.Emma düşen ýagdaýym meni şu toprakda özüme iň ýakyn hem umyt baglaýanym hasap edýänim bolan Size ýüz tutmaga

mejbur edýär.Ýagdaýyň nähilidigini bolsa men size aýdyp oturmaly däl.Siziň özüňiziň hem jennetiň hormatly töründe oturmanyňyz belli.Tähranda baglaşylan şertnama görä,eger-de türkmenlere ýesir düşäýsem, Fransiýa döwletiniň raýatydygym hökmünde Eýran hökümeti meniň aladamy etmelidi.Emma şu güne çenli meniň halymdan habar alýan adam ýok.

Eger-de Siz,merhemetli jenap Ýusup han,öz Watanyňyza sag-aman dolanyp barsaňyz (onuň şeýle bolmagyny bolsa Hudaýdan dileýärim), baglaşylan şertnama barada,meniň Merwiň Goňur diýilýän mülkünde Eýemyrat Agabegin gapysynda ýesirlikde ýörendigimi Eýran hökümetiniň wekillerine habar bermegiňizi ýa-da şu hatyň mazmunyny Fransiýanyň Tährandaky ilçisiniň hut Özüne ýetirmegiňizi Sizden towakga edýärim. Şu hatyň soňky ykbaly baradaky habar maňa gowuşsa, men Size ömürlik minnetdar bolardym.Hudaý size ýardamçy bolsun!

Fransuz goşunynyň kaprally Žorž Anri Gulibef de Blok wil.

Merw welaýaty,Goňur mülki. 1860”

Blok wil haty dört epledi-de,tüňnerişip ýatan kädileriň arasynda gizledi.

Kepbe bilen gara öýleriň arasyndaky açyklyk pereňli üçin güýmenje meýdançasý ýalydy.Çagalar ol öýden çykyp,beýlekä girselerem,daş işikde oýnasalaram, ýesir olaryň ähli hereketini synlap oturýar.Türkmen çagalarynyň biri-birlerine seredişlerem,söz gatyşlaram pereň çagalarynyňka çalymdaş.Bularyň Pariž çagalaryndan ähli tapawudy gaty horaşa geýnişlerinde.Türkmen çagalarynyň towsaklaýyşlaram,jedelleşişlerem pereňlä öz ilini ýatladýar.

Ana,gara öýleriň birinden Mämmedöwez pälwanam çykdy.Onuň şol düýnki, öňňunky bolşy.Başynda ony has-da haýbatly edip görkezýän, tüýleri seçelenip duran owadan gara silkmesi bar, dony hem ýasgynjaň alnan.Blok wil ol adamynyň öýden çykan badyna ýasama ardynjyramasynyňam manysyna düşüňär.Goja ardynjyraýar welin,goňşy öýlerdäki aýallaryňam özara edip oturan gybatlary tamamlanan ýaly,sesleri tapba kesilýär.Ýöne türkmen aýallarynyň alkymdan sallanyan ýaglyk bilen agyzlaryny ýapmasynyň ýa-da ýaglygyň ujuny dişläp ýörmekleriniň manysyna pereňli ýesir entek düşünmeýär.Şu golaýda ýaşaýan ýa-da guýa suw almaga gelýän ýaş aýallaryň hemmesiniň agzy ýaşmakly bolsa-da,Akmaral welin ýaşynmaýar.Onuňam sebäbi pereňlä düşnüksiz.Mammedöwez pälwan görünse,aýallaryň Akmaraldan özgesi derrew ýaşmak dişleýär.Akmaral bolsa ol goja bilenem arkaýyn gepleşip ýör.Ol näme üçin beýlekä? Pereňli ol syryň magadyna ýetmek isleýär.

¹ Napoleon—Lui Napoleon /1808—1873/.1852-70-nji ýyllarda Fransiýanyň prezidenti. Napoleon Bonapartyň ýakyn garyndaşy. (Awtor.)

Mammedöwez pälwan Eýemyradyň öýüniň gapysynda saklanyp, ýene emeli ardynjyrazy-da, bir zatlar diýişdirdi, soňam öýüne girip gitdi.

Annabibi öýden çykanda elinde agaç tabak bardy. Onuň kepbaş tarap gaýdanyny gören Blok wil Mammedöwez pälwanyň eden hereketiniň, diýen sözleriniň manysyna düşüdi. Ýesiriň Agabegi öz bendisiniňem bokurdagyndan bir zat ötürmeldigini öýdäkilere ýatladyp gitmegi unudanam bolsa, ýaşuly ýatdan çykarman ekeni.

Annabibi içi üç-dört bölek gaýnan kädili hem bir bölek zagaraly tabagy kepbaşniň bosagasyňyň önünde goýup yzyna dolananda Blok wil:

--Apa!—diýip gygyrdy. Ol onuň aýal maşgala ýüzlenmek üçin bellän sözüdi.

Annabibi aýak çekdi. Ýöne oňa aýtmak islän sözlerini tapmadyk pereňli ellerini owkalaşdyrdy. Ol şeýdip elini ýuwmagyň zerurdygyny aýtmak isledi. Emma mana düşünmedik aýal ýene aňrylygyna gitdi, kän mahal geçmänkä-de Akmaraly yzyna tirkäp geldi.

Blok wil Akmarala baş atyp salam berensoň:

--Eger-de elimi ýuwmaga, agzymy çaykamaga suw bermeseňiz, men getirilen owkady iýmen—diýdi. Şonuň yzyndanam, şeýle sözleri aýdyp, kepbaşniň işiginde duran iki aýalyň inçe damaryny oýnamak isledi.—Men owkatdan ýüz öwrüp, aç otursam, siz Taňrynyň önünde günäkär bolarsyňyz. Owkat iýýänçäm, aýagymdaky gandalam aýryň!

Akmaral ýesiriň aýdanlaryny Annabibä düşündirdi. Annabibi başyny ýaýkady.

--Eýemyrat dädäň öýde ýokka, men muň gandalyňa ýapyşyp bilmen, gyz. Onsoňam men gandalyň açarynyňam nirededigini bilemog-a. Mämmer dädäň bilýän bolaýmasa.

Blok wil iki aýal maslahatlaşýança, özüniň nägileligini duýdurmak üçin ýüzüni aşak salyp, torsarylyp oturdy.

Annabibi Mammedöwez pälwanyň öýüne tarap gitdi. Ol aňryk ýönelenden, pursatdan peýdalanmak islän Blok wil gyssanmaç gepläp başlady.

--Meň düýnki eden haýyşym siziň ýadyňyzdamy, Akmaral? Men ol haty ýazdym. Anha, iki kädiniň arasynda dur. Hatda siz üçin hiç hili howply habar ýok. Men diňe özümiň boşadylmagyma kömek edilmegini soraýan. Siz şol hatyň topazlar mülkünde ýaşayan Ýusup hana gowuşmagyna ýardam etseňiz, bir Taňry bendesine rehim edip, sogap gazandygyňyz bolardy.

Akmaral yzyna gaňryldy. Annabibi gaýnagasyňyň gapysyna ýetip barýardy. Onuň eden hereketiniň manysyna düşünen Blok wil tiz ýerinden turdy-da, haty Akmarala uzatdy.

Haty köýneginiň uzyn ýeňinde gizlän Akmaral ýüzüni aşak saldy.

--Şu hat barada biläýseler, meň başymdan niçiksi apatyň injekdigini sen bilýäňmi?

--Aňýan, Akmaral, aňýan. Ýöne gaýrat ediň! Sizi Alla ýalkar...

Kepbaşniň agzynda eli açarly Mammedöwez pälwan peýda boldy. Annabibi bolsa kündük alyp geldi.

Eden hereketiniň netije berýändigine göz ýetiren Blok wil başlan syýasatyndan has düýpli peýdalanmak isledi.

--Siz bu porsap duran kümede kimi saklaýanyňyzy bilýäňizmi, Agabeg? Beýle hereketiňiz üçin siz uzagyndan hasabat okamaly bolarsyňyz, Agabeg.

Haýbatly ýaňlananam bolsa, ýesiriň sözleri ýaşula täsir etmedi. Bir durkuny-da üýtgetmedik goja Akmarala ýüzlendi:

--Men muň gepine ýarpy-ýalta düşünýän,näme diýjek bolýanynam öňünden aňýan.Ýöne sen muňa has düşnükliäk edip aýt.Göwnüne almasyn.Emma ki Nasretdiniň otuz üç sany top süýröp gelen müň lek serbazyndan gorkmadyk teke aýagy gandally gulundan-a hijem çekinmez diý.Bu bize syýasat etmesin. Öz ilinde şazada bolanam bolsa, biz oňa ynanarys.Ýöne biýem häzirlikçe biziň ilin guludygyna ynansyn.Ýene bir zady aýt.Hazir biziň öz ýagdaýymyzam ýesirleňkiden enaýy dal. Pereňli bilen tirkeşip gelen ganojaklar günäkär hemmesine-de.Gajarlar gelmedik bolsa,pereňli öz aýagy bilen bäräk ýöremedik bolsa, bizem beýle agyr güne düşmezdik,pereňliniň özem.Eýsem, munuň häzir şu ýerde oturmağyna özi günäkärmi ýa biz sebäpkär?.Şol barada oýlansyn-da,bize bolan kinesini soň beýan etsin.

Aýdylany diňlän Blok wil çalaja baş atdy.Şol baş atma-da iki tarapa-da oňaly täsir etdi. Emma aýagy gandaldan boşadylsa-da, Eýemyrat gelýänçä, ýesir kepbeden çykarylmasyz edildi.Şonuň üçinem Blok wile giň dünýäni dar kepbeden synlap oturmak ýoly galdy.Onuň synlamaly dünýäsi hem ýylgyn gapysy aýyrylan kepbanıň işiginden görnän örüsi çäkli, üç sany gara öý,ojak,owadan guýy,süzmederi asylan haçjadan başga zady ýok dünýädi.Sol iki arada aýallar öýden çykyp,öýe girýärdiler,käte hem bigam çagalar iki tarapa at salyp geçýärdiler.Şonlukda, tä Gün uly guşluk ýerine yetýänçä, Blok wil özüne ölçelip berlen çäkli meýdana garap oturmaly boldy.

Günorta golaýlanda ýesiriň birmeňzeş görnüşli dünýäsine täzelik aralaşdy.Otuz ýaşlaryndaky aýal baş-alty ýaşly oglanjygyň elinden tutup,Eýemyradyň gapysynda peýda boldy.Olaryň yzynda ýedi-sekiz ýaşly gyzygazy hem bardy.

Blok wiliň ilki ünsüni çeken zat gyzygazyň şaýly tahýasynyň depesindäki otaga boldy.Akja otaga inçesagt gyzygazyň boýuny has-da uzyn edip görkezýär.Pereňli otagany ýabany horazyň ýelegi bolsa gerek diýp çak edýär..Soň ol oglanjygy synlaýar.Ol ýesiriň bu töwerekde görýän çagalaryndan tapawutlylykda oňatja geýindirilendi.Blok wiliň höwesini oýaranam oglanjygyň arkasy şaýly kürtesidi.Onuň başyndaky gara jähekli sary şypymasy-da kellesine laýyk edilip tikilendi.

Öýden çykan Annabibi gelen aýal bilen eginlerine kakysyp görüşdi, oglanjygyňam, gyzygazyňam başyndan sypady.Soň Akmaral peýda boldy.Ol hem Eýemyradyň aýalynyň eden hereketlerini gaýtalady.Gelen aýal elindäki düwünçegi Annabibä berdi.Şondan soň aýallaryň hemmesi öýe girdi.Oglanjyk bilen gyzygazy bolsa daşarda galdy.Töwerekden peýda bolan çagalar derrew olaryň daşyna üýşdi. Pereňli ýesiriň içgysgynç dünýäsi jagyl-jugla doldy.

Esli wagtdan öý eýesi hatyn çanak-çemçelerini alyp,ojagyň başyna geldi.Blok wil myhman üçin gazan ataryljakdygyna düşündi.Öý eýesini ýeke goýmajak bolýan ýaly, myhman bilen Akmaralam ojagyň başynda peýda boldy.Üç aýal üç ýerden özara gürrüňe başlady.Olar agyzlarynyň ýeişdiginden,gezek-gezegine,käte-de biri- birinden öňürtjek bolup gepleýärdiler.Eýemyradyň aýaly bolsa şeydeni bilen aýdan zadynyň agramyny artdyran ýaly,geplän pursady elindäki ýaga bişip,garalyp giden agaç çemçäni hem galgadyardy.

Blok wil aýallaryň hereketine höwes bilen syn edip oturdy.Köne kepbanıň içinde özlerini synlaýan ýat adamyň bardygyny ýatdan çykaran aýallaryň agzy dek durmady. Olaryň daş-töwerek,dünýä bilen işleri ýokdy.Aýallaryň bolşy Blok wili ýylgyrtty."Gybata gyzan mahaly hemme milletiň aýallary-da birmeňzeş bolýar ekeni—

diýip içini gepleden ýesir başyny ýaýkady.—Diňe dürli dilde gepleýäler diýäýmeseň, hereketlerem, gyssanyp, çalt-çaltdan gepleýişlerem bir meňzeş...”

Eýemyradyň gapysyndaky guýynyň ýylgyndan edilen owadan sekisi diňe pereňli ýesiri gyzyklandyрмаýar ekeni. Oňa myhman oglanjygam üns berdi. Ol dört-baş sany bolup bir zada güýmenip durkalar, ýoldaşlaryndan bölündi-de, guýynyň agzyna geldi. Oglanjyk arkasyny kepba tarap öwrüp duransoň, kürtesindäki tumar, tumaryň zynjyrjyk bilen baglanan düwmejiklerine çenli ýesire mese-mälim görnüp durdy. Çaga hereketlenende, düwmejikler geň-enaýy ses edýärdiler.

Oglanjyk ýylgyn haýaty eli bilen sypalady, syn etdi, boýnuny uzadyp, guýynyň içine seretjek boldy. Çaga bilesigelijiligi guýynyň düýbüne çenli görmek höwesini döretdi. Ol ýylgyn haýatjygyň üstüne münmäge synanyşdy.

Blokwil bir ýakymсыz waka bolar öýdüp howatyrlandy. Çaganyň edip başlan hereketi şeýle howpuň döräýmeginiň ahmaldygyndan habar berýärdi. Ýylgyn haýatyň üstüne çykan oglanjyk guýynyň içine seretmekçi boldy. Şol pursadam pereňliniň çak eden howpy amala aşdy. Çaganyň çirkin sesi ojagyň başyndaky aýallaryň zenzelesi bilen utgaşyp gitdi.

Aýallaram, oýnaşyp ýören çagalaram derrew guýynyň başynda peýda boldular. Ýöne guýa gaçana kömek etmek üçin olaryň ellerinden gelýän zat ýokdy. Olaryňky diňe galmagaldy.

Kepbeden atylp çykan Blokwil iki bökende, guýynyň başynda häzir boldy. Ol gabat geleni ýüzugra itekleşdirip, bir ujy ýokarky çarha bagly suw çekilýän ýüpe elini ýerirdi. Töwerekdäkileriň gopguny ozalkysyndanam güýjedi. Ýüzüniň gan-peti gaçan myhman aýal, çaşdymy-nämemi, Akmaralyň goltugyna gyşardy.

Galmagala Mämmedöwez pälwan daş çykdy. Onuň emeli ardynjyramasy hem adaty güýjüni görkezip bilmedi. Nämе bolanyny çaklan goja haýdap guýynyň başyna geldi. Şonda-da aýallaryň gohy kiplaramady.

Waka edil tiz başlanyşy ýaly hem tiz gutardy. Goja-da bolsa, Mämmedöwez pälwanyň entek berdaşly gollary, aýallaryňam kömegi oglanjygy bir eli bilen goltugyna gysan Blokwile guýudan çykмага ýardam etdi.

Üsti-başy şalpy-şaraň Blokwil guýudan çykansoňam, özüni ýitirmedi. Ol oglanjygyň aýagyndan jüpläp tutaga-da, başsak silkdi. Çaganyň agzyndan, burnundan suw döküldi.

Çagasynyň guýudan çykarylanyny görüp, birneme özüni dürsän aýal oňa tarap atyldy. Emma Blokwil omuň giňden açylan gujagyny boş goýdy. Pereňli myhman aýaly egni bilen çalarak kakyp goýberdi-de, öz dilinde bir zatlar diýişdirdi. Soňra ol oglany ýerde arkan ýatyrды-da, döşünden basyşdyrды. Töwerekdäkiler onuň nämе hereket edýändiginiň manysyna düşünmediler.

Gözlerini açan çaga birdenem aglamaga başlady.

Blokwil ýylgyrды.

Myhman aýal çagasyny garbap aldy-da, bagryna basды.

--Hudaý seni maňa gaýtadan berdi. Nanym bitin ekeni!—diýip, ol agy gatyşykly ses bilem samrady.

Mämmedöwez pälwan bolsa eýýäm kepbesine ýetip barýan Blokwiliň yzyndan garady-da;

--Iş bitirdiň, iner ogul, iş bitirdiň!—diýdi.—Sen ýetişäýmedik bolsaň-a.--Birdenem egnindaki donuny eline alan goja Blokwiň kepbesine tarap ýöneldi. Ol kepbede donuny goýup, aýallaryň deňinden geçip barýarka özbaşyna hüňürdedi.—Ahyr dünýäni ýykjagam gep bilen gybatdyr..

*   *

Ýesir üleşliginde Eýemyrat goňuryň bagtynyň çüwendigini tutuş oba gürrüň etdi. Ol gürrüňem öňküsindenem ulaldylyp, çişirilip, ýene pereňliniň aňyrsynyň uly baýdygyna, Eýemyradyň depseň yranmajak döwletiň üstünden barjakdygyna syrykdyryldy. Blokwiň myhman oglanjygy göni gelen ajaldan gutarmagy-ha ol barada öňki ýaýran badyhowa geplere birlän-ikilän ynanmaýanlary-da ynanmaga mejbur etdi.

Şonlukda, Pereňistandan Merwe düşen, ondanam, gel-gel, Eýemyrat goňuryň nesibesinden çykan bendini görmäge höwesekleriň sany köpeldi. Bahasyna ummasyz tylla kesilse-de, yzynda durmagy başarjak hossarly pereňlini Eýemyratdan ogurlap, has gymmat satmaga meýilli kişileriň bardygy hakda-da “myş-myş” ýaýrady. Ol gepler Eýemyradyňam gulagyna ýetdi. Şonün üçinem Mämmedöwez pälwan garşy bolsa-da, gündizugry gandaldan boşadylan Blokwiň aýagyna ýene gandal uruldy. Öwgi, taryp, boş gep-gürrüň onuň sähel ýeňlän ýagdaýyny ýene agyrlaşdyrdy.

Indi telim gün bári Blokwiň ýagty jahany görmeýär diýen ýaly. Onuň uzak örüsi at ýatagynyň aňyrsyna, aýak ýoluna gidip-gelmek. Onda-da ýa-ha Eýemyradyň özi, ýa-da oglan-uşaklaryň biri ýesir tä kepbesine dolanyp gelýänçä, assyrynlyk bilen garawulçylyk edýär. Soňky wagtlarda-ha gijäniň bir mahaly hem öýünden çykan mahaly Eýemyradyň kepbäniň daşyndan öwrüm edip gidýändigini Blokwiň özi-de duýýar.

Bir gün guşluk mahallary, Eýemyradyň özi öýde ýokka, olara ýene myhman geldi. Atyny baglap, öýe tarap ýönelen kyrk ýaşlaryndaky, başy könelişen telpekli adamyň goltugynda-da ullakan düwünçek bardy. Ol öýe ýetmänkä guýynyňam agzyndan garap geçdi, başyny ýaýkady. “Bu guýy ulyny-kiçini gyzyklandyrýar-aýt” diýip, Blokwiň içini gepletledi..

Myhman gapa barsa-da, içerik girmedi. Eýemyradyň aýaly daş çykdy. Olar kepbä tarap gaýtdylar. Myhmanyň guşagyndanam sapaňça asylgydy. Urşuň bireýýäm gutarandygyna garamazdan, ätiýajy elden bermejek bolýan türkmenleriň köpüsiniň henizem ýanlarynyň ýaragly gezyändiglerini bilýänem bolsa, agras ýüzli, sapaňçaly adamynyň özüne tarap gelyändigini gören Blokwiň biynjalyk bolmanam durmady.

Gelen adam açyk ýüz bilen mylaýym ýylgyrdy-da, salam berdi.

--Waleýkumessalam, Agabeg!—diýen Blokwi hem ýylgyryşa ýylgyryş gaýtardy.

Sapaňçaly adam, göýä pereňli onuň aýdýanlaryna kössüz düşüňän ýaly, agras sypata girip gepläp başlady:

--Allatagalalla: “Bendäm bendäme sebäp” diýipdir, Taňry bendesi. Seň eden ýagşylygyňy biz ozal-ahyr unutmarsy. Eger men ilagasy han bolan bolsam, seni günübirin bendilikden boşadardym. Eger-de ki men howalasy belent baý bolan bolsam, bahaňy artykmajy bilen töläge-de, seni öz iline atarardym. Menem özüň ýaly pukara. Senden bir artykmaçlygym—men bendi däl.. Oň üçin sen biziň halal kalbymyzdan çykaran serpaýymyzy kabul et. Az görme, Taňry bendesi. Başarsak, saňa ýany torumly maýa bermeli welin...

Aýdylan zatlara düşünmese-de,Blokwil diňe mylaýym äheňe minnetdarlyk bildirmek üçin baş atdy.

Aýtjagyny aýdan sapançaly adam düwünçegini çözdí.Düwünçekden silkme telpek,garma don hem bir jüp hokga çykdy. Öňünde goýlansoň,Blokwil ol zatlaryň özüne berilýän sowgatdygyna düşündi.Ol ýylgyrdy-da:

--Rahmet,Agabeg,rahmet!—diýdi.

Jogapdan hoş bolan adam:

--Ylahym ýamanlyk ýüzüni görmegeýsen!—diýip,yzyna aýlandy,ýene guýynyň başyna bardy.Ol Eýemyradyň aýalyňa bir zatlar diýişdirdi,soňam kellesini aşak egip,guýynyň düýbüne seretdi,hyrçyny dişledi..Soň ol kepba tarap garady-da, minnetdar baş atdy.

Sapançaly adamyň bu ýere geleli bäri eden hereketinden Blokwil ony guýa gaçan oglanjygyň kakasydyr ýa-da ýakyn hossarydyr diýen netije çykardy.

*   *

Eýemyrat goňuryň gapysyndaky ýaly süýji suwly guýy tutuş obada-da başga ýokdy. Ondan kän adam suw alyp gidýärdi.Kepbede daşaryk seredip oturýan Blokwil, gaýry-da güýmenjesi bolmansoň,suwa gelýänleriň hemmesini göz synagyndan geçirýär,olaryň her birine özüçe baha berýär.Suwa gelýänleriň kimi sada,kimi ulumy,kimi mekir...Aýallaryň arasynda söliteleri-de gabat gelýär.Olaryň käbiri guýudan çekýän suwuny doküp-saçyp, uzyn köýneginiň etegini sykybermeli edip gidýär.Käbir aýallar welin edil çenklenen ýaly.Olar guýudan suw çekende-de,suwy öz gabyna guýanda-da, ýeke damjasyny hem yrýa etmeýär.Ol aýallaryň ýere hormat goýýan ýaly,assa basyp,aşak bakyp ýörişlerini-de keýpine synlaýmaly.Ýaş gelinleriň başyndaky börük diýilýän zat welin pereňlini haýran edýär.Käsi şaý bilen bezelen,käsi dürli reňkli ýaglyk bilen örtülen uzyn börügi,pereňliniň çak edişine görä, kelläňde göteräýmegem aňsat bolmaly däl. Içi neneňsi ýeňil zatdan edilende-de, daşyndaky şaý-sepiniň agramy bardyr ahyryn..

Pereňlini geň galdyrýan ýene bir zat bar.Ol hem ýaş aýallaryň saçlaryndaky jugur. Ýap-ýaňy suwa gelen gelni synlan Blokwil agzyny açyp galdy.Saçyň ujundaky jugur,näzik aýaklaryň ýeňil hereketine görä şeýle bir owaz edip gitdi welin,owadan ädim uruş jugruň ýakymly owazynyň hasam ýakymly çykmagyna ýardam etdi.Nepis zenanyň owadan sagrysynyň üstünden iki tarapa akanda şirin owaz döredýän juguryň sesi pereňlini baş ýaýkamaga mejbur etdi.”Her ilin başga ilin adamyň haýran edýän aýratynlyklary bolýar ekeni. Bu gödek çölde beýle näzikligiň döremegi nähili geň zat!”..

Düýn guýa jemi on iki sany adam geldi.Bu gün ikindi boluberenem bolsa,ýaňky şaýly gelin ýedinjidi.Blokwil üns berýär welin,guýa diňe gelin-gyzlar,kämahalam on-on iki ýaşly oganlar gelýär.Erkek adamlar suw almaga gelmeýärler.

Emma jugurly gelinden soň gelenleriň biri Blokwiliň hasabyny bulaşdyrdy.Uzyn boýly,kän mahal bäri sakgalyna päki degmedik hortap adam golaýlandan, Blokwil onuň türkmen dældigini bildi.Pereňliniň özüni hasap etmeseň,Merw welaýatynda türkmenlerden başga häzir diňe parslar ýaşamaly.Şol aýgyt gaty bir ýalňyşam däl.Şu mahalky guýa geleniň türkmen dældigi bolsa eden hereketindenem bildirdi.Ol ýoldan geçip barýan atla epilip hem gol gowşuryp salam berdi.Türkmenleriň beýdip salamaşmaýandyklary Blokwile bellidi.

Guýudan suw çekip bolan gajar özüne kimdir biriniň parsça söz gatanyny eşidip, tisginip gitdi. Ol gapdala garanda, köne kepbäniň iç işiginde oturan adama gözi düşüp salam berdi.

--Men seni tanaýan, Agabeg!—diýse-de, suw almaga gelen gajar kepbä tarap ýöremäge milt etmedi. Ol toweregine garanjaklady. Öýden çykan Akmaralyň iki bendiniň biri-birlerine seredişýändiklerini görenem bolsa, olara üns bermän, beýleki gapa ümsüm girip gitmegi gajary rahatlandyrdy.—Siz hakda hemme kişi gürrüň edýä, Agabeg. Asyl siz basyrylgy adam ekeniňiz, Biz sizi ozal tanamandyrys.

--Name, türkmenler meni özlerine han saýlamakçy bolýalarmy?—diýip, täk özi içini hümmetmekden irensoň, geplemäge höwesek Blok wil gülüp goýberdi.—Menem indi edil sen ýaly ýesir. Asyl sençe-de ýok..

--O nähili mençe ýok?! Sizi hemme adam tanaýa. Meň bolýan öýümdäki agabegleriňem hemmesiniň gürrüňi siz hakda.

--Bolsa-da, meň günüm seňkiden agyr, doganjyk. Sen, ynha, yzyň garawulsyz-zatsyz suwa-da gelip ýörsüň. Men bolsam, aýak ýoluna gidemde-de topugym gandally. Gije-de gandaly gujaklap ýatmaly bolýan.

--Gandalyň aýrylmaýan bolsa, agramyň bardyr, gereksiň. Gaçyrmajak bolýandyrlar. Men kime gerek! Men bir bisowat hamma. Azat edip goýberselerem, hanja gitmelidigimi bilmen. Baran ýerimde-de günümiň şundan gowy bolmajagam hak zat.

--Diýseňem, erkin bendi bilen gandally bendiniň arasynda tapawut bardyr, gardaş... Siziňkilerden näme habar?

--Näme habar bolsun, Agabeg?—diýip, gajar uludan dem aldy.—Yzyndan töleg puly gelenler boşap gitdi. Men ýaly garyplaram Taňrynyň rehim etjek gününe garaşyp ýör.

--Serkerdeler nirede?

--Başgasy hakda habar eşidemok. Hemze Mürze bilen baş sertib-ä aman-esen Tährana baranmyş..

Gajaryň “Baş sertip” diýýäni Gowam ed-Döwle—Gara sertipdi.

--Aý, sizem öz ilinize gowşarsyňyz-la!—diýip, gajar göwnüçökgün gepledi.—Siziň aladaňzy etjek adam känmiş. Iş biz ýalyda bar.

--Hemmämizem azat bolarys—diýip, Blok wil gaty mysapyr bolup görüňän gajaryň göwnüni götermek isledi—Türkmenlerem bizden tizräk dynaýsalar kem görenoklar..

--Agzyňyzdan Hudaý eşitsin, Agabeg!

Bendi gajar Blok wil bilen baş atyp hoşlaşdy. Pereňli onuň yzyndan nebsiagyryjylyk bilen garap galdy.

* *

“... Aýagymyň astynda at bolsa, tekeleriň çäginde çykyp,
Jeýuna aşyp bilerdim. Bagtym çuwse, derýanyň çep kenaryny
syryp, Owganystana-da ýeterdim...”

BLOKWIL

Aradan gaty kän wagt geçse-de, Akmaralyň ýeke gezegem ýagşydan-ýamandan gep atmagyň maýyny gözlemeýşi, günde telim sapar görşülýändigine garamazdan, iň

bolmanda, yşarat bilen sözleşmezligi Blokwiľiň ozalam inçe umyt sapagyny hasam inçeltdi. Daşda-içde peýda bolýan Akmaral kepba tarap göz gyýtagynam aýlamaýan ýalydy.

Beýle ýagdaýyň sebäbi Eýemyradyň hüşgärligi bilen düşündirilýärdi. Emma ol Akmarala pereňlä tarap seretmegem gadagan etmändi. Bardy-geldi şeýle tabşyryk berläýenem bolsa, pereňlä ýagşylyk etmek isleýän adam gapdaldan birki söz atyp geçmäge maý tapardy ahyrn.

Blokwil boş geçen her gününüň agşamlygy ertire umyt baglap ýatsa-da, erte-de täzeliksiz geçip gidýärdi. Akmaral bolsa diňe özünden umydygär bolup, köne kepbede giňüni-sagadyny sanap oturan ýesir bardyram öýtmeýärdi.

Ine, bu günem irden Eýemyrat goňur bezenip-beslenip, dor atynyň ýörişine guwanyp, keýpiçag ýola düşdi. Garyndaşy ugramanka daş çykyp, onuň bilen salamlaşan Akmaral Eýemyradyň gidenini görse-de, kepba tarap seretmedem. Soňra Akmaral guýa suw almaga gelende, söz alşaymak pursady hem döredi. Emma Blokwil söz gatmak däl, salam bermäge-de çekindi. Ol öz janyndan gorkmaýardy-da, salam berenini kimdir biriniň eşidäýmeginden, şonluk bilenem Akmarala gep geläýmeginden çekinýärdi.

Dörän pursatdanam peýdalanman, Akmaral öýe girip gidensoň, Blokwil Ýusup hana ibermekçi bolan hatynyň ykbaly barada belli bir netijä geldi. Hat topaz mülküne ýetirilen däl bolmaly. Gaýtam, hatyň mazmuny bilen topaz mülkündäki Ýusup hana derek Goňur mülkündäki Eýemyradyň tanyşdyrylan bolmagy-da ahmal. Türkmen zenany öz ganybir garyndaşlarynyň garşysyna gidip, ömründe ilkinji gezek görýän bigänesine kömek etmeli däl. Bu birinjiden. Ikinjiden, hat başga biriniň kömegi bilen Eýemyradyň goluna düşäýen bolsa, onuň nireden, kimiň üsti bilen peýda bolandygynyň syry açylyp, Akmaralyň hereketi garyndaşlaryna dönüklük diýlip hasap edilerdi. Akmaral öz garyndaşlarynyň önünde biabraý bolmakdan gorkmalydy. Şeýlelikde, ol Ýusup hana gowuşmaly haty Eýemyrada görkezmede-de, belanyň önünden gaçmak üçin öz eli bilen ýok edip göýberen bolmalydy. Şoňa görä-de beren wadasynda durup bilmedik zenan ýesiriň gözüne görünmäge, onuň bilen sözleşmäge uýalýandyr.

Blokwil öz çaklamasynyň haýsy şahasynyň dürsdügine akyl ýetirip bilmede-de, ýazan hatynyň Ýusup hana gowuşmandygyna, hiç mahalam gowuşmajakdygyna welin ynandy. Indi onuň bendilikden gutulmagy üçin ýeke ýol bardy. Ol hem gaçmakdy. Gaçmak meselesiniňem esasy iki ýolunyň ikisi-de ýapykdy. Birinjiden-ä, onuň aýagy gandallydy, ikinjidenem, gaçmak üçin at gerekdi. Gaçmaga maý döräýende-de, ol işi diňe öňüni gijelige tutup amala aşyrmak mümkindi. Emma hiç mahal hüşgärligi elden bermeýän Eýemyrat goňur gün ýaşan badyna atyny ýerkümä salýardy-da, gapysyna telim öwrüm zynjyr aýlap mäkäm gulplaýardy.

Bolsa-da, Blokwil gaçmak diýen ýeke-täk umydyndan düýpgöter el üzmedi. Hyýalynda Agabeginiň almagöz bedewiniň jylawyna elini ýetirýän pereňli ýesir ýüzüni gündogara tutup, Jeýhuna ýetýärdi, derýanyň kenaryny syrýp gidişine-de Owganystana barýardy. Jeýhunynyň, Owganystanyň nirededigini, ol ýerlere niçiksi ýol bilen aşmalydygyny bolsa Blokwil gowy bilýärdi. Sebäbi ol gysga ömrüniň esli bölegini dünýä ýurtlarynyň, derya-deňizleriň niredede, nähili ýerleşýändigini öwrenmek bilen geçiripdi.

Gaçmak hakdaky arzuw bu günde-ertede amala aşjak arzuw dälidi..Emma pereňliniň özi welin beýle pikir etmeýärdi,maksady gaty tiz başa barar öýdýärdi.Çünki ýüregi ýuka Akmaraldanam eden umydy puja çykansoň,indi ol öz gamymy özi iýmelidi.Özüniň bolsa elinden gelmegi mümkin zat—gaçmaga synanyşykdy.

At tapylsa,hatda aýagy gandally bolsa-da,Blokwil maksadyny amala aşyrarın öýdýär.Ol zyndanda ölüme garaşyp öz ajalyňa öleniňden Watana eltýän ýoluň ilkinji ädiminde öldürilmegem gahrymançylýkdyr diýen aýgyt edýär.

Eýemyrat goňur irdenki gidişine gün ýaşıberende yzyna köwlendi.Gidende keýpiçag giden Agabeginiň gelende keýpsiz gelendigini Blokwil bir bakyşda aňdy. Belkem,ýadaw hem keýpsiz gelen Agabeg atyny salansoň,kümäniň agzyny gulplamagam unudar? Sussupeslik nämeler etdirmeýär!

Eýemyradyň keýpsizligi pereňliniň umyt keýpini oýardy.Ol şu gije atýatagyň agzyny barlap görmeli etdi.Jennet ýaly ýerden çykaryp,dowzah ýaly ýere getirip zyňan ykbal, belkem,tersine-de hereket eder?!

Gündiz ugruny Eýemyradyň gapysyna gelip-gidýänleri sanap,synlap,wagtyny birneme ýeňilräk geçirýän Blokwiliň gijesi hupbat bilen daňa ýetýär.Gün ýaşan badyna tüm-garaňkylyga gaplanýan dünýä şeýle bir içgysgynçylyga öwrülýär welin,hiç kim bilen gepleşmän-sözleşmän, kepbede täk özüň oturmak agyr güzap.Iň ýaman ýeri-de şeýle tukat gündizleriň,şeýle içgysgynç gijeleriň öňde näçesiniň bardygynyň belli dälidigi.Şol näbellilik hem çalaja umyt eder ýaly çykalga dörese-de, Blokwili ol tarapa itekleýär.Ol,elbetde, öňi bilen gowulyk hakda arsuw edýär,ýöne şy mahalky ýagdaýyny ýa ýagşy,ýa ýaman tarapa özgertmek üçin hiç zatdan gaýtjak däl.

Garaňky gijeleri birneme gysgaldýan ýagty ýatlamalar hem gaýtalana-gaýtalana ýesiri halys irizdi. Üstesine,geçen gowy günleriň ýatlamasy soňky wagtlarda ters netije berip başlady.Gaýdyp gelmejek,taryha öwrülen gowy geçmiş şu günki ýaman hakykat bilen deňeşip,pereňliniň hasrat ýüküni agraletdy.

..Gije bir çaka baranda, pereňli ýesir gündizden taýynlap goýan esgisine elini ýetirdi.Ol esgini gandalyň daşyna dolamak üçin niýetläpdi,Gije,aýak ýoluna çykmak bahanasy bilen atýataga tarap ýönelmeli ýesiriň gandaly şakyrda,gara öýde ýatanlary oýarmaly däl.Gandal sähel şakyrda, Eýemyradyň derrew daş çykýandygyna Blokwil ozal iki gezek dagy şaýat bolupdy.

Köne letdäni gandalyňyň daşyna saraşdyran pereňli gündizki berlen çörekden iýmän, ýörite goýan birki döwüm ýalysyny hem tapyp,gysymyna gysdy.Ol şojagaz çörek bilen Agabeginiň atynyň göwnüni awlamagy niýet ediniýärdi.

Gije şeýle bir garankydy welin,çyrasyz kepbe bilen daşarynyň tapawudy hem ýokdy.Bolmalysy gaty giň,ýöne häzir dar bolup duýulýan dünýäde Blokwiliň täk özünden başga yns-jyns ýok ýaly. Garankylykdan gorkýana meňzäp, itlerem üýrmeýärdi,Goňuryň bol çöpi bolan eşeklerem aňňyrmaýardy.

Şol ümsümligi-de özi üçin ýagşa ýoran Blokwil aýagyny ýuwaş-ýuwaşdan süýröp, kepbanıň gapdalyna aýlandy.Ol her näçe dogumlyrasa-da,iki tarapyny deňledim hasap etse-de,maksady uly howp bilen bagly bolany sebäpli tolgunýardy.Atýataga barýan ýolda ätlän ädiminiň sany näçe artsa,howsalasy hem şonça artýardy.Atýatagyň gapysy gulplanman galan bolaýsa... At näderkä? Türkmeniň duýgur aty geleniň öz eýesi dāşldigini aňyp, gulaklaryny gyrypyp topularmy ýa-da.. Pereňli ýesir ýelaýak bedewiň üstüne özüni atyp ýetişse-hä, hiç kimiň onuň garşysyna edip biljek çäresi

bolmaz.Duýlaýsa-da,onuň gaýdyp ele düşmejegi belli.Agabeginiň almagöz aty ony garaňky bilen penalap,derrew umma alyp gider.Töwerek aýaga galýança-da, Blok wil kowgy ýetip bilmez ýaly aralyk aşar.

Atýataga çenli dört-baş ädim galanda,janyňy barlamak islän ýesir yzyna garady.Yzda hem edil öňdäki ýaly goýy garaňkylykdan başga zat görünmedi.Garaňkylygyň içinden salkyn şemal öwürdi.Blokwiliň alada,gorka ýugrulan bedeni salkyn şemaly-da duýmady.

Töwerekde garamça ýokdugyna ynansa-da,atýatagyň gapysyna golaýladygyça,pereňliniň ýüreginiň urmasy çaltlandy.Ol gapa tarap uzan eliniň sandyraýandygyny duýdy. Gapynyň gulpludygy ýa-da dældigi äşgär bolýança, umyt hem namut diýen dünýä telim gezek girip çykan Blokwiliň maňlaýy çygjardy.Ol gapy açylan badyna Agabeginiň almagözüne diýjek ýakymly sözlerine çenli oýlady,atyň adam ýaly düşbi bolýandygynyň pikirini etdi.Eger çyn bedew akyly adam ýaly bolýan bolsa,sanlyja salymdan üstüne gonjak kesekiniň agramyny ýük hem görmeli däl,ýokuşam.Ol adam keseki bolsa-da,şu mahal ejiz,ýagşylyga mätäç.Mätäç,ejiz adama adamlaryň özlari medet bermek islemeýän bolsalar,oňa çyn bedew hossarlyk etmeli.Çyn bedewler mydama-da ejize howandarlyk edipdirler ahyryn.Çyn bedewiň adamy ölümden gutaran gezegi-de köp bolupdy.Pereňli ýesiriň häzirki düşen ýagdaýy-da ölüm bilen barabar bolmasa-da,onuň edil bári ýany.Şonuň üçinem...

Blokwiliň näçe mahal bári eden arzuwyna,serhetsiz umydyna ýumruk ýaly gara gulp gysgajyk hem gutarnykly jogap berdi.Çygjaryp duran gyzgyn barmaklar buz ýaly posly gulpa degende,ýesiriň tenine ornan ýakymсыz sowuklyk ýüregine ýetip togtady.Şol sowuklyk onuň ýap-ýaňy hem gyzyp duran umydyňy doňduryp taşlady.Ol doňuň indi näçe günden,näçe aýdan,näçe ýyldanam erejegi belli däl.

Gapa kimdir biriniň gelenini gören bedew hokrandy.Atýň sesi ýesiriň gulagyna: “Yzyňa gaýdyber!” diýen jogap bolup eşidildi.Blokwil howanyň ýakymсыz çigreginem,aýagyndaky gandalyň agramynam,bedeniniň tutuş derländiginem şondan soň düýup başlady.Ol yzyna gaýdanda bolsa seresap bilen ýörejegem bolmady,diňe gaçyp galsa ertir görlüp, mümňürlik döredäýmegi ahmal kone letdeleri gandalyň daşyndan sypyryp goltugyna saldy.Ýasy çili dabanlap ugran pereňli kepbesine ýetiberende, gara öýüň işiginde garaňka meňzäp kimdir biriniň durandygyny gördi.Ol,elbetde,Eýemyrat göňurdy.Pereňliniň Agabegi öýüň gapysyny açanyňy-ýapanyny-da bildirmän, içerik girdi.

* *

Urşuň agyr labyryny gerdeninde çekip,bosgunçylykdan dolanan tekeleriň bu ýylky,köpüsini ýitirip,azyny ýygnan ýylgallasy-da halki bir ölmez-ödülige ýetjekdi.Ýygnaľmaga ýetişilmänsoň,uruş dabanynyň astynda zer-zaýa bolup,gara ýere garylan gallanyň öwezini başga zat bilen doldurmalydy.Doldurmaga-da zat ýokdy.Garynlary doly doýrulmasa-da,bendilere hem ölmez-ödi owkat berilýärdi.Şolam ýesir saklaýan öýlere agyr ýükdi.Şonuň üçinem bendiler boşamaga howluksalar,gul eýeleri hem olardan tizräk dynmaga howlugýardylar.Bendileri hak-heşdeksiz azat edip goýberibermek hem islenmeýärdi. Iň bolmanda,olar üçin çykarylan harajadyň beri bahasyny almalydy.

Bendileriň köpüsi-de öz ýagdaýlaryny, hem hojaýynlarynyň ýagdaýyny birneme ýeňilleşdirmek üçin pile-çarşaga ýapyşypdy. Blokwiňki bolsa olam däl. Pereňli ýesir güýmenjelik gara zähmetdenem mahrum. Birki gün jöwen ýyganyny hasaba almasaň, ol pişesiz oturan tussag. Oňa beýleki bendiler ýaly obanyň içinde arkaýyn gezmäge-de rugsat berilmeýär. Onuň daş örüsi Eýemyrat goňuryň bir tanap melleginiň aňry çeti.

Tekepbir pereňli Akmaraldanam eden tamasy çykmansoň, indi hiç kime-de ynanmaýar, şol mesele barada hiç kim bilen sözleşmek höwesi-de ýok. Ýogsam, Akmaral bilen gepleşmäge pursadam döräpdi welin, özi dil ýarmansoň, atalap durmak hem islemedi.

Bir gezek gapy-gapy aýlanyp ýören täjir Eýemyradyň işigine-de geldi. Uzyn boýly, gyrçuw sakgally, arkasy haltaly adam gelen wagty töwerekde hiç kim ýokdy. Täjir pereňliniň nirede saklanýanyny ozaldan bilýän ýaly, kepba tarap seretdi hemem:

--Ýüpek parça bar, mawut mata bar!—diýip gygyrdy.

Ozüne tarap gyzyklanma bilen garaýan täjiriň nazaryna nazary kaklyşan Blokwiň keýpi öňküsindenem bozuldy. "Indi geçip barýan nepkeşem saňa tomaşa etjek. Bu ýagdaýdan-a öleniňem gowudyr"—diýip, terkidünýä aýlanan ýesir gaharlandy, öz-özünü ýigrendi. Birdenem aýdanyny nädory hasaplady. "Elbetde, mert bolsaň ölmek kyn däl, mert bolsaň, ýaşamak kyn. Senem ýaşajak bol. Ölseň häzirkije umydyňdanam dynarsyň."

Täjiriň sesine Annabibi bilen Akmaral daş çykdy. Aňyrky öýlerdenem üç-dört sany aýalyň gelmegi bilen nepkeşiň ýany kiçijik bazara öwrüldi. Haltadan çykan dürli-dümen mata ýene halta girdi. Olara derek başgalary görüldi. Owadan matalara hyrydar göz, nebsewür nazar bilen seretselerem, aýallardan mal alany bolmady. Olaryň mal almaga pullary-da, çalşyk etmäge harytlary-da ýokdy. Aýallaryňky hälki bir ýagşy zada ser salmakdy. Mata almasalaram, owadan harytlardan gözlerini aýryp bilmeýän aýallar öýli-öýüne gidibermediler.

Bu gapyda söwdasynyň oňmajagyna gözi ýetse-de, täjirem mallaryny ýygnap, başga gapa gitjek bolup gyssanmady. Ol aýallaryň gözünü mawut bilen, ýüpek parçalar bilen perdeläp, kepba tarap yöneldi.

Blokwil onuň özüne tarap gelýänini görüp ýylgyrmaly boldy. Aýallar bilen söwdasy oňmadyk täjir kepbede oturan ýesire haryt hödürlejekmi kä?

Täjir Blokwi salam berensoň, iki elini hem uzadyp görüşdi. Ol parsça gepledi.

--Men siziň ýanyňyza Agabeg Ýusup hanyň haýyşy bilen geldim. Siziň ýollan hatyňyz oňa gowşupdyr...

Ol habary eşiden Blokwil aýallaryň arasynda duran Akmarala tarap seretmeli boldy. Zenan özüne tarap garamaýanam bolsa, pereňli utandy. "Adam kä halatda bir zadyň anygyna ýetmänem, oňa özüçe nyrh kesmäge döwtalap bolýar-ow!"

Hem daýylaryna gidýän hem taýyna baş öwredýän täjiriň getiren habaryna görä, awşarlaryň serdary Ýusup han Blokwiň hatynyň mazmunyny Buharadan gelip, Maşada barýan bir tanşyna aýdypdyr hem hatdaky haýyşyň kimlere, nähili edilip ýetirilmelidiginiň ýollaryny salgy beripdir.

Elbetde, Goňura gelip ýeten habar Blokwiň ýesirlik ykbalynyň çözgüdi däl. Emma ol ertirki güne haýsydyr bir kiçijik umyt bilen garaşmaga ýapyşalga, umyt dördýärdi. Çykgynsyz gündäki ýesire bu hem ýagşylygyň alamaty bolup täsir etdi.

Habar getiren täjir agzy batlyrak adam eken. Ol Blokwil bilen hoşlaşyp, haltasynyň ýanyna baransoň, heniz öýli-öýüne gitmedik aýallaryň öňünde haýbatly-haýbatly geplemäge başlady. Aýallar soramasalaram, ol özüniň täjirlik dünýäsinden gep açyp, Buhara, Hywa, hatda Isfihan ýaly ýerlere çenli aýlanyp, dünýä syýahat edýändigini, söwda-satyk işinde tanymal kişidigini gürrüň berdi. Soň ol, göýä diýersiň, goňurly aýallar Eýran serkerdeleriniň hemmesini yüzünden tanaýan ýaly, olaryň köpüsiniň adyny tutdy, awşar Ýusup han bilen ham-şamdygyna çenli aýdyşdyrды, gürrüňiniň yzyny bolsa Eýemyrat goňuryň bendisine syrykdyrды, onuň kimdigini, basym islendik baha berlip satyn alynjakdygyny Ýusup hanyň gepine salgylanyp, habar berdi...

Ýusup hanyň tanyş täjiriniň gelip-gitmegi bilen Blokwiliň ýagdaýy birneme özgerjege meňzedi. Öýleden soň öýüne dolanan Eýemyrat Ýusup hanly habary eşidenden Akmaraly yzyna tirkäp, ýesiriň kepbesine geldi. Ony esasy gyzyklandyran mesele Blokwile tölenmeli puluň mukdarydy. Ol tölegiň haçan iberiljekdigini bilmek isledi.

Ol sowala häzir anyk jogap berip bilmejekdigini, Ýusup hanyň şu günki ýollan adamynyň getireniniň entek boş habardygyny aýdan Blokwil:

--Siz maňa näçe nyrh kesmekçi, Agabeg?—diýdi.

Eýemyrat öz ýesirine kesjek nyrhy hakda kän mahal bári öýlanyp, anyk karara gelendigi sebäpli, tiz jogap gaýtardy.

--Iki müň tümen tölemeli bolar.

Akmaral jogaby parsça geçirende, Blokwil gülmekden zordan saklandy-da, ony pereň puluna öwreňde, togsan müň franka golaý bolýandygyny hasaplady. “Onça tümeniň biziň pulumyzdan näçe bolýandygyny bilýäňmi?” diýmek isledi. Emma tölegiň boljakdygynyň habary gulagyna ilenden ýumşap ugran Eýemyradyň gaňryşyna gaýtmak bilen diňe öz ýagdaýyny agraltjakdygy baradaky pikir ýesire dilini dişletdi.

--Beýle nyrh gaty çökder bolýar, Agabeg!

--Çökder däldir.—Ýesir dünýäden habarsyz oturandyr öýdýän Eýemyrat arkaýyn gepledi hemem öz tutanyny berkitmek üçin öwündi.—Bizem gul bazarynyň ýagdaýyny bilemizsoň, şol nyrhy aýdýandyrys.

--Beýle däl, Agabeg. Siziň diýýän nyrhyňyza alty gul alyp bolýar.

Ýalňyşynyň dogry çykarylýandygyny bilen Eýemyrat hilegärlige urjak boldy.

--Biziň diýen nyrhymyz tölenmese, seniňem iliňe gowuşmak möhletiň uzaýmasa, pereňli... Seniň bahaňy sen keseňok, men kesýän.

Blokwiliň Agabegine gaýtarmaly jogaby nagtdy. Ýöne ol entek gaýa ýok, gopuz ýok ýerden dawalaşman, şu günki ýagdaýyny gowulandyrmak maksady bilen häzirki dörän pursatdan peýdalanmak isledi.

--Nyrh barada yzymdan gelnenden soň gepleşiler, Agabeg. Ýöne sizden bir islegim bar. Hut şu mahal boşatsaňyzam, meniň täk özümiň gidip biljek ýerim ýok. Gaçar diýen pikiri kelläňizden çykaryň-da, maňa birneme erkinlik beriň...

--Bendi adama nähili erkinlik gerekkä?—Eýemyrat haýyş bilen ýüzlenene däl-de, dilmaçlyk edýäne seredip gepledi.

--Iň bolmanda, aýagymy halys ýara eden gandalymy aýryň. Iň bolmanda, töwerek-daş bilen gepleşmäge-sözleşmäge rugsat beriň. Iň bolmanda, güýmenjelik iş

buýruň. Siz musulman ahyryn. Ahyreti ýatlamak gerek.. Bu ýagdaýda meniň öz-özümden näsaglap, ölüp gitmegimem ahmaldyr..

Blokwiliň soňky sözleri Eýemyrada gaty täsir etdi. Etmezçe-de däl. Pereňli keselläge-de öläýse, gul satyp baý bolmakçy adamyň gury galjagy ikuçsyz. Ölen ýesir üçin hiç kimiň pul tölemejegi belli. Gaýtam, gapysynda gezip ýören bendisiniň ugruna seredilmäni üçin keselläp ölendiği sebäpli, öý eýesine gep gelmegi-de ahmal. Gep geleni-hä hiç welin, gan-hun talap ediläýse... Munuň arkasam-a gaty güýçlümiş diýýäler..

Şonuň üçin bolsa gerek, Eýemyrat goňur pereňliňniň haýyşyny kanagatlandyrmak hakda oýlanyp, ahyram tassyklaýjy baş atdy.

*   *

Blokwil dili siňnillä döndi. Ol mümkin bolan kesel bilen ölümü tutaryk edinip, öz Agabeginiden birneme erkinlik gazanan gününden kän mahal geçmänkä, näsaglady. Pereňli iki gözüne-de garasuw iýnip başlandyr öýdüp çaklady. Gün geçdikçe onuň dünýäsi daralyp, göreçleriniň öňündäki gara perde gitdikçe reňkini goýaldyp başlady. Ol özüniň häzirki hor-homsy ýagdaýyny, bendilikde geçiren gara günlerini unutmaga mejbur boldy, gelejekde maňlaýyndand çykjak şu mahalkysyndanam kyn ýagdaýy hyýalyňa getirdi. Onuň ähli pikiri-oýy-aladasy gözi hakdady. Ol iki gözündenem galansoň, Watanyňa dolanmagy azatlyk-da hasap etjek däl. Görülen şunça güzaplardan soňam enesiniň güler ýüzüni, dost-ýarlarynyň sypatyny, gözel Pariži, tanyş gözleri görmejek bolsa, gelin-gyzlaryň, tebigatyň görkünden lezzet almajak bolsa, beýle azatlyk oňa nämä derkar!

Blokwil azatlyk diýen sözün manysyna dünýä erkin nazar salmak, dünýäniň ynsan üçin döreden gözelliklerinden doly lezzet almak, oňa guwanmak diýip düşüňär. Indi ol näme etmeli? Onuň gelýän aýgydyna görä, orak bilen pil işletmekden, gaňňa ýasamakdan, ýüp işmek, at çapmak, düýä, eşege gowy edip yük urmakdan gaýry zat bilinmeýän bu çarwa ilde göz bejermek ýaly inçe işe ýanaşyp biljek adam bolmaly däl. Blokwil özüniň hor-homsy gününden dynmak üçin alada edip bilmedigem bolsa, göze gezek gelende elinden, dilinden geljek hereketiň hemmesini etmeli.

Pereňli ýesir şu güne çenli daşarda oýnap ýören çagalaryň elleriniň, aýaklarynyň hereketini çalarak saýgaran bolsa, indi ýagdaý hasam beterledi. Bu gün ol guýynyň agzyna aýlanan, öňden tanyş sekinem çala aňsyrýar. Guýynyň aňyrsyndaky äpet zat—Eýemyradyň alty ganat öýi-de, küdäniň sudury ýaly bir üýşmek bolup göründi. “Häzir men şol öýi çala saýgarýan bolsam, ertir ýagty jahany görmekdenem mahrum bolaryn...”

Ýüregine düşen howul Blokwili derrew kepbeden çykardy. Ol Eýemyradyň öýüne tarap yöneldi.

Kepbe bilen gara öý aralykdaky ýoly nähili geçenini hem aňsyrmaryk Blokwil türkmen ýaşulularynyň edýän hereketini ýadyna saldy—gapynyň agzynda aýak çekip, birki gezek ýasama ardynjyradý. İçerde hümrüdi peýda boldy. Emma hiç kim daş çykmady. Blokwil Goňura düşeli bári geçen aýlaryň dowamynda ilkinji gezek Eýemyradyň gapysyny açdy.

--Essalawmaleýkim, Agabeg!

Garaşylmadyk ýagdaýa haýran galan Eýemyrat tas käsesini elinden gaçyrypdy.

--Baleýkimessalam, Jorj.—Ol gaty ir gapydan gelýän adama türkmenleriň adaty aýdaýýan gepini aýtdy.—Näme, düýş dagy gördüňmi? Pygamberler ýorgudy bolsun.—

Birdenem ol gap dulda oturan aýalynyň ýüzüne garady.—Eýgilik bolsa-ha, bi daň bilen gapydan gelmezdi. Akmaraly çagyr!

Annabibi gidensoň, Eýemyrat Blokwiile düşek üstüne geçmegi mürähet etdi.

Aýagyny gaty ägä basýan ýesir bosaga bilen ojak aralykdaky iki-uç ädim ýoly dört-baş ädimde geçip, külün gapdalynda çommaldy. Onuň çommalyyp oturjak bolşy hem tagaşyksyzdy. Ojaryň mis reňke owrülen közünden göterilýän howur pereňliniň öňe uzan ellerine hoş ýakdy.

Blokwiiliň öňkülerinden has naýynjar sypatyny synlan Eýemyradyň kalbynda nebsagyryjylyk duýgusy oýandy. "Muňa näme bolýaka?"

--Me, bir käse çay iç, Jorj!

--Ýok, Agabeg, içme ýok.

Onuň göwnüni götermek islän öý eýesi:

--Käsäni eliňe alsaň «içme» bolar-da... Sen indi patdyk-sutduk geplejegem, Jorj—diýip, Eýemyrat hoşamaý ýylgyrdy.—Çay türkmeniň hörekden öňki hezzetidir, öz-ä. Gör-dä!

--Man hasta, Agabeg.

--O nä hassalyk? Tüweleme, daşyňdan seretseň-ä, sen hassa adama çalym edeňok. Blokwiil barmagy bilen gözüne ümledi.

--Çaşmi hasta, Agabeg, çaşmi...

Şol mahalam:

--Eýemyrat däde, çagyran ekeniň—diýip, salam beren Akmaral içerik girdi—Näme hyzmat?—Ol Blokwiiliň oturanyny görensoň, näme hyzmat bilen çagyrylandygyna düşündi.

--Sälämälik—diýip, Blokwiil gelene salam berdi.

Ýesiriň Akmarala salam berşine hezil edip gülen Eýemyrat:

--Sen «sälämälik» diýmeli däl, Jorj. Ol diýmeli. "Salamaligi" aýal maşgala diýmeli.

Mana düşünen Blokwiil, ýylgyrasy gelmese-de, baş atyp ýylgyran boldy.

--Akmaral, bi bir alada bilen-ä gelipdir welin, "Gözüm agyrýa" diýjek bolýamy, nämemi. Düşünişsene!

Akmaral özüne soragly nazar aýlandan, Blokwiil agzynyň ýetişdiginden gepläp başlady. Ol şeýle bir janygyp-janygyp gepledi welin, Eýemyrat hut agzyny açyp galdy.

--Öz-ä bi gaty çyny bilen janykdy. Näme diýýä?

--"Gözüme garasuw injek bolýa" diýýä.

Eşidenine münkür bolýan ýaly, Eýemyrat geň galyp, baş ýaýkady.

--Garasuw inýänini nädip bilýämiş? O nä tebişmi? Garasuw inse, men nädeýin? Meň elimden näme gelýä?

Blokwiil Akmaralyň dilmaçlyk ederine-de garaşman, Eýemyradyň agzyndan çykan sözi gaýtalady.

--Tabib! Tabib, Agabeg!

Eýemyrat ol söze dilmaçsyzam düşündi.

--Garasuw inýän bolsa, men-ä tebibiniňem nepi deger öýdemok. Honha, Ýagşymyrat burkazyňam birki ýyllykda gözüne garasuw inende, barmadyk tebib, ýykylmadyk mollasy galmadam welin... Ahyr ol-a kysmata kaýyl gelip, köşeşmeli boldy. Garasuw inýäni çyn bolsa, munuňam maňlaýyna ýazylan şoldur-da. Meň elimden näme gelýä...

Akmaral ýesiriň jogabyny garyndaşyna düşündirdi.

--«Gan aldyrmaly» diýýä. “Gündogar tebipleri gan almaga ussat” diýýä.

Eýemyrat ýene başyny ýaýkady.

--Alhepys,gepe düşünmese-de,muň bilmeýän zady ýog-aýt! Ozi-hä bir saýry millet welin...Gan aldyrmagy nireden bilip ýörsüň diýsene!..Gaş bejerjek bolup,göz çykaraysak nätjekkä bi? Ganyny aljak diýibem ganyna galaýsak... Üstesine gan—hun bergilem bolsak.Bular ýalaka bir zat bolaýsa,yzyndan top süýräbem gelewersinler.Onsoň kim jogap okamaly bolar? Ýa—men,ýa-da—Mämmet kakam...

Eýemyradyň jogabyna Blokwiň gaharynyň gaýnandygy entek ol geplemäňka hem ýüzünden bildirdi.

--Parslar «Geçä-jan,gassaba ýag gaýgy» diýýäler..

--Ony-ha türkmenlerem diýýä welin,diýilse, men nädeýin?—Eýemyrat hem ýesiriň jogabyny halamandygyny duýdurdy.—Cen muňa aýt,Akmaral. «Sen-ä geçi däl» diý. “Eýemyrat goňuram gassap däl” diý.

Blokwil Eýemyradyň ýüzüne garap oturyşyna gaharly gepledi.

--Bi nä jabjynyberdi-le?—diýip,öý eýesi gyssandy.

--«Eger—diýýä,--tebip çagyryp,ganymy aldyrmasaňyz,--diýýä,--men öz gan damarymy özüm keserin—diýýä. “Onsoň müň tebip getirseňizem, giç bolar” diýýä.”Kör bolup ýaşanyndan ölenim gowudyr” diýýä.

--Ana,gördüňmi? Meň ýaňky aýdanyma barýa-da!—diýensoň,Eýemyrat esli salym oýlanyp oturdy.—Bäş şaýy gazanjak bolup,bizem öz başymyza özümüz bela satyn almadyk bolsak ýagşydyr,Akmaral.

--Şeýle ýaly—diýip,ýesiriň tarapyny çalmaga-da çekinýän Akmaral ýaýdandy. --Men-ä näme diýjegimi bilemok,Eýemyrat däde. Ýöne gan aldyrany bilen adam öläýesi ýok-la.Batyl galany üçin soň bizi günertlemezi ýaly, aýdanyny edäýmeli bolar-da.

Akmaralyň teklibi Eýemyrady aýgyda getirdi:

--Gan aldyryp,öňküsindenem beter bolaýsa,bizden ýaman görmezmi? Şoňa näme diýerkä? Sorap gör.

Blokwil kesgitli jogap gaýtardy.

--Men sizden ýaman görmejekdigime kepil geçip,öňünden dilhat ýazmaga-da taýyn..

--Beýle bolsa, başga gep—Eýemyrat baş atdy.—Gojuk obasynda Bibijemal tebip bardyr.Gidip,şony alar geläýerin.Bendäm bendäme sebäp.Belki...

* *

“ ...Türkmenler kişmiş,gant,zäk hem tirýek garylyp
gaýnadylan emi gözüme ýapmagy maslahat berdiler.”

BLOKWIL

. Gyşyň düşmegi bilen oturmly ýere göçüp gelmek aladasy ýaz çykarýna goýlany sebäpli,goňurlylaryň hemmesi entek yza dolanmandy.Köp wagt bäre adam ysyny,haýwan ysyny almaýan agzy ýapyk kepbeleriň,mal ýataklarynyň gapylary kerep baglap gidipdi. Eýesiz jaýlaryň guran agaç ýaly jansyz oturmagy ozalam tukat obany öňküsindenem sus edip görkezýärdi.Şonuň üçinem Goňura arkasy haltaly täjir gelse-de,boýny torbaly gedaý aýlansa-da, ol oylan-uşaklar üçin dabara öwrülýärdi.Aýagy ýeňil çagalar gedaýyň yzyna düşüp,özleri hem gedaý ýaly bolup, gapy-gapy syrmaga-da

ýaltanmaýardylar. Gedaý ýa-da täjir hataryň bári başyndan gireninden, şeýle adamyň gelýändiginiň habary eýýäm hataryň beýleki çetine ýetýärdi.

Bu gezegem şeýle boldy. Eýemyrat goňur entek Gojuk obasyndan dolanyp gelmänkä, pereňli ýesir üçin tebib getirilýändiginiň habary tutuş oba ýaýradý. Şonuň üçinem Eýemyrat gelmänkä, onuň gapysynyň garamçasý köpeldi.

Gyşyň örküjidiğine garamazdan, irden maýlap başlan howa günortanlar-a köýnekçe gezibermeli etdi. Iliň sylaýan tebibini köne kepbede garşylamagy makul bilmedik öý eýeleri daşarda düşek ýazdylar. Tebib şol düşegiň üstünde näsagy görmelidi.

Blokwil şu mahala çenli ýadynda beklän türkmen sözleriniň hemmesini depderine ýazyp, olaryň manysyny, fransuz, pars, arap dillerindäki sözler bilen deňeşdirip görýärdi. Ol fransuz dilinde-hä türkmen dili bilen gabat gelýän meňzeş sozlere duşmaýardy. Emma onuň gelen aýgydyna görä, türkmen dilinde arap, pars sözleriniň gabat gelýän pursady gaty kändi. Blokwil “çarşak”, “ataşgir” diýen türkmenlerde ulanylýan sözleriň parsçadan geçendigini, ýagny olaryň parsça «ataş –gir»--ot tutmak, «çar-şah»--dört—şah sözünden ýasalandygyny belläpdi. Üç dilde ulanylýan sözleriň köp bolmagy hemem Blokwiliň ýatkeşligi, erjelligi, oňly geplemegi başarmasa-da, türkmen dilinde edilýän gürrüňiň näme barada gidýändigine düşüniپ başlamagyna ýardam edipdi. Şonuň üçinem Eýemyradyň gapysynda öňli-sönly peýda bolan dört-bäs adamyň dilleşen ýaly: ”Hany, tebib gelmedimi?”, ýa-da «Bu gün ýesire tebib getirýäňizmi?» diýen ýaly sözleriniň manysyna düşündi. “Tebip enteg-ä gelenok” jogaby alan adamlar gelişleri ýaly hem yzlaryna gaýdýardylar.

Emma gaty daýaw göwresine hem galyň hamly ýüzüne bap gelmeýän kiçijik paşşyk burunly adam welin, tebibini entek gelmändiginiň habaryny eşitse-de, mahaly bilen gitmedi. Ol kümsük adamyň nazary bilen töweregi gözden geçirdi. Onuň esasy synlaýan ýeri hem Blokwiliň bolýan kepbesidi.

Blokwil güneşe ýazyılan keçä gecip oturandan son, paşşyk burunly adam kepbanıň içine-de assyrynlyk bilen nazar aýlady, ilerligine gidýän çile seretdi, seredýändigini bildirmezlige çalşyp, Blokwiliň özüni hem gowy synlady.

Pereňli edilýän hereketleri jikme-jikligi bilen saýgaryp bilmese-de, ýatan-düşen zat agtarýan ýaly ilıň gapysynda kümsükläp ýöreniň hereketlerini halamady, ony tüýsi bozuk kişi bolsa gerek diýip çaklady...

Gojugyň bagy diýilýän obadan at münüp gelen, gartaşanam bolsa, entek görmegeý, aýagy sary mesili tebib aýallar göterip diýen ýaly eýerden düşürdiler. Ol aýallar bilen egin kakysyp görşenden soň, buýruk beriji äheňde ýyly suwly kündük hem arassa elsüpürgiç getirilmegini talap etdi. Ol elini uzak wagtlap ýuwandan soň, näsagyň ýanyna bardy.

--Amanmy, han, aman-saglykmy?—diýip, Blokwiliň diňe baş atyp beren salamyny alandan soň tebib derrew işe girişdi.

Blokwil tebibini edýän hereketlerini görensoň, ozalky çarwa ilıň tebibiniň öňki derdiň üstüne dert goşaymagam ahmaldyr diýen howatylanmasýndan birneme daşlaşdy. Bibijemal eje pereňliniň çep eliniň neşder sanjyljak ýerini haýsydyr bir otuň ysy gelip duran suwuklyk bilen tämizledi, päkize ak mata dolap getiren guralynyň ujuny hem telim öwra süpürdi. Garaz, ol öz çygryndaky ätiýaçlygy doly berjaý etdi. Ýesiriň gany alnyp, neşder sanjylan ýeri hem arassa mata bilen daňyldy.

Emma şondan soň Blokwiľiň gabaklaryny agyrdyp diýen ýaly çöwrüp gözünü barlan tebib nasagyňam, onuň eýeleriniňem keýpini götermedi. Onuň aýtmagyna görä, gan almaklyk gözüň ýagdaýynyň gowulanmagyna onçakly täsir ýetirmeli däl di.

--Tebipçilik ýolumda men şular ýaly gözagyra iki gezek sataşdym—diýip, Bibijemal eje gapdalrakda oturan Eýemyratyň ýüzüne seredip gepledi.—Ozaly-ha Hudaýdandyr welin, şol iki adam gözüne eden emimden nep tapdy...

Eýemyrat şol näsaglara edilen emi bu ýerde-de gaýtalamagyny tebibden ýalbaryjy äheň bilen haýyş etdi. Tebib razylaşdy-da, öý eýesi aýala içi arassa suwly gazany ojaga atarmagy tabşyrdy. Ol ot ýakylyp, gazan atarylýança, nepisje haly horjunyndan çykaran dürli göwrümdäki duwünçejikleri öňündäki matanyň üstünde hatarlaşdyryp goýdy.

Ullakan tomaşa howlугýan ýaly bolup gelen ýene birki sany äýal öňki duranlaryň üstüne urna boldy. Olaryň yzynda bilesigelişi çagalaryň hem üç-dört sanysy bardy.

Keçede gowuşgynsyz halda aýbogdaşyny gurap oturan Blokwiľ tomaşagärleriň öz daşyna üýşmegini halamasa-da, ýagdaýa kaýyllyk bilen dymmaly boldy.

Pereňliniň pikirini bilen ýaly Akmaral:

--Näme, adam görmediňizmi? Baryň, öz gapyňyzda oýnaň!—diýip, çagalara ýüzlendi. Onuň «Gyzym, saňa aýdaýyn, gelnim, sen düşün» edip, çagalaryň üsti bilen ululara-da ýüzlenmeginden ullakan netije çykmady. Çagalar birneme yza tesselerem, ulular aýdylany eşitmedik boldular. Töwerekde garantga ýaly bolup oturan belent börükli aýallar gymyldamalydyram öýtmediler.

Blokwiľiň garşysynda oturan tebibem salamlaryny alsa-da, goňşy aýallaryň çüýjerilişip oturyşlaryny halamaýan ýaly, olaryň ýüzlerine-de garaman, öz aladasy bilen gümra boldy.

Tebibiň etjek eminiň nämedigini bilmek isläp, Blokwiľiň içi byjyklap barýardy. Çünki ol ylymsyz-bilimsiz tebipleriň ukybyna hiç mahalam ullakan bil baglamandy, olaryň çykygy ýerine salmaga ussatdyklaryny, döwür-ýenjigi seýiklemäge ökdediklerini bilýärdi. Ýöne goror göz ýaly näzik agza tebibini nep edip biljekdigine ol ynanmaýardy. Eýemyrat goňuryň «Gaş bejerjek bolup, göz çykaraýmasak ýagşy» diýşi ýaly, entek töweregi birneme saýgarýan göreçdenem jyda düşläýmegi ahmaldy. Ýöne bu ýurtda Blokwiľ üçin şol tebiplerden gaýry ýapyşalga ýokdy.

Ojagyň başynda tabşyrylan işleri berjaý eden Annabibi bilen Akmaralam bäräk gelip, tebibini indiki buýurjak ýumuşlaryna garaşdy.

--Bu biçärä ýaňky gan alnyşdan soň, nabat suwuny berseňiz-a gowy bolardy—diýip, tebib Annabibä ýüzlendi.

--Şü pilleki gahatçylykda nabat barmy, jan ýeňne!?—diýip, Annabibi ýaňslyl ýylgyrdy.—Nabat tapsak, özüimizem iýmän durjakgäl.

Jogap tebibe ýaramady. Ol Annabibä gyýa garady.

--Tapsak, özüimizem iýmeli welin, hassa jan bilen sag janyň parhy kändir, gelin baý. Özüimiz nabady gahatçylyk geçen soň iýsegem bolar.

--Tebip apa näme etjek bolýar?—diýip, kanagat damary halys inçelen Blokwiľ ahyr Akmarala ýüzlenmeli boldy.—Eger gizlin bolmasa, öňünden aýdaýsa.

Bibijemal tebib giň maňlaýyny galdyryp ýylgyrdy hemem pereňliniň edil öňünde açyp goýan düwünçejikleriniň üstünden elini aýlady.

--Şeýdip,serişdirip goýamsoňam, gizlin syr bolarmy,köşek! Hudaýa şükür,seň gözleň entek agy-garany saýgarýar ahyryn.Saýgararam,enşalla! Biý-ä kişmiş.Bularam gant bilen zäk,biýem iňňäň ujy ýaly tirýejik.—Gorkmasyn,gyz,düşündireweri!—diýip, tebip soň Akmarala ýüzlendi-de, öwünýän ýaly bolup gepledi.—Bibijemal tebipde hapa ýa köne zat bolmaz.Bi kişmişem ýyljak suwa ýuwlup,üstüne ak hasa ýapylyp guradylan kişmiş.Çybyn-çirkeyem gonan dälidir.Özem Gojuk Mergen atamyzyň eken, ile belli üzüminiň kişmiş bolmaly. Bular ýaly üzümi Rumuň bazaryndanam,Samarkandyň dükanlaryndanam tapmarsyň.. Bulaň baryny gaýnadýas.Ýanar ot bolsa, ahli beladan dep edýan närsedir.Asyl biynjalyk bolmasyn.Oňa göz gerek bolsa,Bibijemal tebibe-de abraý gerekdir.Şeý diýip düşündir,keýijegim,oňa.

Soňra tebip düwünçejiklerden gerek zatlaryny saýlap,bir ýere jemledi.Olar mäjum bolýança, bile gaýnadylmalydy.

Tebibiň emi taýyn bolýança-da esli mahal geçdi.Emma edil dilleşen ýaly,hiç kimden ses-seda çykmany.Öz ýagdaýynyň aladasy,bilesigelijilik Blokwiли geplemäge mejbur etdi.

--Siziň beýle emiňiz bilen şu mahala çenli meniň derdim ýaly dertden saplanan barmy,apa?

--Allanyň etjegini öňünden aýdar ýaly,men weli däl,han ogul!—Düwünçeklerini rejeleşdirip başlan tebip pereňliniň ýüzüne garaman gepledi.—Ýöne şu emiň Taňry bendesine nepi degmedik bolsa,nepi degmejek bolsa,nepi degjegine özüm ynanmaýan bolsam,men bu zatlary eşrepi ýaly apalap,ýanym bilen alyp gelmezdim.

Tebibiň umytly sözleri gulagyna ýaranam bolsa,Blokwił kalbyndaky alada azalmady, gaýtam, em edilmeli wagt golaýladygyça, howsalasy artdy.Häzir ol töweregindäki adamlary herhal görüp otyr,tebip aýalyň öz işine ezber bolup giden hereketlerini çalarak synlap otyr.Tebibiň hut häzir horjundan çykaran akja matasynam saýgarýar.Gazandaky zatdan hantama bolup, ak pişigem ojagyň töwereginde aýlanyp ýör.Blokwił ony-da görüp otyr. Bu zatlar iň soňky gezek görünýän bolsa nädip bolar? Tirýek,zäk,kişmişden edilen em ertirki dogmaly Günün öňüni öz garalygy bilen hemişelik ýapaýmazmy?

Gaýnadylan emi Bibijemal tebibiň ýanyna getirdiler.Birneme sowansoň,tebip ondan gurt ýaly edip,iki sany logalajyk ýasady.Soňra ol aýallaryň birini kömege çagyrdy. Kömege gelenem Akmaral boldy.

Akmaralyň eli ýalaňaç boýnuna degende, Blokwił onuň barmaklarynyň sandyraýandygyny duýdy. Ömründe birinji gezek erkek adamyň tenine teni degen ýaş zenanyň endamynda bolsa çümşüldi döredi.Ol aljyrajak boldy,elini ýesiriň gyzgyn boýnuna bir eltdi,bir aýyrdy.

--Seýdipjik tutaýsana,garagözüm!—diýip,tebip Akmaralyň eliniň üstünden mākām basdy.—Zat görmedik ýaly-la.Berkrāk tut özüňem!

Zenanyň,onda-da görmegeý maşgalanyň ýyljak aýasy bir ýyl bāri aýal teni tenine degmedik pereňlini tolgundyrdy.Ol hiç zat duýmaýan kişi bolup,ozüni ele almaga çalyşdy.

Jansyz garantga meňzäp,doňan ýaly bolup oturan beýik börükli iki aýal tebibiňem, Akmarylyňam hereketlerini ýitilik bilen synlaýardy.Olar Akmaral pereňliniň boýnundan tutup durka,biri-birlerine mekirlik bilen seredişdiler.Ol seredişinem münkürlige öwürlip,tiz wagtda obany gybatdan doldurjagy bellidi.

Tebip ýesire iki gözünem giňden açmagy buýurdy. Aýdany edilensoň, onuň sesi agras ýaňlandy:

--Bissimillahi r-rahman r-rahim! Bendäm bendäme sebäp! Bibijemal elti Durdy Hudaýnazar gelniniň eli däl-de, Hazreti Lukman hekimniň eli bolgaý! Ýa, Biribar, özünden medet! Ylahy em bolgaý! Dertler dep bolgaý!

Şol pursadam Blokwiň her bäbeneginiň üstüne bir logala baryp ýelmeşdi. Logalalaryň üstünden arassaja pagta goýlup daňy edildi. Reňkini derrew gara öwren ak pagta pereňliniň ýagty dünýäsini garaňkylyga aýlady..

“Bibijemal elti Durdy Hudaýnazar gelni” soňky maslahatyny berdi.

--Gözleri birneme awar. Awasa-da, daňyny aýyrmaň. Gözlerinden şabrap suw döküler. Dökülse-de, daňyny aýyrmaň. Daňy ertire çenli dursun.

Tebibiň turmakçy bolýandygyny aňan Blokwi:

--Apa, meniň size «Taňryýalkasyndan» başga bermäge zadym ýok—diýdi.—Beýik Alla sizi öz penasynda aman saklasyn!

Akmaral dilmaçlyk etmänkä-de «apa» sözünden özüne ýüzlenilýändigine düşünen tebip mylaýym ýylgyrdy.

--Maňa seň ýaňky alkyşyňdan zyýat aklyk gerekgäl, köşek. Edenim em bolsun!

...Tebibiň aýdyşy ýaly boldy. Kepbesine eltilensoň, Blokwiň gabaklary awuşamaga başlady. Esli mahal geçensoňam, gözünde suwuklygyň peýda bolandygy bildirdi. Şonda-da ol çydamaly boldy.

Pereňli uzyn gys gijesini dik oturup diýen ýaly geçirdi. Ol wagtyň ir ertirdiginem, giç agşamdygynam anyk saýgarmady. Onuň üçin wagtyň ahli pursatlary garaňky gijä aýlandy. Ol diňe çak edýärdi. Şonuň üçinem kepäniň içinde kimdir biriniň peýda bolanyny duýanda, eýýäm Gün dogup, adamlar aýak üstündedir öýtdi.

--Oýamydyň, Jorž?—diýen tanyş ses eşidildi.

--Uklamogam-la. Ýöne gyşaryp ýatyrdym.. Häzir gündizmi, gije, Akmaral?

--Daň atyp barýar.

--Onda sabaň haýyr bolsun!

--Men saňa nabat suwuny getirdim, Jorž.

Ol habary eşiden pereňli çaga ýaly tolgundy. “Özleri iýmäge zat tapanok welin, munuň edip ýören zadyny gör! Men myňa ýene münkürem boldum-da..”

--Maňa zat gerek däl, Akmaral—diýip, Blokwi sypaýyçylyk etdi.—Men bendilige-derazy, kynçylyga-da. Gözüm açylsa bolýa. Ähli arzuwym şol.

--Gözüň açylmagy üçinem nabat suwuny içmeli-dä. Tebip ene şeý diýip gitdi ahryryn. Me, iç!

Özüne tarap uzadylan şakäsäni sermeläp tapjak bolanda, pereňliniň barmaklary Akmaralyň goşaryna degdi. Ol galtaşma göz açyp-ýumasy salymyň içinde bolup geçenem bolsa, ýesiriň aýazly gys gijesinde üşän barmaklary oda çöýünan ýaly boldy.

--Uzaga çeken betbagtlykda-da bagtly pursatlar bolmaly-da!

Ol sözleriň nabatly suw barada ýa-da özi hakda aýdylanynyň arasyny oňly açyp bilmedik Akmaral pyşyrdady:

--Tizräk iç, men käsäni äkideýin, Jorž!

Şakäse dolabara edilip getirilen nabat sywy sowugam bolsa, Blokbiliň bedenine ýylylyk bolup ornady.

* *

Bibijemal tebibiň belläp giden wagty ýetende, Blokwiň gözüniň daňysyny aýyrdylar. Daňy aýyrylan badyna-ha ýesiriň ýagdaýy öwerlikli däl di welin, ýuwaş-ýuwaşdan älem ýagtylyp ugrady. Günorta golaýynda, pereňliniň gözleriniň görşi näsaglamazyndan öňküsi ýaly bolmasa-da, az-kem gowulaşdy.

Erteki gününe birneme umyt döränsoň, Blokwil özüni täzededen dünýä inen hasap etdi. Asyl ol giň jahany ýañadandan görýändigine begenmekden ýaña bendiliginem, kyn gününem birbada ýadyndan çykardy. Hatda sulhunynyň almaýany Eýemyrady hem ol özüne hossar, ýakyn adam hasapлады.

Bir hepde töweregi wagt geçensoň, Blokwil tä ömri ötyänça Gojuk obasyndan gelen Bibijemal tebibi minnetdarlyk bilen ýatlap ýörmeli derejä ýetdi, gözi asla näsaglamadyga döndi. Uly howp geçensoň bolsa, ýene öňki köne heňnam--ýesirlik dünýäsiniň hupbatly sagatlary başlandy...

Bir gün öýlänler Eýemyradyň gapysynda iki sany aýal peýda boldy. Olaryň ikisem orta ýaşlaryndady. Aýallaryň juda inli bolup görünýän, gat-gat edilip, mäkäm daňlan ýüň guşaklaryndan çen tutsaň, olar uzak ýol söküp gelen bolmalydylar. Blokwil ol aýallar özüne hyrydar bolup gelendir öýdüp, eger-eger, çakam etmeýärdi. Gaýtam, ol ürşüň apyla-sapylasyny sowan adamlar indi dogan-garyndaşlara myhmançylyga çykyp başlandyr öýtdi. Entek baharyň ekin-dikin aladasy hem öňde bolansoň, häzirki elboşluk mahaly myhmançylyk bilen oba-oba aýlanyp ýörmeli wagtdy.

Daş çykan Annabibi olar bilen görşenden soň, goňşy öýden Akmaral hem çagyryldy. Akmaral mydama-da pereňli bilen gepleşilmeli bolanda, dilmaç hökmünde idelýärdi.

Akmaralyň yzyna düşen iki aýal kepba tarap yöneldi. Blokwil diňe şondan soň aýallaryň özüne dahylly bir alada bilen gelendiklerini çaklady. Ýöne başga ýerden gelen adamlara özüniň nämä derkar bolup biljekdigini welin çaklap bilmedi. Üstesinde, kepba tarap gaýdan aýallaryň yzyndan garap duran Annabibi, nämä üçindir, elini alkymyna ýetirip, ýaňsyly ýylgyrýardy. Onuň beýtmesi hem pereňli üçin düşnüksizdi. Ol ýa-ha gelen aýallaryň, ýa-da Blokwiň üstünden gülýän ýalydy. Kepba ýetip gelýän Akmaralam çalarak ýylgyrýardy.

Gelenler ýesire salam berdiler-de, kepbanıň daş işiginde oturuberdiler.

Akmaral aýallaryň nämä maksat bilen gelendiklerini beýan etdi. Habary diňläň ýesir Annabibiniňem, Akmaralyňam nämä üçin ýylgyrandyklaryna düşüňip galdy. Düşünensoň, onuň özi-de, diňe bir ýylgyrmak däl, loh-lohlap gülmäge-de mejbur boldy.

Asyl uzak obadan gaýdan aýallar Blokwi tersokan molla hasaplap, ondan haraý isläp gelen ekenler.

Içki joşguny birneme köşeşen Blokwil:

--Menin dogajada hiç hili dahylymyň ýokdugyny siz bu biçärelere düşündiriň, Akmaral—diýdi.—Men beýle zatlardan asla baş çykarýan adam däl. Üstesinde, men dogajada hiç mahal ynanmandymam, ynanmaýarynam.

Akmaral aýdylany düşündirende, gelen aýallaryň biri:

--Eliňden-diliňden gelýän ýagşylyk bilen Taňry bendelerine kömek etmegiň sogap bolýandygyny, ony gaýgyrmagyň günä bolýandygyny sen oňa aýt, keýik—diýip, edil Akmaraldanam öýkeli ýaly, ýüzüni kesä sowup gepledi.

Akmaral entek ol aýdylany Blokwiye ýetirip, ýetirmänka-de:

--Senem ýaşyrjak bolup oturmasana,gyz—diýip,ikinji aýal-a Akmaraldan öýkeli ýalydygyny ýaşyrjagam bolmady.—Biz muň tersokandygyny anyk bilip geldik ahyryň.Bu hakda Hangeçen bazarynda-da her gezek gürrüň edýämişler.Ugrunda bolmasa, dabarasy Hangeçene dolup,agza-dile düşmezdi ahyryn.

Blokwil ýene ýylgyrmaly boldy:

--Men hatda musulmanam däl.Men katolik.Siz,iň bolmanda şoňa bir düşüniň ahyryn, apalar!

Aýdylanyň manysyna doly düşünmeselerem «apalaryň» ikisi iki ýerden närazylyk bildirip,baş ýaýkadylar.Olaryň biri-hä özüniň juda köp bilýändigini hem tekrarlamaga çalyşdy.

--Tersokan diňe musulmanda bolmyýa, şaýylarda-da bolýa,gyz...

--Şaýy hem musulman ahyryn,apa!—diýip,Blokwil ol aýalyň ýalňyşyny düzetmäge synanyşdy.—Şaýylaram sizden.Ýöne olar Hazreti Muhammetden onuň giýewisi Hazreti Asedulla Alyny biraz ileri tutýalar.

--Ana,gördüňmi?!—diýip,beýleki aýal pereňliniň küşdüniň güýçlüdigini bilensoň, ýoldaşynyň ýüzüne garady.—Hemme zatdan başy çykýan tersokan bolmaly diýip men saňa aýtmanmydym?

Ikinji aýal hem öz işini öňe sürmäge dyrjaşdy.

--Özi aýtmasa-da,biz muň musulman dældigini bilýäs.Ýöne ol biziň bir suwluk ýoldan paý-pyýada gelenimizem bilsin,keýik.Şonam aýt.—Birdenem bokurdagy dolan aýal gepini kynlyk bilen dowam etdi.—Annamyrat jan indi ýarym ýyl bari gana ukusyny alanok. Ymyzgandygy oýanýa,ymyzgandygy oýanýa.Tebip baryna gatnadyk,molla baryna ýykyldyk.Peýda bolmady.Pereňli mollaň bize rehmi insin,keýik Şuny oňatja düşündirip aýdaweri,dünýäm.Annamyrat jan biziň ýalňyz perzendimiz.

«Pereňli molla» sözüni eşiden Blokwil gülmelidi ýa-da ýylgyrmalydy.Emma garşysynda başbogusy bilen gözýaşyny süpürip oturan aýalyň naýynjar görnüşi ony ýylgyrmakdanam,gülmekdenem saklady.

Gözýaş edensoň, birneme ýüregi düşüşen aýal ýene Akmarala ýüzlendi:

--Jan keýgim, biziň zarymyz bar,zorumuz ýok. Biz hemme zady bilýäs.Gizlejegem bolmaň.Bir oglanjyk derýa gark bolup,ýarym günden soň suwdan cykarylypdyr.Şonam pereňli molla aga özüne getiripdir.Onam eşitdik.Ýolda gelyäkäk, bir nātanyş aýal: «Pereňli molla okap-okap,öz batyl gözünem açaydy» diýdi. “Ot ýanmasa,tüsse çykmaz”.Sakasy-ha Hudaýdyr weli, bize-de rehmi etsin,bi.Şuny aýdaweri,dünýäm.Seňem elin,dilin dert görmesin!.. Biziň bagtymyza muň diline düşünýänem tapylaýdy...Aýdanymyň gylyny gymyldatman düşündirewer,keýgim!

Akmaral haýyşy berjaý etdi,başaryşyndan aýdylan sözleriň ýekejesinem üýtgetmän düşündireninden soň, jogaba garaşdy.

--Men näme etmeli indi?—diýip,gaýtam, Blokwiliň özi dilmaçlyk edýäne sowal berdi.

Akmaral dymdy.Dymmaklygyň magadyna ýetmek islän aýal gyssandy:

--Näme diýýä,dünýäm?

Aýallaryň umydyňy derrew puja çykarmak islemedik Akmaral özüne ikilik etdi:

--Oýlanaýyn diýýä.

Gözýaş eden aýalyň ýüzi birneme açyldy.

--Ana,gördüňmi! Oýlansyn,keýgim,oýlansyn.Ertire çenli oýlanjak diýse-de,biz daşarda garasyp oturmagarazy.

Blokwil myhmanlarynyň öz göwünleriniň isleýän jogabyny almasalar, ýan bermejekdiklerine göz ýetirensoň,esli oýlandy.Ol musulman dogamanlarynyň, mollalarynyň özlerine düýrmegi bilen ynanýan adamlara edip bilýän täsiri barada köp zat eşidipdi. Üstesine-de,Eýrana gadam basmak bilen şol dogamanlaryň özlerinem görüpdi, adamlaryň olara köre-körlük bilen ynanyşlaryna-da şaýat bolupdy.Gajar goşunynda-da doga ýazyp berýän,çüfleýän sowatly adamlar bardy.Olar Blokwiliň hut gözünüň alnynda duza, kişmişe,dikeç nabada dem salypdylar.Dem salnan zatlardan serbazlaryň nep tapany kändi.Blokwil bir zada ýürekden uýmaklygyň uly netije berýändigine ynanmaly bolupdy.

Bir gezek Blokwil surnaýçylar toparynyň din ündewçisi bilen özara gürleşip durka,orta ýaşlaryndaky serbaz oňa ýüz tutdy.Ol özüniň her sagatda diýen ýaly aýak ýoluna gitmeli bolýandygyny,şonlukda, halys ysgyndan düşendigini aýdyp,ýardam etmegini sorady.Tersokan diýilýän din ündewçisi ilki bilen-ä serbazyň iki gözünüň arasyna sag eliniň süýem barmagy bilen esli salym basyp durdy.Soňam onuň gözlerine özüniň ujy hanjarly ýaly nazaryny dikip durka,serbaz üçin düşnüksiz sözleri samradý.Yzyndanam parsçalap: «Şu günden şeýläk iki günde bir gezek,diňe daň saz beren wagty aýak ýoluna gidersiň» diýip, buýruk berýän ýaly äheňde aýtdy. Minnetdar bolup giden serbazyň yzyndan garan Blokwil içini gepletdi: «Saňa oýnatgy serbaz diýerler!»

--Siziň çüfläniňizden oňa peýda bolarmyka?

Tersokan örän ynamly jogap berdi:

--Iki gün geçensoň, bar-da,özüň sorap göräý.Edil meň aýdyşym ýaly bolar.

Blokwil öz ýanyndan tersokanyňam üstünden güldi.

Bolan waka pereňliniň ýadyndanam çykyp gitmelidi welin,dörän ýagdaý ony ýene geçen wakanyň üstünden eltdi.Aradan sekiz-dokuz gün geçensoň,Blokwil ýene şol tersokan bilen dünýä wakalary barada gürrüňleşip durka,içi geçýän serbazyň öz ýanlaryna gelýänini gördi-de:

--Jenap,siziň näsagyňyz ýene bärlik gelýär welin...—diýip ýylgyrdy.—Içini saklap bilmeýän bolsa gerek!

Tersokan ýene ynamly gepledi.

--Ol bu gezek başga alada bilen gelýändir.

--Ertirden agşama çermegi elindäki serbazyň şondan gaýry näme aladasy bolup bilerkä?

--Ynha,oný özüň bilersiň.

Haýdap gelen serbaz tersokanyň önünde baş egdi,salam berdi.

--Iltimas bolsa...

--Aýdyber,rugsatdyr! Için durdumy?

--Içim durdy welin...

Blokwil tersokanyň ýüzüne geň galyp seretdi. Pereňliniň münkürlük edenini unutmadyk tersokan, tumsugyny birneme ýokaryk tutup,gabarylýandygyny aňdyrdy.

Serbaz habaryny berdi:

--Içim-a aýdyşyňyz ýaly boldy welin,ýene biraz kömek edäýseňiz diýmäge geldim...

--Için duran bolsa,indi näme gerek saňa?

Serbaz utanýan ýaly,ýere seredip durşuna ellerini owkalaşdyryp gepledi:

--Siz maňa daň saz beren mahaly aýak ýoluna gitmegi buýurdyňyz.Biraz karamrak bolyar.Ukyň şirin pursady ýorgandan cykýp,aýak ýoluna gitmek gaty ýakymсыz...

Tersokan serbaza sözüni sonlatman,elini ýokaryk galdyrdy.

--Gün dogan badyna bellesem bolarmy?

--Tüýs wagty-da!—diyip,serbaz begençli jogap gaytardy.

Tersokan geçen gezekki eden hereketlerini täzedden gaytalady-da, serbaza pata berdi. Möhümi bitdi hasap eden serbaz minnetdar bolup gitdi.

Şol mursat öz çakynyň nädogry bolup cykandygyny boýun alan Blok wil gadymy hytaýlylaryň näsagy em bilen däl-de, söz bilen bejerendiklerini hakydasyňa getirdi...

Hut şu mahal öz garşysynda oturan iki sany aýalyň naýynjar garaýyşlaryny synlan pereňli içi geçýän serbazyň düşen gününü ýatlamaly boldy.Şeýle hem ol tersokanlaryň edýän işleriniň gaýry çykalgasy ýok adamlara gerekdiği,hatda zerurdygy hakda oýlandy. “Ynanyp gelen bolsalar,belki, mendenem bulara peýda deger?”

Blok wil Akmaraldan näsag diýilýäniň näçe ýaşyndadygyny,näme bilen meşgul bolýandygyny bilmegini sorady.

Uklap bilmeýän on alty ýaşyndaky öz deň-duşlarynyňkydan esse ýarym agyr agramly,iýip-içip,ýarym ukuly,ýarym oýa ýatmakdan gaýry pişesi ýok ýigdekçe bolup çykdy.

Blok wil özüne tarap siňe-siňe seredende,getirilen aklyga ser salýandyr öýden aýal elinde saklap oturan düwünçegini öňe uzatdy.

--Boş gaýtmaly diýip,düwünçejik getiräýdik biz-ä.Molla pereňliň nepi degse... Degerem enşalla!

Tersokan derisine girmeli eden Blok wil,ozaldanam şeýtmäge endik edip giden ýaly,düwünçegi tolgunman açdy.Onuň içinde her biri edil towuk ýumurtgasy ýaly guradylan peýwendik erik bar ekeni. Pereňli erikden penjesini dolduryp aldy-da,ysgap gördi, soňam olary bir bölek ak kagyzyň üstünde goýup,siňe seredip oturdy.

Pereňli molla diýilýän “tersokanyň” edýän hereketleriniň birini hem sypdyrman synlap oturan iki aýal dört sany medet dileýän bakyşly göze öwrüldi.

--Siz haýsy mülkden bolmaly?

--Soltanyz mülkünden, molla aga.

Blok wil Merw alnandan soň çeken kartasyny ýatlady.Soltanyz mülki Mary galasynyň günorta-gündogaryny alkymlap oturan oba bolmaly Soltanyzdan Semendige çenli hem üç farsah töweregi ýol ýatyr.Yzyňa gaýdaňda-da şonça.

Göz çaky bilen öňi-yzy ölçän Blok wil myhmanlaryna tabşyryk bermäge başlady:

--Ertir namazy wagtyndan soň pyýadalap bir atlynyň yzyna düşen näsag Semendi giň ilersindäki depäniň daşyndan üç gezek aýlansyn-da,birneme «hähini» alansoň,ýene yza gaýtсын.Ajygsa, nan iýsin,suwsasa, suw içsin.Çaý içmesin.Ukusy tutsa,uklamasyn. Semendikden yza gaýdylanda,orta ýoldan gesilensoň,Seýitnasyr öwlüýäsi gabat geler..

--Dogan,muň bilmeýän zady ýok-da!—diýip,aýallaryň biri pyşyrdady.--Beýleki aýdylany tassyklap baş atansoňsoňam,öz geňirgenmesini özi kanagatlandyrdy----Ozi tersokan molla bolsa,öwlüýäleri bilmezmi..

--Seýitnasyr öwlüýade dyz epip, kurhanyň «Yhlas» süresini okap gaýtsyn.Ozi bilmeýän bolsa, ýanyndaky okasyn...

--«Yhlas» suresi haýsy bolýaka?

--«Kulhualla» -- diýip,Blokwile derek Akmaral jogap berdi.

--Ýene gaýtalaýan,çaý içmesin,suw içsin.—Aýallaryň önünde hakyky molla öwrülen Blokwil düwünçekdäki erikleriň köpüsini yzyna gaýtardy.—Agşam ýorgana girmezinden ozal şu eriklerden ýekejesini maňlaýynyň üstünden üç gezek aýlap,agzyna salsyn.Iýende-de çüflenen erigiň özüni uklatjakdygynyň pikirini etsin.Ýassygy hem gaty belent bolmasyn.Kellesini ýassyga göyanda-da,tersokan molla barada oýlansyn.Men oňa ukلامagy buýurýan.

Uklap bilmeýän ýigidiň enesi bolsa gerek,eýýäm kalby takat tapan aýal erikleri eteginde saklap oturyşyna:

--Bir dog-da ýazyp bersin,gyz!—diýip,Akmaralyň ýüzüne mylaýym nazar bilen seretdi.—Sen-ä,keýgim iş bitirdiň.Sen bolmadyk bolsaň,pereňli molla biziň ýüzümize-de garajak däl ekeni.

--Pereňli hemme kişiň möhüminem bitirenokdy welin..—diýip,Akmaral gülmän-yşman gepledi.—Siziňki oňuna boldy.

--Hudaý oňuna edýändir!

Blokwil başyny başlan mollalyk işini ahyryna ýetirmeli etdi.Ol eline alan bir bölek kagyzynyň ýüzünde esli salym galamyny oýnadyp oturansoň,öz dilinde: «Sua kop akkompli tut le intenslon de bon žan¹» diýen sözleri ýazdy.

--Muny näme etmeli?

--Ony agşamlaryna näsagyň ýassygynyň aşagynda goýuň! Öz eli bilen goýsun.

Blokwil bu hereketlerini sada adamlaryň üstünden gülmek üçin däl-de,olaryň göwnüni ýykamazlyk üçin etdi.Şeýle hem ol «dem salan» eriginden,beren dogasyndan peýda boljakdygyna ynandy.Sebäbi ýörite gelen adamlar pereňlä halys ýürekden ynanýp gelipdiler.Has beterem Goltanyzdan Semendige paý-pyýada gidip gelen adam düýpli näsag bolaýmasa,derrew agyr uka gitmelidi.

Iki aýal pereňli molla,Akmarala,ýüzugra Annabibä-de alkyş baryny aýda-aýda, ýola düşdi.

Aýallaryň diline düşen,täze dörän tersokan pereňli mollanyň dabarasynyň dag aşjakdygy bolsa ikuçsyzdy.

Blokwil Gebang diýilýän Hindi palmasynyň ömründe ýekeje gezek,onda-da diňe ömrünün gutaryp, gurajak ýylynda gülleýändigini ýatlady.Ol özüni hem bu ýyl tersokanlyk edip,ömrüniň iň soňky ýylyny ýaşap ýorendirin öýtdi.Ol öz tapan deňşdirmesine özi ýylgyrdy.

Aýallar ýola düşenlerinden soň kän mahal geçmänkä,Eýemyradyň guýusyndan suw almaga gelyän gajar göründi.Onuň guýa gelşi hem düşnüksizdi.Suwa gelyän adamyň elinde küýze ýa-da suwkädi bolmalydy.Ýesir gajar welin uzyn ellerini hallanladyp,boş gelyärdi.Onuň pereňliniň ýanyna peýwagtyna oturmaga gelip bilmejekdigi-de düşnükli.

Ýesir gajarkepbanıň agzyna gelip,aýak çekdi-de,salam-heligi hem unudan ýaly:

¹ “Ýagşy adamlaryň arzuwy hasyl bolsun!”

--Agabeg!—diýip,sojady.—Men öz gulagym bilen eşiden habarymy size aýtmaga geldim.

Blokwil özüniň tersokan molla bolşy barada aýdyljakdyr öýtdi.

--Senem menden doga almaga geldiňmi?

Ýesir gajar aýdylana düşünmedi ýa-da eşitmedi, ol hakda oýlanman, getiren habaryny aýtdy:

--Şu gije sizi ogurlajakmyşlar, Agabeg!..

Habar ýakymсыz болса, мансыны келесинде аýlap ýetişmedik Blokwiile täsir etmedi.

--Ogurlajakmyşlar?!—diýende, onuň sesi hem üýtgemedi.—Ogurlanar ýaly men nä bir tokga altynmyşymmy?

--Hawa, ogurlajakmyşlar. Sizi bu ýerden ogurlap, başga ýerde satjakmyşlar.

-Ony saňa meni ogurlajak adam aýtdymy?

Gajar öz getiren gaty möhüm hasaplaýan habaryna kembaha garalýandygyny halamady. Bolsa-da ol öz adamçylyk borjuna bitirmek isledi.

--Maňa ony Merwiň etegindäki Gökje mülkünden meň Agabegimiň öýüne tohum äkitmäge gelen ýesir ildeşim aýtdy.

--Menem sen ýaly bendi ahyryn. Ikimiz kime gerek? Ogurlanmasamam, bu günde-ertede azat bolmajagym çyn. Bendilikden bendilige düşeniň üçin nä ýagdaýyň üýtgeýämi?

--Oňa baha bermek meň işim däl, Agabeg. Meňki ýöne eşdirmek. Bir bähbit görmejek adam bendini ogurlap, bendilikde saklamak bolmaz ahyryn. Sizi satyn almak üçin biziň merhemetli patyşamyzyň wada berendigini bizem eşitdik, türkmenlerem bilýär ekeni. Belki, sizi Eýran patyşasyna satjakdyrlar..

Habar getirende gyssanany üçin salam bermedik gajar, gidende bolsa aýdan wajyp hasaplan täzeligine ullakan üns hem berilmäni üçin pereňli bilen sagbollaşman diýen ýaly gitdi. Ol Akmaralyň öýüniň aňyrsyna aýlanyp gözden ýitensoň, Blokwil öýüne gelen ýaly boldy. Gajaryň getiren habary, has beterem onuň Nasretidin şanyň wadasy baradaky gepi täzeden güýje girdi.

Blokwil tolgunyp ugrady, özi barada ile ýaýran badyhowa gepler hakynda oýlandy. Eýemyrat goňuryň öz ýesirine kesen nyrhyny ýene telim esse galdyrjakmyş diýip, düýn-önnün gulagyna ýeten habaryňam düýp manysy indi onuň aňyna ýetdi. Bendiniň elini-aýagyny baglap, bir obadan başga bir oba eltäge-de, dört-baş müň tümen nyrh kesip biljek adamlaryň ynsap barada oýlanmajaklary çyndy. Blokwiiliň kellesinde ýene Buhara, Hywa diýen howply sözler aýlanyp başlady. Iň bolmanda, tümen gazanmak maksady amala aşmasa, aýak yzlaryny bozmak islän betpälleriň bendini ýandak küdesiniň üstüne taşlap, aşagyndan ot bermeklerem mümkin. Şeýle wakalar hyýalyňa gelende, Blokwil şujagaz gününe-de şükür edýär. Garny doly doýmasa-da, açlykdan ölmek howpy ýok, dündizlerine aýagy-da köplenç gandalsyz.

Blokwil gop berlen ýaly bolup ýerinden galdy-da, göni Akmaralyň bolýan gara öýüne tarap yöneldi. Ol çalt ýöräp baranam bolsa, gapa ýetensoň aýak çekdi-de, Mämmedöwez pälwana öýküdi. Ardynyrama jogap gelmänsoň, Blokwil seslenmeli boldy.

--Akmaral! Man banda Žorž.Haheş mikonām,biýand birun,bäraýýe şoma häbäri darām¹.

Eñsi takyrdady-da, gara gapy bilen garamtyl kilim aralykdan Akmaralyň ak ýüzi görüldi.

--Çe häbär? Guş mikonām. Beguid!²

Blokwil habaryny berende,birbada aňk-taňk bolan Akmaral aýdylan howp edil häzir amala aşýan ýaly ýakasyny tutdy.

--Ony saňa kim aýtdy?

--Tanyş gajar ýörite gelip, aýdyp gitdi..

--Beýle bolsa,Eýemyrat dädeme duýdurmalý eken-dä!

--Siz bolmasaňyz,oňly düşündirip bilmezmikām öýdüp bäräk gaýdyberdim.Meni bagyşlaň!

...Ýesiri yzyna tirkäp,Akmaralyň gapyda peýda bolmagy edil şol mahal bosagadan daşaryk ätlän Eýemyrady ör-gökden getirdi.Ol ikisiniň bile gelmegini halamadýk öý eýesiniň sesi tutuksy çykdy:

--Kelte tirkelen ýaly bolup duruşuňyz näme?

--Şu gije pereňlini ogurlajakmyşlar,Eýemyrat däde..Şony aýdaly diýip geldik.

Habar geňem bolsa,Eýemyrat geňirgenmedige meňzedi.

--Ony saňa kim aýtdy?

Akmaral Blokwile tarap seretdi.

Dogrussy aýtsa,habar getiren gajaryň gününüň kynlaşmagynyň ahmaldygy barada oýlanan pereňli hakykatdan gaçgalaklady.

--Kimden eşidileni wajyp däl,habar wajyp,Agabeg.

--Onyň-a dogry,pereňli... Be-e,şeýle gep öňem meň gulagyma ýetýädi welin,ahyr çyn boljag-ow!--diýip,Eýemyrat edil häzir gijemeýän ýeňseçukuryny gaşady.—Boş gürrüňdir öýdüpdim men-ä..

Habary diňläň Eýemyrat belli bir jogap hem gaýtarman, öýüne sümüldi,derrewem yzyna çykdy.Onuň elinde sapaňça bardy.

Goşa nilli pereň sapaňçasyna Blokwil hyrydar nazar aýlady.

Eýemyrat ýaragy ýesire uzatdy.

--Me,sapaňçany bir yanyňda sakla!

Blokwil öz sapaňçasyny höwes bilen alsa-da:

--Esgeriň oksuz sapaňçasyndan çopanyň taýagy gowudyr,Agabeg!—diýdi.

--Gaty beýle-de däldir!—Eýemyrat ýylgyrdy.—Ogry halkynyň gorkýan zadý ýarag bilen gözdür.Ýogsam, gözüňem oky ýok ahryn. Çopan taýagyndan haýwan gorkýandyr. Hudaýa şükür,indi iki gözüňem öňküsi ýaly görgür.Geleniň kimdigini saýgararsyň. Sapaňça oksuzam bolsa, ýanyňda dursun.Türkmeninde «Ogry syrty gowşak» diýen gep bar.Batyr adamam söweşe girende ölümde gorkmaz welin,ogurlyga gitse,görer gözden gorkar.Gorkaga ähli zat goşa görünermiş.Seň oksuz sapaňçaňam oňa okly bolup görüner.

--Ogrular gelse,men olara näme diýmeli? Oksuz sapaňça bilen nädip goranaýyn?

¹ Akmaral,men bende Žorj.Biraz bäräk çykyň.Gen habar bar.

² Näme habar? Men gulak asýan.

--Sapaňany çene-de «Ataryn!» diýip gygyryber.Ogrynyň ýene bir gorkýan zady galmagaldyr...

Eli oksuz sapaňaly Blok wil tä kepbesine ýetýänçä «Ataryn!» diýen sözi içinden gaýtalap gitdi...

*   *

Guýa gaçan oglanjykdan serpaý düşen silkme telpegi çümre geýip,köne ýorgana dolanyp oturan pereňli pikir atynyň töýnaklarynyň düküdisinden ýaňa,gije bir çaka baranam bolsa, uklap bilmedi.Onuň şeýle ýagdaýda ertire çenli hem çirim etmejegi çyndy.

Daşary imi-salalykdy.Türkmenlere endik bolan agşamky çay-çörekden soň bir-biregiň öýüne ýygnanyşanlar gaýdyşsa, ýatar wagty boldy diýilgidi.Pereňliniň çakyna görä,ogry-jümrüler,betpygyl adamlar diňe şondan soň maksatlaryny amala aşyrmak bilen bolmalydylar.Ýatar wagty hem bireýýäm geçip gidensoň,Blok wiliň aladasy hasam artdy.

Pereňli ýesir Eyemyrat Agabeginiň öz bendisini mugt elinden gidirmek islemeýändigini bilýär,ýöne başga bir zada welin düşünmeýär.Eger-de Eyemyrat goňur «Bendisini ogurladypdyr» diýen ýaman ada galmak islemeýän bolsa,eger-de Eyemyrat goňur öz bendisini satyp gazanjak pulundan dynmak islemeýän bolsa,näme üçin ýesiri agzy açyk köne kepbede galdyrýarka? Näme üçin ol ýaman niýetli adamlaryň gözüne çöp atmak maksady bilen,neneň-niçik bolýançä,iň bärkisi, gijesine beri ony öz öýüne ýatmaga çagyraýmaýarka? Ýa-da ol şeýdäýse,öz jany hem howp astynda galar öýdýärmikä? Belkem, ol ýesir ogurlansa ogurlansyn,öz janym aman galsa bolýar diýýärmikä?

Birdemem gijelikde kepba tarap süýşüp gelyän gara zat göründi. Namedigi açyk aňdyrylmaýany sebäpli, gelyän gara hasam gorkunç zada meňzedi.Onuň ýap-ýaňyja öz kellesinde Agabeginiň bolşy baradaky dörän sowallarynyň jogabydyr öýdüp çak etmänsoň, ýesir ýetip gelyän howpy garşylamaga häzirlendi,oksuz sapaňasyna ýapýşdy. Emma:

-Sen entek uklaňokmy-ow,pereňli molla?—diýip, kepbedäki gymyldyny duýan Eyemyradyň sesi geldi.Onuň äpet bir gara zat bolup süýşüp gelmeginiň sebäbi bolsa, egninde keçä dolangy ýorgan-ýassyk bar ekeni.

Içi ýorganly keçe gapdalyna güpläp düşensoň, Eyemyradyň maksadyny bilen Blok wil:

--Siz geldi,Agabeg?—diýdi, hemem öz hereketiniň alagaraňkyda görünmegini bilse-de ýylgyrdy.

--Hawa,biz geldi!—diýip,ýesiriň çalgırt gepleýşine öýkünen Eyemyrat kepbanıň bir böwründe düşegini ýazmaga durdy.

Agabeginiň bu hereketini,bir tarapdan,özüne hormat diýip kabul eden pereňli oňa ýakymly söz aýtmak isledi.Emma ony-da öz göwnüniň isleýşi ýaly derejede aýdyp bilmänsoň,diňe:

--Ýagşy,Agabeg,ýagşy!—diýmek bilen çäklendi.

--Elbetde,ýagşy.Hudaýa şükür,ýagşy!—Ýüz-gözi-de görünmeýän Eyemyradyn günleş sesi alararaňkylygy böwsüp, pereňlä yetdi.—Ýekeden iki gowy bolar-da.”Ýekelik Hudaýa ýagşy” diýip,ýöne ýere aýdan däldirler.—Kepbede jogap sozi eşidilmänsoň,ýene Eyemyradyň özi geplemeli boldy.—Senem-ä biz diýip görgi

göryänsiň welin,pereňli molla,bizem sen diýip, az let iýemizok.Hernä niýetimiz çepbesine çöwrülip,okan namazymyz ürküzen gurbagamyza degmän durmasa ýagşydyr.

--Ýagşy!—diýip,Blokwil Agabeginiň aýdan sözlerinden özi üçin düşnükisini gaýtalady.

Blokwil Eýemyradyň ýorganyny ýazandygyny,ýassyga gyşarandygyny görmese-de, hykgyldysyndan hem «Ýa bissimilla!» diýen sözünden aňdy.»Bissimilla» onuň Eýranda-da,türkmen topragynda-da hälimi-şindi eşiden sözüdi.

--Sen ýatdyňmy?—diýip,duldaşyndan ses-üýn bolmansoň,Eýemyrat garaňkylyga sowal gönderdi.

--Man ýatma ýok.—Gülkünjirägem bolsa,garaňkylyk Eýemyrada manysy düşnükli jogap getirdi..

--Onda men-ä ýatdy bar edäýjek,pereňli molla.

Diýse-de,öwrenişmedik ýerinde Eýemyradyňam mahaly bilen ukusy tutmady

Blokwiliň Agabeginiň aýdyşy ýaly,herhal ýekeden iki ýagşy boldy.Diline oňly düşünmeseňem,ýanyň höwürlilik gowy bolýar ekeni.Üstesine-de,hem öý eýesiniň hem gul eýesiniň ogrularyň garşysyna çykмага taýyndygy,öz rahat öýünden ýaban ýatyp,sowuk giçäni köne kepbede geçirmäge döwtalapdygy,sebäpleriniň biri öz bähbidini aramagam bolsa, pereňli üçin ýakymlydy.Goňsusy geplemese, geplemesin,diline düşünmese, düşünmesin,barybir,Blokwil indi ýalňyz dälidi.

Birdenem:

--Ahwallar ýagşymydyr, pereňli molla?—diýen ses ümsümligi bozdy.

Eýemyradyň uklamandygyna begenen pereňli derrew:

--Ahwal naz—diýdi.

--«Näz» diýeni ýagşy diýdigi bolara çemeli.Hawa-da,aýalyňam näzi ýagşy bolýa-da... Şeýdip, daň atýança samraşyp ýatsa-ga,Gün dogansoň, seň türkmençe jürläbermegiňem ahmaldyr.

Adam bilen däl-de,garaňky kepbe bilen gepleşilýän ýaly bolup dursa-da,ukusy tutmaýan pereňli üçin garaňkylykdan tanyş ses gelip dursa ýagşydy.

--Sen,Jorj, öýlendiňmi?

Blokwil üç sözüň ikisine düşündi,esasy üçünjisine düşünmedi.Şonuň üçinem tutuş sowal düşnüksiz bolup galdy.

--Öýlenipmidiň diýýän men saňa.

--Düşündi ýok,Agabeg.

--Name diýsemkäm? Keýwany barmy,keýwany?

Blokwil pars dilindäki «kedbanu» diýen söze golaý aýdylan gepiň manysyny aldy.

--Kedbanu nes... Kedbanu ýok.

--Eneň barmy?

--Ene war.

--Ataň barmy?

Blokwil dymdy.

--Peder barmy, peder?—diýen Eýemyrat oňa kömege ýetişdi.

--Padar nes.

--«Nesiň» nämaýt?

--Ýok.Ýok—diýip,Blokwil derrew ýalňysyny düzetti..

--Şeýtsene, walla. Ýogsam, «nes» diýdiň, «pes» diýdiň, tapdyň bir düşnüksiz gepi..
Ýöne sen «war» diýme, «bar» diý, ba-arr!

--Ba-arr.

«Mollaçylygynyň» rowaç alýanyna begenen Eýemyrat «şägirdi» görmeýänem bolsa ýylgyrdy.

--Öz-ä boluberjek ýaly... Jorj, seň diniň näne? Musulman-a däl sen.

--Man din musulman ýok.

--Mysulman dældigiňi özüm aýtdym-a.

--Man katolik.

--Onyňa-ha düşünmedim. Aý, olam bir din ýaly zatdyr-da. Ýeri, bolýamyş-da.

--Man az Pariž, Agabeg.

--«Man» diýdygiň-ä «men» bolýa. Galanyna düşünmedim. Sen musulman bolmak islānokmy, Jorj?

--Ýok.

--Ýok diýme. Biz seni sünnetläli. Bir awunarsyň-da, musulman bolaýarsyň. Biziňem Taňrynyň öňünde sogap iş etdigimiz bolar. Bir kapyry musulman etmek haja gidip gelen ýaly bolarmyş.

--Ýok, Agabeg, man musulman ýok—diýip, esasy «sünnet» sözüne düşünen Blok wil beýleki aýdyljak bolunýan zatlary-da aňlansoň, garşylyk görkezdi.—Man musulman deýl.

--Ony eýýäm aýtdyň sen.. Aý, gardaş, ikimiziňem gepleşjek bolşymyzam häлки bir garaňky tama el bulan ýaly bolýar. Gowusy, ýataýaly-la!

Şonuň bilenem iki tarap üçinem ýeňil düşmedik sowal-jogap gepleşigi tamam boldy. Emma gije welin tamam bolardan entek daşdy. Şonuň üçin bolsa gerek, garaşylmadyk ýerden garaňky kepbede hiňlenme ýaňlandy:

«Mar-u—Şah-u jahan-ow, asly mekany-m-eý.

Jan alyp, jan berdim-ow seniň üstünde.

Hangeçende gurlan-eý, bazar-dükany-m-eý,

Çoh söwdalar gurdum-ow seniň üstünde-le-eý..

Eýemyradyň ýognasdan ýakymly sesi pereňliniň hoşuna geldi. Ol Agabeginiň göwnünden turmak isledi.

--Mar-u—Şah-u--Jahan, brawo!

--Bu zaňňar bir zadyň ugruny mälim etseň-ä aňýar-ow!—diýip, Eýemyrat özüne habar berdi..—«Mar-u—Şah-u--Jahan» diýşini gör kapyryň! Ýeri, sen Maryny nireden bilip ýörsüň diýsene!

Ara ýene dymyşlyk düşdi. Blok wil gepini oňat düşündirip bilmeýäni sebäpli, dilini dişlemeli bolýardy. Şoňa görä-de geplemegi dowam etmegi Eýemyrat öz üstüne almalydy.

--Sen näçe ýaşadyň, Jorj?—Blok wiliň sowala düşünmän dymandygyny bilýän Eýemyrat çykalga agtardy.—Ynha, men kyrk ýaşadym, kyrk! Sen näçe ýaşadyň?—Ýak, du, panç, haf, haş...—Eýemyrat parsçalan boldy.

Pereňli düşündi, düşünse-de, özüniň yigimi sekiz ýaşyndadygyny türkmençe aýtmagyň ebeteýini tapman parsçalamaly boldy:

--Bisto häşt.

--O diýdigiň näçe bolýa?

--Man..man on sekiz..

--On sekiz diýýäňmi?—Garaňkylygygyň üstüni gülki basdy.—Onyň-a bir hiliräk boldy,halypa...

İçeri alagagaraňky bolsa-da,edil gapdalyna süýşen pereňliniň barmaklarynyň näçäni görkezýändigigini Eýemyrat saýgardy.

--Şeý diýsene! Yigrimi sekiz diýseň,ynansam ynanaýaryn. Ýaňky on sekiziň welin...

Şondan soň gep-gürrüň gutardy.Gije-de bir çaka bardy.Eýemyradyň uklamagy bilen kepbäniň içi hem garaňky gije ýaly ümsümlige aýlandy.Emma ümsümlük uzak dowam etmedi.Eýemyrat şeýle bir hor çekmäge başlady welin,Blokwil horrulda kepbäniň köne sütüni titreyändir öýtdi.Esli salym kanagat edip oturan perenli ahyrsoňy «Agabeg! Agab-eg!» diýip gygyrmaga mejbur boldy,ýöne sesi Agabeginiň horrudysyndan telim esse ejiz geldi.Kepbäni sarsdyrýan öz horrudysyny eşitmeýän adam gygyrylany bilen oýanarly däl. Iki dyzynyň arasynda kellesini goýan Blokwiile aýylganç horrudyny diňläp oturmakdan başga ýol galmady.”Şu horrudly çykyp durka meni ogurlajak adamlar kepbäň içine däl,obaň icine girmäge-de ýaýdansalar gerek!”

Jahan ýagtylan badyna oýanan Eýemyrat dikeldi-de:

--Baý,nesip edenden ýatypdyrys-ow!—diýdi.—Senem ýanyň höwurlı bolansoň, rahat uklansyň,Jorj?

--Rahat! Rahat!—diýip,henizem dik oturan Blokwil ýaňsylady.—Saba haýyr,Agabeg!

--Haýyr,Jorj, haýyr!—Eýemyrat ýorgan-ýassygyny keçä dolamaga durdy.—Indi hä hiç kim gelmez-le...

Blokwil onuň düşeklerini alyp,kepbeden tizräk çykmagyny isledi.Ol öz Agabeginiň horrudysy bolmasa,ogry däl, top süýrän gelse-de,tä ýakasyndan tutulyp sürelyänçä,ýatyp ukusyny almakçydy. Ýöne ol şol gün öýlän Gowşut hanyň huzuryna-da barmalydy

* * *

Anna günüdi.Hataryň gunbatarynda bir öýde öten-geçenlere sadaka berilýärdi.

Günorta golaý Blokwil aýak ýoluna gidip gelende-de, töwerekde adam-gara görünmedi.Uly-kiçi sadaka berilýän ýere giden bolmalydy.Beýle gum-gukluk gaçmaga meýilli bendi üçin tüýs bir amatly pursatdy.Emma özüniň başga adamlar tarapyndan ele salynjak bolunýandygynyň pikiri Blokwiile,häzirlikçe, gaçmak hyýalyndan daşlaşdyrypdy.Onsoňam aýagyň astynda at ýokka, sen gündiziň günü gaçyp hirä gitjek!?

Pereňliniň kepbesine girenem şoldy welin,Akmaralyň öýüniň gapdalyndan iki sany atly peýda boldy.Olaryň biri Bibijemal tebip gelen günü şu töwereklerde köw-söw edip giden paşşyk burunly adamdy.Ony gören badyna Blokwiiliň kalbynda bir ýakymсыз duýgy oýandy.

Atlylar bet pygyl bilen gelen adama meňzemän, sarpasy belent tutulmaly myhmana çalyň edýärdiler.Olaryň at üstünde oturyşlary-da örän arkaýyndy,göwrümleri giňdi. Gelenler atdan düşenlerinde-de gaty äwmezlik bilen hereket etdiler.Olaryň biriniň elindaki ýüpe gözi ilen Blokwiiliň ýüregine galagoplyk aralaşdy.

Iki sany pyýadanyň kepba tarap ýöremekleri ýesire nähili hereket edip bilýän bolsa edibermelidigini düşündirdi. Olar kepba giräge-de, el-aýagyny baglap, agzyna letde dykansoňlar, pereňliniň edibiljek zady ýokdy, elden-dilden näme gelýän bolsa, güpbasda düşmänkä etmelidi.

Ýetip gelýänleriň biri beýlekisine:

--Kepbeden çykarman daňaly!—diýdi.

Blokwiliň ähtibar duýgusy olaryň maksadynyň manysyna düşünmäge kömege ýetişdi. Aýdylan sözer pereňlini haýdap kepbeden çykmaga iterdi. Ol daş çykansoňam lal--jim bolup durubermedi:

--Ýardam! Ýardam!—diýip, sesinde bary bilen gygyrdy.

Ogrular ýesiriň «Ýardamyndan» gypynç etmediler, ädimlerini haýallatmadylar. Emma pereňliniň soňky hereketi welin olaryň aýaklaryny duşaklady.. Özlerine tarap çenelen goşa nilli sapaňça ogrularyň doňan aýaklaryny sandyratdy.

--Bu nähili boldy?—diýip, olaryň biri zordan gepledi.

--Men-ä h-haýran—diýip, paşşyk burunly adam sakawlady.—Oň elinde sapaňça bar ahyryn! Özem goşanil.

--Ataryn! Ataryn!--diýen haýbatly ses ogrulary eýýäm atylan ýaly etdi. Olar ýesire tarap topulmaga-da, yza gaçmaga-da gorkdylar. Gaçylaýsa yzlaryndan ýetmegi ahmal gülle nilden çykmanka, öz güýjüni görkezdi.

--Ataryn!—Pereňliniň her gezek gaýtalaýan ol sözi ogrulara söz däl-de atylan ok bolup täsir etdi.

Gara öýüň gapysyndaky eňsi galgady-da, daşışıkde Mämmedöwez pälwan peýda boldy.

--Saklan, pereňli molla! Atmaweri!

«Atmaweri!» sözünü eşiden ogrularyň biri indi atylmajagyna ynanan ýaly, atyna tarap ökje göterdi. Blokwil onuň uçýan ýaly bolup ylgaýşyna, agramsyz ýaly bolup eýer gaşyna gonuşyna haýran galdy.

Ýesiriň gulagy gaýtarylgy sapaňçasyndan gözünü aýryp bilmän seredip duran maşşyk burunly adamyň gaçmaga-da gaýraty çatmady.

Onuň önüne gelip duran Mämmedöwez pälwan elindäki misli tüpeňiniň gundagyny ýere diredi.

--Ýeri, goçak, bu ne ahwalat boldy?

Maşşyk burunlynyň sesi sandyrady.

--Essalawmaleýkim, agam!

--Salama jogap gaýtarmasam-a, Hudaýdan daş düşdügim bolýa. Waleýkimessalam. Ýöne men sen ýalynyň «agasy» dälidirin. “Agam” diýen gepiňi yzyna gaýdyp al.

Şu mahal näme buýrulsa-da, garşylyk görkezmäge gaýraty ýok ogry:

--Yzyna alýan, ýaşuly!—diýdi.

Mämmedöwez pälwan ýylgyrman zordan saklandy.

--Munyň aýry gep.

Pereň sapaňçasynyň gezelip duran niliniň aşak düşenini, misli tüpeňiň gundagynyň ýere direlenini görüp, az-kem ynjalan ogry özüni birneme dürsedi.

--Agam, bir pohumysy-ha iýendiris welin...

--Şu boýuňa, şu syratyňa iň ýaramaz işe baş urubam, maňa «agam» diýmäge hakyň ýokdur. Men beýle pes adamlara aga bolýanlardan dälidirin. Şuny berk belle.

Ogry agyr göwresine gelişmeýän kiçilik edip,eginlerini gysdy.

--Hatamy öt,ýaşuly! Gaýdyp men siziň gapyňyzdan gelsem,atamyň döli bolmadygym.

--Ýaman niýet bilen gelibem göräý sen.

--Aý,oýun etdik-le,ýaşuly—diýende,maşşyk burunlynyň sapalagy gaty gülkünç bolup eşidildi.

--Garry peleň oka gelmez.O gepiňem düýpden galat.

--Gaty çynym,ýaşuly, oýun etdik.

Ýalan jogabyň ikinji gezegem gaýtalanmagy ýaşulynyň gaharyny getirdi.

--Oýun eden bolsaň,senem meň bir oýnumy görüp gal!—Goja ,bir zat gözleýän ýaly, töweregine ser saldy.Ahyr onuň nazary ojagyň gapdalynda üýşüp duran külün üstünde başşak ýatan hum çäýnekde eglendi.Düýn-öňňun gulpy,jüründigi döwlüp,çeňklenmäge-de ýaramajak çäýnek daşaryk taşlanaýypdy.

Mämmedöwez pälwan maşşyk burunla buýruk berdi.

--Hol,külün üstünde ýatan çäýnegi al-da,gel bu ýana!

Pes işde tutulan müýnli adam küle zyňlan döwük çäýnegi alyp gelmegi özüne kiçilik bilse-de,aýdylany berjay etmeli boldy.

Goja eli küle bulanan döwük çäýnekli ogryny kepäniň gapdalynda duruzdy-da,köne çäýnegi täze telpegiň üstünde goymagy buýurdy.Nähili harasadyň gopjagyny bilmäge gyssanýan ogry aýdylany derrew etdi.Täze telpegiň üstünde başşaklygyna goylan agzy gapaksyz çäýnek onuň depesine şaplaşdy ötägitdi.

--Sen ýalyda bärlik bakyp durmaga-da mertlik bolmaz.Aňryňa aýlanyp duraý.

Aňrysyna aýlanyp dursa-da,ogrynyň gorky damary hasam beter tarsyldamaga başlady.Sebäbi ol özüne göwni ýetýän mergenleriň telpegiň üstünde goýup alma,ýumurtga tüpeňleýändiklerini bilýärdi.Olar çyn mergenlerdi.Bu bolsa eli--aýagy mergenleriňki ýaly mäkäm däl,belkem, sandyrap duran goja kişi.Tüpeňiň nili dyrnagyň ujy ýaly aralyga gýsarsa-da, ok çäýnegiň aşak ýanyndaky ýeňseçukurdan giräýmeli.Maşşyk burunlynyň tutuş göwresini sandyradyň şol howpdy.

--Beýle oýny goýaly-la,ýaşuly.

--Muny goýmaly.Sen oýun eden bolsaň,biziňem oýnumyzy gör. “Garry oýnasa gaý turar.”

Mämmedöwez pälwan,ýer ölçeýän ýaly yza giň-giň ýedi ädim ätledi-de,bärsine aýlanyp,tüpeňiň gundagyny gursagyna diredi.

Gojanyň nähili oýun görkezjek bolýandygyna düşünen Blokwiili howsala gurşap aldy.Ol bir elini ýokaryk göterdi-de:

--Fo pa tire!¹—diýip, gyssanjyna öz dilinde gygyrdy.—Atma ýok,Agabeg!

--Atma bardyr,köşek!—diýip,tüpeňini çenäp duran goja parahat gepldei.—Kimiň gapysyndan gelenini ýadyndan çykarmaz ýaly edeli-dä..Hemem gaýdyp pes işe baş goşmazlygyna sapak bolar.

--Ok ýeňseçukuryndan giräýse nätjek?—diýen howsalaly sowala:

--Almytyňy aldygyň bolar-da—diýen parahat jogap berildi.

Gojanyň göwnübir jogabyny eşidensoň, bir gezek ölüp dirilen ogry yzyna aýlanyp, ýaşulynyň öňünde dyza çökmäge meýillendi.Şol mahalam mis tüpeň

¹ Atma! (fransuzça.)

gümpüldäp atyldy. Çäýnek kül-uşak boldy. Jäç bölekleri maşşyk burunlynyň eginleriniň üsti bilen dökülip, töwerege pytrady. Zenzelä gulaklary şaňlap, garaýagyz ýüzi çalymtyk jöwen reňkine aýlanan ogry çäýnek däl-de, öz kellesi pytrandyr öýtdi, göz açyp-ýumasy salymda maňlaýyndan çogup çykan gyzgyn deri ýeňi bilen süpürdi.

Blok wil çaga ýaly bolup elni çarpdy hem:

--Brawo, Agabeg, brawo!—diýip gygyrdy.

Tüpeňiniň gundagyny ýene ýere dirän goja:

--Indi sen, goç ýigit, men sowalyma jogap ber..

--M-men h-häzir!—diýip, ogry sakawlady.—Men saňa minnetdar. Cen meni ölümden halas etdiň, ýaşuly..

--Entek adyň ýadyňdamy?

--Rahymguly, ýaşuly.

--Adyňy dagy unutmadyk bolsaň, sen zor—diýp, goja ýylgyrdy.—Kimlerden bolarsyň?

--Halsähet gassaplardan.

--Mundan gelip çykdyň-ow!—diýip, ýaşuly başyny ýaýkady.—Halsähet gassabyň adyna şeýdip ys nat getirýän bolsaň...

--Sen ony tanaýaňmy, ýaşuly?—diýip, ogry gyssanýan ýaly bolup sorady.

--“Şenbe bazarynda ýat adam ýok!” Halsähet gassaby gowy tanaýan. Cen şolardan bolsaň, bu ýerden sag-aman git. Ýogsam, men seni köne kepbede bir aýlap daňyp goýmakçydym. Özüm, bar-da, iýen pohuňy Halsähet gassaba gizlemän aýt. «Mämmedöwez pälwan seň adyňa bukulanyň üçin aman goýberdi» diý. Ýene bir zady bil: azapsyz eklenç bolýan däldir..

Özüni ölümiň gyrasyndan gaýdan hasaplan maşşyk burunly adam gara öýüň gapdalynda eýesine garaşyp duran atyna tarap yöneldi. Ol egninde galan maýda jäçleri kakysdyryp barýarka-da gojanyň agras sesi yzyndan ýetdi:

--Atyň golaýyna barma, han ogul. Ony biz öz atýatagymyzda baglaýarys...

--At maňa gerek ahyryn, ýaşuly.

--At saňa gerek bolsa, ony Halsähet gassabyň özi gelip alyp gitsin. Gassaba «Goňurly Mämmedöwez pälwan dogay salam iberdi» diý özüňem.

Maşşyk burunly adam baş atdy-da, ýola tarap pyýadalap ugrady.

* *

“...Eýran hökümeti maňa ýokary nyrh töläneninden ähtinden däneni kem görmedi...”

BLOKWIL.

Kynam bolsa, gün geçýärdi, agyram bolsa, aý aýlanýardy. Ýöne geçýän günleriň, aýlanýan aýlaryň üstünde wagtdan başga ýük ýokdy-da, agram Blok wiliň gerdenindedi. Bir ýanyny bendilik, bir ýanyny ýeter-ýetmezlik gurşap alan pereňliniň ejir çekmekden ýaňa öňki göwresiniň ýary hem galmady. Ony diri gezdirip ýörenem şu günki garaňky ykbalynyň ertir ýagtylanmagyna bolan umytdy, ýeneki dogjak günleriň biri onuň gara täleýini ýagtylandyraýjak ýalydy. Emma Goňura geleli bári Gün eýýäm yüzlerçe gezek ýaşyp, yüzlerçe gezek ýalbyrap doganam bolsa, onuň pereňlini bagtly etmek üçin dogan gezegi bolmady Netijede, günlerden, aýlardan nämüt galan ýesir indi pasyllara bil

baglamaly boldy. Emma ýaz paslynyňam ilkimji günleri oňa hoş habara derek şum habar getirdi.

Özüni awşarly Ýusup hanyň wekili Abdal beg diýip atlandyryp, Maşatdam Merwe habar ýollan adamyň tekrarlamagyna görä, Eýran hökümeti fransuz goşunynyň kapraly Žorž Anri Gulibef de Blok wil bilen şertnama baglaşanam bolsa, ony öz güýjüni ýitiren diýip yglan edýändigini aýdypdyr. Ol habar pereňliniň ynam eden ýagtydan giň dünýasini garaňkylyga öwürüp, dar kep bāniň içine saldy. "Iki mün tūmene güýji ýetmeýän möhüri ulanýan şadan şa bolarmy? Özüm-ä beýle bolsa, şalygymy taşlap, gedaýçylyk ederdim.." Bu sözler Tährandan münlerçe farsah daşlykda tozap ýatan türkmen obasynda aýdylýardy. Aýdylsa aýdylybersin, onuň üçin şa-da şalygyny taşlap, gedaýa öwrülmeýärdi, iki mün tūmen tölemejek bolup, belent abraýyny dökýän möhürem sary kagyzlara basylmasyny bes etmeýärdi. Kaşan köşkte, bol-telkiçilikde ýaýnap-ýazylyp ýaşap ýören Nasret diniň ähli pişesi Goňur mülkünde ýarym aç, ýarym ýalaňaç gün bilen oňnut edip ýören kapralyň aladasyny etmek dāldi.

Uly ýurduň patyşasynyň adyndan möhür basylan umydyndanam boş çykan ýesire indi başga, resmi möhüre derek adamçylyk duýgusynyň möhürsiz rehimdarlygyna bil baglamak ýollaryny gözlemek galýardy. Olaryň birinjisi, öz ýagdaýy barada Fransiýadaky agramly tanýş-bilişlere habar ýetirmek, ikinjisi hem türkmen serdary Gowşut han bilen ýüzbe-ýüz bolmak ýoludy. Ol iki ýoly biri-biri bilen baglaşdyryp hem boljakdy. Pariže habar ýetirmek aladasyny pereňliniň özi edenden Gowşut hanyň üsti bilen amala aşyrylsa, tiz hem bāhbitli bolmagy mümkindi.

Abdal handan ýakymсыz habar geledi bāri geçen bir hep dāniň ýedi gününüň ýedisini-de Blok wil Eýemyrat Agabeginiň gulagyny gazamak bilen geçirdi. Ahyr Māmedöwez pālwanyň kömegi bilen Gowşut hanyň huzuryna düşmāge ijaza gazanyldy. Ýöne Eýemyradyň möhüm hasaplamagy bilen han huzuryna Māmedöwez pālwan hem gitmeli edildi.

Şeýlelikde, Māmedöwez pālwan bir gün ir bilen pereňlini yzyna tirkāp Goňurdan Hangeçene ugrady. Gojany ýeke goýbermek islemedik Eýemyrat hem olara goşuldy.

Ýolagçylar atlanmanka, şeýle bir waka boldy. Māmedöwez pālwan entek öýünden çykmandy, Eýemyrat bolsa atýataga tarap gidipdi. Daş çykan Blok wil agabeglerine garaşyp, kep bāniň işiginde durdy. Şol mahal suw almak bahanasy bilen guýa gelen Akmaral pessaý ses bilen:

--Jorj, menem şu gün daýymyň mallaryny sagyşmak üçin ýazlaga gidýän— diýdi.—Üç hepde gowrak eglenmeli bolar. Eger görüşmāýsek, öz iliñe aman bar. Agyradyňam, ynjadyňam, ýöne bizden razy bol. Alla seniň ýoluňy ak etsin!

Blok wil zordan:

--Men tā gözüm ýumulýança, sizi unutman, Akmaral. Alla siziñem bagtyňyzy açyk etsin! Siz maña doganlyk ýagşylygyny etdiñiz...—diýmāge ýetişdi, başga diýjegini diýip bilmedi. Māmedöwez pālwan ardynjyrap, daş çykdy, atýatak tarapdan Eýemyrat göründi.

Guýudan suw çeken Akmaral Blok wile soňky gezek nazar aýlady. Pereňli onuň owadan hem gamgyn gözleriniň nemlenendigini görüp galdy. Nemlenensoň, gara gözler ozalkylaryndanam owadan bolup göründi. Pereňli ýuwdundy. "Söýülmān, söýmān, guwanylman, guwanman armanly garramaly bu ajaýyp gara gözleri men hiç mahal unutman. Mydama hasrat bilen ýatlaryn..."

Obanyň gündogaryndaky düzlügi jähekläp oturan gamyşlygyň öňünde adamlar ýap gazýardylar. Otlanan çöp-çalamyň töwerege ýaýran tüssesi ýuwaş şemala goşulyp burnuňa dürli tagama ýugurylan ýaz ysyny getirýärdi. Ýaz paslynyň şu döwri Blokwiiliň iň bir gowy görýän mahalydy. Şu mahal ol öz ilinde bolan bolsa, dost-ýarlary bilen atlanyp awa giderdi, agşamlygam şady-horram bolup, aw etinden lezzet alardy.

Häzirem şol gowy görülýän pasyl. Häzirem Blokwil atyň üstünde. Häzirem onuň ýanynda ýoldaşlary bar. Ýöne bu ýaz paslynda kapral awa çykmandy-da, öz ykbalynyň gowulanmagynyň aladasyny etmäge çykypdy. Ykbal her kimiň özüniňki. Emma onuň gowy ýa-da erbet bolmagynyň çözgüdi, köplenjem ykbal eýesinden müň paý pes haýsydyr bir näkes kesekiniň elinde bolýar. Ol hem seniň ykbalyň jylawyny hanja çekesi gelse çekýär, seni oýnaýar, gynaýar, seniň üstünden gülýär, şondanam lezzet alýar. Onuň çekýän lezzeti bolsa seň üçin ezyete öwrülýär. Durmuşyň iň kaş oýunlarynyň biri hem şol. Bu gün seniň ykbal jylawyňy tutup oturan keseki saňa näme jogap berer? Öýläň ýa-da agşamlyk sen nähili jogap bilen yzyňa dolanarsyň?. Parižiň etegine awa gitmäge, şady-horramlyk bile aw etini iýmäge umyt dörärmä ýa-da.. Ýa-da sen ýene şol köne kepbe dolanyp, ýene şol ölmez-ödülik owkat bilen ýaşamaly bolarmyň?.. Şeýle aladanyň astynda galan Blokwiile häzir şol söýülýän pasyl hem täsir etmeýärdi, ýazyň mymyk şemaly-da.

Blokwil ýarym ýyl töweregi türkmenleriň arasynda ýaşap ýörse-de, henize çenli olaryň geplemsegine gabat gelmedi. Ol beýle ýagdaýy mekirlilik diýip düşündirjeginem, gün-güzeran dolandyrmaklygyň hupbatlygy bilen baglaşdyrjagynam bilmeýar. Ahyr ol beýle ýagdaýy döwrüň göýan tagmasydyr diýen netijä gelýar. Hut baş ýyl mundan ozal Saragtda uly gandöküşlik boldy. Ilatyň jan sanyna görä baha berseň, wepat bolanlar uly döwletleriň uly çaknyşykda wepat bolanlarynyň sanyndan az däl. Düýnki gajar çozuşynda hem şeýle. Iki urşuň jemine görä tekelerde kimdir biri wepat bolmadyk öý ýok diýen ýaly. Onsoň olar nädip kän geplesinler. Belkem dünýäden ötenleriniň ruhuny hormatlap az gepleýändirler, mydama şolar hakda pikir edýändirler.

Gününiň köp mahalyňy köne kepbede geçirip, adamlar bilen seýrek gürleşýändiginden bolsa gerek, aslynda köp geplemeklige-de hormat göýmäýän Blokwil dymmalýgy-da gowy häsýet hasaplamaýar. Ol dymmalýgy adamyň aýtmaga öz pikiriniň bolmazlygy bilen baglaýar. Ol oňa şu gezek Parižden çykansoň, has-da göz ýetirdi.

Bu saparam tä Mary galasynyň diwarlary görünýänçä ýol geçilse-de, üç atlynyň arasynda gep-gürrüň bolmady diýen ýaly. Mary tarapdan atly, eşekli, arkalary ýükli pyýadalap gelýän adamlaryň köpüsi Mämmedöwez pälwana salam berýär. Goja-da salam alyp geçiberýär. Şonlukda, salamdan başlanýan gepleşik salam bilenem tamam bolýar.

Blokwil türkmenleriň tanyşu-nätanyş bilen salamlaşmak däbini halaýar. Parižde beýle däl. Ynha, goja bolany sebäpli Mämmedöwez pälwana hemme kişi salam berýär. Ýogsam, ýolugra gabat gelýänleriň hemmesiniň ony tanamaýandygy belli ahyryn. Ol gowy. Ýöne dymmaklaryny welin Blokwil halamaýar. Dymanlaryndan-a Eyemyrat Agabegin köne kepbede hiňlenişi ýaly aýdym aýtsalaram gowy bolardy. Nätkjek-dä, bir ilden başga bir ile, onda-da ýesir düşensoň, şol ýeriň ýagdaýyna görä bolubermeli-dä.

Marynyň etegindäki şor aýmança kän adam ýygnanypdy. Atlylar üýşmeleňe golaýlanda itleriň wagyrdysy eşidilip başlady. Itleriň wagyrdysy, çyňsamasy adamlaryň şowhunyny bassa, birdenem tersine bolýardy.

Ol ýerde näme bolup geçýanini Blok wil ýanyndakylardan soramazdan bilýär. It uruşdyrylýar. Gündogaryň döp-dessurlaryndan Blok wiliň halaýanam bar, halamaýanam. Halamaýanlarynyň arasynda iň ýigrenýäni adamlaryň it uruşdyrmasy. Ol it uruşdyrylyşyna Tähranyň ortasynda-da, Maşadyň eteginde-de, Horasan düzlüginde-de kän gabat geldi. Pereňli adamlaryň it uruşdyrmakdan lezzet alyp bilişlerine asla akyl ýetirmeýär. Iki sany it uruşýan mahaly, adamlar öz çagalaryny göz önüne getirmeýärlermi?

Durmuşda düşnüksiz zatlar kän. Seniň görmek islemeýän adamyň, görmek islemeýän zadyň her ädimde diýen ýaly gabat gelýär. Blok wil hem islemeýän, asla ýigrenýän zadyny, görmek islemeýän zadyny görmeli boldy. Onuň agabegleri at başyny it uruşdyrylýan tarapa çekdiler.

Goňurdan gelenler at üstünde bolany sebäpli, ortada bolup geçýän waka adamlaryň üstaşyry hem görnüp durdy.

Ana, kellesi öküzçäniň kellesine çalymdaş, aýaklary ýogyn, ekiztaýy ýaly meňzeş iki iti öňe itekläp göýberdiler. Iki aýakly eýeleriniň göwnüni awlamak isleýän dört aýakly iki dogan garpyşdy. Süňk gemre-gemre yitelip giden dişler işe girişdi. Itleriň ikisiniňem eňeginden gyrmyzy gan syrykmaga başlady. Garpyşyk esli dowam edensoň, itleriň biri ýan berdi. Emma beýlekisi ganly bokurdagy çeynemegini bes etmedi.

Garpyşykdan nazaryny sowan Blok wil märekäni synlady. Uludan kiçä adamlaryň hemmesi iki sany jandaryň biri-birlerini hem özlerini gynaýşyndan lezzet alýardy.

Ýan beren köpegiň eýesi almak islän baýragyny görmäge derek öz itiniň çeynelip duranyny görensoň, haýwanyň mundan artyk gynalmagyny islemän, ýeňlişi boýun aldy.

It urşuna eminlik edýän adam iki elinem ýokaryk galdyryp, edil it dal-de, özi ýeňen ýaly şowhun turuzdy.

--Owez gelen ýemreliniň köpegi rüstem çykdy!

Emin üçin Öwez gelen ýemreliniňmi ýa başga biriniň köpeginiň ýeňiji bolmagynyň parhy ýok. Emin üçin iki it uruşsa bolýar. Emin iki haýwanyň ganlaryny dökmeğinden keýp alýar. Eminiň ýüregi şeýle ýürek.

Owez gelen ýemreli diýilýän adama bir kişilik keteni baýrak berildi. Şondan soň Mämmedöwez pälwan atynyň jylawyny silkdi. Şol hereketi üçin pereňliniň önünde onuň ozalam pes däl abraýy ýene beýgeldi.

It urşunyň tomaşaçylary yzda galdy. Emma esli ýere ýetilýänçä, olaryň şowhuny welin eşidildi durdy.

Ýolboýy dymyp gelen Mämmedöwez pälwanyň dil ýarmagyna it urşy sebäp boldy.

--Gördüňmi, pereňli molla? Adam diýilýän iki aýakly wagşy iki sany dört aýakly aňsyz haýwany uruşdurdy. Ikisem gan dökdi. Olaryň biri baýrak aldy, biri almady. Nä baýrak alan ite şol keteniden kürte tikiler öýdýäňmi?—Pälwan aga öz sowalyna-da özi jogap berdi-- Ketenini haýwany urşa itekläp, ganynyň dökülmegine sebäp bolan gurrumsagyň hatyny geýer. Akmak hatyn bolsa ol keteniniň nähak gan üçin günä gazanylyp alnandygyna gynanmazam. Gaýtam, begener, özi ýaly hatynlaryň önünde öwner. Ana saňa bu heýýatyň düşnüksizligi, pereňli molla. Ýaňky-ha it ekeni. Adamlary

uruşdyrybam gan saçanyň däl-de, gan saçdyranyň hatyny keteni geýýär. Ana, saňa bu heýýatyň kaşlygy, pereňli molla. Sen ony bizden gowy bilýänsiň...

Mämmedöwez pälwanyň agramy Blok wil üçin ýene birneme agraldy. Ol şeýle hormatly adamyň özi bilen pikirdeşdigine begendi. Ýöne ol gojanyň aýdan sözleriniň özüne näme dahylynyň bardygyna welin düşünmän galdy. "Ýa bu hem meni söweşden soň serpaý geýýän hasaplaýarmyka? Belki, şeýledir... Wah, dana goja, uruş sebäpli, men serpaýa derek ot bilen ýalyn geýdim ahyryn. Ony hiç kim bilmese-de, sen bilmeli. Hany seniň danalygyň!?"

Blok wiliň çak edişine görä onuň dana hasaplaýan gojasy han huzuryna eltýän ýola gaty belet ýaly. Ol hiç kimden ýol salgyny hem alman, maňlaýny galanyň günbatar diwaryna diränsoň, birneme saga sowuldy, her ýer-her ýerde, güne ýanan köne kömelek ýaly garalyşyp oturan öýleriň gapdalyndan sürübem Murgap derýasyna çykdy.

Murgaba ýetilensoň, Hemze Mürzäniň buýrugy bilen çeken kartasyny göz önüne getiren Blok wil niräniň hiredigine düşündi. Derýanyň çep kenary burkaz mülki, sag kenary hem gökje mülki bolmaly. Eýran goşuny derýanyň çep kenaryny syryp, şu ýerden Garaýaba tarap geçipdi. Mämmedöwez pälwan sag kenara çykyp, ýüzüni günbatara tutdy. Emma ol pereňliniň çak edýän mülküne ýetmän, derýadan taýagatymda ýerleşýän çaklaňja hatary gabatlady. Şol hatar Gowşut hanyň hem onuň dogan-garyndaşlarynyň oturýan ýeri bolmalydy.

Hataryň gyrasyndan girilende, Blok wil baş hanyň öýüniň haýsydygyny çen bilen belledi. Ortarakda, beýlekilerden haýbatlyrak ýaly bolup görünýän ak öýüň önünde kepbe däl-de, işigi eýwanly kerpiç jaý bardy. Pereňli şony göz önüne tutýardy. Ol ýalňyşmady.

Eýwanly jaýyň otuz-kyrk ädim ilersinde dört-bäş sany at dur. Ol hem çaklanan öýüň baş hanyň gapysydygyny aýdýar. Atlaryň hemmesiniňem eýerlidigi iş bilen gelen adamlaryň bu ýerde uzak eglenmejekdiklerini duýdurýar. Pereňliniň ol çaklamasy hem dogry. Häzir Gowşut han uzak obalardan gelen ýaşulular bilen gürrüňleşip otyrды.

Goňurdan gelen adamlaryň önünden çykan ýaş ýigit salamlaşdy-da, atlary nirede baglamalydygyny salgy berdi. Soňra ol myhmanlary ak öýe çagyrdy.

--Edil şu pille-hä han aga aladaly. Men ona kimleriň gelendigini aýtmaly.—diýip, ýigit myhmanlary gyzyklandyrýan sowala soratman jogap berdi.

--Goňurdan Mämmedöwez pälwan geldi diýäý, inim. Ýanynyň hemrasam bar diýseň, özi ýatlar. Ozal duýdurylan bolmalydyr.

Ýaş ýigit çykyp gidensoň, Blok wil silkme telpegiň astyndan içerini synlady. Göz eglener ýaly üýtgeşik zat yok. Onuň ilki ünsüni çeken gözenek täriminiň yokarsyndan asylgy duran egri gylyç boldy. Gylyjyň gyýny sünnälenip haşamlanandy. "Gowşut han şu gylyç bilen söweşe girdimikä?"

Eli hum kündükli ýene bir ýigit geldi.

--Agalar, gola suw almakçymysyňyz?

--Almaly bolar—diýip, üç adama derek bir Mämmedöwez pälwan jogap gaýtardy.

..Orta saçak atyldy. Blok wil düýeýüň saçagy gapydan giren badyna görüpdі. Ol ýoldaşlarynyň beýle hereketi nähili görjekdikleri hakda-da oýlanman, orta atylan saçagyň daşyny emay bilen elledi.

Onuň hereketini synlan Mämmedöwez pälwan:

--Muňa saçak diýilýä—diýip ýylgyrdy.—Parsça desterhan bolýa.Dolanyp goýulsa, içine garynja-da aralasyp bilmeýä.Özem düýe ýüňünden edilýä.

Hemme zat bilen gyzyklanýan Blok wil:

--Näme üçin düýe ýüňünden?—diýip sorady.—Başga haýwanyňkydan edilse, bolmaýarmy?

--Aý,etseň bolmanam durmaz.Ýöne düýe bir arassa,Hydyr gören mal-da.

Blok wil baş atdy.

Düýeýüň saçak açylan badyna ýyly nanyň ysy burnuna uran Blok wiliň mydama açyk işdäsi hasam oýandy.

--Bissimilla!—diýip,goja iki döwüm alansoň, tegelek nany pereňlä uzatdy.

Blok wil bu ýerde ýaşulynyň hereketini gaýtalamalydygyny,özi hem çörekden iki döwüm alansoň,Eýemyrada geçirmelidigini bilýärdi.Emma ol däbi bilmeýän kişi bolup,çörekden el ýalysyny bölüp aldy.

Eýemyrat agasynyň ýüzüne garady.

Mämmedöwez pälwan hiç zat görmedik kişi boldy.Gaýtam, ol:

--Molla pereňli,çaýam içip otur!—diýip,pereňliniň kâsesine çay guýdy.

Esli salymdan soň myhmanlary ilki garşylan ýigit ýene gapydan geldi.

--Han aga size garaşýa,agalar!

Goja bilen Blok wil ýaş ýigidiň yzy bilen gitdi.Ozal şeýle wadalaşylandymy - nämemi,Eýemyrat ak öýde galdy.

... Öý eýesi gelenler bilen salamlaşyp,saglyk-amanlyk soraşylandan soň,derrew esasy gürrüňe geçdi.

Gowşut han köne tanşy Mämmedöwez pälwanyň näme iş bilen,haçan gelýändiginden öňünden habarly bolany üçin, parsça bilýän dilmajynam çagyran ekeni.Ol öňürti dilmaja ýüzlendi.

--Myhman arzyny beýan edibersin!

Hanyň ýüzüne göni garap oturan Blok wil:

--Merhemetli jenap Gowşut han!—diýdi.—Egniňizde uly ilin agyr aladasy,şeýle hem welaýatyňyzda münlerçe gajar bendisi barka-da,meni belent huzuryňyzda kabul edýändiginiz üçin size çaksiz minnetdarlyk aýtmaga borçludyrn.Ony men özümi size garşydaş däl döwletin raýatydygym bilen hem baglamak isleýärin.

Blok wil öz ömür ýoluny uzakdan-uzak gürrüň bilen dowam eder öýdüp çaklan Gowşyt han onuň sözüne dyngy bereninden peýdalanmak isläp:

--Men siz hakda eşitdim--diýdi.—Abdal beg diýilýän kişiniň Maşatdan gönderen habarynam bilýän.Elbetde,beýle ikidillilik Nasretдиниň ilkinji ähtiýalanlygy bolan bolsa, soňkusyna geňirgenerdik. Nasretdin şanyň mertebesi belent hasap edilýän möhüride,edil öz kalby ýaly,wadasyna wepasyzdyr.Biz onuň şeýledigini ozaldanam bilýärdik welin, segsen sany aksakalymyzy maslahat bahanasy bilen çagyryp,aýatda,megerem, heniz bolmadyk ejizlik edeli bäri-hä...

Hanyň Abdal bege çenli habarlydygyna göz ýetiren Blok wil aýtmaly hasap edýän zatlaryny birneme gysgaltmaly diýen netijä geldi.Indi oňa esasy maksadyny beýan edäýmelisi galdy.

--Merhemetli Gowşut han,şa möhüriniň ähdiýalandygyna göz ýetirenimden soň, men şa däl adam bolan siziň gapyňyzdan gelmäge mejbur boldum.Siz maňa ýardam etmeli..

Gowşut hanyň köpmanyly garaýşy Blokwiň buýruk ýaly bolup ýaňlanan sözlerine düşündiriş talap etdi.

--Siz meniň gury ýaly gepime, elbetde, ynanmanam bilersiňiz. Ýöne ynanarsyňyz diýen umyt edýärim. Men türkmen, türkmeniň hany bolan size hyýanatly adam däl. Meniň siziň ilinize düşmegimem ykbal işi. Men ýagdaýy beýan edip, Merw hanynyň adyndan Fransiýanyň hökümetine hat ýazylmagyny isleýärim. Ol hat maňa tölenmeli puluň tiz gelmegime ýardam ederdi.

Gowşut han dymdy. Ol dymmak bilenem myhmanynyň näjüre adamdygy hakda özüçe many çykarjak bolýardy. Blokwiň döwlet derejesinde gep açyp, gaty ynamly gepleýşi, özüni adaty bir harby adamdan ýokarrak tutýan ýaly bolşy, hany ol baradaky önki pikirlerine gaýtaryp getirdi. Gowşut han heniz hiç kimiň ýanynda öz aýgydyny beýan etmedigem bolsa, Blokwi hakda ilki eşiden badyna başgaçarak pikir hem etmän durmady. Ony başga-başga maksatly adamydyr öýtdi. Çünki adaty bir harbynyň üç-dort dil bilmegi, onuňam Mara çozan Eýran goşunynyň arasy bilen tötänden bu ýere gelmegi birneme münkürlük hem döretmän durmaýardy. Çünki dünýäniň, Orsýet, Pereňistan, inlis yaly döwletleriniň äleminiň bähbit geläýjek ýurtlaryny biri-birinden öň eýelejek bolup ýygyn edýändiklerinden türkmen hany habarlydy. Üstesine-de, şeýle derejedäki sowatly kişä türkmeniň ökderäk mirabyňyňam başaraýjak işini amala aşyrmak tabşyrylyp, uly ýurduň şasynyň derejesinde gepleşilip, onuň bu ýere ýollanmagy onçakly ynanyljak waka däl. Şonuň üçinem Gowşut han Blokwi barada eşidenden hiç bir türkmeniň hyýalyňa gelmeýän başga bir pikir edipdi. Pereňistanly bolmagyna garamazdan, türkmen hany, näme üçindir, Blokwi inlis jansyzydyr hasap etmek isleýärdi. Gowşut nan daşyndan dymda-da, içindäki şol pikirler, çaklamalar dymmaýardy. Bolsa-da, hanyň dymmagynyň her sekundy Blokwi üçin onuň ýesirlikde oturýan tutuş bir günü ýaly uzaga çekdi.

Kän garaşdyran han gepläp başlady:

--Öňi bilen-ä, biziň çakylygymyza görä bu ýere myhmançylyga gelmedik raýaty üçin Pereňistan ýaly uly döwlete hat ýazmak gelşiksiz bolardy. Soňundanam, beýik döwletiň raýaty Merw hany bilen däl-de, Eýran şasy bilen kepilnama baglaşypdyr ahyryn. Şoňa görä hem beýik döwlete haty biz ýazman, kepilnama beren şanyň özi ýazsa, dürs bolardy. Şeýle hem Nasretдиниň öz wadasynda tapylmak üçin ýazmaly haty sizi azat ederdi, hemem bizi ýerliksiz hat ýazmak bilen düşjek gülkünç ýagdaýymyzdan gutarardy...

Esasy mesele hasap edýänine islemedik jogabyny alan Blokwi şol jogap bilen kanagatlanyp gaýdybermeli däl. Ol öz arkasynda Eýran, Owgan ýaly hem däl-de, olardan has belent döwletiň durandygyny nygtaý, şonuň bilenem türkmen hanyny başgarak äheňden gopmaga imrikdirmek isledi:

--Merhemetli han, siz Fransiýanyň nähili döwletdigini bilýänsiňiz. Meniň özümem, siziň diliňizde aýtsam, şa köşgüne golaý maşgaladan bolmaly..

Guruljak bolunýan syýasata, myhmany sözüni tamamlamanka düşünen Gowşut han ýatyma görä ýatmaly etdi:

--Biz adamlara köşge golaýlygy, daşlygy bilen baha bermeýäris. Biz ilde şa-da ýok, köşk-de. Biz elimize düşen düşmanyň hemmesine «ýesir» diýýäris.

Handan beýle jogap alaryn oýmedik Blokwi goranmaga çalyşdy.

--Men siziň topragyňyzy basyp almaga gelmedim. Men size duşman bolup gelmedim. Bu topraga düşüp eden işim, parsalaryň tabşyrygy bilen edilen bolsa-da, siz üçinem bähbitli iş, merhemetli han.

Gowşut han çep elini çalaja ýokary galdyrdy.

--Öňi bilen-ä, siz nähili bähbitli iş edenem bolsaňyz, ol biziň duşmanymyzyň bähbidi aralyp edilen iş. Biziň duşmanymyzyň bähbidini arap iş eden adamyňam bize dost bolmaýandygyny özüňizem bilmelisňiz. Şeýle hem bize bähbitli iş diýýäniňizi biz sizden haýýş etmändik. —Han myhmany hörpüni gaty ýokardan tutup oturmazy ýaly, ol düşünse gerek diýen çak bilen gizlin saklap ýören syrynyňam bir çetiniň üstüni çalarak açyp galmagy kem görmedi. —Siziň bu toprakda bitirmeli bolan işiňizi Eýrandan başga-da islendik döwlet buýrup bilerdi. Ýöne häzirligçe ol ýumuş Eýranyň ady bilen baglanyşýar. Çünki şu mahal biziň üstümize dökülen islendik diýilýän başga döwlet däl-de, hut Eýran döwleti...

Blokwil geplemedi. Şonuň üçinem baş han sözünü şeýle dowam etdi.

--Ýene bir gep. Biziň ylymsyz, bilimsiz miraplarymyzyň çeken ýap, çilleriniň ýagdaýyna göz ýetirmegi Nasretdiniň in bisowat adamlary-da başarardy. Ol iş üçin artykmaç harç-harajat tölenip, telim dil bilýän, ylym okan bir kesekiniň biz ile iberilmeginiň syry hakda-da oýlanmaga bizde esas bar...

Blokwil hanyň ýüzüne mekir nazar bilen garady, ýöne nazary özüniňki ýaly manyly nazar bilen çaknyşansoň, ýüzünü derrew aşak saldy. Ol türkmen hanynyň edýän çakyny tassyklap, mertlik edip bilmese-de, öz-özüne: "By çölüstanda beýle adamlar nädip döreyärkä?!" diýen sowal bermäge mejbur boldy.

Şeýlelikde, pereňli ýesir türkmen hany bilen gep atyşyp peýda gazanmajakdygyna göz ýetirdi. Onsoňam ol oýlanyp görýär welin, han hem özüçe mamla. Bolsa-da, ol han huzuryna düşenine görä, indi gaýdyp bolmajak häzirki mümkinçilikden her edip-hesip edip bähbit aramalydy. Ol hem häzirligçe-hä başartmaýardy.

Gapyda peýda bolan ýigit:

--Han aga, Ahaldan iki sany aksakal geldi! —dýýdi.

Baş han Blokwiliň ýüzüne seredip oturyşyna habar getiren ýigide:

--Garyndaşlaň atyny baglaň, ýadawdyrlar, çay-suwuna serediň! —diýdi-de, öňki gürrüni dowam ediberdi. —Biz sizi özümize duşman okunamzok. Türkmeniň garşysyna ok atmanyňyza-da ynanyp bileris... Men şu ilde baş han bolsamam, gapymda ýesir saklamok. Men şy ilde baş han bolsamam, gapysynda bendi saklaýan adama «Bendini azat edip göýber!» diýip bilemok. Çünki dek düýn duşmana garşy göreşiň diýip halka ýüzlenen han bu günem duşmanyny gan döküp bendilige öwren ile tersine buýruk berse, nähili bolar? Ýesir saklamagam, ýesiri satmagam, ýesiri azat etmegem düýnki duşmany ýesirlige öwürmegi başaran ilin öz işi.

Ýesire seredilip aýdylan ol sözler ýesir saklaýan Mämmedöwez pälwana-da berilýän jogapdy. Megerem, ol sözler hanyň soňky sözleri bolmalydy. Ony şeýle bolsa gerek diýip çaklan Blokwil:

--Men siziň daşyňyza syýasat toruny gurjak bolamok, merhemetli Gowşut han —diýdi. --Ýöne meniň beýik Fransiýanyň ogludygymy welin siz unutmaň...

Pereňliniň sesi buýruk ýaly bolup ýaňlansa-da, Gowşut hanyň sesi parahat çykdy.

--Men hiç zady unudamok. Siziň ýaňky sözi indi üçünji gezek aýdýanyňyzy-da unudamok.. Belkem, siz öz beýik döwletiňiziň goçusyňyz. Men oňa ýnanýan. Ýöne

sizem biziň kiçijik ilimiziň kiçijik dagydygymyza ynanyň. Biziň ilde “Goç näçe güýçlem bolsa, kiçijik dagy-da süsmez” diýen gep bar. Sizem şony ýatda saklasaňyz, belki-de, nepi deger...

*   *

Baharyň gelmegi bilen gije gysgalyp, gündiz uzaýanam bolsa, Blok wil üçin tersinedi. Gün ýaşan badyna başlanýan, mahaly bilen gutarmaýan tukat gijeleri geçirmek oňa gaty agyr düşýärdi. Gündiz ugruna, näme-de bolsa, bir güýmenje tapylýardy.

Öz haýys etmegi bilen Eýemyrat goňur Blok wiliň eline pil berdi, etmeli işi görkezdi. Ýaz howasynda kebzesini derledip işlän pereňliniň süňni birneme ýeňledi. Ozal daýhançylygyň nämedigini asla bilmeýän kapral ýer agdarmagam öwrendi, joýa gazmagam. Ol iki-üç hepdäniň içinde bir tanap ýeri gyzyly dörjük edip çykdy. Bu iş gündize degişlidi. Agşamlaryna bolsa ýene şol aýyrganç içgysgynçlyk başlanýardy.

Soňky mahallarda uzyn gijede üç-dört sagatdan kän uklamaýan Blok wil öz saglyk ýagdaýyndan howatylanyp başlady. Peýda bolan kellagyry mahaly bilen aýrylyp gitmänsoň, ol beýnisine zeper ýeter öýdüp gorkdy. Ukynyň köp böleginiň ornuny alada, pikir, arzuw-hyýal eýeledi. Berýän netijesi bolmasa-da, pereňlini akylyndan azasdyrman saklaýan ýene şol arzuw-hyýaldy, bir eden arzuwyndan netije bolmajagyna göz ýetirse, başgasyna geçýärdi. Ol bir başlanan gow-u--erbet zadyň hökman gutaryandygyny, hiç zada mätäç däl şalaryňam ölýändigini, hiç mahal mizemez diýlip gurulýan altyna barabar kösgi-eýwanlaryňam ahyr gara guma garylýandygyny ýatlaýardy. Şeýdibem, ol hupbatly hakykat bilen süýji arzuwyň arasyndaky gysgajyk ömrüni uzaldýardy.

Bu gün Blok wili Agabeginiň garyndaşlarynyň biri diläp alyp gitdi. Garyndaşyň öýi bu ýerden iki mellek gündogardady. Pereňli dörtgyraňdan garaýagyz pyýadanyň yzyna düşüp barýarka, öz sataşyp ýören günü barada oýlanyp, aýy ýylgyrdy. Haýsydyr bir ýarym çarwa, ýarym çomry adam fransuz kapralyny, orak, aňňal, pil, çarşak hökmünde diläp gelen garyndaşyna işledip peýdalanmagy üçin berip goýberýär. Üstesine-de, kapraldan şol işi etmek isleýändigini ýa-da islemeýändigini soramalydyram öýtmeýärler. Kapralyň indi öz pikiri, öz sözi bolmaly däl, agabegler näme diýseler, şony sesini çykarman edibermeli. Başga ýol, gaýry cykalga ýok.” Gul bolup doglup, gul ömüre kaýyl bolup geçýänleriň ýagdaýy nähilikä? Ýa-da şol kaýyllyk hem.. Adam gul bolup dogulmaýar ahryryn. Ol doglandan soň gula öwrülýär-ä. Onuň gul bolup dogulmagy kanun däl, gul bolup ölmegi emeli döredilen kanun.”

Eýemyradyň garyndaşy Blok wili ozal ýary gazylan döläniň işini tamamlamak üçin dilän ekeni. Ol ýesiriň eline pil berensoň, hojaýyn bolup sesini gataltdy, tabşyryk berdi, şeýdibem, öýüne girip gitdi.

Az salymdan töwerekden peýda bolan oylan-uşak pereňliniň daşyny gurşap aldy. Olar gapdalda ýatan uzyn ak töňňäniň üstünde hatar bolup oturdylar-da, ýesire tarap seretmäge başladylar. Ýygananan çagalaryň hemmesi hem garaýagyzdy, eşikleri-de horaşady. Olaryň bolup oturyşlaryny synlan Blok wil özünden erksiz ýylgyrdy. Çünki ak töňňäniň üstüne düzülen garaýagyz uşaklar oňa höwürtgäniň agzynda hatar oturyp, eneleriniň iýmit getirerine garaşýan garlawaç çagalaryny ýatlatdylar.

Edilmeli işiň üçden bir bölegi hem gutarmanka, gara dere batyp daş çykan Blok wil:

--Biýo, gel!—diýip, oylanlaryň eke-tokarak birine parsça, türkmençe ýüzleneni-de az gören ýaly, “bärik gel” diýen manyda elini hem bulap goýberdi.

Çagyrylan oglan ýesiriň edil alkymyna baryp durdy. Blok wil oglanyň bedenini başdan- aýak öwrenmek isleýän ýaly, dabanyndan depesine çenli howlukman gözden geçirdi-de, ahyram onuň hut düýn-öňňun iňňeden çykan owadan tahýasynda nazaryny saklady.

Ýesire döle gazdyrýan hojalygyň ýaş hem örän owadan gelni bilen tirkeşip öýden çykan eli tabakly Akmaral gapydaky ýekedüýp tut agajynyň şahasyndan asylgy süzmehaltanyň ýanyna gelip durdy.

Blok wil häzir olara känbir üns bermese-de, ilki görende owadanlygyndan başga-da, siňe seretseň, çep aýagynyň üstüne biraz ýemseýändigini bildirýän gelni ozaldanam tanaýardy. Sebäbi owadan gelin her gün Eýemyradyň gapysyndaky guýudan bir gezeg-ä suw çekip gaýdýardy welin iki sapa gatnaýan wagtlyry-da bolýardy.

Ýesir öýden çykanlara ullakan üns bermedigem bolsa, öýden çykanlaryň biri -- Akmaral welin süzmehaltanyň gapdalynda tutup duran tabagyna däl-de, diňe döle gazylýan ýere tarap seredýärdi.

Blok wiliň tahýa gaty hyrydar göz bilen garaýandygyny duýan oglanjyk kellesinden çykaran başgabyny oňa uzatdy. Ýesir ilki-hä tahýany üns bilen synlady, keşdeleriniň üstünden barmaklaryny ýöretti, geň galyp başyny ýaýkady, soňam ony kellesine geýdi. Uly adamyň oglan tahýasyny geýenini gören çagalar, heniz bolmadyk bir gyzykly waka tomaşa edýän ýaly gyzyly-gyran gülüşdiler.

Ýedi-sekiz ýaşly oglanyň kellesine ölçelip tikilen tahýa uly adamynyň başyna kiçeňräk gelyärdi. Emma kellesi türkmen tahýaly fransuz ýesirini, bolýan wakany ýeke düýp daragty penalap synlaýan Akmaralyň gözüne Blok wil fransuzam däl, ýesirem däl. Ösgün buýra saçyny hasaba almasaň, ol orta barmak ýaly saryýagyz türkmen ýigididi. Akmaral özüniň ýetişen gyzdygyny duýup başlanyndan saryýagyz ýigitleri gorse tolgunýardy. Akmaral ol ýigidi gyzyk joşguny şu mahala çenli hiç kim tarapyndan hyjuwy köşeşdirilmedik zenanyň atygsap duran ýiti gözünüň görgürligi, hyrydarlygy bilen synlady. Synladygyça-da ol özüni ýitirýän ýaly ýagdaýa düşdi, kalbynda bolup geçýän ýakymly gozgalaňdan özi uýaldy. Ol ýesir baradaky pikirlerinden tizräk sowaşmak üçin:

--Akmyrat, bäräk gel!—diýip gygyrdy.

Blok wiliň başyndan çykan tahýany öz başyna geýen oglan çagyrylan tarapa ылgap gaýtdy.

--Akmyrat jan, ejeň saňa täze bürük tikdimi?

--Hawwa—diýen oglanyň dodagy dodagyna gelmedi.

--Gutly bolsun! Hany, göreýin!

Süzmeli tabagy ýerde goýup, Blok wiliň goňrasdan kümüş öwüsýän saçynyň üstünde durup gelen tahýany eline alanda, kalbynyň islegine görä şeýle boldumy-nämemi, Akmaralyň burnuna erkek adamynyň zenan ýüregini gobsundyrýan özboluşly ysy uran ýaly boldy. Ol ys Akmaraly tolgundyrdy. Ol tolgunsa-da maksadyna ýetdi—Akmyradyň tahýasyny öz garşy bilen ölçäp, höwes eden zadynyň çakyny aldy. Ol höwes Akmaralyň kalbynda Blok wil oglanyň tahýasyny başyna geýen pursaty döräpdi. Hyýalda fransuz ýesiriniň kellesinde türkmen tahýasy peýda boldy. Tahýa Akmaralyň elinden, Akmaralyň iňňesinden çykandy.

Ýene bir gezek “Gutly bolsun!” alan Akmyrat döle gazylýan ýere gitdi. Ol baran badyna Blok wil gyzjagazlaryň birine ýüzlendi.

--Seňki adyň kim?

--Oguljahan—diýip, gupagy taýzarylyp duran, ýedi ýaşlaryndaky gyzjagaz jykyrdap, jogap berdi.

--Seňki ogul deýl. Seňki gyz.

--Meň adym Oguljahan. Özümem gyz. Waý, bi adamy! Hi-hi-hi...

--Waý,oňa oylan diýäýd-eý!—diýip, ýesiriň diýmedigini diýdiren, gözleri ýanyp duran oylan ellerini çarpdy.—Bi adam oylan bilen gyzam tananok.

Blokwil çagalara üns bilen syn etdi.Olar biri-birlerine-de düýpden meňzemeýän, hersi aýratyn bir dünýädi.Ýüz keşpleri-de,saýry göz bilen seretseň, gaty özboluşlydy. Blokwilde olaryň suratyny çekmek höwesini döredi. Ol bäs-on ädimlikdäki tamdyra tarap seretdi-de,çagalaryň birine ýüzlendi.

--Git, komür getir mana!

Pereňli çalgırt geplese-de, çagalar düşündiler.

--Kömür getir diýýä saňa.

Ýumuş buýrulan oylan ylgap gitdi-de, tamdyryň gapdalynda ýatan kesewini alyp geldi.

Blokwil piliň ýüzi bilen kesewiniň ot dörülip kömür bolup giden tarapyny birneme inçelti.Gabygy sypyrylan ak töňňäniň ýüzünde, orülen gupagy owlagyň şahy ýaly bolup duran gyzjagazyň şekili peýda boldy. Şekil gyzjagaza şeýle bir meňzeşdi welin,megerem, ömürlerinde ilkinji gezek surat, onda-da özleriniň biriniň suratyny görýän çagalar oňa haýran galdylar, el çarpyp, heşelle kakdylar.

Blokwil oylanjyklaryň biriniň eliniň aýasyna kesewiniň ujuny üç-dört gezek aýlanda,çaganyň kese bakyp duran suraty peýda boldy Jaýtaryp duran inçejik burun,şapbat ýaly gulak,tüňni maňlaý edil hakyky bolşy ýalydy. Ol hem çagalaryň jykyrdaşyp, şowhun turuzmaklaryna sebäp boldy.

Uşaklaryň galmagalyna öý eýesi daş çykdy.

Ak töňňäniň ýüzündäki şekil Eýemyradyň garyndaşyny ýylgyrmaga mejbur etdi.Ol ilki şekile,soň gyzjagaza telim öwra, gezek-gezegine seretdi. Ahýram ol ýylgyrmasyň bes etdi-de:

--Sen, pereňli molla,adamyň suratyny çekmegiň gadagandygyny bileňokmy?—diýdi. Blokwil ýüzüne soragly seredensoňam, ol dowam etdi.—Bilmeýän bolsaň,bilip goý. Bu dünýäde adamyň suratyny çekseň, o dünýäde öz janyňdan jan bermeli bolarsyň. aňa musulmançylygyň düzgünlerini bilmeýän adam diýerler.

Wagtlaýyn hojaýnyndan gep alyp galmak işlemedik Blokwil:

--Siziň Kuranyňyzda-da surat çekmek günä diýlen ýeri ýok bolsa gerek, agabeg—diýdi.—Eger o dünýäde jan bermeli bolsa-da, men öz janymdan kesip beräýerin.

Aýdylana gülüp oňaymaly halyna, Eýemyradyň garyndaşynyň gaýtam,gahary geldi.

--Sen mukaddes Kurany ýapyşalga etjek bolma/ Janyňdan beýle iren bolsaň, suraty öz iline baraňda çekiber. Biziň ilde şerigata sygmaýan iş etme. Sen ýaly kapyryňam günäsini götermämizde-de, özümizem ak guş däl.

--Surat çekmek günä deýl, Agabeg.

--Günä-sogaby kapyr gowy seljerermi, musulman?—diýip, sesini gataldan garyndaş ýene bir gezek öz yzgytsyzlygyny görkezdi.-- Hany, bolgusyz gepiňi tüket-de, pili eline al. Sen bu ýere surat çekip, il güldürmäge geleňok-da, döle gazmaga geldiň.

Çagalar dyr-pytrak boldular.
Blok wil çukura tarap ýöredi.

*
*   *

Özüni alyp gaçmaga gelenleriň eline düşmän, uly beladan gutuldym hasaplan Blok wiliň başyndan ýene bir bela indi. Ol ýanyňda hor çekilip, ukudan galmak bilenem, hor-homsy gün görmek bilenem deňär ýaly zat däl. ”Akmaral hamyla bolupdyr. Ol işiň sebäpkäri-de pereňli ýesirmiş» diýen gürrüň peýda boldy.

Akmaralyň gapysynda hiç mahal del-dül erkegiň görünmeýändigini, özüniňem hatary terk edip, hiç ýere gitmeýändigini nazara alsaň, hamylalyk hakyndaky gep, dogrudanam, bir nokada syrygýardy. Ol nokat hem mejbury ýagdaýda Akmaral bilen görüşýän, gep-söz alyşýan Blok wil bolmalydy. Başga çaklama ýokdy. Bir zat bardy— Akmaral ýaýlaga gidip gelei bári başga Akmarala öwrülipdi; tutukdy, keýpsizdi, özüni alyp baryşy-da başynda bir apat bardyr diýen çaklama döremegine tutaryk berýärdi.

Goňur obasynyň iň hormatly ýaşuly Mämmedöwez pälwanyň neberesiniň abraýyna çek ýeirjek bolup gep gözleýänler her hili gep tapmagy başarsalaram, beýle gürrüňiň döremegine esas bolan iki sany düýpli sebäpden bihabardylar,

Birnjien-ä, Akmaralyň hamylalygy barada tüýs ynanaýmaly tutaryk, tapyp gepi ilkinji döreden Blok wili ogurlamaga gelen iki ýoldaşyň ele düşeni-- Halsähet gassabyň inisi Rahymgulydy. Ol ýesiri ogurlap satmakdan geljek bähbidini köýdüreni hemem özüni masgara eseni üç Mämmedöwez pälwandan ar almak isledi. Ol esasy ar almak diýibem Mämmedöwez pälwany Blok wile tölenjek puldan mahrum etmeklik diýip düşündi. Akmaralyň ata çykyp, gylyç syrماغy başaryan, ar-hamysyny ähli zatdan belent saýýan hossarlarynyň gulagyna gyzyň hamyladygynyň, onuň sebäbiniňem ýesirden görülýändiginiň habaryny ýetirip bolsa, Halsähet gassabyň inisi aňsat ýol bilen maksadyna ýetýärdi. Akmaralyňam, iň bolmanda ýesiriň öldüriljekdigi ikuçsyzdy. Dörän gepiň çyndygynyň magadyna ýetse, namys astynda galan Mämmedöwez pälwayň hut özüniňem, ol işi inilerine-de goýman, ýaraga ýapysjagy çyndy. Halsähet gassabyň inisiniň başlan gabahat işi amala aşmaga tarap barýardy.

Akmaralyň gapysynda hiç mahal del-dül erkegiň görünmeýändigini, özüniňem hatary terk edip, hiç ýere gitmeýändigini nazara alsaň, hamylalyk hakyndaky gep, dogrudanam, bir nokada syrygýan ýalydy. Ol nokat hem Akmaral bilen hälimi-şindi görşüp, gep-söz alşyp ýören Blok wil bolmalydy. Başga çaklama ýokdy. Bir zat bardy— Akmaral ýazlaga gidip gelei bári başga Akmarala öwrüldi; tutukdy, keýpsizdi, özüni alyp baryşy-da başynda bir apat bardyr diýen çaklama döremegine tutaryk berýärdi.

Akmaralyň “üýtgan ýaly bolmagynyňam” öz sebäbi bardy. Ol gysgaça beýan edilse şeýledi: Akmaral ýazlaga gidende, goňşy ýaýlada mal bakýan bir çoluk bilen tanyşýar. Ýagdaý iki sany başy boş adamyň bir maşgala birikmegine tarap gönükýär. Ahyam, haýsynyň günäkärdigini Alla bilýär welin, ol ikisiniň arasyna tow düşüp, çoluk Akmaralyň göwnüne degýär. Ol tersleşik ahyr bagtynyň açyljagyna umyt baglan Akmadalyň ýüregine düwün hem däl, ýara salýar. Indi ähli zatdan namut galdym hasap eden gyz şondan soň ýylgyrmasyňam, adamlar bilen öňküleri ýaly adam şekilli gepleşmegi-de unudýar. Onuň beýle ýagdaýy hem hamylalyk töhmediniň üstüne urna

bolup, onuň esasly gürrüňdigine ynamy güýçlendirýär. In ýaman ýeri-de töhmediň döreýşinden Halsähet gassabyň inisinden, ikinji, Akmaralyň başga adama meňzemeginiň sebäbini-de Akmaralyň özünden başga hiç kim bilmeýänlirdi. Şol bilinmeýänlik hem gepi köpeldýärdi, ýalany çyna öwrülen ýaly edip görkezýärdi.

Gojuk obasyndan tebip gelen günü bir topar aýalyň gözüniň alnynda, görenler aýtmyşlaýyn, ýesiriň boýnundan, “mähir bilen tutan” Akmaralyň, il ýatyp, uklanyndan soň nämelere ýüz urýandygy bir Hudaýa belli, bendesi diňe gözüniň görenine ynanýar, ýöne, kä halatda şol bendäniň gözüniň görmedik ýalanyna-da çyndan beter ynanaýmasy-da bolýar. In ýamany şol. Akmaralyň horluk-semizliginde hiç hili özgerme ýok hem bolsa, töhmetden lezzet alyp, töhmet gözleýän gözler onuň “birneme dykzylanandygynyň” hem gürrüňini edýärdiler.

Akmaralyň pereňli ýesii bolan garaýşynyň manysy hem diňe onuň özüne düşnükli di. Ol mana Akmaralyň özünden başga, hatda Mämmedöwez pälwan ýaly köpi gören dana adamlaram gatybir düşünä ýjek däl di. Derdi çeken biler—Blokwiliň ýesirliginiň derdiniň yzasyna ýesirlik derdini çeken üçin diňe Akmaral düşünmelidi. Düşünýärdem. Onuň tebibiň haýyşy bilen Blokwiliň boýnundan tutmag-da, tebip oňa nabatly suw içirmeli diýende, bir ýerden düşüp ýatan iki bölek aşyk ýaly nabady ezip, bir käse süýji suw eltmegi-de, oňa rehimdar garamagy-da zenanyň erkege bolan duýguly garaýşy däl di-de, adamyň adama bolan gatnaşygydy, Akmaralyň ganyndaky ynsanperwer türkmen ganynyň gatnaşygydy. Akmaralyň gyrnaklykda geçiren uzak ýyllarynyň dowamynda çeken in agyr jezasy açlyk, suwsuzlyk däl di-de, ýekelik di. Dile ikitaraplaýyn düşünilmeýän ýerde adam köpün içinde-de ýeke bolýar eken. Ol Blokwil ýaly täk özi kepbede ýaşaman, kän adamyň arsynda ýaşanam bolsa, Eýran ýaly uly ýirtde-da özüni ýalňyz duýdy. Ol häzirem yzda galan gyrnaklyk ýyllaryny ýatlasa, ýalňyz bolandygyny ýatlaýardy, şol geçen ýalňyzlyk henizem inini tikenekledýärdi. Goňur obasyndaky pereňliniň bolsa kalbyna az-kem teselli berip biljek Akmaraldy, diňe Akmaraldy. Sebäbi ol ýesiriň düşüňän dilinde gepläp bilýärdi, ony diňläp bilýärdi. Akmaral gyrnaklykda bolanda esasy arzuwy düşüňän dilini eşitmek, düşüňäne öz dilinde aýdylýan sözi eşitdirmek boldy. Şonuň üçinem bendä, türkeme garşy ok atmanyna, türkmenе duşman dældigine halys ýürekden ynanylýan bendä rehim etmek isleýän Akmaral birehimleriň gepinden, töhmedinden gaçyp, ýagşylygy adamlardan gizläp etmelidi. Dogry, adama edilýän ýagşylyk adamdan gizlenmeli närsе däl di. Ýöne düşünilmeýän ýerinde ýamanlyga öwürülýän ýagşylyk ýamanlykdan beter ýamanlyk bolýardy. Akmaral biçäräniňki hem şeýle boldy. Ýöne onuň üçin bir wagtlaýyn gowulyk bardy, ol hem özüne edilýän aýylganç töhmetden özi bihabardy. Ol hem Hudaýyň ýalkadygydy. Ýogsam ol agasy Mämmedöwez pälwana-da galdyrman, Halsähet gassabyň inisni özi maksadyna ýetirerdi.

Käte guýudan suw alyp gidýän hortap gajar ýene Eýemyradyň gapysynda göründi. Oňa nazary düşen Blokwil täzelikler bilen gyzyklanmak üçin kepbesinden çykdy.

Obanyň içinde erkin gezip, adamlar bilen gürlеşip ýörmäge mümkinçiligi bolansоň, gajar indi indi türkmençe-de birneme bilýärdi, şonuň üçinem il arasyndaky gep-gürrüňlerden habarlydy. Ol suwa gelen mahaly Goňurdaky, hatda başga obalardaky ýagdaý bilen, ýesir gajarlaryň hal-ahwaly bilen Blokwili hem habardar edýärdi. Bu gezek welin Blokwil ýesiriň öz halyndan habar almaly boldy.

--Gulam beg,näme ýüzüň salyk görüňä-le? Agabegin bilen araň bozuldymy?
Gulamyň sesi aladaly çykdy.

--Ilinden aýraçylygymy hasap etmesem,mende alada ýok,Agabeg.Meni seň düşen ýagdaýyň alada goýýar...

--Ikimiziňem derdimiz bir ahyryn.Näme üçin meň ýagdaýym seni alada goýmalymyşyn?

--Beýle däl,Agabeg.Seň ýagdaýyň gaty kynlaşýar,Agabeg.

Gulam oba ýaýran habary aýdanda,Blokwiliň başy aýlanyp gitdi.Ol özünden erksiz halda, Akmaralyň öýüne tarap nazar aýlady,özünü ýatdan çykaryp,Akmaralyň başyndan injek howp hakda oýlandy.Onuň çaklamalary,oýlanmalary Gulam begiň getiren habary bilen utgaşyp,asmandan inen apata öwrüldi.

Gulamyň soňky aýdanlary Blokwili hyýaldan hakykata çykardy.

--Meň Agabegim: «O zenanyňam,pereňliňem hökman kellesini alarlar» diýýä.--
Blokwiliň düşjek ýagdaýna öňünden baş ýaýkan ýesiriň soňky aýdany-da Agabeginiň adyndan aýdanyndan pes bolmady.—Şerigatyň kadasy şeýle bozulsa,erkegem,zenanam öldürýaler.Musulmançylygyň talaby şol-da. Bizde-de şeýle... Men seni gorkuzjak bolamok. Ýöne bilip goý,şerigatyň düzgüni zabundyr,Agabeg.Men...

Blokwil Gulamyň soňky aýdanlaryny eşitjegem bolmady.Ol aýagyňyň ýere basylýanynam duýmaýan ýaly bolup kepbaş girdi,özünü köne keçäniň üstüne goýberen badyna-da, ilki ýyldan soň şol köne düşüşi boldy.Parizde görülen düşüşüň ýorgudy ýylýarymdan soň, Goňurda amala aşjakmyka? Ýöne düşüşünde görşi ýaly ol hündi gara hem ýalaňaç aýyrhalaryň elinden däl-de,tersine—owadan zenan sebäpl onuň hossarlarynyň elinden ölmeli bolarmyka? Blokwil bendi gajaryň hoşlaşyp gideninem aňman galdy.

Pereňli bir sagat çemesi daşaryk seredip oturdy,öýünden çykaýsa,Akmaraly synlamakçydy.Emma beýleki öýlerden girilip-çykylsa-da,Akmaral göze ilmeýärdi. Belkem, ol ile ýaýran gürrüňden soň,daş çykmaga utanýandyr? Musulman dünýäsinde şerigatyň kadalary şeýle berk tutulýarka,Akmaral beýle işe nädip baş goşup bildikä? Ölümden gorkmadymyka?

Blokwiliň ähli çaklamalary çaklamalygyna,ähli sowallary-da sowallygyna galýardy.Ýöne guma goýun sagmaga kömekleşmäge giden Akmaralyň yza dolananyňa üç aý töweregi bolup ýörenem bolsa,şondan bäri günde-günaşa görüp ýörse-de,pereňli onuň daş sypatynda ýa-da özünü alyp barşynda ozalkysyndan üýtgeşik bir zat bardygyna üns bermedimikä? Aýdylýan gep ugrunda bolsa, ol hem özgerme aňardy ahyryn.Ýa-da ol gürrüňler töhmetçi aýallaryň ony masgaralamak üçin oýlap tapan hilesimikä?

Soňky günlerde guýudan suw almaga gelýän aýallaryň sanynyň köpelmeginiň, ozal bir gezek görünmedikleriniňem ýygy-ýygýdan peýda bolýandyklarynyň sebäbine-de Blokwil indi düşünjek bolýar.

Ana,ýene iki sany aýal guýa geldi.Kyrk ýaşa ser uruberen ol iki zenany-da Blokwil şu gezek birinji sapar görýär.Olar gelen batlaryna-da Akmaralyň öýüne tarap assyrynlyk bilen göz aýladylar.Olary aslynda-da suw gerekligi däl,bilesigelijiligiň heýjany guýynyň başyna getiren ýaly. Aýallaryň hereketlerini synlan Blokwil başyny ýaýkady. Erkek adamlaram oňly doňuz däl welin,şolar ýaly ýakymsyz gürrüň çykanda, bilesigelijilik etmekde aýallaryň taýy suwa gaçan bolsa gerek.Olar köp ýurtlarda-da bir kakuwrak. Parižde,hatda iň ýokary öwürümlerde öwürülýän aýallaram haýsy zenanyň

nirede,nähili oýnaşynyň bardygyna,ol oýnaşlaryň baýlygynyň nä derejededigine çenli şeýle bir bilmek isleýärler welin, yzarlap ,anygyna ýetäýmeseler,öýlerinde rahat oturyp bilenoklar.Pariž hiç-le.Parižde ýagdaý düýpden başga ahyryn.On oýnaş saklasaňam,on sany binika çaga dogursaňam, saňa dar agajy garaşmaýar.Heleýleriň gybatyndan başga aljak jezaň ýok. Gybatdan çekinmeseň,keýp çek-de ýör!..

Suwa gelen iki aýal Blokwiň çaklamasyny öz hereketleri bilenem tassyklady.Olar guýudan suw çekenlerinde-de,suwy oz gaplaryna guýanlarynda-da,dökän-saçan edip, aladalarynyň başga zatdygyny bildirdiler.Zenanlaryn nazary Akmaralyň gapysyndady.Öýlerinde alada ýok ýaly,olar guýudan suw çekip bolansoňlaram howlukmadylar,özara hümrdeşdiler,başbogularyny düzedişdiren boldular.

Aýallaryň biri kepbä tarap göz aýlansoň,ýanyndaka çalaja ümläp, bir zatlar diýdi.Pereňli üme-de,ümläniň eşitdirmedik sözleriniň manysyna-da düşündi.”Günäkär şol kepbede bolmaly.Gyrnagyn baş goşup ýoren işini bir gör.Musulmançylykdan çykan ganjyk bigäne kapyryň ýorganyna giräýipdir-dä! Girseň,indi almytyňam alarsyň..”

Suwa gelen hatynlar her näçe güýmenserem,suwdan gury çykyp gitmeli boldular. Olar näçe hantama bolsalaram,Akmaralyň gapysy açylmady. Açylmasa açylmasyn. Bilesigeliji aýallaryň ýene bir sapar guýa gelmegi kyn däl.Maksatlary öýlän amala aşmasa, ertir gelerler.Adamlaryň birnäçesi şeýle-dä!

Gury giden aýallar,dogrudanam, çüwmezek ekenler.Ýene azajyk kanagat edäýen bolsalar-a...

Olaryň gara öýüň ýeňsesine aýlananlary-da şoldy welin,Akmaral daşaryk çykdy. Düýrmegi bilen görer göze öwrülen Blokwi ony ilkinji ädim urşundan başlap synlap ugrady.Zenanyň ýöreýşinde,garaýşynda öňküsinden özgerme ýok ýalydy.Ýöne ol elindäki zady ojagyn başyna taşlamak üçin kepbä golaýrak gelende,pereňli ýesir obada edilýän gürrüň ugrunda bar bolsa gerek diýip çaklady.Ilki bilen-ä,howa maýyl bolsa-da,onuň egni donludy.Ikinjidenem,don gaty ýukadygyna garamazdan, Akmaralyň birneme doluşandygy bildirýärdi.Howanyň bu maýyllygynda ol näme üçin don geýmeli?.Agabegin aýaly-ha ondan ýaşy uluragam bolsa,daş-iç girip-çykanda donsuz.Belkem, Akmaral öz ile äşgär ýagdaýyny basyrmak üçin dona bukulýandyr? Häzir don bilen ýapdyň-da, ýene birki aý geçensoň nätjek? Ýa seni ýeneki birki aýa ýetirmezleremmikä?..

Näme üçin Akmaral kepbä tarap seretmän, yzyna aýlandy? Belki-de, ol oba ýaýran gürrüňden bihabardyr? Habarly bolsa, günäkär hasap edilýän bilen ýagdaýy maslahatlaşmagyň gamyny iýerdi ahyryn.Gepleşmäge-sözleşmäge mümkinçilik döräp dur.Hut üç gün mundan ozalam ol töwerekde hiç kimiň ýokdugyndan peýdalanyp,öz bişiren unaşyndan ýesire bir tabak getirip gitdi.Syryny açmaýar welin,onuň Blokwiň janyňa haýpy gelmeýärmikä?

Dörän hem döreyän sowallar Blokwi däli etdi.Aýak ýygnanyp,adamlaryň ýatar wagty bolýança-da jogapsyz galýan sowallaryň sany köpeldi.

*

* *

Günorta naharyny iýip bolan Blok wil Akmaralyň öýden çykyp, kep b ä tarap gaýdandygyny gördi. Ol nahardan bo şan tabagy alyp gitmek üçin gelýärdi.

--Siz meniň ýanyma gelmäge hossarlaryňyzdan gorkmadyňyzmy, Akmaral?—diýip, Gulam gajaryň gtiren habaryny kellesinden çykaryp bilmeýän Blok wil soragynyň ýapyk manysyna Akmaral düşünýändir öýdüp swal berdi.

Sowalyň manysyna dogrudanam düşünmeýändigini üçin Akmaral ýarym oýun, ýarym çyn bilen:

--Men zärtdan gorkýanlardan däl—diýdi.

--O nä sebäbe beýle?

--Iň kyn hem iň gorkuly zat ölüm diýýäler. Ölümden gorkýanlaram ölümden başga kynçylyklaryň hemmesinden azat bolansoň, ölümden başga kynçylyk bardyr öýtmeýän adamlardyr.

Blok wil Akmaralyň näme üçin beýle diýýändigine gulagyna ýeten habar netijesi hakynda pikir etmek arkaly düşündi.

--Ol dogry. Agyr günden ölümem ýeňildir. Ýöne siz entek ýaş ahyryn? Ýaşajak bolmaly. Durmuşdan lezzet aljak bolmaly. Erkin adam durmuşdan lezzet alyp bilmese, özi günäkär.

Gep-gürrüň bilen ýesiriň içgysgynç ýagdaýyna ýeňillik bermek islän Akmaral nahardan bo şan tabagy eline alanam bolsa, samanyň üstünde dyz epdi.

--Durmuşda lezzet ýok, ezyet bar, Jorj.

--Akmaral, siz naçe ýaşıňyzda?—diýen sowal, başlanan gürrüňe dahylsyz ýaly bolup ýaňlandy.—Biziň ilimizde aýalyň ýaşı-ha soralmaýar welin...

--Her iliniň öz däbi bardyr-da. Ýogsam, ýaş soraşmak aýyp zatmyşmy? Men ýigrimi ýedi ýaşymda. Sen näçände?

--Men bir müň sekiz ýüz otuz üçünji ýylda Normandiýada doglupdyryn.

--Sen menden alty ýaş dagy uly bolýaň-da?

Akmaralyň Ýewropa ýyl hasabyndan baş çykarmaýandygyna düşünen Blok wil:

--Ýok, beýle däl—diýdi.--Çylşyrymlyrak edip aýdaýdym öýdýän. Men ýigrimi sekiz ýaşymda.

--Aý, onda, ikimiz ýaşyt diýsegem bolýa.

Şondan soň Akmaral dymdy. Blok wil Gulam ýesirden eşiden habaryna geçmek islese-de, gepi nämeden başlamagyň ebeteýini tapman garaşdy. Emma pereňli garaşsa-da, Akmaral esasy gürrüňe-de geçmedi, dymşlygam bozulmady. Gaýtam, ýesiriň özi geplemeli boldy. Ol başga-da gep tapmansoň, kep b äniň açyk duran agzyndan dury asmana seretdi, gökde ýyldyz görünmese-de:

--Asmanda her kimiň öz ýyldyzy bolýamyş—diýip, ýerliksizräk dillendi.

--Meň ýyldyzym ýokdur...

--Hökman bolaýmaly, Akmaral, hökman.

--Ýerde bagty bolmadyk adamyň asmanda ýyldyzy bolarmy!

«Bu näme üçin esasy meselä geçmeýärkä? Ýa-da Gulam gajaryň habary... Şeýle bolaýanda-da, bu näme üçin tabagy alyp gidibermän eglendýärkä?» Ol özüni hem ýanap tapylyan gürrüňiň magadyna ýetmek isledi, özüniň sebäpkär dældigine gözi ýetip durka sebäpkäri bilmek has-da gyzykly boldy. Bolsa-da kyn sowaly bermekden saklandy, dymyp oturmazlyk üçinem güýmenjelik gep gözledi. Gep

hem gerek mahaly tapylmaýar ekeni. Şeýtse sebäbini bilmek isleýän meselesiniň üstünden barylýar öýden Blok wil zoňtarrak sowaly diline getirmeli boldy.

--Akmaral, siz toý etdiňizmi?

--Meni ýakyndan tanasyň gelyärmi, Jorj?—diýende, keseräk oturan Akmaralyň ýylgyrýandygy göründi.

--Dogrymy aýtsam, kän mahaldan bäri sizi tanamak işleýärdim. Adam öz hormat goýýanynyň kimdigini doly bilmek isleýär... Siziň täsinligiňiz, pars dilini oňat bilşiňiz mende bir topar sowal döredýär..

Blok wil Akmaral açylmaz öýtdi. Emma Akmaral gepläp başlady:

--Men on iki ýaşymdakam, alamana gelen gajarlaryň eline düşdüm, Jorj. On iki ýaşly gyz bolup gitdim, on ýedi ýaşly gyz bolubam, yzyma dolandym..

Blok wil birden:

--Olar sizi biabraý etmän, yzyňyza gaýtardylarmy?—diýenini hem duýman galdy.

--Şoň şeýle bolandygyna bir-ä ýokardaky Hudaý ynanýar, birem ýerdäki men ynanýan. Başga hiç kim ynanmaýar. Öz garyndaşlammam ynanýandyr öýdemok. Şoň üçinem men betbagt bolup galdym, Jorj... Bir gezek gajarlar maňa biri bilen nika gyýjak boldular. Razylyk bermedim. Mertlik edilende “Mertlik edildi” diýmeli. Ilki-hä, men razylyk bermänim üçin, şerigat düzgünini bozmadylar, soňam Apbasaly üçin meň raýyma garamaly boldular..

--Apbasaly kim?

--Apbasaly meň Horasanda bendilikde bolan tirämiň kethudalarynyň biri ekeni. Ony alamançylykda burkazlar ýesir alypdyrlar. Meni şol Apbasaly bilen çalyşmaly etdiler. Ahyr çalyşdylaram.

--A, soň....

--Men seň garaşýan zadyňy çaklaýan, Jorj. Onam aýdaýyn. Şonça ýyl gyrnaklykda bolup gelen maşgala kime derkar? Türkmenler ady zaýany maşgala edinmeýäler... Enem-atam, men çagakam ýogalypdyr. Iň ýakyn garyndaşym meni ýazlaga äkiden daýym. Bu ýerdäkiler meň doganoglanlam... Şeýdip, şü garyndaşlammyň saýasynda saýalap ýörün.

Akmaral sözüni tamamlansoň, Blok wil:

--Biziň dilimizde siz ýaly maşgala «Garry gyz» diýýäler, Akmaral—diýdi.

--Şol söz türkmen-de bar... Maňlaýyňa Hudaý näme ýazan bolsa, soňam görmeli-dä.

--Maňlaý maňlaýdyr welin, siz indi şeýdip, garry gyzlygyňyza ýaşap ýörjekmisiňiz?

Blok wil şol sowal bilen esasy meseläniň üstünden barandyrýn öýtdi.

Akmaral ýene uludan den aldy.

--Meň ýaşajagym, ýaşamajagym belli däl, Jorj. Garrygyz bolsaň, seni kemsitjek bolýanam tapylýar. Özüňi kemsitdirip ýaşanyňdan öleniňem gowudyr. Men bagty ýatan naçar.

--Düşünmedim.

Birdenem Akmaral özüniň gatyrap gidendigini duýup galdy:

--Men näme samrap otyryn-a?

--Bu gürrüňler samrama däl...

--Hawa-da,menem kimdir birine ýüregimi açmaly-da.Ýogsam,ýarylyp barýan .Birehim ýakyndan rehimdar keseki gowy ýene.

Akmaralyň soňky sözlerinde many kändi, belki olnuň Gulamyň aýdan habary bilenem baglanyşýan bolmagy-d ahmaldy. Ýöne ol syry syr saklaýanyň özi aýtmasa, kesekiniň biljek gümany ýokdy.

Akmaral dymdy.Dymmaýanda-da, ol barybir, Blokwiiliň aýdyňlaşdyrmak isleýän esasy syrynyň üstünden barmaýardy.

Pereňli ýene ony gepletjek boldy.

--Men hiç zada düşünemok,Akmaral.

--Düşünmeýäniňem gowy zat...

Eýemyradyň gapysy takyrdady.

--Gelnejem daş çykdy.

Kepbedäki gepleşigiň arasy bölündi. Eýemyradyň gapysy ýene takyrdady.

--Gelnejem öýe girdi.|

Şol adaty habar Blokwiiliň Akmaralyň agzyndan eşiden iň soňky habary boldy.

Ýesiriň kepbesi boşap galdy.

*

*   *

Mämmedöwez pälwanyň säher namazynyň «Allahi ekberinden» soň töwerekdäki öýleriň maýda çagalaryndan özgeleri aýak üstüne galýardy.Namaz okamaýan adamlaram şol pursaty geçirip ýatsalar, bideplik hasaplanýardy.Blokwile hem şol düzgün endik bolup galypdy.

Mämmedöwez pälwan Blokwiiliň bolýan ýerine örän seýrek gelýärdi.Şonuň üçinem bu gün gojanyň namazyny tamamlan badyna kepba tarap ýönelmegi pereňliniň başyny her hili ýakymсыz çaklamalardan doldurdy. "Sen bizi ile ryswa etdiň!" diýäýse,oňa nähili jogap gaýtarmaly bolar? «Men günäkär däl» diýeniňe-hä bular, barybir, ynanmazlar. Öten agşam Akmaral başyna inen howp barada näme üçin dil ýarmady? Ýa-da bular eýýäm gutarnykly bir netijä gelip ýörmükäler?"

Goja golaýladygyça,Blokwil hernäçe merdemsirese-de,tolgunmaga başlady.

--Essalawmaleýkim,Agabeg! Saba haýyr bolsun!

--Haýyr bolsyn! Aman-esen ördüňmi?

Pälwan aganyň ýüz keşbine gözi bilen,sesine gulagy bilen baha kesen Blokwil az-kem ynjalady.Ýaşulyňnyň ýüzünde gahar,sesinde gazap alamaty ýokdy.Gaýtam,ol öňkülerinden mylaýym görünýärdi.

..Iki-üç aý mundan ozal mellek işläp ýören ýerine baranda, goja Blokwile garap: «Pereňli molla,biz seni öýeräýsek,hähili görýäň?—diýipdi.—Eger sen öz diniňden ýüz öwürüp, musulman dinini kabul etsen,biz seni öýeribem bilerdik». Şonda Blokwil: «Eger men size öz diniňizden dönüp,biziň katolik dinimize giriň!» diýsem, nähili görersiňiz?» diýen şert bilen ýaşulyňny ýeňipdi. Şol gezegem Mämmedöwez pälwan oýun etmändi,gaty çyny bilen ýüzlenipdi.Umumanam,ol gojanyň oýun-henegi halamaýandygyny,kalbynda ýok zady diline getirmeýän agras adamdygyny Blokwil bilýärdi.

Şu mahalam Mämmedöwez pälwan geläge-de: «Molla pereñli, mert bol, günä gazandyňmy, yzynda dur» diýäýse, näme jogap gaýtarmaly bolar? Eger ol Akmaral bilen nikalaşmaga razylyk beräýse, öz dinindenem dönmeli bolar. Razylyk bermese-de, öz janyndan dynmaly bolar. “Bular pul hantamaçylygy bilen meni öldürmeselerem, Akmaraly öldürerler. Meni bolsa...” Ony bolsa yzyndan pul gelip, nyrhy tölenenden soňam, öldürip bilerler. Barybir, türkmenler ar alman goýmazlar. Ýa-da azatlyga çykansoň, öz ýurduna arkaýyn gidip barýan Blokwiň yzyndan iki sany atlyny ýollaýmak kyn zatmyşmy?

Pereñliniň atan pikir oky bu gezegem howp nyşanasyndan sowa geçdi. Mämmedöwez pälwan öz öýüne tarap elini salgap goyberdi.

--Molla pereñli, gaýry iş-aladaň ýok bolsa, ho keçäniň üstündäki kellekini bir tikip bersene! Tüweleme, sen usully adam... Öz elimdenem gelmän duranok welin, indi gözlerem çöňňelip başlapdyr...

Gojanyň haýýşyny eşidip, ýüki birneme ýeňlän Blokwil;

--Siz meni aldajak bolmaň, Agabeg!—diýip degişdi.—Telpegiň bir tüýüni gymyldatman, üstündäki çäýnegi tüpeňläniňizde, siziň gözüňiz ýiti-de, kelleki tikmeli bolanda görmeýämişmi?!

Mahabatlandyrylan gojanyň göwni galkyndy.

--Tüpeň başga, iňňe başga, molla pereñli—diýip, ýaşuly ýylgyrdy. Bir tüpeňiň nilinden mün sany iňňe ýasap bolar. Onsoňam, gaty gyssaga düşse, depme ker eşidyä, dyma kör görýä... Keçäniň üstünde biýzem bardyr, temenem...

Esasy alada birneme sowuldy hasap eden Blokwil Mämmedöwez pälwanyň öýüniň kölegesine atylan keçä tarap ýeňil ädimläp gitdi.

Pereñliniň surat, karta çekip ýören elleri iňňe-temen işine-de ezberdi. Bir hepde mundan ozal Eýemyradyň tutuş gününü sarp edip oňaryp bilmedik eýerini pereñli ýesir sähel salymyň içinde edil çüý degmedik ýaly edip bejeripdi.

...Blokwil mumlan sapagyny temeniň gözüne sapan badyna gündogar tarapdan peýda bolan dor atly, elli ýaşlaryndaky adam onuň ünsüni çekdi. Ol öýdakilere-de gelendigini duýdurjak bolýan ýaly, kelleki tikip oturanyň pessaý ses bilen beren salamyna haýkyryp jogap gaýtardy.

Myhmanyň ýüzi gaty agyrdy. Onuň sylanýan adamdygyny öýden çykan Eýemyradyň gol gowşuryp, gadyrly salamlaşyşyndanam çaklamak bolýardy.

Atdan düşen adam özi bilenem görşer öýdüp, Blokwil elindäki abzallaryny keçäniň üstünde goýdy-da, gol uzatmaga häzirlendi. Emma aty tutulan hyýrsyz adam Eýemyrat: «Ýaşuly ol öýdedir» diýensoň, pereñlä nazaram aýlaman, Mämmedöwez pälwanyň gapysyna ýöneldi.

Myhmanyň atyny baglap gelen Eýemyradam şol öýe girdi.

Öýüň içinde edilyän gürrüň, aralykda durluk, gamys ýok ýaly, daşarda hem açyk eşidilýärdi.

--«Urşuň geňeşi ýok», pälwan aga—diýip, öňürti myhman gepledi.—Bu arada düşnüksiz gepem ýok. Syr diýip saklajak bolýanymyz uly ile ýaýransoň, syrlygyny ýitirdi. Beýle ýagdaýy, aslynda gizläbem bolmaz. “Aý dogsa, älem görer”

--Dogry aýdýaň, Ýaýlym han. Ile-hä ryswa bolnandyr—diýip, Mämmedöwez pälwan tutuk jogap gaýtardy.

«Adynyň gapdalyna «han» sözi goşulýan bolsa,ol,iň bolmanda,öz tiresiniň hanydyr ýa-da gaty edenli adam bolmalydyr»—diýip, Blok wil netije çykardy.

--Günäkäri anyklamaly.—Ol Eýemyradyň sesi.

--Günäkär nämemiş!.—Ol myhmanyň sesi.—Garyndaş meň üçinem,siz üçinem dep-deň garyndaş.Meň ýegençim bolsa,siziň üýañyz.Oňa görä-de ýuwmarlaşan bolup durman, açyk gürrüň edeliň. “ Ganjyk guýrugyny bulamasa,kopek oň yzyndan ylgamaz”.

«Ganjyk» diýilýän düşnükli.Gürrüň Akmaral barada gidýär.Myhmanam Akmaralyň daýysy bolmaly». Blok wiliň gözi biýz bilen temeniň ujunda bolsa-da,gulagy öýüň içinde.Ol içerde gopup başlan harasadyň ýekeje şuwuldysyny-da sydpdyrman diňlejek bolýar.

Eýemyrat öýdäkileriň ýaşkiçisi bolsa-da,öz diýenini gögertmäge çalyşýar.

--Bulanan guýruk görende,şol guýrugyň garyndaşlaryny sylamadyk köpegiň maňlaýyndan ot bermeli.

--Kimmiş ol köpek?

«Mämmedöwez pälwan şeýle sowal berýän bolsa,Gulam gajaryň maňa ýetiren habary nädogry bolmaly».

--Özünden sorap göreňzokmy?

--Sorajagam bolamzok,Ýaýlym han.—Myhmana Eýemyrat jogap gaýtardy.—Depäňe çenli poha çümeňsoň,sorag-idegden ne hajat? Senem gelipsiň,indi uzaga çekmeli däl.Siz dözmeseňiz, men dözerin. Siz gorksaňyz,men gorkman.

--Neneň-niçik bolýança,Goňurdan çykaraýsak näderkä?

«Goja akylly adam!» diýip,Blok wiliň daşardan goldany içerden goldanmaýar..

--Aýdýanyň näme, Mämmet kaka? Ony Goňurdan çykardyň-da,masgaraçylygyny nädip çýkarjak?

--Masgaraçylyk halta salnyp obadan çykarylýan zat däl-ä,Pälwan aga..

«Myhmanam akylly adamy goldaman,Eýemyrady goldaýar!"

--Men başga bir zady çak edýän.—Çak edýän,elbetde,Eýemyratdy.—Töhmet atýan bolsam,Alla hatamy ötsün welin... Geçen hepdede pereňli ýerinde ýokka, kepba girdim. Kädileriň arasyndan içi nahar ýokly tabak çykdy.Tabagy kim eltendir öýdýäňiz? Oň gündiz ugruna kepbaň gapysyndan barmaýanyňy bilýäs.Päl düzüw bolsa,nämüçin tabak gizlenmeli? Meni açyk türküledesiniz gelýän bolsa,günäkär öz ýesirimiz...

Blok wil tisginip gitdi.Onuň kellekiniň alynky gaýşy diýip biýziň ujuny sokany öz çep eliniň süýem barmagy boldy.Biýz yza çykanda peýda bolan al gan barmaklaryň arasy bilen süýşüp, eliniň aýasyna ýetdi..Pereňli birbada agyry-ynjy hem duýmady.

--Suw görmän,tamman çykarsak,öňki masgaraçylygymyzyň üstüne urna bolmazmy? Maňa bir hepde-ýarym hepde purýja beriň.Ikisi bilenem özüm gürleşip göreýin.Günä eden bolsa,pereňlem günäsinuň yzynda dursun.Ýogsam,gan nähak dökülse,oň günäsininiň syrtynda özümüz durmaly bolarys.Beýle ganyň garamaty hasam çökder geler.

Edil şu gün gutarmaly ömri ýene bir hepde uzaldylana dönen Blok wil Mämmedöwez pälwanyň sözlerinden soň barmagynyň yzasyny duýup başlady.Ol ganly barmagy agzyna saldy.

--Gepi uzaltmalyň. Wagty hepdeläp-aýlap aňry çekibersek, özüňiz göbegene bolar galarsyňyz.Men saňa bir hepde däl,iki gün purýja berýän, Pälwan aga.Nesip

etse, birigün agşamlyk ýene dolanaryn. Şoňa çenli bellisini etmeseň, meseläni gijäniň garaňkylygy çözer. Men galan ömrümi namys ýüküni göterip geçirmekçi däl. Soňy hem nirä barsa, şoňa barsyn. Kysmata ýazylany bardyr. Arym köýenden, goý, imanym köýsün. Gel-gel, gapyňda gezip ýören guluň namysyňa degýän bolsa, seňem günäni men boýnuma alayaryn, pälwan aga. Ýaýlym han ýükçüdir...

Galan ömri ýene iki güne direlen Blok wil şondan soňky boljak gürrüň bilen gyzyklanjagam bolmady. Ol näme edýäninem bilmän, uýany boýnundan asyp kepbesine tarap ugranda, gaýyş uýan bokurdagyny bogup, dem bermeýän ýaly boldy.

*   *

Serhoşa dönen Blok wil dörän ýagdaýdan baş alyp çykmak üçin belli bir zadyň pikirini hem edip bilmedi. Uzaga çeken kellagyrydan soň, saçlarynyň düýpleri üşeyän ýaly boldy. Ol yssy kepbede kellesiniň üşemegini ýamana ýordy, gan basyşy üýtgändir öýdüp, çep goşaryny gysymлады, öz ýanyndan mele saçynyň, iň bolmanda ýarysy çalarandyr öýtdi. Ol düýnden bäri gören görgüsini şu mahala çenli çeken kyn pursatlarynyň hiç haýsysy bilen deňäp bilmedi.

Sol ýagdaýda-da pereňli daşardan gözünü aýyрмаýardy, Mämmedöwez pälwanyň kepba gelmegine ýa-da özüniň çagyrylmagyna garaşdy. Emma öýläne çenli telim gezek nazara ilenem bolsa, goja kişi kepba tarap seretmeýärdem. "Näme üçin ol öz gepleşigini iň soňky pursada goýjak bolýarka? Şeýtmek bilen näme utjakka? Ýa-da özüm üstüne barsammykam?" Blok wil soňky sowalyny nädogry tapdy, ozleri gürrüňe başlaýançalar, işe goşulmasyz etdi.

Pereňli Mämmedöwez pälwan ýaly durmuşyň gyzygyn oýunlaryny sowyk ganlylyk bilen garşylamagy başaryan aksakalyň bardygyna-da müňde bir şükür etdi. «Şolam meni Hudaýyň ýalkadygydyr. Ýogsam, bu gyзма türkmenler ýolbarsyň aýak sanaşsyny ederdiler..» Ol Pariždäki bir dostunyň hälimi-şindi gaýtalaýan degişmesini ýatlady. Degişmede aýdylyşyna görä, towşanjyk tokaýyň içi bilen aýak aldygyna gaçyp gelyärkä, öňünden çykan başga bir towşan gaçmagyň sebäbini soraýar. «Yzymdan ýolbars kowalap gelyär. Ol kimiň aýagy baş bolsa, şonuňam hemme aýagyňy goparyar». "Beýle bolsa, sen näme azara galyp, gaçyp ýörsün? Seň aýagyň baş däl ahyryn?"-diýip, beýleki towşan geňirgenýär. Onda gaçyp gelyän towşan: "Wah, dogan, ol öňürti aýaklaryňy goparyp, soňam sanamaga oturýar ahyryn" diýip, başyny ýaýkaýar.

Gün dik ýokaryk çykyp, yssy has-da güýjedi. Oňa garamazdan, diňe şondan soň pereňliniň kellagyrysý birneme gowşady. Ol niç zada güýmenmek islemese-de, kagyz-galamyny eline aldy. Ullakan depderiň açylan ýerinde Akmaralyň ýylgyryp duran şekili bardy. Pereňli ony yrym edensoň, ýylgyryp duran edip çekipdi. Zire-zire bolup duran maydaja dişler Akmaralyň gözelligine görk goşýardy. Blok wil surata seredip oturyşyna: «Men hiç zada düşünemok, Akmaral!-diýdi.—Sen näme üçin öz-özüňi köseýän? Sen name üçin meni gynayaň? Sen näme üçin bu işde meň bilen bile çykalga gözlemeli däl?» Şekil, elbetde, dymdy, dymdygyça-da, öňküsindenem owadan bolup göründi. Pereňli oýlandy. Nepis şekil, ýyrtmaga dözer ýaly bolmasa-da, bölek-bölek edilip zyňyldy. Akmaralyň kepba getiren tabagyny gözläp tapan Agabeg bu suraty hem tapar!

Suwsalar ýaly zat iýmedigem bolsa, Blokwiň aňrasy suw talap etdi. Ol uýala-- gorka kepbeden çykyp, guýa tarap yöneldi. Edil dilleşen ýaly, şol mahal hem Mämmedöwez pälwan daş işikde peýda boldy. Onuň hyýaly pereňli bilen gürleşmekdi. Emma guýa tarap baş-alty ädim äden goja saklanmaly boldy. Atlaryny ýol gyrasyndaky agaja baglap, bärlik gaýdan ýuka sakgally saryýagyz ýaşuly bilen, daşyndan göräýmäge kyrka ser uran, inçesagtdan atýüzli adam peýda boldy. Ýaşuly göni Mämmedöwez pälwanyň ýanyna geldi. Ýaş adam bolsa baş atyp salam berdi-de, näme üçindir, aňyrrakda aýak çekdi.

Gelen ýaşuly bilen garşy alan ýaşulyňyň biri-birlerini tanamaýandyklary bildirip durdy. Oňa garamazdan, öý-iç, mal-gara, hal-ahwal soraşyljakdygyny guýynyň başynda duran Blokwiň öňünden bilýärdi. Şeýle hem boldy. Ýesir suw içip bolýança, saglyk-amanlyk soraşygy dowam etdi.

Däbe görä Mämmedöwez pälwan tanamasa-da, geleni öýe çagyrdy. Emma ýuka sakgally adam mürähedi kabul etmäge derek:

--Sizleriň döwletli ojagyňyzyň bosagasyndan ätlemäge entek hakym ýok bolsa gerek—diýip asla garaşylmadyk jogap gaýtardy.

--O nä beýle?!—diýip, Mämmedöwez pälwan geňirgendi hemem nakyl getirdi.—«Göni gelen jereniň iki şahyndan gaýry aýby bolmaz», sakgaldaş.

--Bizleriň bigünä jerendigimizem entek belli däl. Dürs jaýyny aýtsam, bizler depesinden dabanyňa çenli günä batan adamlar bolýos. Oň uçinem daşaryňyzda adam ornunda görüp gepleşseňizlerem, törüňizde kabul edilgençe görjek bizler.

--Bu niçiksi geň myhman!?—diýip, pälwan aga ýylgyrdy.

Gelen ýaşuly aýtjaklaryny öňünden tassyklaýan ýaly bolup, telim gezek baş atdy.

--Bizler müýnli bolanymyz üçin geldik, sakgaldaş..

Geň myhmanyň «müýnli» habaryny eşitmäge taýyn gojä:

--Beýle bolsa, aýdyberiň şu ýerde!—diýdi.

Şol mahal hem atýatak tarapdan gelen Eýemyrat myhman bilen salamlaşdy.

--Biýem meň inim bolmaly!—diýip, agasy Eýemyrada tarap elini salgady.—Adyna Eýemyrat diýerler.

--Bizler kimiň Eýemyratdygyny, kimiň Mämmedöwez pälwandygyny ozaldan ýagşy bilýos—diýip, ýaşuly köp zatdan habarlydygyny aýan etdi.

Myhman goja özüne tarap seredende, Blokwiň baş atmak bilen, sessiz salam berdi, özi-de her hili güýmenje tapan bolup, guýynyň töwereginden aýrylmady.

--Habaryňy aýdyber, miman! Mende inimden gizlin syr bolmaz.

--Bizleriň habarymyz iniňize-de degişli bolgansoň, Eýemyradyň gelgeni-de, gaýtam, ýagşy boldy. Ol duranam meň inim—Ýaşuly ýoldaşyna tarap elini salgady.—Adyna Joraguly diýýos... Ana, agalar, iniler, geçen baharda biziň inimiz ketde günä etdi, Akmaralyň göwnüne degdi. Biziň tohumumyzda klişi maşgalasyny kemsiden erkek bolmandy.

--Mundan urup çykdy--Sakgalyny penjelä, aýdylana öziçe düşünen Mämmedöwez pälwan inisiniň ýüzüne garady.—Hydyr diýenimiz hyrsa öwrüldi.

Eýemyrat ýagşydan-ýamandan söz diýmän, öz öýüne girip gitdi.

--Ýagdaý şundan ybarat, sakgaldaş. Özlerti-de ýazlagda bolganlarynda döwletli gürrüňiň başyny başlanlar. Onuň soňy-da tersleşige barypdyr. Indi bizler şol tersleşiş

ahyryna düzedegaýsak diýýrys. Razy bolsaňyz öýke-kinäni geçip garyndaşlyk diýýorys. Şol ýagşy niýet bilenem gapňyzdan gelip durduk.

Goja bir zat diýmekçi bolanda,Eýemyrat öýünden çykdy.Onuň öýe näme üçin girip-çykanyna agasy üns bermedigem bolsa,myhman üns beren ekeni.Ol Eýemyradyň elindäki sapaňça seretdi-de:

--Sen,inim,sapaňça alan bolup gelme--diýdi.—«Garry öküz pyçakdan gorkmaz” diýipdir türkmen.Eger bizler sapaňçadan,pyçakdan heder edýon bolsa, öz aýagymyz bilen bu jaýga gelmezdik.

Eýemyrat nagt jogabyny alanam bolsa,geplemän durup bilmedi.

--Näme diýmekçi bolýaň,aksakal?

--Elli gepden,belli gep. Öňi bilen-ä gyz maşgalanyň öwnüne degenimiz üçin soramaga geldiok. Ondanam ötri ki...

Birek birege düşünmeýän iki ştarapyň her haýsysy öz ynamyna görä gepleýärdi.Bir elini bykynyna ýetiren Eýemyrat teýeneli gep urdy:

--Sen,agam, bu ýerde «Hem ogry,hem rüstem» diýenlerini etjek bolma.Hem-ä sen bizi kemsitmeli, hemem üstümize gelip,öz şertiňi goýmaly.Bize indi abraý gerekgäl,namys gerek. Abraý gutardy.”Dawagäriň goňur bolmasyn” diýip eşitmänmidiň?

Eýemyradyň haýbaty üçin myhman goja sarsmadam.

--Öňi bilen-ä,inim,bolan iş üçin dawa-jenjeleşip ýörmäliň. Bu ýerde namys basylanýok.

--Oňa biz sizden gowy düşüňäs. Biz...

--Tüket,Eýemyrat!— Pälwan aga gazaply gepledi.—Özüňem,gaty tiz öýüňe girde,sapaňçany alan ýeriňde goýup gaýt. Sen gepe duşmez ekeniň.Abrýyň bary dökülenden ýary döküleni ýagşy.

Eýemyrat gyzma-da bolsa, agasynyň hormatyny saklady.Ol sapaňçany goýmak üçiun öýüne girip-çykmalý boldy.

--Ýüregi çişen adamyň halyna düşüňýos.Ýöne,sakgaldaş,sizler dürs gep urýoňyz. “Zelesiň ýaryndan gaýtmagam bir peýda”. Ýaalganam bolsa ile bolgusyz gep ýaýrasa ýamany şol. Siz oba-da teýii galat gep ýaranyndan habarymyz bar.

--Kysmatdan gaçyp gutulma ýok—Mämmedöwez aga,näme üçindir,pyşyrdady.

--Kysmatdyr,kysmatdyr!--diýip,myhman ýaşuly aýdylany tiz tassyklady.—Kysmatymyza ýazylmadyk bolsa,Alla sataşdyrmak islemedik bolsa,ýazlaga bir mahalda çykarmydyk.Geliň,Allanyň halany bilen razylaşalyň!

--Siziň ýagdaýyňyz nähili?—Goja pälwan töwellanyň alynmagyna tarap gyşarandygyny sowalyndan aňdyrdy.

--Bizlerde gizlin gep ýok, sakgaldaş. Joraguly otuza ýetip barýor. Ynha-ynha bilen on sekiz-ýigriminini-de öýlenmän duşundan geçirdi. Özümüz çarwa halk. Günemamyz mal-gara bilen dolanyor.Baýam däl,öýlänligini tapman oturan pukara-da däl.Sebäp bilen seýil. Özüm-ä sizler ýaly adamlar bilen garyndaşlyk açabilsem,nesibeden närazy boljakgä. Niýetimiz bähbide sapsa,ili ýygnap, toý berjek.

--Özüňiz haýsy ulusdan bolarsyňyz?—diýende, pälwan aganyň sesiniň hasam mylaýymlanandygy bildirdi.

--Bizler,sakgaldaş,ärsarynyň uludepe urugyndan.Oturymmyz Şordepe obasy. Tekäniňem wekil tiresiniň ýusup ulusy bilen garyndaşlykda durýos.Gyz alyp,gyz berişýos.

Mämmedöwez pälwan öz gapysyna tarap elini salgady:

--Hany,sakgaldaş,indi öýe giräýeliň!

Myhman ýaşuly ýeňil basyp, öýe tarap yöneldi.Joraguly bolsa,ýaşulularyň yzy bilen girmän,öýüň kölegesine aýlandy...

Töhmet belasynyň agyr ýüküni egninden düşürse telim toý edençeräk görjek Mämmedöwez pälwan meseläni özüçe çözdü.

Şol gün iňrik garalyberende,ýuka sakgally ýaşuly yzyna iki sany aýal maşgalany hem tirkäp, ýene Mämmedöwez pälwanyň gapysynda peýda boldy.Esli mahal geçensoňam,üç bolup gelen myhman dört bolubam ümüş-tamyşlyga siňip gitdi.

Žorž Blok wil şondan soň gaýdyp Akmarala sataşmady.Ol uly obada ýalňyz galdy.

*

* *

“..Abdal serdaryň meni Murgabyň çep kenarynda ýerleşýän topazlar tiresiniň mülküne çenli ugratmaly atlylary bilen ýola düşdüm. Töwertekdäki

öýlerden çykan kân sanly adam meni, esli ýere barylýança ýola saldy...”

BLOKWIL

1861-nji ýylyň noýabrynyň soňky günleriniň biridi. Gara ýüzi çytyk gara bulut asman bilen zemini birikdirjek bolýan ýaly, ýere şeýle bir golaýlapdy welin, depäňden gara gazan dünđerilen ýaly bolup durdy. Burjy baglan älem iç gysdyrýardy. Emma şol içgysgynç hem kalbyňda göwnüçökgünlik öýarýan gün Blok wiliň ýesirlikde geçiren on dört aýynyň dowamynda hepde hasaplap, sagat sanap garaşan habaryny getirdi. Şol gün Blok wil üçin aýratyn – goşa şatlykly gün boldy. Iki şatlygyň biri on dört aýlyk ýesirlikden boşamak bilen deňeşdireniňde juda maýdady.Emma şol kiçijik şatlyk Blok wiliň gamly kalbyna uly begenç saldy, argyn bedenine gurp berdi. Iň esasy hem şol kiçijik begenç pereňli ýesiriň kalbyna bu ýowuz toprakda yhlasyň kömegi bilen biten hem tä özi ölýänçä güli solmajak, ýapragy süllermejek bir desse çemen bolup girdi. Blok wil ol çemeni tutuş ömründe gabat gelen birki sany iň ajaýyplygyň biri hasaplady. Ol gözelligiň Akmaralyň näzik barmaklaryndan çykandygyna pereňli ýesir ynandy.Ol ynanç hakykatdy.

Blok wiliň dünýäsini täzelemeli hoş habaryň Goňura gelmeziniň edil öň ýany şeýle waka boldy. İçgysgynç kepbeden içgysgynç daşara seredip tukat halda otyrka, suw almaga gelyänleriň biri Blok wiliň nazaryna ildi. Çalaja ýemsäp gelyäniň Eýemyradyň döle gazdyran garyndaşynyň owadan gelnidigini pereňli şol bada tanady. Gelniň suw almaga gelyändigini bellidi, yöne onuň guýa tarap göni ýöremän, Blok wiliň kepbesine tarap öwrüm edip, gysga ýoluny uzaltmasynyň manysy welin az salymlygam bolsa düşnüksiz bolup galdy. Şol düşnüksizlik Blok wil üçin iň soňky demine çenli unudylmajak sowgada öwrüldi-de, öňüne gaýyp geldi. Blok wiliň gözleri iki eplengi täze

tahýany gören bolsa, gulaklaryna Akmaral sözünü aýdan aýal sesi geldi. Tahýany Blokwiň öňüne taşlap geçen owagan gelin jorasynyň adyny tutmanda-da, ony kimiň iberendigi düşnükli boldy welin. Akmaralyň adynyňam tutulmagy Blokwi has-da tolgundyrdy. Ol özüni Parijiň köçelerinde kellesi tahýaly gezip ýörendirin öýtdi, Akmaralyň Blokwi türkmen tahýasyny geýdirmeli perişde diýýäni hem şol owadan gelinmi? Ol eýýäm guýudan suw çekip, yzyna gidip barýardy. Şoldur. Sebäbi, aýtmaklaryna görä, perişdelerem örän görmegeý bolýarmyşlar.

Begençden, tolgunmakdan ýaña şunça mahallap sygan kepbesine indi sygman oturan Blokwi at aýagynyň güpürdisi gelen tarapa seretdi. Akmaralyň kän mahal bäri gapysy açylmaýan gara öýüniň gapdalyndan peýda bolan iki atlynyň biri Abdal serdar kepbanıň gapysyndan garap oturan Blokwi gözi düşenden:

--Jenap, men saňa hoş habar getirdim!'—diýip gygyrdy.

Blokwi bendilikden jenaplyga öwrülendigine entek ullakan ynam etmese-de, Abdal serdar onuň gözüne buşlukçy adam däl-de, ertirden bäri älemi garaldyp duran gara buludy ýaryp çykan Gün bolup göründi. Ýöne ol entek özüniň Maşatda ýaşayan ýewropaly dost-ýarlarynyň iberen töleg puly gelýänçä, Ýusup hanyň agasynyň, Abdal serdaryň inisiniň hem ýene bir adamyň Saragta getirip, özi üçin girew goýlandygyny bilmeýärdi.

Abdal serdar atyny ýoldaşyna tabşyrdy-da, getiren hatyny eline alyp, Mämmedöwez pälwanyň öýüne girdi. Geň galmaly ýagdaý--salym geçmänkä, töwerekden adam bary gelip başlady. Eli hasaly garrylar, çagalaryny ýanbaşlaryna alyp duran uzyn börükli aýallar, oylan-gyzjagazlar... Pereňli döle gazanda daşyna üýşen çagalaryňam hemmesi bu ýerdedi.

Pälwan aganyň gapysynyň içinden ýapylanyna kän mahal geçmedigem bolsa, ol Blokwi ýesirliginiň dowamyna barabar wagt ýaly bolup duýuldy. Açylmasy uzaga çeken gapy ahyr açyldy. Abdal serdar bilen Mämmedöwez pälwan daş cykdy.

Abdal serdar Blokwiň ýanyna bardy. Heniz görülmedik waka—iki sany erkek adamynyň gujaklaşmagyna, ýañaklaryndan ogşaşmagyna göňurlylar aňk bolup seretdiler.

Eýemyrat goňur öýünden alyp çykan goşa nilli sapaňany agasyna berdi. Pälwan aga ony Blokwi uzatdy:

--Bi seň öz malyň bolmaly, taňry bendesi... eýelik et...

Sapaňany eline alyp, az-kem oýlanan pereňli ony Mämmedöwez pälwana uzatdy.

--Bu ýarag menden size ýadygär¹. Men size çoh hormat goýdum, Agabeg...

Goşa nilli pereň sapaňasyny kabul edip alan goja müýnli ýaly bolup ýylgyrdy. Ol sapaňany synlap durka, ýarym parsça, ýarym türkmençe gepledi:

--Seniň bu ýerde ejir çekeniniň hakykat, molla pereňli. Biziň ýesirimizi zabun tutmaly bolandygymyzyň sebäbi hakda özüň oýlan. Özümiňem gün-güzeranymyz ýagdaýly bolansoň, senem hor-homsy ýaşadyň. Ol çyn. Kynçylygy deň çekişdiň. Olam çyn. Indi o zatlary unut-da, öz iline aman gowuş. Ýoluň ak bolsun! Allahu ekber!²

¹ Blokwiň goşa nilli pereň sapaňasy Mämmedöwez pälwanyň häzir Mary etrabynyň "Hakykat" daýhan birleşiginde ýaşayan nebererinden biri Kakageldi Jümmüýewiň maşgalasynda ýadygärlik hökmünde saklanýar.

² Gojanyň aýdanlary Blokwiň "Türmenlerdäki 14 aýlyk ýesirlik" gündeliginde sözme-söz diýen ýaly alyndy..

Kysmatyna ganly syýahat ýazylyp, ynsan wagşylygynyň aýylganç pajygalaryny başdan geçiren Jorj Blok wil Mämmedöwez pälwanyň alkyşyndan soň hyýalynda Arderbent sährasynyň ýollaryna düşdi. Ol çyrypynyp ýatan Horasan düzlüginin üstü bilen Günbatara, iki ýyl bäri gözünden uçan Parižine tarap ädim urdy. Esli salymdan soň arzuw atyndan düşen fransuz ýene türkmen obasyna dolanyp geldi.

Blok wiliň çeken kynçylygy ýatdan çykar ýaly bolmasa-da, Mämmedöwez pälwanyň ýürekden aýdan sözleri ony ýumşatdy. Ol goja pälwanyň gödek ellerini mäkäm gysdy-da, töwerege nazar aýlady. Abdal serdaryň getiren habary onuň özünden oň bu ýere gelen ýaly goňurlylaryň uludan-kiçisiniň hemmesi Mämmedöwez pälwanyň öýüniň töweregine ýygnanana meňzeýärdi. Özüne tarap seredýän gözleriň, özüne tarap ýüzlenen ýüzleriň onlarçasý Blok wile tanyşdy. Tanyş bolsun-bolmasyn, häzir goňurlylaryň hemmesiniň gözleri özüne guwanç bilen, begenmek bilen bakýandygyny Blok wil görüp durdy, hatda Eýemyrat agabegin garyndaşynyň döle gazdyran günü pereňlä yzgytsyzlyk bilen garan ýüz-gözünde-de häzir diňe gowulygyň, begenjiň alamaty bardy. Blok wili Goňura gelen günü boýnundaky gara möjegi bilen gorkuzan Çakan däli hem bir gyrada ýylgyryp durdy. Ýöne özüne begenç bilen, hoşnutlyk bilen garaýan onlarça gözün arasynda onuň şu mahal, iň soňky gezek bolsa-da, şeýle bir görmek isleýän, sözsüz, diňe otly bakys bilen sözleşmek isleýän gara gözleri ýokdy. Blok wil nazary rehim-şepagatdan ýasalan şol sada, şol owadan, şol mähriban gara gözlere gaýdyp hiç ýerde, hiç mahal sataşmajakdygyny ýatlap, arman çekdi. Ol ýüzüni asmana tutdy-da, Goňur obasyny gujagyna alyp duran çigrekli gyş howasynyň hemmesini öz kiçijik öýkenine ýygnajak bolýan ýaly düşüni güberdip, uludan dem aldy. Ol gögüne garanynda, tutuş asmany örten gara bulutlaryň arasyndan Akmaralyň ak ýüzi sulba bolup görüldi. Blok wiliň göwnüne bolmasa, owadan ak ýüzün al ýañaklarynyň üstünden birki damja gözyaş hem togalandy. Pereňli ony belent adamçylykly zenanyň, ejize gezek gelende kalby rehim-şepagatdan doly ýuka ýürekli türkmen zenanynyň özi bilen hoşlaşyk gözyaşy hasap etdi. Blok wil taýly gezek ýuwardy, pessaý ardynjyrap, bokurdagyny arçady, ahyrynda-da, asmana garap duruşyna dodaklaryny çalaja gymyldatdy: “Hoş gal, ynsan balasy, Ynsan! Hoş gal, söýülmedik Söýgi!”

Mary- Aşgabat- Moskwa.

1973—2005.

SALLANÇAK MUKAMY

Gojuk obasynda bir dutar bar. Onuň owazy, bir seretseň, adaty dutaryňky ýaly, bir-de, tanyş guşuň ganat kakysyny ýatladýar. Ozaldan diňläp ýören sazyňam şol dutaryň kirşinden çykça, üýtgeşik, has şirin bolýar, gulaga başgaça täsir edýär. Geň zat, ol belli bir adamynyňkam däl-de tutuş obanyňky, ilinski. Şeýle-de bolsa, gabat gelen adam ol dutaryň gapagyna kakyp ýörenok. Gelin toýunyň, perzent toýunyň dabarasyny şol dutara başladýarlar. Ýekeje saz çalynýar-da, dutar ýene gabyna salynýar. Şondan soň toý sazyny başga dutar dowam edýär.

Ol edähet Gojuk obasynda däbe öwürlip gidipdir. Hasapdan gojalaryň aýtmaklaryna görä, onuň tutdan dutara öwürileli bäri alty garyn aýlanypdyr. “Garynyňam” her haýsynyň otuz ýyldygyny ??? ara alsak, Gojuk obasynyň sadap saply dutary iki asyra golaý ýaşaberipdir.

Ýaşulylar soňky öwürümde dutara eýe bolan adamlary onçakly takyk tanamasalaram, ilkinji eýesiniň kimdigini welin, gaty gowy bilýärler. Garrylar-a hasabam däl, obanyň ýaşlaram Gojuk Mergeniň iki asyryň aňyrsyndan çalyň sazyny eşidýän däliris öýdenoklar. Çünki, olaryň dogduk obasy hem şol sazandanyň adyny göterýär. Şonuň üçinem Gojuk Mergeniň adyny dakynýan obada ýaşayan adamlar känbir dile çolap durmasalaram, “men-menlik” etmeselerem, başga obada ýaşayanlardan özlerini birneme artyk saýýandyklaryny, garaz, syzdyrýarlar. Olar Gojuk Mergeniň ruhuna gaty uly hormat goýýarlar. Şol adaty owazynyňam Gojuk Mergeni ýatladýandygy üçin üýtgeşik bolup duýulýandygy ahmal.çünki, könelen tut agajy köne taryh ýaly bolup, geçmişiň ýaňyny şu gün bilen baglaşdyrýar, geçmişe dürs hem mynasyp baha bermäge ýardam edýär. Şeýlelikde geçmişiň ýatdan çykamazlygyna kömek edýän dutaryň ýitmejegine-de, hiç haçan, hiç kime berilmejekdigine-de Gojuk obasynyň çagajyklaram ynanýarlar.

2

Goňşy öýde çag dünýä inýär. Çaganyň dünýä inmegi kyndy, dünýä indermek ondanam agyrdy. Gojuk Mergen şol kynçylyklaryň ýygy-ýygýdan gaýtalnamagyny isleýärdi.

Dünýä inýän çaganyň berýän yzasyna tap getirip bilmän, dişini gysýan enäniň iňnildisi daşarda eşidilmese-de, gulagyny ýere berip ýatan Gojuk Mergen ony edil ýanynda ýaly eşidýärdi. Ene toprak dartylan dutar tary ýaly bolup, iki öýüň arasyny baglaşdyrýardy. Şol taryň nähili kakylýandygyna, neneňsi owaz çykarýandygyna Gojuk Mergen düşünýärdi. Ol sesi diňleýän diňe bir ölüm ýassygynda ýatan goja däl. Ol ses öňürti ene ýeriň süňňüne ornaýardy. Şol azaply iňnildiniň netijesinde dünýä injek perzende Gojuk Mergennem garaşdy, ýöne oňa mukamçydanam beter ene

toprak garaşdy, zerurýet şonuňkydy. “Gaýrat et, gelin, gaýrat et. Bu sähranyň, hossarsyz sähranyň hak hossary sensiň, hem ejiz, hem güýçli hossary sen bolmalysyň. Bu sähra üçin sen yza iýmelisiň. Bu sähranyň geçmişi seň geçirimliligiňe bagly bolupdy. Bu sähranyň ertesem seň giňligiňe baglydyr. Gaýrat et, gaýrat et!” Gojuk Mergeniň ýassyk tarapdaky gulagyna goňşy gelniň iňnildisi gelse, beýleki gulagynda “Sallançak mukamynyň” owazy eşidildi. Ol owaz münlerçe adama durmuş sapagyny

berdi, münläp ýürek şol owazyň ündewine uýdy, ol owaz erteki güne umyt döretdi. “Taýakda ýene bir tagma galsyn, gaýrat et. Gorkma, darykma. Sen gidip barýan düýň howudynyň üstünde ner ogul dogurmagy başaran üýtgeşik zenan neslisiň. Gaýrat et, gelin, gaýrat et!”.

Gojuk Mergeniň ýassyga baş goýany üç aýa ser urupdy. Onuň näsaglandygy tuutş sähra ýaýrady. Hyzmat hödürläp gelen tebipleriň emindenem netije bolmansoň, mukamçy kysmata ten berip ýatyrdy. Aý ýarym mundan ozal sährada «Gara ýapynjaly aýal» at alan gedaý Aýparça gabat gelende: «Gojuk Mergeniň derdi ýaly derdiň emini goňşy welaýatda bir tebip tapypdyr. Men soň ugruna çykjak» diýen ekeni. Häli-häzirlikçe-hä ol habardanam uç çykmany. Bolsa-da Gojuk Mergen şol aýalyň aýdanyna baş galdyrmanam durmady. Çünki, kimdigi näbelli ol aýala mukamçy gaty kän gezek, özem, asla garaşylmadyk ýerlerde-de gabat gelipdi. Şol jadygöý ýaly gedaýyň aýdanyna Gojuk Mergeniň, näme üçindir, ynanasy gelýärdi.

Gojuk Mergen şu gezekki ýatyşyny ýagty jahandaky iň soňky ýatuwy diýip çaklaýardy, gaýdyp galnaryn öýtmeýärdi, taby pesdi. Emma ol iki bäri, hamala, agyr keselinden nam-nyşan galmadyk ýaly, ölüm hakda, näsaglyk hakda pikirem etmän, başga-başga zatlaryň aladasy bilendi. Ol güýz dolanansoň, alan hasylynyň jemini jemleýän daýhan ýaly bolup, oklawla meňzeş taýajyklara salnan, arasy ýygjam edilen tagmajyklary hasaplaýardy. Çep duldaky kilim torba şol taýajyklaryň saklaýan ýeridi. Iki gün eden azabyny köýdüren Gojuk Mergen bir tarapa geçiren taýajyklaryna-da şu gün irden ýañadan ýapyşmaly boldy. Tagmalaryň sany iki müňe golaýlanda goja bulaşdy. Ol ýalňyşmaly däl. Tagmalaryň her haýsy bir adamdy, tutuş bir dänýädi. Ýekeje kertik ünsden sypsa, ullakan bir adamyň ömrüne atanak çekildigi, onuň ynsan sanyna alynmandygy boljakdy. Şonuň üçinem ol ýekeje tagmanam ýalňyşmajak bolýardy. Tagmalaryň baş-alty sanysy beýlekilerden üýtgeşikdi. Gojuk Mergen olaryňam aşagyny çyzyp, aýratyn bellik edipdi. Şol aýratyn tagmalaryň dörän pursadyny ol wagtal-wagtal ýatlaýardy. Bir mahal goýlan tagmalary öwran-öwran ýatlap ýörmäge şu wagta çenli-hä Gojuk Mergeniň eli hem degmändi, mydam at üstünde, mydam ýolda bldy. Indiden soň, ölçelip berilen günleriň sany paýawlaberende ol ähli taýajyklaryny daşyny ýanyna alyp, är ömründe goýan çyzyjaklarynyň hasabyny çykarmakçydy. Tagmaly taýajyklaryň sany, hakykatyna seretseň, şu mahalkysyndan tas iki esse diýen ýaly köp bolmalydy welin, bellik etmek pikiri, arman, giç döredi. Häzirki hasap soňky ýigirmi ýyl töweregi öredilýärdi. Ýogsam, Gojuk Mergeniň her gezek çalnanda, Taýaga tagma basýan “Sallançak mukamynyň” gaýtalanyp ýörenine kyrk ýyl bolup ýördi.

“Sallançak mukamynyň” türkmenleriň arasynda beýle ýörgünli bolmagyny mukamçynyň özi-hä tötänlik hasap edýärdi. Gojuk Mergen ýaly saz çalyş bilýän, Gojuk Mergen ýaly saz çalyş bilýän, Gojuk Mergen ýay sadap saply dutar saklaýan adam bu sährada bir ýa-da iki bolmaly däl, gary kändi. Gojuk Mergeniň dutaram üýtgeşik däl. Jadylymyşyn diýilýän söz-hä oňa sürtseňem ýokanokdy. Lebap bilen Hazar aralygynda bar bolan, ýöne sanalyp görülmedik münlerçe dutaryň biridi. Emma mukamçylaryň arasynda Gojuk Mergeniňki, dutarlaryň arasynda-da şol dutaryňky çüwdi. “Sallançak mukamyny” oýlap tapmak Gojuk Mergeniň nesibesinden çykan bolsa, ol sazy ilkinji gezek çalmagam şol mahal ýaňy ýasalan, häzirem ady asmana göterilen adaty dutaryň paýyna düşdi. Sähraňyň hasrat hem umyt perzentleriniň

ykbalyňa aglamaklyk, olaryň geljegi hakdaky il arzuwy bolsa ol dutaryň tanymal bolmagyna getirdi. Ähli üýtgeşiklik diňe şondan ybaratdy. Oňa garamazdan, şol dutaryň jadylydygy baradaky gürrüňler gün-günden köpeldi, toslananam bolsa, ol gepler aýdylan badyna ýalan donunyň üstünden ynam donuny geýip, giň sähra ýaýrap gitdi. Halk bir göteren zadyny göteriberýär. Halkyň ynamyna giren ejizligem özünde ýok mähnet güýje, gudrata eýe bolýar. “Ol dutary sazyň piri Babagammara çüflänmiş!” Muňa ynanmaýan, ynanmajak türkmen ýokdy. Aslynda welin, ol elinden onlarça dutar çykaran Seýit ussanyň in soňky ýasan dutarydy, Babagammara hiç hili dahyly ýokdy. Ony sadaplanam Seýit ussanyň özüdi. Ussa Seýit diýilýän bolsa, Garabek sebitlerinde dutar ýasamakda adygan adamdy. Ol in soňky ýasan dutaryny saz bilen kowalaşýan, daşkyrak garyndaşy Gojuk Mergene sowgat edipdi. “Inim, şu saz, megerem, meň elimden çykan in soňky saz bolar. Indi göz çöňňeldi, barmaklar diýen edenok. Senem şuny toýa ýarat, inim. Özüňem bir zady belle: gaý-harasat, apy-tupan bu topragy ýok edip bilmez. Diňe bir zat --gujagynda perzent dogurmagy azaltsaňyz, bu topragyň ýitmeli pursadyny golaýlatdygyňyz bolar. Şoň üçinem bu sährada her gezek çaga dünýä inende şu dutaram ýaňlansyn. Men in soňky ýasan dutarymam şol şatlyga goşulsyn. Siz şony şeýtseňiz, menem gabrymda rahat ýatardym, inim...”

Goja ussa Gojuk Mergene şol gezek kän öwüt etdi. Ýöne çagaly wesýet sazandanyň ýüregine has çuň ornaşdy. Ýaş sazanda diňe şol mahal, garry garyndaşynyň ýanynda onuň sözlerinden soň ilkinji gezek ömür hakda oýlanan ýaly durmuşyň çylşyrymlylygyna haýran galdy. Seýit ussa-da many bilmez çaga bolup dünýä inendir. Bu mahal bolsa, dünýä bilen hoşlaşýan gojanyň çal kellesi durşy bilen akyldy. Ol biçak kän zat bilýärdi. Köp bilýän, dana adamlaryň dünýäden gitmegi bir adamyň ölümi däl-de, tutuş bir dünýäniň, ýeke-ýekeden kerpiji örülen mähnet dünýäniň gitmegi bilen baglanyşyklydy. “Goja dogry aýdýar. Dünýä ýöne bir çaga inmeýär-de, özbaşyna uly durmuş inýär. Şol durmuşyň dogulmagyna guwanmaly, ony wasp etmeli”.

Gojuk Mergen ondan ozalam üç-dört sany täze saz döredipdi. Täze saz döredeniňe gywanmak, täze sazy diňlemek ýakymly hem bolsa, döretmek biçak kyndy. Täze kakuw tapylyp, on iki perdäniň üstünden barmaklar gatnaw guraýança mukamçynyň görýän görgüsini söz bilen beýan etmek mümkin däl. Her kakuw, her basym adamlaryň hereketinden, daň şemalyndan, guşlaryň sesinden, ynsanyň şatlygyndan hem hasratyndan, gözelligiň berýän lezzetinden saýlanyp alynýardy. Diňe bir müňläp owazdan degerli mukamy seçip almak däl, şol alnan hasyly sada diňleýjiniň sada ýüregine sadalyk bilen ýetirmek meselesi hem bardy. In kyny hem şoldy. Mukam diňe bir owaz bolman, dürli-dümen güllerden bal ýygnaýan aryň çeken zähmeti ýaly netijeli bolmalydy, adamlara zäher däl-de, süýjülik hödürlemelidi, ýagşyny ündäp, ýamanyň garşysyna turmalydy. Şunlukda mukamyň her bir hereketi göwnejaý edilip sünnälenilýänçä sazanda hupbat baryny iýýärdi.

Gojuk Mergen adamyň döreýşi bilen sazyň döreýşiniň arasynda ýakynlyk, meňzeşlik duýýardy. Saz hem adamyň dünýä inende hökman aglap, ezýet görüp inişi ýaly azap bilen, görgi bilen döreýärdi. Ol ikisiniň dünýä inişini diňe adam dilinde geplemeýän, söze derek owaz bilen sözleşýän saz beýan edip bilmelidi. Şonuň üçinem adamzat bilen saz bir eneden, bir meňzeş adamdan dörän iki dogan bolmalydy.

...Kerwen ýodasyndan günbatara tarap ýorgalap barýan atyň toýnak sesine goşup, köp hiňlenen. Gojuk Mergen heniz on iki perdä degmedik mukam tapdy. Tapylian saz üç

gije – üç gündiziň dowamynda, beýikden-pese inilende, goldan-gola aşylanda, epgekli çölün çuň guýularynyň sowuk suwy içilende ýagdaýa görä, ýere görä syntgylana-syntgylana şu mahalky şirin hem zaryn keşbine geldi. Dördünji gün geçensoň täze saza ilki “Bäbek mukamy”, soňam “Sallançak mukamy” diýen at dakylady. Täze mukamy tapan mahaly onuň ýakyn ýyllarda türkmen sährasynda iň ýörgünli saz bolar öýdüp Gojuk Mergen eger-eğer pikirinem etmändi, öz arzuwy bilen ilki islegi beýle derejede bap gelerem öýtmändi.

Wagtyň geçmegi bilen Seýit ussanyň iň soňky ýasan dutary diňe sallançak mukamyna niýetlendi. Öz ýanyndan münbir arzuw edýän Gojuk Mergen sadap saply dutary ertirki ýagşy umytlaryň hatyrasyna aýady, toý-tomgy sazyny ol başga dutarda çalmaga başlady. Sadap saply dutar bolsa diňe sallançaga ýarady. Şonuň bilenem gün geçdigiçe gymmaty artan dutar, soňabaka gudratly zada öwrülip ugrady.

Ýaşamaga erkli sen,
Garaguma örkli sen.
Garaguma bagly sen,
Kalbyň şoňa bagla sen.
Il gülende gül, bäbek,
Il aglanda, agla sen.
Dogduk depe daglansa,
Gara bagry dagla sen...

Saza goşulyp, sazandanyň kalbynda aýlanýan şol setirleri Gojuk Mergen münlerçe gezek gaýtalady. Ol mydama diýen ýaly sallançagyň başynda boldy, bir günde iki-üç gezek bäbegiň başujynda aýbogdaş gurmaly pursatlaram tapyldy. Gojuk Mergen mydama bäbek jägildisini eşidýärdi. Inçe sazanda bolmagyna garamazdan, ol bir bäbegiň sesini başga bi bäbegiň sesinden asla tapawutlandyryp bilmeçärdi göwnüne bolmasa, dünýä inýan çagalaryň ählisiniň sesi bir meňzeşdi. “Geň galmaly zat, gyzybaşlaň çagalaram şeýdip aglaýarmyş. Adamlaryň gülküsem, agysam bir meňzeş. Diýmek, olaryň ählisem bir eneden bir atadan dörän bolmaly. Onda näme üçin dogan-dogana ganymylyk edýäkä? Dünýä inende deň inýan çagalary ulalansoň, kim zaýalaýaka? Megerem, jahana günäsiz gelýän adamyň soň sogap ýa günň gazanyşy ýaly, çaganyň sesem soň üýtgeýändir”.

“Sallançak mukamyny” çalandan soň Gojuk Mergen esli mahallap şol sazyň täsirinden çykyp bilmeýärdi. Sähraýy meýdanda pelpelleýän mollatorgaýlaram, bagdaky guşlaram, agaçlaryň başlaryny yraýan şemalam çaga sesine öýkünýän ýaly bolýardy, töweregi gurşap alan goja dünýä şol mahal ýigdelýärdi, sandan galan garry adamlar daýawlanýardy. Şol gojalykdan daşlaşan durmuşda Gojuk Mergenem bardy. Şonuň üçinem ol ýadamany-ýaltanmany bilmeýärdi, şonuň üçinem ol bir çalan sazy gutaransoň, agşamky ýa-da ertirki çalynmaly “Sallançak mukamyna” ýetmäge howlugýardy. Şonuň üçinem ol mydama bäbek jägildisini eşidýärdi. Şonuň üçinem ol tä ýaşy bir çene barýança, özüniň perzentsiz ötüp barýandygynam günde-günaşa ýatlap ýörmeýärdi. Ýok, beýle däl, ol özüniň perzentsizdigini her demsaýy ýatlaýardy, ýöne şol ýagdaýy ýekeje gezegem diline getirmändi. Onuň hem özüne ýetesi sebäbi bardy.

Seýit ussanyň ýanyndan gaýdyp gelensoň, öýde bolan wakany Gojuk Mergen hiç mahal unutmaýardy, ol wakany hem taýaklara bellenen aýratyn tagmalaryň biri ýaly edip, mahal-mahal ýatlamaga mejbur bolýardy. Şu mahal uly il üçin Aýparça eje,

Aýrapça ene, göbegen bolan zenan döwürlerde Aýparça gelindi, onda-da ýaşaýyk gelindi, owadan gelindi. Emma yzly-yzyna geçip giden rehimsiz ýyllar kem-kemden onuň görküne zeper ýetirse, wagtyň döreden ýagdaýy onuň kejebesini daraldýardy, ynjalýgyny gaçyrýardy.

Gojuk Mergen bilen nika gyýlanyna ýedinji ýylyň içidi. Emma olaryň şol ikibaşlygydy. Dünýä inmeli çaga niýetlenen, çuwallaryň düýbündäki düwünçeklerde gizlenip goýlan geým-gejimler şol gizlinligine-de ýatmaly boldy. Elbetde, beýle ýadaý hemmeden ozal çaga önmeýän adamlaryň özlerini biynjalyk etmelidi. Ol şeýledi. Ýöne, Gojuk Mergeniň dogany Garawul Mergen şol meselä gezek gelende elden-aýakdan çykyberýärdi. Onuň goýan iň soňky şertine görä, şu gezek Jeýhun boýundan dolanyp gelen badyna inisi şol işi çöp döwen ýaly edip çözmelidi. Ýogsam, “önelgesiz gelniň” talagyny gaýnagasy berjekdi. Gojuk Mergeniňem, Aýparça gelniňem günde-günaşa eşidýän şol bir iňirdidi. “Döw ýaly sagat inim barka, men oň gapysynyň ýapylmagyna ýol bermen. Heleý sebäpli gapy ýapylmak hudaý işi däl-dir-de, bendesiniň öz elindäki işdir”. Gyzma gaýnaagsynyň boljak işiň delilini öňünden taýylamak üçin aýdýan sözlerini Aýparça gelin ýatdan bekläpdi.

Umuman, Garawul aga hüýlüräkd. Ýaşlykdan ene-atadan galan iki doganyň ulusy bolany sebäpli onuň aýdanyna Gojuk ýok diýmeýärdi. Şonuň üçinem ähli işde Garawul özüni mamla hasaplaýardy, ýerlikli bolsun-bolmasyn, iňirdeýärdi, öwüt berýärdi. Gojuk hem agasynyň sözünü ýykmaşlyga çalyşýardy, geçirimlilik edýärdi. Olaryň ata-babsam ýarym çarwa, ýarym çomry bolany üçin Garawul inisiniňem çarwaçylygy ýa daýhançylygy saýlamagyny isläp, Gojugyň dutara kowalaşmagyna düýpden garşy çykdy. Emma Gojuk agasynyň islegini doly berjaý etmedi. Ol çarwaçylykdanam üz döndermedi, daýhançylykdanam, ýöne dutar oýnamasynam goýmady. Şol hem Garawulyň öz inisine mydama igenç törpüsini süýkäp ýörmegine sebäp boldy.

Garawul bilen Gojuk süýtdeş doganam bolsalar, olaryň durmuşa bolan garaýyşlary köplenç çapraz gelýärdi. Gojugyň lebaba ugramazyndan ozal şeýle waka boldy. Rysgallary bile bolsa-da, iki doganyň gapysy aýrydy. Garawullar öýde, Gojuk bilen Aýparça gelin işikdäki pessejik kepbede bolýardylar.

Ertir irden eline uzyn nilli gara tüpeň alyp, Garawulyň kepba girmegi Gojuk ilen Aýparçany haýran galdyrdy. Şu mahala çenli görülmedik gara tüpeňiň agasynda peýda bolmagynyň sebäbini Gojuk soraman oturyp bilmedi.

— Inim, senem otuzyň onundaky adam! — diýip, tutan maksadynyň gürrüňsiz amala aşjagyna ynanyan Garawul begenjini gizlemäge çalşyp, agraslyk bilen gepledi. — Şoň üçinem iki sany tüpeň aldym. Biri özüme, birem saňa. Indi senem, dutaryňy goý-da, köpüň ugry bilen ýöre.

Esli oýlanan Gojuk:

— Awçy bolmak meýlim-ä ýokdy — diýdi.

Inisiniň juda sada jogaby Garawuly ýylgyrtty. Ol gara tüpeňi diwara söýedi.

— Men saňa awçy bol diýemok. Bi zamanda gara tüpeň aw üçinem saklanýan däl-dir. Senem ýaşamaly, eklenç etmeli. Alamana gitmeli bor, üste ýagy çozsa, gaýtarmaly bor.

— Aý, maňa şu dutarymam bolar-la, agam — diýip, Gojuk ýüzüni aşak saldy.

Inisiniň soňky jogaby hem Garawula ýaramady. Ol ýüzüni kürşerdip, gaşlaryny çytdy.

— Dutar gowy zat. Ýöne henize çenli dutaryň kädisi bilen alamana-da gidilen däl, ýagy hem gaýtarylan däl. Dutar toý-şagalaňyň guralydyr. Toý-şagalaňam mydama tapdyryp durmaz. Asyl gara tüpeň bolmasa toý-şagalaňam bolmaz...

Dogry, durmuş şeýleräki. Türkmenler goňşy welaýatyň üstüne alamana-da gidýärdiler, bidüzgünçiligem edýärdiler. Goňşy welaýatlaram edil şolar ýaly hereket edýärdiler. Emma gara tüpeň saklaýanam bolsalar, üstlerine ýagy çozanda welin, türkmenler jemlenmeýärdiler. Olary duşmandan halas edýän gara tüpeň däl-de, ymgyr çöldi. Şol sebäpli hem alaman-çaparmancylyga Gojuk Mergeniniň öz garaýşy bardy. Onuň düşünişine görä, tüpeň alyp ästüne barmasaň, goňşy welaýatyň adamlary hem tüpeň alyp, seniň üstüne gelmejek ýalydy. Ol iki ýurdyň arasyndaky oňsuzlygyň üç sebäbiniň ikisini ol özlerinden görýärdi. Şoňa görä-de ol saýry ilatyň üstüne gara tüpeň göterip barmazlygy özüne pent edipdi.

— Tüpeň getiren bolsaň, taňry ýalkasyn, agam! Ýöne men ony atyp bilerin-ä öýdemok. Ol tüpeň agasyndan inisine ýadygär nyşan bolaýsyn. Ömrüm ötyňça, dulumdan asyp goýaýaryn.

Inisiniň beren jogabyny ýürekden çykan jogap däl-de, içýakgyçlyk hasap edip, gapa tarap ýönelen Garawulyň sesi ynjk çykdy.

— Beýtseň, geday torbaňam ömür boýnuňdan asyp gezümeli boljakdygyň uýy iki däl.

Gaýtarylmalý jogap nagtdy. Çünki, Gojuk Mergen geday torbasyna derek dutar asynmakçydy. Emma agasynyň gaharynyň gelendigini bilen ýigit jogabyny dile getirmekden saklandy.

Aýparçanyň önelgesizligi bilen bagly mesele-de bir ýanlyk edilmese, labzy aýy dogan bilen ýaşamagyň barha kynlaşjakdygyna, gerdende göterilýän ýüküň gitdigiçe agyrlaşjakdygyna kemsiz düşüňän Gojuk Mergen gaty aýgytly hereket etmelidi. Meseläni hanja çözseňem, müçeleriň geçmegi, ýagdaýyň üýtgemegi, aklyň goýalmagy bilen şu mahalky eden aýgydyňa ökünmeli däl, şu günki çözgüdiňe soňky ýyllaryň depesinden seredip baha kesmän, şu mahalky kesen bahaňy şol ýyllaryň depesine özüň bilen bile alyp çykalydy, bazar üýtgäni, bazar gyzany bilen nyrh üýtgemeli däl.

Gojuk Mergeniniň eden hereketini özünden başga hiç kim, hatda ondan hökman habarly bolaýmaly Aýparça-da bilmedi. Sazanda uzak obalaryň birinden at ardyna mündürüp, bir aýal getirdi. Getirilen aýal gaty ýaşdy, görmegeýdi. Şonuň üçinem, gep-gürrüňe, täzelige suwsan käbirleri derrew: “Gojuk Mergen önelgesiz aýalynyň üstüne güni getiräýipdir welin, aslynda alla bermese, ikinjisiniň dogurjagyny bilýämikä?” diýen ýaly gürrüňler ýaýratdylar.

Emma Gojuk Mergeniniň getireni Aýparçanyň ornuny tutdurmak üçin getirilen aýal däl. Ol tebipdi. Mukamçynyň öňünden eden haýyşyna görä, saglygynda kemçilik bolsa-da, bolmasa-da, tebip aýal Aýparça hakykaty aýtmaly däl. “Şükür, hemme zat düzüw. Alla miýesser eden güni hamyla galarsyň” diýen sözden başgasyny Aýparça eşitmesizdi.

Başy ýaşam bolsa, köp adam bilen gep-söz alşyp, ýüzi açylyp giden tebip gelin gelen netijesini sypaýyçylyk bilen beýan etjegem bolup durmady. Belkem, durmuşyň çöp döwlen ýaly edäýmeli meselelerinde gümürtige urmagyň zeleden gaýry zat däl digene tebip gelin başgalardan gowy düşüňändir. Ol özi bilen deň-duşrak adama:

— Hany! — diýip ýüzlendi. — Perzent geregiň çynyň bolsa, hatynyňy başgala...

Gojuk Mergende beýle niýet ýokdy. Şonuň üçine ol tebip aýalyň töwerege eşitdirmejek bolup, at ýatagyň alkymyna barlansoň, pyşyrdabrak aýdan sözlerine gulagam gabartmady. “Hatynyňy başgala!” Tebip ol habary aýtmak üçin ýaýdanybam durmady. Habar hakykat bolanda-da, ony aýdan günäkär bolman, döreden günäkär bolýardy. Aýparçaly meselede bolsa, günäkäre çäre görjek, ondan ar aljak gümanyň ýokdy. Onda diňe takdyra ten bermek ýa-da tebip aýalyň aýdyşy ýaly, Gojuk Mergeniň öz agasynyň isleýşi ýaly edäýmek galýardy.

Beýle teklipt kim üçin, belki, agyr bolmasa-da, Gojuk Mergen üçin gerdende göterip bolmajak ýük bolup göründi. Ol kân oýlanmadam, pikirem etmedi-de, hatynyny başgalanyndan obasyny başgalanyňy gowy gördi. “Tebip pylan diýdi, pismidan diýdi” bilenem garyndaşlary uzak köşeşdirip boljak däl. Olary ýalandan umydygär edibem ýaşatmak göwnējaý däl. Wagt diýilýän ýeke-täk hakykatçy hiç kesden ýüz görmän, guran pirimiňi ýuwaş-ýuwaşdan paş etjekdi. Ol Aýparçanyň gözýaşyna, Gojuk Mergeniň halyna rehimdarlyk edip durmajakdy, inirdiniň, igenjiň in aýylganjy hakykat dolulygyna ýüze çykandan soň başlanmalydy. Şonuň üçinem taňlaky hökmany çözgüdi Gojuk Mergen şu güne geçirdi, ähli goş-golamyny bir ata ýükläp, kese dagyň edil alkymynda oturan oba göçüp geldi. Tebibiň aýdanlary ýoýlup düşündirilen Aýparça gelin bolsa, telim ýyl ýagşy umytda gezdi.

Sährada şol mahallar tebip kändi. Olar dertlilere derman etjek bolup, ellerinden gelenlerini gaýgyрмаýardylar. Ýöne, olaryň tagallasynda aýylganç bir hakykat bardy. Olar näsaglara kân-kân hoş söz aýdyp, çendenaşa köşeşdirýärdiler. Emma aýdylan köşeşdiriji sözleriň hiç haýsysy durmuşa geçmese-de, aýdylman goýlan erbetlikleriň ählisi adamlaryň başyndan inýärdi. Tebibiň Aýparça aýtmadyk, Gojuk Mergene aýdan çaklamasam ýalan bolup çykmady.

Täze oba gellen günü şol ýerde ýaşayan tanyşdan satyn alnan alty ganat ak öý dikilenden soň, öýi gurmaga kömekleşen adamlar dargaşdylar. Iş-alada bilen halys surnugan öý eýesi gelin ýaňy bir öz dulana geçip aýagyny uzatjak bolanda, niýeti amala aşmady. eli çagaly bir ýaş gelin iç işikde peýda boldy. Ol gelniň goňşudygynam, uzyn hataryň aňry çetinde ýaşandygam belli däl. Ýöne bir zat bellidi. Gelin bu obada täze peýda bolan adamlar bilen salamlaşmaga gelipdi. Gojuk Mergen garry adam bolmasa-da, gelin ondan ýaşynyp, Aýparça tarap ýylgyrjaklap seretdi-de:

— Ýurduňyz gutly bolsun! – diýdi.

Gojuk Mergen gelniň pyşyrdysyny eşitdi. Bolsa-da, ony utandyrmajak bolup, Aýparça tarap seretden boldy.

— Bu gelin salamlaşmaga gelipdir. “Ýurduňyz gutly bolsun!” diýýä. – Ýat adamynyň ýurt gutlamaga gelmegine gaty begenen Aýparça şeýdip dilmaçlyk eden boldy.

Eli akja bäbekli gelin Aýparçanyň ýanyna, sag dula geçip oturdy welin, öýüň içine döwlet dolan ýaly boldy. Çaga tarap aýratyn höwes bilen sereden Gojuk Mergeniň gulagynda:

“Allaý-allaý alançak,
Akar suwlar bulançak
Alty ganat ak öýüň
Sag dulunda sallançak” —diýen setirler gaýtalandy.

Mele gelniň goltugyndaky etli-ganlyja bäbek elde saklatmajak bolýardy, saga-çepe çyrpynýardy, heniz dil çykmanygam bolsa, ýakymly sesi bilen bir zatlar diýmäge dyrjaşýardy. Emma çaganyň diline öz enesem, öz enesi ýaly gelin Aýparça-da düşünmeýärdi.

Çaganyň diline Gojuk Mergeniň arzuwy düşündi. “Öýüň tüýnügini galdyran badymyza gapydan bäbegiň gelmegi biçak gowy boldy. Ýaşyna-da ýetmedik, heniz adamlar tarapyndan ýamanlyga küşgürilmedik çaga jahanyň iň päk adamsy. Onda ne günä, ne-de erbet niýet bar. Gowy boldy!”

Sazanda bir zat bolan ýaly tisingind-de:

— Aýparça! – diýdi. Emma mahaly bilen yzy bolmady. Aýdylmaly habara gatý kän garaşan Aýparça gelne, dogrudanam, geň ýumuş buýruldy. — Hany, Aýparça, duldan sallançak as!

Özünde çaga ýok halatynda şindi barja goş-golamy hem ýerbe-ýer edilmedik öýüň dulundan sallançak asmaklyk düşnüksizdi. “Täze dikilen öýüň tüýnüginden ýaglyk asylar, gapysyndan dogra sallanar welin... Biýem yrym edýändir, ýagşy niýet edýändir-dä”. Adamsynyň yrymy gowudy. Ýöne aýdylan habar hakda oýlanan Aýparça tas hapa bolupdy.

Aýparça heniz ýygnalman, iç işikde ýatan ýüpi aldy-da, tärime dakdy, köne kilimdenem ýorgança goýar ýaly ýer etdi.

Heniz çaga dogurmadyk, ýöne çaga garaşýan gelinleriň şeýle dessurlary bardy. Olar indi dünýä inmeli perzentlerine niýetläp, kürtejik, jambörük, köýnekjik tikýärdiler. Ol dünýä injek çaga geýmim-geýmim tapylmaz diýen ätiýaçdan edilmeýärdi-de, yrym, ynam üçin, näumyt bolmazlyk üçin şeýdiliýärdi. Bu döp-dessurlardan Gojuk Mergenem habarlydy.

Sallançaga güýmenmek bilen Aýparça gelin arzuwçylygyň çür depesine çykdy ýa-da adamsyny gelinleriň endiginden bihabardyr öýtdi. Ol dulda duran çaklaňja çuwaly başaşak silkdi-de, gözlän düwünçegini açdy welin, içinden sallançakbagy çykdy.

Sallançakly sözi orta atyp, gelniniň keýpini bozandyryn öýden Gojuk Mergen öküdi. Amala aşmaýan, amala aşjagam gümana arzuwyny ýatlatmak, bir tarapdan, Aýparçanyň üstünden gülmek ýaly bolýardy. Beýleki tarapdan bolsa şol gürrüni orta atanyňy mukamçy kemem görmedi. Uzagyndan güýä ýal bolup gitmeli sallançakbag hut şol söz sebäpli daş çykdy. Sallançakbagyň güýä ýal boldugy Aýparça gelniň umyt ýüpüni güýäniň kertdigi, üzüldigi boljakdy. “Herki zat öz niýetlenen ornunda dursa ýagşy. Sallançakbagam sallançaga baglansyn”.

Ujuna dürli reňkäki gotaz dakylan, düýe ýüňden işilen ýüp sallaçaga daňyldy. Sallançak bolsa Gojuk Mergeniň arzuw sallançagydy.

— Hany, bäbegi sallançaga sal, gelin!

Yrym edilýänine düşüniپ oturan gelin Gojuk Mergeniň aýdanyny derrew berjaý etdi.

Bäbek üçin sallançakdan uly arzuw barmy! Ol sallançaga salnan badyna beýle lezzet üçin öý eýelerine minnetdar bolýan ýaly ýylgyrdy.

Gojuk Mergen sallançagyň önünde aýbogdaşyny gurap oturdy. Sadap saply dutar gabyndan çykdy.

Sallançakbagy elinden goýbermän, adamsynyň gapdalynda duran Aýparça ýagdaýa haýran bolup, mukamçynyň indiki etjek hereketlerine garaşdy. Ilkinji nobatda onuň

kellesine gelen pikir “Sallançak mukamy” boldy, şol saz çalynjakdyr öýtdi. Gojuk Mergen täze saz hakda, onuň näme niýetlenendigi hakda, nähili ýagdaýda çalynmalydygyny Aýparça telim gezek aýdyp beripdi. Täze mukamyň çalynmagy gowudy. Ýöne ony çalmaga sebäp gerekdi ahryryn. Ýogsam ol diňleýjisiz aýdylan aýdym ýaly gadysyz bolmalydy. Sebäbem gabat geldi.

Ol barada gep-söz aýtmasa-da, Gojuk Mergenîň kalbyndaky basyrylgý syr aýan boldy. Aýparçanyň çakyna görä, sazanda öz tapan mukamyny öňürti öz öýünde, ilkinji gezek öz öýündäki sallançagyň başynda çalmagy niýet edinipdir.

Sadap saply dutaryň kirişleri dartyldy. Tarlarynyň sesi ilkinji kakuwdan Aýparça üçin geň hem nätanyş bolup ýaňlandy. Aýparça adamsynyň sazyny hälimi-şindi diňläp ýörmäge maý bolmaýardy. Ol Gojuk Mergenîň saz çalşyny bary-ýogy üç-dört gezek diňläp görüpdi. Bolsa-da mukamçynyň nepis barmaklarynyň perdeleriň üstünde oýnaklaýşy Aýparçanyň göz öýünde hemişe saklanýardy. Şu mahal bolsa sazandanyň barmaklary başgaça, bolmalysyndan has üýtgeşik hereket edýän ýalydy. Gojuk Mergenîň çep eli aşak düşüp ugranda, sag eli şabram kakuwa başlady, sazyň gidişi tizlendi, owaz üýtgedi. Şondan soň Aýparçanyň gulaklary şol sazdan başga ses üçin gapyldy. Şu mahal ýyldyrym çakyp, gök gürlése-de ol eşitjek dälidi. Çünki ol täze mukamyň ilkinji diňleýjisidi. Ol mukam täze bolanlygynda-da, heniz eşidilmedik bolanlygynda-da, başga zada niýetlenip döredilen bolsa, Aýparça gelne beýle täsir etmese-de etmezdi. Ol mukam gowy niýet, ýagşy umyt bilen ynsanyň dünýä inmegine bagyşlananam bolsa, Aýparçanyň gulagyna Gojuk Mergen ikisine bagyşlanan hasrat, gaýgy, gözýaş mukamy ýaly bolup duýuldy. Şonuň üçinem ol owaz ilkinji kakuwdan ýürek paralap, dünýäni endiredip başlady. Saz diýilýän, howada gaýyp ýören garlawaç ýaly ýeňiljek bolmaly zadyň götermesi hylalla, egniňi çökerip barýan aýylganç agramynyňam bardygyna Aýparça şu gün, ömründe ilkinji gezek şaýat boldy. Şol agyr ýük ýaş gelniň güýçli gerdenini owdy, kül-uşak etdi, ony ýyllaryň aňyrsyna taşlap, bimahal garratdy. Aýparça şol pursatdan soň özi bilen näme bolup geçýänine akyl ýetirip bilmedi. Dutaryň sadap sapy, sadap sapynyň üstünde oýnaklaýan barmaklar doňup galdy. Diňe olar däl, öýüň içindäki ähli zatlar, öýi öz içinde saklaýan älemem doňdy. Aýparçanyň gulagyna girensoň buza dönen owazyň bir ujy baryp onuň bagryna basyldy, sazyň çümen ýerinden göze görünmeýän çeşme döredi. Çeşme suwy doňan sazyň ugry bilen ýokarlygyna dyzady. Gojuk Mergenîň eli, dutaryň sapy dury salgymyň, ýuka ümrüň içinde kä ýitdi, kä peýda boldy. Sazyň jadysyna gark bolan gelniň sag eli özünden erksiz hereket edip başlady, boş sallançak ýeňillik bilen yraň atyp ugrady.

Şol mahal gara öýüň gapysyndan ilki uzyn taýak, soňam uzyn boýly adam göründi. Taýagam, taýagy tutup duran adamam öý eýeleriniň gözüne ilmedi. Gapyda aýak çeken adam salam berdi. Taňry salamyna hiç kim jogap gaýtarmady. Öýdäkiler salamy eşitmediler. Olar kerdiler. Öýdäkiler gapyda peýda bolany görmediler. Olar kördüler. Öý eýeleri üçin häzir giň jahanda bir sallançak bilen bir mukam bardy, gaýry zatlar göze ilmeýärdi. Olar ýaňy dikilen öýüň gapysyndan desbi-dähil gedaý geläýer öýdüb-ä, saz bolmanda-da pikir etmezdiler. Bolsa-da, gapydan gedaýyň gelmegi asla-da geňdi. Köp-köp ýollary söken, kân-kân gapyny kakan, dürli häsiýetdäki adamlara bakan gedaý heniz-henize çenli beýle ýagdaýyň üstünden barmandy.

Torbasynyň çakdanaşa uzyn ýüpi ozalam pes däl, boýuny hasam uzyn edip görkezýän gedaý gel diýilmese-de, entek ojak sudury hem ýok ojakýeriň önünde çommaldy. Soň ol dyzynyň üstünden gaçan taýagyny gözi kör ýaly, eli bilen sermöp aldy-da, bar ünsüni sag dula, sag duldaky sallançaga, sallançagy üwröp duran gelne, onuň gapdalynda basa oturyp, saz çalyň gara murtly ýigide gönükdirdi. “Näme üçin sallançagyň önünde saz çalyň? Gyzamygy örüp bilmeýän çaga gerekdir diýsemem-ä o çaga näsaga meňzänok. Näme beýdýäkäler. Bu nämäniň alamaty bolmaly? Bulaň akyl-huşam-a ýerinde ýaly. Sazam...”

Aýparça gelin özi oňly duýman, eliniň ýetişdiginden sallançagy üwreýärdi. Gojuk Mergen bolsa, onuň tersine, edýän işiniň manysyny gowy bilýänligi üçin, sallançagyň hereketini saz bilen kowalaýardy. Saz sallançagyň yzyndan ýeteňkirleýärdi, ýetibem biljekdi. Emma Aýparça gelin sallançagyň bagyndan tutup duranam bolsa, Gojuk Mergeniň göwnüne aýaly bilen sallançak hallan atyp gaçýardy, Aýparça ony kowalaýardy. Ýöne ikisiniň arasy daşlaşmasa, golaýlaşmaýardy. Mukam bolsa sallançakdaky çaga ýüzlenýärdi, ony ýaşayşa çagyýardy. Mukamçy içinden aýdym aýdýardy:

Ýaşamaga erkli sen
Garaguma örkli sen.
Garaguma bagly sen,
Kalbyň şoňa bagla sen.
Il gülende gül, bäbek,
Il aglanda, agla sen.
Dogduk depe daglansa,
Gara bagry dagla sen...

Sallançakdaky çaganyň ejesi hem bir dutar çalyana, bir-de sallançak üwreýäne aňk bolup seredip durdy.

“Sallançak mukamynyň” owazy bahar şemalyňa öwrüldi. Ol şemal Lebabyň ýakasyndan turup, seleň sähralaryň üsti bilen Hazar sary ugrady. Ol öz ýolunda gaty kän zat gördi, köp zada sataşdy, il-halkyň halyna zaryn-zaryn aglady. Mukamyň yzyna düşüp barýan Gojuk Mergeniň gözüniň önünde gapdaly akja köşekli arwana peýda boldy. Arwana bilen köşek uç-gyraksyz sährada ylgap barýar. Kimiň gaçyp, kimiň kowýany belli däl. Gojuk Mergeniň düşünişiçe, köşek gaçýardy, arwana kowýardy. Köşejigiň heniz bekeşmedik uzyn aýaklary diýen etmeýäne meňzese-de, biçak ýeňil gopýardy. Şeýlelikde, akja köşek barha ara açýardy. Arwanany gözünden sypdyran sazanda heňi köşejigiň aýak sesine goşjak bolýardy. Köşek gaçdy, saz kowdy. Emma akja köşegiň yzyndan gudraty güýçli saz hem ýetip bilmedi. Akja köşek kem-kem daşlaşyp, ýuwaş-ýuwaşdan gara nokafa öwrüldi-de, ahyram salgymyň içindäki gara nokada öwrüldi. Ýüwürmekden aran arwana balasyndan aýra düşüp, salgyma tarap umydygär seredip durdy... “Sallançak mukamy” tamam boldy. Sähradan yzyna dolanan Gojuk Mergen özüne geldi.

Del adamynyň sesini eşiden Aýparça tisginip gitdi.

Dutaryny gapdalynda goýan Gojuk Mergwn gapa tarap äwmezlik bilen seretdi. Gumak ýerde aýbogdaşyny gurap oturan selçen sakally, hortan adamynyň ýaşy altmyşdan aňryny habar berýärdi. Gojuk Mergeniň özi oňa salam berip, yerinden turdy-da, goluny uzatdy.

Gedaý oturan ýerinden görüşi. Gojuk Mergen onuň çep eline derek guran agaç şahasyny ýa-da başga bir gaty zady gysymyllandyryn öýtdi. Ol duýgy mukamçynyň ýüzüne täsir ýetirip, nazaryny üýtgedendir-dä, oňa sereden gedaý geplemäge mejbur boldy.

— Çep elim şeýleräkdir, inim! — Ol gös-göni bolup duran barmaklaryny ýokaryk galdyrdy, sag eli bilenem çep eliniň tirseginden tutdy. — Şundan aşagy gymyldanok. Barmaklammam epilenok. Şoň üçinem ömrüm ýandy. Indi şeýdip ýörün. — Ol boýnyndan asylgy torba tarap baş atdy. — Muny men dereje diýip dakynamok. Nädeýin? Garynjanam ynýdan dälidirin öýdýän welin, elbetde, ýokarkyň göwnüne degen ýerim bolandyr-da... Ýigrimi ýyl dutar çaldym, inim. Türkmeniň ähli sazyny bilýän. Ýöne ýaňky sazy welin, şu mahala çenli eşitmedim.. O haýsy saz bolmaly, inim? Tüzemi?

Gojuk Mergen oýlandy, sowala: “Ol-a, agam, meň täze tapan sazým bolmaly” diýip, hakykatam bolsa, dogrusyny aýtmagy öwürmek bolar öýtdi..

Gedaýyň sazdan başynyň çykýandygyny aňladyp, hasrat bilen balkyldaýan gara gözleri öňki berlen soragy sözsüz gaýtalady.

— Náme diýsemkäm men saňa, agam. Öz-ä täze saz bolmaly. Biz oňa “Sallançak mukamy” diýäydik.

Selçeň sakgally ýaşulyynyň gözünüň önünde ozaldan belet sährasy birden ýaýylyp gitdi. Gapdaly akja köşekli arwana Lebapdan çykyp, Hazara tarap ugrady. Akja köşegiň boýnundan jaňa derek sadap saply dutar asylgy. Hiç kim perdesine basmasa-da, hiç kim taryna kakmasa-da, gudraty güýçli dutar türkmenleriň heniz eşitmedik sazyny çalyp, giň sährany owaz bilen dolduryp barýar. Obalarda, hatarlarda gapylaryň eňsisi syrylyp, gundagdaky çagalar daş işikde peýda bolýarlar. Sadap saply dutar “Sallançak mukamyny” çalýar. Sadap saply dutaryň owazyny diňläň çaga diňlemedik çagadan tiz ösýär, çalt ulalýar, kesellemeýär, dümewlemeýär, bimahal ajala sezewar bolmaýar, güýç-kuwwatly, arly-namysly, iline-gününe bähbitli adam bolup ýetişýar.

Ýany arwanaly, boýny sadap saply dutarly akja köşejigiň aýlanmaly gapysy, ýetmeli ýeri gaty kän. Ol ummasyz Garagumy böleklere bölüp, çar tarapa barýan kerwenleriňem yzyndan ýetmeli, çarwalaryňam ýaýlasyna aýlanmaly, suwda sal sürýänlere-de görünmeli. Akja köşege sähranyň şemaly kömege gelýär, onuň uzynja aýaklary ýere degmesiz ýerinde ýokary göterilýär, uzaklara uçup gidýär, sadap saply dutaryň owazyny heniz eşitmediklere eşitdirýär.

Birdenem köşek bilen arwana gözden gaýyp bolýar. Olar görünmeselerem, sazyň kakuwy köşegiň hem arwananyň aýak hereketlerini aňladyp owaz edýär. Kän mahal geçmänkä, ilki akja köşek, soňam arwana ýañadandan peýda bolýar. Arwananyň üstünde adam sudury bar. Arwana golaýa geldikçe, üstündäkiniň yüz keşbi durlanyp, onuň asmandan inderilen perişdedigini aýan bolýar. Perişde gedaýa ýüzlenýär-de: “Náme dilegiň bolsa aýt, bitireýin!” diýýär. “Bitirseň ýekeje dilegim bar...” “Olam, gedaýçylykdan çykyp, baý bolmakdyr-da?” “Ýok, günämi öt welin, perişde bolsaňam ýalňyşdyň, bilmediň. Dilegim şundan ybarat: sadap saply dutaryň çalýan “Sallançak mukamy” ähli ýere ýaýrasyn, çagalar ölmesin, kesellemesin, güýç-kuwwatly bolsun. Bu topraga hossar gerek!” Perişde ýylgyrýar: “Onyňy bitirerin welin, ýene näme dilegiň bar?” “Torpagym hossarly bolsa, çagalar ölmese... maňa dagy zat gerek gäl”.

adam hyýal atyndan düşensoňam hakykat bilen arzuwyň arasyny açmak üçin, arzuwyndan daşlaşyp bilmeýäni üçin, esli salym maňlaýyny tutup oturdy. Onuň giň,

emma betbagt maňlaýyndan eliniň aýasyna birsydyrgyn sarsgyn gelip başlady. Ol sarsgyn adamlara gowulyk, ýagşy gün paýlamaga howlugýan akja köşejigiň dabanjygynyň sarsgynydy. Gedaý öz beýnisiniň urgusyny şonuň bilen çalşyrdy.

Selçeň sakally adam öýden çykanda “Sallançak mukamynyň” şeýle boljakdygyna umyt baglap gitdi. Onuň şeýle boljakdygy hem hakykatdy. Sebäbi türkmen sähraşynyň jarçysy gedaýdy. Gedaýlar adamlara ýamanlyk arzuw etmeýärdiler. Olar öz ýagşylygyny halkyň abadançylygyndan gözleýärler, iliniň arly--namysy, gujurly-gaýratly perzentleriniň köpelmegini isleýärler. Şol perzentler ekin ekmeli, hasyl almaly, malgarany köpeltmeli, ýurtda gedaýçylygyň ýok bolmagynyň aladasyny etmeli. Şol maksatlara ýetmek üçin türkmen sähraşynda “Sallançak mukamyny” ýaňlanmaly, Garagumuň perzentleri täze mukamyň pendinden ganmyly.

3

Welaýat hany Rahymy Gojuk Mergeniň başynyň ýassykdadygyny eşiden badyna, hut şol habaryň gelmegine garaşyp ýören ýaly, öz dosty hem ýakyn maslahatçysy Bagtyýar begiň yzyndan adam ýollady. Bagtyýar gelýänçä, jaýda ýeke galan han hem geçmişini ýatlady, hemem geljegini göz önüne getirdi. Geljek hakda oýlananda ol dünýäniň süýji-süýji eşretleri, saglyk-salamatlyk göz öňe getirmedi. Sebäbi han häzir beýle zatlara mätäç däl, geljekde-de şeýle bolar öýdüp berk ynanýardy. Rahymy hanyň arzuw edeni türkmen sähraşyndaky Gojuk Mergeniň sadap saply dutary boldy. Ol dutar han otagynyň nepis halylara bezelen diwaryna söýelen badyna Rahymynyň durmuşynda ýyllar boýy arzuw edip gelen durmuşy başlandy. Sadap saply dutaryň ele salynagy bilen onuň welaýatynyň baýlygy artmady. Ýöne şol dutaryň kömegi bilen Rahymynyň aýdany aýdan boldy, diýeni diýen. Onuň arzuwynda gezip, ýetip bilmän ýören derejesi şoldy. Şu mahala çenli ol öz welaýatynda çykaran permanlaryny gorkynyň gözi, sütemiň ýüzi bilen amala aşyrýardy. Indi bolsa, ol kynçylyklar gutardy. Indi Rahymy han nabat aýy, temmäki süýji diýse-de, halk ynanýar. Han islese, halk özüni oda-suwa-da urup ýör. Tut agajyndan ýasalan goşýumruk ýaly dutaryň gudratyny görüň, gudratyny! Indi döwran dagyň aňyrsyndakylar näderkäler? Wah, o çarwalar hiçle, iş bärdäkilerde bar, bärdäkilerde. Rahymynyň entek bu ýerde görüşmeli, hasaplaşyk geçirmeli adamlary kän. Ol hut in ýokarkynyň özünden başlamakçy. Iki ýyl mundan ozal şa Rahymyny mazaly törpüledi, yzyndanam it masgarasy etdi. Onda-da nähili adamlaryň ýanynda? Rahymynyň dyrnagyna degmeýän adamlaryň ýanyna. “Sen, Rahymy, syrtyň bilen pikir edýänmi ýa kelläň bilen?”. Beýle sözi Rahymy enesinden doglaly bəri eşitmändi ahyryn. Ol niresi bilen pikir edýänini entek hökmürowana görkezzer. Garaşybersin.

Sadap saply dutary ele salmak bilen, ähli aladasyny ýeňilleşdirerin hasap edýän Rahymy han şol dutarda hiç hili jadynyň ýokdugy, onuň diňe ynamyna giren adamsy üçin şeýle gudratly bolup görünýändigini hakda oýlanmaýardam, oýlanmak islemeýärdem.

Daşarda aýak sesi eşidildi. Penjiräniň önünden bir gara geçen ýaly boldy. Rahymy han Bagtyýar gelen badyna görkezmek üçin penjiräniň edil gabadyndaky sandyjagyň üstünde duran gutujygy alyp yzyna ýöredi. Ol giň jaýyň içinde ikinji ädimini uran mahalam saklanyp, yzyna gaňrylmaga mejbur boldy. Şeýden badyna-da Rahymy han eýmenmekden ýaňa tutuş göwresi bilen titräp gitdi, gorkudan onuň gözleri petredi. Esli

mahaldan bāri küyi-köçesi bolan sadap saply dutaram birbada onuň ýadyndan çykdy. Elindäki guty halynyň üstüne gaçdy. Han bir dyzyny epip, aşak eglenem bolsa, gutyny gözi bilen görmän, eli bilen sermāp tapdy, nazaryny bolsa penjiräniň öňünden aýryp bilmedi. Ol ýaňky gören ahwalaty ýene bir gezek gaýtalanar öýtdi. Emma uzyn aýakly sandyjagyň üstüni sypap giden el gaýdyp görünmedi. Rahymynyň gözüne kaklyşan zat el bolup ele-de meňzänokdy-da, ujy barmakly gara kesewüdi. Esli salym aňk bolup duran han gören wakasyny nämä ýorjagyny bilmedi. Gara kesewini sypap giden sandyjagynyň üstünde gymmatly dermanyň durandygyny ýatlanda, hyýalynda her hili çaklamalar peýda boldy.

Mundan ozal ýumuş buýurjak bolanda mydam häzir hammalaryny çagyraýýan agyr hanyň özi bu gezek ýeňil gopup, gapa çykdy. Işikde hiç kim gözüne ilmäsoň, ol:

— Diri adam barmy? – diýip, haýbatly gygyrdy.

Juda zerur ýagdaý bolaýmasa, Rahymynyň özüniň daş çykyp, beýdip gygyrmajagyny bilýän adamlar töwerekdäki jaýlaryň gapylarynda häzir boldular. Bu gezek hatda hanyň aýaly hem öýden çykdy. Emma han welin, hyzmata häzir adamlary ýöne garaşdyrды goýaýdy. Gazap bilen daşarda peýda bolan hanyň sesini çykarman, ýöne gaýrak seredip durmasynyň manysyna hiç kim düşünmedi. Rahymy bolsa bagyň gaýraky derwezesine ýetip barýan, düýşde görünýän ýaly aýylganç sudura aňk bolup äňedýärdi. Onuň çak etmegine görä, penjireden uzan aýylganç gara eliň eýesi şol barýan gapa ýapynjaly bolmalydy. Ol enindäki uzyn geýimi bilen aýala meňzeýärdi. Onuň hereket edişine seretseň-ä, agramy hem bolmaly däl. Gara sulba ädimem urman, ýöne pessaý uçup barýana, ýapynjasynyň giň gollaram mähnet bürgüdiň ganatyna meňzeýärdi. Gara ýapynjaly sulba derwezä ýetip-ýetmänem, ýere giren ýaly, zym-zyýat boldy.

Şol aýylganç suraty synlan Rahymy bir gysgajyk dogra okady-da, yzyndanam pyşyrdady: “Ynsmyka-jynsmyka?.. Hudaý seni bir beladan-a gutardy öýdýän, Rahymy?!”

Birdenem han ukudan açylan ýaly bolup:

— Bagda del adam barmy? – diýip, hemme kişä deň sowal berdi.

— Ýaňy bir gara ýapynjaly gedaý-ha aýlanyp ýördi – diýen jogap hany bir tarapdan, ynjaltsa, beýleki tarapdan, iňkise gidirdi.

Otagyna dolanyp gelen Rahymy han içini geplettdi: “Entäp ýören gedaýa bu derman nämä derkar bolduka? Gedaý derman agtarman, nanyň soragynda bolar ahyryn. Gedaý halkynyň kesellemäge eli degmeli däl ahyryn. Hakyky gedaýam hiç mahal ogurlyk etmez. Diýmek, ýaňky sulba hem gedaý bolman...”

Hany iňkise gidiren hadysa dermanly gutuny alyp, türkmen sährasyna atlanmaly Bagtyýara-da hökman aýan bolmalydy. Şonuň üçinem dosty gapydan girenden Rahymy han jadygöý ýaly bolup göze kaklyşyp giden gara ýapynjaly hakynda gürrüň berdi. Ol öz gürrüňini şeýle sözler bilen tamamlady:

— Gojuk Mergen sadap saply dutaryny baş-alty ýyl megerem, on ýyl ömri bilen çalşarmy, aşnam?

— Ol näsagmydyr?

— Näsag. Elbetde, men oň näsagdygyna begenemok. Özem türkmen tebiplerinde şindi emi ýok derde ýolugypdyr. — Rahymy çep eliniň başam barmagy bilen süýem barmagynyň arasynda saklan gutusynyň üstaşyry dostuna mekirleş nazar aýlady-da

ýylgyrdy. – Şujagazyň içinde Gojuk Mergeniň ýolugan derdiniň dermany bar. Oň ömrüniň galan bölegi seň eliňde bolar. Özem dermany kabul etmese, şu ýagdaýynda kyrk günden zyýat ýaşamaly dälmiş.

— Bu söwda aýry gep...

— Aýry gep. Bu söwda tokly söwdasy däl-de, ömür söwdasy, aşnam, ömür söwdasy! – diýip, Rahymy ýene ýylgyrdy, birdenem gaty agras görnüşe girip, elindäki gutujyga wehimli nazar bilen seretdi. – Jan süýjüdir, Bagtyýar beg, jan süýjüdir!

4.

Başga oba göçülip gelinmegi, bir tarapdan, Aýparça üçin kemem bolmady. Sebäbi ol ýerde Aýparçanyň bile önüp-ösen, aý-aýdyň agşamlarda läle kakýşan, ümelere gatnaşan, semene bişirşen jorasy Güljemal ýaşayar ekeni.

Aýparça onuň haýsy oba düşenini anyk bilmese-de, Güljemal ähli zatdan habarlydy, Aýparçanyň haçan, nirä, kime durmuşa çykanyna çenli bilýärdi. Çünki, jorasam-a jorasy welin, Gojuk Mergeniň kime öýlenenine ol biparh garap bilmejekdi. Gojuk Mergen üçin ilkinji gezek Güljemallara gudaçylyga barypdylar ahyryn.

Gudaçylyga gelindi habary eşideninden Güljemal uçursyz begendi. Sebäbi, onuň höwesine ilkinji gabat gelen, ilkinji gezek onuň gyzlyk ýüregini gobsundyrn Gojuk Mergendi. Onuň görejine göreji kaklyşaly bñri geçen ýarym ýyly Güljemal özi däl-de, başga Güljemal bolup ýaşapdy. Göwnüne bolmasa, şondan soň ot-çöplerem reňkini üýtgedi, guşlaram has şirin saýraýan ýaly boldy, dem alynýan howa-da başga öwrüldi, günlerem has gyzykly geçdi.

Gudaçylyga barylmaýyndan esli ozal Gojuk Mergen Güljemallaryň goňsusynda saz çalyppy. Şonda hem özi ýaly gyzlar bilen öýüň gözeneginde peýda bolan Güljemalyň gözi ýaş sazandanyň gözi bilen tötänden çaknyşypdy.

Ol mahallar Gojuk Mergeni hiç kimem tanamaýardy. Güljemalyň hyýalynda bolsa, diňe Gojuk Mergendi. Başga bir garyndaşlarynyň salgy bermegi bilen gudaçylyga gelinse-de, Güljemal ony öýlenjek ýigitden gördi, begendi. Gözleriň çaknyşygynyň netijesiz geçmändigine gyz ynandy.

Emma, Güljemalyň atasy gyzyny Gojuk Mergene bermäge göwnese-de, onuň Garawullaryň gelni bolmagyna garşy çykdy. Onuň: “Gaýynagasy şol gyzma Garawul boljak bolsa, däl-le” diýenini Güljemalyň özem eşidip galdy. Şonda ol kakasyna “Kaka, men Garawul bilen däl-de, Gojuk Mergen bilen ýaşamaly ahyryn. Gojuk Mergen oňat ahyryn” diýip gygyraýasy geldi. Ýöne ol isleg arzuwlygyna-da galmaly boldy. Güljemal arzuwyny eden Gojuk Mergeninden jyda düşdi. Ýöne, bir gapydan gaýdan Gojuk Mergenler, şol bada başga bir gapyny, onda-da Aýparçanyň gapysyny açar öýdüp Güljemal çakam etmändi. Şonlukda, ýaş mukamçy Güljemalyň jorasynyň paýyna düşdi. Bolsa-da, Gojuk Mergeniň agras keşbi, mylaýym sypaty, ýakymly gözleri Güljemalyň gözlerinde mizemez bahar ýaly bolup, baky surata öwrüldi.

Aýparçanyň garyndaşlary Garawulam, onuň beýleki hossarlarynam gowy tanaýar ekenler. Emma göze görnen gyzy, onda-da Aýparça ýaly ady ilin dilinden düşmeýän gözel gyzy öýünde artyk saklamak öz aladaňy artdyrmakdy. “Pylanynyň gyzyny alyp gaçypdyrlar. Pylanynyň gyzynyň adyna şek ýetiripdirler” diýen ýaly ýakymсыz habarlar türkmen obalarynda hñlimi-şindi bolmasaa-da, käte-käte eşidilip durdy.

Ýanyoldaş meselesinde Güljemalyň bijesi şowsuz çykdy. Bu oba göçülip gelensoň, Aýparça Güljemal özüne sowuk-sala garar öýdüp çak etdi. Aýparça elindäkini basyp almadygam bolsa, herhal, Gojuk Mergen üçin ilki Güljemala söz aýdylypdy. Iki joranyň perzentsizlik babatda dertleri bir meňzeş bolsa-da, ýanyoldaş meselesinde düýpden tapawutlanýardylar. Aýparçanyň äri uly ilin sylaýan, perişde ýaly päk hasap edýän adamsy bolsa, Güljemalyňky onuň tersinedi. Güljemalyň äri egba ýagdaky, süpüklilik derejesine ýetiberen tirýekidi, üstesine, onuň eli hem egridi, köpün gözünden düşendi. Şeýle ýagdaýdaky adamynyň ýaş gelni, onda-da kän ýyllar geçse-de, çaga ýüzi düşmedik, durmuşyndan närazy gelni Aýparça bilen ýañadandan sataşanyňa çäksiz begendi. Edilýän gürrüňler, ýatlamalar, Aýparçanyň degişmeleri Güljemala wagtlaýynça bolsa-da, köşeşmäge, gam-hasraty az-kem unutmaga medet berýärdi.

Bir gezek iki gelin dilleşip, özlerini tebibe görkezmeli etdiler. Aýpaça-ha Gojuk Mergeniň öýden telim günlük gitmeginden peýdalandy. Güljemal hem jorasy bilen onuň aýal doganynyň ýaşayan obasyna gezelenje gidýän adam boldy.

Tebip üç ýyl mundan ozal Gojuk Mergeniň Aýparçanyň üstüne getiren tebibidi. Aýparça ony bosagadan ätlän badyna tanady. Emma Aýparça ýaly gelinleriň ýüzlerçesini gören tebib myhmanyna ozalam bir gezek sataşanyňy ýatlap bilmedi, her geleni tanajak bolmagyňo onuň üçin zerurlygy-da ýokdy. Aýparça-da oňa tanyşlyk berjegin bolmady.

Tebipleriň adamlaryň saglygynda bar bolan kemçilikleri doly kesgitlňp bilmeýändikleri hakdy. Ýöne tebib hökmünde ynama girenleriň eden aýgydyňa hiç kim, has beterem, özlerini barlatmaga baranlar münkür bolmaýardylar. Şonuň üçinem tebipler kesel bilmek başarnyklaryna ýan bermejek dertler hakda-da kesgitli bir zat aýdýar goýberiberýärdiler.

Bu gezek hem şeýle boldy. Tebib aýal Güljemala-ha çaga önmez ýaly hiç hili derdiniň ýokdugyny, Aýparçanyň bolsa, çaga üatgysynyň kiçelip-kiçelip, “edil türşege döwendigini” aýtdy oturybedi. Ozalam özünde kemçilik bardyr öýdüp çak etmeýän Güljemal tebibin aýdanyna ynanmazçylygam etmedi. Emma eşiden habary Aýparçany welin aljyratdy. Ol elindäki kinniwanja kāsā öý eýesiniň eşrepi ýaly edip guýup beren bir owurt çayyny keçä dökmän zordan saklady. Onuň göz önünde Gojuk Mergen janlandy. Beýle nesibäniň hudaý tarapyndan ýazylýandygyna ynanýanam bolsalar, sähra türkmenleri dünýäden perzentsiz geçmegi gaty ýokuş görýärdiler, tüwmaýak bolmagy aýylganç gargyş siňmegiň netijesi hasaplaýardylar. Şol hakda oýlanan Aýparça perzentsiz ýaşap ýören, geçip giden adamlaryň kändigini ýatlasa-da, özünem şolaryň biri hasap etse-de, biçak kemsindi. Ol özüni bir tarapda goýup, Gojuk Mergeniň halyna haýpy geldi. Kimler perzentsiz ölse-de, Gojuk Mergeniň nesibesine beýle paý düşmeli däl. Gojuk Mergen Allanyň ölçäp beren ömrüni ýöne ýaşap geçäýmelileriň hataryna girmeyärdi. Ol özi üçin däl-de, il-gün üçin ýaşaýardy. Onuň ady, nesli ýitmeli däl. Oňa hünärini dowam eder ýaly perzent gerekdi. Şonuň üçinem Aýparça gelin tebibin aýdanyna ynanmazçylyk etmese-de, öz ýagşy azuwyna ýapyşalga bolar ýaly yş gözledi, tebibin ýalňyşaymagyna garaşar ýaly Aýparçada esasam bardy.

— Siz üç ýyl mundan ozalam-a meni görüpdiňiz, ýeňňe. Şonda-ha türşek-pürşek agzamandyňyz...

Az-kem oýlanan tebib garşysynda oturan gelni haçan görendigini ýatlamak boldy.,gelni nirede görenini ýatlap bilmeşe-de, oňa galat jogap beren dældigine welin

ynandy. Onda üuwarlamak, iki geplemek häsiýeti ýokdy. Şeýdäýmegiň juda zerur halatlarynda-da, ol hakykaty bolşundan üýtgetmän aýdýardy.

Aýparça dikanlap sereden tebib eşiden sözlerinden nägile bolandygyny nazaryndanam aňdyrdy.

— Seň göwnüň üçin ýalan sözläp, Allanyň önünde ikilik edip bilmen. Oýlanyp geple, keýgim. Seni aldadym-da, ýokardakyny nädip aldaýyn? Ikimiziň sataşanymyz çyn bolsa, üç ýyl mundan ozalam şu aýdanymyň tersine geplän dälidirin. — Tebip aýal birdenem öz-özünü barlap görjek bolýan ýaly, Aýparçanyň aýdany bilen çynlakaý gyzyklandy. — Sen, gelin, üç ýyl mundan ozal diýýäň welin, üç ýyl mundan ozal meň öz agzymdan şeýle söz eşidipmidiň?

Ondan bäri üç ýyl geçenem bolsa, şol mahal eşiden jogabynyň her sözi, her äheňi Aýparçanyň ýadynda berk saklanypdy. Ol hakykaty aýtmaly boldy:

— Öz agzyňyzdan eşitdim diýsem-ä ýalan sözledigim bolýa, ýeňňe.

Çakynyň dogry çykmagy bilen ganatlanan tebib haýbatly gepledi:

— Beýle bolsa, ýalan sözläni başga ýerden agtar...

Aýparça gelin ýalan sözläniň häzir obadadygynam aýdyp biljek dälidi. Ýöne, niredede bolsa-da, Gojuk Mergeniň öz gelnini ýadyndan çykarmaýandygyna, çykarmajakdygyna-da Aýparça ynandy. Tebibiň beren jogaby Gojuk Mergeniň kimdigini, onuň Aýparça nähili garaýandygyny ýene bir gezek dolulygyna açyp görkezdi.

Aýparça şol barada pikir öwürdi.

Şeýle ýürekli adamynyň aladasyny aýal näme bilen ýanaşdyryp biler?

Aýparça şol barada pikir öwürdi.

Aýparça Gojuk Mergeni halys ýürekden eý görýär. Tebibiň şu günki aýdan täzeliginden soň-a, Aýparça onuň üçin janyny bermäge-de taýyn. Ýöne...

Ýöne onuň öýlenjek aýaly “Sallançak mukamynyň” manysyna düşünermikä? Şoňa düşünilmese, Gojuk Mergeniň şol mukam üçin öz ähli bähbidiniň üstüne atanak çekmäge razydygyna alynjak aýalyň akyly çatarmyka? Onuň ýygy-ýygydan öýünden ýabany ýatmasynyň manysyna ýetermikä? Ýagdaýyna dürs düşünilmedik Gojuk Mergen igläp öläýmezmi? “Sallançak mukamy” näder? Il-gün näder? Sähra şol sebäpli mukamsyz galmazmy? Bize ilin gargyşy siňmezmi?

Aýparça şol barada pikir öwürdi.

...Iki gyrasy gyzylymtyl pürli ýandak bilen haýatlanan egrem-bugram ýodadan tirkeşip gelyän gelinlerden ses — seda çykmaýardy. Ýöne dermanlary dürli hem bolsa, dertleri bir iki joranyň näme hakda iç gepledýändikleri welin düşnükli di.

Tebibiň öýünden çykylaly bäri agyr derdiň astynda goýan pikiriň gapdalyndan Aýparçany başga bir düşnüksiz ýagdaýam heläk edýärdi. Ol hem tebibiň özi hakda aýdanyny Güljemalyň göwnübir diňläp, soňam ne sesinde, ne daş sypatynda üýtgeşik bir alamat aňdyrmanlygydy. Dogry, Güljemalyň öz durmuşyndan, ýaş başyndan neşä urup, sandan çykan äriden göwnüniň hoş dældiginden, ärine gözi düşenden onuň keýpiniň bozulýanlygyndan Aýparça habarlydy. Şeýle-de bolsa, biçak ýakymсыz habar beýle sowukganlylyk bilen garşylanar öýdüp, Aýparça çak etmändi. Belkem, bi neşebent äriden perzent edinmegem isleýän dälidir? Belkem, bi... Aýparça yzyny pikir etmäge-de gorkdy. Hyýalyna gelen duýgy Aýparçanyň özi üçin howply bolup duýuldy. Emma Gojuk Mergen üçin köp-köp elhençlikleri göz ýumup geçmäge ol taýyndy.

Sulhy alan adamsy üçin aýal nämeler etmeýär! Ýogsam, üste aýal almaklyk, aýallaryň ýüregi düşer ýaly şerigat tarapyndan kanunlaşdyrylýanam bolsa, ol meseläni henize çenli ýekeje aýalam ak ýürekden makullan däl bolsa gerek. “Günim bilen ataňa nika gyýlansoň, öýüň daşynda zowzuldap ýörşüme, buşugymam saklap bilmändirin” diýip, garry enesiniň beren gürrüňini Aýparça şu mahal ýatlamaga mejbur boldy.

Egerde, üstüne, günü getirilse, Aýparça üçin agyr düşerdi, Gojugy gabanardy, öz-özünü gynardy. Emma garşy bolmazdy. Aýparçanyň atasy sebäp ýok ýerden iki gezek öýlenipdir. Gojuk Mergen bolsa, başdaş aýalyndan perzent önmäni üçin şeýtmeli. “Megerem, şeýdip, Güljemalam öz bagtyny oýarar. Özüni köşeşdirmek üçin bolsa, hyýalynda Gojuga sataşan hasap edäýsin”. Aýparçanyň çak edişine görä, ömründe garaşmadyk teklibini eşiden Güljemal teklibi berjaý etmekden boýun towlasa-da, aýdylanyny gaty görmeli däl. Çünki Güljemal Aýparçanyň jorasydy, derteşidi. Şeýle teklibiň döremegini hem durmuş talap edýärdi. Jora-da jora kömek etmelidi. Güljemaly hem şeýle teklibi eşitmäge durmuş mejbur edýärdi.

Iki jora gyrasy ýaşajyk tally ýapjagazyň boýunda dyz epdi. Olaryň dem alyşlaryndan gaýry ümsümligi bozýan zat bolmany üçin akyp ýatan suwuň şildirdisi hem dünýäni owazdan doldurýan ýalydy.

Ýapjagazyň aňyrsyndaky düzlükde mal bakyp ýören çopan bir kakabaş sygra tarap taýagyny aýlap saldy-da: “Gysyr galmyş diýsänim!” diýip gargyndy. Günortanyň ümüştamyşlygynda onuň sesi telim esse ulalyp, uzaklara ýaýrap gitdi. Ýap boýunda oturan iki gelne bolsa, ol sözler hasam agyr täsir etdi. Çopan ol gargyşy ekinçi sygra däl-de, Güljemal bilen Aýparça gönükdiren ýaly boldy. Gelinleriň ikisi hem çopanyň sözi hakda oýlandy. Dymyşyklygy welin, Aýparça bozdy:

— Ak süýt berýän haýwana günortanyň çagynda beý diýip gargynmaly däl ahyryn!

Güljemal gelin alyslara uzalyp gidýän düz meýdana gözünü gyrpman seredip otursyna:

— Gargalanda näme? – diýdi. – Ikimiz nä sygyr çopanyň gargyşy siňip şu güne düşdükmi?

Jorasynyň ýüzüne garan Aýparça onuň tukatdygyny görensoň, çopanyň sözlerine gaýtadan üns berendigine öküdi. Ýöne şeýtmek islese-de, Güljemaly häzirki edip oturan pikirinden daşlaşdyrar ýaly, ony köşeşdirer ýaly sözem tapyp bilmedi.

Jogapsyz galdyrylany üçin Güljemalyň aýdan sözleri hem etmelisinden telim esse artyk täsir etdi. Onuň şeýle bolandygyny ara düşen kän mahallyk dymyşlykdan soňam, Güljemalyň öňki meselä dolanyp gelmegi tassyklady. Ol uludan dem aldy-da, ajy ýylgyrdy.

— Tebibiň özüme şeý diýjegini men öňündenem bilýädim, Aýparça. Öňündenem bilýädim...

Tolgunçly, sesiň, ajy ýylgyrmanyň aňyrsynda gelniň içki dünýäsiniň galagoplulygy gizlenip ýatyrdy. Betbagtlyga öňünden garaşylýan bolsa ol iki betbagtlykdy.

Jora bolsa-da, Aýparça Güljemalyň kän syrlaryny bilmeýärdi. Şonuň üçinem ol eşiden geň habaryndan soň:

— Näme üçin? – diýmäge mejbur boldy. – Seň tebipçilikden başyň çykanokdy ahyryn?!

Güljemalyň sesi ýene sus çykdy:

— Oň üçin tebip bolmak hökman däl, jora jan.

Sag eliniň aýasyny eňegine söýget edinen Güljemal dikanlap bir ýüzüne seretdi welin, Aýparça gelin jorasyndan nazaryny aýryp, başga ýana äňetmeli boldy. Güljemalyň bir pursatlyk garaýşynda bir ömürlük ökünç, näumytlyk, ynamsyzlyk ýerleşýärdi. Ol garaýyş Güljemalyň bitginli göwresini-de ejiz görkezdi, eginlerinem sallanan ýaly etdi. Emma ýagdaýyň ozaldan boýna alyklygyna garamazdan, Aýparçanyň soragy jogapsyz galdy. “kem, joraňdanam gizläp saklamaly bir syrдыr ol? Bilesigelijiligi erkine goýmasa-da, Aýparça özüni saklamaga çalyşdy: “Güljemaly menem gowy görýän. Yöne adam eşitmez ýaly geň habar dälem bolsa, Gojuk ikimiziň aramyzda bolýan ownuk gep-gürrüňleriň ählisini muňa aýdamok ahyryn. Durmuşyň beýle täsinligem gizlin syrlarynyň barlygy üçin bolaýmasa”. Bu meselede Aýparça özüni köşeşdirse-de, ozalky hyýaly onuň janyna aram bermedi. Ol öňki soragyny ýene bir gezek gaýtalamaly boldy.

Arasyňa wagt salnyp, bir soragyň iki gezek heçjiklenmegi Güljemalyň öňki aýylygyryşynyňam gaýtalanmagyna getirdi.

— Sen erkek görmedik ulygyz däl ahyryn, dogan?

Güljemalyň bu jogaby-ha ozalam gaty syrly bolup görünýän ýagdaýy öňküsindenem gyzykly etdi. Soragyň jogaby üýtgeşik bolmajagam bolsa indi ol Aýparçany syrlar älemine çagyrdy. Güljemal dymdygyça, onuň aýtmaýan zady hasam gyzykly bolup görüldi. Aýparçany tutuş düýrmegi bilen bilesigelijilige öwürdi. Ol öňki soragyny ýene gaýtalap durmajak bolup:

— Ulugyz bolmanym üçin soraýan-da! — diýdi.

Güljemal jorasynyň bolşuna birbada nähili baha berjegini bilmedi. Aýparçanyň ýagdaý bilen biçak gyzyklanyşyndan biriniň kemçiligini bilmäge howlугýan adamynyň häsiýeti görünýän ýaly boldy.

Tebip aýgıtly bir kesgit edenden soň, Güljemal öz ýagdaýyny jorasyndan gizläbem durjak däl. Yöne, edil häzir ol iç dökmäge, ýüregini doly beýan etmäge degerli sözem tapmady. Güljemal bireýýäm gallasy ýygnalyp, hoşasy çöplenen gün çogundan goňras görnüşe girip ýatan nätekiz giň meýdana nazar aýlady. Ýa-ha ol şeýle sözleri dile getirmek üçin ýörite taýynlanyp otyrды ýa-da şol sözleriň tapylmagyna düzlükden suwa tarap howlukman gaýdan sygyrlar sebäp boldy:

— Sygram öküze görkezmeseň, göle berenok ahyryn, dogan jan.

Güljemalyň sesi pessaý çykanyam bolsa, Aýparçanyň gulaklary şaňlap gitdi. Ol eşidenine ynanmaýan ýaly gapdalyna garady. Ynanmazlyga esas galmady. Öz agzyndan çykan sözlere özi uýalan Güljemalyň bugdaýreňk ýüzi gyp-gyzyl bolupdy. Beýle ýagdaýdan jorasynyň ünsüni bölmek islän gelin haýdap, ýüzüni ýuwmaga başlady. Akar suwuň onuň ýüzüne ýol-ýodadan siňen, göze görünmeýän tot-tozany ýuwup äkiden bolmagy ahmal, ýöne gelinlik utanjynyň daşa çykaran alamatyny welin, sowuk suw aýryp bilmedi. Gaýtam, suw degen ýüze gün şöhlesi düşmek bilen gelniň gizlejek bolan görnüşü ozalkysyndanam beter äşgär boldy.

Iň pynhan syr açylanda her kim özüniň ýakyn adamdygyny subut etmek üçin däl-de, derdine ýeňillik isläp şeýdýär. Ýakyn saýylýan adamam şol ynama mynasyp jogap gaýtarmaly, ýoldaşynyň derdini deň çekişmeli. Aýparça-da ýakyn jora hökmünde häzir Güljemala delalat etmelidi. Emma Güljemalyň düşen ýagdaýy diňe bir ejiz gelin Aýparçanyň däl-de hiç kimiňem medet berip bilmejek ýagdaýydy. Gaýtam, Aýparça öz jorasynyň ýagdaýyna düşüňýändigini, derdini paýlaşýandygyny aňladar ýaly degerli

sözem tapyp bilmedi. Şonuň üçinem ol sygyrlaryň suwa golaýlamagyny, başy şypyrmaly uzynsatan çopanyň peýda bolmagyny kemem görmedi. Ol gyssanmaç ýerinden turdy:

— Turaly, Güljemal. Ýat adam ýetip gelýä, turaly!

Gyrasy gyrmyzy pürli ýandak haýatyna bezelen ýoda ýene iki jorany alyp gitdi.

Durmuşda düşnüksiz ýagdaý gaty kän bolýar. Aýparça şol hakda oýlandy. Durmuşyň haýsy bir nokadyna seretseňem, bolmalysyndan üýtgeşik ýasalan ýaly bolup dur. Ýogsam, ine, şujagaz ýodajyk dagy näme! Şunuňam ýasalyşy düşnükli däl. Dogry, ýodany ok sürýän nil ýaly göni edip çekmek aňsadam däldir, zeruram. Ýöne şu ýodany ilki salan adam näme sebäbe her iki-üç ädimden saga-sola gyşardyka? Ýa-da durmuşyň düz meýdanyndan geçýän ýodajygyňam göni bolmaýandygyny tassyk etmek isledimikä? Şol hakda oýlanan Aýparça ýol-ýodanam öz ykbaly bilen baglaşdyryp, içini gepletdi: “Kä kişiniň öz ýodasy dogram bolsa, başga biriniň egri ýodasyna goşulyp gyşaryp ötägitdýär”. Ol bu mysaly doglanda dogry ýola düşüp ugran Gojuk Mergeniniň dogmazak gelin bilen ömrüni baglansoň bulaşandygyny nygtamak üçin tapdy. Iki maşgalanyň ikisem perzentlik babatda deň batbagtdy. Olaryň betbagtlyklaram är-äýalyň bir-birege sataşandyklary sebäplidi. Eger-de, Güljemal başga kişä çykyp, Gojuk Mergenem Aýparça öýlenmedik bolsa, eýýäm dört adamynyň ikisiniň bagty açyljakdy. Ol Aýparçanyň aýgyt edişi boýunça şeýledi. Durmuşyň düşnükli hem düşnüksiz çylşyrymlylyklary hakda, emeli döredilen hemem öz-özünden dörän kynçylyklary hakda baş agyrdan gelin gepleýäninem, pikir edýäninem aňşyrman:

— Durmuş-da! — diýip, uludan demini aldy.

Jorasynyň ýagdaýyny özüniňkiden gowy hasap edýän Güljemal esli salymdan soň soň gepledi:

— Sen bir durmuşyňdan nägile bolmasana, Aýparça! Erkegiň ýa adyna guwanmalymyşyn, ýa-da zadyna. Sen küpür bolma. Ömri ýanan diýip, maňa aýdarlar.

Aýparça “Ikimiziňem ýagdaýymyz deň” diýen ýalyrak gep tapyp, jorasyna tesilli bermek isledi. Emma häliden bári dil ýarmadyk Güljemalyň gepläsi gelip durdy. Ol içki joşgunynyň öňüni aljagam bolmady:

— Sen küpür bolma. Ömri ýanan diýip maňa aýdarlar. Sende-de perzent ýok, mende-de. Ýöne, seň äriňi uly il tanaýa. Seň äriňi uly il sylaýa. Gojuk Mergeniniň gelni bolanyň üçin il senem sylaýa. Gojuk Mergeniniň gelnidigiňe özüňem guwanýansyň. Meňki bolsa, tersine...

Hawa, Güljemalyňky tersinedi. Märeke-de, üýşmelen-de äri gara berse, Güljemal ýedi gat ýeriň astyna giräýjek bolýardy. Onuň äri hiç bir topara, ýaşululara-da, öz deň-duşlaryna-da, ýaş kiçilere-de goşulmaýardy. Hiç bir topara girmän, ýeke özi çetde galýan adamynyň adam bolmagygydy. Özüni sylaýan adamlar Güljemalyň ärini sylamaýardylar, ondan daşrakda duranlaryny, gep-söz alyşmanlaryny kem görmeýärdiler. Ol ýagdaý bolsa, özüçe ýok hallaryna, gabyrylyşyp ýören aýallaryň öňünde Güljemalyň ýüzüni ýere berýärdi..

— Meňki bolsa, tersine! — diýip, durmuşdan doýgun, özünden göwni geçgin Güljemal ýuwduna-ýuwduna sözünü dowam etdi. — Men özümi pylanyň aýaly diýmäge-de uýalýan...

Aýparça Güljemalyň Gojuk Mergeni öwşüne ýürekden guwansa-da, jorasy hasam göwnüçökgünlige urmazy ýaly delil agtardy. Birdenem ol hyrra yzyna aýlandy-da, asla garaşylmadyk ýerden, özünrenem erksiz ýaly bolup:

— Güljemal, sen maňa joramyň? – diýip, edil ýaş çaga ýaly tolgunyp sorag berdi.

— Ýogsam näme! Sen nä ony şu gün bilmelimi?

— Onda sen Gojuk Mergen ikimize bir çaga sowgt beräý-dä?—Bu haýys Aýparçanyň özüne-de bşga adamyň sesi bilen aýdylan ýaly bolup eşidildi.

Güljemal geplejeginem, dymjagynam bilmedi. Onuň gaýtadan gyzaran ýüzünde geňgalyjylygynyň ýa-da utanmaklygynyň alamaty peýda boldy. Ol töweregine garap durşuna bu ýerlere ömründe birinji gezek, özem asmandan düşene meňzedi. Aýparçanyň ýagdaýy Güljemalyňkydan gowy däl. Kalbynda ýagşy adamlara ýamanlyk ýok gelin ýaňky sözi diňe özi üçinem däl-de, özüne ýakyn adamyny, adamlaryň arasynda gowulykda saýlanan iki adamyny bagtly etmek üçin diýipdi. Şol iki adam bagtly bolsa, Aýparça özüniň betbagtlygyny hasaba-da aljak däl. Şol iki adamynyň bagtlylygyna özi sebäp bolaýsa-ha, Aýparça iň bagtly adama öwrüljekdi.

Güljemal jorasynyň näme diýeniniň magadyna esli salymdan soň ýeten ýaly boldy. Ýöne Aýparçanyň teklibine onuň nähili jogap gaýtarýandygy düşnüksiz bolup galdy. Jorasyna ýagşydan-ýamandan söz diýmedik Güljemal ýodadan sowuldy-da, Aýparçanyň gapdalyndan geçip, düzlüğe tarap öwrüldi. Ol hereketiň gönüläp, tizräk öýe ýetmek üçinmi, jorasy bilen bir ýoldan ýöremezlik üçinmi ýa-da garaşylmadyk teklibiň getiren şatlygynyň tolgundyrany üçin edilendigem Aýparça düşnüksiz bolup galdy.

Gyrmyzy öwüşýän ýandak pürleriniň üstaşyry kem-kemden daşlaşyp barýan Güljemalyň yzyndan seredip duran Aýparça eden hereketi bilen eý görýän jorasyny ýitirjekdigine ýa-da ony özüne hasam golaýlatjakdygyna akyl ýetirjek boldy.

5.

Aýparça oýlandykça ýandakly ýodada aýak çekip, jorasyna aýdan sözleriniň beräýmegi ahmal howply netijesinden barha daşlaşdy. Şonuň üçinem, ol tebibiniň ýanyna gidilmeginem, garaşylmadyk ýerden özüniň oýlap tapan täze çykalgasynam tötänlik däl-de, alla tarapyndan ýörite iberilen rehimdarlyk hasap etdi.

Öýüň ownuk işlerini etmegiň aladasyny hyýalynda aýlap, ýorgandan çykмага meýillenip ýatan Aýparçany ýoluň ýadawlygy zerarly uky basmarlady. Derrewem durmuşdaky alada düşse öwrüldi. Ol Gojuk Mergen bilen egri oturyp, dogry gürleşmäge başlaýar. Gojuk Mergen öz obadaşy Güljemala ilden gizlin öýlenmäge razy bolýar. Ýöne Aýparça bolýan ýagdaýa düşünmeýär. Edilýän iş ilden gizlinem bolsa, töwerek adaman dolýar, okkesdirme geçjek atlar häzirlenýär, ýigitler bil tutýarlar. Garaz, Güljemal bilen Gojuk Mergeniň gizlin bolmaly duşuşygy hakyky toý dabarasyna aýlanýar.

Nika gyýylmazynyň öň ýanynda Aýparça öz jorasynyň ýanyna barýar-da: “Iň soňky gezek duýdurýan, Güljemal, Gojuk Mergen ikimize bir çaga sowgat etmäge bognuň ysmayan bolsa, heniz giç dälkä dillen” diýýär. Närazy bolmak nire! Gaýtam, Güljemal Aýparçanyň şu mahalky duýduryşyny gaty görjek bolýar. “Bognum ysmazmy! Maňa ilkinji nika-da Gojuk Mergen bilen gyýylmalydy ahyryn. Arman, bagtym oýanmady. Hiçden giç ýagşy. Eden ýagşylygyny, bildiren jorayk ynamyň üçin meň saňa gaýtam ömrüm ötýänçä minnetdar borun, jora jan. Özüm Gojuk Mergene goç

ogul dogrup bererin. Ol seňem, meňem oglum bolar. Gojuk Mergeniňem yzy ýitmez. Ikimiz jora ahyryn, Aýparça jan!” Aýparça bu ýagdaýa begenýär. Ýogsam näme! Gojuk Mergeniň ilki baglanan bagtynmagyna-da, ahyr açylmagyna-da özi sebäp bolýar.

Emma gyrgyzy donly, ak telpekli, çynar ýaly syrdam Gojuk Mergen bilen başyna agyr kürte atylan, ak mapraç Güljemala nika gyýyp çykansoňlar welin, Aýparçanyň ýagdaýy düýpden özgerýär. Onda özüniň garaşmadyk gabanjaňlygy döräp, nika gyýlan öýüň daşyndan aýlanmaga başlaýar. Aýparça elewreýär, özüne ýer tapmaýar, dünýä oňa dar görünýär. Ol öýüň daşyndan şeýle bir kän aýlanýar welin, soňabaka ýadawlykdan ýaña daljygyp başlaýar. Onuň dem almasy kynlaşýar. Adamlar bolsa, öýüne günü getirilen gelnäň üstünden gülýän ýaly bolýarlar, gygyryşýarlar. Dürli sesleriň arasyndan: “Öýüň tüýnüginden suw guýmaly! Gamşy, durlugy aýyrmaly!” diýen sözler saýlanyp çykýar. Näme üçin tüýnükden suw guýmalyka? Öýüň gamşy bilen durlugyny aýryp, içinde ýatanlary masgara etmek meýilleri barmyka bulaň? Gojuk Mergen adamlara näme ýamanlyk etdikä? Güljemal adamlara näme ýamanlyk etdikä?. Aýparça adamlaryň boluşlaryna düşünişip bilmeýär. “Hany, Aýparça? Aýparça gelin nirä gitdikä?” diýen haýbatly sesler zol-zol gaýtalnaýar. Şol mahalam düýş tamam bolýar.

Aýparça oýananda çal tüsseden gaýry zat gözüne ilmedi. Ol hasanaklap ýerinden turanda, dem alýan howasynyň ajymtykdygyny duýdy. Düýş bilen hakykatyň arasyny oňly açmaga ýetişmedik gelin zordan gapa tarap süýşdi.

Aýparça gaplanan däl-de, tüsseden çykyp, yzyna garansoň bolýan ýagdaýa düşünişip galdy. Burugsap asmana göterilýän gara tüsse ýapynan alty ganat ak öýüň çala sudury bildirýärdi. Öýüň daşy bolsa elleri kündüklidir tabakly adamdan doludy. Içi suwly tulumy goltuklap duranam, süýröp geläýenem bardy.

— Ot öýüň depesine çykýança ýatar ýaly seni hudaý tutdumy, gelin? — diýip, bir ýaşuly sesine bat berdi.

— Muny gara basandyr — diýip, başga biri Aýparça derek jogap gaýtardy.

Öýüň daşyndan ýokaryk göterilen ot tüýnüge ýetiberipdir. Gap-gaç bilen, arasy kesilip serpilýän ujypsyzja suwam edil tebsiräp ymgyr çöle tomus ýagýan ýeňiljek ýagyş ýaly öýüň üstünde dereksiz ýitip gidýärdi.

Iki sany özüne göwni ýetýän ýigit tüssä bürenen öýüň içine telim gezek girip çykdy.

Olar ýorgan-ýassyk ýaly zatlardan göteribilenlerini daşaryk çykardylar. Ýigitleriň biri soňky gezek tüssä çümüp gidende, megerem, sermeläp ýörkä eline ilendir-dä, Garawulyň Gonjuk Mergene sowgat beren uzyn nilli gara tüpeňini alyp geldi.

— Ot —oraz, hapa bolma, gelin!

— Başa gelenini sowsun! —Aýallar Aýparça göwünlik berdiler.

Aýparçanyň nazary köpçülikden saýlanyp duran Güljemala kaklyşdy. Ol ýanyna gelip, jorasyna göwünlik berenden geçen, gaýtam, ýylgyrýan ýalydy. Bu obanyň aýallarynyň arasynda Aýparça üçin iň ýakyny Güljemal bolmalydy. Onuň jorasynyň ýanyna gelmän, teselli bermän, beýdip durmasy asla düşnüksizdi. Aýparçanyň özi oňa tarap yöneldi. Emma ol jorasynyň ýanyna ýetmän, yzyna dolanmaly boldy. Özüne golaýlan Aýparça dikanlap seredende Güljemalyň göreçlerinden ýakyn adamyň däl-de, ganym duşmanyň garaýyşy duýuldy. Üstesine-de:

— Hälki aýdanyň jogabyna garaşansyň. Meň berjek jogabymy öýüňden sora! – diýdi-de, Güljemal çalt-çalt ädimläp, aňyrlygyna gitdi.

Şu gezek Güljemaly iň soňky sapar görýändigini, onuň ärinem alyp, erte-birigün bu obadan göçjekdigi, şonluk bilen tä saçy agaryança oňa sataşmajakdygy hakda pikirem etmedik Aýparça jorasyna bir zat diýjek boldy. Emma gamyşlygyň gapdalyndan Gojuk Mergeniň görünmegi Aýparçany saklady. Öýüniň otlananyňa şu mahala çenli diňe gynanyp duran gelin birden howp astyna düşdi. Öý baý öýi, depseň yranmaz öý däl. Oňa garamazdan, içinde bar bolan emläk Gojuk Mergeniň halal zähmetiniň gazanjydy. Bir topar goş-golamyň küle öwrülendigine Gojuk Mergeniň, elbetde, ýüregi gyýylmalydy. Şol ýürek gyýylmanyň döremegine-de Aýparça, diňe Aýparça sebäp bolupdy. Gojuk Mergeniň aýalyňa käýinmäge, adamçylykdan çykyp, heňkiribermäge-de haky bar ýalydy.

Emma Gojuk Mergenden Aýparçanyňam, olara seredişip duran aýallaryňam garaşan çaky çykmady. Iň bolmanda, onuň içki aljyraňňylygy, gynanjy hem daş sypatynda duýulmady.

— Öýüň-ä töwirini galdyrybermeli bolandyr! – diýip, Gojuk Mergen göýä bolýan wakany görmeýän ýaly, ak köýneginiň bagjygyny daňmagy hem unudanlygy sebäpli çep egni tünküji bilen görnüp duran uzyn ýaşuly oňa habar berdi.

Gojuk Mergen atdan düşdi-de, jylawyny hem dutaryny ýanyna gelen ýigitleriň biriniň eline tutduransoň, ýaşuly bilen görüşdi:

— Bähbit bolsun, Sähet aga. Töwiri galdyrylsa, täze boljakdyr. – Ol emay bilen töweregine garady. – Ynsan janyna kast etmedi dälmi?

— Hudaýa mün şükür, beýle-hä däl.

Adamlaryň arasyndan Aýparça gözi düşen mukamçy baş atdy/

— Şol bolýa!

6

Goňşy öýde çaga dünýä inýärdi. Çaganyň dünýä inmesi kyndy, dünýä indermek ondanam kyndy. Gojuk Mergen şol iki kynçylygyň ýygy-ýygdydan gaýtalanmagyny isleýärdi.

Aýalyň inňildisiniň arasy bilen gojanyň gulagyna ýakymly bir ses geldi. “Gur-r! Gur-r! Gur-r!”. Gojuk Mergen gulagyny ýassykdan aýryp, serpigi ýeňsä taşlanan tüýnüge seretdi. Gara atanak bilen arasy kesilen dört asman göründi, emma mukamçynyň görmek islän zady göze ilmedi. “Durna geçse, duluňy aç!”. Aýparça-da bu gün-u-saba gözenegini açar. Maňa ýene bir tomsuň syrasyndan garamak miýesser edäýjek ýaly”.

Gojuk Mergen hasap öwürdi, gözlerini süzüp, pasyllaryň sepini agtardy. Onuň hasabyna görä, durnalar adaty döwründen bir hepde ir gelen ýalydylar. “Zelesi yok. Durnalaňňam bir hepde ir gelmesi kem däl. Ýogsam menem...” Goja yzyny pikir etmek islemedi.

Durnalaryň gelmegi-de mukamçynyň hyýalynda goňşy öýde dünýä inýän çaga bilen baglanyşdy. Ogul bolsa-ha, Durnageldi ýa-da Durnaguly daksalar. Gyzam bolsa, Durnagözel. Ýöne Durna diýseňem gelişmän durmaz. Durna owadan guş ahyryn. Şol-a hasam oňat bolaýjak ýaly. Owazly, ýakymly at bolardy. Gojuk Mergen ýaly köp ýol söken, kän oba gezen adam azdyr welin, Lebap bilen Hazar aralygynda Durna atly

gyza-gelne şolam gabat gelmändi. Sazanda durnanyň sesine aşyk bolup ýaşanam bolsa, onuň owazyna mynasyp gyz adynyň bolmandygyna şu mahala çenli üns bermän ekeni. Eger-de, dünýä injek çaga at goýmak hakda goňşusy sala salaýsa, Gojuk Mergen durna sözünü ýadyndan çykarmaz, çaganyň adynyň ýanyna hökman durna sözünü ýanar. Durnaguly daksanam gelşer, Durnagözel daksanam...

— Ata salawmaleýkim!

Aý, at hiç-le. At nämemiş? Özi adam bolsun, özi...

— Ata salawmaleýkim!

Ikinji gezek has golaýdan çykan ses Gojuk Mergeni özüne getirdi. Ol ýanyna gelen eli düwünçekli oglany on iki-on üç ýaşly bolsa gerek diýip çaklady

— Waleýkimessalam! — Gojuk Mergen myhmanya elini uzatdy. — Hany, göreşeli, han.

Gözleriniň öňi ümezläp duran goja görşen myhmanynyň elinden ýakymly ýylylyk duýdy.

Oglan edep bilen görşenden soň, bir ädim yza çekildi-de, ýaşulynyň gabat garşysynda aýbogdaşyny gurap oturdy.

— Sen kim bolarsyň, köşek?

Oglan näme jogap gaýtarjagyny bilmeýän ýaly, mukamçydan az salymlyk ünsüni bölüp, öýüň içine göz aýlady. İçeri onuň şu mahala çenli görüp ýören öýlerinden hiç bir babatda tapawutlanmasa-da, oglan ähli zatlary nebsewürlik bilen synlady.

— Adymy aýtsamam, meni tanamarsyň, ata.

Gojuk Mergen çalaja ýylgyrды:

— Sen meň agtygym bolýan bolsaň, menem seň ataň bolýan bolsam, birek-biregi tanamaly borus ahyryn?!

Ýaşulynyň aýdan sözlerine oglanjygam ýylgyryp goýberdi:

— Men seni tanaýan-la. Ýöne sen meni tanaňok, ata. Ejem iberdi.

— Ejeň kim diýerler? Ol kimiň gyzy, kimiň maşgalasy bolmaly?

— Ejemiň adyny aýtsamam, kimiň gyzydygyny aýtsamam, tanamarsyň, ata.

Gojuk Mergen oglanjygyň ýüzüne çinňerilip-çinňerilip seretdi, ony gören ýüzüne meňzedip bilmäni üçin hem:

— Elhepus, bu ne ahwalat boldy, köşek?! — diýdi. — Ejeň adyny bilme men, atasyny tanama men...

— Ejem salamlaşyp gaýt diýip iberdi. “Nesýe mukam” diýseň diýseň, tanamlydyr düidi.

Esli dymyp ýatanson:

— Mundan gelip çykdy-ow! — diýen Gojuk Mergen gözünü süzdü. — “Nesýe mukamyň” tagmasy altynjy taýakda bolmalydyr. Indi düşnükli, köşek. Şol nesýe tagma meni şu mahala çenli biynjalyk edýädi. Geleniň biçak gowy boldy. Soňa goýan bolsaň... Elim diýen edýän bolsa, şu mahal saňa “Sallançak mukamyny” çalyň bererdim. Arman... Gam çekme. Seň paýyň, saňa niýetlenen mukam entek özüň jahana gelmänkäň çalňypdy. Şol seňkidi.

Goja dymdy. Onuň näme hakda pikir edýäni düşnükli bolmasa-da, oglanyň gelenine uçursyz begenýändigini bildirdi. Onuň ýüzi ýagtylyp, bedeni gurplanan ýaly boldy. Birdeneem ol ozalkylaryndan has çalt hem ýeňil hereket bilen dikeldi, sesem durlandy.

— Hany, balam, golaýragyma gel. Seň maňlaýyňdan bir sypap galaýyn .

Oglan ýeňil gopup, näsagyň ýanyna süýşdi. Şonda ol gataňsam bolsa, sandyraýanam bolsa, gojanyň elinden salgyny beýan edip bolmajak mähir duýdy. Onuň maňlaýyny nätanyş bir garrynyň eli däl-de, mähirden ýasalan gudrat sypalady. Oglan gojanyň hereketini öz mähriban ejesiniň hereketine meňzetdi. Ol gabagyny galdyranda aksakalyň gözünüň owasynyň dolandygyny görüp galdy.

...Türkmençilikde geçip barýan ýat ötegçi, juda tebsiräp, çykgynsyz ýagdaýa düşen bolaýmasa, ýaş gelinden ýa-da gyzdan suw dilese, gelşiksäräk hasap edilýärdi. Emma suwsap, agzy guran Gojuk Mergen şol ýazylmadyk kanuny bir gezek bozmaly boldy. Ýöne şony bozany bilenem ol ildençykgynç iş edendirin öýtmedi. Indi ol gelne lak atyp, gyza gyýa göz bilen garalýan ýaşdan geçipdi.

— Uýam, aýak çekäýmeseň, bokurdagym gurandyr! – diýen sesi eşiden, maňlaýy bilen bürenip, egninde küýze göterip barýan aýal saklandy.

Guýunyňkydygyny öz-özi aýdyp duran, ýogyndan talhyrak suwy owurtlaýan mahaly, bürenjeginiň astyndan görnen ala göze özünden erksiz seretmeli bolan mukamçy küýzeden agzyny aýransoň, geplemän durup bilmedi:

— Uýam, gözün gaty hasratly görünýä welin, başyňa bir agyr ýagdaý-ha inen däl-dir hernä seň?

Jogap gaýtarmaly gelin sazandanyň garaşmadyk sowalyny berdi:

— Sen, agam, Gojuk Mergen diýilýän-ä dälsiň-dä? – Gelniň gözi däl, sesem hasrat ýüküni göterene, şol sebäplem mahalyndan ön garrana meňzeýärdi.

— Şol bolmaly. Ony nämeden çak etdiň?

— Aý... – diýen gelin, hakykaty aýtmak islemeýän ýaly boldy. – Arkaňda dutar bolansoň diýäýdim-dä.

— Hudaýa şükür, arkasy dutarly diňe Gojuk Mergen däl, uýam. Türkmen-de dutar göterýän kän. Känem bolawersin!

— Kän bolawersin! – diýip, gelin ýolagçynyň aýdanyny gaýtalady-da, töwerekdäki yns-jynssyz giňişligiň howasy azlyk edýän ýaly eginlerini titredip, uludan dem aldy.

Şol mahal guýy tarapdan, edil ýerden çykan ýaly bolup, gara ýapynjaly gedaý aýal peýda boldy. Gojuk Mergen ony kän mahal bäri görmeýärdi. Şonuň üçinem ol ony soňky gezek sataşanyň ýatlady.

Ýat obalaryň birinde gulak bary üýşüpdi.

“Sallançak mukamy” başlanjak bolup durka, dutara gönügen gara gözler öýe tarap seretmeli boldular. Hiç kimden ses çykmasa-da:

— Bu nä ahwalat?! – diýip, nägileligini bildiren öý eýesi gahar bilen ýerinden turdy.

Öýüň ýeňsesinden:

— Sypdyraýma!

— Elini gaňyr!

— Bagşyň ýanyna eltiň. Şo näme jeza buýursa, şonam ederis! – diýen haýbatly hem aladaly sesler geldi.

Ozaldan tanyş gara ýapynja Gojuk Mergeniň gözüne ildi.

Göýä üste çozan agyr goşunyň serdaryny ele salan ýaly bolup, gara ýapynjaly aýalyň ýapynjasynyň ýeňinden tutup gelýän iki ýigidiň biri dillendi:

— Bagşy aga, sen biziň obamyza geleliň bári şüýem golaýda köw-söw urup ýör welin... — Diýjek zadynyň yzyny tapmadyk ýigit ýuwardy. — Adamynyň içine girip çykan ýok, bagşy aga. Muň matlabynyň nähilidigini kim bilýä...

Gedaýy tutup gelenler bagşa ýüzlenen bolsalar, öý eýesi hem jogaba garaşyp, bagşynyň ýüzüne seretdip duran bolsa, sözün aýgydy Gojuk Mereniňkidi.

Saz diňlejek bolup oturanlaryň arasynda-da mukamçynyň janynyň aladasyny edýän kişi bolup gepläp galanam tapyldy:

— Ägä bolmaly haw, adamlar! Ýekeje mukamçymyz bar.

— Gedaý öz ýoly bilen ýösin-dä.

Soňky aýdylan söz Gojuk Mergene hasam ýakmady. Ol jezasyna garaşýan günäkär ýaly bolup, iki ýigidiň arasynda söm duran aýala tarap seretdi-de:

— Jemagat! - diýdi. --Gedaýam adaman döreyändir. Ähli kişi öz adamçylyk borjuny berjaý edenliginde gedaýam döremezdi. Günemasyny dolaýan her adam mätäje ýekeje sapak berse, jahanda asla-da gedaý bolmazdy...

Kimdir bir ýa-ha sazandanyň göwnünden turmak isledi, ýa-da dogrudanam gara çyny bilen:

— Bu bir düşnüksiz gedaý, bagşy aga — diýdi-de, ozal aýdylan sözleri gaýtalady. — Oň ýüreginde näme gep baryny kim bilýä?

Mukamçy geplän adama däl-de, dutaryna seretdi:

— Saz diňläp bilýän adamyň, ýüreginde saza ýer bar adamyň kalbynda ýaman matlaba orun ýokdur.

— Onda biz muny goýberibermelimi? — Gedaýy tutup duranlaryň biri adamlaryň üstaşyry sorady.

Gijuk Mergeniň çak edişine görä, gara ýapynjaly gedaý ozalam ogryn-dogryn “Sallançak mukamyny” diňleýärdi. Özi zyndanda däl halyna, para-peşgeş bermesiz sazy hem gizlenip diňlemeli bolýan adam barypýatan betbagtdy. Gedaý aýalyňam özüni itekledip, özüni kemsitdirip, ýetjek bolýan bagty bir mukam diňlemek bolsa, Gojuk Mergen ony şol bagta ýetirmeli etdi.

— Onda, biz muny itden çykarayalymy, bagşy aga? — diýip, ýoldaşynyň sowaly jogapsyz galdyrylanson, ikinji ýigit sorag berdi.

— Siz ony itden çykarmaň, ýigitler. Goýberiş, ýöne oň özünde saz diňlemek meýli bar bolsa, dutara golaýrak otursyn.

Öý eýesi hem myhmanynyň ugrundan gopdy:

— Taňry bendesi, bäräk geçäý! — diýip, ol gedaýa ýüzlendi.

Köpçüligiň garaşmaýan zady boldy — gedaý aýal görkezilen ýere, Gojuk Mergeniň edil garşysyna geçip oturdy. Ýag çyrasynyň şöhesi bir tarapdan düşýändigini sebäpli, gedaýyň öz göwresinden telim esse ulalyp, günbatar tarapa uzan gara kölegesi dünýäniň ýaryny tutan ýaly bolup göründi.

...Aşak bakyp, saz çalyşyp oturan Gojuk Mergen mukam soňlanyberende başyny galdyrdy. Sazanda gedaýy synlamak üçin başyny galdyrmady. Ýöne aýalyň maňlaýyndaky ýapynjasynyň yşyna düşen şöhle onuň gözýaşı bilen çaknyşyp, goşa ýyldyz ýaly ýyldyrap durdy. Gojuk Mergen şol goşa ýyldyzdan welin nazaryny aýryp bilmedi. Ol goşa ýyldyz ötmesi kyn mähnet gara dagyň aňyrsynda galan garaňky dünýäniň heniz sönüp ýetişmedik arzuwy ýaly bolup lowurdaýardy. Emma ol lowurdy şatlykdan däl-de, hasrat göşýaşynyň güýjünden emele gelipdi.

...“Sallançak mukamyndan” soň başga sazlar çalyndy. Emma gara tutynyň aňyrsyndaky gözlere garap oturan mukamçy goşa ýyldyzyň şöhesiniň ýuwaş-ýuwaşdan öçüp, ahyram sönendigine şaýat boldy, tutuş dünýä garalana meňzedi. Gedaý aýal emäý bilen ýerinden turdy-da, märekeden daşlaşdy. Ony diňe Gojuk Mergeniň nazary ýola saldy. Çalajadan ädimläp barýan aýal kem-kemden uzaklaşyp, garaňky gijä goşuly, onuň bir bö;egi ýaly bolup gitdi. Onuň kimdigini, nirä barýanyny bilýänem ýokdy, soraýanam...

Şondan bäri kân mahal, gaty kân wagt geçipdi. Şonça wagtyň dowamynda gara ýapynjaly aýal mukamça görünmändi. Ozalam köplenç agşamaralar ýa-da märekäniň içinde gabat gelýändigini sebäpli, Gojuk Mergen ony şu mahala çenli elin synlap bilmeýärdi. Şonuň üçinem ol küýzäni dyzynyň üstünde goýdy-da, pikir-küýüni gedaýa tarap gönükdirdi. Ýüz-gözi ýapygam bolsa, wagtyň gündizligi üçin onuň ýaşynyň bir çaka baran aýaldygyny çaklamak bolýardy. Onuň hor bedeni ýuka ýapynjanyň aňyrsyndan mese-mälim bildirip durdy. Ädim urşundan bolsa, Gojuk Mergen oňa altmyş töweregi ýaş berdi.

Golaýa gelensoň, atyň gapdalynda duran gelne ünsem bermeýän ýaly gedaý aýal:

— Gojuk Mergen, sälämälik! — diýdi.

Salamy alan mukamçy ony başdan-aýak synlady.

Gedaýyň aýagy ýalaňaçdy. Döwlüp, özi gaçýança gaýçy görmedik dyrnakly, kirden ýaňa kömür ýaly garalyp giden barmaklar, aýak ynsanyň, onda-da aýal adamynyň bedenine meňzemeýärdi. Ol aýaklar ýalaňaç bolanda-da, yssyny-sowugy duýmaly aýaklar däldiler.

Sazandanyň aýakdan başlap, ýokaryk galyp ugran nazary gönümel, giň halta ýaly gara geýimi yzarlap barşyna iki sany köne hokga tutup duran agaç ýaly elde saklandy. Gojuk Mergen zady geň göregen däldi. Bu gezegem ol görýän zadyna geňirgenmedi. Ýöne öz-özüne: “Bu pahyr hokgany aýagyna dözmeýärmikä ýa-da aýagyny hokgasyna?” diýip, sowal bermeli boldy. Çünki, gedaýyň elindäki aýakgapda ýöne hokga ady bar bolaýmasa, hiç hili derek ýokdy.

Özünden ýaşy kiçidir öýdüp çak edensoň, Gojuk Mergen oňa:

— Uýam! — diýip, ýüzlendi. — Uýam, sen kim bolarsyň, haýsy ulusdan, kimlerden bolarsyň? Iliň-günüň, öýüň-öwzaryň hanjada bolar? Bala-çagaň, ilen-çalanyň ýokmudyr seň?

Gedaý uludan demini alandygyny titräp giden eginlerinden aňdyrdy. Şondan soň ol gepledi:

— Meň ilim-günüm şu sähra, bagşy aga. Ýassygyn şu toprak, ýorganymam ýokarky asman, bagşy aga. — Aýal ýer bilen asmany aňlatjak bolup, ilki-hä bir aýagyny hereketlendirdi, soňam hokgasyz elini ýokaryk galdyrdy. Ol giň ýeňli elini kelemenledende Gojuk Mergeniň aty ürkjek boldy.

Gedaý şony diýdi-de, gödeklige endik edip giden hereket bilen ýöräberdi. Birdenem ol aýak çekdi:

— Meň bala-çagamam ýok, Gojuk Mergen. Maňa hudaý perzent bermedi. Senem, perzendim ýok diýip, gam çekmegin, Gojuk Mergen. Şu sähraň ähli perzendi seňki bolmalydyr. Ile on ogully baýdan peýda ýok, senden peýda bar. Iliň göwnüni göterýän seň sazyň. Şu halyma menem ýaşadyp ýören seň sazyň, Gojuk Mergen. Perzendim ýok diýip, ýalan sözledim. Her gezek “Sallançak mukamyny” diňlänimde men bir

perzendimi hüwdüleýän ýaly bolýan, Gojuk Mergen. Şolam meni köşeşdirýä, şolam meni öldürmän ýaşadyp ýör. Seň ölen günün menem ölerin, Gojuk Mergen. Şoňa çenli bolsa, ýaşajyk bolaryn.

Şondan soň gedaý aýal uzyn ellerini öňe uzadyp, doga okaýan ýaly bir zatlar pyşyrdady-da, aňyrlygyna ýöräberdi.

— Ol kim bolmaly, bagşy aga? — Düýşde görünen ýaly bolup giden edaýyň yzyndan garap duran gelin sorag berdi.

— Olam bir hudaý gargan adamdyr-da, keýgim. Şo pahyryň başga ýagdaýyny-ha menem bilemok.

— Hawa-da — diýip, gelin baş atdy. — Bu sährada hudaý gargan adam gytmý!

Küýzäni yzyna gaýtaran Gojuk Mergen minnetdalryk bildirägede, atyny sürjek boldy weli, gelniň:

— Dulumda seň sazyň çalnamyka öýdäpdim... — diýip, aýdylmaly syryň soňuny ýuwutmagy mukamça atyň jylawyny çekdirdi.

“Ala gözleň hasratynyň emmasy bar eken-ow!” diýip, içini gepleden ýaşuly eden çakynyň dogry bolup çykanyna gynandy. Ol “Näme boldy?” diýen sowaly bermän, hakykaty biljek boldy.

— Adamlar dulumda saz çalsak, bizde gaýry arman galanok, keýgim. Nesip etse, bir gün seňem dulumda dutar ýaňlanar. Nesip ederem, enşalla...

— Maňa nesip etmez, agam. Kime nesip etse-de, maňa nesip etmez. — Gelin ýene sözün maňzyna ýetmän durdy.

Gojuk Mergen adatça het edip bilmejek sowalyny dile getirmeli boldy:

— Ile nesip edýän zat nesip etmez ýaly seni nä taňry ýazgardymy?

Mukamçy gönümelik etse-de etdi welin, derrewem şeýdenine ökünmeli boldy. “Aýparça ikimizi nä hudaý ýazgarypmy? Aýdýanyň näme?.. Bizem-ä hudaýyň garşysyna, ilin tersine gitmändik, ogrulyk-jümrilik etmändik, haram datmandyk. Belki, bu gelinde-de şon ýaly kysmat bardyr. Aýdýanyň näme seň!”

Emma ol gelniňki başgarak ekeni. Sazandanyň düşünşine görä, onuň ykbaly Aýparçanyňkydan elhenç ekeni.

...Bahar aýy. Türkmen sährasynyň gözel nagyşlara, elwan reňklere beslenýän çagy. Giň meýdandan gül-gülälek ysy gelýär. Küýzeli gelniň gürrüňini diňläň Gojuk Mergeniň göz önünde kyrk gulaç çuňlukdaky guýy göründi. Ussa bilen onuň ýanynda duran adamlar öýlenenine ýaňy bir hepde geçen Nurguly şägirdi biline urgan dakyp, guýa sallaýarlar. Şägirt otuz gulaç çemesi aşak goýberilenden soň guýynyň gorp atan ýerini berkitmeli. Beýle çuňlukdaky guýa Nurguly ömründe ilkinji gezek girenok. Ýöne ol şonça çuňlukdaky guýunyň seslenişine ömründe birinji gezek gabat gelýär. “Mahmyt aga, guýy inleýä!” diýip, Nurguly aşakdan gygyrýar. “Inleýän bolsa, seni dyk, selin! — diýip, Mahmyt aga ýokardan saňap berýär. — Janlyrak bol, janlyrak!”

Emma şägirt öz halypasynyň soňky tabşyrygyny berjaý edip bilmeýär. Endamyňy tikenekledýän howply inňildi barha güýjeýär. Birdenem guýy gapyşýar. Hut ýekeje hepde adamsy bilen ýaşan gelniň geljekki ýyllarynyň hemmesi şol urganyň ujuna düzülip, kyrk gulaç guýunyň düýbünde jaýlanýar.

Eýeriň gaşyndan iki eli bilenem mäkäm ýapyşyp, küýkerilibräk oturan Gojuk Mergeniň gulagynda şol aýylganç inňildi ýañadan gaýtalandy. Az salymlap daş-töwerek

gözden ýitdi-de, sazanda özüni çar tarapdan gysyp-gowrup alyp barýan guýunyň içinde ýaly duýdy.

Dutar diňe şatlanmaýar. Ol gerek pursady aglamagam, adam bilen aglaşyp, onuň derdini, hasratyny üleşmegem başaýar. Gabyndan çykmadyk sadap saply dutar Gojuk Mergeniň hyýalynda owaz edip başlady. Hyýalyndaky täze saz küýzeli gelniň hasratyna goşulyp, ýaş ussanyň ýasyny tutdy, onuň ýaşalmadyk ömrüniň agsyny aglady., ruhuna sarpa goýdy.

--Soňky ýagdaýyň neneň boldy, uýam? – diýip, suw dilänine ökünen mukamçy esli salym geçensoň sorag berdi.

— Mahmyt aga öz gapdalyndan oraça dikip berdi. Kysmata kaýyl bolup otyryn. Nurgulyda degerli garyndaşam ýokdy. Ýetimdi. Biziň ykbalymyzam ýetim çykdy. Nesibä şol ýazylandyr-da.

Hatdatlaryň ulanýan dilkaw sary kagyzy Gojuk Mergeniň göz önüne geldi. Şol uzyn kagyzyň ýokary başyna bir-iki setir hat ýaylypdyr-da, yzy boşlugyna dur. Ýokarky iki setiriň yzyna gaýdyp hat ýazylmaly däl. Küýzeli gelniň ykbal ýazgysy şol ýokarky iki setir bilen tamam bolýar. Adat şony talap edýär. Türkmen zenanynyň bolsa, il adaty bozjak gümany ýok.

— Mahmyt aga diýýäniň öýündemidir?

— Mahmyt ussa öýde näme işlesin! O pahyr güzeranyny dolamak üçin mydama ýer köwüp ýörendir. Yzyna üç jumadan bir gezek dolanýa. Onam ahyr Nurguly ýaly guýy gapjarmyka öýdýän.. Hudaý daş edewrsin! Öýläniň çagynda meň agzyna alyp duran gepim näme?

Az salymyň içinde Gojuk Mergeniň başyna gaty kän pikir gelip geçdi. Ol pikirleriň ählisem haýsy tarapdan, haýsy ýoldan gelyändiglerine garamazdan, durmuşda ýeke hepde ömür sürüp, ykbal ýazgysynyň iň soňky nokadyny goýdum hasap edýän egni küýzeli ýaş gelinde jemlendi.

Sazanda ol pikirleriň haýsysyny bijebaşy etjegini bilmän:

— Seň adyň näme, uýam? – diýdi-de, kellesine gelmedik sowaly dile getirdi.

— Men Aýjemal Pürli gyzy bolmaly. – Aýjemal birdenem beren maglumatyny az gören ýa-da şony aýtmasa, gaty gabahat iş etjek ýaly, jogabynyň üstüni ýetirdi. – Aýjemal Pürli gyzy Nurguly gelni.

Gojuk Mergen indiki etjek hereketini gowy ölçäp-biçýäne meňzäp, esli salym geplemedi, agzyny açanda-da, öz pikiriniň häzir gaty dagynykdygyny ýüze çykardy.

— Mahmyt ussa öýündemikä şu mahal?

— Mahmyt ussa üç jumadan bir dolanýa diýmedimmi men size? Eşitmediňizmi? Indiki jumada geler ol. Bu günem duşenbe.

— Wiý, hawa, men ony ozal sorapdym-ow! – Gojuk Mergen gelinden ötünç sorayan ýaly, mylaýym ses bilen çalt-çaltan gepledi. – Indiki juma çenli entek mahal kän. Mahmyt ussa üç jumadan gelyän bolsa, mahal kän.

Gep gutardy hasap edenem bolsa, Aýjemal ýene aýak çekmeli boldy.

— Meni oraçaňa çagy, uýam...

Mukamçynyň garaşylmadyk haýyşynda hiç hili howp bolmasa-da, onuň düşnüksizligi Aýjemaly oýlandyrdy. Ady ile belli adam näme sebäbe oraça barjakka? Suwsapdyr, suw içdi. Indem, öýleden soň aýkjakdygyny ýadyna saldymyka? Aýjemal her hili pikire gulluk etse-de, Gojuk Mergeniň haýyşyna ýok diýmedi.

Sazandanyň aty küýzeli gelniň yzyna düşdi.

Aýjemalyň öýüne ýetilýänçä, Gojuk Mergen matlabyny doly beýän edip bilmese-de, maksadynyň amala aşmagyna medet berip biljek pikirlerini emäý bilen daşyna çykardy.

Aýjemal gelin sada bolsa-da, Gojuk Mergeniň gep jylawynyň ýoluň haýsy gyrasyna çekýändigine derrew düşüdi. Ol entek doly aýdylmadyk maksadyň aýdyljak bolunýanlygy üçinem ýüreginiň darka ýarylman durşuna haýran galdy. Heniz mesele keserdilip goýulmanka, gelin hakykatdan daşlaşyp, ümürlü howanyň arasyndan geçip barýan ýaly boldy.

Aýjemalyň elden-aýakdan çykman saklanmagyna sebäp bolýan başga bir delil bardy. Olam aýdyljak bolunýan sözleriň kimiň agzyndan çykaýndygyny ýatladyp duran pikirdi. Gelin şoňa akyl ýetirjek bolýardy.

Aýjemal ýerden ýeke çykan däl, iki sany erkek dogany hem bardy. Iň ýakyn hossarlary türkmençilige eýerip, ýalňyz naçaryň ojak saklap, nirdedir bir ýerlerde ýalňyz özüniň oturmagy bilen razy bolan bolsalar, bu ýagdaý näme üçin ýedi ýady, ötüp barýan ötegçini biynjalyk etmelimişin? Ýa-da Aýjemalyň sada doganlaryndan ýaşy uly, köpügören adam şerigatyň kanunyny olarça bilmeýärmikä?

Gojuk Mergen türkmençilige sygmaýan zat aýtjak bolmaýar. Şonuň üçinem Aýjemalyň ony ýürekden ýigrenesi gelenok. Sebäbi Gojuk Mergeniň ady-dabarasy, sypaty, agraslygy ony ýigrenmäge ýol berenok. “Men näme üçin bu adama öz ýoluň bilen gidiber, maňa akyl öwretjek bolsalar, ganybir garyndaşlam bar. Sen kim maňa diýip bilemok?” Aýjemal ony diýip bilmeýärdi, diňe pikirini edýärdi. Sebäbi Gojuk Mergeniň aýdýanlary onuň öz sözleri däl-de, durmuşyň sözleridi. Durmuş bolsa Aýjemal gelne geplemäge pursat bermeýärdi.

Gojuk Mergen atdan düşdi-de, uýany işikdäki haçja mäkäm daňdy, salam berip, içerik girdi.

Çep dulda epeý adamynyň aýbogdaşyny gurap, boş öýi dolduryp oturmagy içerä gelşik berip giden bolsa, uly ilin dilinden ady düşmeýän sazandanyň hut özüniň bosagadan ätlemegi kän mahal bari bejerilmän, çöküşen öýüň ezeneginden göterilen ýaly etdi. Şol ýagdaýam Aýjemaly birneme aljyratdy. Ol tanymal adamynyň bu gapydan tötänden gelendiginem birbada unutdy. “Gojuk Mergen gapydan gelse, içerde “Sallançak mukamy” çalynmalymyş. Hakyt dutaram ýanynda. Özem şo dutar sadap saplymyş. Şon üçinem oň sazy jadylymyş. Gojuk Mergen näme islese, nämäni arzuw etse, hasyl bolýamyş. Muň gapysyndan giren öýünde hökman çaga jägildemelişiňin...” Egnindäki küýzäni gyşarda-gyşarda, ýakasyny öl edenden soň, Aýjemal özüne geldi. Ol küýzäni tärime söýäp goýdy-da, ýap-ýaňy eden pikirinden howpurgap, yza tesdi. “Muň gapysyndan giren öýünde çaga jägildemeli bolsa... Ähli zat Nurgula aýan bolandyr. O dünýäde men oňa näme jogap bererkäm? Ýaňky hyýalym üçin meni dowzah oduna köýdürmezlermi?” Ol özüniň aýyrganç pikirine Gojuk Mergeniň sebäp bolandygyny ýatlap, sazanda tarap seretdi. Ýaşulynyň peşeneli ýüzüne, çal sakgalyna, bereketli janly gözlerine nazary düşen gelin birneme köşeşjegem ýaly etdi-de özünden erksiz:

— Bagşy aga, sen şu öýe näme maksat bilen geldiň? — diýdi. Diýse-de diýdi welin, Aýjemal diňe bir aýdan sözlerinden däl, gödeksi çykan sesindenem uýaldy.

Aýjemal uýaldy. Onuň sözlerini eşiden Gojuk Mergenem ýaýdandy, asyl gorkdam. Eýýämden sesini sandyradyan gelin ýürek doly açylsa dagy näderkä? Sakgalyňdan

sallançak ýçaýmazmyka? “Türkmen sährasynyň erteki günü, şulara bagly-da. Şu sähranyň üstünde ýaşasalar, ýagdaýyna düşünmejek bolýalar. Bular o dünýäň ertesinden gorkup, bu sähraň şu gününe hossarlyk etmejek bolýalar. Menem şol peýdasyz adamlar biri. Menem Aýjemala aýtmaly sözümi doly aýdyp bilemok. Hany seň merdemligiň, Gojuk Mergen? Hany seň adamlygyň, Gojuk Mergen? Hany seň hupbulwatanlygyň, Gojuk Mergen? Bir-birimiziň ýüzümize ýürek açyp bilmesek, bizden bu topraga hossarlyk eden bolmaz. Gaýtam topragy tozdurarys. Biz aýtmalysyny ýüzüne aýdyp bilmesek, topragy tozdurýanlara, milleti talaýanlara-da ogrudyklaryny gönümel aýtmaga gaýrat tapmarys. Netijede öz nanymyzy özümizi talaýanlardan diläp iýmeli bolarys. Olam akmak baýyň aç ölüşi ýaly bolar. Sen ýüregiňi açmaly, Gojuk Mergen, açmaly. Galany Aýjemalyň öz işi...”

— Bagşy agaňam, keýgim, şu öýe seň ýalňyzlygyňa nebsi agyryp geldi. Diňleseň, bir kelimä sözüň bar. Diňleseň, seň üçin çaljak ýekeje sazym bar. Alsaň, bir pendim bar, gyzym. Bagşy agaňam dagy matlap ýok. Gözi ýoguň – ýüzi ýok edip, atdan düşenime-de günämi öt, gyzym.

Yzyndan atly-ýaragly diýen ýaly barlyp, çakylyk edilýän, elde göterilip diýen ýaly uzak obalara äkidilýän adam bu ýerde öz gullugyny özi hödürleýär.

Sadap saply dutar gabyndan çykanda Aýjemal aljyrady, sypaty üýtgedi. Ol ömründe birinji gezek dutar görýän ýaly, görýänine-de ynanamaýan ýaly, bir dutara, birem ýaşa gözlerini petredip seretdi.

Ady çagalykdan bäri gulagyna ilýän, emma henize çenli görülmedik, görmek miýesserem bolar öýdülmeýän adam dutarynyň kirişini dogrulan otyrka geplände Aýjemal eşitmeýän ýaly boldy.

— Ýanyoldaşyňam şeýle bolupdyr, keýgim. Imany hemrasy bolsun! Gysga ömür on kysmatyna ýazylandyr. Ony diňe hudaý bilýär...

— Ýok! – diýip, oraçanyň tüýnuge derek goýlan dwşigine tarap sereden Aýjemal asmandan biri garap duran ýaly gorkup, ýakasyny tutdy. – Ýok, bagşy aga, ýok. Agzyňa haýyr söz alaweri!

Arçalan ýapdan suw akdyrmak ýeňildi. Indi Gojuk Mergene başyny başlan agyr gürrüňini dowam etdirmek kynam düşmedi. Ol ynam bilen gepledi:

— “Ýok” diýip, perte aýdar ýaly, sen, keýgim, hudaýam däl, pygamberem. Men ötüp barýan ötegçi. Megerem, ikimize gaýdyp sataşmagam miýesser bolmaz. Bu gezekki sataşmagymyza, megerem alla işidir. Nesibeden gaçyp gutulma ýok. Sebäpsiz çöp başynyň gymyldamaýandygyny özüň gowy bilýansiň. Sen maňa gulak as, uýam. Özüňem tä men şu gapydan çykaýançaňam gepleme, diňle. Men öz pendimi aýdyp gideýin, isleseň al, islemeseň alma, ol öz işiň. Ýöne, bilip goý, uýam, Gojuk Mergen sadadyr, gönümeldir. Egri gepi bolmaz. Emma ki, ol her gabat gelen ýerde indegsiz ýük ýazdyryp ýörenlerden däl. Özem sözi ýykylmajak ýerde, pendi alynjak ýerde, şoňa umyt baglaýan ýerinde gepleýändir. Senem oýlan, keýgim, aýdanyma “hä” diýjek bol.

Ýap-ýaňam içeriňi howpdan, aljyraňňylykdan dolduran Gojuk Mergen Aýjemala ýene ýarap başlady. Gelnä geň galdyran zadam ile ady belli adam naçar bilen hut öz deň-duşy ýaly, hut mähriban atasy ýaly bolup gepleşýärdi. Diňe bir gepleşmegem däl, asyl ol ýalbarýardam, dyzyna-da çökýärdi, baş hem egýýrdi. Beýle hormat Aýjemalyň niredede gören zady! Henize çenli Aýjemal bilen durmuş hakda, gün-güzeran öwürmek hakda dogry oturyp beýdip gürläşen, bähbitli bir maslahat beren ýakynu-ýat bolmandy.

ahyryn. “Bu näme üçin beýdýäkä?” – diýip durmuşyň çylşyrymlylygy hem mekiralynyň kän bolýandygy hakda oýlanan gelin birdenem iňkise gitdi. Öýerip bilmän ýören dogan-garyndaşy dagy barmyka? Aňsat ýerden... Ýok-la, Gojuk Mergen öz garyndaşyny öýerip bilmän ýör diýilse, kim ynanar? Muň adyny eşiden türkmen asyl sözünü ýykamaz... Onda näme üçin ol bir ýat maşgalanyň a edýäkä?

Gojuk Mergen Áýjemalyň göz önünde iki adama bölündi. Iki bölegiň birinde iliň agysyny aglap ýören, ejizlere hossarlyk edýän, ymgyr çölüň Hydyratasy ýaly Gojuk Mergen, ikinji bölekde bolsa öz bähbidi üçin ýalandan ejizlemekden, şelaýynlyk etmekdenem gaýtmaýan Gojuk Mergen göründi.

Áýjemal ony iki bölege böldi. Emma haýsy bölekdäki Gojuk Mergeniň hakykata golaýdygyny welin seljerip bilmedi, haýsysyna bil baglajagyny bilmän ýaýdandy. Áýjemal gorkýardy. Áýjemal ynanmazçylyk edýärdi. Iki bölünen sazandanyň haýsysyna ynanasa, şol ynanylan bölegem hakykatyň tersine çykjak ýaly bolup durdy.

— Bu topraga hossar gerek, uýam, hossar gerek. Türkmende: “Är öldi – hatyn talak” diýen gep bar...

Ol sözi eşiden Áýjemal hopugyp, bir zat diýjek boldy welin, Gojuk Mergen oňa sag eliniň aýasyny görkezdi. Sazanda şol mahal adaty adama däl-de, gudratly göwrä meňzedi. Áýjemalyň gözi bilen seretseň-ä, onuň ýokaryk galan eliniň barmaklary telim esse ulalyp, ol, dogrudanam, göz baglap, dil baglap ýören jadygöýe çalym etdi.

— Wadalaşdyk, keýgim. Men gepleýän, sen diňleýän – diýende, Gojuk Mergeniň sesem üýtgäp, öýüň içini şol sesden bölünen gurşun goşulan agyr howa gurşap alan ýaly boldy. Ol “Sen gepleme” diýip, Áýjemala ýalbarýar. Onda-da kim ýalbarýar? Gojuk Mergen ýalbarýar!

Haara, “Sen gepleme” diýip, Gojuk Mergeniň özi Áýjemala ýalbarýar. Áýjemal şu mahal geple diýilse-de, bokurdagyndan ses çykar öýtmeyärdi, “Gepleme diýip, sypaýyçylyk eden bolýandyr. Özem meň sesimi baglandyr”.

Indi Áýjemal dulunda oturan perişdä meňzeş adamdan adam diline meňzemeýän üýtgeşik bir dile, adam sözüne meňzemeýän üýtgeşik bir söze garaşdy. Emma durabara özüni dürsän gelniň gulagyna adaty adamynyň aýdyp biläýjek gepleri eşidilip ugrady. Bolsa-da, Áýjemal onuň aýdanlarynyň ýekeje sözünü hem sypdyrman diňlemäge çalyşdy. Onda şeýtmekden gaýry çykalga-da ýokdy. Gelin Gojuk Mergeniň sypatyna, hereketine jadylandy.

— “Är öldi – hatyn talak” diýipdirler. Şol dana gep şu topragyň ykbalyna baglanyp aýdylan bolmaly. Eger-de, zerurýetligi bolmadyk bolsa, ata-babalarymyz ol sözi aňsat diýäýmezdiler. Ol söz biçak agyr söz, gussaly söz. Ýöne, ki, ýagdaý şol sözüň aýdylmagyny, şol pendini tutulmagyny talap edýär eken. Ýagdaýymyz şol dana pendini tutulmagy şu günemem talap edýä...

Gojuk Mergen öýdäki adam bilen däl-de, toprak bilen sözleşýän ýaly bolup, aşak seredip oturşyna kän gepledi. Onuň aýdýan zatlaryny Áýjemal gelin ozal eşitmändi, eşidenem bolsa, üns bermändi., üns berebem bolsa many almandy. Gojanyň sözleri gelni görmedik, barmadyk ýerlerine alyp gitdi. Áýjemalyň telim arka aňyrdaky ata-babalary yssysy-sowugy aram, howasy şypaly, dagly-jülgeli, mydam gök öwsüp oturan ýurtda durnagöz çeşmeden suw içip, arly ýyl öz-özünden azapsyz bitýän narynygmatlar iýip Oýrat diýen ýaly toprakda, Enesaý diýen ýaly beýik derýanyň ýakalarynda ýaşaýar ekenler. Beeýle şypaly toprak hemme kişiniň küýsegi bolupdyr.

Basybalyjylar biziň atalarymyzy öz uçmahy topragyndan kowup, uç-gyraksyz Garagum diýen çöl-beýewanlyga getirip dykypdyrlar. Bu ýagdaýa-da şükür etmeli. Sebäbi, Garagumuň dowzah ýaly aýylganç howasy bolmadyk bolsa, duşmanlar türkmeni bu ýerdenem kowup çykarardylar. Şonuň üçinem bizi ýok bolmaktan halas eden howasynyň kömegi bilen gorap-saklan Garagumuň her adamsy, şol sanda özüni hiç zadyň alnyndan däl hasap edýän Aýjemalam bu topraga hemaýat etmeli. Ýagşylygy öldürmän saklamaly. Üstünde ýalky doglup, yzynda tohum goýman, ýeeke gelip, ýeke giden adamyň bu topragy goldamadygydyr, bu topragyň in soňky gününü golaýa getirdigidir, onuň eden ýagşylygyna elinden geläýjek ýagşylyk bien jogap gaýtarmadygydyr.

Gojuk Mergeniň gepi-sözi Aýjemaly otdan alyp, suwa taşlady. Ýaş gelniň baha kesişine görä, Gojuk Mergen akyllý-parasatly sözleriniň arasynda gatyragam gitdi, aýtmasyz geplerem aýdyşdyryp, diýmesiz zatlaram diýişdirdi. Şeýlelikde, Gojuk Mergen Aýjemaly kä gaharlandyrdy, kä-te öz döreden gaharyny öz sözi bilen köşeşdirdi.

In soňunda-da Aýjemala ömür garaşylmadyk sözlerini batyrgaýlyk bilen aýtmagy başaran goja gelniň ikinji garaşmadyk zadynam etdi. Ol dutaryň taryny çekdi-de, öý eýesiniň ýüzüne gönülöp seretdi:

— Gyzym, meň edähedim çaga dünýä inen öýde “Sallançak mukamyny” çalmakdy...

Entek sazandanyň näme diýjegini bilmeşe-de, dutar düzülende içerä dolan şirin owaza tolgunan Aýjemal: “Seň “Sallançak mukamyny” çalýanyňy bilýän” diýýän ýaly, telim gezek baş atdy, myhmanyň indiki aýtjak sözlerine garaşdy.

— ...Öýüme barybam, her çalan “Sallançak mukamyma” derek akja taýaga bir tagma basýan. Seň tüneginde çaga-da ýok, keýgim, sallançamgam...

Arzuw-hyýalyň depesinde gaýyp ýören Aýjemal ol sözlerden soň birden tukatlandy. “Bu aga çagasyzlygymy maňa gyjالات berýämikä? Indi şol betbagtlygam gel-gel öz maňlaýyma basylmalymyka?”

— Men şu ojagyň başynda çalynjak “Sallançak mukamyny” nesýe çalýan. Ynan, keýgim, ömrümde birinji gezek şeýdýän. Ýagşy umyt bilen şeýdýän. Men muny seň ataň ornuňda, hut agaň ornuňda şeýdýän...

Goja sazandanyň öwrendikli bolan sagdyn barmaklary hereket edip başlady. Mukam ýola düşdi. Saz kiçijik öýüň içini, çuwallary, torbalary dolduran soň, çogup, tüýnükden çykyp başlady. Dünýä “Sallançak mukamyna” doldy.

Geçmişin ajy hakykaty, geljeginiň hyýaly çaklamasy, ähli kynçylyk, ähli hasrat Aýjemalyň üstünden aýryldy. Ýaş gelin lemmer-lemmer ak bulutlaryň üstüne mündi, dagdan-düzden öwrüm edip, ahyr sährada ýerledi, ganatlaryny ýygnap, töwerege ser saldy.

Sonar otly ýaýlada bir ak maýa gezip ýör. Ol şeýle bir owadan, şeýle bir ak welin, görkünden, reňkinden ýaňa gözüň-başyň aýlanýar. Onuň ýere degmeýän ýaly bolup görünýän dört aýagam diňe sazyň hereketine goşulyp ýöreýär. Akmaýanyň ýelni süýtten doly. Kümüş öwsüp oturan gyrymsy çoganlaryň, dänili ýüzärlikleriň, gök otlaryň üstüne akmaýanyň ak süýdi seçelenýär. Emma onuň ýelni gowzamaýar. Gaýtam däne-däne ak süýt dökülmesiz, gerekmejek ýere dökülýär. Çogana, ýüzärlige, gök otlara akmaýanyň ak süýdi nämä derkar?

Akmaýa ak köşegini gözleýär. Emma aňyrsy çäksiz sährada ak köşek görünmeýär. Akmaýa köşek gerek. Hökman gerek. Akmaýa nesil gerek, nesil. Hökman gerek. Köşeksiz maýa öz maýalygyny ýitirip, diňe agyr ýük götermegi başaryan gödek güýje öwrülýär. Maýalar bolsa, gödek güýje öwrülmeli däl, olar gôzelilik üçin, botlamak üçin bigörk çölün keşbini gowulandyrmak üçin ýaradylypdyr. Ýük götermek üçin bolsa, nerler bar, nerler. Akmaýanyň ak süýdi bilen köşek ýuwutmaly däl-de, akmaýanyň ak süýdini ak köşek ýuwutmaly. Akmaýanyň näzik ýelnine ýüzärligiň gataňsy däneleri degmeli däl-de, ol köşejigiň näzijek dodagyny duýmaly.

Sadap saply dutar saýraýar. Ol birden-birden akja köşek bolup gaçýar, birden-birdenem akmaýa köşegine sataşmaýar, ol elewreýär, ol alakjaýar, uzyndan owadan boýnuny uzadyp, çar tarapa seredýär. Emma bir görnüp, gözden ýiten köşek gaýdyp nazara kaklyşmaýar. Giň sähradan ýeňil şemal öwürýär. Şemal dürli-dümen otlaryň, haýwanlaryň ysyny getirýär. Ýüzüni asmana tutan akmaýa sähra şemalynyň içinden öz köşeginiň ysyny aljak bolýar. Howada köşegiň ysy duýulýar. Ýöne onuň hanjadan gelýändigini seljermek gaty kyn. Akmaýa elewreýär, akmaýa alakjaýar. Akmaýanyň gamgyn halyna Aýjemalyň ýüregi gyýym-gyýym bolýar, oňa rehim edesi gelýär. Akmaýanyň seçelenýän ak süýdi göýä öz göwsünden syzylýan ýaly ol mukamçy goja duşdurman, emäý bilen döşüne elini ýetirýär, ýakasyndan barmaklaryna degen deriň ýoky bolsa-da, Aýjemalyň başy aýlanyp gidýär. Ol özüne dul galan ýalňyz gelin Aýjemal däl-de, akja bäbegiň enesi Aýjemal bolup duýulýar.

Aýjemal garyp öýüň içini, öz ýüregini owazdan hem ýakymly duýgudan, umytdan hem ynamdan, ertirki güne bolan aladadan dolduran dutara seretdi. Dutara jadylymysy diýilýäni çyn bolup çykdy. Dutar Aýjemaly joşdurdy, endiretdi. Ol öz kalbynda näme-nämeleriň bolup geçýändigini onçakly seljirip bilmese-de, şu mahal düýpden üýtgeýändirin, başga adama öwrülendirin öýtdi. Ol hatda indi bedeni dagam özge adamyňka dönüp, teni duýmaz bolandyr öýdüp öz goşaryndan tutup gördi. Ýok, beýle däl ekeni. Goşaram Aýjemalyňkydy, goşardan tutup duran barmaklaram. Diňe onuň goşarynyň gürsüldisi üýtgäpdi, güýjäpdi, goşary tutýan barmaklar bolsa gowşapdy. Başga üýtgeşiklik ýok diýen ýalydy. Bir aýdyňlyk bardy. Olam Aýjemal gelin öz beýnisi bilen pikir edip bilmän, sadap saply dutaryň owazy näme diýse, şoňa-da tabyn bolýardy.

Öz dulunda “Sallançak mukamy” çalnar diýen umytdan Aýjemal bireýýäm el üzüpdi. Emma bu gün onuň garyp öýünde köpüň arzuw edýän şol mukamy ýaňlandy. Birdenem Aýjemalyň hyýalyndaky sallançak sag dula geçip, hereket edip başlady. Onuň hereketi mukama goşuldy. Sallançagyň içinde çaga-da bar. Ýöne onuň ýüzi görünmeýär. Aýjemal entek ol çaganyň oguldygynam, gyzdygynam bilenok, kimiňkidiginem saýgaranok. Belkem, özüniňkidir? Kişi çagasy üçin Aýjemalyň öýünde sallançak gurulmaz ahyryn. Belli bir çaga niýetlenen saz her kimiň öz öýünde çalynmaly. Kişi çagasy, kişi sallançagy üçin Gojuk Mergenem bu öýe gelmezdi. Iň bolmanda, Aýjemalyň aklyly üýtgäýen bolsa-da, aklyly ýerindäki Gojuk Mergen bu öýüň dulunda aýbogdaşyny gurap, “Sallançak mukamyny” çalmaz.

Gojuk Mergenem göýä şol sallançagy görýän ýaly sag dula tarap gözünü aýyrman seredip otyr.

Sallançakda ýatan çaganyň ýüzi görünmese-de, sesi eşidilmese-de, onuň gyz maşgaladygyny Aýjemal bildi. Sebäbi Aýjemalyň gulagynda:

Allaý-allayı, al haly
 Aýda dokar bir haly.
 Halysynyň kenary —
 On barmagynyň hünäri —

Diýen hüwdi ýaňlandy. Ol täsin hüwdi Gojuk Mergeniniň sadap saply dutarynyň Aýjemalyň gulagynda henizem ýaňlanyp duran mukamyna goşulyp gitdi.

--Men gideýin, uýa—diýen ses Ajjemaly hyýal dagyndan ýere düşüşrdi. Ol özüne gelende myhmanynyň eýýäm dutaryny ýygnandygyny gördi. Ýöne ol ýagşydan-ýamandan söz aýdyp bilmedi. Oňa derek Gojuk Mergen soňy aýtmalysyny hem aýtdy:

--Men gidýän, uýam. Ýöne sen özüňi maňa bergili hasap edip galsaň welin hoş bolardym. Ýok, sen maňa bergili bolmaly däl,--tutuş Garagyma bergili bolmaly. Meň pendimi kabul kylyp, şu topraga bergiňi berseň Gojuk Mergenem gabrynda rahat ýatardy. Sen, yýam şu sährada özüňden soňam ýaşar ýaly ogul ýa gyz perzent galdyrsaň, sähra saňa minnetdar bolar, onuň ömri uzar. Ony-da meniň ruhum syzar. Ömrüň uzak bolsun, uýam...

7

Bagtyýar beg hem onuň ýoldaşlary dagdan bärlik aşanlaryndan soň türkmen sährasynyň öz adamlary ýaly bolup, gabat gelen ýerde ilatyň toýuna-da — ýasynada gatnaşyp gelýärdiler. Düşläp geçip gidýän çaklaňja kerwen blen hiç kes gyzyklanmaýardam, oňa mümkin bolmaýardy. Aslynda ol kerweniň daşky görnüşinde, adamlaryň özlerini alyp baryşlarynda mümkin bolup oturasy nyşanam ýokdy. Bagtyýaryň kerweniniň ähli ýüki azyk-owkat, geým-gejimden ybaratdy. Kerwen bu gezegem gummy etekläp oturan iki hatar obada düşlemäge mejbur boldy. Pygamber ýaşynyň toýuny toýlaýan bir adam geçip barýan ötegçileriň önünden özi çykdy, taýyn aşdan dadylyp gidilmese, gaty kemsinjekdigini aýtdy. Şeýlelikde, ýat obanyň arzyly myhmanlary bolan Bagtyýar dagy diňe bir taýýar nahary iýmek däl, toý hatyrasyna başlanan türkmen göreşine-de tomaşa etdiler. Öz wagtynda bil tutup, güýç synanyşmak bilen gyzygan Bagtyýar beg nahary çynlakaý mürähet bilen iýse-de, göreşe gezek gelende mürähede hem garşyp durmady. Ol öz ýoldaşlaryna-da üns bermän, aý gurap duran adamlaryň öňrähine geçip durdy.

Göreş tutýanlaram hil-hildi. Toý hem sansyz mähelle ýygnanýan barly öýüň toýy bolmany üçin döşi gapak ýaly, eginleri üwelip duran pälwanlaram ýokdy. Orta çykýanlar töweregiň özli-özleridi. Ýöne göreşiň ahyrragynda öňe çykan çepiksi adam öz ildeşlerinem-ä biparh garadyp goýmady welin, Bagtyýaram geň galdyrdy. Daşyndan görälmäge ol adamda göreş tutar ýaly ýagdaý ýokdy. Aýmançada taýçanak ýaly bolup aýlanyp ýören adamyň kiçijik göwresi towugyňky ýaly inçejik aýaklaryna agram salmaýan ýalydy. Ol görnüşi hasam gülkünç eden zat onuň bilen bil tutmak üçin orta çykanyň garşyndaşyndan iki esse daýawlygydy. Şonlukda heniz iki bäsdeş bil tutuşmanka, adamlaryň keýpi göterilip ugrady. Ejizjä gyjالات berýänem, onuň üstünde gülýänem tapyldy. Iki adamyň göreşiň öýünden berýän tomaşasy, ozalkylaryň bil tutuşyp beren tomaşasyndan zyýat boldy.

“Dogrudanam, bu ikisiniň göwresi, agramy kybapdaş bolmasa-da, orta çykmalary nämedenkä? — Ýylgyrjaklap, öňe seredip duran Bagtyýar öz-özüne sorag berdi. — Ýa-da

bir ejiz bilen bir güýçlüni tutuşdyryp, tomaşa görmek türkmenleriň adatymyka?” Bagtyýaryň kalbynda dörän soraglaram başlanmaly göreşiň gyzygyny artdyrdy.

— Hanweli, sen bala-çağaňy ýetim goýmak niýeti bilen orta çykdyňy?

— Batmsn bir gysanda seň ojagaz biliňi oňrup taşlamazmy? Şujagaz gününem özüňe kän görýäň öýdýän!

— Abraýyň barka, bärlik gaýt-da, meň ýanymdajyk oturybersene, Hanweli. Seň menden näme tapawudyň ba?

Hanweli diýilýän ejizje adam soňky söz gatam köseleç ýaşula tarap ýylgyryp seretdi:

— Nury aga, seň sallançagyň başynda Gojuk Mergen saz çalypmydy?

Köseleç adam inçejik sesi bilen jakgyldap gülüp goýberdi:

— Gojuk Mergen meň mazarymyň başynda saz çalaýmasa, ozal-a çalmandy.

— Men çynym bilen soraýan, Nury aga.

— Çynyň bilen soraýan bolsaň, Gojuk Mergen diýýäniň özi sallançakda ýatyrka men ylgaý ýören oglandym. Oň üçinem men senden tapawutlydyryn, Nury aga – diýip, Hanweli ýaşulynyň sözünü böldi. — Men “Sallançak mukamyndan” pata alan bolmaly.

— O mukamyň gudratyna men ynanýan! – diýensoň, Nury aga tutuş märekäni ýylgyrdan gülküsini gaýtalady. — Seň menden tapawudyň bardygyna ynansamam, Batmandan tapawutlydygyňa birneme münkürlük bolýan, Hanweli jan.

Bartyýar beg türkmen obasynda düşlän ýerinde Gojuk Mergeniň adynyň tutulmadyk, “Sallançak mukamynyň” aýtlanmadyk gezegine gabat gelmändi. Ine, bu gezegem şol gürrüňiň gaýtalananyňa şaýat boldy. Daga tarap ýola düşende diline getirmese-de, Bagtyýaryň ýüreginiň teýinde başlan tutumyň manysyna, sadap saply dutaryň gudratlydygyna azda-kände münkürlük bardy. Dagdan bärlik aşmak bilen ol münkürlük gün saýy, sagat saýy azalyp, ahyr şu günem düýpden ýok bolup gitdi. Hatda elli-altmyş adamyň üýşüp, bary-ýogy baş-alty adamyň göreş tutýan çaklaňja toýunda-da, ýatlamagyň asla derkar däl ýerinde-de, sadap saply dutar ýatlanýar. “Uly-uly hanbegleriň, alaman-çaparmancylygyň gürrüňi edilmeýär. Hatda matlaby näbelli öteçileriňem kimdigi soralmaýar. Gojuk Mergeniň ady welin, nirä barsaň tutulýar. Bir emasy bolmaly. Gudratynyň bardygyny görkezmedik adamynyň boş sözüne beýle ynam baglanmaly däl. Diýmek, biziňem saparymyz pulsuz bazara giden ýaly manysyz bolmaly däl”.

Hanweli Batman bilen bil tutuşdy, daýaw adam çepiksini garnyna göterdi, aýlap-aýlap, ony ýere pylçajak boldy. Emma beýtmek oňa birbada başartmady. Töwerekden güýjän galmagal Batmana gaty täsir etdi. Ozalky eşidilen gürrüňler, Hanweliniň “Sallançak mukamyny” ýatlap, biçak ynamly geplemegi daýaw admyny hasam tijenmäge mejbur etdi. Onuň gara güýjüne Hanweliniň çeyeligi, ary ýaly ýapyşyp ýatagy islänini etmäge maý bermedi. Tutluşyk, kesesinden seredene göreş däl-de, gülki bolup görüldi. Emma jygba-jyga gelende ähli ünsüni öňe gönükdiren Bagtyýaram näme-nämeler bolanyny aňşyrman galdy. Ol parahat, ünjüsiz duranlygynda Hanweliniň nähili hile gurup, Batmanyň üstüne ýykylanyny bilerdi welin, şol pursat göreşdenem bat garşysynda duran garamurt adamyň gözlerini halamady. Tow berlen gara murty jaýtaryp duran türkmen nazaryny nätanyşdan aýyrmaýardy. Bagtyýar ortadaky pälwanlara tomaşa edýän kişi bolup, nazaryny şunça sowýarmykam öýtmese-de,

haýsydyr bir dartýş güýji onuň göreçlerini ýene şol garamurta tarap çekdi. Garamurtuň şübheli garaýşy bardy. Garamurt garaýşy howpludy.

— Ana, saňa, “Sallançak mukamynyň” gudraty!

— Hanweli kel, mün ýaşa!

— Köse, sözüni gaýdyp al!

Bu sözler Bagtyýaryňam, märekäniňem garaşmadyk adamsynyň göreşde ýeňendigine şaýatlyk edýärdi. Ol sözler Gojuk Mergeniň mukamynyň gudratydygyna güwä geçýärdi. Bagtyýar hem şol gudrat hakda, sadap saply dutar hakda oýlanmalydy. Emma Gojuk Mergenem, onuň sazam, birbada ýatdan çykdy. Garamurtuň gara gözleri Bagtyýaryň janyny alyp barýardy. Garry atasy, bala-çagasy begiň göz önüne geldi. “Belkem, onuň gözleriniň bolşy şeýledir. Belkem, men ýersiz-ýere münkür bolup, öz aýbymy özüm açyp durandyryn. — Bagtyýar galagoply ýüreginw teselli berjek boldy. Emma onuň bilenem beg ynjalmary. Onuň ünjüsi köşeşdiriji sözlerden üstün çykdy. — Göwnüme bolýan bolsa, eýeli ýaly howply gözler näme üçin başga adama bakman, diňe maňa tarap seredýäkä?”

Bagtyýar özüni düýş bilen hakykatyň arasyndaky alasarmyk dünýäde duýdy. Ol garamurtuň gözlerinde çak edýän manysy bolsa-bolmasa-da, özüni gyra çekmeli, şonuň bilenem bu ýerden aman-esen ugramaly diýen netijä geldi.

Bagtyýar şeýdýändigini duýdurmaýan kişi bolup, dähedem-dessemläp, yza süýşdi, özüni adamlaryň arasyna mazaly atdym hasaplansoňam, garamurta tarap assyrynlyk bilen ser saldy. Garamurt ozalky duran ýerinde ýokdy. Bagtyýaryň ýüregi jigläp gitdi. “Duzaga düşäýdim öýdýän?” Birdenem ony gurşap alan howp zym-zyýat boldy. Ol gabat gelenden gorkup, gabat gelene münkür bolup ýörer ýaly özünde günäniň ýokdugy hakda oýlandy. Ýogsam näme? Bagtyýaram, onuň ýoldaşlaram adam ogluna azar berenok, hiç kimiň suwuny sowanok. Olar geçip barýan ötegçi. “Düş” diýdiler, düşüldi., “Nahar iý” diýdiler, nahar iýildi. Bagtyýaryň öz ildeşlerem söwda-satlyga barýan, Käbehana zyýarata barýan ile zepersiz türkmenlere azar berenoklar ahyryn. Bagtyýaram şol türkmenler ýaly zyýaratçylaryň birimiş-dä.

Emma eýýäm bir gyra çekilip, özi duşdan bir adam bilen hyşy-wyşy edişip duran garamurta gözi düşen Bagtyýaryň ýene endamy tikenekläp başlady. Garamurtuň gürleşýänem, edil özi ýaly hyrsyz adamdy. Ol ýagdaý hem Bagtyýary öňküdenem beter biynjalyk etdi.

Garamurt türkmen beýle eýmenç, beýle hyrsyzam dälde welin, “Gorkana goşa görner” diýleni ýaly, Bagtyýaryň gözi bilen seredeninde ol bolşundanam telim esse howply bolup görünýärdi. Bagtyýary has beter gorkuzýan zadam garamurtuň bilnip bolunmaýan içki dünýäsidi.

Her niçigem bolsa, ýoldaşlarynam alyp, obadan sag-aman saýlanan beg öz aýagy bilen üstünden baran belasyndan gutulandyryn öýtdi, begendi, gaýdybam, tä ýetilmeli menzile barylýança märeke bar ýerinde düşlemezligi özüne pent etdi.

Aýaklarynyň sandyramasyna çenli köşeşip, Bagtyýar ýaňy bir özüni dürsedim hasap edende, ýoldaşlarynyň biri yzdan topar atlynyň ýetip gelýändigini habar berdi. “Hileden sypsaňam, ajaldan sypma ýok eken-ow!” diýip, Bagtyýar kelemesini öwürmäne taýynlandy. Onýança-da gum gerişiniň gapdalyndanam peýda bolan iki sany atly ähli zady unutdyrды. Iki atlynyň biri şol garamurtdy. Adamlardan saýlanan garamurt hasam hyrsyz göründi, howply wagşa çalym etdi.

Kerwen saklanmaly boldy. Şol pursadam yzky atlylardan gelip ýetişdi. Olar baş-altydan kän däldiler, ýöne hemmesem ýaraglydy. Bolmanda-da garaşylmadyk ýagdaý ýüze çykýança hem Bagtyýarda güýç synanyşmak pikiri ýokdy. Kişi topragynda az sanly garşydaş bilenem garpyşmagyň soňunyň oňlulyk bilen gutarmajagyna ol göz ýetirýärdi.

Garamurt gelenleriň baştutanydygyny derrew aňdyrdy. Ol ýoldaşlaryndan öňe saýlandy-da, haýbat bilen Bagtyýara ýüzlendi:

— Hany, myhman, indiki alaňdan aşmankaň, içiňi dök!

Onuň “içiňi dök” diýdigi näme baýlygyň bar bolsa çykar diýdigi bolýardy.

Bagtyýar öňe seretdi. Öňde depesinde gurap giden ýaňyz agaç oturan alaň bardy. “Şol alaňdan ötülensoň, dünýä bilen hoşlaşarsyň” diýildigimikä?” Ölüm howpunyň öň ýanynda duranam bolsa, garamurtuň sözlerine Bagtyýaryň gülküsi tutdy. Ol içki pikirini daşyna çykarman saklanyp bilmedi:

— Myhman hasap edilýän bolsak, biz bilen myhman ýerimizde gepleşmeli ekeniň-dä. Türkmen gaty myhmanparaz diýip eşidipdik welin...

Garamurt telek gepländigini bildi. Ýöne agyzdan çykan haýbatly sözlerden soň, edeniňi ýuwmalar bolmagy hem ol özüne kiçilik bildi.. Indi ol öňki hörpünden pese düşmesiz etdi

— Men seň bilen ýaňkalaşyp gep owadanlamak üçin yzyňdan gaýtmadym. Sen şony bil.

Bagtyýar yzyndan ýeten kowgynyň talaňçydygyna-da, Gojuk Mergeniň goragyna çykan adamlardygyna-da akyl ýetirip bilmedi. Şol ýagdaý hökman seljermelidi. Iki çaklamanyň haýsysy dürs bolsa, şoňa görä-de hereket etmelidi, şoňa laýyk gep tapmalydy.

— Siziň nirä, näme iş bilen barýanyňyz bize aýdyň.

Garamurtuň ol sözleri Bagtyýary oýlandyrdy. Nirä, näme üçin barylýany aýdyň bolsa, şu mahala çenli gizlenip gelnen syryň ozaldanam paş edilenligidi. Dosty Rahymynyň birneme öwünjeňdigini ýatlan Bagtyýar, syr paş edilen bolanlygynda-da, günäni öz üstünden aýyrdy. Bagtyýar nirä, näme üçin gidýändigini aýalynda-da, hatda özi dolanýança diri galjagy hem gümana näsag atasyna-da aýtmandy ahyryn. “Ol diline eýelik eden dälidir. Oňa hem-ä gudratly saz gerek, hemem öwünmek maksady bilen syryny ile paş etmeli”.

Bagtyýar dosty hakdaky çaklamasyna-da ynandy welin, garamurt türkmeniňem hakykaty bilýändigine mümkinlik edesi geldi, iň bolmanda, ony synap görmek isledi:

— Nirä, näme üçin barýanymyz aýan bolsa, matlabyňyzy beýan ediberiň! Bir ýere ýaman matlap bilen barýan bolsak, ýanymyza ýaragam götererdik ahyryn.

...Garamurtuň matlaby hem gara ekeni. Ol söz bilen beýan eder ýaly maksaby bolmany sebäpli, ýoldaşlaryna tarap baş atyp goýberdi.

Türkmenler güpürdeşip, atdan düşdüler-de, düýeleriň daşyna aýlandylar. Az salymyň dowamynda ýükler ýazdyrylyp, ganarlar başaaşak silkildi. Kerwende ýolda ulanylmaly geým-gejim, gap-gaçdan başga degerli olja ýokdy. Talaňçylara ýal bolaýmaly esasy yük – Gojuk Mergeniňki ýaly müň dutaryň bahasyna ýetjek altyn-kümüş başdaky düýäniň howudynyň aşagyna ykjam berkidilendi. Garamurt bilen onuň ýoldaşlary ol hakda pikirem etmeýärdiler. Ýöne olar düýelerden düşürilen, haltalardan silkilen onçakly bahasy hem ýok zatlardanam ýüz öwürmediler, derde ýarajjak

närseleri, düşlenende düşelen haly-palaslara çenli öz atlaryna ýüklemäge häzirlendiler. Oňa garamazdan, ätiýajy elden gidirmek islemedik Bagtyýar “altyn howuda” ýetiläýmänkä ýagdaýdan çykalga agtardy.

--Bizden ok-ýarag, altyn-kümüş çykmadyk bolsa, sada bir ýolagçylaryň uzak menzilden uzak menzie näme maksat bilen barýanyny- da soraň-da!

--Soradygymyz-da.—diýip, garaurt haýbatly gepledi.—Soralanda nä siz dogryňyzy aýtjak adamlarmy?

--Bizde ýalan sözläp oturasy syr ýok—diýip, Bagtyýar ynam bilen gepledi. Bizi ilimiziň kiçiräk bir hany siziň ilde näsag ýatan bir gojanyň halyndan habar almaga ýollady. Hanymyzyň özi uzak ýola atlanmaga ýagdaýsyzdy.

--Hanyň çapar gönderip halyny soradýan adamy kimmiş ol? Bu etrapda-ha näsag ýatan han-begin bardygyny biz-ä eşidemizok—diýip, garamurtyň ýoldaşlarynyň bii gyzykldndy.—Kimmiş o beýle belent abraýly näsag.?

--O näsag hanam däl, begem. Ol mukamçy. Oňa Gojuk Mergen diýýämişler. Siz ilde hormaty bar kişimiş. Biziň hanymyzam oňa ozaldan uly sarpa goýýär eken.

Gojuk Mergen adyny eşiden garamurtyň gözleri ýalpyldap gitdi.

--Başda şondan başlamaly ekeniňiz-da—diýen garamurtyň sesi ahmyrly çykdy. Ol ýoldaşlaryna-da günäkär ýaly bolup göz aýlady.

Bagtyýar bir oka iki towşan uranyna begendi. Ol hem-ä gamgyn netije bilen gutaraýmagy ahmal howply ýagdaýy dep etd hemem bu toprakda Gojuk Mergeniň agramynyň nä derejededine göz ýetirdi. Kalby gara talaňçy-da onuň adyny eşidenden pälinden gaýdýan bolsa...

8

Goňşy öýde çaga dünýä inýärdi. Çaganyň dünýä inmegi kyndy, dünýä indermek ondanam kyndy. Gojuk Mergen şol iki kynçylygyň ýygy-ýygydan gaýtalanmagyny isleýärdi. Ol şu gezekki çaganyňam aman-esen dogulmagynyň arzuwyndady. Goja şony öz ömründe in soňky dogulýan çaga bolar diýip çaklaýardy.

Gojuk Mergen öz ýagdaýynyň gün-günden peselýändigini bilýärdi. Indi oňa juda zeruryndan artykmaç geplemegem ýeňil yük däl. Onuň şeýle haldadygyny bilýän şägirdi Baýly hem azar bermejek bolup, günde gelip ýörmesini goýupdy. Goňşy-golamlaryň, obadaşlaryň, ýat obalardan her gün diýen ýaly hassanyň halyny soramaga gelip duran adamlaryň köpüsi daşardan gaýtmak, sazandanyň ýagdaýyny Aýparçadan soramak bilen çäklenýärdiler.

Törde, tärimden asylygy duran uzyn nilli gara tüpeňde gojanyň nazary eglendi. Gojuk Mergen ol tüpeňi kyrk ýyla basalyk wagt bäri görýärdi. Emma şonça mahalyň dowamynda gara tüpeň ýekeje gezegem atylmandy. Ýogsam, peşeden doly hataram mydama onuň ýanyndan asylygy durdy. «Bir gezegem atylman, poslap gidýän tüpeňi ýasan ussa gabrynda dik oturýamyş» diýýäler. Tutuş ömründe ýekeje gezegem atylmajak bolsa, tüpeň näme üçin ýasalýarka? Ussasyny gabrynda dik oturtmak üçinmi? Umuman, ýarag ussasy diýilýän kişileriň ählisi gabrylarynda dik otursalar nähili gowy вгкыг\ bolardy! Parahat ýaşap ýören bir erkin ýurdy tüpeň bilen özüňe tabyn etmek bolarmy? Ýok, bolmaz. Adamlary, welaýatlary, döwletleri, şalary saz bilen boýun egdirmeli, saz bilen eýelemeli, saz bilen bendi etmeli, ýarag bilen däl-de, mukam bilen

ýeňmeli. Adamlary mäşe gysyp, seçme atyp, aglatmaly däl. Olara owaz bilen bilen tolgunma, joşgun göşýaşyny dökdürmeli! Ýöne Gojuk Mergeniň aýdany bolaýýarmy! Gojuk Mergen bir mahal haýsydyr bir ýurtda kethuda ölen-de top atyp, hormat goýýarmyşlar diýibem eşidipdi. Şol dagy goja sazandanyň asla-da maňzyna batanok. Ýarag bilen adama hormat goýulmaýar, ýarag bilen adama haýbat atylýar, ýarag bilen adam gorkuzylýar.

«Ömründe ýeke gezegem tüpeň atman geçýän adam barmyka?» Goja öz soragyna ýylgyrmak bilen jogap gaýtarýar. Çünki ol soragyň ilkinji jogaby onuň özüdi. Gojuk Mergen ýer üstünde şunça ýyl ýaşap, tüpeň atyp görenok, tüpeňiň atylyşyna şaýat bolsa-da, özi henize çenli mäşe gysanok. Şony ýatlan goja başyny ýaýkady. Taýyn ýaragy zähmet çekmänem atyp bolýar. Mäşäni gysdygyň bes. Ýöne taýyn duran dutary welin, beýle aňsat çalyň bolanok. Saz ýürek zähmetiniň, yhlas aladasynyň uzak ýyllyk azaby bilen çalynýar. Hudaý näme üçin aýyrganç guralyň işlemesini aňsat edip, ajaýyp guralyň öwrenmesini beýle agyr edýär-ä? Dünýäde eli ýaraglyň sanynyň eli sazlyň sanýndan köpdügem şol sebäplimikä? Hawa-da, ýaragy her öňýäten akmagam atyp bilýär...

Sähra. Gojuk Mergene kän ýyllar bäri tanyş sähra. Gojuk Mergene kän ýyllar bäri tanyş, heniz oňly aýaklanmadyk şol akja köşek hem patanaklap ýör. Onuň dünýäden gamy ýok. Içse, akmaýanyň ak süýdi, dem alsa, sähraýy meýdanyň çeşme suwy ýaly dury hem arassa howasy. Birdenem Gojuk Mergeniň dulunda asylgy duran uzyn nilli gara tüpeň peýda bolýar. Ony hiç kim göterenogam, getirenogam, öz-özi süýşüp, öz-özi howada ýüzüp ýör. Týpeň ýasalan bolsa, ol ir-u-giç atylmaly. Tüpeň kesesinden syn edilmek üçin ýasalmaýar-da, kimdir birine çenelmek üçin, kimdir birini ýaralamak üçin ýasalýar. Gojuk Mergeniň dulundaky tüpeňem akja köşegiň awuna çykypdyr. «Älhepus, bu nämäň alamaty bolmalyka? Ýaşayşyň ýaňy gyrasyndan giren akja köşegi adam eli bilen ýasalan gara tüpeň öldürmelimi?» Gojuk Mergeniň hyýalynda bolup geçýän harasat ony halys ysgyndan gaçyrdy. Onuň maňlaýy çygjaryp, ýüregi bulanýan ýaly boldy. Ýene sähra. Ýene akja köşek. Ýene şol gara tüpeň. Akja köşek adam ýasan nägehanda gutulmak üçin enesine tarap gaçar. Akja köşegini yzyna tirkän akmaýa ylgaýar. Emma olaryň ýyndamlygy gara tüpeňiň nilinden çykýan seçmäniň tizligi bilen deň gelmeýär. Gara tüpeňiň agzyndan çykan gara tüsse Gojuk Mergeniň gözünü gapdy. Ol gapdalyndaky ýaglyga elini ýetirdi. Ümezlenen gözler şondan soň birneme durlandy.

Üzügiň sepgidindenmi ýa-da başga bir yşdanmy peýda bolan gün şöhlesi dünýäden ötyän adam bilen hoşlaşmak üçin içerik girene meňzedi. Gara öý ýerinde durar, gün bolsa ýörär, şöhläniňem ertir ýene peýda boljagy belli. Emma Gojuk Mergeniňki näbelli. Şöhle baky ýaşayar, adam bolsa wagtlaýyn. Ýöne Gojuk Mergen ol zatlara özüçe düşünýär. Elbetde, hasraty, kynçylygy känem bolsa, adam bu dünýäden gitmek islänok. Emma goja mukamçy dünýäden gitmekligiň kanunydygyna gowy düşünýändigini üçin onuň sebäbinem özüçe ýorýar. Gojuk Mergen barha gaýralaýardy. Ýöne inlemeýärdi. Sebäbi inňildi onuň özüne-de, töweregindäkilere-de erbet täsir etjekdi. Ol öz içki inňildisini goňşy öýden gelýän inňildi bilen bilgeşleýinden bulaşdyrýardy. «Men öz möwritimi ötürdim. Şol möwritiň maňa berlenine şükür edeýin. Ornum boş galanok. Deregime adam gelýä. Ýerime adam getiriljek bolup, azap çekilişine şaýat bolup ýatyryn. Şol näme bagt dälmi? Täze adam dogular. Täze gün dogar. Täze adamynyň dogjagyna şükür, onuň depesinden täze günün dogjagyna şükür. Meň günümüň söneni

bilen, ähli adamynyň gününüň ýaşmaýanyna şükür. Täze dogjak günün astynda adam ýaşasa, saz-söhbedem hiç kim öldürip bilmez. Sazyň ölmejegine şükür. Adam ýaşasa, saz ölkmeşe Garagumam ölmez. Şoňa şükür! Garagum bolsa türkmen bolar, türkmen bolsa Garagum bolar. Şoňa şükür!

Gojanyň ýanynda bir dem aýrylman oturan Aýparçanyň şu mahal öýde ýokdugyna-da Gojuk Mergeniň özi sebäp boldy. Goňşy aýal geldi-de, gelniniň ýenlejek bolýandygyny howsala bilen habar berdi. Ol habaryň näme üçin öňi bilen Aýparça ejä ýetirilýändigini düşnükli. Ol uly ilniň göbegenesidi.

Bolsa-da, şu gezek-hä Aýparçada göbegen bolmak höwesini ýokdy. Ol gojany ýeke taşlap gidip biljek däl. Emma dünýä çaga injek bolýanyny aňan badyna Gojuk Mergene täzeden güýç gelen ýaly boldy. Onuň gubarlanan gözleri janlandy:

– Aýparça baý, ogul getirermiň, gyz? – diýip, aýalyňa sereden sazanda, ‘gidiber’ diýmän, gitmäge pata berdi, ýagdaýa begenýändigini aňladyp çalaja ýylgyrybam goýberdi.

Aýparça başga bir bahana tapyp, sapalak atjak boldy. Ony aňan Gojuk Mergen tirsegine galdy, öňki aýdan sözünü az gören ýaly:

– Goňşy, gazanyňy ýuwup goýduňmy? – diýip, goňşy aýalyň çetine degen boldy. – Indi öňki gysyklygyny taşlagyn, goňşy. Indiden bu ýana nahar edende bir adamlyk artyk etgin. Özüňem bilip goý, dünýä gelenem, edil gapydan gelen myhman ýaly, öz rysgyny arkasyna alyp gelýändir. Bir adam artany bilen seň bereketiň kemelmez, gaýtam artar. Öňki gysyklygyny goýgun, goňşy.

– Gazany dokuz aý mundan ozal taýýarlap goýdum, bagşy aga! – diýip, agtyga garaşýan Bibigül begenip gepledi. – Gazan taýyn. Gazana atmagada zat bar. Ýöne senem «Garry – gaýrat» diýenlerini etmeli bolarsyň, goňşy. Ýogsam, goňşy halky öýkelegrägem bolaýgyçdyr. Şu sapar dutaryň kirşini gatyrap çekäýmeseň...

Bibigül goňşusynyň halyna belet bolany üçin ol sözleri nähoşuň göwnünü götermek üçin aýtdy. Gojuk Mergenem oňa düşünýärdi.

Garaz, Aýparça eje goňşy öýe gitmeli boldy.

... Daşarda hümrüdi peýda boldy. Onuň yzy bilenem, salamyna jogap gaýtarýan ýok hem bolsa, kimdir biriniň arasyny kesmän: «Essalawmaleýkim! Essalawmaleýkim!» diýip, gaýtalap gelýäni eşidildi. Öz obadaşlarynyň sesi bolsa, Gojuk Mergen hökman tanardy welin, ýolboýy salam berip gelýän ýat adam bolmalydy. Şonuň üçinem: «Taňry salamynyň gadyryny gaçyryň bu kimkä?» diýip, goja geňirgendi.

Taňry salamynyň gadyryny gaçyryp, gapy-gapy aýlanyp ýören tanalmaýan, garaşylmaýan adam bolup çykdy. Ol eňsini galdyrdy-da, içerde kimiň bardygynam, asyl öýde adam bardygyny-ýokdugyny hem oňly seljermän, müň gapyda aýdyp, ýatdan beklän sözlerini gaýtalamaga durdy:

– Azana musallat! Azana muçallat! «Sallançak mukamyny» azandan öňürti eşidýän musulman çagasy kapyr bolýandyr. Azana musallat! Azana musallat! Şuny unutmaň. Ýokardan owaz geldi! Ýokardan owaz geldi! Şeýtan aldawajy bolan sazdan daşda duruň! Gulagyňyzy dykyň! Günä gazanmaň! O dünýäni, ahyrady ýatlaň! Şol sazy çalyň Gojuk Mergeniň jaýy dowzahydyr. Ýokardan owaz geldi!

Şol sözler gapydan geleniň ähli aýtmaly ündewidir-dä, ol ondan artykmaç zat diýmän gidibermekçi boldy, Emma:

– Musulman bendesi, içerik gir ahyryn! – diýen ysgynsyz ses ony saklady. – Sen kim bolarsyň?

Gapydaky adam eňsini has ýokaryk galdyryp, içerik ýañadandan seretmeli boldy.

– Essalawmaleýkim, aksakgal ata!

– Waleýkim, taňry bendesi, waleýkim! Sen kim bolarsyň? Nireden gelip, nirä barýarsyň?

– Musulmançylygyň haky üçin diwana bolup, ile çykan adam men. Gündogardan gaýdip, günbatara barýan. Bir söz döräpdir. «Sallançak mukamy» diýýämişler. Agzyn adamlar, musulmançylygyň abraýyny depeleýän adamlar şol sazy aýatdan, azandanam belent tutýamyşlar...

– O saz saňa näme zeper ýetirdi? – diýip, Gojuk Mergen zordan onuň sözünü böl-di.

– O saz maňa zeper ýetirenok, ýetirmezem. Men şeýtan aldawajyndan çetde durýan adam...

– Onda näme?

– Meni Hywa ulamalary ýola saldy. Musulmançylygyň adyndan şo sazyň garşysyna wagyz edýän. Heý, şeýtanyň oýnawajam azandan öňe geçermi? Özün aýt, aksakgal ata, özün oýlan. Sen musulman bendesi ahyryn. Ägä boluň! Ägä boluň! «Sallançak mukamýndan» daşda duruň! Azana musallat! Ämin!

Gojuk Mergen onuň dilegi üçin el götermedi.

Gapyda duran adam mesawy gürrüň edende-de, ýat tutan sözlerinden daşlaşyp bilmän, doga okaýan uly batly gepledi. Onuň sesi kem-kemden uzaklaşdy. Ol ündewini gutaryp, ýene yzy üzülmez salamyna başlady.

Gojuk Mergen alada astynda galdy. Ol hiç mahal sazy diniň garşysyna goýmandy, beýle etmek pikirine-de golaýlamandy. Mukamçy dine dinparazlar ýaly gowy düşünmese-de, onuň kada-kanunlaryny başaryşyna görä, berjaý etmäge çalyşýardy, namazynam okaýardy, orazasynam tutýardy, töwirinem galdyrýardy. Ýöne ol dini hem sazyň garşysyna göreşýän däl-dir öýdýärdi. Din bilen sazyň her haýsynyň öz ugry, öz ýoly, öz tutýan maksady bardy. Biri özüniň bardygyny bildirip, hereket edýärdi, adama gulluk edýärdi, beýlekisi bolsa, ejizligi bilen, ýok zadyň adyndan geplemek bilen ýaşaýardy. Mukamçynyň çak edişine görä, din sazyň garşysyna gitmeýärdi-de, ýaňky ýaly ötegçiler hem olary ýola ataran dinparazlar din bilen sazy bir-biriniň garşysyna goýýardylar. Özünden mysal alsa-sa, Gojuk Mergen ömri boýy sazandalyk edip, ýeke gezegem diniň adyna şikest ýetirmändi.

Goja mukamçy bu bolan wakadan özüçe many çykaryp, saza, öz tapan sazyna guwandy. Hywa ýaly, Buhara ýaly yerlerden ýörite ýola çykylyp, sazyň garşysyna wagyz geçirilýän bolsa, mukamýň adamlara täsir edýändigini, din kethudalarynyň sazdan çekinýändigini hakdy. Ýöne çaga dünýä ininde azandan öňürgi «Sallançak mukamynyň» çalynmalydygyny, onuň şeýdilyändigini Gojuk Mergen hut şu mahal, ömür ýolunyň in soňky ädimlerinde eşidip galdy. Bu habara ol birbada ynanmajak boldy. Emma käbir adamlaryň nan dilemän, suw dilemän, gabat gelen gapyda sazyň garşysyna ündew etmek üçin şonça ýol sökmegi şübhä yer goýmady. Sazyň garşysyna baş göterilýär! Adamlary bala-çagadan aýyrýan, ölüme, hupbata sezewar edýän gara tüpeňiň garşysyna hiç kim baş götermeýär. Emma ynsana diňe ýagşylyk edýän sazyň aýagyna badak saljak bolýarlar, dutaryň näzik taryny gyrmak isleýärler...

9

Gojuk Mergen kân mahal bâri, has takygy, şu agyr derde ýolugaly bâri saz çalmaýar diýen ýalydy. «Sallançak mukamynam» soňky gezek çalanyna iki aý dagy geçiberipdi. Mukamçynyň näsagdygyny bilýän adamlar ony biynhalyk etmejek bolýardylar. Ýöne bu sähtada dünýä inýän çagalaryň köpüisiniň sallançagynyň başynda şol sazyň çalynýandygyny goja bilýärdi, çalynjakdygyna ynanýardy. Ol şeýledem. Täze dünýä inen çagasyny bu ýere getirip, petrzendine Aýparça ejäniň dulundaky sallançakda mukam diňledýänler hem kân bolupdy. Gojuk Megreniň öz şagirtlerinden başga-da, şol mukamy öwrenmek üçin ýüz tutan dutarçylaryň möhümini bitirmän goýberen gezegi ýokdy. Şonuň üçinem «Sallançak mukamynyň» türkmen sährasynda günde onlarça gezek çalynýandygy hakykatdy. Emma «Sallançak mukamynyň» atasy wagtyň gyssaýandygyny aňyp, öz sazyny ýene bir gezek, megerem, iň soňky gezek çalmaga göwün ýüwürdüýärdi. «Belkem, şu gün nesip eder...» Gojuk Mergeniň arzuwynyň ýene arasy bölündi. Bu gezek mukamça zeper ýetiren öz kempiri boldy.

Aýparça bosagadan geplän ätledi:

– Goja, gözenegem açybermeli boljak öýdýän. Eşitdiňmi, ýaňy durna geçdi?

– Ol-a gulagyma ildi welin, kempir, durnaň sesinden çaslyrak sesi haçan eşitdirjek? Men-ä şol owaza garaşyp ýatandyryn.

Aýparça gyssanyp, çuwala tarap geçjek bolanda tas sallançagyň üstünden ätläpdi. Ol ullakan bir etmişniň ýaryndan gaýdan ýaly howpurgap, ýakasyny tutdy-da, ýüpüni galdyryp, sallançagyň aşagyndan geçdi. Ol çuwaldan gerek zadyny alanson, öňki hereketi bilen yzyna gaýdyp, gojanyň golaýyna bardy.

– Alla ugruna edewersin welin, goja, şu çagaň-a dünýä inmesi agyr boldy. Gelin görgülüňem ysgyn-deramaty galmady...

Şeýle diýdi-de, gyssagy özi bilen Aýparça yzyna gaňrylman çykdy. Ýöne ol Gojuk Mergenem gaty biynhalyk edip gitdi. Gelnä güýç-kuwwaty azalan bolsa, çagaň dogulmasy hasam kynlaşmaly-da. Gaýrat et, gelin, gaýrat et. Şu mahala çenli çydadyň, ýene az salym gaýrat et! Şol mahal gözenegiň önünden ala zenzele turzan towuk kākālāp geçip gitdi. Onuň zenzelesine Gojuk Mergen haýran galdy. «Sen çekinme-de, gygyryber, gelin. Sen bu topraga goç ýigit ýa aý ýaly gyz berjek bolup durkaň, gygyrmaga uýalma. Anha, bir ýumurtgajyk guzlan towuk gykylygy bilen küren obany örüzip ýör. Sen dagy... Sen dagy... Sen dagy dişiňi gysman gygyr. Sen ynsan çagasyny jahana inderýäň. Gygyr, çekinme-de, gygyr! Dünýä adam inýänini, goý, hemmeler eşitsin, hemmeler! Ony ilden gizlemeli däl, gelin!»

Gojuk Mergen eýýäm eliniň üstünden aýrylyp, ala ýorganyň ortasyna ýeten gün şöhlesine seretdi-de:

– Ana, gör, şöhle-de eýýäm meň dyzyna ýetipdir – diýdi. – Gaýrat et, gelin, ýene biraz gaýrat et!..

10

Bagtyýar beg bu gün ýene bir türkmen obasynda, tanyş baýynyň öýünde düşlemeli boldy. Saglyk-amanlyk soraşylandan soň, nireden gelýäni-hä belli beg «Nirä barýan?» diýen sowala, köne tanşyna-da hakykaty aýtmady.

Şondan soň öý eýesi myhmana ýüzlendi:

– Bagtyýar beg, türkmeniň gelin toýuny görmek meýliň barmydyr?

– Kim öýlenýär? – diýip, Bagtyýar ýöne agzynyň ugruna sorap goýberdi.

Öý eýesi myhmana tarap ýylgyryp seretdi, yzyndanam: «Kim öýlenende seň üçin parhy näme? Haýsy türkmen öýlenende-de ataň dogany bolup çykmaýygy hak ahyryn?» diýen sözler çuňşurylmalydy. Emma Bagtyýaryň myhmançylyk saprasy hemem türkmen baýynyň ägä hüşgärligi kalbynda görän sözleri döran ýerinde saklady. Gaýtam ol, rast soraýarmy, jogabyny ber diýen pikire gulluk etdi:

– Gojuk Mergen öýlenýär! – Sowala jogap gaýtaran baý näme üçindir ýylgyrdy welin, Bagtyýar öz soragy ýaňsa alynýandyr öýtdi. Ol türkmen baýy nirä, näme üçin barylýanyny bilýändir, şoňa görä-de, kinaýaly jogap gaýtarýandyr öýtdi. Myhman janyny barlap görmek isledi:

– Kim diýende-de tanajak gümanym ýok welin, türkmenlerden senden başga kimi bilýän diýseler, ýaňky ady agzajak-da.

Myhmanyň kalbynda peýda bolandyr öýden öýkäni ýazmak islän türkmen baýy peşeneli sakgalyny sypalap, öňe-yza çaykanyp güldi, gülkiniň arasy bilenem:

– Ýa, Bagtyýar beg, şu gezeg-ä sen meň içegelemmi gyrym-gyrym etdiň! – diýdi, soňam ýasama ses bilen sojap-sojap gepledi. – Kän mahal bäri şeýdip gülenim ýadyma düşenok. Bolsa-da, şu gezeg-ä sen oňardyň. Bagtyýar ber...

Ozal barlygy-ýoklугy näbelli öýkesinden ýazylmaga derek Bagtyýar gaýtam çyny bilen öýkelejek boldy. Ol baýyň iç gyryp, içege ýyrtyp gülmegine sebäp bolar ýaly näme gülkünç zat aýdanynyň agtaryp yzyndan ýetip bilmedi. Beg çyny bilen öýkelejekdi welin, baýyň öz gülküsiniň syryny derrew açmagy myhmany ýumşatdy.

– Seň ol diýýän Gojuk Mergenini öýermek üçin garyndaşlary hüýr gyzlaň biri bilen guda bolupdyrlar, Bagtyýar beg!

Gözlerini tegelän Bagtyýar gyssandy:

– Nirede?

– O dünýäde! – diýip, baý ýylgyrdy. – Hüýr gyz bolsa, o dünýäde bolar-da.

Bihuda ýere aýdylyp goýberilenem bolsa, ol habar Bagtyýary iňkise gidirdi. «O bende eýýäm hüýr gyzlaň gujagyna dolaýdymyka? Çeken azabymyzyň ählisiniň reýgan boldugymyka indi? Rahymy aşna näderkä?» Ol özüniň «Hywa saparyny» şu ýerde tamamlamaly boljagy ýa-da bolmajagy hakda oýlandy. Emma ol baýyň gümürtik gürrüňleri zerarly özüniň tolgunýandygyny welin, sözünde, ýüzünde andyrmady.

– Be, atly-owazaly mukamçyňyz o dünýä ötägitdimi, baý? Telim gün bäri ýolda bolamyzoň, biz-ä eşitmänem galypdyrys. Imany hemra bolsun!

– Ýok, ol entek bu dünýäden rişdesini üzenok. Ýöne gulagyma ýetişine görä, kepenlik matasy garyşlanan ýören ýaly – diýip, bu ýerde ýylgyrmaga esas ýogam bolsa baý ýyrşardy.

«Türkmenler sylap, depesinde götermelisinem sylanoklar welin, bular bilen duşman dagy bolaýsaň-a, ýataňda-da gylyjyny ýalaňaçlap ýatmaly bolsa gerek» diýip, Bagtyýar içinden öz-özi bilen gepleşdi, daşyndan bolsa, Gojuk Mergenli gürrüňden daşlaşylaýmanka, baýyň töweregine çyzyk çekdi:

– Şol adam jadygöýmüş diýýäler welin, çynmy? Eşitmegimize görä, ol adam näme islese, şonam edýämiş. – Birdenem myhman myssa ýylgyrdy. – Aşarak geçsem, günämi öt welin, ýeňlesräk gelinlerem özüne tarap ýörediberýämiş ol.

Baý bu gezek ildeşiniň abraýyna dil ýetirmäge çekindimi, nämemi, ony kemsitjek bolup durman, öz ýüregindäkini aýtdy:

– Geliň-gyz hakda-ha eşidemok, Bagtyýar. Men oň neneňsi jadysynyň bardygynam aýdyp biljekgäl. Ýöne şu toprakda onuň sözi hanyň sözündenem, baýyň sözündenem ýörgünli. Küpür geplesem, alla-da günämi ötsün, senem öt. Emma şol adam metjitde «Allahi-akber!» diýip, maňlaýyny ýere goýan mollanyň syrtyna gepiň!» diýip bilse, musulman milleti bolan türkmen şol mollaň syrtyna ikerjiňlenmän deper. Mundan başga men saňa näme diýeýin, näme aýdaýyn, Bagtyýar beg? Özüň oýlanyp gör.

Gojuk Mergeniň sözüne adamlaryň gulak asyşyna ýolda talaňçyklar dökülende göz ýetiren Bagtyýar beg baýyň aýdanlaryna ynanmazçylyk hem edip oturmady. Ony esasy gyzyklandyryýan zat sadap saply dutardy.

– Siziň şo mukamçyňzyň dabarasý biz taraplara-da ýetýä. Biziň eşidişimize görä, onuň özi däl-de, dutary jadylymyş.

– Ýogsam näme! – diýip, baý baş atdy. – Perişde nazar salan dutary bar. Ähli gudrat şonda bolmaly. Dutaryny elinden alsaň, Gojuk Mergen taýagy elinden giden kör ýaly biçäre bolmaly.

– Sen şo dutary öz gözüň bilen gördüňmi? – diýip, Bagtyýar baýy ahyryna çenli sagjak boldy.

– Heniz göremok. Ýöne isleseň, şu gün agşam şo dutary ikimiz baryp göräýeris...

Sesini çykarmadyk Bagtyýar geň galýandygyny gözleri bilen aňlatdy.

– Hawa, hawa. Sen geň galyp oturma. «Türkmeniň gelin toýuny göreli» diýýänim soň üçin. Agşamky toýuň bissimillasyny Gojuk Mergeniň dutary etmeli.

– Onda, nesip edenden, sazandaň özünem görýäs-dä?

– Özüni görmeýäň. Özi ölüm ýassygynda ýatyr.

Bagtyýar ýene egnini gysdy.

Şondan soň Gojuk Mergeniň özüniň başga ýerdeki dutarynyň bu oba gelmeginiň sebäbi myhmana-da düşnükli boldy.

... Çopan bilen aýaly çaga garaşýardylar. Perzentsizlik olary halys irizipdi. Emma olar ýakyn günlerde dünýä injek çaganyň getirjek şatlygyna guwanmaga-begenmäge däl-de, berjek yzasyna, hasratyna kaýyl bolmaga taýynlanýardylar. Sebäbi, şu gezekki garaşylýan çagadan ozalky dünýä inen ogul-gyzlaryň hemmesi bir öwlüýäde uzyn hatar bolup ýatyrdy. Ozal ýedi çagany ýere beren ene-ata sekizinji şeýle bolmaz öýtselerem, hakykat başgaça netije berjek ýaly bolup durdy. Gorky bilen ynanyň haýsynyň garaşandygyny bellisi ýokdy.

Çopanyň oňki ýedi çagasynyň ýedisem on günden artyk ýaşaman ýogalyppy. Bir hepde geçensoň başlanýan gerindirme çagalaryň soňuny görýärdi. Her gezek çaga gernip ugrandan çopan görgüli daş çykyberýärdi. Gapydan gelen tehipde, tersokanda, enä, çagalara içirilen, çüflenen zatlarda san-sajak galmady. Iň bir köpbilmiş tebibini aýtmagyna görä, çopanyň aýalynyň bir ýuhanyň göwnünden turmaýandygy üçin şeýle bolýardy. Ol ýuha dünýä inen çagalara «Atly raý» diýilýän, dermansyz-därisiz kesel ýolukdyrýarmyşyň. Şeýdip, ýuha özüni köşeşdirýärmişin.

... Çopan bilen aýaly günorta naharyna oturanda gapydan selçeň sakgally, uzyn boýly, çep eliniň baş barmagam gös-göni bolup duran gedaý geldi. Ol dogra okady, ýagşy dilegler etdi-de, sakgalyny sypap, ýöräberdi.

– Taňry bendesi, ýene bir zat dileg edip gitsene! – diýip, çopan onuň yzyndan gygyrdy.

Gedaý aýak çekdi.

Çopan ýagdaýyny bolşy ýaly edip gürrüň berdi, indiki garaşýan çagasynyň ykbalyndanam gorkýandygy, oňa hiç hili emiň tapylmaýandygyny aýtdy.

Gedaý hut şol habara garaşyp, aýtmaly sözlerini ozaldan taýynlap goýan ýaly salymyny bermän:

– «Sallançak mukamyny» çaldyrmaly! – diýdi.

– Ony kim çalya?

– Ony çalyan adama Gojuk Mergen diýerler.

– Şol adam ýeriň beýleki ujunda bolsa-da, men emedekläp gitmäge-derazy...

– Oň üçin ýeriň ol ujuna gitmeli däl – diýip, ýaşuly taýak atym aralygy salgy berýän ýaly, gündogara tarap taýagyny salgap goýberdi. – Şundan gidiberseň, iki günlük ýol geçensoň, öňünden dag obasy çykar. Gojuk Mergen diýseň, hemme tanar. Şol adam gelägede, sallançagyň öňünde aýbogdaşyny gurap, kirşi çekdigi seň çagaň gerdem bilmez, dermanam. Emi-ýomy bir «Sallançak mukamy» bolar...

Gedaý «Sallançak mukamy» diňläň mahalynda Gojuk Mergen oňa täze saz hakynda ullakan zat diýmändi. Ol sazyň çagany ajaldan gutarýandygy barada-ha dilem ýarmandy. Aýdylýan zatlar gedaýyň öz arzuwydy. Oba-oba aýlanyp, halkyň mündebir derdine, hasratyna şaýat bolup, olaryň ählisini ýüregine golaý kabul edýän gedaý ilin arzuw-islegini kanagatlandyrar ýaly bir gudrat küýseýärdi. Onuň şunça ýyllaryň dowamynda elini asmana göterip eden dileglerine ýokardan, adamlaryň umyt baglap garaşýan yerinden ses beren, rehim inderen bolmady. Göze görünmeýän şol güýjüň seslenmegine-de halys akyl ýetiren gedaý ýerdäki güýçlerden dalda isleýärdi, sleginiňem hakykat däl-de, höwesdigini bilse-de, öz arzuwynyň çyn hasyl bermegini küýseýärdi, asyl onuň şeýle boljagyna ynanýardam.

Özi ýanman, kesekiniň ýanyşyna kösenýän adam arzuwyna ynansa, özi ýedi gezek ýanyp-sönen çopan nädir? Häli-häzirlilikçe-hä belli bir oba, belli bir adam salgy berildi welin, beýle ýagdaýa düşen adam ertekilerdäki halasgärlerdenem medet islemekden gaýtýaz. Şonuň üçinem sada çopan eşiden habaryna münkürlük etmelidirem öýtmedi.

Uzyn boýly, selçen sakgally gedaý bolsa, çopany begendiren habaryny gabat gelen gapyda gaýtalamak üçin günbatara bakan howlugdy. «Sallançak mukamynyň» dabarasyny ýeke özüniňem eýýäm münlerçe adama ýetirendiginden, ol adamlarynam öz nobatynda gedaýdan eşiden geň hem ýakymly täzeligini telim esse ulaldyp, telim esse gyzyklandyryp, şonça adama aýdandyklaryndan ol bihabardy.

... Gojuk Mergen çykgynsyz güne galdy. Haka sygyňan ýaly bolup, sazanda ynam bildirip, uzak ýoldan gelen adama onuň nebsi agyrdy. Çopanyň ynamyny ödemekde özüniň kiç kimdigine, ejizdigine haýpy geldi. «Näme etmeli?» diýen soraga Gojuk Mergen iki jogap gaýtarmaly däl. Ol sowalyň çopan biçäräniň lapyny keç etjek, onuň oýanyp ugran umydyndan el üzdürjek täk jogaby bardy. Mukamçy çopana şol hakykaty hem aýtdy. Emma myhman saz bilen sazandanyň türkmen sährasyna allatagala tarapyndan ýörite iberilmändigine ynanmady. Onuň aýtmagyna görä, eger-de, Gojuk Mergen dulunda oturyp, «Sallançak mukamyny» çalmasa, iki gün mundan ozal dünýä inen oglanjyk on günden artyk ýaşamaly däl.

Gojuk Mergeniň yzyndan şeýle ýumuş bilen gelnendiginiň habary derrew oba ýaýrady. Şeýle abraýly, il-günde şeýle derkar adamyň özleriniň obasyna göçüp gelmegine hem haýran galan, hem guwanan, hemem buýsanan ildeşler Gojuk Mergeni ýola salmak üçin hataryň çetine ýygnyndylar. Ozal saz-söhbede perwaýsyz garaýan

adamlaram goşa tar bilen el ýaly agaja indi başgaça garamaly boldular. Obadaşlar çopan bilen at goşup ugran Gojuk Mergeniniň saparynyň rowaç bolmagyny diläp galdylar.

... Sallançaga golaý oturan Gojuk Mergen tary çekdi. Kiriş adaty kirişdi, saz adaty sazdy. Emma onuň şeýledigine içerini hem daşaryny gabap alan gulaklaryň, gözleriň birem ynanmaýardy. Dutaram görlüp ýören tut agajyndan ýasalman, heniz ynsanyň görejine kaklyşmadyk agaçdan ýasalandy. Şonuň üçinem dutar hakda aýdylýan gepler howaýy gürrüň bolman, hakykat bolmalydy. Ol dutaryň owazy näme edip biler diýseler, hatda ölini direlder diýilse-de ynanaýmalydy.

Belki, şeýle bolsun! Saz adam aňynyň owaza öwürülen güýji ahyryn. Ol her zat etmäge hakly. Gatybaş adamyny agladyp bilýän, doňýürek adamyň ýüregini eredip bilýän saz ähli zada-da ukyply bolmalydyr.

... Deri birneme gaýdyşan sazandany ýañadandan der basdy. Hakyky dünýä bilen arabaglanyşygy wagtlaýynça togtadan adamlar özleriniň saz derýasynyň içinde duýup, hereketleri bilenem mukamça çalym etdiler. Mukamçyny der basanyny görüp, birnäçeler çygjaran hasap eden maňlaýlaryna el ýetirdiler.

Gojuk Mergen sallançaga gözünü dikdi. Akja köşek akmaýanyň gapdaly bilen türkmen sährasynda ädimläp ugrady.

Ýaşagama erkli sen,
Garaguma örkli sen.
Garaguma bagly sen.
Kalbyň şoňa bagla sen.
Il gülende gül, bäbek.
Il aglanda, agla sen.
Dogduk depe daglansa,
Gara bagry dagla sen...

Adaty içgepletmesi mukamça bu gezek az göründi:

Ajallar duzaklansyn,
Seň ömrüň uzak bolsun!..

Çopan ata sallançaga gözünü dikdi.

Çopanyň mal bakýan beýikli-pesli meýdany. Sadap saply dutaryň sesine aýak goşup, dorja taýçanak peýda bolýar. Ol saga-sola säpjäp, önde keserip ýatan gyrasy uçut gaýaly gorpdan geçjek bolýar. Taýçanak ondan hökman geçäýmeli. Çünki gorpuň aňyrsynda çeşme bar. Taýçanak şol çeşmeden suw içmeli. Ol yza gaýdyp, bat alýar-da, bökmäge gorkup, gorpuň gyrasyndan gapdala sowulýar. Her hili ýagdaý bolanda-da, onuň ýeke çykalgasy bar – gorpdan geçäýmeli. Taýçanak ýa-ha gorpa gaçyp ölmeli, ýa-da suwa ýetmeli. Haýsysyny saýlasaň saýlaýmaly. Taýçanak her gezek bat alanda çopanyň jany pitige münýär. Ozalam şol aýylganç gorp zerarly ýedi sany taýçanagyny ýitiren çopany der basýar.

Saz güýjeýär, dutar sandyraýar, taýçanak aýgytly hereket edýär. Ol bat alyp, ýañadandan gorpa golaýlaýar. Ol bat alyp, ýañadandan gorpa golaýlaýar. Çopanyň gözi garaňkyrap, başy aýlanýar. Taýçanagyň ol gorpdan böküp geçmejegi çyn. Emma çopanyň hyýalynda sadap saply dutaryň owazy taýçanaga ganat bolup ýelmeşýär. Ol asmana göterilýär, emäý bilenem gorpun ol tarapynda ýerleýär...

Çopanyň sekizinji çagasynyň on günün, on aýyň, on ýylyň üstünden aman-esen ätlemegi, ene-atasyny, obadaşlaryny, çopany tanaýanlary begendirse, şol tötänlik «Sallançak mukamyny» mukamlykdan jadylyga, ony döreden adamy hem adaty adamlykdan perişdelige öwürdi. Sadap saply dutar bilen Gojuk Mergeniň tarypçysy köpeldi.

... Türkmen baýy Bagtyýar begi hem beýleki mymanlaryny yzyna tirkäp, toý ýerine baranda gün ýaşıberipdi. Basym nahar çekiljekdi. Golaýda bugaryşyp duran gara gazanlardan türkmen çekdirmesiniň ysy göterilýärdi. Bagtyýar üçin ojagyň başynda munder bolup duran ýagjymak kersenlerden başlap, gapynyň köne kilimine çenli geňdi. Ol ähli zady nebsewürlik bilen synlaýardy. Emma onuň esasy garaşýany öňdedi. «Ýetmiş ýaşyndaky Gojuk Mergen öz öýünde kesel ýatan bolsa, haýsy Gojuk Mergen öýlenip biler? Ölüm halyndaky adamynyň özi bu ýere gelmedik bolsa, dutary nädip düşüp ýör? Näme üçin düşýär?» Bagtyýar şol sowallaryň jogabyny bilmäge howludgy.

Ogul öýerýän şar gara sakgally, heniz kyrk ýaş-da ýetmedik adam gabyndan çykaryladyk dutary elinde saklap durşuna adamlaryň ählisi eşider ýaly batly gepledi:

– Adamlar, şu dutara atamyz Gojuk Mergeniň sadap saply dutary diýýäler. Men dört günlükkäm şu sallançagymyň gapdalynda çalňypdyr. Şolam meni ölümden halas edipdir. Şuň eýesiniň hormatyna meň adyma Mergen dakypdyrlar. Kakam bende öz agtygynyň dünýä inenini görmän gitdi. Ýöne, ogul agtygy bolsa, adyna Gojuk dakmagy, sallançagynyň başynda «Sallançak mukamynyň» çalynmagyny wesýet edip gitdi. Atamyň ogul agtygy boldy. Adyny Gojuk dakdyk, ýöne, bir hepdeläp, obasynda garaşsagam, sazanda öýüne gelmänsoň, «Sallançak mukamyny» çalmagy oglanyň öýlenerine goýduk. Yrym etdik. Emma ki, sazanda atamyz başy ýassykda bolany sebäpli, bu toýa-da gelibilmänsoň, sadap saply dutaryny berip goýberipdir. Biziň gelin toýumyzda öz dutarynyň saz etmegine göwün bildiripdir.

... Dutar ikindinden bəri garaşyp oturan sazanda uzadyldy.

Saz-söhbetden, onda-da türkmen heňinden onçakly baş çykarmaýan Bagtyýar begiň sadap saply dutaryň näme hakda gürrüň berýäni parhyna dälde. Onuň öz aladasy, öz pikiri bardy. Onuň göwnüne häzirki dutar çalyň oturan adam uzak bir ilniň sazandasy dälde-de, Rahymy handy. Ol: «Bu dutara näçe gün guwanaýarkañyz?» diýip, içini gepletde-de, gapdalyndakylara aňdyrman, döşüniň çep tarapyny usullyk bilen sypady.

Gözi bilen gören, eşiden käbir wakalaryndan soň Gojuk Mergeniň gudratyna indi azda-kände ynanmanam durmaýan Bagtyýar nirede, nähili ýagdaýda bolsa-da, ýoldaşlaryndan ýabany ýatmazlygy öz öňünde şert edip goýdy. Şonuň üçinem türkmen baýynyň özbaşyna ak öý hödürläýmeginiň öňünden gaçan beg howanyň kapasdygyny bahanalap, myhmanlaryň hemmesiniň düşeginiň daşardan ýazylmagyny gazandy.

Beýle yssy howada don bilen ýorgana girilse hem-ä gülkünç boljakdy, hemem ol ýagdaýdan başgaça many çykarylyp, Bagtyýaryň bolşuna münkürlük ediläýmegem ahmaldy. Şonuň üçinem aýak ýolundan gaýdylanda, ädimini ýygjamladan Bagtyýar ýoldaşlary gelmänkä ýerine geçdi, donuny çykaryp, gapdalynda epläp goýdy-da, dermanly gutyny hem ýassygynyň aşagyna saldy. Ertirem ol il örmänkä oýanyp, agşamky hereketlerini tersine etmelidi, hiç kime görkezmän, gutyny ýene goltugynda gizlemelidi.

Ýoluň argynlygyndan hemem ertir ir oýanmaly bolany üçin Bagtyýar derrew uklamalydy. Uky diýer ýaly begiňki şirin uky dälde-le. Golaý-goltumda it üýrmeg-ä däl,

serçe jürküldese-de, ol gözünü açýardy. Türkmen sährasyna çykylaly bári onuň ýeke gije hem arkaýyn ukusyny alan gezegi bolmady.

Başyny ýassyga ýetiren beg derrewem uklady. Emma il örmänkä oýanyp, öz aladasyny etmeli myhman, danyň ümüş-tamyşlygynda, ukynyňam tüýs süýji mahalynda galmagaly bilen diňe bir öz ýoldaşlaryny däl, baýyň hataryny hem aýaga galmaga mejbur etdi.

Golaýda peýda bolan çygşylda gözünü açan Bagtyýaryň imany göçdi. Ol diňe «Edil özi-dä!» diýip, Rahymy hanyň salgyny beren jadygöýini ýatlap, içini gepletmäge ýetişdi. Soň ol içgepletmäge-de ýaramaýan ýaly bolup, gymyldaman ýatdy. Aňyrdan garaňky gije bilen çalymdaş bolup, süýşüp gelýän gara zat göni Bagtyýara tarap gaýtdy. Şonda Bagtyýar ortadan ýer alman, bir çetde ýatandygyna ökünip, öz-özüne gargyndy. «Aý, geçip barýan bir beladyr-la. Ýatanlar bilen näme işi bar?» diýip, ol özünü köşeşdirjek boldy. Emma ol gaha bela geçip ötägitmedi. Gaýtam ol golaýlaşdygyça, barha aýylganç sypata girip, Bagtyýaryň ýanyna ýetensoň saklandy.

Dem almasy kynlaşyp ýatyşyna kelemesini öwürýän Bagtyýar gara belany elin synlamaga ýetişdi. Ýöne gözünüň görýänine ýüregi ynanmady. Rahymynyň salgyny berýän jadygöýi adama meňzemelidi. Emma Bagtyýaryň gözüne görüňän zat başga belady. Onuň ýüzi hem ýokdy, ellerem. Ýok, Bagtyýar ýalňyşan ekeni. Gara bela aşak oturanda onuň adamyňky ýaly iki sany eliniň bardygy belli boldy. Sebäbi ol, edil nirede goýlanyna ozaldan belet ýaly, Bagtyýaryň donunyň goltuklaryny barlaşdyrmaga durdy. Şonda onuň eli donuň goltuk jübüsindäki pully haltajyga degdi-de, maýda teňňeler şaňnyrdap ses etdi. «Dony, teňňäni alyp, başymdan sowlaýsa-ha...» diýip, Bagtyşar hudaýyň, pygamberleriň adyna bir topar mal aýtdy. Emma gara belany donam, içi teňňeli haltajygam gyzyklandyрмаýar ekeni. Ol beriň donuny öňküsi ýaly edip, epläp goýdy-da, ýerindenem turman, Bagtyýara tarap süýşdi. Şonda Bagtyýar ol belanyň kelle sudury baram bolsa, ýüz-gözünüň gara palçyga suwalan ýaly tekizdigini açyk saýgardy. Ýöne ol edil adam ýaly bolup dem alýardy, göwnüne bolmasa, onuň ýüregi hem Bagtyýaryň ýüregi bilen deň gursüldeýän ýalydy.

Rahymy hanyň salgyny beren ujuna barmak oturdylan uzyn gara kesewi döşüniň üsti bilen bokurdagyna tarap süýşüberende welin, Bagtyýaryň sabyr-takaty gutardy. Ol bir-ä jynssyz gygyryp, dikelenini, birem ol gara belanyň gara ganatlaryny kakyp, uçup gidenini bilip galdy. Soň ol ynjaldy.

Sygyrlar molady, itler üýrdi, baýyň hatary aýaga galdy, ýoldaşlary Bagtyýaryň ýüzünü ýelpediler. Emma beg ol zatlaryň baryndan bihgabrdy.

Ýüzüne küýzäniň sowuk suwyny sepip, begi özüne getirdiler. Emma ol gören ahwalaty hakda hiç zat aňtmady. Bagtyýar beg bolan waka düýşem bolsa, hakykatam bolsa, diňe ýassygyň aşagyndaky gutujyk bilen baglanyşykly bolmaly diýen aýgytly netijä geldi.

11

Goňşy öýde çaga dünýä inýärdi. Çaganyň dünýä inmegi kyndy, dünýä indermek ondanam agyrdy. Gojuk Mergen şol iki kynçylygyň ýygy-ýygydan gaýtalanmagyny isleýärdi.

Gün guşluk ýerinden geçende-de goňşy öýden gelýän iňňildi jägildi bilen utgaşyp ötägitmedi. Ol iňňildi ölüm bilen, hasrat bilen baglanyşykly iňňildi dälidi. Bolsa-da, goja

sazanda onuň tizräk tamam bolmagyna garaşýardy. Ol ses tamam bolsa, hem aýal azapdan dynjakdy, hemem täze bir adam dünýä injekdi. Şonlukda Gojuk Mergeniň taýajyklaryndaky tagmalaryň sany köpeljekdi.

... Gojuk Mergeniň iň soňky gezek barmak basan tagmasy öňki gelyänlerden tapawutlandy. Tagma başgalardan tapawutlansa-da, onuň döreýşinde hökman bir emma bolaýmalydy. Şeýle özboluşly tagma her taýakda iki-üçden köp däl. Onuň şu mahalky tutup oturan tagmasy bolsa “Düýe tagma” diýen at alypdy.

... Maýly baý öz atasyndan tapawutlanýandygyny märekä subut etdi, ogul agtygy bolanda goluny giňden açdy, tarhanlyk etdi. Ol degişdi, gülüşdi, adamlaram güldürdi. Ol henizem diri gezip ýören atasyňyň iki süri malyň eýesi halyna dyzyna guýruk ýapmaly bolanda goýnuň agzyna ýüň daňyp, öldürmäge dözmän, diri malyň guýrugyndan kesip alandygyny ýatlady. Şeýdip ol öz atasyňyň barypýatan gysykdygyny subut etdi.

Maýly baý gürrüňini gutaranda Gojuk Mergen: “Baý aga ol hekaýaty näme sebäbe ýatlap otyrka?” diýip, öz-özüne sowal berdi.

Şol sowalyň jogaby bilen alys ýoldan gelen sazandadan başga-da gyzyklanar adam bar ekeni:

– Baý aga, ýaňky gepler ýöne ýere-hä aýdylmaly däl?! – diýip, çetde oturan bir ýaş ýigit gygyrdy. – Sen özüňi ataňdan asgyn hasap edýäňmi ýa üstün?

– Men Maýly baýyň atasy Şämi baýdan näme tapawudynyň bardygyny bildirmek üçin gepläp duryn-da...

– Baý aga, gaty göräýme welin, geplemekde-hä Şämi baýy ompa oturtjagyňy subut etdiň sen.

– Diňe geplemekde däldir! – diýip, gülmäge esas bolmasa-da, keýpi kök Maýly baý gülesiniň gelip durandygyny tassyk etdi.

– Gury sözden palaw bolmaz, baý. Ýag bilen tüwem gerekdir. Şonam bil.

– Bermejekden basyp aljakmy? – diýip, kimdir biri baýy gijjeledi.

Maýly baýyň soňky gülküsi hasam artykmaçdygyny bildirdi.

– Men zat gysganamok welin, berjek serpaýyňa myhmanyň üstüne getirip ýapyp biljekgäl-dä!

– “Dag Muhammede gelmese, Muhammet daga baraýar”. Biz seň myhmanyňy göteräge-de, berjek serpaýyň üstüne eltäýeris. Şunça bolup, bir sazanda güýjümüz ýetmese... Şeýle dälmi, myhman?

Gojuk Mergen näme jogap gaýtarjagyny bilmedi, gobsundy, ardynjyrazy, egnini gysdy. Umuman, Gojuk Mergen edilýän gürrüňleriň oýundygyna-da, çyndygyna-da düşünip bilmedi.

– “Dile geldi, bile geldi!” Tur, myhman! – diýip, wäşiräk biri eýýäm Gojuk Mergeniň eline ýapyşdy. – Tutan mahaly kesäýmeseň, bu baýlar gaty syjykdyr.

Ýa-ha gülki-degişmäniň güýjemegi bilen oýnuň soňy çyna ýazdy, ýa-da Maýly baý ozal kalbyndan çykarar serpaýyny süýjütjek boldy, garaz, ol Gojuk Mergeniň elinden tutup, ak oýden daşlaşdy.

Maýly baý geçen ýyldan galan ýandak küdesiniň ýeňsesine aýlandy-da, mähnet bir neriň owsaryndan tutup geldi. Ol ýylgyrjaklap, töweregine garanjaklady:

– Maýly baý bilen Şämi baýyň tapawudy, häzirikçe, şundan ybarat, adamlar!

– Häzirlikçe şondan ybarat bolmanda-da, düýeden uly sowgat edip bilmejegiň çyn ahyryn, baý!

– Beý diýme, düýeden uly pil bar!

Ýandak küdesiniň töweregi gep-gürründen, hyşy-wyşydan doldy. Kim Maýly baýy göçdi hasap etdi, kim onuň tarhanlygyny taryplady.

Henize çenli minnetdarlykdan gaýry halat-serpaý alyp görmedik Gojuk Mergen, ak ýürekden berilse-de, baýyň owsarly eli öňe uzandan, yza tesdi. Bir düýe bilen Maýly baýyň döwletiniň egsilmejekdigine düşünýän adamlar:

– Beýtme, bagşy!

– Utanma!

– Berenden al, urandan gaç! – diýşip gygyryşdylar.

– Maýly baýam begenensoň beýdip açylýandır.

Adamlaryň töwellasy Gojuk Mergeni hasam utandyrdy.

Sazandanyň gözüne dikanlap sereden maýly baýyň ýüzi hiç mahal ýylgymadyga meňzedi. Ol gaty agras sypata girdi, sesi hem üýtgedi:

– Hälki gürrüňleň hemmesi oýundyr-henekdir, myhman. Sen bu neri äkitmeli bolarsyň.

– Ol bolmaz, baý aga...

Töwerekdäkilerem dymdylar. Baý indi düýäni çyny bilen ýa-da ýöne mürähet üçin hödürläniniň haýsam bolsa birini subut etmelidi. Ol öňküsindenem agras sypata girdi:

– Sallançak başyndaky saz ak ýürekden çalyndymy, bagşy ýa-da ol saz?...

Her näme edilip kemsidilse-de, Gojuk Mergen maýly baýyň şol sowalyndan beter tolgunmazady. Ol sesiniň sandyraýandygyny gizlejek bolsa-da, başarmady:

– Uçmaň ak guşy ýaly günäsiz çagany aldasam, gabrymda dik oturmandy, baý? Saňa başga ýürek bilen garasamam, neresse çagaň öňünde ikilik edip bilmen. Agzyňdan çykýan söz näme, baý?

Bolsa-da baý öňki kaddyny üýtgetmedi. Ýöne ol Gojuk Mergeniň hakykaty aýdýandygyna welin ynandy.

– Edil mukamyň ak ýürekden çykyşy ýaly, şu inderem ak ýürekden çykarylan serpaýyň bolmaly, myhman aga. Munça saçak gaýtarmajak bolsak, seni onça ýoldan çagyrmazdyk ahyryn. Bu inderesine gowuşmaga garaşýady. Toýuňa ýarasyn!

--Toýa niýetledimi, al!

– Indi yza tesmek uslyp bolmaz, bagşy!

Gojuk Mergen mundan telim suwluk uzak ýollara gidende-de, halat-serpaý hantamaçylygy bilen gitmeýärdi. Ony saza bolan söýgi, mukama adamlaryň edýän ynamyna bolan guwanç ýola çagyryýardy, şol guwanç oňa güýç-kuwwat berýärdi. Adamlaryň ertirki güne bolan ynamyny berkitmäge ýardam edip bilmegi ony ganatlandyryýardy. Şeýdip ol adamlaryň möhümini bitirýärdi. Onda-da nähili möhüm! Sähra adamlaryna in zerur, in gerekli işi Gojuk Mergen edýärdi. Iliňem düşünişine görä, ol işi Gojuk Mergenden gaýry hiç kes, baýam, hanam, pälwanam oňarmajakdy. Onuň edýän işi altyn-kümüş bilen satyn alnyp bolunmajak, güýç bilen gazanylmajak işdi. Üstesine-de, baý bolsun, garyp bolsun, parhy ýok, Gojuk Mergen ýylgyryşdan, minnetdarlykdan başga serpaýa garaşmaýardy.

Şu mahal welin mukamçy özüniň näme hakda oýlanandygynam bilmän, baýyň sowgadyňy kabul edip, ýola düşdi.

Ýol welin, uzakdy. Heniz üçden bir aralyk hem geçilmänkä, toýdan ýeten paý Gojuk Mergeniň özünem-ä mazaly irizdi welin, atyny hasam ysgyndan gaçyrdy. Mukamçy atdan gaýry mal-garanyň häsiýetine onçakly belet bolmasa-da, iner hakda oýlanyp, diňe belli bir adamynyň eline öwrenişip, şoňa endik eden mal ekeni diýen netijä geldi. Ol düýe Gojuk Mergene sowgat üçin däl-de, görgi üçin berlen ýaly boldy. Iner birden-birden-ä öňe dyzap, sazandanyň atyny dazladyp çekiberýärdi. Şonda gojuk mergen eýeriň gaşyndan agman zordan saklanýardy. Birdenem ol düýe iner güýjüni sarp edip, yza tesýärdi. Sazandanyň aty bolsa, agyr göwräni öňe çekjek bolýardy. Güýç sarp edýän at hem bolsa, Gojuk Mergenem görgi baryny görýärdi.

Göräýmäge, düýäni çekmekden ýa-da düýeden aslyşmakdan gaýry zada pursat ýok ýaly halatda-da, Gojuk Mergen Maýly baýyň hut öz inisini ataryp, çakylyk ibermeginden başlap, tä baýyň ugradanda göterip diýen ýaly ata mündürişine çenli ýatlady. Gojuk Mergeniň baha kesişine görä, şol iki aralykda ähli zat adam hereketiniň çäginde çykady. Ýöne ol düýeli meseläni welin, indiden soň, ýoluň esli bölegi geçenden soň aňyna sygyryp bilmedi. Adamlaryň Maýly baýy gijjeleýişleri, sazanda töwella edişleri ýañadandan onuň hyýalynda gaýtalandy. Bolsa-da, inere gözi düşende ol aljyrady. “Men nähili iş edipdirin? Sen barmadygam bolsaň, Maýly baýyň toýam tutulardy, sazam çalnardy. Saz çalyň gytmy? Şonça sazandanyň içinden saýlanyp çagyrylmagyň özem saňa goýlan aýratyn hormat dälmi? Şoň özi bir düýe däl, bir süri düýeden gymmat serpaý dälmi? Sen bolsaň, saza derek mal aldyň, Gojuk Mergen. Hyzmatyňa derek mal alýan bolsaň, hyzmatyňy satdygyň bolmazmy? Saz-söhbət satylmaýar ahyryn...”

Şeýle pikirlere gümra bolan Gojuk Mergen ýol gyrasyndaky jykyryň üstünden geleninem duýman galdy.

– Ýaşyň uly bolsa, salawmaleýkim, ötegçi! – diýip, gümürdeşere adam tapman, içi gysyp giden jykyrdy ony gören badyna gygyrdy.

Gojuk Mergen garry adamyň ýagdaýyna biparh seredip bilmedi. Ol şunça il gezse-de, saçy-sakgaly ap-ak ýaşulyynyň köýneksiz işläp ýörenine ömründe ilkinji gezek gabat geldi. Eşegi ýeke bolansoň, ýaşuly oňa gop berip, jykyr aýlaşýardy.

Ötegçi atynyň jylawyny çekensoň, jykyrçy ýşuly bir düýp gabaraly ýandagyň üstüne atylan ak köýnegini aldy-da, geýdi. Gojuk Mergen bolsa: “Aý, ýuwandyr-da, serendir-dä” diýip, içini gepletledi.

Emma bagjygyny daňyp duran ýaşulyynyň özi öz syryny açady:

– Inim, jyn ýaly bolup ýalaňaç göründim welin, hatamy öt. Aý, şu ýerden adam-gara geçibem duranok-la diýdim-de çykaraýdym. Ertirden agşama çenli derläp duran kebza köýnek çydanok. Onsoň, şu letdämi aýan bolýan.

Ýaşulyny utandymajak bolan Gojuk Mergen nakyl getirdi:

– “Aşyny aýan aşa ýeter, donuny aýan – toýa” diýipdirler, agam. Belki, toýa ýetäýedin-dä!

– Hawa-da, köneler bimany gep aýtmandyrlar – diýip, ol söz göwnünden turan ýaşuly ýylgyrdy.

Soňra iş-alada, gün-güzeran hakda söhbet boldy. Geplemsegrägem bolsa, jykyrçy ýaşuly Gojuk Mergene ýarady. Şonuň üçinem ol gojanyň ýeke eşek bilen jykyr aýlaşy hakda oýlanyp: “Eger eşegi iki bolanam bolsa, biçäräniň, belki, beýdip özi aýlanyp ýörmezdi – diýen netijä geldi. – Gel, şu ineri men şuňa bagş edeyin. Bolmanda-da, meň

muny sürübaşy etjek gumanym ýok... “Sallançak mukamyny” çalanym üçin bu gezek oba düýe alyp barsam, maňa ýeneki gün möhümi düşjek adamlar näme etmeli bolar? Şol sazdan maňa düýe-hä däl, jinnek ýalyjagam aklyk gelmesin!”

Gojuk Mergen aýgytly karara geldi.

Nätanyş ötegçiniň teklibine jykyrçy münkür boldy hem geň galdy:

– Sen, inim, ogra-ha meňzäňok. Ogry bolaýaňda-da, azap baryny çekip, ogurlap malyňy gabat gelene peşgeş berip gidibermezdiň. Iň bolmanda, deregine eşegimi bir dileseň.

– Atym barka, eşegi men nädeýin? – diýip, Gojuk Mergen ýylgyrdy. – Seň eşegiňem janyma dert bolar-da.

Eşiden habary ýaşulyny aljyradan ekeni. Ol näme gepleýänini bilmeýän ýaly öz aýdanynyň tersine gitdi:

– Bular ýaly bedewiň barka, meň agta eşegimi başyňa ýapjakmy?

– Menem şony aýdyp durun-da.

Şu gep-gürrüňlerden soň-a jykyrçy ýaşuly Gojuk Mergene hasam ýarady. Onuň aýgyt edişine görä, jykyrçy aňyrsy görnüp duran pukara bolmalydy. “Düýäni oba eltip, soýamda-da, şu garyba berenimden uly sogap gazanmasam gerek. Goý, bende peýdalansyn, mally bolsun”.

– Ýaşuly, alsaň-a şuny saňa ene süýdünden halal berýän. Mal ogurlyk däl, beýleki däl...

– Inim, sen haýsy baý bolarsyň? Haýsy baýyň ogly bolarsyň? Ýa sen meň üstümden güljek bolýaňmy?

Gojuk Mergen ýaşulynyň beýdip durşuna doňjagam boldy-da, ýene köşeşdi. Ol özüni jykyrçynyň ornunda goýup gördi. Şonda ol tarhanlygynyň Maýly baýyň sahylygyndan telim esse ýokarydygyna göz ýetirdi.

– Agam, baýdan iner almajagyňy aýdaýyn. Ýöne, asyl yzarlaşyp durmaly. Maňa şu mal gerek däl. Şu mal, dogrymy aýtsam, meň janyma hossa boldy.

– Sen onda adyňy bir aýt ahyryn!

– Gojuk Mergen diýip eşidipmidiň?

– Aý, oň adyny eşitmedik türkmen bamy! – diýende, ýaşulynyň ýadaw gözleri janlanyp gitdi. – Sen oň nämesi bolarsyň, inim? – Ötegçiniň arkasyndaky dutara indiden soň nazary düşen goja ýene bir sorag berdi. – Ýa şägirdimiň?

– Şägirdi hasap edäý.

– Sen Gojuk Mergeniň şägirdi bolsaň, iner hakda aýdanyňa-da ynanýan, inim...

12

Goňşy öýde çaga dünýä inýärdi. Çaganyň dünýä inmegi kyndy, dünýä indermek ondanam kyndy. Gojuk Mergen şol iki kynçylygyň ýygy-ýygydan gaýtalanmagyny isleýärdi.

Emma wagtyň bir çaka barandygyna garamazdan, goňşy öýden gelýän inňildi çaga jägildisi bilen utgaşyp ötägitmedi. Gojuk Mergeniň göwnüne bolmasa, çaga dogurýan aýalyň sesi indi ysgynsyz çykýan ýalydy. Aýal ýaşdy. Ilkinji çagasy bolýardy. Şonuň üçinem ol ejir çekýärdi. Ilkinji çaga dogranda, dünýä inen bābeginiň ýüzüni görmäge ýetişmān, dünýä bilen hoşlaşýan eneleriň betbagtlyklaryna-da Gojuk Mergen az şaýat

bolmandy. Şol belalary ýatlanda gojanyň halysam ynjalgy gaçdy. “Saňa näme boldy, Aýparça? Çaga dogurýana medet etmeýän aýaldan göbegene bolmaz-a”.

Gojuk Mergen tutuş ömrüni göbegene bolup geçiren aýalyňa bil baglaýanam bolsa, şu gezeg-ä birneme münkürlük edýäne meňzedi. Ol öz hüňňürdisini Aýparça eje eşidip oturan ýaly, hereketini görýän ýaly, ýaňky igenjiň yzyndanam ýüzüni kürşertdi. Emma gojanyň gaharlanany bilen ýagdaý üýtgemeyärdi. Iňňildi bolsa, barha pessaýlady, garaşylýan jägildi hem çykar ýerde çykmady.

Mukamçynyň ýüregi gürsüldisini güýçlendirdi, mukamçyny der basdy. Şol ýürek gürsüldemänem, şol der basmanam oňlulyga ýormadyk goja dikeldi. “Dünýäde ýene bir adamyň inmegine garaşylýarka, oňa derek iki tabyt göterilmeli pursatlaram bolupdy. Eý, Hudaý, o pikir nirden meň başyma gelip ýörkä?” Birdenem iňňildi güýjedi. Emma garaşylan jägildä derek “Waý, ölýän-le!” diýen zaryn ses eşidildi. Agzy ýaşmakly gelin ýanynda kempirler otyrka, beýdip gygyrýan bolsa, onuň ýagdaýynyň halys egba boldugydy.

Gojuk Mergen awuna bökjek bolýan garry gaaplaňa çalym edip, agramyny iki eline geçirdi-de, çök düşdi. Onuň gözüne tärim, tärimden soňam gara tüpeň keserip göründi.

Goja ýerinden turanda tärimem, tärimden asylgy gara tüpeňem birbada gözden ýitip, olaryň ýerine gara duman geldi. Duman kem-kemden syryldy. Ýene tärim, gara tüpeň öňki orunlaryna dolandy. Ol başy aýlanandyrar öýtmedi. Goja zordan tärim elini ýetirip, söýget tapynanson, gözünü ýumdy-da:

Ajallar duzaklansyn,

Ömrüňiz uzak bolsun! – diýip pyşyrdady. Ýeri, özi şeýle ýagdaýdaka... Ýok, Gojuk Mergen ömri boýy aýdyp geçen aýdymyny ýene ýekeje gezek, ölmezinden ozalam gaýtalamagyň arzuwyndady. Şol setirleriň gaýtalanjakdygyna ol öňem umyt baglaýardy welin, şu gün ertirden bäre-hä, halysam ynanyndy. “Gaýrat et, gelin, gaýrat et! Ýene biraz tagapyl et! Özüňem maksadyňa ýet, menem ýetir! Çyda gelin, çyda! Seň takdyryň şeýle ahyryn. Sen şeýdip, görgi görmeseň, ahyrzamana bolardy, bireýýäm bolardy. Gaýrat et, gelin, gaýrat et!”

Gojuk Mergen tärimi yzarlap barýarka, eli gara tüpeňe degdi. Ony tot-tozan basyp giden ekeni. Tärimden aýrylan tüpeň tozan, ýüküni esli ýeňletdi. Ýüz-gözünü gabap alan tota ünsem bermedik gojanyň sandyraýan barmaklary ýaşulyny iň soňky maksadyna ýetmäge ýardam edip biljek bir peşeni hem alyp gaýtdy.

Daşaryk çykanda ýap-ýagty bolup duran dünýä Gojuk Mergeniň gözlerini gamaşdyrdy. Ol buşugasy gelse-de, çaga jägildisine garaşyp, ertirden bäre öýden çykman ýatanyny şonda duýup galdy. Ol esli ýerdäki gamyşlyga seretdi, ýagdaý hem isleg şol tarapa gitmegi talap etdi. Emma goja öz isleginiň garşysyna gopdy. “Gasygy ýarylyp ölene gabat gelmedim. Senem öläýmersiň. Çyda”.

Mukamçy öz öýüniň günbataryna geçdi-de, gara tüpeňe ok saldy. Çaga dogurýan aýal ysgynsyz inleýärdi, arasyny kesip-kesip inleýärdi. “Oň sesini men eşidýän bolsam, olam meňkini eşider”. Gojuk Mergen iki iňňildiniň arasyndaky ümsümlikden peýdalandy. “Haý, ýeteweriň ho-ow!” Goja şeýle bir çirkin gygyrdy welin, ol sesiň näsag adamynyň bokurdagyndan çykanyna-da ynanar ýaly bolmady. Ol ses on ädimdäki öýe däl, obanyň beýleki çetine-de ýetmelidi.

Gojuk Mergeniň gykylygy kesilip-kesilmänkä, gara tüpeňiň gümpüldisi töweregi lerzana getirdi. Heniz tüpeň atyp görmedik, üstesine-de ysgynsyz goja mäşe gysylanda

arkanlygyna agdarylyp gitdi. Onuň kebzesi öýüň gamysyna degdi. Ol ýykylandan soň balagynyň öl bolanyny bilip galdy. Ol begenjinden ýaňa birbada ýerindenem gozganjak olmady.. Çünki onuň gulagyna ertirden bäri garaşan sesi geldi.

...Gara tüpeňi çuwala söýäp, ýerine geçen Gojuk Mergen uzak ýeke ýatmaly bolmady. Aýparça eje geldi. Onuň ýüzi örän ýadawdy, ýöne özi welin, baýrak alan pälwana meňzeýärdi. Ol ýene bosagadan gepläp ätledi:

– Üç aýal bolup otursam welin, gelni gorkuzmak, tisingirmek hiç haýsomyzyň kellämize gelmändir. Akyly çaşan garry diýjeksiň welin, Gulburun aga ýene bizden paýhasly geldi. Erkek adam-da. Ýogsam, mundan aňry gidiberse, gelin heläk boljakdy...

Garaz, garaşylan çaga aman-esen dünýä indi. Her hili bolanda-da öz atan okunyň nyşanyna degendigine Gojuk Mergeniň ynanasy geldi. Ol bu babatda öwnäýmegem biedeplik hasap etmedi. Eger aýallar çaganyň dünýä inmegine tüpeň sesi kömek edendir öýdýän bolsalar, tüpeňi kimiň atandygynam bilsinler-dä.

– Sizden paýhasly bolar ýaly, Gulburun aga kelekden kelle getiripmi, Aýparça baý?

Aýparça eje adamsynyň sowalyny juda geň görýändigini aňdyryp, çep elini agzyna ýetirdi:

– Il-gün, muň aýdýanyny! Ýaňky gümpüldini eşitmän, sen nä...

Gojuk Mergen ýylgyrды-da, aýalynyň diýesi gelmän goýan sözünü dowam etdi:

– Ker açdyňmy diýjek bolýaňmy?

– Men ony diýjek bolmadym welin, özüň diýip, dogry etdiň. Ker bolmadyk adamam tüpeň sesini eşitmezmi? – Birdenem Aýparça çuwala tarap seretdi-de, ýylgyrды. Onuň nazary gara tüpeňde eglendi. – Asyl ol seň işiňmidi, goja? Ne gawun, ne mawun Gulburun agadan beýle işiň çykjagyny geňem görüpdim-le.

Gojuk Mergen edil çaga ýaly bolup ýyljyraklady.

Aýparça ejäniň ýylgyryşynda bolsa, öz adamsyna buýsançly guwanç bardy. Onuň ölüm ýassygynda ýatan adamsy ömrüniň iň soňky günlerinde-de adamlara ýagşylyk edýär, ýagşylygy daşaryk çykarmak, goňşy öýe ýetirmek üçin gojanyň nähili görgi görendigi, iň soňky güýjüni sarp etmeli bolandygy Aýparça eje üçin düşnükli. Şol düşünmekligem Gojuk Mergeniň ozalam belent tutulýan sarpasyny hasam beýgeltdi.

– Ogul getirdiňmi, gyz? – diýip, Gojuk Mergen gaty kän garaşan jogaby bilen gyzyklandy.

– Gyz! – diýen Aýparça eje-de, sowalyňam, jogabyňam indi özi üçin birinji derejeli mesele daldigini aňladyp, ondan has zerur iş hasap edýän habaryna geçdi. – Ýanymyzda oturan aýal goňşy welaýatda tapylyan dermany ele salmaga gyssanmagy ýatlatdy. Bil guşap ugruna çykylaýmasa, entek han-beglere-de ol derman ýetmeýämiş. Şony saňa ýene ýatladaýyn diýip, gyssandym... Il-gün seň üçin mal ýygnamakdanam çekinjekgämiş... Bizem, iň bolmanda, meň gursakçam bilen egmäm-ä berip bilerdik...

Agzyny berk ýumup, gözlerini süzen Gojuk Mergen başyny ýaýkady:

– Dert dostuňda bolmasyn, derman – duşmanyňda, kempir!

Aýparça eje daşardaky ojagyň başyndady. Gazanda çorba gaýnap durdy. Ol adamsynyň iýýän zady az bolsa-da, onuň ömri boýy halap geçen naharyny – kädili çorba bişirmegi niýet edinipdi. Aýparçanyň aspyçak bilen esli haýwankädini maýdalap,

gazanyň gapagyny galdyranam şoldy welin, soňky mahallarda bu obada gara bermeýän gedaý aýal peýda boldy.

Geleniň salamyny alanson, kädi böleklerini gazana atan Aýparça mätäje emlemäge öýden bir zat alyp çykmak üçin ýerinden turan badyna gedaý aýal özi üçin alada edilmezligini haýyş etdi.

– Maňa zat gerek däl, dogan. Şu çakda meň iýýän-içýän zadymam ýok diýen ýaly. Indi ayaklammam oňly ädilenok. Ölüm pilläm golaýlap ýören bolaýmasa. Indi bir gitsem, bu ýerlere gelerimden gelmezim ýakyndyr, dogan...

Gedaý öz ýagdaýyny beýan edýän şoňa meňzeş bir topar söz aýdanson, Aýparça eje saklanyp bilmän:

– Ötüp barýanyň kimdigini soramagam-a uslyp däl welin, sen kim bolarsyň? – diýdi.

Ýukajyk perdäniň aňyrsyndan gedaýyň ýylgyrýandygy bildirdi.

– Men şu gezek seň ýanyňa özümiň kimdigimi aýtmaga sowuldym, dogan. Ikimiz indi ýa görüşeris, ýa görüşmeris. Ölüm pilläm golaýlap ýör diýdim-ä... Menem bir öýüň lälük gyzydym. Gedaý bolubam dogulmandym. Enemem bardy, atamam. Gedaýdan başga adymam bardy, abraýymam. Äre berdiler. Äre berlen günümem çyragym söndi. Enem-atam sorag-ideg etmän berdi. Sataşanym iflis neşebent bolup çykdy. Obasynda durarlyk galmanson, sähraň başga bir künjüne göçüp gitdik. Bizden bala-çaga-da önmedi. Neşeden arasyny üzdürjek bolup, eden inirdilerimme çydaman, ärim maňa-da tirýek öwretti. Özüme duýdurman, azdan-köpden, käsäme-çaýyma tirýek atyp ýören bolsa nädersiň! Kän mahal geçmänkä, menem özi ýaly lüt tirýeki boldum, dogan. Oň ahyram ýaman gutardy...

Gedaý aýalyň aýdýanlaryny üns berip diňläp oturan Aýparçanyň göz önünde şeýle bir durmuş janlandy.

Türkmen sährasynyň jennete öwrülýän döwri bolan bahar paslydy. Tebigatyň gözəl görnüşini bozýan ýaly bolup barýan garry eşegiň ýüzi çöle tarapdy. Eşegiň üstünde köne-küşül öý goşlary bardy, goş-golamyň gapdalydanam sallam-sajak edilip, kündükmidir elek asylypdy. Kesesinden seretseň, üstüne ber-bibat edilip goş basylan eşegi masgarabazyňkydyr öýdäymelidi. Telim düwünli ýüpüň ujundan tutup, eşegi idip barýan, ýaşı otuz töwereklerindäki ýigidiň egnindäki geým-gejimem eşegiň üstündäki jullardan oňly dälidi. Eşegiň yzyndan barýan, kempire öwrülen aýlyňam ýagdaýy ýigidiňki ýalydy. Olaryň ikisem dünýäden doýgundy. Gül-gülälekli meýdanam, göwün götermeli atyr yslaram, guş-gumrularyň owazam ol iki adama hiç hili täsir etmeýärdi. Ol ikisiniň öz dünýäsi, gülsüz-gunçasyz, gülküsiz-şatlyksyz özboluşly dünýäsi bardy. Ykbal şol aýyrganç dünýäden çykarmany sebäpli, olar obany terk edip, çöle ugrapdylar. Syýakdan düşen är-aýala her gün gerek bolýan neşäni tapylaýjak ýeri çöl-beýewandy. Çölde baýlaryň agyr-agyr sürüleri bardy. Goýun gyrkmaga, goýun sagmaga adam tapylmaýardy. Il gözünden düşenlerem ol ýerde derkardy. Üsesine-de, är-aýal baýa eden bergilerinem çölde çekjek zähmetleriniň hasabyna üzlüşmelidiler. Olara gaýry çykalga ýokdy. Häzir ol ikisiniň ýadyna bergi-borç düşmeýärdi. Olar barylmalý menzile ýetip, indiki çekilmeli zähmetiň hasabyna bir gezejik neşe etmelidiler. Emma olaryň beýle maksadam amala aşmady.

Başyň jan ynanýan adamsy bolan Aknazar atly baş çopan entek, iň azyndan ýüz goýun dagy gyrkylmasa, dermanlygam bolsa, tirýek bermejekdigini aýtdy. Gelniň äri

özünü kiçeldip, özüne paýyş sögdürip, Aknazaryň önünde dyza çökdü. Emma Aknazar eremedi. Özi hem neşe çekip ýören baş çopan zerur mahaaly tapylmasa, ol belanägehanyň turzuberýän oyunlaryndan habardar bolany üçin wagşylyga baş urdy. Ol ýanyndaky çoluga göz gypdy-da:

– Heleýiňi bize berermiň? – diýip, ýigide ýüzlendi. – Şoňa razy bolsaň, bir aýlyk çekjek neşäňi önüňe oklaýyn.

Ozalam gahary depesine urup duran gelniň başy aýlandy. Ol beýle aýylganç şerte äriňiň nähili jogap berjegine garaşdy. Ýöne onuň umyt eden jogaby welin, eşidilmedi. Erkek erkeklegini etmedi:

– Sen sözüňde dursaň, men şerte razy.

– Seň razy bolanyň hiç. Özi aýtsyn. Aýalyň häzir çykarynmaga razymy? – diýip, Aknazar gözlerini güldürdi.

Äriňiň jogaby gulagyna ilenden özündenem, äridenem, dünýädenem doýan gelin çirkin gygyrды.

– Men razy däl. Kim razy bolsa, şon özem balagyny çykaryp, meň ornuy tutaýsyn. Aknazar ol jogaba hezil edinip güldi...

– Men ony öldürdim – diýip, pessaý ses bilen gürrüň berip oturan gedaý aýal sözüniň arasyny böldi.

– Kimi?! – diýip, Aýparça ýakasyny tutdy. – Nädip?

– Ärimi öldürdim. Ol meni urmak üçin golaýyma geldi welin, bilendäki pyçagy sograga-da, bagryndan sançdym. Şeýdip, içimi sowatdym, dogan.

– Aýal halyňa... – Sandyrap oturan Aýparçanyň dili tutuldy.

– Aýal halyňa! – Gedaý gülüp goýberdi. – Erkek erkek dældigini boýun alsa, aýal erkek bolmalydyr... Şeýdip, men ondan dyndym. Ýöne oň sataşdyran derdinden welin, indi gabyr dyndaraýmasa... Maňlaýym gara boldy, dogan. Şon üçinem galan ömrümi gara geýip geçireýin diýdim. Başyma gara şal atdym. Gara şalyň astynda meni hiç kim bilenogam, tananogam. Men adamlary görýän, adamlar bolsa meni görenoklar. Seň äriň sazynam kän diňledim. Ony uly il diňleýä. Gojuk Mergeniň agyr ýatannam bilýän. Ýadyňda bolsa, men saňa dermanam tapjak diýipdim. Şon üçinem uzak ile-de gitdim. Ele salyp bilmedim. Şol dermanyň yzyna düşüp, çöl-beýewanlarda-da ýatyp turdum. Bolmady. Şol derman şu günde-ertede peýda bolar. Gojuk Mergeniň ony aljagyny-almajagyny-ha bilemok.

Gürrüň diňläp, aňk bolup oturan Aýparça gedaýyň yüzündäki ýapynjasyny açanynam duýman galdy. Esli salymdan soň, garşysynda oturan garry aýalyň tagmadan doly ýüzüne sereden Aýparça eýmenjek boldy. Ol mätäç aýalyň garnyny bir doýrup goýbermek üçin susagyny aldy-da, agaç tabagy nahardan dolduranda, agyr yüz mylaýym ýylgyrды:

– Meni tanamadyň öýdýän, Aýparça? Ä? Men-ä seni tanaýan.

– Tanamadym.

– Oňatja seret.

– Seretsemem, tanamadym.

Gedaý uludan dem aldy.

– Men bir mahal seň joraňdym, Aýparça. Maňa Haaýdar ussaň gyzy Güljemal diýýädiler, Aýparça...

Garaşmadyk habaryna tisginip, yza tesen Áýparçanyň elindäki tabak gaçyp, çorba ojaga döküldi. Gum gatyşykly çalymytyk kül asmana göterildi. Kül bilen tozan ýatyşansoň, ýüzüni süpüren Áýparça söz diýmän, agzyny açyp oturdy. Ol gözi görmeýän, gulagy eşitmeýän adama meňzedi. Áýparça şeýle ýagdaýda esli oturansoň, begenýändiginem, gynanýandygynam bilmän:

— Siňe seretseň, maralyň göziniň üýtgemändigini aňyp bolýar ekeni! — diýdi.

— Maral nire, Áýparça, maral nire! — Güljemal ajy ýylgyryp, ýuwdyndy. — Men marallyga ýetişman, owlaklygyna hamy sypyrylan petigara boldum.-- Áýparçadan jogap bolmansoň, ol gazana seredip, ýene gepledi. — Seň naharyňam harap boldy-da...

— Wah, nahar hiç-le. Nahar harap bolsa, ýañadan-dan ataraýmaly bolar. Seň ömrüň harap bolupdyr, Güljemal jan, ömrüň harap bolupdyr.

Kän ýyllar bäri birinji gezek öz adyny başga adamynyň agzyndan eşiden Güljemal hapa boldy. Ol gözyaşyny süpürip özüni dürsedi:

— Dogry aýdýaň, Áýparça. Nahary ýañadandan ataraýmaly bolar. Ýöne, biz welin, dünýä ýañadandan inmeris. Ýañadan indermezler...

— Men näme otyryn?! — diýip, Áýparça ýerinden turdy. — Seň geleniňi Gojuga aýdaýyn ahyryn. Hany, ýör öýe!

— Ýok! - diýen Gülemal elinden ýapyşdy welin, Áýparçanyň goşaryndan gaty ataşgir bilen tutulan ýaly boldy. — Aýtsaň, sendenemrazy bolman. Men oňa şunça ýyllap özümi tanatmadym. Indem beýtme. Biz o dünýäde duşuşarys. O dünýäde, belkem, ähli zat tersine bolar. O dünýäde, enşalla, sataşarys. Senem mendenrazy bol, dogan. Eden günälerimmem öt...

Áýparça özüni aşak goýberdi.

15

Öýe giren Áýparça eje adamsyna Güljemal hakda aýdany hakda aýtmaga-da ýetişmedi.- hataryň günorta tarapynda at kişnedi, it üýrdi, gaalmagal turdy.oýlanmaga-da ýetişmedi. Áýparçanyň gulagyna bolmasa, aýal maşgalanyňam sesi hem eşidildi. Birdenem ähli galmagal ýatdy-da, imi-salalyk aralaşdy.Birdenem öýüň işigine kimdir biriniň golaýlandygygi bildirdi.Baýly şägirt eňsini galdyrdy.

—Inim, ýaňky galmagal nämäň alamaty bolmaly?
— Gorkana goşa görner boldy, halypa — diýip, Baýly habaryny bermäge durdy. — Asyl o gelenler, alaman-çaparmancy bolman, seň myhmanlaň bolsa nätjek...

Áýparça eje ynjaldy. Ol emay bilen aşak oturdy.

Ýöne ilki bilen gapydan giren Baýlynyň diýýän adamlary dälde-de, Garawul aga boldy. Ol inisi bilen görşüp, Áýparçanyňam salamyny aldy-da, töre geçdi.

Gojuk Mergen obany terk edip gaýdan günü, Garawul aga galan ömrüne inisi bilen ýüzbe-ýüz bolmazlyga söz beripdi. Emma “Dogana toba ýok” diýenleri çyn bolup çykdy. Garawul aga özüne beren sözünü ilkinji gezek inisiniň öýi otlananda ýykdy. Ýagdaý soramaga geldi. Soňam, onuň özi seýrek görünse-de, Gojuk Mergen agasynyň halyndan ýygy-ýygydan habar alyp durdy. Emma Garawul aga tä saç-sakgalyna ak girýänçä esasy hasap edýän meselesinde iňirdisini goýmady. Bolsa-da, ol inisi näsaglany bäri bu gapydan günde-günaşa bolmasa-da, gelýärdi.

...Ýetmeli menziline aldyрман-ýoldurman ýeten Bagtyýar beg gümürtik gürrüň etmedi, wagtynam biderek ýitirjek bolmady. Çünki ol agşamlap-ertirläp, gomap oturar ýaly özüniň beýle gadyrly myhman hasap edilmeýändigine göz ýetirýärdi. Ýene bir zat Bagtyýary tizräk ýola çykмага iterýärdi. Olam Gojuk Mergeniň ýagdaýydy. Bagtyýaryň çakyna görä, myhmansyrap, ertire-birigüne galyberse, Gojuk Mergene aýat okamaly boljak ýalydy. Niçeme suwluk ýol söküp, getirilen dermanam ol mukamça nepi degerden giç hasap etdi. Ýöne Bagtyýar beýle ýagdaýdaky adam dermanyň gulagyny görkezenden diňe dutar däl, tutuş emläginem hödürlär öýtdi. Ýöne ol nirtede ýaşaýandygyny bilip Garawul agany hem özüne ýapyşalga edinmek üçin, obasyna sowlup, ýany bilen alyp gaýtdy. Şonuň üçinem ol sypaýyçylygam etmedi, ýuwmarlajagam bolmady. Salam-helikden soň ol gönüsinden geldi:

– Däliden dogry habar, bagşy. Bize seň dutaryň gerek...

Gojuk Mergeniň dutaryna hyrydar çykan han-beglerem, tuçjar baýlaram kän bolupdy. Emma olar öz isleglerini sypaýyçylyk bilen, öwrüm bilen ýañzydýardylar.

Myhmanyň dileg salşyny Gojuk Mergen halady. Şol dileg asyl onuň keýpinem göteren ýaly etdi. Onça ýoldan ýörite gelinmegi, sadap saply dutaryň abraýynyň çäksizdigine güwä geçýärdi. Dutar indi goja üçin hasam eziz boldy, ýüreginiň bir bölegine öwrüldi. Şonlukda dileg dutar dileginden ýürek dilegine geçdi.

Derýanyň gök öwsüp oturan kenary suwuň gadyryny, teşneligiň nämedigini bilmeýär. Suw gadyryny çöl bilýär. Bagtyýar şu mahal teşne çöldi, sadap saply dutaram akar suwdy. Myhman şol suwa ýetmek üçin hiç zady, dil baýlygynam, el baýlygynam gaýgymaly däl.

Ýöne, her hili pikir edýändigine garamazdan, Bagtyýaryň ýüreginde adamkärçiligem bardy. Şonuň üçinem, aýtmalysyny aýdyp, gezek el baýlygyna ýetende ol ýaýdandy. Ömür diýilýän bagtyň hiç kime-de baky berilmeýändigini barada oýlanmaga mejbur bolan beg öz erteki gününü göz önüne getirip gördi. Ölümiň ön ýanynda in eý görýän zadyňy derman bilen çalyşmak şerti goýulsa, gaty namartlyk bolýardy. Şonuň üçinem önürti altyn-kümüş bilen dutary ele salmaga-da hyýallanan Bagtyýar, eger-de, dutary şol ýol bilen eýeläp bilse, getiren dermanyňy mukamça, adamyň adama ýagşylygy hökmünde gowşurmakçydy. Emma Bagtyýaryň zoraýakdan adamkärçilik etmek niýeti başa barmady. Onuň uzaltman, süýndürmän beýan eden şertini diňläp, esli dyman Gojuk Mergen:

– Onda sen dutardan ozak ýene bir zadam satyn almaly bolarsyň, myhman – diýdi.

– Meň dutarym şol zatdan aýry satylmaýar...

Pula-para bitýän şert bolsa, kemini goýmajak Bagtyýar heniz manysy doly açylmadyk habara gözlerini ýalpyldatdy.

– Satyn almaly zat bolsa, men taýyn, bagşy!

Gojuk Mergen çalarak ýylgyrdy. Birdenem onuň ýasama ýylgyryşam zym-zyýat boldy. Lebab bilen Hazar aralygyndaky giň sähra, belent daglar, ürgün çäreler gojanyň daşyny gurşap aldy. Olaryň depesinde mukam ýaňlandy. Ol mukamyň her kakuwyna belet Lebabyň suwy tolkundy, gyýçak-gyýçak dag gerişleri yraň atdy, kümüş reňkli guba çäreler ýün süýşen ýaly bolup, belentden-pese akdy, Hazaryň ýüzünde gomlar peýda boldy. Tutuş sähra sallançaga öwürlip, yranyp başlady. Şol mähnet sallançagyň perzendi bolan Gojuk Mergenem hallan atyp ugrady. Sadap saply dutar läheň sallançakdaky biçak kän jemendäni hüwdülemäge durdy. Sadap saply dutar dagdan

aňrak aşaysa, bu ullakan sähra sallançagyny kim hüwdülär? Heýem, çaga hüwdüsiz oňarmy? Hüwdi sesini eşitmedik sähra çagalary göýdük bolmazmy, ker açmazmy, lal açmazmy? Ol çagalar durmuşyň ýagşysy bilen ýamanyny seljermeýän, ajysy bilen süýjüsine parh goýmaýan ysnat bolup ýetişmezlermi? «Sallançak mukamyny» diňledik sähra çagalary uzak hem agyr ýola ak patasyz ugran namut adamlara meňzemezmi? Sadap saply dutar bolmasa, sähra adamlary kime uýsun, kime bil baglasyn?..

– Satyn almaly zat bolsa, men taýyn, bagşy! – diýip, Bagtyýar beg öňki sözünü gaýtalap, mukamçynyň hyýalyny bulaşdyrdy. – Mende gurp bar...

– Bardygyny bilýän. Ýöne meň diýýäm harydymy götermäge hiç kimiň gurby çatmaz...

– Hiç kimiň gurby çatmasa-da, meň gurbym çatar! – Arkasynda tutuş welaýatyň baýlygy duran Bagtyýar sesine bat berdi.

– Onda sen dutardan ozal türkmen topragynam satyn almaly bolarsyň, myhman. Şony başarsaň, men öz dutarymy şü topraga inji berýän.

Bagtyýar akmak dälidi. Sazandanyň haýsy nyşana ok atýandygyna ol kemsiz düşüňärdi. Gojuk Mergeniň aýdýan harydy satylýan, satyn alynýan haryt dälidi. Goýlan şerte gojanyň nähili jogap gaýtarany aýdyň boldy.

Şol hem emeli ýol bilen ak ediljek bolunýan gara matlabyň hakyky ýüzüniň tizräk açylmagyna itekledi. Bagtyýar beg iň soňky hem iň esasy şertini orta atdy. Ölüm bilen ömür «haýsy ýokara» goýuldy.

Gojuk Mergen myhmanlaryna duýdyрмаýandyryn öýdüp, assyrynlyk bilen dula göz aýlady. Haly çuwalyň gölüne bir gulagyny diräp duran dutar gojanyň gözüne şol göle gulagyndan daňlan ýaly bolup, göl hem türkmen sährasyna meňzäp göründi. Mukamçy, iň bolmanda, hyýalynda göl bilen dutaryň baglanyşygyny bozmaga synanyşdy. Emma başarmady. Dutar aýrylsa, gölün görki gaçdy, göl aýrylsa, dutar öz dutarlygyny, gymmatyny ýitirdi.

Esasy şert aýdylan badyna myhmana minnetdarlyk gujagyny açmaly näsagyň doňan ýaly bolup oturmagy Bagtyýary aňk etdi. «Ýok, bu gojanyň akylyna zeper ýetendir. Ýogsam...» Bagtyýar goltugyna elini sokdy. Ol dermany görkezeninem az gören ýaly:

– Şuň içinde, azyndan on ýyl ömür bar, bagşy! – diýdi.

Şondan soň-a, akyly yerindäki adam gepläýmelidi.

Gojuk Mergenden güýç-kuwwat daşlaşanam bolsa, akyly-huş daşlaşmandy. Bolsa-da ol geplemedi. «Bä, bu myhman jan satmaga gelen bolup çykdy-ow! Bu nä gep boldy? Akyldarlar-a başgarak aýdan ekenler: «Magtymguly, girseň jan bazaryna, jan satan görmersiň, jan alan geler». Mukamçy geplemese-de, şu mahala çenli dyman Garawul aga mundan artyk takat edip bilmedi:

– Geple ahyryn, Gojuk!

Garawul aga inisiniň geplemegini isleýärdi, ony nähili gepletjek bolýanam düşnükli di.

– Dutary çalyşmalymy? – diýip, Gojuk Mergen içinden gaýtalan soragyny daşyna çykardy.

– Ýogsam näme? Ýogsam näme!..

Garawul aganyň uzyn jogabynyň başky, taýly gezek gaýtаланan iki sözünden özgesini Gojuk Mergen eşitmeli. Ol öz içki dünýäsine girdi. «Ýogsam näme!» diýýä.

Bizi şu mahala çenli ýaşadan şol dutar dälmi?» Goja geçmişe göz aýlady. Gün-güzeran dolamak kyn toprakda-da toýam bolýardy, şagalaňam. Gojuk Mergen ol toýlara kän gatnaşypdy, gelin-gyzlaryň, çagalaryň gözelliklerine guwanypdy. Ajysy hem bar durmuşyň azajyk süýjüsiniňem beýle tagamlydygyna goja haýranlar galdy. Durmuşa, ýaşayşa bolan höwes, isleg hut şu gün, jan dawasy, jan söwdasy edilýän pursatda oýanan ýaly boldy. Ol adamlaryň, topragyň gadyryny, gymmatyny hut şu gün bildi. Ol ölümden gorkmady-da, gözel dünýä bilen, Garagum bilen, adamlar bilen hoşlaşjagyndan, olardan ebedilik daşlaşjagyndan howpurgady.

Gojuk Mergen özüni şu mahala çenli ömrüň manysyna düşünmedik, oňa parham goýmadyk adam hasap etdi. Indiden soň ýaşasa, ol ömrüň her sagadynyň, her deminiň gadyryny biljekdi. Indiden soň ýaşasa, mukamçy şol ömrüň birje pursadynam ýeke geçirmez, adamlaryň ýüzlerine sereder, guwanar, gülşer, bile ýaşalýan ömrüň aňyrsynyň çäklidiginem asla, ýadyndan çykarmaz.

Içki dünýäsinde gopan harasat gojanyň hyýalyny üýtgetdi. Şondan soň ol gulagy açylan ýaly bolup, häliden bäri, bagryny paralap gepläp oturan agasynyň sesini eşidip başlady.

– ... Janyň sag bolsa, başga dutar çalyberersiň-dä. Hemmesem bir agaçdyr-da...

Garawul aganyň aýdýanlaram, bir tarapdan, dogrudy. Ýöne ol meselede Gojuk Mergeniň öz kesgitlemesi bardy. Onuň dutary ýöne agaçden ýasalan gural däl. Ol dutar halkyň ynamyndan gapaklanyp, ilin umydy bilen perdelenendi, kirişleri bolsa, adamlaryň kalbyndan ýasalandy. Halkyň ynamyny, ilin umydy, adamlaryň ýüregini öz bähbidine çalyşýan adam ozal-ahyr baýnamaly däl. Mert adamlar halkyň ynamyny gazanmak üçin jan berýärler, namartlar bolsa, öz jany üçin halkyň ynamyny satýarlar.

Gojuk Mergeniň şu mahal näme pikir edýänini Garawul aga bilmeýärdi. Şonuň üçinem ol öz tutanyndan dänmeýärdi, janygýardy:

– Bir eneden süýt emdik, Gojuk. Ikimizem bir atanyň balasy. Sen şu mahala çenli öz diýeninden dänmediň. Ini bolup, aga pendini almadyň. İn soňky gezek, ýeke gezek meň sözümi ýykma, inim. Megerem, şu meň in soňky haýyşym bolar. Aýparça-da rehimiň insin, inim...

Gojuk Mergeniň diňe bir Aýparça däl, başga-da kän-kän adamlara rehimi inýärdi, şolardan aýrylyşjagyna gyýylyardy.

Ýaşamak nähili süýju ekeni! Yzaly-agyryly bolsa-da, adamyň ömür bilen hoşlaşmak höwesi ýok. Şol süýjülige bolan isleg, ýüregi aglap dursa-da, daşyndan syr bildirmezlige çalyşýan agasynyň ýalbaryşy, Aýparçanyň sedasyz agysy, ertirki güne ýetmäge bolan höwes ýaşulyny oýlandyrdy.

Garawul aga «ýüregi daş ýaly» diýilýän adamlardandy. Az-küş zat üçin onuň şol «daşlykdan» ýumşajak gümany ýokdy. Emma doganyň adama beýle golaý bolýandygyna şunça ýaşap akyl ýetirmedik Garawul şu mahal, inisiniň ölümi bilen ömrüniň söwdasy edilýän pursat düşünp galdy. Ak sakgally Gojuk Mergen onuň gözüne ak bäbek, neresse çaga bolup göründi, oňa rehimi indi, halyna ýüregi gyým-gyým boldy. Şol bir mahalda-da, Garawul aga özüni Bagtyýaryň ornunda goýup gördi. «Jan söwdasyny edýä. Ejiz damaryndan ýapyşýar» Ol söýelgi duran dutary alaga-da, Bagtyýaryň depesinden indermek isledi. «Goý, şu dutaram döwülsin, adamhoruň kellesem!» Emma Garawul aga beýdip bilmedi. Ol ýüregini bire baglap, yerinden turdy-

da, sadap saply dutary eline aldy. Dutaryň iki ädimlik ýolda gaçyp döwläýmeginden howatyr edýän ýaly Garawul aga dutary mäkäm tutup, Bagtyýara uzatdy.

Bagtyýar harydyny gerekletjek bolýan ýaly, dutary eline alandan soňam kän mahal geçirip, dermany Aýparça ejä berdi.

Gojuk Mergen Bagtyýaryňam, agasynyňam hereketini görmedi. Ol dutaryň çuwaldan aýrylanyna, kesekiniň eline geçene seretmejek bolup, başyny aşak egip otyrды. Ol ýöne içki dünýäsinde bir harasadyň gopandygyny bildi. Onuň ýüregi agzyndan çykyp, göwresi boşap galan ýaly boldy. Gyssagy özi bilen bolup, alys ýola ugraýan myhmanyň öý eýesine uzak ömür, rowaçlyk arzuw edýäninem goja eşitmedi. Ol Garawul aganyň Aýparçadan alyp, içi dermanly gutujygy özüne uzadanyňam duýmaly.

Sadap saply dutar aňyrsy çäklige wagtdan dagdan aňrak geçýärdi, gaýdybam onuň öz dogduk sährasyna dolanjak gümany ýokdy.

Goja şol hakda oýlandy.

Sadap saply dutara şu mahal dil bitäýse, näme diýerkä? Gojuk Mergene, ýasalan gününden bäri hyzmat eden adamsyna alkys aýdarmydy, gargyş edermidi?

Goja şok hakda oýlady.

Dutar saz etmek üçin döredilen gural. Ol tä döwlep, ýok bolýança, owaz döretmeli. Sadap saply dutar indiden beýläk haýsy dilde gepläkrä? Haýsy topragyň tarypyny ýetirerkä?

Goja şol hakda oýlandy.

Lebap bilen Hazar aralygynda ýaşaýan sada adamlara indi kim medet berer? Olaryň ertirki güne bolan arzuwy, ynanjy dagdan aňrak aşyrylsa olar nädip ýaşarlar?

Goja şol hakda oýlandy.

Mukamçynyň elinde tutup oturdan jadyly gutujygy adama on ýyl ömür bagyş edýärmiş. On ýyl ömür! Şonça mahalyň dowamynda Gojuk Mergen nijeme oňatlyklar görer!

Goja şol görjek oňatlyklary hakynda oýlandy.

Mukamçynyň elinde tutup oturan jadyly gutujygy adama on ýyl ömür bagyş edýärmiş. On ýyl ömür! Şonça mahalyň dowamynda Gojuk Mergen nijeme oňatlyklar görer!

Goja şol görjek oňatlyklary hakynda oýlandy.

Goňşy öýde ýap-ýaňy çaga dünýä indi. Onuň baş-ujunda «Sallançak mukamy» çalynmasa, çaganyň ömri nähili başlanar? Diňe oňa gezek gelende dutaryny satyp goýberen adamyny neresse çaganyň gargyşy çökermezmi? Gojuk Mergene indiden beýläk näçe sany çaga nälet okarka?

Goja şol hakda oýlandy.

Birdenem gojanyň beýnisine «Sallançak mukamy» doldy. Gojuk Mergeniň ýüreginiň doňy çözüldi. Türkmen sährasynda gezip ýören akmaýa bilen akja köşek peýda boldy. Dag tarapdan gelen gara tüweleý akja köşegiň daşyna perde bolup aýlandy-da, ony asmana göterdi. Akja köşek enesinden dalda isläp, ejiz aýajyklaryny patanaklatdy. Emma akmaýa, aklyndan azaşana meňzän akmaýa aýagynyň aşagyna düşen bir desse ota hyrydar bolup, köşegine ünsem bermedi. Akja köşek gara tüweleý bilen garyşyp, daga tarap ýitirim boldy.

Gojuk Mergen elindäki guty hakda oýlandy. Gutynyň içindäki dermany agzyna salaýanda-da, bokurdagyndan geçmejekdigine ol ynandy, çuwala tarap seretdi. Çuwalyň ýüzünde türkmen sährasynyň baharyna meňzeş göller görüldi. Ýöne ol baharyň jadyly tarypçysynyň welin, ýeri garalyp durdy. Bahar indi bilbilsiz bahardy.

– Hany dutar?! – diýip, goja gözlerini petretedi.

Jogaba-da garaşmadyk Gojuk Mergen öýden çykanda daşışıkde aýak çekmeli boldy. Daşarda öz aralarynda sözsüz, sessiz gepleşip duran adam kändi, örän kändi.. Olaryň hemmesi, şol sanda Baýly şägirdem, niredendir bir ýerden peýda bolan gara ýapynjaly aýalam, bir eli ysmaýan uzyn boýly gedayam eýýäm atlanyp, daga tarap gönügen Bagtyýar daga sessiz seredýärdiler.

Adamlaryň näme üçin ýygnanandyklaryna mukamçy düşündi.

– Saklan, myhman! Duraweriň! – diýip, goja gygyrды hemem içi dermanly gutyny elinde berk gysdy-da, aýak çeken ýolagçylaryň yzyndan ýöredi.

Atynyň önünde biri boş, biri gutuly ellerini giňden gerip, ölüm bilen ömrüň arasynda sojap duran goja Bagtyýar begi eýmendirdi.

– Dermanyňy al-da...—Mukamçynyň sesi çala eşidildi.

Gojuk Mergen yzyna aýdyp bilmedi. Onuň ýokaryk uzan elindäki gutynyň ýerine sadap saply dutar geldi.

Eli durarly goja arkanlygyna ýykyldy. Gündogar tarapdan öwüsýän sähra şemaly Gojuk Mergeniniň aksowult ýüzüniň ýaryny örtüp duran ak sakgalyny emayı bilen sypap geçdi. Mukamçynyň owadan sakgaly çaga sallançagynyň hereketine meňzäp, iki tarapa çalaja yraň atdy.

1973--2012.

O G U L

p o w e s t

Kakajan Açylowa bagyşlanýar.

Ýetmiş ýaşy mazaly arka atandygy görnüp duranam bolsa, entek daýanykly, ýöne eli uzyn hasaly, üst-başy tämiz Gyzdurdy ene şäheriň uly hem arassa köçesiniň ýanyodasyndan dogumly ädimläp barýardy. Üns bilen seretseň, onuň çep aýagyynyň üstüne biraz ýemseýändigini hem bildirýärdi. Öz arzyw-hyýalaryna, içki pikirlerine gümra hem keýpiçag garry, bir zatlara begenýän ýaly, didaklaryny münküldedýär, çalarak ýylgyraýýaram, iş-aladasy bilen geçip barýan nätanyş adamlara-da, olar üns bermeselerem, begençli seredýär. Ädim urşundan, hereketinden çen tutsaň, ol bir ýere howlukýana meňzeýär. Birdenem ol soňky gabat gelen ýaş ýigidi ýolundan saklaýar, bir zatlar diýýär Ýaş ýigit aňyrrakdaky kaşaň jaýa tarap elini salgaýar. Oňa hereketi bilen minnetdarlyk bildiren garry ýoluny dowam edýär.

Gyzdurdy ene ýüzüne “Geologiýa – gözleg işleri” diýlip ýazylan jaýa girip gitdi. Ol gapyda oturan nobatça-da üns bermän, ondan girmäge rugsadam soraman, aňyrlýgyna ýöräberdi. Gözi äýnekli, inçeden uzyn ýaşuly nobatçy, eli hasaly garrynyň yzyndan ýerinden turup seretdi-de, baş ýaýkady: “Rugsat-beýlekem soranog-aýt. Kimiň ýanyna barjagynam aýdanok. Edil özi bu ýeriň hojaýyny ýaly. Garry aýaly yzyna gaýtarmagam uslyp däl”.

Ol uzyn zal bilen gidip barşyna, ýene bir önünden çykandan barjak ýeriniň salgysyny alansoň, “Başlygyň kabulhanasy” diýlip ýazylan mähnet gapyny zordan açyp, içerik girdi. Başlygyň kömekçisi, owadan ýaş gyz, gelene geň galyp seretdi.

Kempir onuň geňgalyşyna pitiwa-da etmän, sowal berdi.

– Başlyk bamy?

– Bar – diýip jogap gaýtaran gyz, endik bolup giden hereketine görä, uly gapa tarap ýüzüni öwürdi.

Gyzdurdy ene seredilen tarapa ýönelende, ýerinden haýdap turan gyz kempiriň ýoluna böwet boldy.

– Gelen badyňa ýüzügra kürsäp giribermek bolanok, garry – diýip, beýle owadan hem näzik sypatlydan garaşylmajak haýbatly hem gödek ses bilen geplän gyz örän kesgitli jogap gaýtardy. – Başlygyň ýanynda adam bar.

– Bolanda näme!? – diýip, ýagdaýy öz islegi bilen ölçeýän Gyzdurdy ene çyny bilen geňirgendi.

– O nähili gep boldy? – diýip, huzura gelenlerden henize çenli beýle söz eşidip görmedik gyz garrydanam beter geňirgendi. – Her çem gelen kürsäp giriberse, Garagul Baýramdurdyýewiçiň döwletiň işini etmäge mümkinçiligem bolmaz.

– Men çem gelen işsiz däl...

Daşyndan göräýmäge sadadan-sada oba garrysynyň dogumly-dogumly gepleýşi gyzy öňkülerindemen has beter geňirgenmäge mejbur etdi.

– Bu gapydan işsiz adam gelenok, garry. Öňi bilen-ä siz kimdigiňizi, nireden, näme mesele bilen gelendigiňizi aýtmaly. Onsoň, girmäge rugsat soramaly. Menem kabinete girip, kimiň, nänme üçin huzura gelendigini aýdyp, başlygyň sizi kabul etjegini, etmejegini bilip çykmary. Düzgün şeýle.

– Başlyk diýilýän adam başlyk däl adamlary kabul etmek üçin başlyk bolup oturandyr-a? Garrynyň özünden rüstem geljek bolýana meňzeýşi gyza hasam ýaramadymy-nämemi, ol gelene tarap seretmän gepledi.

– Onuň adamlary kabul etmekden başga-da mün aladasy bar, daýza. Başlyk häzir zerur bir meseläni çözüýär. Belkem siziň meseläňiz orunbasarlaryň ýa-da olardanam kiçiräkleriň çözüp biljek meselesidir.

– Ýok, meň meseläm diňe iň uly başlyga aýdylmaly mesele.

Garrynyň ýan bermejekdigine ymykly göz ýetiren gyz ýaňsylaýan ýaly äheň bilen geplese-de:

– Beýle uly meseläňiz bar bolsa, garaşyň! – diýmäge mejbur boldy. – Garaşyň! Kimdigiňizi, nireden, näme üçin geleniňizem aýdyň!

– Men Aşgabadýň etegindäki obadan geldim, gyzym... Maňa Gyzdurdy ene diýýäler.

– Aşgabatdanam bolsaň, Gyzdurdy ene diýselerem, barybir, garaşmaly bolar. Garaşyň. Düzgün şeýle...

Aýdan sözlerinden soň, göz-açyp ýumasy salymda ýaşlygyndan, görkünden jyda düşüp, bigörk bir aýal maşgala öwrülen kätibe nazary bilen ýakymсыz jogap iberen Gyzdurdy ene, dermatin örtülen diwanda aýak epdi. “Garaşyň” diýýä. Men kyrk ýyllap garaşdym ahryryn, garagöz. Kyrk ýyl bäri! Şonam az görýäňmi sen?”

Uly edaranyň başlygynyň gapysynda oturan gyzyň ýakymсыz jogaby Gyzdurdy enäni kyrk ýyldanam gowrak wagt mundan ozalky bolan wakany, belkem, mün birinji gezek ýatlamaly etdi: Agşam ýalňyz perzendiň doglan gününü bellemäge çagyrylan myhmanlary ugradan Gyzdurdy bilen Orazly taýly gezek çaganyň başyndan sypaýar. Gyzdurdy: “Ine, Atamerdan jan, bu gün baş ýaşyň doldy. Myhmanlar saňa näçe gowluk arzuw etdiler. Şol arzuwlar hasyl bolsun!”. “Ýene iki ýyldan birinji klasa okuwa gidersiň. Ilkinji gün seni mekdebe özüm ugradaryn!” diýip, Orazly hem iki ýyldan soň bolmaly dabarany öňünden ýatlaýar. “Ýatar wagtyňam boldy, Atamerdan jan. Sen ukla, menem gap-gaçlary ýuwuşdyraýyn” diýen ene çagany öz krowatynda ýatyrýar.

Gijäniň birmahaly ýer titreýär. Jaýyň üds aşak çökýär. Apy-tupan, goh-galmagal, perýat, alagaraňkylyk. Ölmän abat galanlar ýaralananlara, kesek astynda galanlara hossarlyk etmäge howlugýarlar. Gyzdurdynyň özi bir aýagyny döwdürip, ölmän sypýar, adamsy welin kesek astynda galýar. Ol aýagyny tutup uwap ýatyrka “Atamerdan niredi? Atamerdany tapyň!” diýip gygyrýar. Aman galan Atamerdany goltuklap göterip barýan uzyn donluny ýa-da halatly halas edijiniň ýanyndaky eli kagyzyly biri “Oglanyň ady näme?” diýip gygyrýar. Gyzdurdy agyly ses bilen “Atamerdan Orazly” diýip jogap berýär. Halas edijilerem, Atamerdanam garaňkylyga siňip gözden ýitýärler. Gyzdurdy adamsynyň heläk bolandygyny ertir, gün doganson, kesek astyndan onuň jesedi tapylanda, bilip galýar.

Wagt geçdi, döwlen eller, aýaklar seýiklendi, ýykylan jaýlar dikeldildi. Emma Atamerdan tapylmady. Wagt geçdi, ýürek ýaralary-da az-kem bitişdi, jiger awusy köşeşdi. Emma Atamerdan tapylmady. Çagalar öýlerinden, ene-atasy ýoklaryň

saklanýan jaýlaryndan gelen onlarça jogap hatlary-da Gyzdurdyny hoş habar bilen begendirmedi. Emma aradan on, ýigrimi, otuz ýyl geçse-de, Gyzdurdy umytdan el üzmedi.

Başda Gyzdurdy gelin, soňrak gyzdurdy daýza, ahyrda-da Gyzdurdy ene bolup, garrylyk ýaşyna ýetenden soň, onuň arzuwy hasyl boldy. Ene öz ýiten perzendine ýolda-yzda, toýda-märekede däl-de gazet sahypasynda sataşdy. “Ýertitremäniň çagasy” diýen sözbaşy bilen çap edilen makalanyň ortasynda ýeleşdirilen ullaňan suratdaky göze gözi kaklyşan enäniň kalbynda uzak Nebitdagda burawçy bolup işleýäniň öz perzendi däl bolaýmagyna hiç hili şübhe döremedi. Enäniň enelik ýüregi Atamerdany Atamerdan diýip kabul etdi. Ene ýüregi tassyklanyndan soň ol meseläniň neneňsidigini anyklamak üçin gaýry derňew, şaýat gerek däl. Suratyň aşagyna “Atamerdan Orazow” diýlip ýazylandy. Atamerdan hem Aman, Ata, Aşyr ýaly türkmenlerde hälimi-şindi gabat gelip duran at däl. Ýöne ol Orazow däl-de, Orazlyýew bolmalydy. Gyzdurdy ene kem ýazylyan iki harpy-da gyssagaranyň hem ahyrzamana gopandaky aljyraňňlykda goýberilen säwlik hasap etdi. Şoňa görä-de garry ene ol ýalňyş üçin hiç kimi günertlejegem bolmady. Gaýtam, çagasyny öldürmän, ekläp-saklap, ile goşanlara öz ýanyndan alkyş okady. Şol adamlar bolmadyk bolsa, Atamerdanam ýüzlerçe çaga ýaly, kerpijiň astynda galardy.

Ýatlama bilen göwni aram tapan Gyzdurdy ene öz aladasy bilen gümra bolup oturan henizem öňki owadanlygyna dolanmadyk gyza alarylyp seretdi. “Sen, garagöz, meň gören aýy günlemmiň ýüzden birinem görme. Alnyňda diňe gowulyk bolsun. Ýöne sen kyrk ýyl bäri gözlenen ýeke perzendime sataşmaly ýoluma böwet bolmaly däl ahyryn. Men ony kyrk ýyllap gözledim...” Garry ýene geçmişini ýatlaýar: Gyzdurdy otuz ýaşlarynda. Haýsydyr bir şäherde otludan düşensoň ol başga zada üns bermän, göni çagalar bagyny gözläp tapýar. Oňa Atamyrat, Atagurban, Atadurdy atly, Orazow, Orazgulyýew familiýaly birnäçe oglan görkezýärler. Olaryň hiç haýsynyňam özüniňki dældigini Gyzdurdy bir bakyşda saýgarýar...

Ýollar. Ýodalar. Köçeler. Ýanyodalar... Gyzdurdy kyrk ýaşlarynda. Haýsydyr bir raýon merkezinde awtobusdan düşensoň, ol gelen ýeriniň çagalar öýüne barýar. Ýene şol öňki ýatlamadaky ýagdaý gaýtalanýar... Otlynyň, awtobuslaryň tigirleri ýol külterleýär. Gyzdurdy otluda. Gyzdurdy awtobusda. Gyzdurdy kä ýük maşynyň kabinasynda, kä sandygynda, kä pyýada. Hemişe, hemme ýerde-de Atamerdanyň keşbi onuň göz önünde. Emma ondan derek tapylanok...

Gyzdurdy bir çagalar öýüniň derwezesinden girende, eýýäm on-on iki ýaşly Atamerdana sataşýar. Oglanyň bedeni berdaşlanyp, ýigit çykyberenem bolsa, ýüzi, esasanam gara gözleri üýtgemändir. Özüni bagty çüwen hasaplan ene ogluna tarap ýykylyp-sürşüp atylýar. Emma iki ädim aralyk galanda, Gyzdurdy aýagy duşaklanan ýaly bolup doňup galýar. Atamerdana meňzeş oglanyň ýüzi başga bir oglanyň ýüzüne öwrülýär. Der basyp ysgyndan gaçan ene özüni skameýka goýberýär. Garrynyň zordan oturanyny görensoň, bir bulgur suw alan terbiýeçi aýallaryň biri oňa tarap ylgaýar. “Bir zadyňy ogurlatdyňmy, aldyrdyňmy, daýza?” Gyzdurdy tassyklap baş atýar: “Men ýüregimi aldyrdym, ýüregimi!” Mana oňly düşünmedik terbiýeçi egnini gysýar...

Ýollar, ýodalar, mekdepler, çagalar öýleri... Keýpsiz Gyzdurdy bir mekdebiň sport meýdançasynda oýnap ýören oglan-gyzlary esli salym synlap duransoň, öz-özüne “Atamerdan ýok” diýip pyşyrdaýar, gulagynda bolsa “Eje, men bar. Gözläber. Taparsyň. Men bar” diýen ses ýaňlanýar. “Gözüm görmesini, aýagym ädilmesini goýýança gözlärin, balam!”

...Başlygyň huzuryna garaşyp oturan Gyzdurdy ene sumkasyndaky baş-atly sany gazetini birini çykarýar-da, eli kaskaly, işçi eşigindäki ýigidiň keşbini synlaýar. Suratyň aşagyna “Burawçy Atamerdan Orazow” diýlip ýazylypdyr. Suraty synlaýan garrynyň ýüzi göz-

görtele ýaşalýana meňzedi. Hekgerilip oturan enäniň, garran bedenine täze güýç goşulýan ýaly bolýandygy kesesindenem bildirýärdi.

Kän garaşdyran gapy ahyr açyldy. Gyzdurdy ene başlygyň ýanynda gaty uzak oturup çykyp giden adamy, elbetde, nägile nazary bilen ugradyp goýberýär. Ol ýerinden turanda, ondan öňürti gapa baran kömekçi gyz: “Duruň!” diýip, içerik girdi-de, işigi aňyrsyndan ýapdy. Edilen hereketden nägile garry: “Men ýene garaşmaly!” diýip pyşyrdady.

Kömekçi gyz bärlik çykansoň, gapyny açyp berdi-de:

– Indi giräýiň, Gyzdurdy ene! – diýip, garra ýylgyryp seretdi. Ýaňy görkünü ýitiren gyz Gyzdurdy enäniň gözüne ýene öňki gözəl görnüşinde göründi.

“Häliden şeý diýmelidiň-dä, garagöz!” – Enäniň ýüzi ýagtyldy.

Giň kabinetin töründäki mähnet stoluň başynda keýpsiz oturan garamurt adam, salam-a berse berdi welin, geleni sowuk-sala garşylaýandygyny ýaşıryp bilmedi. Eli gazetli Gyzdurdy ene oňa golaýlansoň:

– Kyrk ýyl mundan ozal Aşgabatda ýer titredi. Biziň obamyzam şähre egin diräp otyrды, – diýip habaryna başlady...

...Gyzdurdy enäniň elindäki gazet garamurt başlygyň eline geçýär. Ol Atamerdanyň suratyny baş ýaýkap synlansoň, derrew ýerinden turup, kempiri gutlaýar, elini gysýar.

– Bu gaty seýrek gabat gelýän, belkem düýpden bolmaýan täsin waka, ene. Ýöne Atamerdan bilen duşuşmak üçin sen üç gün-ä garaşmaly bolarsyň.

Garaşylmadyk habara garrynyň gözleri petredi.

– Aýdýan gepiň manysyna özüň beri düşüňäňmi, garagöz!? – diýip, kempir ör-gökden geldi. Birdenem ol başlygyň agzyndan çykan sözleriň manysyna ters düşünendirin öýtdi. – Heý, ýene üç günläbem garaşyp bolarmy? Men oňa çydaman, garagözüm, çydaman. Men ozal garaşma kemini goýmadym...

– Kyrk ýyl garaşypsyň, ene, ýene üç gün çydamaly bolarsyň.

– Ol bolmaz, ogul. Sen meň ýagdaýyma düşün...

– Menem adam, ene. Men seň ýagdaýyňa gaty gowy düşüňän welin...

– Onda näme?

– Atamerdanyň işleýän ýeri bu ýerden iki ýüz elli kilometr. Tä barýançaňam aňňat-aňňat alaňlar, çägelik, ýol-ýoda ýok. Men beýle uly şatlygyň şanyna seni yük maşyny bilenem ugradyp bilerdim. Ýeňil maşyn o ýollara ýaranok. Ýöne, garry, dogrymy aýtsam, sen o ýola çydamarsyň. Özüm-ä, ýaňy kyrkdan geçdim welin, zerur iş bilen şol ýere gitmeli bolsamam, öňünden ýaýdanyberýän...

Esli salym dyman garry ýüregindäkini daşyna çykardy.

– Men, ynansaň, garagöz, Atamerdan janyň ýanyna eltýän ýolda ölmäge-derazy...

Garamurt, näme üçindir, sag eliniň süýem barmagy bilen stoly pitiklemäge başlady.

– Men oňa ynanyň, ene. Ýöne bolmasyz bir iş bolaýsa, seni yük maşynyna ataryp, şol agyr ýola ugradanym üçin türmä girmeli boljakdygyma-da ynanyň. Mende-de entek aýak üstüne galmadyk, öý-işikli bolmadyk ogul-gyz bar...

– Onda men näme etmeli, garagöz?

– Garagözünde saňa kanagat et diýmekden başga gep ýok, garry...

– Daş etsin welin, ogluň-gyzyň bar bolsa, özüni meň ýerimde goýup gör...

– Ol hakda oýlanýan, ene. Ýöne meseläni desbi-dähil çözer ýaly çykalga ýok mende. Üç günden Atamerdanyň topary nobatçylygy gutaryp gelmeli. Saňa, ene, gitmekden garaşmak

amatly bolar. Gül ýaly myhmanhanamyz bar. Günde üç wagtyňa mugt naharam bereli. Myhmanhanada bolmak islemeseňem, men seni öz öýüme äkideýin.

– Men, dünýäm, tutuş ömrümi şoňa garaşyp geçirdim ahyryn...

Gapydan giren çypar sary adam başlyk bilen garrynyň gürrüňiniň arasyny böldi. Gelen adam rus dilinde gepledi. Gyzdurdy ene onuň ýeke sözüne düşünmese-de, ýakymly habar getirmändigini aňdy, gep derwaýys bir mesele hakynda gidýän ýalydy. Sebäbi saryýagyz ýigidiň habaryny diňläň garamurt, ilki-hä ýumrugyny bat bilen stola urdy, soňam aşakydodagyny dişläp, ahmyr bilen baş ýaýkady. Ol esli salym bir nokada seredip oturansoňam, telefon trubkasyny galdyrdy-da, sojap-sojap gepledi.

– On altynja gaty gyssagly halda generator ýetirmesek, iş togtapdyr, arkadag... başga çykalga ýok. Diňe wertolýot... hany, gepi köpeltmäli-le. Men seň wertolýotyň bilen saýgak awlamaga gitjek däl ahyryn. Gerekmi – etmeli. Gaýry çykalga ýok. Gep gutardy.

Gyzdurdy ene kã pessaý, kã gaty, kã türkmençe, kã rusça goşulyp aýdylan sözleriň manysyna azda-kãnde düşünse-de, dünýäniň iň derwaýys meselesi bolan öz işiniň ikinji derejeli işe öwürlip barýandygynyň manysyna welin düşünmedi, düşünjegini bolmady. “Bu adamlar ýüregi daşdanmyka, demirdenmikä? Bularda rehim-şepagat ýokmuka?”

Öz meselesi unudylandyr öýtmek bilen Gyzdurdy ene ýalňyşýar eken. Garamurt birzatlary diýişdirdi welin, dawa-jenjel, galmagaldan ýaňa saryýagyzlykdan gyzylyagyzlyga öwürülen ýigit birden özüne gelen ýaly boldy-da, Gyzdurdy enäniň ýanyna bardy, ýylgyryp, elini uzatdy, birzatlary diýişdirdi. Hoş habar, ýakymly sözler düşünmeýän diliňde aýdylsa-da, hem düşnükli, hem ýakymly bolýar eken.

Saryýagyz ýigit birdenem çalgırt türkmençeledi.

– Atamerdan bagtly adam, mama, bagtly adam!

– Atamerdan jandanam beter men bagtly, guzym, men bagtly!

Garry özüniň bagtlydygyny hasam düşnükli etjek bolýan ýaly ýyrş-ýyrş ýylgyrdy, içinden bolsa söz bilen aýdanlaryny delilleşdirdi: “Atamerdan jan-a, ýer yrananda, ümedüşmez çagady. Şoň üçinem ol akly ýetensoňam, ejesini kerpijiň aşagynda galandy öýdüp, şu mahala çenli, belkem, umytsyz ýaşandyr. Men bolsam, oň diri galanyny öz gözüm bilen görüpdim ahyryn. Iň ýamany, umytlykaň maňlaýyň açylmazlygy eken...”

Saryýagyz ýigit çykyp gidensoňam, esli salym keýpsiz halda dymyp oturan garamurt başlyk, birdenem çalaja ýylgyrdy-da, Gyzdurda ýüzlendi.

– Garry, sen gorkman, wertolýota münüp bilermiň?

– Seň wertolýot diýýäniň şahly uçarmy?

– Hawa.

Ilki näme üçin beýle sowalyň berilmeginiň manysyny çaklamadyk Gyzdurdy ene:

– Wah, men ýerde-de hasa bilen ýöreyän ahyryn, garagöz – diýdi.

– Ýogsam, ogluň bilen şu gün duşuraýjakdym. Barybir, biz ol ýere wertolýot ýollamaly bolduk. Garaşylmadyk ýerden. Bir sagat çemesi wagtyň içinde eltip taşlardy öz-ä.

– Oglumyň ýanyna ýetirjegini bilsem, wertolýot däl, men şeytanyň üstüne münmäge-derazy.

– Wertolýotam edil şeytan ýaly. Şahlaram bar – diýip, başlyk eginlerini titredip, “loh-loh” güldi. – Şeytanyň şahyndan ýapyşyp uçup barşyň göz önüme gelýär. Başbogyňam alasmada şemala galgap barýandyr...

Garamurtyň öňündäki telefon jyrlady. Başlyk başga dilde gepleşdi. Gepleşigiň arasynda Atamerdanyň adynyň tutulanyny eşiden ene depesinden dabanyňa çenli tutuş gulaga öwrülen göwresini başlyga tarap öwürdi...

Trubkanyň agzyny bir eli bilen tutan başlyk Gyzdurdy enä ýylgyryp garady-da, şeýlebir ýakymly, şeýlebir islenilýän habar aýtdy welin, ýerinden zöwwe galan garrynyň tolgunmakdan ýaña injikleriniň ysgyny gaçan ýaly boldy.

– Seni ogluň bilenem gepleşdirjek, ene. Azajyk garaş. Häzir ony telefona çagyrlarlar. – Başlyk, birdenem, jaýyň içini ýañlandyryp gygyrdy. – Gutlaýan, Atamerdan! Seň ejeň tapyldy. Aşgabatdan ýörite gelipdir. Meň ýanymda otyr. Sen oňa meňzäbem dursuň. Ynha, baranda özüňem meň aýdýanymy tassyklarsyň, arkadag.

Gyzdurdy ene tekepbir görnüşe girdi: “Meň oglum bolsa, elbetde, maňa meňzär-dä!”

Garry gyssansa-da, oňa trubkany beräýmän, Atamerdan bilen başlygyň özi gepleşigini dowam etdi.

– ... Generator eltmeli wertolýot bilen ýanyňa iberýän. Toý şaýyňy tutuber. Ýöne bu hoş habary kimiň öňürti buşlandygyny welin unutmagyn, arkadag!

Bu zamanaň adamlarynyň tapbilmezdiklerini! Enesi-hä oglunyň sesini eşitmek isläp elewräp dur. Ol bolsa toýpaýyň aladasyny edýär...

Trubka garra tarap uzady.

– Hany gepleş!

Garrynyň eli öňe uzanam bolsa, sandyraýan barmaklary diýen etmejek boldy.

Trubkanyň gulaga tutulýan ýeri onuň kä ýañagyna degdi, kä maňlaýynda oýnady. Telefonda “Alýo?” diýen ses ýañlandy...

– Balam, Atamerdan ja-an! – diýen agy hem şatlyk gatyşykly inçejik ses jaýy doldurdy. Eneli-ogluň kyrk ýyldan soňky ilkinji gepleşigi şonuň bilenem tamamlandy. Trubka garrynyň elinden gaçdy. Ol özüni oturgyja goýberensoň, zordan ýykylman saklandy.

Garamurt garra tarap ýylgyryp seretdi. “Men saňa düşünýän, ene!”

***

Başlygynyň manysy ýatdan çykarylyp, hantama bolmak umydy bes edilip ýörlen waka hakyndaky geň habary, hem “Balam, Atamerdan jan” diýen nätanyş aýal sesi Atamerdanda düşnüksiz bir täsir döretti. Ol garaşylan ýa-da garaşylmaýan habar däl-de, ümür bolup, duman bolup onuň beýnisine girdi. Şol ümür, şol duman Atamerdana birbada niredede, nämahal gezip ýörendigini-de unutdyrды, töwerekdäki aňnat-aňnat çäge depeleri-de gözüne ilmeýän ýaly boldy. Ol geçmişini, çagalygyny, oylanlygyny ýatlady. Ýöne geçmişinden galan kân-kân sahypaly hakyda kitabynda welin öz ejesi bilen baglanyşykly ýekeje nyşandan gaýry doly bir sahypa-da ýokdy. Ol ýeke-täk hakyda nyşany hem tegelek ýüzüň bir tarapyndaky, onçakly gözeliginç hem däl peşehordady. Şol ýañagy peşehordaly aýal Atamerdanyň kalbyna ene bolup giripdi. Ol ejesiniň ýüz keşbini göz öňüne g etirip bilmese-de, peşehordasy welin mährinden ganylmadyk eneden galan ýeke-täk ýatlama bolup, henizem onuň ýadyndan çykmaýardy. Çykmaýardy, ýöne şol peşehordaly ýüze sataşmak umydyňyň sapagy ýyl geçdikçe inçelip, öýli-işikli bolanyndan soň-a umytlygyny-da ýitiripdi.

Atamerdan özüniň “ýertitremesiniň perzendidigini” bilýärdi. Şonuň üçinem ol ýüzi peşehordaly aýaly hem şol elhenç wakanyň pidasy hasaplaýardy. Sebäbi ýertitreme sebäpli çagalar öýlerine düşen oylan-gyzlaryň hemmesi bolmasa-da, esli bölegi diri galan ene-

atasyna, hossaryna ýuwaş-ýuwaşdan gowuşdy. Atamerdana bolsa eýe çykmady, hossar tapylmady. Şonuň üçinem ol özüne hossar bolmaly ýüzi peşehordaly aýalyň aýatda ýokdugy hakyndaky çaklamasynyň hakykatdygyna dura-bara ynanmaly boldy. Indi ol şeýle kysmat bilen doly ylalaşypdam.

Atamerdan çagalar öýünden soň nebitçilik okuwhanasyny gutaryp, işe başlady. Ýöne ol ýetimçilik derdeseri bilen gaty giç öýlenmeli boldy. “Öňüm gelenden, soňum gelsin”, ýetim ýigidiň welin bagty çüwdi. Oňa sataşan Ýazgül hem ýaz hem ýazyň güli ýaly mylaýym maşgala bolup çykdy. Ol Atamerdanyň göz önünde galan ýüzi peşehordaly aýalyň bermeli, ýöne berip bilmedik mähriniň öwezini doldy, kakasyna meňzäp duran ogly hem dünýä inderdi. Balkanda doglansoň, adyna-da Balkan dakylan çaga häzir dokuz ýaşyny dolduryp barýardy.

Ýetimler öýüni terk edeli bári içdöküşjegem, maslahatçysam ýok Atamerdan özüni örän gatybaş hasaplaýardy. Ol özüni bileli bári sähel-mähel zat üçin müzzermändem, ejizlemändem. Ykbalynyň sataşdyran agyr durmuşy oňa zada geňirgenmezligi, kynçylyga döz gelmegi, ejizlemezligi öwredipdi. Ol diňe Balkan dünýä inende tolgundy. Balkanyň dogulmagy diňebir Hudaýyň perzent berdigi bolman, hiç mahal bahasynyň-gymmatynyň nähilidigi bilinmedik hossar berildigi bolup duýuldy, özüni giň jahanda ýalňyz hasaplan, şol ýalňyzlygyň agyr jeza bolýandygynyň asyl manysyna kiçijik hossary Balkan dünýä ineninden soň doly akyl ýetirdi, geçip giden ýalňyzlygyndan indi ýaýdandy. Şol sebäpli-de, Balkan aglan mahaly hossarynyň sesini eşidýändigini üçin, Balkan ýylgyranda daýanjynyň şatlygyny görýändigini üçin tolgundy. Şol sesi eşitmän, şol ýylgyryşy görman şunça ýyllar ýaşap bilendigine Atamerdan haýran galdy.

Işi rowaç bolanda adamyň durmuşyndaky ýakymly pursatlar yz-yzyna gaýtalanyberer eken. Mährem ene ýaly mähriban Ýazgüllü Atamerdan, arkasy Balkan daglary ýaly daýançly Balkan atly hossarly Atamerdan indem ejesine sataşmak üçin duşuşyk pursadyna çenli galan minutlary sanaýar. Bu ýagdaý düýşmükä ýa hakykatmyka?

Garamurt başlyk aýtmýşlaýyn, durmuşda seýrak gabat gelýän şatlygyň asmandan inmegine garaşýan Atamerdanyň täk özi hem däl. Zerur şaý getirilýänçä, işden elleri boşan adamlaram mahal-mahal wertolýotyň gelmeli ugruna seredýärdiler.

***

Gözünden gaýyp bolan ýeke perzendini bir gezek görmegi-de janyndan ileri hasaplaýan Gyzdurdy ene wertolýota münende, öz janynyňam pikirini etmän durup bilmedi, ýaýdandy, gorkudan ýaňa süňňüniň sandyramasyny-de saklap bilmedi. Wertolýot diňe öz göwresini titretmän, tutuş dünýäni elendirýän ýaly sandyrap ýokaryk galyp ugranda, Gyzdurdy ene aman-esen ýere dolanmak umydyndanam el göterdi. Ýürek bulanmakmy, baş aýlanmakmy, maňlaý şatlamakmy – biçäre garrynyň düşen ýagdaýyny söz bilen beýan eder ýaly bolmady. Ol ýere-de ýetmän, asmandaka amanadyny tabşyrmagyň gorkusy bilen kelemesini hem öwürdi. Oňa garamazdan, wertolýotdaky işçileriň welin keýpi kökdi. Olar garrynyň näme maksat bilen nirä uçup barýandygynyndan eýýäm habarly bolansoňlar, degişýärdiler, gülüşýärdiler.

– Hydaý seň ullakan dilegiňi kabul etdi, senem biziň kiçijik dilegimizi kabul et-de, Atamerdanyň tutjak toýuny sowuş, garry!

Wertolýotyň uçmagyndan ezýet däl-de, lezzet alýan ýigitleriň gülküsi maşynyň tarryldysyny basan ýaly boldy.

***

Gowulygyň diňe bir habaryny däl, gowulygyň hut özüni hem göterip gelyän wertolýot yzakdaka arryk çekirtge ýaly bolup göründi-de, golaýlansoň, kem-kem üýtgäp, durky bilen hoş habara öwrüldi. Adamlaryň göwnüne bolmasa, onuň adaty gödek tarryldysy hem mylaýym owaza öwrüldi. Işçileriň hemmesi wertolýotyň adaty gonýan ýerine, skwažinadan elli-altmyş ädimlikdäki takyra ýygnanypdylar. Onuň gonan ýerine tarap ugran işçileriň öňüni çekip barýanam Atamerdanyň özüdi.

Wertolýotyň perleri pyrlanmasyny goýup, gapysy açylanam bolsa, oňa ýetmäge alty-ýedi ädim aralyk galanda, Atamerdan aýak çekdi. Onuň işdeş ýoldaşlary hem saklandylar.

Atamerdana has golaý duran işçileriň biri:

– Seňem-ä ejeňi gözläp ýüz tutmadyk ýeriň galmandy welin... – diýdi.

– Gözlenende tapylmadyk ene, ynha, öz aýagy bilen ýöräbem däl, asmandan uçup üstüne gelyär – diýip, ýene biri gepe goşuldy. – Muňa hemmämiz begenmeli.

– Begenmek diýen gepiň az bolýar. Atamerdan Balkan daglaryny sandyradyp toý tutmaly bolar.

– Maksadyňa ýetdiň, Atamerdan!

Ýoldaşlarynyň sözleri Atamerdany geçmişe alyp gitdi. Ol çagalar bagyna gelyän nätanyş aýallary synlap, ejesini gözleýär, her aýalyň ýüzüne garanynda, öz-özüne “Ejem däl” diýen jogap bermeli bolýar...

Atamerdan şäher köçesiniň ýanyodasyndan gidip barýar. Aňyrdan oňa tarap bir aýal gelyär. Deňinden geçip giden aýalyň ýüzüne sereden Atamerdan öz-özüne hemişe gaýtarýan jogabyny “Ol däl” diýen sözleri aýtmaly bolýar...

Atamerdan awtobusyň salonynyň yzragynda dur. Öňdäki oturgyçlaryň birinde aňyrsyna bakyp oturan aýal onuň ünsüni çekýär. “Belki, ejemdir”. Ol ýuwaş-ýuwaşdan öňe ýöräp, aýalyň deňinden geçende, ýüzüne seredýär. “Däl”.

...Wertolýotyň açyk gapysyndan Atamerdana ozaldan tanyş iki sany adam görünse-de, onuň garaşyany, çagalykdan çala ýatda galan ýaňagy peşehordaly ýüz welin göze ilmedi. Ol uç-gyraksyz çölde howa azlyk eden ýaly birki gezek sojap dem aldy, nähili hereket etmelidigini ýoldaşlaryndan sormak isleýän ýaly, töweregine garady.

Ene diýilýän mukaddes gudrata sataşmak, onda-da ýiten eneňe şonça ýyldan soň gabat gelmek nähilikä? Entek enesiniň ýüzünü görmänkä, şeýle tolgunýan ogul oňa sataşaysa dagy näderkä? Atamerdan tolgundy: “Ejem meni tanarmyka? Tanasa näder? Men näderkäm?” Atamerdan özüni gaty mert saýsa-da, mert dällerçe tolgundy. Diňe betbagtlygyň däl, eýsem, bagtlylygyň ýüküni gerdeninde götermek adam ogluna ýeňil düşmejek eken.

Gazete çykaly bäri, suratyna gijeler turlubam gaýta-gaýta seredilensoň, müňüň içinden tanalmaly ogul keşbinde Gyzdurdy enäniň nazary bir bakyşda saklandy Ýogsam Atamerdanyň ýanynda duran adamlaryň hemmesi-de birmenzeş reňkli, bir kysym biçüwli işçi eşiklidi.

Elinden tutulyp ýere düşürilen garry, ozal ony, hälki bir, garrandygyny ile tekrarlamak üçin göteren ýaly, hasasyny hem taşlap, öňe okduryldy. Indi oňa göwresine söýget ediner ýaly daýanç gerek däl. Ol guş urjak awçy ýaly ýapyrylyp, öňe eňdi. Ol, dogrudanam, özüniň bagt guşuna sataşan awçydy.

Emma Atamerdan welin, öňe ädim urup bilmedi. Ol atylp gaýdan kiçijik garrynyň öz ejesi däldigini ýüzüne gözi kaklyşandan bada-bat bildi. Gözüniň makullamadygyny onuň ýüregi hem kabul etmedi. Onuň ýüzünde Atamerdanyň aňynda, nazaynda öz ejesinden enelik nyşany bolup galan peşehordanyň goýan yzy ýokdy. Ol garaşylmadyk geň duýgudan hem ahmyrdan ýaňa sandyrady, tolgundy, beýle ýagdaýdan soň özüni nähili alyp barmalydygy barada oýlandy. “Sen meň ejem däl, garry. Sen maňa eje bolup atylp gelseňem, ýalňyşýaň. Sen ene, men ogul. Ýöne sen başga bir ogluň enesi, menem başga bir enäň ogly” Bu sözleri hyýalynda aýlamagam Atamerdana agyr düşdi. Bolsa-da, durmuşyň agyr hem ajy hakykaty ony şeýle oýlanmaga mejbur etdi.

Indi näme etmeli? Durmuşdan hyýala geçen ajy hakykaty dile getirmelimi ýa-da durmuşyň ajy hakykatyny süýji ýalana öwürmelimi? Ene bolup okdurylyp gelýän kempir, özüniň enedigine ýüreginden ynanyň gelýän garry, Atamerdanyň kalbyndaky hakykaty bilen badyna enelik hukugyndan baky mahrum bolmaly kempir näder? Onda ah çekmäge, ahmyr etmäge güýç galarmy ýa-da... Eger Atamerdan hakykaty gizlese, garrynyň galan ömri bagtyýar, gizlemese-de, betbagt bolup geçmeli. Iki çözgüdiň hiç birine-de jogap bermegiň aňsat däldigine Atamerdanyň çaň siňen ädikleri-de şaýatdy. Ädikler öňe ädilmän, ýere çüýlenen ýaly bolup durdy.

– Gymyldap bilmän dur-aýt bi! – diýip, ýoldaşlarynyň biri Atamerdanyň arkasyndan itekledi. Emma agyr göwre yransa-da, çaň siňen adikler ýerinden gozganmady.

Atamerdanyň dodaklary çalaja gymyldady: “Näme etmeli?” Onuň diňe bir beýnisi däl, depesinden dabanyňa çenli tutuş göwresi şol ýeňiljek sowalyň agyr jogabyny tapmagyň aladasynyň astynda galdy.

Enäniň dar gursagyna sygmaýan çäksiz joşguny “Bala-a-m!” diýen ýiti sese öwrülip daş çykanda agyr alaňlar titredi, köpi gören nebitçileriň ýüregi gobsundy.

Boýnundan asylsa-da, agramy bardygy hem bildirmedik, kän ýyl bäri öwsen gam şemalyňa gurap giden garry göwre Atamerdanyň erkini elinden aldy. Ol kempiri çaga göteren ýaly edip esli salym gujagynda saklady. Atamerdan ömründe iň soňky gezek haçan, näme üçin gözýaş edenini ýatlap bilme-de, edil şu mahal ýaňagynyň nemlenendigini bildi. Ol töweregine garady. Ümüriň içinde bolup görnen ýoldaşlarynyňam hemmesi müzzeren çaga ýaly bolup, aşak seredip durdy. Wertolýotyň edil alkymynda duran daýaw uçarman hem elýaglygyna elini ýetirdi.

Çirkin ses tapba kesilensoň, kempiriň Atamerdanyň daýaw boýnundan köz tutan ataşgir ýaly bolup ýapyşan arryk barmaklary hem gowşap gitdi. Gyzdurdy enäniň gury çybyga meňzeş elleri aşak sallandy. Atamerdan enäniň göwresini emay bilen ýere golaýladan badyna, haýdap ýetişen kimdir biri garrynyň kellesiniň aşagyna öz penjegini ýassyk etdi.

Bir ýukaýürek ýigit sesini sandyratdy.

– Kyrk ýyldan soňky duşuşygyň netijesi şeýle bolaýmalam-da!

Gyzdurdy enäniň peşehordasyz ýüzüne garap, çommalyp oturan Atamerdan hasratly ýylgyrды. Onuň bu günki uly şatlygyny paýlaşýan ýoldaşlary bolsa, ol ýylgyryşa özleriçe düşüňip begendiler.

Göçgünliräk bir nebitçi bolsa, kaskasyny ýokaryk zyňyp gapdy.

– Atamerdan, gözüň aýdyň!

Atamerdan il ýüzüne tassyklaýyjy baş ats-da, işdeş ýoldaşlarynyň gutlaglaryny ýürekden kabul etmedi. Üstesine-de, ýitiren perzendine sataşdym hasap eden enäniň, begenmekden ýaňa bolsa-da, özünden gitmegi ony alada goýdy. Gyzdurdy ene mahaly bilen

aýňalmady. Onuň gözleri ýumukdy, dili hem aýlanmaýardy. Garrynyň daşyny gallan burawçylar biynjalyk bolmanam durmadylar. “Bu şatlykly gün kempiriň ömrüniň toýly hem ýasly iň soňky günü bolup, begenjiň soňy hasrata sapmasa ýagşydyr” diýip, howpurganam tapyldy. Garaz, Gyzdurdy ene Atamerdana-da, onuň ýoldaşlaryna-da alada baryny berdi. Ýüzüne “Ilkinji kömek serişdeleri” diýlip ýazylan gapyrjagyň emindenem netije çykmanson, garryny getiren wertolýot bilenem yzyna ugratmaly diýen netijä geldiler.

***

Şäheriň eteginde wertolýoty garşylan “Tiz kömek” Atamerdan bilen Gyzdurdy enäniň göni nebitçileriň keselhanasyna alyp gitdi. Kempiriň ýagdaýyny barlan doktorlar näsagda ömrüne dalaş gurjak howpuň yokdugyny kesgitlediler. Ýöne ony, iň bolmanda, dört-baş gün keselhanada saklamaly etdiler.

Gyzdurdy enäniň ýanynda uzak wagt oturan Atamerdan giçagsam näsaghanadan çykdy. Ol tä öýüne ýetýänçä-de, düýşde bolup geçýän ýaly wakadan saplanyp bilmedi. Haýsydyr bir ýediýat kempir häzirem onuň gapdalyndan ýöräp gelýän ýalydy. Gyzdurdy enäniň wertolýotdan düşüp, özüne tarap okdurylyşy onuň göz önünde gaýtalandy, gursaga sygman, zarp bilen çykan “Balam!” diýen sesi gulagynda ýaňlandy. “Men ol sözüň ýürekden çykandygyna ynanýaryn, garry. Ýöne, özümiň welin seň balaňdygyna ynanamok. Şeýle bolanson, sen meniň ýürekden aýdylmaýan “eje” diýen sözüme nädip ynanjak? Seň örän inçeden yzarlamaly duýgur ene ýüregiň Atamerdanyň başga bir enäniň ogly bolmalydygyny syzmaýarmy? Ýa sen göre-göre, enelik duýgusy kütelip giden näsagmykaň? Sen meni öz ogluň hasap etdiň. Ol öz işiň, öz aýgydyň. Ýöne men näme etmeli? Men indi hanja ýöremeli?”

Atamerdanyň garaşylýan mahaldan üç gün öň öýe dolanmagy Ýazgüli hem begendirdi hem geňirgendirdi. Emma adamsy gapydan girip-girmänkä, aýaly onuň sebäbini sorap durmady. Çünki beýle ýagdaý her aý saýy gaýtalanyp durmasa-da, Atamerdanyň käte nobat arasynda-da iş bilen “merkeze” gelip-gidäýmesi bardy. Ýöne zenan ýüregi bu gezek bir üýtgeşik wakanyň bolandygyny syzdy. Atamerdan öňki Atamerdan däl ýalydy, agyr aladanyň astynda galan adama meňzeýärdi. Ol içki jaýda eýýäm uklap ýatan Balkanyň ýüzüne seredip çykandan soňam şol bir terzini üýtgetmedi. Ýogsam, nobatdan juda aryp gelen pursatlary hem, uklap ýatanam bolsa, Balkanyň ýüzüni görüp çykandan soý, Atamerdan ýadawlykdan saplanan ýaly bolýardy. Bu gezek welin beýle bolmady. Ol stoluň başyna geçip, birki owurt çay içensoň, Ýazgül:

– Gaty ýadaw görünýän-le, Atamerdan? – diýdi.

– Sen ýadawlygymyň sebäbini sorama-da, näme üçin wagtyndan ir gelenimiň sebäbini sora, Ýazgül. Araky gazetde çykan suratymy görüp, meni öz ýiten ogly diýip kabul eden bir garry aýal, Aşgabatdan ýörite gelip, meniň yzymdan bardy...

Dogrusy, Ýazgül buraw işleri geçirilýän ýerde “adatdan daşary” waka döräp, iň bolmanda, kimdir biriniň el-aýagynyň müçügendiginiň ýakymсыz habary aýdylar öýdüpdi. Emma asla garaşylmadyk wakanyň beýany Ýazgüli buzdan ýasalan doň adama öwürdi. Gürriň Gyzdurdy enäniň keselhana ýerleşdirilen pursadyna ýetende, Ýazgül oturgyçdan turup, aşhana bardy, ol ýerde-de näme maksat bilen gelenini ýadyna salyp bilmedik aýal eli boş yzyna aýlandy. İçerini gurşan dymyşlygy Ýazgülüň sowaly böldi:

– Ýüzünde peşehordanyň goýan yzy ýokmudy?

– Gepem şonuň ýoklugynda-da! – Başga bir nokada garap oturan Atamerdan, gaýtarýan jogabyndan özi närazy ýaly bolup, tutuksy dillendi.

Eşiden jogabyndan soň eginleri salparana meňzäp Ýazgüliň bedeni, birhili, gowşan ýaly boldy. Ol esli salymdan soň gepledi.

– Sen o barada garrynyň özüne aýtdyňmy?

Nätjegimem bilmedim. Onsoňam, peşehorda-beýleki hakda aýdyşmaga maý-pursadam bolmady. Meni gören badyna o pahyr özünden gitdi. Häzirem gözünü açanok...

– O biçäräň ýagdaýyna düşüň. – Birdenem Ýazgül tisingen ýaly etdi. – Aýtmanyňam gowy bolupdyr. – Adamsy ýüzüne sowally nazar aýlansoň, Ýazgül pyşyrdady. – Şu mahal men özümi şol garrynyň ornunda goýup görýän...

– Ýalan sözlemelimi?

– Çynam sözleme, ýalanam sözleme.

– O diýdigiň näme?

– O diýdigim gepleme diýdigim.

Bu meselede geplemeseňem, ýalan sözledigiň bolar ahyryn... hawa-da, adama ýagşylyk edip bolýan bolsa... O pahyryň näçe gün ömrüniň bardygam bir Hudaýa belli. Aşgabatda ýer yranaly bari hem kyrk ýyldan gowrak wagt geçip ýör... Peýdasyz hakykatdan peýdaly ýalan gowudyr diýjek bolýaňmy?

Ýazgül sesini çykarman, gözýaşyny süpürdi. Atamerdan bolsa, öz sowalyny özi tassyklaýan ýaly, aýalynyň ýüzüne seredip oturşyna, baş atdy.

***

Öňi owadan fartukly Gyzdurdy ene aşhanada nahar bişirip durka, gapy jyrlady. Ol “Gulply däl, geliberiň!” diýip gygyrsa-da, özi baryp işigi açýança içerik giren adam bolmady.

Şunça ýaşasa-da, şu mahala çenli özüne gül dessesi gowşurylany ýadyna düşmeýän, gül gowşurylmagy adaty zat däl hasaplaýan Gyzdurdy enäniň bir desse çemeniň atyr ysy bihuş etdi. Ullakan gül dessesiniň aňyrsyndan gapydan gelen ýaş aýalyň zordan ýüzi göründi. Onuňsesi welin oňat eşidildi.

– Gyzdurdy ene, siz biçak bagtly ene! Gözüňiz aýdyň! Men iki jaý gündogaryňyzda ýaşayan goňşyňyz Gülçöhre. Sizi gutlamak üçin ýörite geldim.

Ýat adamyň kepiri näme üçin gutlaýany aýdylmasa-da düşnükli. Şonuň üçinem ýüzi ýylgyryşdan dola Gyzdurdy ene bir aýdan sözünü üç-dört gezek gaýtalap, gelen aýalyň minnetdarlyk ýükünü ýetirdi.

– Nahar taýyn, garagözüm, derrewem çay goýaýyn. Gel,geç, duz dadyp git!

– Men häzir geçip oturmaýyn – diýip, gül getiren aýal Gyzdurdy ene üçin garaşylmadyk bir syry hem açyp gitdi. – Men Ýazgül bilen bile işleýän. Gelniz gaýnenesine duşany üçin işdeş joralaryny çagyryp, dabara guramakçy. Men şol dabara gelenimizde, siz bilen bileje oturyp, arkaýyn çalaşybereris... Men gideýin. Sizi ýene bir gezek goşa-goşa bagt bilen gutlaýan, ene...

Gyzdurdy ene diňe ýylgyryş bilen minnetdarlyk bildirse-de, onuň ýylgyryşynyň aňyrsynda “Goşa-goşa bagt kemi ýok. Hudaýa şükür!” diýen aýdylmadyk, ýöne kalpda telim gezek gaýtalan sözler bardy.

Gül getiren aýal hoşlaşyp giden badyna Balkan okuwdan geldi. Ol arkasyndaky sumkany hem aýyрман, aşhana girdi.

– Men geldim, ene!

– Gelen bolsaň, gowu-da, köşejigim – diýip, Gyzdurdy ene Balkanyň maňlaýyndan ogşady. – Men saňa garaşyp otyrdym. Senden aýlanaýyn, agtyjygym, senden aýlanaýyn!

– Sen maňa “Nadip geldiň?” diýsene, ene!

– Sen nädip geldiň, Balkan jan, balajygym?

– Seň Balkan jan balajygyň ajygyp geldi, ene.

– Wah, diljagazyňdan aýlanaýyn! – diýip, Gyzdurdy ene Balkanyň maňlaýyndan ýene bir gezek ogşady. – Ajygan bolsa, Balkan jan balajyk sumkasyny goýsun-da, eljagazyny ýuwsun. Seň halaýan naharyňy men häli bişirip goýdum.

Enesiniň tabşyrygynyň ikisinem berjaý eden Balkan stoluň başyna geçdi. Nahat guýup, çaganyň öňünde goýan garrynyň özi hem garşysyna geçip, onuň işdä bilen nahar iýişine guwançly seredip oturdy. Birdenem ol:

– Balkan jan, men ölemde sen aglamagyn, balam – diýip, diňe bir çaganyň däl, belki özüniňem garaşmadyk haýyşyny tapdy.

Agzyna ýetirip barýan çemçesini saklan çaga garrynyň ýüzüne geň galyp seretdi.

– Nämüçin?

– Ebäbi men dünýäde iň bagtly adam. Hudaýam iň bagtly bndesiniň dilegini kabul edýämiş. Men kyrk ýyl ýalňyz ýaşap, bir günün içinde hem ogully, hem gelinli, hemem agtykly boldum. Onda-da nähili ogul, nähili gelin, nähili agtyk!

Kakasyna, ejesine, özüne berilýän gowy baha bilen ylalaşýan ýaly, çalaja ýylgyrýän Balkan nahar iýmesini dowam etdi. Birdenem özüne garrynyň garaşylmadyk teklipe edişi ýaly garrynyňam garaşmadyk sowalyny berdi.

– Senem ölmelimi, ene?

– Ahyr bir gün ölmeli bolar-a, balam. Ölüme bagt diýilmeýär. Ýöne meňki bagtly ölüm bolar – Balkanyň gözüne ýaş aýlandy. Gyzdurdy çaganyň gözýaşyny aýasy bilen süpürdi-de: - Gözýaş etme, balam – diýdi. – Men entek-entek ölmerin. Köýen kyrk ýylyma derek Hudaý meň ömrümiň üstüne ömür goşar. Ynha, özüň görersiň...

Enesiniň ähli islegini Hudaý kanagatlandyryp ýören ýaly, garrynyň uzak-uzak ýaşajagyna-da ynanan Balkan ölümli gürrüňden daşlaşmak isledimi-nämemi, düýpden başga sowal tapdy.

– Ene, seň ozalky ýaşan ýeriňde mekdep barmy?

– Bar köşegim. Ony näme üçin soraýaň?

Sen aňryk gitseň, men aňyrda okajak, sen bäräk gelseň, men bärde okajak.

– Olam bolar, balam – diýip, Gyzdurdy ene hem ýylgyrdy hem baş atdy.

***

Otluny ýola salyp, öz ýerine tarap barýan nobatçynyň öňünden çykan başga bir demirýolçy, aýak çekdi-de, aňyrrakdan peýda bola Gyzdurdy enä tarap baş atdy.

– Şo kempirem soňky wagtlarda ýygy-ýygydan şu ýerde görünýär welin, bir aladajygy bardyr-da.

– O kempir aýda ýa aý ýarymda bir gezek demirýol menzilene hökman geläýmelidir – diýip, nobatçy ýylgyrdy. – Oňa Gyzdurdy ene diýýändirler. Ol hakda gazetlere-de ýazdylar. Nebitdagyň otlusyny garşylaýandyr.

Demirýolçy sagadyna seretdi.

– Nebitdagyňkyň gelmegine tutuş bir sagat bar ahyrn?

Gyzdurdy ene her gezek bir sagat gowrak wagt öňünden gelýär.

– Işsiz garrydyr-da. Öýünde oturyp bilýän dälidir.

Nobatçy baş ýaýkady.

– Beýle däl, gardaş. O pahyry çäksiz begenç öýünde oturdanok. Ol tüýs bagty çüwen kempir.

Öýünde oturmaga goýmaýan bagtdanam bagt bolar-maýt!

– Gyzdurdy ene ýer yrananda ýitiren ogluny bir ýyl töweregi mundan ozal tapdy.

Nebitdagda ýaşaýan ogly hem Aşgabada gelip gidýär. – Nobatçy ýetip gelen Gyzdurdy enä üns berdi. – Kempiriň şatlygynyň üstüne şatlyk goşaly...

Demirýolçy bir zat diýjek boldy. Emma ýetip gelen garry berlen salamy almak bilen duranlaryň ikisiniňem ünsüni özüne çekdi.

– Ogluňy garşylaşmy, garry?

– **Hawwa, Atamerdan jany garşylaýan, garagöz.** Atamerdan jany garşylaýan.

Gyzdurdy ene her gezek berilýän şol bir sowaldanam, her gezek öz gaýtarýan şol bir jogabyndanam şeýlebir lezzet alýar welin, asyl ol ýüzi tanyş bolup giden nobatçyny uzakdan görse-de, onuň “Ogluňy garşylaşmy?” diýen sowalyny eşidilýän ýaly bolar.

– Ovla çykmalý günň gelende, gaty ir turaýyň öýdýän?

– Ertir namazymy okaýan-da, gaýdyberýän. Atamerdan jandan zerur bu dünýäde näme aladam barmyş meň?

– Her gezek şu ýerde seni göremde, menem begenýän. – Nobatçy bu gezek diňe bir garrynyň göwnünden turmak üçinem däl-de, kalbyndaky hakykaty daşyna çykardy. – Bagtly adamdan bagt, döwletliden döwlet ýokarmyş diýýäler...

Gyzdurdy ene hemme adama, has beterem demirýol menziliniň nobatçysyna öz bagtlylygyndan bagt ýokaşmagyny, döwletliliginden döwlet ýokaşmagyny arzuw etdi. Sebäbi nobatçy ýigit sada, mylaýym, tapbilen. Ilkinji gezek gabat gelende-de ol ýigit asla tanamaýan kempirine baş egip salam berdi. Ýogsam bu zamanda, ýüz ýaşy arka atanam bolsaň, ýaş-ýeleňleriň köpüsi saňa baş egmek beýlede dursun, asla salam bermänem geçip gidýärler. Demirýol menzilindäki ýaş ýigit welin, olardan däl. Ol, üstesine, her gezek Gyzdurdy enäniň eşidesi gelýän sözlerini gaýtalap, Atamerdanyňam adyny tutýar. Gyzdurdy ene bolsa demirýol menzilindäki hemme adamlaryň şol ýigidiň aýdanlaryny, aýratynam “Ogluňy garşylaşmy?” diýen sowalyny gaýtalamaklaryny isleýär. Emma Nebitdagyň otlusyny garşylaýan günü şatlykdan ýaňa demirýol menziline däl, giň dünýä sygmaýan kempir şol nobatçydan başga hiç kimiň gözüne-de ilenok. Adamlar şeýleräk-dä.

Günbatar tarapdan öz bagtyny alyp gelýän otly garagörnümden peýda bolanyndan, Gyzdurdy ene: “Adamlar-uw, şo gelýän otluda meň Atamerdanym bolmaydyr-uw!” diýip, demirýol menzilini ýaňlandyryp gygyrybermek isleýär. Dogrudanam, gygyraýsa-ha, otly geler-geler-de mydama arynyň öýjügene meňzäp gozgalaň tapýan menzildäki ýüzlerçe adamdan, iň bolmanda, biri-hä «Atamerdan kim bolmaly?» diýip sorardy, garry hem: «Atamardan jan meň oglum bolmaly» diýip, jogap gaýtarardy.

Ýagyş dagy guýup durmasa, tä garaşýan otlusy gelýänçä, Gyzdurdy ýene perronda gezim edýär. Otly togtaberende hem öz durmaly ýerine tarap ýönelýär. Atamerdanyň tabşyrygy şeýle. «Men haýsy wagona münjegim öňünden belli däl, eje. Sen şujagaz ýerde dursaň, özüm ýanyňa gelerin». «Şujagaz ýer» beýik jaýyň öňündäki agaç skameýkanyň ýany.

Umuman, Atamerdan garrynyň azap çekip, demirýol menziline gelmeginiň tarapdary hem däl, ýöne görädi-bakdy welin, garşylamagy gadagan etmek enäni ullakan lezzetden mahrum etmeklik boljakdy. Şonuň üçinem ol kempiriň raýyny ýykmasyz etdi. Gyzdurdy ene bolsa diňe bir aýdan ýa aý ýarymdan menzile gelmek däl, gaýtam bolmajak zady – ogly Nebitdagdan ugranda, otlynyň önünden ýüwrüp gaýtmagy arzuw edýär.

Günbatar tarapdan peýda bolan otly ýuwaşjadan demirýol menziline golaýlaýar. Otly golaýladygyça-da, Gyzdurdy enäniň dem almasy kynlaşýar. Ol tolgunýar. Otlynyň tigirleri hereketini togtatsa, oňa derek Gyzdudy enäniň ýüreginiň hereketi çaltlaşýar. Garry çep döşüne elini ýetirýär: «Agzymdan çykjak bolma. Kanagat et!» diýip, öz-özünü köşeşdirmäge synanyşýar. Synanyşanda näme! Synanyşanda-da begenç ýüküni götermekden ejiz gelýän ene ýüregi köşeşäýenok.

Oňat geýnülü, syrdamdan daýaw, eli gara diplomatly Atamerdan wagondan düşüp gelýär. Ene ony münüň içinden saýgarmajakmy! Bagtyýar garrynyň ýaňaklaryna şatlyk gözyaşy togalanýar. «Edil kakasy-da. Boýuňdan-syratyňdan aýlanaýyn, balam, Atamerdan jan!»

– Salawmaleýkim, eje!

Bu iki söz Gyzdurdy enäni Köpetdagyň in belent gerşine tarap göterip gidýär! Sebäbi oňa öz ogly salam berýär!

– Aleýksalam, oglum!

Bu jogap sözleri-de garra az täsir etmeýär. Sebäbi ol öz oglunyň salamyna jogap gaýtarýar!

Garrynyň çepiksi göwresi oglunyň uly gujagyna dolýar. Diplomatyň ýerde goýan Atamerdan kempiri mäkäm gujaklaýar.

Atamerdanyň uzyn boýuny hasam dartgynly edip görkezýän uzyn etekli gara plaşy bilen reňkdeş diplomatyň açyp görmese-de, ene onuň içinde näme bardygyna indi belet. Diplomata oglunyň ejesine niýetläp getiren, näme-de bolsa, bir kiçijik sowgady hem goňşy-golamyň çagalaryny begendirer ýaly delje süýji bolmalydyr. «Ýazgül jan gelnimem gurgunmy? Balkan jan agtyjagym oňatjamy? Enesini ýatlaýamy? – Bular her gezek gaýtalanýan sowallar. Sowallaryň jogaby uly lezzete öwrülip dolanyp geler.

... Atamerdan bilen Gyzdurdy enäniň münmeli awtobusynyň oturgyçlarynyň hemmesi eýýäm eýelenen eken. Garryny göterip diýen ýaly ulaga mündüren Atamerdan şadyýan ses bilen:

– Haýsy oturgyçda ýaşy otuz başdan bärdäki adam bar bolsa, ýaşy iki otuz başe ýeten ejeme ýer bersin! – diýip gygyrdy.

Ýolagçylar gülüşdiler. Bir ýaş ýigit;

– Men otuz başe däl, otuza-da ýetemok! – diýip, bir ýaş ýigit Gyzdurdy enä ýerini berdi. – Ynanmasaň, pasportyma seredäý!

Garry oturgyjyň ýapyşylýan yerinden däl-de, gapdalynda dik duran Atamerdanyň goşaryndan ýapyşyp oturýar hem oglunyň dil tapmaga ökdedigine begenýär. «Orazly pahyram şun ýaly degişdendi. Çykalga yok ýerdenem dili bilen çykalga tapaýýady...»

Gyzdurdy enäniň obasy şäher bilen sepleşip otyr diýen ýalydy. Ýer yranan ýyly diňe kepbelelerden hem pagsa diwarlardan ybarat bolan obanyň tot-tozansyz köçelerini inden telim gatly bolmasa-da, köpüsi bişen kerpiçden gurlan owadan jaýlar bezeýärdi. Gyzdurdy enäniňki hem köçe tarapynda biri giň, biri kiçeňräk iki sany jaý gurlan ykjamja howludy. Ol şähre gatnaýan awtobusyň gelip durýan yerinden gatybir uzakda-da däl.

Elinden tutulyp gapydan çykarylan Gyzdurdy ene aýagy ýere degip-degmänkä, gepläp başlady. Oňa-da köçäniň gyrasyndaky tamdyr sebäp boldy.

– Ho tamdyry görýäňmi, Atamerdan jan? – Kempir tamdyra tarap elini salgady. – Ýer titremezinden ozalam şo tamdyr bardy. Ýöne azajyk bärräkdedi... Bir gezek sen, gözüme çöp atyp, howludan çykypsyň-da, jompul-jompul edip, şo tamdyryň deňine ýetiberipsiň.

Tamdyryň gapdalynda-da ala köpek garysyny ýassanyp ýatan eken. Muhammet agaňky. Muhammet aga pahyram kesegiň aşagynda galdy. Gowy adamdy özem... O köpek gaty gyňyrdy. Hernä, edil şo mahal kakaň bir ýerden peýda bolaýýa... Baý-baý, şonda bir maňa käýinmek käýinendir welin, gaharly sesi henizem gulagymda ýaňlanyp duran ýaly.

Oglunyň çagalygy bilen baglanyşykly bolany sebäpli, geçmişdäki käýelmegegem garryny ýylgyrtady.

– It topulmanmy? – diýip, Atamerdanam ýylgyryşa goşuldy.

– Topulmandyr, hernä. Topulyp, seň bir ýerine tyg dagy salaýan bolsa, kakaň pahyr meň başymdan ala ýabylynyň gününü indererdi.

Atamerdan «ala ýabyly» sözünüň manysyna düşünmeýändigini boýun aldy.

– Wah, balajygym, sen obada ösmedik-dä – diýip, Gyzdurdy ene başyny ýaýkady hem ogluna düşündiriş berdi. – Pis açan ýaba «ala ýaby» diýilýä. Öňler oba ‘ala ýabyly’ adam gelse, kowýar ekenler. Oglanjyklaram ony daşlar ekenler... Göwnüme bolmasa, şu ýerlerde seň dabanyň yzlaram bar ýaly...

«Yalňyşýaň, Gyzdurdy ene, ýalňyşýaň. Bu köçelere meň daban yzynyň düşmäge haky ýok».

Diýse-de, kempiriň göwnünü götermek islän Atamerdan ýylgyran boldy.

– Meň-ä ýadyma düşenok şo zatlar.

– Sen o mahallar kiçijikdiň, balam.

Atamerdanyň bu oba bilen baglanyşykly hiç zat ýadyna düşenok. Düşmeli hem däl. Ýöne Nebitdagyň näsaghanasyndan çykyp, Ýazgül bilen, Balkan bilen ýakyndan tanşan gününden bäri enäniň öz geçmişinden ýatlanlary, aýdan gep-gürrüňleri Atamerdanyň gulagyndan gidenok. Özi-de şol gep-gürrüňlerden soň Atamerdan, birhili, başga adama, özünden başga bir Atamerdana öwrülip barýan ýaly boldy. Şol gep-gürrüňlerden soň giň düzlükde bag-bakja bürenip oturan bu obanyň adamlarynyň köpüsini tanaýan ýaly bolýar, olar hakda, edil obadaş ýaly bolup, kän zatlary bilýär. Käbirleri bilen-ä, edil oglanlykda bile oýnan dälidirin öýdenok. Sebäbi Gyzdurdy ene olar hakda şeýlebir gyzykly edip gürrüň bermäge ökde welin... Ýerden ýeke çykan bolmasa-da, Gyzdurdy enede «Sen dur, men öleýin» diýjek hossaram ýok eken. Onuň iň ýakyn hossar hasaplaýany adamsynyň dünýäden öten aýal doganynyň ogly Ahmet ýegendi. Atamerdan ol ýegen bilen Gyzdurdy enäni ilkinji gezek Nebitdagdan alyp gelen sapary tanşypdy. Ýöne, näme üçindir, ilkinji gezek göreन्दe, ony onçakly sulhy almandy.

Umuman, Gyzdurdy enäniň garyndaşlar-u garyndaş dälleri bilen tanyşmak Atamerdana ýeňil düşmedi. Ol özüni müýnli, adamlaryň önünde ikilik edýän ýaly duýdy. Dogry, hiç kim, iň esasam, Gyzdurdy enäniň özi oňa asla münkürlük etmeýär. Atamerdanyň özi özüne münkürlük edýär. Iň kyn ýeri hem şol. Ol öz baş goşmaly bolan işini bir tarapdan oňlasa, beýleki tarapdan goldamady. Oňlamasa-da, goldamasa-da, indiden soň yza tesmek giçdi.

Tamdyryň deňinden on baş-ýigrimi ädim geçilensoň, Gyzdurdy ene deň-duş, ýöne kebzesi mazaly küýkeren kempir howlusynyň kiçijik gapysyny jygyldadyp daş çykdy-da, töweregine garanjaklap, ýene yzyna girip gitdi. Dogry, ýetip gelýän eneli-ogly ol garrynyň

gözi alan däl bolmagam ahmaldyr. Ýöne Gyzdurdy ene welin oňa başgaça düşüňär. Ogulkeýik küýki özge mahal-a, ýoldan kirpi geçsede, görýändir welin, çynar ýaly ýigidi görmedik bolýar. Ýeri, Gyzdurda gözüň ilmese-de, Atamerdany hökman göräýmeli ahyryn sen...

Indiki derwezäniň önünde ýaprak peşap ýören dört-baş sany towuga gözi düşen Gyzdurdy ene ýene öz ýaşlygyna, Atmerdanyň çagalygyna tarap gitdi.

– Sen kiçijikkäň, näme üçindir, towuga «pyt-pyt» diýýädiň, Atamerdan jan. – Kempir öz aýdanyna özi ýylgyryp gepledi. – Köwüş geýdirjek bolsam: «Pytpytlaram» öz aýagy bilen ýöreýä, menem öz aýagym bilen ýorejek» diýip aglaýadyň...

«Indiden soň men seniň ynamyňy depelesem, pes adama öwrülerin. Ýöne, sen ýene ýalňysýaň, Gyzdurdy ene. Towuga «pyt-pyt» diýýänem, köwüş geýmejek bolup aglaýanam başga çaga bolmaly.» Atamerdanyň kalby bir zat, dili başga zat diýdi.

– Onsoň men şeýdip, aýakýalaňaç gezyämdim?

– Aýakgapsyz kän gezdirmeýädim. Basa düşüp geýdirýädim. Aýajygyňa tiken dagy çümäýse, janym çykyp barýady. – Birdenem Gyzdurdy ene derwezä tarap seretdi. – Ogulbossan-uw! Aý-uw, Ogulbossan-a!

Howlynyň daşışiginde peýda bolan, birneme ýokaryk çyzňalan köýneginiň bili erş bilen guşalan, eli sübseli garaýagyndan arryk aýal kempiriň göwnünden turubildi.

– Ogluň geldimi, Gyzdurdy ene? Gözüň aýdyň! Amanmy, Atamerdan, aman-saglykmy? Gelin, ogul, hemme gurgunmy?

Atmerdanyň beren salamynyň üstaşyry Gyzdurdy ene gepledi.

– Hawa, Atamerdan jan geldi, goňşy. Ejesini göresi gelip gaýdyberipdir... Towuklaň daşarda gezip ýören eken-de, ýene araky ýaly kowalap tutmaly bolaýma diýip gygyraýdym. – Elbetde, bu jogap towuk üçin däl-de, Ogulbossan goňşyny Atamerdan bilen salamlaşdyrmak üçin gygyrylandygyň üstüni basyrýan ýüzleý mekirlikdi.

Ogulbossan goňşy towuklaryna üns bermän, elindäki sübsesini kelemenledip, ýene yzyna girip gitdi. Onuň özi içerik girse-de, şaňňy sesi daşaryk çykdy.

– Men ýakamdan girjek bolup ýörmäň-de, sizem birsalym daş çykaýyň ahyryn, garasarlary. Ana, towuklaram dyr-pytrak bolup gidipdir. Siz barkaňyz indi köçä çykyp, eneňiz towuk kowalamalymy? Çykyň howludan! Güm boluň! Anha, Gyzdurdy enäň oglam gelipdir. Baryň, salamlasyň. Menem birsellem sizden dynç alaýyn!

Ogulbossan goňşynyň aralary ýygy-ýygy doglan alty ogly bar. Hemmesi-de edil hindi çagalary ýaly garaýagyz, biri beýlekisinden garagol. Olaryň iki-üç sanysy gelse-de, ägä bolaýmasa, howlusyny akan-dökän edýändiklerinden habardar Gyzdurdy ene häzir olaryň tapyrdaşyp howla girenlerini kem görenok. Sebäbi ol çagalar garagolam bolsalar, uly adam ýaly bolup, edepli salamlaşmagy welin başaýarlar. Olar her gezegem Atmerdanyň gara berenini bilen batlaryna güpürdeşip gelýärdiler. Bu gezegem şeýle boldy.

Atamerdan goňşy oglanjyklar bilen könedan tanyş ýaly bolup gitdi. Käbiriniň adyny bulaşdyrsa-da, ýüzlerinden hemmesini-de tanaýar, haýsysynyň uly, haýsysynyň kiçidiginem saýgarýar.

– Ana, Ogulbossanyň garaja jüýjelerem geldiler! – diýip, Gyzdurdy ene oglunyň öz gözi bilen görüp duran zadyny habar berdi.

Atamerdan oglanjyklary ýylgyryp garşy alýar. Gyzdurdy ene bolsa, olaryň joňkuldaşyp, Atamerdan bilen gezek-gezegine, gol gowşuryp salamlaşýşlaryna guwanýar.

– Eje, bulaň agzyny süýjetjekgämi sen?

Gyzdurdy ene Atamerdanyň diplomatyny açmaga-da ökdelaýdy. Ogulbossan goňşynyň çagalaram şol diplomat açylýança garaşyp durmaga endik edipdirler. Çünki olar, iň bolmanda, aýda bir gezek gara diplomatyň açylýanyny görýärler, aýda bir gezegem Nebitdagdan gelen «kemput» bilen agyzlaryny süýjedýärler.

Maksatlaryna ýeten oglanlar gelişleri ýaly güpürdeşip howludan çykan batlaryna, pessejik goňşy haýatyň aňyrsyndan nägile aýal sesi eşidilýär.

– Garasar ýaly bolup, eýýäm geldiňizmi? Gidiň, daşarda oýnaň! Size giň köçe çydaýa, meň dar gursagym çydanok...

Gyzdurdy ene bilen Atamerdan her gezek diýen ýaly eşidilýän soňa meňzeş sözler gulaga ilenden, bir-birege seredip ýylgyryşýar. Garry bolsa, eneli-ogluň ýylgyryşlaryndan tükeniksiz lezzet alýar.

Atamerdan adam ararça ýoldan gelse-de, törde myhmansyrap oturmaýar. Gyzdurdy ene-de indi onuň gylyk-häsiýetlerine öwrenişberipdir. Daşky jaýda diplomatyň goýan ogly plaşyny çykaryp-çykarmanka, garry onuň ozal Nebitdagdan alyp gelen köne eşiklerini tapyp berýär.

– Şulaňny geýäý, oglum! Arassa geýimleň hapalanmasyn.

Atamerdan iş eşiklerini geýer-de, daşaryk ýöneler. Gyzdurdy ene hem onuň yzyndan galmaz.

Atamerdan bu gezegem howlynyň töründäki köne-küşül salynýan kiçijik jaýda tarap gitdi, ol ýerdenem çekiç, elbyçgy hem üç gulaç ýaly rezin turba alyp gaýtdy.

Gyzdurdy ene tamyň gapdalyna bardy-da, Atamerdanyň öňki gezek gelende öz eli bilen ýasan agaç kürsüsünde oturdy. Şol ýerdenem ol oglunyň edýän hereketlerini synlamaga başlady. Garry onuň näme iş etjek bolýanyny ozaldan bilýänligi üçin hiç hili sowal-zat bermedi. Ol diňe ykbalyndan hoş bolup, öz ýanyndan ýylgyrdy. «Atamerdan jany Taňrym maňa gaýtaryp bereli bári öýüm öýe, howlym howla meňzäp barýa...» Diýmezçe-de däl, iki hepde mundan ozal Ýazgül gelinem bary-ýogy iki günlük gelip-gidende-de, gije-de ýatman diýen ýaly, kempiriň ak başyny ak bulutlaryň deňine ýetirdi. «Öz gözün ýetip duran ndy» diýip, hoşhal garry geçeni ýatlady. Ýogsam näme! Ýazgül gelin tüýs bagtlynyň bagtyndan çykan maşgala. Atamerdana sataşmagy bilen onuňam ykbalynyň üç gezek çüwendigi görnüp dur welin, Atamerdanyňkynyň çüwsem azym-küjum däl.

Ýazgül gelin, gele-gelmäne, bir käse çay içdimi, içmedimi – garrynyň içerisini akan-dökän etdi. Palaslary, halylary çykaryp güne serdi, iki otagly jaýy, ullakan eýwany ömürylla tot-tozan görmedik ýaly etdi, diwarlara, pola otuň ysy ýaly yslyja dermanam pürkdi. Hatda Gyzdurdy enäniň heniz görmedik zady – ýassyklaryňan bir burçundan eriş daňyp, olary simden asyşdyrdy, şemallatdy. Agşamlyk içeri düşeklenende-de, goş-golamlar şeýlebir ýerbe-ýer, göwnejaş edilip täzeden goýuldy welin, jaý başga jaýa meňzän ýaly boldy. Özi-de Ýazgül garra agyr bolup görünýän işleri-de çep eliniň barmagynda aýlady goýberdi.

Ertesi günem irden aýak üstüne galan Ýazgül Gyzdurdy enäniň köp ýyllar bári ulanylman ýatan gap-gaçlaryna çenli görmedigini görkezdi. Gyzgyn suwa ýatyrylyp, arassalaýan serişdeler bilen ýuwan çäýnek-käseler, tabaklar ýaňy dükandan getirilen ýaly boldy.

Bolan işleri ýatlap oturan Gyzdurdy ene ýylgyryp, öz üstünden gülmäge-de mejbur boldy. Gap-gaçly şkaýyň iň töründen çykan hum çäýnegi eline alan Ýazgül, oňa seredip durşuna esli salym pikirlendi. Köne humlугyň ata-baba döwründe çenklenen jüründiginiň

misine çenli poslap giden eken, gapagynyň gyalary-da gemrik-gemrikdi. Gelin bir-ä çäýnege, birem garra gezek-gezegine seretdi.

– Balkanyň enesi, şü çäýnekde indi özümiz-ä içmeris welin, muny öýe gelen myhmanyň önünde-de goýup bolmaz...

Gep soňlanman galsa-da, aýdylmaly «Zyňaýalyň!» diýen sözüň manysyny Gyzdurdy ene derrew aňdy. «Nebis gursun, Hudaýym!» Ýöne ol şo mahal çäýnek hakda däl-de, «Balkanyň enesi» diýen sözüň gulagyna ýakyp, ýukalan ýüregini gobsundyrp gidendigi hakda oýlandy. «Balkanyň enesi!» Yazgül gelin içersiniň ähli goş-golamyny zyňsa-da, Gyzdurdy ene diňe şol iki sözi aýdany üçinem gelniniň raýyny ýykyp bilmezdi.

İçini gepledip oturan garry Atamerdana seredip pyşyrdady: «Ömrüň uzak bolsun! Edeniňe şükür, Hudaýym, edeniňe şükür!»

Gyzdurdy ene nädip «Edeniňe şükür!» diýmesin! Tanşylany bári Yazgül eýýäm iki gezek garrynyň ýanyna gelip gitdi, içerä, howla serenjam berdi. Ol ilki gelende-hä Balkany hem getirdi. «Ene, salawmaleýkim!», «Aleýiksalam, balajygym, aleýiksalam!» Gyzdurdy ene geçen duşuşygy ýatlamakdan gözlerini süzüp, gaýtadan lezzet alýar, ýylgyrýar. Neneň lezzet almasyn, neneň ýylgyrmasyň! Ýer urup, ýerde galan garryny Hudaý ýalkady.

Ýazgül gelin soňky gezegem ýola düşmek üçin hoşlaşanda, kempiri gujaklap, ýaňagyndan taýly gezek ogşady. Şonda onuň gözünden birki damja ýaş hem togalandy. Beýle yhlas, beýle rehimdarlyk, beýle ýakynlyk Gyzdurdy enäniň nirede gören zady! Onuň öz gözleri özi üçin ýaş döken bolaýmasa, Yazgülnükiden başga kişi gözünüň Gyzdurdy üçin nemlenen gezegi bolmandy. Öz jigeriňden öneniňem beýle mährem bolmaz! Ilçilikde töwerekdäkilerem görülýär...

Soňky sözleriňem manysy ýok däl. Anha, ogly bilen gelni Heselbibini öýünden çykaryp, howlynyň burçundaky, mal saklaýmasaň, iki aýakly girer ýaly däl hütdüğe eltip taşlady. Nämemiş, segsenden agan näsaglan garry iki hepde bári özi daşaryk aýak ýoluna gidip bilmeýämiş, bosagadaky basgançaga münende-düşende goltgy bermelimiş. Şo kempir zerarly kaşaň jaýda ýakymсыз ys peýda bolanmyş. Öýe myhman gelse, ogul bilen gelin utanyşmyş. Gaýtyb-a biriňe ene, biriňe ene ýaly bolup oturan, sizi aýaga galdyran garryny daşaryk zyňanyňyza utanyň, bihaýalar! Sizi otdan-suwdan penalap, adam eden kim diýsene!

Gyzdurdy enäniň-ä gelniniň hiç mahalam beýle doňýürek bolmajakdygyna önünden kepil geçip bolar. Ogluň owsary gelinde. Gelniň adam çykmasa, ogluňda-da adamçylyk galmaz. Yazgüle derek başga bir zalym gabat gelen bolsa: «Tapyndy eneň ýanyna özüň gidiber, men-ä gitmen» – diýerdi. Şonça ýol söküp gelmezdi. Gelse-de, içeriň tozany bilenem, kendirigiň gerdi bilenem işi bolmazdy... Ýeri, indi bu telefona näme diýjek?!

Gyzdurdy enäniň öýüne telefon çekilmegi-de Atamerdana Yazgülnüň beren maslahatynyň netijesi. Ýogsam, bu ýaşdan soň kempiriň özi-hä telefon diýilýän zady küýsábem durmazdy. Küýsäýende-de çekilmezdi. Taňrym ikisinem deň edip, duş edipdir. Ýogsam, biri beýlekisiniň aýdanyna «hä» diýmezdi. Sandan galan garry kempiriň tilpun nämesine gerekmiş, suwa düşülýän jaý nämesine gekermiş diýerdiler...

Howla giren Ahmet ýegen işläp ýören Atamerdany görmän, göni daýzasynyň ýanyna bardy. Oglunyň gelenine begenip, keýpiçag oturan garry ýegeni bilenem gadyrly salamlaşdy hem oňa biraz igendi.

– Bir obada, bir köçede ýaşasaňam, üç aýdan bir gezek dolanaýmasaň, ýeke daýzaň halyndan habar alaňok. Atamerdan jan, ara uzagam bolsa, eli sypynsa, gelip dur. Şu günem geldi. Anha, işläp dur...

Daýzasynyň igenjine «Oh-o, görmändirinemden» başga jogap gaýtarmadyk Ahmet ýegen Atamerdana tarap ýöredi.

Atamerdan Ahmedî ýanyna baryp durandansoň görüp galdy. Ol Ahmedîň salam berenindäki «daýy» diýen sözünü, birhili, ýaňsyly äheň bilen aýdylan ýaly gördi.

Ahmet ýegen gapdalda iki bölek bolup ýatan rezin turba gyzyklanma bilen seretdi.

– O turbany sen zaýalaýypsyň-la, Atamerdan daýy...

Atamerdana soňky söz ýene aýratyn basym bilen aýdylan ýaly bolup eşidildi.

– Zaýalamok, Ahmet ýegen, gerek boldy, kesdim.

– Kesmeli däl ekeniň-dä.

– Nämüçin?

– Men äkidäýjekdim.

– Ulanjakmydyň?

– Köçäň o tarapyndan mellegime suw geçirjekdim. Joýajyk gazyp, şu turbanam gömmekçidim. Daýzam-a muny hiç mahalam ulanmazdy...

– Geregiň şular ýaly turba bolsa, indiki gelemde tapyp beräýerin.

Beýle jogap bilenem turbanyň kesilmegi sebäpli bozulan keýp düzelmedi.

– Bir zatjagaz-a dikeltjek bolýaň sen bu ýerde. Giň zat-ha däl welin, hajathana bolsa gerek. Ozalam-a biri bar.

--Tomus suwa düşüner ýaly jaýjagaz gurjak bolýan, ýegen.

-- O kime gerek?

--Kime gerek! Diýýäňmi? Ejeme gerek. Senem derläp gelen wartyň mylaýym suw bilen tozanyňy ýatyraýsaň, kem görmersiň.

Çalarak seňrigini ýygran Ahmet ýegen ýaňsyly ýylgyrды.

--Yssy bolanda-da, garry aýal duşa suwa düşen ýörer-maýt? Seňem, daýy, bolşuň birhili, türkmençiligi bilmeýäniňki ýaly.

--Türkmençilikde garry aýal bolsaň, suwa düşmän, porsap ýörmeli diýen kanun barmy? Bar bolsa, nirede okadyň?

--Ýazmaça kanun-a ýokdur welin...

--Ýa seň öziň çileden çykaňda suwa düşürileniň bilen oňup ýörmüň henize çenlem? – diýip, Atamerdan türkmençilikdenem başynyň çykýandygyny ýaňzytmak isledi.

--Biz-ä gerek bolsa, şäher hammamyna gidäýýäs – diýip, öwünýän ýaly gep tapan

Ahmet ýegen, soňam özüniňkini ýörgünli etjek bolýan ýokundysy bar sowal berdi. –

Sen muň gerekdigini, gerek dældigini Gyzdurdy daýzamyň özünden soradyňmy? Ýa öz meýliň bilen gurup ýörmüň?

--Adama ýagşylyk etmek isleseň, özünden sorap ýörmeli däl. Suwa düşsün, düşmesin – ejemiň öz işi. Men ogullyk borjummy berjaý edýän.

--Aý, seň daýzamyň hakyky ogludygyň, dældigiňem entek gatybir belli dälem bolaýmasa...

Asla garaşylmadyk ýerden ýaňlanan bu gömelteý habar pessaý ses bilen aýdylanam bolsa, bulutsyz asmanda gök gümmürdän ýaly bolup, Atamerdanyň ýüregine sarsgyn berip

goýberdi. Ol beýle ýakymсыз gepi kempiriň özi hem eşiden bolaýmasyn diýen howatyr bilen jaýa tarap seretdi. Gyzdurdy ene howlynyň gapysyndan girip gelýän aksakal bilen gep atyşyp, ähli ünsüni şol tarapa gönükdiripdi. Hudaýa şükür!

Çykalgasыз ýagdaýa sataşan Atamerdan, özüni birneme dürsänsoň, pyşyrdap diýen ýaly gepledi.

--O gepi saňa kim aýtdy?

--Hiç kimem aýdanok. Özüm aýdýan. Özüm çak edýän. Menem durmuş, ýaşayş hakda oýlanmaýan haýwan däl ahyryn.

--Olar ýaly çaklamaň aşagynda esasam bolmalydyr-a?

“Hymm-m” eden Ahmet ýegen ýene ýaňsyly ýylgydy.

– Başga ýerlerden Aşgabada göçüp gelmek isleýän, ýöne gelip bilmän ýörenler gytmy? Gyzdurdy daýzam ýaly sada garryny aldajak bolýan kezzap kän ahyry... Bu ýerem şäheriň göbegi bolmasa-da, şäher ýaly-da. Gaýtam, şäherdenem gowy.

Ümsümlik, bag-bakja... Şu mahal bir sümelge edinmegem ýeňil-ýelpaý iş däl. Şular ýaly taýýarja mugt howly barka...

Bigünä halyna Atamerdanyň ýaňagyna töhmet şarpygy çalnan ýaly boldy. Ol näme ederini bilmedi. Paýyş söz aýtmalyмы ýa-da töhmet şarpygyň üstünden adalat ýumrugyny indermeli?

Ahmet ýegene dikanlap sereden Atamerdan kalbyna dolan gahar-gazaby hereket bilen daşyna kowýan ýaly, eginlerini titredip, uludan dem aldy. Şol hereket hem onuň birneme pessaý äheň bilen geplemegine ýardam etdi.

– Ýaňky gepi şu obada senden başga-da aýdýan barmy?

– Menden gaýry kim beýle zadyň pikirini etsin? Adamlar Gyzdurdy daýzamyň durmuşy hakda oýlanmakdan başga aladasy ýokmy? – Aýdan gepiniň soňunyň nirä baryp degjeginden entek bihabar Ahmet ýegen öwünýän ýaly äheň bilen gepledi. – Oturan ýeke garry bilen ilin ne işi... Adamlar öz derdi özüne ýetik şumat. Gyzdurdy daýzamyň nä bu obada menden gaýry hossary bamy? Soň üçinem men boljak zady öňünden çaklaýan.

--Diýmek, sen Gyzdurdy enäniň in ýakyn hossary bolanyň üçinem şeýle çaklama gulluk edýär ekeniň-dä? Diýmek, sen meni Gyzdurdy eneden gabanýar ekeniň-dä? Seň näme sebäpden beýle pikire baş urýandygyň maňa düşnükli, Ahmet ýegen”.

Ahmet ýegeniň aýdan gepi Atamerdany durmuşda bolup biläýmegi mümkin bir wakany göz önüne getirmäge mejbur etdi: “Gyzdurdy ene aşhanada gap-gaç ýuwup durka, Ahmet ýegen peýda bolýar.

--Daýzaň bilen salamlaşmaga geläýdiňmi, Ahmet ýegen? diýip, garry ony güler yüz bilen garşylaýar.--Ynha, derrew çay demläýin.

--Çay demleme, daýza. Men geçip barýadym-da, hem-ä daýzam bilen salamlaşaýyn, hemem saňa bilmän ýören derwaýys bir habarym bardy-da, şony ahyr aýdaýyn diýip sowladym

--Derwaýys habar bar bolsa, ony soňa goýmak aýtmaly ekeniň-dä, Ahmet ýegen.
 --Aýtsam, daýza, sen şu ogluň hasap edip, öýünde hojaýynçylyk etdirip ýören Atamerdanyň öz ogluňdygyna çynyň bilen ynanýaňmy? Men-ä ynanamok. Ol sen öleňsoň, elin howla eýe bolmak isleýän kezzap bolmaly”. Gyzdurdy enäniň ýuwup duran şakäsesi gazanyň üstüne gaçyp, üç-dört bölege bölünýär. Garry bir gapdala gyşarýar. Ahmet ýegen ony saklamaga ýetişmeýär. Ene ýere ýazylýar. Ahmet ony süýräp düşegiň üstsne geçirýär-de, döşüne gulagyny tutýar. Aljyran ýigit haýdap daşaryk çykýar. Onuň: “Haý, adamlar, ýeteweriň Gyzdurdy daýzama bir zat boldy!” diýen howply sesi töwerege ýaýraýar.”

Şeýle göz önüne getirmeden soň Atamerdan özi özüne ýüzlendi: “Näme üçin adamlar hemme kişiden erbetlige garaşýarkalar? Ýa-da erbet däldeňem erbetlige garaşýanlaryň özleri erbetmikä?... Ýalňyşyny hakykat diýip kabul eden berbagt garra ýagşylyk isläp, onuň ölümüne sebäp bolmalymy? Ýok. Muňa hökman çykalga tapmaly. Erbet bilen erbet bolup gepleşmeli”

Atamerdan Ahmet ýegeniň ýüzüne garaman gepledi.

– Sen ejemiň iň ýakyny hasap edilýäni bolsaň, onda meniňem iň ýakyn garyndaşym bolýaň-da, Ahmet ýegen?

– Bolmalysy-ha şeýle ýaly.

– Onda şu gün agşam iňrik garalandan soň, men seň üstüne baraýyn welin, iki sany iň ýakyn garyndaş bolup, özara gürrüň edeli. Bolýamy?

Ahmet ýegen ol teklipden aýratyn bir many hem çykarjak bolman:

– Sen meň nirede ýaşaýanymy bilýän dälsiň-ä? – diýdi.

– Sorasaň, salgy beren bolar.

– Hiç kimden sorajagam bolma – diýip, Ahmet ýegen arkaýyn jogap gaýtardy. – Şu köçäň gutaran ýerindäki hütdük meňkidir. Çep tarapky. Şondan aňyrda köne jar bardyr.

– Atamerdan jan-uw!

– Jaýa tarap sereden Atamerdanyň nazary Gyzdurdy enäniň ýanynda duran aksakalda eglendi. Oňa Söýün aga diýýärdiler. Atamerdan ony tanaýardy. Çünki Atamerdan oba birinji gezek gelende-de ilki salamlaşan ýaşulysy şol bolupdy.

Ahmet ýegen howlynyň gapysyna, Atamerdanam jaýa tarap yöneldi.

Söýün aga Gyzdurdy enäniň ýanynda hasasyna söýenip durdy. Ol Atamerdany iň bir eziz adamyna sataşan ýaly, gözünü-ýüzünü ýylgyryşdan dolduryp garşylady.

Ol aksakal Atamerdanyň bu obada iň ýygy-ýygydan gabat gelýän ýaşulusydy. Hem-ä şonuň üçin, hemem salam berlende, hiç kimiňkä meňzemýän jogap gaýtarýandygy üçin goja köne tanşyna öwrülipdi.

– Söýün aga, essalawimaleýkim!

– Wa-a-leýkimessalam, inim Atamerdan! Hany, görşeli! – Hasasyny goltugyna gysan goja, iki elinem uzadyp, gaýym görüşýär. – Inim, hoş gelipsiň! Sapa gelipsiň!

– Saglyk gowumydyr, Söýün aga?

– Aý, inim, Atamerdan, men saňa nähili jogap gaýtarsamkam?! Men seň kakaňdanam kän uly bolmaly. Bu ýaşda öwnüp durar ýaly saglyg-a hiç kimde-de ýok bolsa gerek. Seň bilen görüşmäge-de ýolda iki gezek durup geldim. Ýogsam, aralyk üç yüz ädim. Emma ki, Hudaýa şükür... Seň geljegiňi bilýädim-de, ýüzüňi göreýin diýip gaýdyberdim.

Atamerdan kempire tarap eline salgaýar.

– Ejem bilen-ä deňleşjek bolmagyn, Söýün aga. Biý-ä, tüweleme, demirýol menziline-de pyýada gidip geläýýä. Özem orta ýolda dem-dynç hem alanok.

Söýün aga ilki ýylgyrýar, soňam agras görnüşe girýär.

– Saňa sataşansoň, ejeň bili kuwatlandy, inim Atamerdan. Muňa uly il begendi. Ejeňi tanaýan-u – tanamaýan öz ýiten perzendini tapan ýaly bolup begendi. Alla bendesiniň dişini ýylgyrtjak bolsa, tapar eken. Ýöne şol diş yşramaga halys maý bolmasa, Hudaýdanam tarhanlyga garaşmaly däl.

Ýaşulynyň gepiniň soňuna Atamerdan düşünmedi. Gyzdurdy ene düşündi. Söýün aganyň Atamerdandan ýekeje günlük kiçi, öňki oglunyň öwezine gelen Öwezgeldisi ýer yrananda kesegiň astynda galypdy. Megerem, Söýün aga her gezek Atamerdany göreňde, öz öwezine berlenini görýän ýaly bolýandyr. Onuň şeýle bolmagy ahmal. Ýöne Söýün aganyň Atamerdany edil öz ogly ýaly görýändigini welin ahmal däl, hakykat. Onuň şeýledigine Gyzdurdy ene-de halys ynanýar. Aslynda ile-güne zepersiz garrynyň ogly Atamerdanyň tapylmagyna, Söýün aga aýtmyşlaýyn, begenmedik adam ýokdur. Onuň şeýledigini ilň gepsözünden, Atamerdana höwes bilen seredişlerindenem biläýmeli. Ýöne iň ýakyn garyndaş bolan Ahmet ýegeniň käbir häsiýetlerini, daýzasy bolsa-da, Gyzdurdy ene-de halap duranok. Müňkürlük, gabanmaklyk ara düşýärmä-nämemi, garaz, Atamerdan şu howlynyň bosagasyndan atlan gününden bäri ol birneme tutuk görünýär.

– Ahmet ýegen nä “gidýänem” diýmän, gidiberdi-le? – diýip, Gyzdurdy ene ogluna ýüzlendi.

Jogap gaýtarmaly adama derek Söýün aga çalaja baş ýaýkap gepledi.

– Seň şo ýegeniňem, Gyzdurdy, düşnüksiz bir yşarat. Käte dagy pete-pet gabat gelse-de, öz bermeli salamyny sen diläp almaly. Ol salam-helik alyşmagam ýokuş görýän ýäly. Ýeri, bolýa-da...

Gyzdurdy ene hem-ä ýaşulynyň aýdanyny tassyklady, hemem öz ýegeniniň tarapyny çaljak boldy.

– Öz-ä şeýleräk welin, her bendäni Hudaýyň ýaradyşy bardyr-da, Söýün.

– Onyň dogry. Ýöne salamam Hudaýyň haky-da – Söýün aga gaýtmak bilen boldy. – Bor, inim Atamerdan, gelen bolsaň, gowy edipsiň. Şeýdip, elin sypynan wagty geljek bol. Gyzdurdy ikimiziňem indi näçe gün ömrümüz galandyr öýdýäň. Bişen gawun sapagyndan haçan täňse täňäýmelidir. Gelip dur. Şeýdip garry eneňi sylasaň, senem Alla ýalkasyn, il sylar. Görjegiň gowy bolsun!

– Bor, Söýün aga. Senem biz illere gezmäge bar.

– Biz indi o ýollardan galdyk, inim! – diýip, derwezä tarap ýönelen Söýün aga ýylgyryp gitdi.

Atamerdan ony gapa çenli ugratdy.

Ýaşuly giden badyna Ogulbossan goňşynyň “garasarlarynyň” biri uçup geldi.

– Gyzdurdy ene, suratçy gelýä, suratçy! Ol günki gelen agsak suratçy.

– “Agsak” diýme köşek. Eşidäýse, ýaman görer.

– Ol adam agsag-a?

– Agsagam bolsa, agsak diýme. Ynha, sen gap-garaja-da welin, saňa hiç kim “gara” diýenok, Yklym diýip adyňy tutýalar-a.

– Hany gelsin, eden işini görelä! – diýip, Atamerdanam suratça garaşdy.

Egninden gözilginç ullakan ala sumka asynan suratçy, bu gün oljasy oňupmy-nämemi, keýtikläp gapydan gireninden:

– Garry ene, essalawmaleýkim! – diýip, şeýlebir çasly gygyrdy welin, onuň bir howla beren salamy tutuş oba-da ýetjekdi.

Gyzdurdy ene aleýik aldy.

Atamerdan bilenem salamlaşandan soň suratçy derrewem ala sumkasyna ýapyşdy.

– Öz çagalaň suratyny tanarmyň, ene?

“Öz çagalaň” diýen gepe monça bolan Gyzdurdy ene gülümjiredi.

– Öz çagalarynyň şekilini tanamazam ene bolarmy, garagöz? Tanamajak gümänym barmy?!

– Özlerine meňzedip çykaran bolsaň-a, tanar welin – diýip, suratçynyň öwünjeňdiginden bihabar Atamerdan degişdi. Ol degişme-de suratçynyň özüni hasam öwmegine tutaryk boldy.

Ol Atamerdana närazy nazaryny aýlady...

– Men o tetelli suratçylardan dälidirin, gadyrdan. “Agsak suratçy” diýen ýörgünli at agsaklygym üçin berlenok, ezber suratçydygym üçin berildi. Tutuş Türkmenistanda, inçe sungatdan baş çykarýan adam bolsa, meni tanaýandy. Tanamaýanlaram dikdüşdilerdir. “Öwnemok” diýen suratçy gyralary ýalpyldawuk, ýöne arzanbaha reňk bilen haşamlanyp jäheklenen portrete seretdi. – Şu üçüň birihä, sen bolmaly, gadyrdan.

Ulaldylan suratda Ýazgülüň, Atamerdanyň hem Balkanyň şekili bardy.

– Garry ene, şu portretiň bir ýetmezi bar. Onam saňa aýdaýyn – diýip, agsak suratçy ertiriniň aladasyny şu günden başlady. – Men aýagymy süýräp gidemsoň, aýtman gitdi diýip, hüňürdäp oturma...

– Hä, erbediräk çykaýypmy? – diýip, aýlawsoz Gyzdurdy ene garaçyny bilen gyzyklandy.

– Suratçy tekepbirlik bilen baş ýaýkady.

– Meň elimden erbet iş çykmaz, ene. Men hakyky gaty halallap alýan ussatlardandyrin. Maňa harsal işden düşen hak ýokanok.

– Onda näme? – diýip, ýüzüne biynjalyklyk alamaty çäýylan garry gyssandy.

– Şu portretde seň keşbiň kemlik edýär. Men şo hakda aýdýan. Ogluň, agtygyň gelniň gapdalynda olary dünýä beren enäniň keşbi bolmasa, elbetde, ýeri oýular durar. Şeýle dälmi?

Suratçynyň aýdany kalbyna jüňk bolan ene ýylgyryp baş atdy.

– Ol aýdýanyň-a dogry, garagöz.

– Agsak garagözüň hemme aýdýanlaram dogrudyr. Maňa nädogry zat aýtmaklyk öwredilmändir, ene. Ol kemçiligi düzetmeli.

– Aý, ynha ejem ol öýüne gezmäge baranda ýa-da agtygy bilen gelni bärlik gelip jemlenemizde, täzededen surata düşäýeris.

“Ol öýüne baranda” diýen sözün begençli täsiri garrynyň başyny aýlap goýberdi.

Atamerdanyň tertii suratçyny kanagatlandyrmady.

– “Nagt algyl, nagt bergil, nesýe söwda kylmagyl”. Siziň hemmähiziň başyňyz jemlenýänçä, häzirlilikçe, ejesi bilen oglunyň bile oturan suratyny alaýyn. Bir hepdedenem ulaldyp getireýin. Razymysyňyz?

– Sen, arkadag, bizrazy bolmasagam, öz diýeniňi gögertmän goýmarsyň. Ýöne men iş köýnegimi beri çalşyryp geleýin – diýip, Atamerdan içerik girip gitdi.

Gyzdurdy ene portreti synlady.

– Edil janly ýaly-da...

Garrynyň soňky aýdany hem suratçy üçin ýene bir gezek öwünmäge ýapyşalga boldy.

– Ony çykarýan adam ussat bolsa, şeýle çykýa-da, ene. Öwünýä diýme, garry. Men hakykatçydyryn. Gowam bolsa, erbedem, bolsa, hakykaty aýdaýmalydyryn. Enemden şol häsiýet bilen dogupdyryn.

Atamerdan geýnyp gelensoň, eneli-ogly ýanaşyk oturdan suratçy, öz ussatlygyny görkezjek bolýan ýaly, her hili hereketler edip, surat aldy. Ol surat alyp durka-da geplemän durup bilmedi.

– Soň başyňyz jemlenende-de, jaň edäýiň. Şo günüň özünde gelerin...

Şonuň bilenem ala sumkasyndaky harytlary eýeli-eýesine gowşurmaga howlугan suratçy kän eglenmän, öz ýoly bilen boldy.

Ol gidenden soň, Atamerdan porteti synlady.

– Öwünjeňräk diýäýmeseň, elinden iş gelmän duran-a däl eken ýaňky.

– Käsip diýildigi näme bolýar?

– Eli hünärli adam-da.

– Suraty haýsy jaýdan asmaly bolar, eje?

– Asmaly ýerini saňa özüm görkezerin – diýip, portreti hem eline alan garry ýerinden turdy.

Çuý bilen çekiç alyp gelen Atamerdan garrynyň yzyna düşdi. Gyzdurdy ene başga ýerde saklanman, öz ýatýan otagyna bardy. Ol Atamerdana öz krowatynyň garşysyndaky diwary, diwarda-da belli nokady barmak basyp görkezdi.

– Edil şu ýerden as, oglum! Gyşaryp ýatyrkamam siz bilen gümürdeşer ýaly şu ýeri gowy bolar.

– Surat bilen nädip gümürdeşjek, eje?

Gyzdurdy ene uludan dem aldy.

– Wah, balam seň eneň asla jogap gaýtarmajak garamça bilenem sessiz gepleşmäge ökdäp gidendir.

– Ony nädip öwrendiň?

– Ony maňa Hudaý öwretti. Hudaý kalbyma guýdy.

– Geň zat!

– Geň дәl. Surat-a bir göze görnүp duran şekil. Bir iş etjek bolsam, aýatda ýok kakaň pahyr bilenem gürleşýän.

– Dur, eje! – diýensoň, portreti görkezilen ýerinden asan Atamerdan elinden tutup ejesini krowatyň gyrasynda oturdy, özi hem onuň gapdalynda dyz epdi – Boldumy? Göwnüňe jaýmy?

– Boldy, boldy. – Ýeriňden turup portrete golaýlan ene şekildäkileri barmagy bilen görkezýär. – Sen, Balkan jan, Ýazgül jan.

– Ýene bir hepdeden ikimiziň suratymyzam ýaňky öwünjeň ýoldaş getirer. Indiki gelemde özüm asyp bererin ony.

– Bor, balam, sen gelinçäň garaşaryn.

– Hany gürrüňi dowam et. Onsoň kakama näme diýýäň sen?

– Gyzdurdy ene ýene krowatyň gyrasyna geçip otyrды.

– Maslahat soraýan.

– Olam jogap gaýtarýarmy?

– Olam jogap gaýtarýa. Şoň “hä” diýen maslahatyny alsam, işim oňuna bolýa ötägidýä.

– Atamerdan özüni garrynyň ornunda goýup görýär. Iki sany uly otagly, bir giň eýwanly jaý. Täk özi ýaşaýan kempir. Içeri gum-gukluk. Has beterem agşamaralar – içgysgynç mahal. Ol pursat goňşy-golamam öz agşamlyk aladasy bilen gümrä. Hiç kim hiç kimiň gapysyndan barmaýan, dünýäniň tukat bolýan mahaly. Şol pursat ýalňyz adamyň wagty nähili geçýärkä? Elbetde, şol tukatlykdan çykalga gözleýän biçäre aýal hyýalynda aýatda ýok adamlar bilenem gepleşmeli bolýandyр-da.

– Haýran galaýmaly!

– Oňa haýran galma. Men seň bilenem näçe ýyllap hyýalymda gepleşip gezdim. Ynanaý, Atamerda jan, seň sesiňem eşidýädim men. Ýöne gulagyma gelýän çagajyk sesiňdi. Ýap-ýaňylaram ýorgana giremde, sen maňa: “Eje, ýatjakmy?” diýýäň. “Hawa, Atamerdan jan, ýatar wagtam boldy” diýýäň. Ertir gözümi açamda sen maňa: “Eje, sag-aman turduňmy?” diýýäň. Hyýalymda seň bilen bileje oturup çay içýäs.

– Ýanyňda bolmasamam...

– Wah, balam, sen diri ýitikdiň ahyryn. Ozal-ahyr sataşjagyma umydym bardy-da. Uruşdan ýaman hat alanlaram henizem garaşýarlar-a. Ene kalby duýgur-da..

Atamerdan garrynyň goşaryndan tutup ýüzüne garady. “Ene kalby duýgurdyr welin... Ynam, ynammak nähili gowy zat! Ynamsyz ýaşayşyň boş howadygyna men seň mysalynda göz ýetirdim... Ýöne, Ahmet ýegen ýaly haýwanyň dili seniň ynamyňy puja çykaryp, ýüregiňi ýarmasa ýagşydyr. Seniň bagtly hasap edýän döwrüň iň betbagt döwre öwrüläýse, men näme etmeli bolaryn? Ondan soň men nädip ýaşaryn?”

– Eje sen çagalaň şekiline seret-de otur, men-ä öz iş-aladam bilen bolmaly. Eli çekiçli Atamerdan gapa tarap yöneldi...

Ähli dertden-beladan, agyr aladalardan rüstem gelýän zat, dogrudanam, ynam eken. Bitmeýän iş ynam bilen ýapyşylanda bitýän eken. Gyzdurdy enäniň ýediýat adamy öz bagryndan önen perzendi diýip ynammagy onuň dar dünýäsiniň serhetini açyp goýberdi, hasratly geçýän, özi-de gaty haýal geçýän agyr günlerini şatlykly hem çalt geçýän sagatlara öwürdi. Kempiriň mydama ýanyoldaşy bolan ýüregagyrysý hem indi bir ýyl bäri ýadyna düşmeýän ýaly. Ozal tä daň atýança oýaly-ukuly ýatýan garry indi uzynly gün ýortan argyn çaga ýaly rahat ýatyp, ukynyňam nämedigini bildi. Indi ol Atamerdany göz önüne getirmese, ýaz paslyndan bölünip ýasalan ýaly mylaýym gelni Ýazgüli göz önüne getirmese, tokarja bolsa-da, garrynyň dyzyna münüp, ýakymly ses bilen “ene” sözünü gaýtalaýan mölegöz Balkan bilen hyýalynda gepleşmese, günü hem geçmeýär. Ozal öz içki dünýäsinden çykyp bilmän, maň bolan kempir indi geplemsege öwrüldi. Ony Gyzdurdy enäniň özi-de aňman duranok. Aňsa-da, özüne, diline erk edip bilenok, erk etjegem bolanok. Onuň täze tapynan gylygyny goňşy-golamam, il-günem geňlänok. Gaýtam guwanýar. Durmuşdan dymmak, tukatlanmak paýyny artykmajy bilen alan garry ömrüniň ahyryndabir başgaça ýaşasyn-da. Beýle başgaça ýaşayşy oňa Hudaý berdi. Eý, Alla! Sen nähili gudrat! Eý, Taňrym, sen nähili tarhan! Seniň şeýledigiňe hemmeler düşüňär. Seniň şeýledigiňe Gyzdurdy enemiz hemmelerdenem gowy düşüňär.

Ýaşan ömrüniň köp bölegini hasrat bilen geçiren Gyzdurdy ene durmuşyň ajysynyň süýjüsinden kân bolýandygyny öz gerden terezisinde çekensoň, oňat bilýär. Ol adamyň soňunyňam aýrallyk bilen gutarýandygyna-da akyl ýetirýär. Ölüm diýilýän zat ähli janly-jandara deň-dermen ýetýän, ýaşayşyň iň bir adyl zady. Ölüm baý üçinem, gadaý üçinem, dana üçinem, akmak üçinem dep-deň. Gyzdurdy ene-de oňa kaýyl. Ölmek bagt däl. Ýöne Gyzdurdy ene Atamerdana sataşman dünýäden ötende nähili boljak ekendiginiň, Atamerdany tapandan soň dünýäden ötende nähili boljakdygynyň hyýaly görnüşini kellesinde aýlap, özüniň bagtly ölüm bilen dünýäni terk etjekdigine ynandy. Il gowy zat. Ýakyn hossaryň bolmasa-da, il saňa hossarlyk eder. Ol düşnüki. Ýöne deňli-derejeli, abraýly ölmegem bagt ahyryn. Abraý, hormat diňe dirä däl,, ölä-de zerur. Krowatynyň gyrasynda oturan Gyzdurdy ene şol zatlar barada pikir aýlady.

Türkmençilikde aýal gölegçilere goşulyp öwlüýä gitmeýändigini sebäpli Gyzdurdy ene mazar başynda durup, adam jaýlanyşyny ömründe ýeke gezegem görmändi. Ýöne öwlüýäde

berjaý edilýän döp-dessurlaryň ählisini welin jikme-jik bilýärdi. Ynha, Gyzdurdy pahyryň ak kepene çolanan çepiksi göwresini mazaryň kiçi öýünde goýarlar, üstüne kerpiç örerler.

Jesediň üstüne gum syrygyp durmaz ýaly kerpiçleriň arasyndaky yşlary hem gataňsy palçyk bilen suwarlar. Mazaryň uly öýündäki iki ýa-da üç adam o dünýäden bu dünýä

dolanýarnýaly bolup gabyrdan daş çykar. Gyzdurdy enäniň ýatlamak islän wakasynyň esasy bölegi şondan soň başlanar. Mäti mollamy ýa-da Sapar sopumy – haýsysy öwlüýä gitse:

- Merhumyň iň ýakyn hossaryndan kim bar? – diýip gygyrar.
- Ogly Atamerdan Orazly bar – diýen jogap ýaňlanar.
- Rugsatmydyr, Atamerdan Orazly?
- Rugsat! – diýip, Atamerdan jogap gaýtarar.
- Eneň jaýyna bir gysym gum at!

Atamerdan aýdylany eder.

Merhum jaýlanyp aýat okalandan soň, ýene sowal-jogap başlanar.

- Merhum bolgan Taňry bendesi Gyzdurdy Orazlydan algyly adam barmydyr?
- Ýok.
- Ýok.
- Ýok.
- Gyzdurdy pahyrdan algyly adam ogly Atamerdan Orazlynyň ýanyna baryp

hasaplaşsyn.

- Merhum bolgan Taňry bendesi Gyzdurdy Orazla bergili adam barmydyr?
- Ýok.
- Ýok.
- Ýok.
- Gyzdurdy pahyra bergili adam ogly Atamerdan Orazlynyň ýanyna baryp

hasaplaşsyn.

Agyr märeke öwlüýäden oba ugranda-da, gölegçileriň önüni Atamerdan çekip gaýdar.

Adam ömrüniň iň soňky pursadynda bolmaly wakany önünden göz önüne getiren Gyzdurdy ene ýüzüni ýokary galdyrdy. Ýeri, Atamerdanyna sataşmadyk bolsa, Gyzdurdy ene bu dünýäni terk edende jaýlamak üçin kimden rugsat sorardylar? Elbetde, ykbaly bagtyny açmadygam bolsa, enäniň soňky rugsadyny berenem, hossar ornunda mazara bir penje gum atjagam tapylardy. Ýöne öz balaň, öz balaň bolýar-da. Gyzdurdy ene üçin esasy şol. Bagtlylyk hasaplasa-da, ölümli pikirden daşlaşmak islän Gyzdurdy ene daş çykmaga hyýallananda, birki howly günbatarda ýaşaýan Jumaguly mugallym içinde peýda boldy.

– Jumaguly salam bereni bilen çäklenäýjekdi welin, garrynyň özi oňa tarap elini uzatdy.

– Görüşäýeli, Jumaguly jan!

Sag eliniň tirseginden barmagyna çenli süňk ýaly gaty barmaklara sypatdyryp görşen mugallym enäniň mährem hereketlerini halady. Oňa ýüregi gobsundy.

- Seni görsem, ejemi gören ýaly bolaýýan-da, Gyzdurdy gelneje...
- Sebäbi ejeň pahyr bilen gowy görüşýädik-dä.
- Belkem, soň üçindir... Çay goýaýynmy?
- Çay goýma, Gyzdurdy gelneje. Meň şähre telefon etmek aladam bardy-da, soň

üçin geldim. Ýaňy daşarda Atamerdan bilen salamlaşamda özüne-de aýtdym welin, şu telefony çekdirib-ä uly iş etdiňiz. Biz üçinem kem bolmady. Zerurlyk bolanda, kantura ylgap durmaly däl. Atamerdan uly iş bitirdi.

- Jumagulyňň ýakymly sözlerinden hoşal bolan garry, elbetde, ýylgyryp gepledi.
- Ömrüň uzak bolsun, Jumaguly jan! O jaýa gir-de, nirä jaň etmeli bolsaň, ediber!

Tilpun işläp durandyr.

“Atamerdan uly iş bitirdi!” Jumaguly mugallymyň bu sözleri Gyzdurdy ene üçin bir sandyk puldanam gymmatly. Gyzdurdy enäniň nähili edenli-diýenli ogly bar! Ynha, Jumaguly nijeme ýyl bári mugallymçylyk edýärem welin, öýüne telefon çekdirip bilenok. Ýogsam, ilň bisowat alasamsygyna çenli adam etjek bolup, kyrk ýaşamadyk neressäniň saçy çalardy. Bu ýylda-täze ýylda çekiljegem belli däl. Asyl telefon tutuş şu köçäniň ugrunda diňe Gyzdurdy enede bar. Sapargeldi Çakanyň on alty çaga dogrup, Gahrymanlyga ýeten aýaly dogmalarynyň baş-alty sanysyny yzyna tirkäp, medalynam keteni köýnegiň döşünden dakynyp, telefon goýýan edara barsa, “Ýagdaý ýok. mümkinçilik dörän mahaly çekeris” diýip jogap beripdirler. Gyzdurdy enäniň öýünde bolsa gara telefon jarlap dur. Garrylyga ýeten adam tekepbiriligem halaman dyrmaýar. Kempir onçakly şöhratparaz bolmasa-da, öýüne telefon çekilmegine az-kem buýsanmanam duranok. Il-gün telefonlyk işini bitirensoň oňa “Taňry ýalkasyn” aýdyp gidýär. Şol nämä degmeýär! “Şu gün amanadyňy tabşyrsaňam, “Armanly geçdim” diýseň, küpür gepledigiň bolar, Gyzdurdy gymnak. Edenne şükür! Tilpunam tilpun welin, abraýy nämä degmeýä! Onuň meň abraýym üçin däl-de, Atamerdan janyň hormaty üçin goýlanynam uly il bilýär.” Garry enä-de geregi şol. Gyzdurdynyň ogly abraýly bolsa, özi abraýly, ogly biabraý bolsa, özi biabraý. Öýe telefon çekilmegi kim üçin üýtgeşik dereje bolmasa-da, Gyzdurdy ene üçin derejelikdenem beter bagt boldy. Nebitdagdan gelyän “Ene-e, men seň Balkanjygyň” diýen çaganyň janyna teneräk şirin sesini eşitmek hem üçin ýöne boş ses bolsa-da, Gyzdurdy ene üçin tükeniksiz bagt hem çäksiz lezzet.

Telefon gepleşiginden soň Jumaguly mugallymyň agzyndan çykan minnetdarlyk yüküni göterip ugran Gyzdurdy ene ogluna tarap yöneldi. Ol gapydan çykanda, Atamerdanyň ýanynda üç-dört sany adamyň durandygyny gördi. “Indi howlymyň gelim-gidimem köpeldi. Hudaýa şükür!” Gyzdurdy enäniň göwnüne bolmasa, ýanyndaky adamlar bilen Atamerdanyň jyny jyňkyryşmaýan ýalydy. Golaý baran kempir egni kino surat alýan kameraly, ösgün saç ýaly gaşlary gözlerini ýapyp duran ýigidi tanady. Ol garry bilen Atamerdany telewizorda görkezmek üçin öňki gezek gelen oglanlaryň arasynda-da bardy.

Gyzdurdy ene ýanlaryna baranda, salam-helikden soň, oglanlaryň biri:

– Bagt guşy depäňe gonupdyr, Gyzdurdy ene. Gözüň aýdyň! – diýip, dilewarlyk etdi. – Üç-dört aý mundan ozalam gutlapdyk welin, ýene bir gezek gutlaly diýip geldik. Atamerdan bolsa... Ýöne bagtyňy ilden gizlejek bolmagyň näme hajaty bar? Şeýle dälmi, garry?

– Gyzdurdy ene entek nämäniň-nämedigine açyk düşünmese-de, aýdylan gepiň ýatymyna görä jogap gaýtardy.

– Gowulygy basyrmalam däl, mazamlamam däl...

Jogabyň ikinji bölegini taşlap, birinjisini tutaryk edinen ýigit Atamerdana ýüzlendi.

– Gördüňmi, Atamerdan? Köp ýaşan, köp gören adamyň gepine hä diýmeli.

Gowulygy basyrmaly däl eken. Düşündiňmi?

– Düşündim welin, ejem “ýaşyrmaly däl” sözünüň yzyndan “mazamlamaly däl” sözünem aýtdy ahyryn. Gowulyk mazamlanyberse, gülkä öwrülýär. Sizem şoňa düşüniň.

– Geň galmaly! Biregne ýigrimi ýyl telewideniýede işleýän welin, henize çenli şöhratdan gaçýan adama gabat gelmändim. Şöhrat beýiklik ahyryn.

– Biz beýk däl. Beýik bolmagam islämzok. Ýöne, biliň, şöhratdan gaçýany şöhrat beýgeldýär, kowalap tutjak bolýany, şöhrat masgara edýär.

– Telewizoryň ekranynda baş sekund görünmek üçin bize para hödürlýänlerem bar. Telewizorda görünmek bagt ahyryn!

– Biz ol bagtyýarlardan däl.

– Siziň bagtyýar kemiňiz ýok. Ony eýýäm uly il bilýär.

– Hakyky ý üçin akyllly mugallym ýaly bir bolmaly. Mugallym öz okuwçysynyň bilýän zadyny gaýtalap durmaly däl-de, onuň heniz eşitmedik, bilmeýän zadyny aýtmaly. Öňki gezek geleňizde, men hemme aýtjak zatlarymy aýtdym. Bir zady zol-zol gaýtalap durmakdan size-de abraý gelmez, bize-de.

Gelenleriň ýolbaşçysy bolsa gerek, ýaşulurak biri gaşlaga garap gepledi.

– Abraýly janymyzy kemsitdirmäňem, arzanam satmalyň. Gitdik!

– Soňky sözler telewideniýeden gelenleriň ugruny howlynyň derwezesine tarap öwürdi.

Olar gidensoňlar, Gyzdurdy ene:

--Gapyňdan geleni kabul etmeseňem, göwnüňe degmän ugratmalydyr, balam – diýip, ogluna öwüt berdi.

– Bu ýerde göwnedegişmeklik ýok,eje. Bu ýerde iki pikir biri-biri bilen bap gelenok.

– Ýeri, bolýa-da!—diýäýp, oglunuň göwnüni ýykmaq islemedik Gyzdurdy ene derrew ylalaşdy. – Indi maňa gulak as. Şu gün agşam Artyk agalar aýdylan janly berýäler. Düýnem, “Gelse, hökman barsyn” diýip, senem çagyryp gitdiler.

Atamerdan Artyk aganam, onuň nirede ýaşaýanyam bilmeýärdi.

– Şoňa meň hökman gitmelimi, eje?

– Hökman diýn zat ýok, oglum. Ol bir sylanyşykdyr, alşykly çemçedir. Dyz epersiň-de, duz dadyp gaýdyberersiň. “Pylanam geldi” diýerler. Minnetdar bolarlar...

Agşamara janly aýdylan ýerden çykyp gaýdan Atamerdan öýe-de sowulman, Ahmet ýegeniň üstüne gitdi. Ol ýolboýy garaşmadyk ýerden öz düşen günü hakda pikir aýlady. Ahmet ýegeniň tapan şyltagy barada oýlandy. Oýlandygyça-da, Ahmet ýegeniň günä ýüki agramly bolup duýuldy. Ondan nämäni gaty görmeli? Nämä üçin onuň üstüne gitmeli? Bolup bilýän hakykaty aňýandygy, çakýandygy üçinmi? Onuň çak edýän imansyzlary durmuşda kän ahyryn. Hakykatçy adama, gaýtam, hormat goýmaly dälmi? Ol dogry. Emma Ahmet ýegen hakykat hakda pikir edýändigini üçin günäkär. Ahmet ýegeniň hakykatçy bolany üçin günäkärden ganhora öwrülmege gaty daş däl. Ol häzir ýigrenilýän adama öwrüldi. Çünki Ahmet ýegen öz daýzasynyň halyna biýnjalyk bolman, başga bir zadyň çözgüdini edýän ýaly. Ol Atamerdanyň ýatsa-tursa kellesine gelmejek pikirine gulluk edýär. Onuň esasy günäsi şonda. Onuň çaklamasyny günä öwürýän şol. Atamerdan Ahmet ýegeniň hakykat diýlip çaklaýan pikiriniň ile ýaýylmagy bilen özüne ýöňkeljek gara barada hem alada edýär welin, Gyzzurdy enä hyýanat etmek niýeti bolmany üçin beýle ýüki götermäge özünde güýç tapjakdygyna ynanýar. Emma ony has biýnjalyk edýän zat Ahmet ýegeniň şyltagynyň ile ýaýylmagy netijesinde Gyzzurdy enäniň düşjek günü. Atamerdan şondan gorkýar. Ol gorky indi ýylýarym wagta çekip ýören ene bagtynyň netijesiniň aýyrganja sapaýmagy bilen baglanyşykly.

Ahyry şeýle gutarjak bolsa nämä üçin ilkinji duşuşykda Atamerdan hakykaty aýtmady? Ahyry şeýle gutarjak bolsa nämä üçin Atamerdan zeleliň önünden gaçmady? Nämä üçin wertolýot çölüstana gonan pursady etjek bolýan ýagşylygynyň ýamanlyk bilen utgaşmagy barada oýlanmady? Mert bolup seljersen, seniň eden etmişini Ahmet ýegeniň amala aşyrmagy ahmal etmişinden ýeňil däl, Atamerdan.

Atamerdanyň pynhan syry pynhanlygyny, ýitirse, Gyzzurdy ene-de tapan bagtyny ýitirmeli ahyryn. Onuň bagtyny ýitirmegi bolsa hökmany suratda ölüm bilen baglanyşmaly. Indi diňe ýalňyzz bir ýyl – şol syryň pynhanlygyny saklamaga synanyşmak ýoly bar. Betbagty bagt taýagy bilen urup öldürmegiň garamaty gaýtam gylç bilen çapyp öldürmegiň garamatyndan agyr bolaýmasa. Şol barada oýlanýan Atamerdany Ahmet ýegeniň öýüne tarap alyp barýan ädimleri ýygjamlandy.

Atamerdan Ahmet ýegeniň jaýyna golaýlanda “Aý, köçäniň gutaran ýerindäki hütdükdir” diýen gepini ýatlamaly boldy. Jaýyň, dogrudanam, hütdük kemi ýokdy. Atamerdan kyrk ýaşlaryndaky Ahmet ýegeniň bir topar çaganyň atasydygyny bilse-de, ony beýle derejedäki jaýda ýaşayandyr öýdüp çaklamaýardy. Ol howluly bolup, howluly, howlusyz bolubam howlusyz däl eken. Haýat ýerine çem gelen zatdan – demir böleklerini, döwür şiferleri, taşlanan traktoryň zyňyndy şaýlaryny dikip taşa edilendi. Howla nazary düşenden ýagdaýy aňlan Atamerdanyň Ahmet ýegene nebsi agyrdy, haýpy geldi. Ýöne şeýle göz-gulban howlunyň eýesiniň günäsi sebäpli gopaýmagy ahmal waka welin nebsiagyryjylygyň, haýpygelijiligiň kömegi bilen ýuwulmagy günä bolmaly däl. Şonuň üçinem Atamerdan öz tutan maksadyndan bir dabanam yza tesmesiz etdi.

Haýsy deşiginden sümülseňem, gapy hasap edäýmeli howlunyň bir böwründen ätläp, kepbaş meňzeş tagaşyksyz jaýyň önünde saklanan Atamerdan, kimdir biriniň peýda bolandygyny içerdäkilere aňdyrmak üçin ýasama ardynjyrady.

Edil şol ardynjarama garaşyp duran ýaly, Ahmet ýegen gaty tiz daş çykdy.

- He, Atamerdan daýy! Bi senmiň? Geljek diýpdiň welin, geläýdiňmi?

Ahmet ýegeniň sesi mylaýym çykanam bolsa, Atamerdan welin aňyrdan tutup gelen hörpüni peseltmedi, sesi kesgitli ýaňlandy.

- Atamerdan, gelerin diýse, geläýýändir.

Gulaga ýakymсыz, äheňiň ysyny aňan Ahmet ýegen jaýyň gapysyna tarap elini salgady.

- Gelen bolsaň gaty gowy-da. Öýe gireli, daýy!

Mylaýym çakylygam Atamerdany gowşatmady.

- Atamerdan Ahmet bilen ikiçäk gürleşäýsem diýýä. Şeýle teklibi nähili görýäň sen?

- Oňat görýän welin... Içerik giräýeli!

- Içerik girmäli.

- O näme üçin?

- Ikimiziňki içeri gürrüňi däl, jaryň gyrasynda edilmeli gürrüň.

Soňky sözler Ahmet ýegeni düýrükdirdi.

- Bor, bor, Atamerdan daýy. Ýöne men egnime bir zat ataýyn.

- Egniňe zat atmagyň geregi ýok. Men seni uzak saklaman... pikirimiz çapraz gelmese.

Hany, düş yzma.

- Bolýa, bolýa.

- Atamerdan howludan daş çykdy-da, köçäniň gutarýan ýerinde keserip ýatan gamyşly jara tarap ýöneldi. Ahmet ýegenem onuň yzy bilen ýöremeli boldy.

Gyrasyňa zir-zibil dökülen, çöp-çalam basan köne jar agşamyň ümüş-tamyşlygynda içi wagşy haýwanly hatarly jeňňel ýaly bolup görünmek bilen Ahmedin kalbyna ünji saldy. Emma ol kellesindäki “Sen meni nirä alyp barýaň?” diýen sowaly welin diline getirip bilmedi.

Jaryň edil gyrasyňa baryp aýak çeken Atamerdan yza döndi. Ýüzi aýdyň görünmese-de, Ahmet ýegen, onuň gaharlydygyny saýgardy. Şonuň üçin ol ägäräk bolmak niýeti bilen Atamerdana üç-dört ädim ýetmän, aýak çekdi. Atamerdan onuň eden hereketiniň manysyna düşündi.

--Bolgusyz gep tapmaga gorkman, golaýyma gelmäge çekinýäňmi? Süýş bäräk.

--Meň gulagym ýiti.

--“Dag Muhammede gelmese, Muhammediň özi daga baraýar”. Sen süýşmeseň, men süýşäýerin.

- Näme diýjek bolýaň, Atamerdan daýy?

- Men saňa daýy dälidirin Ahmet. Ýöne Atamerdandyryn –

Golaýa gelen Atamerdanyň sesi gahardan ýaňa haýbatlan bolsa, Ahmedin sesi gorkudan ýaňa inçeldi.

- O nähili daýy dälmişiň? Gyzdurdy daýzamyň ogly meňňem jan ýaly daýym bolmazmy? Seň kakaň bilen meň ejem süýtdeş dogan ahyryn. Onsoň men nädip saňa ýegen bolmaýyn?

Ahmet jogaba derek sowal eşitmeli boldy.

- Şu günki maňa aýdan gepiňi başga adamyň ýanynda agzyňdan sypdyrдыňmy sen? – Atamerdanyň gyzgyn demi Ahmet ýegeniň ýüzüne çabran ýaly boldy. – Ýöne, göniňden gel. Men egri gepi halaýan dälidirin. Şuny saňa öňünden aýdyp goýaýyn.

Ahmet ýegeniň sesi öňküsindenem inçeldi.

- Adam oglunyň ýanynda dil ýaramok. Duz ursun, Atamerdan daýy, duz ursun!

Mahmyt işandan ant iç diýseňem, içeyin. Heý, beýle, gepem başga adamyň ýanynda aýdyp bolarmy!

- Mahmyt işan ýatan ýerinde rahat ýatsyn. Ýöne seň gepiň erkegiň gepimi?

Gaýdyp agzyňy açyp bilmeziň ýaly, häzir men seni şu pohly jara-da süssürüp gidip bilýän. Seň diliň sebäpli öň-soň bir adam ölmeli bolsa, ejem ölenden sen ölseň maňa ýeňil düşer.

Kesgitli aýdylan söz iş ýüzünde amala aşyrylyp barylýan ýaly, Ahmet ýegen gyssanyp gepledi.

- Ynanýan, Atamerdan daýy, ynanýan.
- Onda sen ýene bir zada ynan. Seň şu günki aýdan gepiň gulagyna ýetäýse, ejemiň ýüregi ýarylar...
- Indi oňa-da düşüňän.
- Düşünseň, eger seň töhmetiň sebäpli ejeme bir zat bolaýsa, men seni ýagty jahanda ýaşatman, Ahmet. Şonam sen bilip goy.
- Bilýän.
- Bilsen, gep gutardy. Özüň oýlan.

Köçä tarap gönügen Atamerdanyň ädim urşunda-da gahara dolan adamyň hereketi duýuldy. Onuň yzyndan garap galan Ahmet ýegen gapdalynda duran adama öz pikirini aýdýan ýaly bolup pyşyrdady.

- Gepine “hä” diýäýmeseň, şüý-ä, dogrudanam, aýagyňdan tutup, jara zyňyp goýberjeg- aýt.

***

Atamerdan Ahmet ýegen bilen, duşuşyp, öýe gelende, Gyzdurdy ene köne şkafynyň önünde bir topar düwünçeğiň arasynda oturan eken.

- Geldiňmi, balam?
- Geldim, eje.
- Şeýdip, ilň toýuna-ýasyna-da görün-de, obaň bilen öwrenişiber. Nätjek, ykbalyňa ýazylandyr-da. Ýogsam sen bu oba bilen täzedden tanyşmaly bala-ha däl-diň welin. Göbek ganyň daman ýer-ä şü bolmalydyr.

“Aý, Gyzdurdy ene, Aamerdanyň göbek ganynyň nirede damandygyny indi bir Alla bilýän bolaýmasa..” Diýse-de, Atamerdanyň garrynyň aýdýanlaryna ynanasy gelip, Gyzdurdy enäniň ogly bilen baglanyşykly ýatlamalarynyň özi bilen baglaşmagyny hem kem görenok. Ol kyrk ýylky arakesmeden soň diýýän, başda ýalan ýaly bolup eşidilen “eje” sözi bilenem indi öwrenişiberdi. Gyzdurdy ene-de indi oňa haýsydyr bir nätanyş garry däl-de, ene ornuna geçip barýan mährem aýala öwrüldi. Ol öz mekany Nebitdaga barsa-da, yzyna, eje diýilýän dünýäde iň eziz, iň ýakymly söz iň eýesiniň ýanyna gaýdasy gelip dur.

- Eje, ömür boýy ýygnan baýlygyňy hasaplaýaňmy? – diýip, Atamerdan ýylgyrýar.
- Düwünçeği, puly ejeň baýlyk hasap etmeýä, oglum. Seň ejeňde diňe üç sany baýlyk bardyr. Biri sen, biri Balkan jan, biri-de Ýazgül jan gelnim. Başga baýlygy men baýlyk hasap etmeýän.

- Aý, näbileýin... sandygyňy açyp otursaň...

- Balkan jan üçin düýe ýüňünden ellik örüpdim-de, şony tapaýyn diýip yşgaby açdym. Kempir etegindäki ellikleri atamerdana uzatdy. – Öz elim bilen ördüm.

Bi işleri gözem alanok welin, göwün etdim-de...

Ýekebarmak ellikler ýeterlik tow iýdirilmedik sapakdan örülendi, ýüňüniň reňkem birsydyrgyn däl-di. Emma olary synlan Atamerdan özüne tarap üns hem mähir bilen seredip duran goşa garaja gözüň tamasany ödedi.

- Agtygyň-a bulary görse, guş bolup uçar, eje. Gelnäň şular ýaly sap düýeýüňden örülen ellek alaýyn diýip ýördi. Biý-ä tüýs ýerine düşen sowgat boldy.

Gyzdurdy ene aýdylan sözlere hoş bolup, dylým-dylým etdi.

- “Eneň öz eli bilen öreni” diýgin. Bazardan alandyr öýdäýmesin. Özem indi bi beýle sowgadyň iň soňkusy bolaýmasa...

- Näme üçin beý diýýäň, eje? Öňde segsen bar. Segsenden aňyrda togsanam bar...

- Togsandan aňyrda ýüzem bardyr welin, indi göz çöňneripdir, Atamerdan jan.

Inçe işden galynaýdy öýdýän...

- Indiki gezek gelemde, men seni doktora äkidip, äýnek alyp, bererin welin, kösenmän inçe iş eder oturarsyň.

Gyzdurdy ene, näme üçindir, äýnekli gürrüňe ünsem bermän, elliklere tarap elini salgady.

- Ýadyňdan çykarýmagyn!

- Ýatdan çykmaz ýaly edäýerin.

Düýeýüň ellikler Atamerdanyň diplomatyna girdi.

Ynjalan ene ýylgyrды.

... Ýorgana giren Atamerdanyň Ahmet ýegeniň gepi bilen huşuny eýelän gündizki aladasy düýşe aýlandy. Düýşde Gyzdurdy enäniň ýaşaýan obasynyň adamlary elleri çarşaklymy-da, orakly Atamardany kowalap ýörler. Gaçyp-tezip surnugan Atamerdan ahyr ele düşýär. Sud başlanýar. Hemme kişi garalowjy.

Ses, söz eşidilmese-de, “gepleýän” adamlaryň elleriniň herekedinden, ýigrenç bilen seredişlerinden, tolgunyşlaryndan hemme kişiniň Atamerdany günäkär edýändigini bildirýär. Gyzdurdy ene bir gyrada ýüzüni aşak salyp dur. Suda başlyklyk edýänem Söýün aga.

Söýün aga iň soňundan söz alýar:

- Sen Gyzdurdy enäniň çep ýaňagynda peşehorda yzynynyň ýokdugyny bileniňden soňam şeýle gabahat işe baş goşupsyň...

- Men bagty ýatan ýalňyz kempire ýagşylyk etmek isledim...

- Biz sen ýaly adamlaryň bagtipesi nähili ýardam edýändigilerine belet. Saňa nälet bolsun, nälet!

“Nälet bolsun!” diýen sözi agaçlar, daglar-daşlar ýaň salyp gaýtalaýar.

Märekäni iki tarapa bölüp, polisiýanyň maşyny peýda bolýar. Maşynyň rulunda oturan hem Ahmet ýegen...

Der basan Atamerdan oýanýar.

Ertesi irdenem görülen düýşüniň täsirinden çykyp bilmedik Aramerdan, çay mahaly hem garrynyň ýüzüne arkaýyn seredip bilmän oturdy. Ol düýnki işini dowam etmek üçin daş çykdy.

Aramerdan ýaňy işe başlan badyna, howlynyň gapysy jygyldady-da, garaşylmadyk ýerden Ahmet ýegen görüldi. Ol Ahmedini beýle ir peýda bolmagynyň sebäbini gözledi. Düýnki gürrüniň yzyny yzarlap geldimikä? Öten agşamky düýş hakykatda dowam etjekmikä?

— Atamerdan, daýy, salowmaleýkim!

— Salam.

Ahmet ýegeniň sesinden, çalarak ýylgyryp seredişinden many alsaň-a, hiç hili ýakymsyz gürrüň ýa-da görülen düýşüň dowamy bilen baglanyşykly mesele bolmajak ýalydy. Bolmasa kemem däl. Belkem, Ahmet ýegen nädogry pikir edýändigine düşünendir.

— Irläpsiň-le, Atamerdan daýy?

— Ol sowaly men saňa berjekdim welin, öňürdäýdiň...

— Men senden ötünç soramaga geldim.

— Agşam sesimi gataldanym üçin gaýtam men senden ötünç soramaly ýaly welin...

— Ýok, beýle däl. Sen barmadyk bolsaň, men öz kalbymdaky ýalňyş pikirimi göterer ýörerdim. Baranyň gowy boldy. Sen meni oýlandyrdyň. Men sen hakda ýalňyş pikir edipdirin. Eger sen meniň çak eden adamym bolan bolsaň: “Ejeme bir zat bolaýsa, seni ýaşatman” diýmezdiň-de, gaýtam, Gyzdurdy daýzama çaltrak “bir zat” bolmagyny islärdiň. Şeýle dälmi?

— Adamçylyk nukdaýnazaryndan garasaň dogry netijä gelipsiň, Ahmet ýegen.

Öten agşamky bolan ýakymсыз gürründen soň Atamerdanyň agzyndan “ýegen” sözünü, onda-da ýaňsylanman, çyn bilen aýdylan sözi eşitmegi Ahmedî az begendirmedî.

— Dogrudanam, meň eden çakymyň manysy gulagyna ýetäýen bolsa, daýzam pahyr nä güne düşerdi!

— Ýalňyşyňa düşüniň ony boýun almagam mertligiň alamaty, Ahmet ýegen. Irden şol mert habar bilen geleniňe men begenýän. Daýy-ýegeniň arasynda tow galmasa gowy-da.

— Tow bolmaz, enşalla! – diýip, Ahmet ýegen begençli gepledi. – Men gitdim onda, Atamerdan daýy.

— Näme, ejem bilen salamlaşman gidiberjekmi sen?

Atamerdan Ahmedîň girip giden gapysyna seredip durdy. Ahmet içerde kän eglenmänem, daýzasy bilen tirkeşip daş çykdy.

Gyzdurdy ene howlynyň gapysyna tarap yönelen Ahmet ýegene Atamerdanyň beren sowalyny gaýtalady. Ahmedî derek sowaly eşidip duran Atamerdan jogap gaýtardy.

— Biz Ahmet ýegen bilen gadyrly salamlaşdygam, eje, gadyrly hoşlaşdygam.

— Daýy-ýegen şeýle bolmalam-da.

Ahmet ýegen ýylgyryp barşyna:

— Sag oturyň! – diýip gitdi.

Gyzdurdy ene ýegeni gidenden soň yzyna gitmän, oglunyň ýanyna bardy-da, garry tut agajyna elini diräp, Atamerdanyň edýän işini synlamaga durdy.

— Arma, oglum!

— Bar bol, eje. Senem arma!

— Aryp-armaz ýaly men näme iş edýämişim?

— Girip-çykyp ýörmegem iş ahyryn.

— Onuňam dogry. Adam garrasa, girip-çykmagam agyr iş ýaly bolýar eken. – Az-kem dymşlykdan soň ene goja tuda seretdi. – Atamerdan jan, şu şatut seň bilen gözlüje ýaşyt diýsemem ýalňyşman.

Edip duran işinden ünsüni bölen Atamerdan garra üns berdi. Ol çep eli bilen şatuduň köne agajyna ýapyşyp durdy. Goja tuduň töňňesiniň ullakan teňňe balygyň gerşine meňzeş bölek-bölek bolup duran garamtyl gabagy kempiriň eliniň gasyn-gasyn ýygrytlary bilen çalymdaş bolup görünmegine Atamerdan haýran galdy. Ol assyrynlyk bilen öz eliniňme ýeňse tarapyna seredensoň, ýene garrynyň elini synlady. Wagt nämeler etmeýär!

— Özem iki düýpdi. Kakaň pahyr nahallary oturtdy-da: “Gyzdurdy, iki şatudyň biri seňki, birem meňki” – diýdi. Ýer yranandan soň, iki tuduň biri derrew gurady. Şol guranam kakaňky bolmalydyr... Yhna, indi biýem gurap gutarjak – Gyzdurdy ene öz eliniň ýeňsesiniň hamyna meňzeş gabygy çalarak sypady. – Soňsuz zat ýok-da.

Enäniň şatuduň garrandygy hakyndaky gürrüňini özi bilenem baglap aýdandygyna düşünen Atamerdan:

— O tudy entek-entek guratmarys, eje! – diýdi. – Düýbünü ýumşadarys, wagtly-wagtynda suw bereris...

Atamerdan aýtjagyny tut bilen baglap aýdanam bolsa, Gyzdurdy ene “at oýnatjak” bolman göni gepledi.

— Ömrüňdir-dä, oglum. Baky ýaşayan barmy? Ýogsam, bujagaz güne ýetilensoň, baş-üç ýyl ýaşalaýsa-ha kem däl welin... agtyk gelin görerin diýib-ä hörpi aňyrdan tutup biljekgä. Ýöne agtygyň özüne guwanyp biraz ýaşasamam kem görmezdim.

— Gelniň bilen agtygyň-a şu gezek saňa garaşjakdyram. “Alyp gelgin” diýip tabşyrdylar. Ýöne men şu ýerden baran badyma iki hepdeläp çöle gitmeli. Öýde bile bolar ýaly, seni indiki gezek äkidäýeýin.

--Bolar, balam, bolar. – Ol ýene tuda seredip ýylgyrýar. – Öňümizdäki ýazda şu tuduň tudanasyndan bir banka ýygnap, Balkan jana iberjek. Atasynyň özüni-hä görmek nesip etmedi welin, onuň eken tudunyň miwesinden bir datsyn çaga.

Iki sany gepleşik epizod

1. Aşgabatdan günbatara tarap barýan otlynyň içi. Kүpede Gyzdurdy ene, Atamerdan hem orta ýaşly iki sany aýal bar. Atamerdan bir alada bilen daş çykýar. Onuň yzyndan mähirli garap galan ene ýanyndaky aýallara çykyp gideniň kimdigini, nähili mährem oguldygyny “gürrüň”berýär. Iki aýal kempiriň gürrüňini haýran galyp, kä baş ýaýkap, kä tukatlanyp diňleýär. Olar özleri-de şeýle bagtyýar bolmak üçin Gyzdurdy enäni ýüzlerin sylýarlar. Eli birki sany çüýşeli Atamerdan dolanyp gelýär. “Gep-gürrüň” gutarýar. Dört sany bulgura suw guýan Atamerdan olary ýolagçylara paýlaýar. Gyzdurdy ene, elbetde, guwançly tolgunýar.

2. Günbatardan Aşgabada tarap barýan otlunyň içi. Kүpede Gyzdurdy ene, Ýazgöl hem iki ýaş gyz bar. Ýazgöl bir alada bilen daş çykýar. Onuň yzyndan mähirli garap galan ene ýaňky gelniň kimdigini nähili gowy maşgaladygyny, özüne mähremdigini gyzlara “gürrüň” berýär. Gyzlar garrynyň gürrüňini aňk bolup “diňleýärler”, baş ýaýkaýarlar, kä gamlanyp, kä şatlanýarlar. Ýazgöl dolanyp gelýär. Ol kagyz gaba dolap getiren owadan almalaryny ortada goýýar-da, öňürti garryny, soňam ýolagçy gyzlara hezzetleýär. Gyzdurdy ene elbetde, guwançly tolgunýar.

***

Ömürboýy garaşyp, ýetilmesi gatybir mümkinem däl arzuwyna ýeten Gyzdurdy enä ýetilmesi ap-aňsat bolaýmaly maksadyna ýetmek welin miýesser bolmady. Atamerdan oglunyň suwa düşülme üçin ýörite guran jaýjagazynda ýeke gezek ýuwunmagam oňa nesip etmedi. Ol Orazly aganyň eken şatudunyň tudanasyny banka salyp, Nebitdagdaky mölegöz agtygy Balkana dadymlyk hem iberip bilmedi. Kempir tudana bişmeginiň öňünçäsi ýanyny ýere berdi. Oba adamlary gurt ýaly gurat hasap edilýän Gyzdurdy enäniň beýdip, birden başyny ýassyga goýmagyny onuň gaty begenmegi bilen baglaşdyrdylar. Ol çaklamanyň hakykat bilen bap gelýänini-gelmeýänini diňe Hudaý bilýärdi. Emma kempiriň indi aýak üste galmajakdygy welin sada bendesine-de düşnükli. Çünki doktorlaram garrynyň ýatyşyny gaty agyr hasapladylar.

Gyzdurdy enäniň ýagdaýynyň habary baran badyna Aşgabada gaýdan Atamerdan bilen Ýazgöl, oba-da sowulman, göni näsaghana geldi.

Garra seredýän doktor kempiriň ýagdaýynyň gaty teňdigini duýduryp, indi onuň uzaga çekmejekdigini-de ýaşıryp durmady.

Atamerdan bilen Ýazgöl başujuna baryp oturanda, olara gözi düşenden Gyzdurdy ene gözyaş etdi. Atamerdan mertlige salsa-da, Ýazgöl welin aýal ejizligini ýeňip bilmedi.

Garry birneme köşeşensoň onuň:

— Göwnüň isleýän zady barmy, enesi? – diýen sowalyna kempir baş atyp jogap gaýtardy.

— Näme isleýän bolsaň, taparys, eje? – diýip, Atamerdanam gobsundy. – Gawunmy, garpyzmy, üzümmi...

— Ýekeje mar, balalam, ýekeje...

— Näme isleseň, taparys, aýt, eje.

— Islegim... meni öýe eltiň! – diýip, Atamerdanyň elinden tutdy. – Seň dünýä inen ýeriňe baryp, aýagymy uzatsam. Ýazgül jan, ikiňizem ýanymda dursaňyz... Mende başga arman ýok...

Näsaghanadan öýüne getirilen ene öz öwrenişen ýerinde ýatyrylansoň, Atamerdan bilen Ýazgülem üstünde pelesañ urup duransoň, birneme kuwwatlanan ýaly boldy. Ahmet ýegen hem gelip, daýzasynyň ýannda durdy. Ýöne kempiriň oňatlaşan

ýaly ýagdaýy uzaga çekmedi. Agşamnyň düşmegi bilen garry göz-görtele pessaýlap başlady. Onuň gözüne ýaş aýlandy, bir zat diýjek boldy, başarmady.

Ýazgül Atamerdana ümledi. Atamerdan has golaýyna süýşüp, garrynyň elinden tutdy.

— Eje! – diýende, onuň sesi sandyrady. – Näme diýjek bolýaň, eje?

Ol ses gulagyna ilendigini aňdyran Gyzdurdy enäniň dodagynda çalaja ýylgyrylýan ýaly görnüş peýda boldy. Ýazgüliň göwnüne bolmasa, ol diwardaky suratlara tarap seretdi.

— M-men ... ra-razy...

Birdenem dodagyndaky ýylgyryş hassanyň tutuş ýüzüne çaýylyp Gyzdurdy ene doňup galdy.

Gözi ýaşly Ýazgül enäniň ýüzüni ýaglyk bilen örti.

Garrynyň elinden elini aýran Atamerdan ýerinden turup, Ahmet ýegene seretdi.

— Ejem-ä işini betirdi. Ahmet ýegen.

“Hemme adamam dünýäden şeýdip, ýylgyryp gidýämikä?” – diýip, Ahmet ýegen öz-özüne sowal berdi. Onuň gulagynda Atamerdanyň tabşyrygy ýaňlandy.

— Sen derrew git-de, Söýün aga habar ýetir. Türkmençilikde edilýän zatlaryň hemmesini deňli-derejeli berjaý etsin!

***

Ölmek bagt dälüm bolsa, Gyzdurdy ene özüniň bagtly ölüm hasap eden maksadyna ýetdi. Ähli zat onuň çak edişi ýaly, isleýşi ýaly ýerbe-ýer boldy. Onuň mazarynyň başyndaky sowallaryň jogabyny Atamerdan gaýtardy. Ilkinji bir penje gummy hem mazara Atamerdan taşlady. Ýüzlerçe adam öwülýäden gaýdanda-da, mollanyň tabşyrygy bilen gölegçileriň önüni hem merhumyň ogly çekip gaýtdy. Gyzdurdy enäniň ölenden soňky aladalary hem deňli-derejeli abraýly geçdi. Oňa kempiriň ruhy hem şaýat bolandyr welin, garrynyň obadaşlary-da az begenmediler. Gyzdurdy enäniň deň-duşlary bolsa, bu jahandan gitmeli pursat gelende şeýle uly abraý, hormat-sylag bilen gaýtmagy Hudaýdan dilediler.

***

Gyzdurdy enäniň kyrky bellenen günü giçki otly bilen Ýazgüli Nebitdaga ugradan Atamerdan yzyna dolandy. Onuň özi hem ertir öýlän bu ýere gelmeli skulptor bilen duşuşandan soň, ýola düşmekçidi. Ozal gepleşilişi ýaly, Gyzdurdy enäniň mazarynyň

üstünde dikeltmek üçin Atamerdanyň buýruşy ýaly ýadygärlik ýasaýan skulptora edilýän şekile çykýan harajatyň belli bir bölegi berilmelidi.

Emma nebitdagdan gelen telefon habaryndan soň Atamerdan Ogulbossan goňşynyň uly ogluny Ahmet ýegeniň yzyndan ibermeli boldy. Ol Ahmet ýegen gelýänçä edilmeli işlerini etdi: skulptora berilmeli puly sanap, stoluň üstünde goýdy, bir sahypa ak kagyza bolsa, uly harplar bilen “Gyzdurdy Orazla ogly Atamerdandan” diýen sözleri ýazdy. Şol mahal hem Ahmet ýegen içerik girdi.

— Çagyran ekeniň, Atamerdan daýy...

— Zerur alada çykdy, Ahmet ýegen. Men gyssagly iş ýerime gitmeli boldum. Ertir sagat üçde bir hudožnik ýanyma gelmelidi. Onuň özem şähre günorta golaý dolanmakçy. Sen öýde bol. Şu puly hem şu kagyzy oňa gowşurarsyň. Men oňa aňyrdan jaň ederin... Ynha-da ejemiň howlusynyň açarlary...

— Açarlary men nätmeli?

— Açarlar indi seňki bolar. Howla-da özüň eýelik et, jaýa-da.

— Sen näme?! – diýip, ör-gökden gelen ýaş ýigit aňk-taňk boldy.

— Meň bu ýerde ýaşamak meýlim ýok

, Ahmet ýegen. Öwrenişen ýerim, halaýan işim, öýüm-öwzarym Balkanda. Ejemiň ýylyny geçirip gidemsoň, men bu oba ýa gelerin, ýa gelmerin. Howlam, içindäki zatlam seňki. Ejem bolmasa, bäräk aýagymam çekmeýä. Onsoňam, bu ýer indi meň üçin manysyz boş ýaly. Ýöne, ejemiň gapysy ýapylmasyn... Senem ejemiň ýegeni ahyryn... Ertir hudožnige gowşurmaly zatlaryňy özüň bir ýerde goý. Men-ä giçki otly bilen ýola düşerin.

Pullary ýazgy edilen kagyza dolan Ahmet ýegen beýleki otaga girip gidensoň, Gyzdurdy enäniň krowatynyň gyrasynda oturan Atamerdan diwardaky suratlary synlamaga başlady. Onuň nazary enäniň şekilinde saklandy. Garrynyň wertolýotdan düşen badyna özüne tarap okdurylyşy Atamerdanyň göz önünde janlansa, gulagynda “Balam, Atamerdan jan!” diýen agy hem şatlyk gatyşykly ýiti ses ýaňlandy. Atamerdanyň gözleri nemlendi.

Ýanwar. 1997. Murgap

SERWI GELIN

(Gündogar powesti)

Aglamaklyk söymeklikden nyşandyr,
Söýgini ödäne aglamak gerek.

D. HALDURDY

Haýsydyr bir döräýmegi ahmal keseliň öňüni almak üçin hemme kişä edilýän sanjymy ýa-da mekdepde okaýarka geçirilen lukmançylyk barlaglaryny hasaba almasaň, Togtamyş şu mahala çenli saglyk ýagdaýy sebäpli lukmana ýüz tutan adam däl. Şonuň üçinem ol, gökden düşen ýaly bolup, hemme zada haýran galyp oturmada, giň hem arassa zalyň ugrunda öz iş-aladalary bilen bir otagdan çykyp beýlekisine girip ýören ak halatly adamlary göz synagyndan geçirip otýr. Bozoglan bilen bir gapynyň öňünde lukmanyň çakylygyna garaşýan aksakal, öýkeli ýaly bolup:

--Inim, ýaş ýigit halyňa bu edaralarda seň nämişiň ba? Tebibe—lukmana men ýaly alty müçäni birçak arka atan adam ýüz tutanda bolmyýamy?—diýdi.

--Durmuşdyr-da, atam—diýip, ýylgyran Togtamyş aňyrrakda bir gapynyň öňünde çagasyny gujaklap oturan gelne tarap elini çalaja salgady.—Men-ä otuz ýaşap barýan welin, anha, bir ýaşamadyk bäbegem lukmana garaşyp otýr.

--Onyňam dürs, inim—diýip, ýaşuly Togtamyşyň el salgan tarapyna seredensoň gepledi. Şol mahal hem ýigit bilen aksakalyň garaşýan gapysy çalarak açyldy-da “Mämmedow!” diýlen ses eşidildi. Ol Togtamyşyň çagyryldygydy.

Bu etraplarda adygan ýaşuly lukmanyň köpi görendigi agras sypatyndaam bildirip durdy. Ol seredip oturan kagyzlaryny ýuwaşlyk bilen bir tarapa süýşürensoň, äýneginiň üstaşyry Togtamyşa parahat, ýöne ötgür nazar bilen garady. Ýagdaýyň barybir uzaga gitmän üstüniň açyljakdygy üçinmi, ýa-da aýtmaly habarynyň soňy ölüm bilen bagly howply dældigi üçinmi, gelnen netijäni gizlin syra öwürjegem bolmady.

--Inim, maňa-ha ony saňa aýtmak, saňa-da ony menden eşitmek aňsat düşmez welin, süýji ýalandan ýene aý hakykat ýagşydyr...

Lukman entek esasy aýtjagynyň başyny başlamadygm bolsa, ýaňky gepinden soň indiki habarynyňam nähili manyda boljakdygyny çaklan, ozal özi hem şol howply ýagdaýyň boljakdygyna çaklaýan Togtamyş:

--Ýagdaýy gizlejek bolup oturma, agam!—diýeninem duýman galdy.

--Aýtsam, senden perzent önmeýä, inim—diýen, ýaşuly habaryny aýlap-öwrüp, uzaga-da çekip durmady.--Barlagyň beren netijesi şeýle.--Ol aýdýan kesgitli netijesiniň diňe özündenem çykmaýandygyny tekrarlajak bolýan ýaly ýap-ýaňy gapdala süýşüren kagyzlaryny gaýtadan öňüne çekip, ikinji gezek seredişdirip otýrka gepledi.--Derňew şony görkezýär... Oňa biziň dilimizde ozaspermýa diýlýär. Ýstesne-de, inim, özümem şu ýerde bir egne otuz alty ýyl bari işleýän...

Doktoryň näçe ýyl işleýändigini habar bermegi-de hälki bir gep ugruna aýdylyp goýberiläýen däl, Ol habaryň ýaş ýigit üçin örän ýakymсыз manysy bolmalydy. Ol habarda “Meniň gelen netijämiň gümürtik çykjak gümany ýokdur, ýene bir ýerlere ýüz

tutjak bolubam ýörmegin” diýen manysy bardy. Ony eşitmek esasy habary eşitmekden ýeňil dälidi.

Entek ata bolmadyk ýigitleriň arasynda şeýle aýy hakykaty bileninden soň aragaşeraba urup gidýänleri-de, mertebe basgançagynyň iň aşaky sekilerine çenli pese düşýänleri-de bolýardy. Emma Togtamyş welin, kesesinden garasaň, ýakymсыz habary göwnübir, kaýylyk bilen kabul edene meňzedi. Bu ýere ýüz tutmanka, barlagyň berjek netijesini öňünden bilen ýaly onuň ýüzünde-gözünde gamgyn nyşan görünmedi, asyl çalarak tolgunýana-da çalym etmedi. Daşyndan birbada şeýleräk görünse-de, onuň içki dünýäsinde ýaz, tomus hatda, güýz pasly-da geçip, birden harasatly gys başlandy. Ýene bir hepdeden ýigrimi sekiz ýaşy dolýan ýigit entek ýaşalmaly müçeleriň üstünden böküp garrylyga ýeten ýaly boldy. Daşy üýtgemese-de kalby gojalan Togtamyş özüni ýatdan çykardy, kellesinde ”Serwi näder?” diýen sowal döredi. Togtamyş ol sowaly hyýalynda, özi-özüne berendirin öýdüpdi. Emma ony hyýalynda däl-de, dilinde aýdandygyny ýaşuly lukmanyň beren sowalyndan soň bilip galdy.

--Serwi diýýäniň kim ol?

--Serwi meň gelnim.

--Seýrek gabat gelýan gowy ady bar eken!

--Är aýalyny, aýal ärini öwse gowy-ha dälmiş welin, oň diňe ady däl, likmsn, özem seýrek gabat gelýän, tapylgysyz maşgala, adamçylygam çaksyz gowy.

--Halaşyp toý etdiňizmi?

--Saýlanyp-seçilip, söýüp-söýdürlip alnan.—Ara düşen dymşlykdan soň ýigit esasy sowalyny berdi.--Indi näme etmeli bolar, agam??

--Hätmekden Allahym saklasyn!

Şol pursat ak halatly ýaş ýigidiň otaga girip, lukmana bir kagyza gol çekdirmegi hem biraz güýmenmegi Togtamyşa Serwi bilen bolan bir wakany ýatlamaga pursat döretdi. Ol waka iki juwanyň durmuş toýundan bir ýyl töweregi wagt geçensoň, şu günki yüze çykan waka ykbalda bardyr öýdüp eger-eğer pikirem edlmeýärkä, özi-de edil şu mahalky ýaly mylaýym bahar aýynyň bir günü bolupdy. Serwiniň sesi, Serwiniň gaýtaran jogaby Togtamyşyň gulagynda hut şu mahal aýdylýan ýaly bolup gaýtalandy. Şol mahal, belkem, ullakan many hem gözlenmän, berilen sowalyňam, entek durmuş bilen baglaşdyrjagam bolunman gaýtarylan jogabyňam ünsem berilmedik hakyky manysy häzir Togtamyş üçin göterip bolmajak agyr ýüke öwürüldi: Togtamyş bilen Serwi daşarda ikiçäk oturup çay içýärdiler. Gapdalda duran tranzistordam gulaga ýakymly mukam ýaňlanýardy. Birdenem Togtamyş tranzistory öçürýär. Oňa geň galan Serwi:

--Täsin saz çalnyp dur-a. Näme üçin ony ýatyraýdyň?—diýip sowal berýär.

Togtamyş ýylgyryp jogap gaýtarýar.

--Meniň saňa täsin sazdanam täsin bir sowalym bar...

--Aýt, eşideli.

--Dünýäde menden ýakynyň, menden eý görýäniň barmy, Serwi?

Togtamyşyň ýüzüne göni seredip oturan Serwi esli salym dymýar.

--Näme dymýaň? Jogap berip bileňokmy?

Serwi ýylgyrýar.

--Jogabym nagt welin, şony nädip ýerbe-ýer edip aýtmagyň ebeteýini tapamok. Neme... Häzirlilikçe iň ýakynym, iň eý görýänim ilki ejem, yzyndan kakam. Sen üçünji orny eýeleýäň, Togtamyş. Razymyň?

--Elbetde,razy. Bolmanda-da ejeňden, kakaňdan öňe geçmejegimi sen aýtmanyňda bilýädim.

--Ýöne, ýene birnäçe ýyldan soň seniň dördünji, başinji orunlara süýşmegiňem ahmaldyr. Şonda ejem bilen kakamyň orny hem yza süýşermikä öýdýän. Sebäbi, men şeýlebir çagany gowy görýän welin, kişi çagasyny görsemem, lak atman geçip bilemok. Öz çagam dagy bolaysa, saňa üns bermäge-de pursat tapmazmykam öýdýän. Senem gaty görmersiň-dä hernä?

--Gaty görmen. Şeýdip altynjy orna geçirseňem, gaýtam begenerin...

Ak halatly ýigidiň gitmegi bilen ýatlama-da tamam boldy.

--Indi näme etmeli bolar, doktor?—diýip, hyýalynda durman aýlanyp ýören sowalyny ýene mir gezek daşyna çykardy. Togtamyş öňki sowalyny gaýtalady.

Lukman ilki egnini gysyp, ara maý salansoň gepledi.

--Durmuşda çözgütsiz mesele bolmaýa, ini batyrt. Çykalga hökman tapylar. Ýöne beýle meselede nä günlük bilen tapylar . Berlen ömri perzentsiz ýaşap ötürýän gytmý?

Togtamyş, lukmanyň ol sözleri öňünde oturan ýigide ykbalyň beren derdine tapylan ilde ýok em hasaplaýan ýaly ynam bilen aýdyşyny geňräk gördi, görse-de, ol aýdylany öz ömrüniň gutarnykly kesgitlemesi hasaplady.

--Meňki-hä düşnükli welin, gelin nätmeli bolar, agam? Onda günä ýok ahyryn...

Togtamyşyň sowaly doktoryň Serwi bilen gyzyklanmagyna getirdi.

--Bu meselede diňe tebigat günäkär welin... gelniň näçe ýaşynda? Şäherlimi, obalymy?

-- Ol menden bir ýaş kiçi. Gum etegindäki “Sazakly” obasyndan. Kakasyna-da Arça aga diýýäler..

--Arça türkmeninde seýrek gabat gelyän at.. Ol Arça seýis-ä dälidir?

--Şol bolmaly. Tanaýaňmy?

--Ýok, göre mogam. Ýegenim şol şol obada ýaşaýa. Sazala soňky gezek baş-altý ýyl mundan ozal barypdym... Arça seýsem gaýybana tanaýan diýsemem bolýa.. Öňler o seýis barada hälimi-şindi gazetlere-de ýazýardylar. Her gezegem atyň ýanynda duran birmeňzeş suratyny çap edýädiler...

Lukmanyň şondan soňky gadymy ussat seýisler, çapylýan bedewler barada aýdan sözleri Togtamyşyň hyýalyndaky aladasy bilen garjaşyp, manysyz ses bolup eşidildi. Ol tebigatyň goýberýän hatasymy ýa-da etmiş barada oýlandy. Bir adamyň ykbaly nämemiş! Tebigat hata goýberse, zabunyňa tutsa, tutuş dünýä-de bulaşar. Dünýä döräli bəri dowam edip gelyän düzgün bozulaga-da, mylaýym baharyň yzyndan gelmeli tomsa, güýze derek aňzakly gyş düşäýse, ýeriň üstündäki janly-jandar heläk bolmaly. Ol çökder ýalňys adam oglunuň eli bilen, islegi bilen düzelmeli iş däl. Hörpüni gaty ýokardan tutan Togtamyş aşak düşüp, uly dünýä hakdaky deňeşdirmesini iki sany sada ynsanyň ykbaly bilen baglap gördi. Alnan mysal kiçi ýaly hem bolsa, manysyna görä uly dünýäniňki ýaly boldy. Iki sany adamyň birleşen ömri hem özbaşdak bir dünýädi. Iki ynsanyň söýgi baharynyň yzyndan nesil dowamyny döredýän pasyl gelmese, olaryň dowamat tanapy üzülmeli. Kalp söýgüsiniň, ten ysnyşygynyň, ahyrky manysy şol dowamatlyga dowam döretmek. Şol bolmasa käbir adamlar üçin ömürem ýok,

maksadam ýok, durmuşyň şatlygy, lezzeti hem ýok. Togtamyş hem şeýle hasap ýöredýän adamlaryň biri.

Togtamyş edýän pikiriniň bir böleginden başga bir bölegine geçip, özüne gelende, lukmanyň Arça seýisdenem, çapylýan bedewlerdenem daşlaşandygyny bilip galdy.

--...Başa agyr iş düşse-de, terkidünýä bolmaly däl, inim. Şükür etmeli. Görogly begiňem perzendi bolmandyr-a... Taňrynyň beren kesgitlije ömür ýoluny diňe hasrat ýüküni göterip geçmeli däl. **Biziň dünýä inmegimiziň özi peşgeş berilen bagt. Şol bagty peýdalanmaly.**

Nesihat berip, akyllý sözler aýdyp Togtamyşy sen köşeşdirdiň-dä, lukman. Onuň Serwisini, Serwyboýuny kim köşeşdirmeli? Onuň şol meselede köşeşmejegi dört ýyl mundan ozal aýan boldy ahyryn. Özi baradaky şu günki üsti açylan aýyrganç hakykaty bilmedik bolsa, bireýýäm unudylan hasaplanýan waka Togtamyşyň, belki, ýadynada-da düşmezdi.

Togtamyşyň kalbynda “Gelen netijä gutarnykly ynanýaňmy, lukman?” diýen sowal döredi. Ýöne doktora berilmedik sowalyň jogabyny onuň özi tapmaga synanyşdy hem lukmanyň gelen netijesini hakykat bilen baglaşdyrmaga mejbur boldy. Serwiboý bilen ýaşalan alty ýyl hem doktoryň gelen netijesiniň tarapyndady.

Lukmanyň otagyndan daş çykan Togtamyş uly daragtyň saýasynda aýak çekdi. Ýapaklaryň pyşyrdysy adam sesine öwrüldi:

–“Inim, beýle ýagdaýa sataşan diňe sen däl. Durmuşda ondan beterräk pajygaly wakalaram bolýar. Nesibedir. Onuň üçinen Taňrynyň beren ömrüni bagtly ýaşan adam bolup tamamlamaly.

Gury söz bilen orak orsaň, bil agyrmaýar, lukman. Sen lukman bolanyň üçinem onuň manysyna başga adamlardan düýpli düşünmeli ahyryn. Aýal maşgala dünýä enelik bagtyna duçar edilmek üçin iberilýär. Şonuň üçinem bir perzendi dünýä inderip, onuň ýaşajakdyhyna ynanyp ölmägerazy enelerem bar ahyryn. Serwýboý hem şolaryň biri bolsa nädersiň, lukmam!

--Gelin nätmeli?

Lukmanyň sçyk başlan gürrüni açyjkyk bilenem dowam etdi.

--Ol saňa bagly. Onuň gitmegem mümkin. Adamsy şeýle ýagdaýa düşen ýaş gelinleriň köpüsiniň özi gidýär.

--Arça seýsiň gyzy hakykaty bilse-hä, asla-da gitmez, doktor.

--Sen şoňa ynanýamyň?

--Gaty ynanýan. Ýöne men özümi ýigrendirip, ony gitmäge mejbur ederin.

Jukman tisginip gitdi. Önelgesizlik meselesinde her hili çylşyrymly närselere şaýat bolsa-da, ýaşuly lukman beýle ki çykalga gabat gelmändi. Şonuň üçinem ol Togtamyşyň gelen aýgydyna berýän bahasyny ýüreginiň teýinde saklamady.

--Diňe mert adam şeýle aýgyt edip biler. Ýöne netije bolmaýmasa.

--Nämuçin?

-- Sebäbi söýýäni özüňden daşlaşdyrmak söýmeýäni özüňe imrindirmekden kyndyr. Söýgi diýlýän zat gepedüşmezdir, dälidir, sähnedir. Men seniň ýaňky çakyňa goşulýan, Ýigrendirjek bolýanyň sebäbini bilse-hä, ol seni hijem terk etmez.”

Şeýdip, lykman bilen bolan gürrüň ýapraklaryň pyşyrdysynda gaýtаланан bolsa, Togtamyşyň galan ömri hem şol gürrüni gaýtalap ýörmelidi.

Heniz günem dogmandy. Mazutdan-ýagdan dokalan eşik geýnen ýaly üst-başy garagöz Hakberdi traktorçy hem gelip daşardaky düşegiň gyrasynda aýak epen badyna, Serwiboýy gelniň getiren böwri mawy gülli çäýneginden kasesine çay guýan Togtamyş ýüzüni kürşertdi.

--Çay diýip getiren dury suwuňy özüň iç!

Serwiboýy günäkär ýaly:

--Bu gezegem çayy mydama atyşym ýaly edip atdym-a—diýende johaby çaganyňky ýaly bolup ýaňlandy.

Togtamyş başga tarapa seredip içýakgyç gepledi.

--Men saňa çay atmansyň diýmedim. Men saňa “Çaya derek getiren suwuňy özüň iç” diýdim.

Gelin adamsynyň gödek ses bilen aýdan nägilesi üçin gaşyny-da çytmady. Sebäbi indi alty ýyl bári şol böwri mawy gülli çäýnegi günde üç gezek çaykap süpürýänem, günde üç gezek demleýänem diňe Serwiboýyň özüdi. Çäýnege näçeräk gaýnag suw sygýandygyna, şol suwa näçeräk çay atsaň gowy çay bolýandygyna çenli onuň eli yram edipdi. Bu gezegem çayyň ýuwan ýa-da gaty aý bolmaga haky ýokdy-da, ynjuk Togtamyşyň oňa at dakmaga haky bardy. Ol sähel zatda-da yrsaramaga bahana, öýkelemäge ýapyşalga, Serwiboýy kemsitmäge tutaryk gözleýärdi. Adamsynyň hereketiniň esassyzdygyny bilse-de, Serwiboýy häzirem onuň tersini dürs diýip kabul etdi. Bu gezekki böwri mawy gülli çäýnek bilen bolan ýagdaý soňky bir aýyň dowamynda bolan wakalaryň arasynda iň bir ujypsyzdy. Ýöne bu gezekki jana ýakymсыz gepiň Hakberdi traktorçynyň ýanynda aýdylmagy welin, Serwiboýa ähli ýakymсыzlyklardan beter täsir etdi. Ýaşy kyrkyň onuny haýalladyp ýörse-de, gözleri ýeňles ýetginjegiňki ýaly mydama oýnaklap duran dul Hakberdini, salaty bolmasa-da, oba adamlarynyň köpüsi halamaýardy. Obadaşlaram halamaýany üçinmi ýa-da onuň özünde-de bir göze ýakymсыz batnyksyz görnüş barmy, Serwiboýy gelniň hem ony sulhy almaýardy; ýolda-yzda gabat gelse-de, aglaba gelinleriň edişi ýaly, çalaja baş atyp salam berýärdi-de, ýüzüne nazaryny öwürmän geçiberýärdi. Ana, şol adamyňyň ýanynda kemsidilmegi welin Serwiboýy gelne gaty ýokuş degdi. Üstesine-de Serwiboýy şu mahalam Hakberdiniň; “Hak etdiň, Togtamyş. “Gamysy gowşak gyssaň gol gyýar”. Indikisine sapak ediner” diýenini böwri mawy gülli çäýnegi göterip ugran Serwiboýy eşidip gitdi.

Hakberdiniň oba örmänkä Togtamyşyň ýanyna gelmeginiňem öz sebäbi bardy. Togtamyş üç sany uly obanyň tutuş ekerançylygyny, mal-gara, hojalyga gerek suw bilen üpjün edýän, derýanyň gyrasynda gurlan ona golaý mähnet nasosy işledýänleriň ýolbaşçysydy. Şol nasoslar ýekeje gün işlemän dursa-da, üç obanyň üçüsünde eýýäm suw ýetmezçiligini duýýardy. Şonuň üçinem nasoslaryň biriniň bir enjamy oňat işlemese, ony-da nobatçylaryň özleri bejerip bilmeseler, Togtamyşy gözläbermelidi. Hakberdi traktorçy hem näzir şolar ýaly bir möhüm alada bilen gelen bolmalydy. Onuň bir ýatsa gaýtadan otlamasy hyllalla, şylhasy çykan “Moskwiç--412” kysymly ýeňil maşyny ýeňil däl-de, agyr ýük maşynynyň gödek sesi bilen häzir köçäniň gyrasynda hem tüsseläp hem tar-tarlap durdy.

Çayy gaýtadan demläp getirse-de, Togtamyşyň ýene bir ýok hokga tapyp, özüniňem, gelniniňem keýpini bozjakdygy bellidi. Ýöne Serwiboýy “pyýada bolsa-da, “bedew atly beg oglan” hasaplaýan adamsynyň birden häsiýetiniň beýle üýtgap,

gylygynyň beýle ajamagynyň sebäbi bolmalydyr öýtse-de, nämedendigini welin bilmeýär. Ýöne öz ene-atasynyň raýyna garaman, haýsy tarapyndan barsaňam, megerem, Togtamyşdan belent bolmasa pes däl telim ýigidiň raýyny ýykyp guran durmuşynyň ahyry özüni kemsitme derejesine çenli aşak düşer öýdüp Serwiboýyň eger-eger hyýalynda-da gelmändi. Arzuw edilip ýetilen, telim nusgadan saýlanyp gurlan süýji durmuş, göz degdimi, dil ýetdimi, birden çepbe çöwrüldi, Togtamyş düýpden başga kişä öwrüldi, bu gün düýnküsinden erbetligi çykdy, ertiriniňem bu günkiden ibaly bolmajagy bellidi. Togtamyş Serwiboý gelin babatda edýän hereketleriniň sebäbini özünden gaýry hiç kim bilmeli däl, özünden gaýry hiç kim hiç mahal bilmezem öýdýär. Ozalam ýürekden söýen, Serwiboý adyna tüýs mynasyp, ak derek ýaly gelnini, häzir öňküsindenem zyýat söýýän gelnini bagtly maşgala etmek üçin Togtamyş oňa yza iýdirmek ýoly bilen özüni ýigrendirmeli. Ol şondan gaýry çykalga ýok hasaplaýar.. Eýýäm bir aý töweregi wagtdan bäri Togtamyş özünden başga hiç kime düşnüksiz maksadyny amala aşyrmagyň aladasy bilen ýaşaýar. Täze tapan nysaklaryny arasyny üzmän dowam etdirberse, Togtamyşyň uzagyndan öz tutan maksadyna ýetäýmegem mümkin. Näziklikden ýasalyp, näsikliik dünýäsinde ýaşasa hasam terlenýän gül ýapragyna meňzeş söýginiň ýerliksiz kemsitmeleriň tasiri bilen solup, diňe awuly tikeniniň galmagy-da ahmal. Beýle-beýle çoçgara çolaşmak hyýalynda-da gelmedik Serwiboýa dörän ýagdaý bolmalysyndanam has beter täsir etdi, günü gam bilen dogup, gam bilen ýaşmaga başlady. Ol ýakymсыz durmuş gündelik hakykat. Emma Serwiboý hakykaty hakykat dälde hasaplaýar, ýagdaý tiz düzeler öýdýär.. Onuň çak edişine, ynanyşyna görä, ýakymсыz düýşden soň ýene öňki ýakymly durmuş dowam etmelidi.

Togtamyşyň birden gylygynyň ajap başlamagy, onuň gelnine azar berýändiginiň telim esse ulaldylan gürrüňi derrewem oba ýaýrady. Oba adamlary Togtamyşyň bolşuny goldamadylar. Şol meselede Togtamyşyň ejesi Ogulaýam gelniniň tarapynda.. Çünki soňky baş-on ýyllykda Gojuk obasynda Ogulaý ýaly bagty çüwen gaýnane, Togtamyş ýaly gelinlik saýlamakda utuş bijesi nesibesinden çykan eneli-ogul ýok hasap etdiler. Sazakly obasynyň hormatlanýan, abraýly hojalygynyň terbiýesini alan gözel gyzy, özüne, boýuna-syratyna kybap gelyän Serwiboý diýen bu töweklerde asla gabat gelmeýän at göterýän Serwi gelin 1ž gelen ýerine-de hem abraý hem döwlet alyp geldi. Obanyň in ýaşı uly ýaşajysy Arabaý aganyň aýtmagyna görä, Gojukda soňky elli ýyl bäri bolmaýan waka boldy. Ogulaý ýeňňäniň ozalam süýdi az bermeýän “ireseý” sygrynyň hut toýuň yz ýany, heniz Serwiboýuň çagyryjysy-da gelmänkä ekiz gölesiniň bolmagyny hem yrymçy kempirler täze gelniň rysgally--döwletliligi bilen bagladylar. Emma alty ýyl bäri bal-asal bolup ýaşan çatynjalaryň sebäp ýok ýerden aralaryna tow düşmegine gojuklylar gaty haýran galdylar. Ýagdaýa haýran galynsa-da Togtamyşyň gelnine azar berip başlamagynyň sebäbini welin hiç kim, hatda Ogulaý ýeňňe-de çaklamaýardam. Togtamyşyň täze tapynan gylygyny obanyň gojalary has-da halamadylar. Sebäbi oglanlygyny at çapyşygynyň göçgünli howasynda geçirip gojalyga ýeten ýaşulular Arça seýis ýaly uly ile belli, gazetlerde-de hälimi-şindi ady çykyp ýören adamyň dulunda görüm-gören maşgalanyň inirdelmäge, azar berilmäge tutaryk boljak esas döretjekdigine ynanmaýardylar. Şonuň ýaly-da olar edil öz gözleriniň alnynda ulalan Togtamyş ýaly asyly ýigitdenem maşgalasyny gynamagynyň sebäbini tapmaýardylar. Hemme kişini edil öz hususy aladasy ýaly gyzyklandyryň sebäp bu obada diňe Togtamyşyň özüne bellidi. Ol sebäp hem Ogulaý ýeňňäniň eden

hereketinden soň döredi. Umuman-a şol ýagdaýyň döremeginiň başy ene bilen ogluň edýän arzuwynyň gabat gelmeginden başlandy. Adamsy Esen tarpa-taýyn ýogalanýndan soň, ilkinji perzendi Jennetiň hem arkasy ýapylyp, ýuwaş-ýuwaşdan özüni dürsän Ogulaý ogluny öýermek isleginem amala aşyryp, wagty-sagady gelende agtyk hüwdülemek arzuwyna ýetmekçidi. Onuň wagt-sagat ölçeginiň hasaby-da bulaşdy. Özi ilkinji çagasy Jennet dünýä inýänçä bary-ýogy üç ýyla golaý garaşmaly bolanda, adamsy Esen ikisi howlukmasa-da, gaýnenesi howpurgaberipdi. Onuň ogluna-da duýdurman Rahym işandan doga alyp geleni, ony gelniniň ýassygynyň iç tarapyndan tikip goýany ýadyndady. Ogulaý doga-tumara onçakly uýup ýörenem däl di welin, Jennetiň dogulmagyna doganyň -jadysynyň sebäp bolandygyna welin gyzy dünýä ineninden soň berk ynandy. Ogulaýyň göwnüne bolmasa, şol doga alynmadyk bolsa ýene üç ýyldanam Jennet doguljak däl ýalydy. Hem-ä öz geçmişinde bolan wakany ýatlan, hemem üç däl, alty ýyl geçip ýörse-de, eline ýürekden küýselyän sallançagyň bagy ilmänsoň, Ogulaý howsala düşüp ugrady. Dogry, Rahym işan birçak dünýäden gaýdypdy. Ýöne onuň kesbini dowam edýän ogly Pederberdi hajydanam il-gün nep tapýamyş diýip, Ogulaýyň gulagyna ýetýärdi. Üstesine Pederberdi hajy hut geçen ýyl Kābā gidip gelipdi. Şonuň üçinem onuň täsiri güýçli bolmalydy. Ogulaý edýän hereketini oglundanam, gelnindenem ýaşyrdy. Ýöne “tutuldy”. Ol Pederberdi hajynyň öýünden çykyp gelyärkä, köçeden geçip barýan ýük maşynynyň kabinasynda oturan ýerinden Togtamyş ejesini görüp galdy. Görä-de, onuň hiç mahal barmaýan gapysyndan näme alada bilen barandygyny çaklady. Onuň çaky hem dogry çykdy. Sebäbi ejesiniň küýseýän sallançagyny Togtamyşyň özi-de küýsöp başlapdy. Serwiboý welin Togtamyş ikisinden perzent önmegini indi islemeýän ýaly bir ýyl töweregi wagt bäre çaga hakda dilem ýarmaýardy. Ozal perzende gaty höwesek gelniň birdenem ol barada dil ýarmaýşy Togtamyşy hasam oýlandyrýardy. Ejesi bolsa ilkinji çagasy Jenneti gaýnenesiniň Rahym işana ýykylyp alandygyny soň-soňlaram gürrüň eder ýörrerdi. Şol ýatlamalar ýadynda galan Togtamyş ejesini Pederberdi hajynyň öýüniň ýanynda göreňde, “Durmuş gaýtalanyp durmyka?” diýip, içini geplettdi. Ol hiç zatdan habarsyz kişi bolan bolsa-da, doganyň haçan getirip, haçan Serwiboýyň ýassygynyň burçuna tikilenine çenli bilýärdi. Emma wagt geçse-de, onuň gaýtalanýar hasaplaýan durmuşy özi üçin welin gaýtalanmady.

*

Gapydaky beýik balhynyň aşagyndaky münjede uklap ýatan Togtamyş gözünü açanda, özündenem öň oýanan guşlaryň sazlaşykly jürküldisine däl-de, ileri tarapdaky goňşy oba bilen aralyga göni serhet çekýän ýaly bolup ýatan demirýoldan geçip barýan otlynyň sesine diň saldy. Her gün irden, belli bir mahalda Aşgabada tarap ýönelen säher otlusyny käte hyýalyndaky erteki bilen baglaşdyrýan Togtamyş onuň ornuny giň sährany kesip barýan uzyn hatar kerwen bilen çalşyrýar. Kerweniň in öňündäki boýny mis jaňly ineriň üstünde-de öňe-yza çalaja yraň atyp barýan owadan kejebe bar, owadan kejebeňiň içinde-de bahar howasyna täze ketenisiniň buzgunç ysyny goşýan başy kümüş gupbaly owadan gyz otyr. Ol, elbetde, “bedew atly beg oglana” dönen Togtamyşyň iki obanyň sere gyzlaryndan saýlap tutan Serwiboýy bolmaly. Kerwen Sazakly obasynyň Serwiboýuny Gojuk obasynda garaşyp oturan Togtamyşyň ýanyna

alyp barýar..Togtamyş kerwenli, kejobeli, janly suraty ýygy-ýygydan göz öňüne getirýärdi. Käte bolsa säher otlusy ony köne taryhdan çykaryp, düýn, şu gün bilen duşurýardy. Düýnki günem eýýäm gaýtalanmajak ýatlama öwrülenem bolsa, ýakymly ýatlamady. Serwiboý gyzyň Togtamyşyň nesibesinden çykmagyna-da şol säher otlusy sebäp bolupdy. Aşgabadynyň mehanizasiýa mekdebinde okaýan Togtamyş bilen hasapçylyk kursuna iberilen Serwiboý ilkinji gezek şol otlynyň üstünde tanşypdy. Bagtyna bagt bolup goşulan Serwiboý gyza sataşdyrany üçin obanyň serhedini kesip geçýn säher otlusy iki ykbaly birikdirmegini aladasy bilen Gojukdan Sazakla ýollanan ýagşy niýetli sawçy bolup duýulýardy. Şol gün şol otly bolmadyk bolsa, şol gün şol otla münülmedik bolsa Togtamyş beýle bagtyýar bolmazdy.Ol Serwiboýy-da şeýle pikirdedir öýdýärdi. Häzir bolsa şol maňlaýyndan çykan bagtyň özi sebäpli aýalyň esasy bagty bolan enelik paýndan mahrum bolýandygyna göz ýetirenden soň Togtamyş şol otlynam, şol otlynyň sesinem, şol otla münülen günü hem näletledi.. Ýeri, hemme zat jüp-jüpden bap geläýmelimi diýsene! Togtamyşyňky on ikinji otly, sekizinji wagon, on birinji ýer. Sazaklydan gelen entek nätanyş gyzyňkam hökman şol otly, hökman şol wagon, hökman on ikinji ýer bolaymalymyşsynmy? Şol tötänden gabat gelişlik bolmaýanda-da Togtamyş, ýigit çykan oglan ahyr bir gün kimdir birine öýlenmeli bolardy, öýlenerdem. Ol hakykat.Ýöne şol kimdir biri Serwiboý bolman, başga biri bolardy. Ol kimem bolsa enelik bagtyndan namut maşgala öwrülerdi.Togtamyşyň Serwiboýdan başga betbagt boljagyň halyna-da, Serwiboýuň halyna ýanyşy ýaly ýanarmydy? Ýok, ýanmazdy. Çünki adamçylykda, akylda-huşda, görkde-görmekde, mähremlilikde Serwiboý bilen deňleşip biljek maşgala entek dünýä inen däl.Belki ol maşgala-da seni söýerdi, senem ony söýerdiň. Söýgini kalp ysnyşygy döredýär ahyryn. Ol mümkin. Ýöne söýgüliňi Serwiboýuň söylüşi ýaly söýmek üçin söýülýän Serwiboýuň özi bolmalydy.Onuň özünden başganyň bolsa Serwiboý ýaly bolmagy mümkin däl.Üstesine-de hiç kime ýetdirmeyän belent söýgä bolsa diňe Serwiboý mynasyp.Sebäbi onuň özi seni hiç bir zenanyň söýmegi başarmajak söýgisi bilen söýýär. Ony diňe Serwiboý başaýar. Şonuň üçinem ol söýgä hiç kimde, hiç ýerde ýok sarpaly nazar bilen garamaly.

Otlynyň sesi kem-kemden daşlaşyp, sekiz ýyl mundan ozalky hakykat geçmişe öwrüldi. Şu güne dolanyp gelen Togtamyş Serwiboýy öz ornunda goýup gördi. Şeýle ýagdaýa düşse, ol näder? Sowala jogap gözlenip, kän pikir edilmedi. Edil seniň barýan ýoluň bilen gider.Ol özüni kyn güne salar.Emma seniň götermeli yüküňi öz egnine alar.Ol şeýdip seni bagtyýar eder. Ol barada dawa, jedele orun ýok.Çözügüt taýýar.

Säherki otlynyň sesi uzaklarda ýitip gitse-de, sekiz ýyl mundan ozalky wakalaryň käbiri Togtamyşyň hyýalynda ýene-de gaýtalandy.Ilkinji tanyşlygyň, bir seretseň, ullakan gyzygy hem ýok ýaly bolup görünýän wakajyklary hem ýatdan çykyp gitmeýär eken.Togtamyş bilen Serwiboýuň başky duşuşygy kän bir gep-söz hem alşylmadyk duşuşyk boldy.Olar bir-birege atларыny aýdansonlar, herhal, ikisi-de oba görümini görenler-dä, aýtmaga gep tapylmaýan ýaly bolup dymdy. Oňa derek, edaly-da bolsa, utanylýanam bolsa, göz-nazar iki tarapyňam içki pynhan dünýäsiniň manysyny berneme daş çykarýandygy sebäpli ýetmeli menzile ýetip otludan düşülensoň, derrew hersi bir tarapa gidibermeli iki ýolagçy sagbollaşyp ýola düşübermedi. Şol pursatdan peýdalanan Togtamyş, her nçigem bolsa, erkek oglan, ýigitlik töwekgelligini görkezdi—gyzdan barmaly ýerine çenli ugratmaga idin sorady. Garşylyk bolmady.Edil şol mahalam

ýigrimi ýaşlaryndaky görmegeý ýigit olaryň ýanyna geldi-de, Serwiboý bilen içgin salamlaşdy. Ol ikisiniň sowal-jogabyndan çykan netijä görä, Kerim diýlip ady tutulan oglan gyz bilen obadaş bolmalydy. Kerim Serwiboýyň ýanyndaky ýigidi bile otludan düşendigi, gyza gaty golaý durandygy üçinem obadaşynyň tanşydyr öýdüp, baş atyp salamlaşmasa-da, iň bolmanda, göz gytagyny aýlaýmaly ýalydy welin, şonam etmedi, asla ünsem bermedi. Onuň bolşy bir ýere gyssanýana meňzeýärdi..

--Men seni ugradaýyn, Serwiboý. Ýoldaşymyň maşynam bar.

--Meni Togtamyş ugradýa—diýip, Serwiboý özüni ugratmaly ýigide tarap çalaja elini salgady.

Gyzyň bir manyly jogaby ýanyndakylaryň ikisini-de haýran etdi. Togtamyş ýaňy tanşylanam bolsa, özüni Kerimden artyk saýýan ýaly obadaşynyň hödürleýän hyzmatyny gyzyň kabul etmeýşine haýran galdy. Özüni, belkem, bile oýnap-ulalan obadaşyndanam ileri tutýan ýaly etmegine Togtamyş gyzyň nätanys ýigide eden uly sowgady diýip düşündi. Kerimem ol jogapdan obadaşynyň özüne nähili baha berýändigine dogry düşünen bolsa gerek. Ol Togtamyşa-ha hiç hili yşaratam emän, Serwiboý bilenem diňe baş atyp hoşlaşdy-da, otly menzilindäki kân sanly nätanys adamlaryň birine öwrülip gitdi.

Togtamyş Serwiboýuň şol hereketi hakda soň-soňlaram oýlanyp, ony bir tarapdan, gyzyň keserliliginiň, gönümelliginiň alamaty diýip kabul etse, beýleki tarapdan, özüne onuň nähili garaýşynyň bardygyny hem aňdy. Şeýlelikde sekiz ýyl mundan ozalky wakany ýatlan Togtamyş ondan soňky ýyllaryň dowamynda-da Serwiboýuň adamsynyň ýa-da gaýyn enesiniň göwnünden turmadyk, keýpini bozan saparyny ýatlap bilmedi. Sebäbi Togtamyşyň oňa berýän bahasyna görä Serwiboý gelin keýpi bozulmasyz adamlaryň keýpini bozup bilýänlerden dälidi.

...Togtamyş ukudan ganmadygam bolsa, ýassyga gaýtadan başyny goýmady. Ol işikden akýan uly ýabyň salkyn suwuna ýuwnup ukudan mazaly açylmaly etdi-de, endam süpürgiç almak üçin içerik girdi. Onuň giren otagynyň töründe ejesi ertir namazyny okap oturan eken. Ol pişik basyşyny edip, burçdaky goş-golamlara tarap ýöredi. Ol içine rki sany ýassyk taşlanan çaga sallançagynyň egnine atylan süpürgiji alanda, birhili, endamy titrän ýaly bolup gitdi. Sallançak hökmünde-de ulanylýan dört tigirli çaga arabajygynyň bu içerä gelenine alty ýyl-ha bolandyr. Ol Togtamyş bilen Serwiboýuň toýuna getirilen sowgatdy. Ol iň gadyrly, adam ömrüniň dowamatly bolmagynyň arzuwy edilýän manyly sowgatdy. Häzir arabajygyň içinde iki sany ýassygyň bardygy Togtamyşyň säher keýpini bozdy. Togtamyş tä ömri ötyänçä-de, ol arabajyga ýassykdan başganyň eýelik etmejekdigi hakda oýlandy. Şunça ýyllap eýesine garaşyp boş duran sallançak-arabajyga eýe getirmeli ene öz ömri ötyänçä-de arabajygyň boş durjakdygyny, onuň sebäbini bilýärmikä?

Ak süpürgiji egnine atan Togtamyş derrew daş çykamak bilen boldy.

*

Pederberdi haja ýykylynaly bári ýagdaý üýtgejek bolsa üýtgärrçe mahal geçenem bolsa, Ogulaý ýeňňäniň öýünde gowy tarapa-ha özgermülişik duýulmady. Ir ertir, giç agşam iç-daş girip çykanda, oturup-turanda gelnini assyrynlyk bilen synlaýan enäniň gözüne ilýän togalanyp başlar öýdüp umyt bilen garaýan nazaryna görünýän şol bir ak derek ýaly bolup ýören syrdam gelindi.

Uzyn derek kemi ýok, serwiboý kemi ýok Serwiboý gelniň şol bir bolşudy. Ýogsam, tebibiň-lukmanyň, mollanyň kesgitlemesini tutaryk edinmese-de, gelnem bolan, gädikdenem garan Ogulaý ýeňňe-de gelniniň ýagdaýynda sähel özgerme bolsa ilden öň biljekdi. Ol şu güne-hä umyt etmeýärdi welin, alty ýyl boş geçensoň, şol meselede, indiki ýyllara-da umyt baglamaga esas ýok hasaplaýardy. Üstesine-de ogul bilen gelniň arasynda başga bir çaprazlygyň dörandiginem Ogulaý ýeňňe hasaba alýardy. Duýgur ene ýüreginiň döredýän ünjüsi ahyram ýagdaýy anyklamaly diýen netijä getirdi. Ogulaý ýeňňe ýagdaýa düşünmek islegini oglundan däl-de, gelninden başlady.

--Hany, gelin, öýe gir-de, alnyma geçip otur, birki agyz gürrüň ba seň bilen—diýip, daşarda hojalygyň maýda-çüýde aladasy bilen gümra bolup ýören gelnini içerik çagyrdy. İçerik girilip, yüzbe-ýüz oturlansoňam:--Gürrüň edeli diýip çagyrdym-a welin, gürrüňimi nämeden başlap, nämede gutarjagymy bolsa özümem bilemok—diýdi.

Enäniň soňky aýdany boş söz däl eken, Ol hiç zat diýmän gelnini kän garaşdyrdy. Emma gelni hem gaýnenesiniň maksadyny çaklamansoň, ony nädip ugrukdyrjagynam bilmedi, ugukdyrjagam bolmady. Şonuň üçinem birneme özüni dürsän Ogulaý ýeňňe başlan dymşlygyny özi bozdy.

--Sen meň ýekämsiň, guwanjymyň...—Bu-da gepbaşy bolmansoň, ýöne dymyp oturmak islemedik Serwiboý:

-- Bilýän, enesi—diýdi.

--Men enesi diýilýän ady nesýe göterýän ene—Ogulaý ýeňňe daşyna çykmasyz edip ýören syrynyň daş çykanyna özi hem haýran galdy hem öküdi. Ol gelniniň ýüzüne ýalta garady. Gelniniň ýüzünde üýtgeşiklik duýulmansoň Serwiboý aýdylany oňly eşiden däl dr ýa-da aýdylanyň manysyna üns beren däl dir diýip ynjaldy hem gepini arkaýyn dowam etdi.--Onda sen gönünden gel—diýip başlan ene gelniniň geplemegine itergi bermäge çalyşdy.—Gaýneneň bilen däl-de, deň-duşuň, joraň bilen iç döküşýän ýaly bol. Pynhanlyk bolmasyn...

--Meň sizden ýaşyryn syrym bolmaz. Nämе bilesiňiz gelýän bolsa, bilýänimi gizlemen.

Bu gep alşykdan soň ene gelniniň ýüzüne dikanlap seretdi

--Togtamyş ikiňiziň araňyza nämе tow düşdi?

--Size bir ýerden gep ýetdimi?

Ogulaý ýeňňe gelniniň sowalyny halamadymy nämemi, ýüzüni kesä sowup gepledi.

--Maňa gep ýetenok. Meň kalbym syzýa. Men ene. Bolýan ýagdaýy ene bolmadygam biläýmeli. Togtamyş ikiňiz birigip, bir dünýä. Ol dünýä meniňem dünýäm. Men şol dünýäde nämе harasat gopýanyny hökman biläýmeli...

Gaýnenesi hapa bolnar ýaly zat aýtmadygam bolsa, Serwiboý hamsygdy.

--Gopup başlan harasatyň manysyna, sebäbine özüm düşünmesem, men size nämе аýдаýын?

--Mert bol. Gözyaşdan peýda ýokdur, gelin.

--Men näbleýin ony haýsy döwüň çalanny... Men hiç zada düşünemok. Togtamyş maňa seredende, bir gözünde guwanç, beýlekisinde ýigrenç bar ýaly bolup dur. Menem-ä ogluň göwnüni ýykmaýak bolup, ýuwutmasyzynam ýuwudýan, gaty kemsiden wagtam aglamaga derek özümi mejbur edip ýylgyran bolýan. Men hiç zat bilemok, enesi. Men hiç zada düşünemok...

Ogulaý ýeňňe ýene gapdala seredip gepledi.

-- Sen zat bilmeýän bolsaň, özüň ony bilerinem, özüň oňa düşünerinem...

Diýse-de, telim aý geçensoňam, Ogulaý ýeňňäniň düşünen zadam bolmady, bilen zadam, ogly bilen haýbatly gepleşe-de ýagdaý düzelmedi, gözýaşa daýansa-da ýagdaý üýtgemedi, Togtamyşdan başga hiç kime düşnüksiz towly maşgala durmuşy dowam etdi. Togtamyş bolsa her gün bolmasa-da, hepdede bir ýa-da iki gezek Serwiboýyň keýpini bozar ýaly, Serwiboýyň gaharyny gaýnadar ýaly esassyz tutaryk tapmasyny bes etmeýärdi. Onuň gözleýäni erbetlikdi, erbetlik bolsa, oňatlykdan kändi, her ädimde tapylýardy.

...Güýz ir gelip, ertirlerine howanyň çigregi özüniň bardygyny duýdurýardy. Ir ertir-giç agşam el-ýüzüni-de ýyly suwa ýuwasyň gelip durdy.

Şol güýz ertirleriniň biinde oba geňeşliginiň hasapçysy bolup işleýän Serwiboýuň özi-de edarasyna howlугyp durka, Togtamyşyň oýlap tapýan oýunlarynyň ýene biri bolup geçdi.

Serwiboý adamsyna ýuwunmaga kömekleşmek üçin kündügi egende, Togtamyş elini silkip aldy.

—Näme boldy?—diýip, gelin gyssanmaç sorady.

--Näme bolar öýdýäň? Elim doňdy.

Hatda oduň üstünde goýulman, içerde duran suwly bedreden susulyp doldurylanda-da daşarda “eliňi doňdurar” ýaly kyrk çilläniň gary küräp duranokdy. Togtamyş oňa düşünýärdi. Ýöne onuň şol ýüzleýlik, şol esassyz ýerden tapylýan igenç ýüzleýligi hem esassyzlygy üçinem esasly igençden has erbet täsirli bolar öýdýärdi.

Emma Serwiboý bu mahal onuň tutýan maksady hakda oýlanman, oýlansa-da üns bermän:

--Näme etmeli indi?—diýen gülkünjiräk hem sadalaç sowal berdi.

--Suw sowuk bolsa nädilýändir? Kündügi pejiň üstünde goýup, gaz gatyрак ýakylýandyr. Şeýdilýändigine çaga-da düşünýändir. Ýa ejeň saňa wagtynda o zatlary öwretmedimi?

Gyzgyn suwuň nähili sowadylýandygynyň, sowuk suwuň nähili ýyladylýandygynyň çylşyrymly syrlaryny bilmeýändigini üçin kemsidilýän gelin ol kemsidilmäni beýlesine geçirdi-de, ejesiniň ýatlanmagy barada oýlandy. Indi ejä-de ýetilip ugralan bolsa, munuň soňy näme bilen gutararka?

Içindäki suwuňam buzly suw dældigini tassyklap duran kündügiň ýyljak bokurdagyndan tutup ýerinden turan Serwiboý gelin özüni kemsidioi hiç zat bolmadyk ýaly, ýüzünem kürşertmän, gaşynam çytman, gaz peçli jaýa tarap ugrady. Togtamyş onyň yzyndan seredip durdy. Söýgi diýilýän zadyň aýatda ýokdugyny, onuň ýöne manysyz boş gürrüňdigini aýdýarlar welin, ol kesgitleme ýalan. Söýgi bar. Onda-da çyn söýginiň uly dünýä ýaly giňdigini, mähren ene ýaly geçirimlidigini Serwiboý her gün, her bir hereketinde tassyklaýar

*

Togtamyş bilen Serwiboý gelniň arasynda emeli ýol bilenem bolsa gopan harasaxyň bölek-bölek wakalarynyň hemmesi diýen ýaly öýüň, hojalygyň çygrynda bolup geçýär. Ol wakalaryňam käbirine Ogulaý ýeňňe şaýat bolýan bolaýmasa, kesekiler bihabar. Emma gapylary ýapyk, aýnalary ýapyk içerde, hatda gijäniň bir mahaly bolýan

wakanyň şaýat ýok ýerinden, öý diňleýän ýok ýerinden ile ýaýylyanyňa haýran galaýmaly. Onda-da, diňe bir ýaýylmagam däl-de, bolşundanam has ulalan, çişirilen görnüşde ýaýraýar. Ana, şoňa welin Togtamyň haýran galýar.

Bir gün obanyň arçyny Hekim aga Togtamyşy ýanyna çagyrdy. Iş otagynda arçynyň özünden başga adam ýokdy. Şonuň üçinem gysgajyk salam-helikden soň ýaşuly derrew esasy gürrüňe geçdi.

--Men seni kesesinden çemeleşmesi kynrak bir mesele bilen çagyrdym, Togtamyş. Maňa sen Serwiboý gelne yza ýyldyrmışyň diýen habar gelip ýetýär. Kişiniň maşgala durmuşyna, başgarak edip aýtsam, içeri işlerine gatyşmak, sen arçynam bolsaň kyn, inim.

Hekim aga aýtjagyny gutarman goýan ýaly etse-de, aýdylmaly gep aňry ýany bilen aýdyň boldy. Şonuň üçinem Togtamyş ýaşulynyň gepini dowam ederine garaşybam durmady.

--Saňa ýetirilen habar gybatçy aýallaryň gepi bolaýmasyn, Hekim aga?

--Gybatçy aýallaň gepi bolsa, men oňa gynanmazdym, gep yzarlaýan ýaly ýagdaý-da düşmezdin. Sen oglan-oglanjyk däl indi, Togtamyş. Gepi uzaldyp oturmaly. Men saňa agalyk, atalyk diýsemem bolýa, maslahatyny berýän. Düzel, inim.

Togtamyş Hekim agany aýdýan sözleri üçin ýigrenmedem, onuň aýdýanlaryna düşüňýärdem.

--Sene-menesiz maşgala-da ýokdur. Ýöne aýal maşgala-da adam. Ol saňa hä diýýäni üçin, gullugynda durýany üçin juda berke-de tutubermeli däl. Üstünde ýöreyäniň üçin ýeriň agramy ýokdur öýtme. Sen inim, bir bolmasy zady göz önüne getirip gör. “Gahar—kapyr”. Birdenem Serwiboý gelin, aýal gyzmalygyny edäge-de, etegine ot degraýse...

Togtamyş Hekim aganyň söz bilen aýdýanlaryny hyýalynda hakykata öwürdi, başdan-aýak ýanar ot bolup, köçäniň ugry bilen tazygyp barýan gyzyl ody göz önüne getirdi. Ýöne şol lowlaýan oduň içinde Serwiboýyň bardygyna welin ynanmady. Serwiboý ol derejä ýetmeli däl. Togtamyş Serwiboý ýanar oda öwürilmänkä, özünden daşlaşjakdygyna ynanýardy. Häzir Hekim aganyň janygyp oturyşy hem Togtamyşyň maksadyna ýetjegine şaýatlyk edýärdi. Şonuň üçinem Hekim aga gepläp otyrdy.

--Bardy-geldi ol aman galaýanda-da, aýala baý-peýedal gözi bilen garanyň üçin seni hä demirgözenekli maşyna mündürüp äkiderler welin, iliniň ýagdaýyna gözegçiligi gowşadanym üçin maňa-da taňryýalkasyn aýdylar öýtmegin. Dogry, “Är heleýiň urşy—ýaz gününüň ýagyşy”. Ýöne...

Kalbynda saklap ýören sözleriniň hemmesini aýtmagy niýet edinen arçyn öz iş otagyna Serwiboýyň girenini hem görmedik ýaly, ol gelip duransoňam, bir kakuwda ky gepini dowam etdi. Togtamyşam aýdylýanlary kabul etse-etmese, sesini çykarman diňledi.

Ýaşulynyň gepine sähel dyngy bereninden peýdalanan Serwiboý:

--Hekim aga çagyran ekeniňiz....—diýdi.

Hekim aga ozal okap oturan, emme arasy kesilen sahypasyny okamagy dowam edýän ýaly ýene şol oňki akym bilen gitdi.

--- Dogry, “Är-heleýiň urşy --ýaz gününüň ýagyşy”... Hawa, çagyrdym, gyzym.

--Kim bilen kim uruşýamyş, Hekim aga?—diýip, hiç zatdan habarsyzam bolsa, eýýäm ýagdaýy aňan Serwiboý gelin Togtamyşy goramaga çalyşdy.

--At oýnadan bolmak gerekgäl bi ýerde, gelin. Men siziň kakaňzyň ýaşyndaky adam."Ot ýanmasa, tüsse çykmaz".Menden zat gizlejegem bolma, gyzym. Şu obada bir aýalyňa el bulan horaz bimahal gygyrsa-da, soň habaryny maňa ýetirýäler.

--Biziň horazymyz bimahal gygyran däldir, Hekim aga—diýip, indi Togtamyşdan öňürdip Serwiboý gelin gepläp başlady.—Beýle habary kim size getirýämiş?

Ýaşlara ýerliksiz käýinýäne dönüp barýan Hekim aga ýapyşalgasyny gizlemedi.

--Bizde aç-açanlyk, keýgim. Siziň ýagdaýyňyzy soňky gezek Hakberdi Nyýaz aýtdy. Ol Togtamyş bilen bile işleýär ahryryn...

-- Hakberdi Nyýaz pohuny iýipdir, Hekim aga!-- Serwiboý agzyndan çykan gepiň telegräk bolandygyny aýdylansoň bildi.—Bilse-de: -- Şolar ýalynyň gepine ynanyan bolsaňyz, onda sizem....—Serwiboý “onda sizem ýaşuly adama meňzäňizok” diýmekçidi, ýöne gutarmadyk pikiri öz galypyna salan hem çalarak ýylgyrmaga mejbur bolan Hekim aganyň özi:

--Onsoň, menem bir zat iýmelimi?—diýen sowal bilen dowam etdi.

--Ýok, Hekim aga—diýdi welin, Serwiboý gelniň jogaby çağa gepi ýaly bolup ýaňlandy.

Çalarak ýaňsyly ýylgyran Hekim aga başyny ýaýkady.

--Şeý diýip, yzyny düzedeweri, gelin. Ýogsam-a...—Ýaňyja, ýaňsylam bolsa, ýylgyran ýaşuly birdenem agras sypata girdi-de, Togtamyşa göni seretdi.—Inim, Togtamyş, ata-babalammyzyň “Öz arrygyny har eden kişi arrygyna zar bolar” diýen gepi bar. Ikinjidenem, beýle ýagdaýyň soňunyň nähiliräk gutarýandygyny ýaňy men saňa ýaňzytdym.

--Türmä düşersiň diýjek bolýaňmy? Eden aladaň üçin Taňry ýalkasyn, Hekim aga...

Togtamyş soňky sözünü çyny bilen aýdanam bolsa, gep gysardanam bolsa, barybir Hekim aga ony ýaňsylaýan manyda kabul etdi.Şonuň üçin onuň çogmak bolup duran gür gaşlary бүрjeşdi.

--Türmeden bärde-de basgançak kändir, inim. Biz beýle ýagdaýy, maşgala dawasam bolsa, ýazgarmaly bolarys.Men öz obamda bolýan ýakymсыз ýagdaýy häkimlige-de ýetirmeli bolaryn, eşitmedim diýme, Togtamyş, onsoň. Onda-da hut häkimiň özünü habardar ederin.Öň-soň, birigün oň bilen görüşmelem.Ýygnak bar... Sen menden ýaman görme, inim. Ýagdaý, düzgün şeýle.

Hekim aga “Gidiberiň!” diýen manyny aňladyp, stoluň üstünde duran şyrdagyna elini uzatdy...

Günorta-da golaýlansoň Togtamyş iş ýerine-de gitmän, öýe tarap ugrady. Ol ýol boýy hem Hekim aganyň ýörite çagyryp eden gürrüni hakda oýlandy, oýlandyguyça-da gahary geldi. Ýeri, seniň hojalygyndaky ýagdaý bilen ilniň näme işi barmyş? Men nä gelnimi urýaňmy, tenine ýara salýaňmy? Geziberiň-dä öz aladaňyz bilen.

Ejesi hem daşardaky aşhanada güýmenip duransoň, içerik giren Togtamyş içki jaýa ýassyga gysaryp, baş-üç minudam bolsa irkilmek isledi.Emma Hekim aganyň gürrüniň dowamy uka derek dowam etdi.Onuň hyýalyndaky öz sesi kimdir bir başga kişiniň sesi bolup gulgyuna geldi: “Sen beýdip, özüňem, Serwiboýam, ejeňem, il-günem heläk edip ýörme-de, maňlaýynda bir peşeni boşadagada, aladadan dyn, Togtamyş, Şeýtseň, Serwiboý gelniň ýoluny açarsyň. Şeýtseň, öz maksadyňa ýetersiň. Ýa sen özünü atyp biljek mertlerden dälmi?” Togtamyş gulagynda ýaňlanan sözlere biri bilen gepleşýän ýaly bolup jogap gaýtardy: “Şol peşen hakda men senden öňürti oýlandym,

gadyrdan. Mert bolsaň ölmek aňsat, ýaşamak kyn. Namart bolsaň, ýaşamak aňsat, ölmek kyn. Men mert bolup aňsat ölemsoň, Serwiboý üçin tä özi ölýänçä gutarmajak, öňküsindenem agyr ýaşayyş başlanmazmy? Meniň maňlaýmdan ýelmejek ýeke okum polat çüýe öwürlip, ony biziň ojagymyza ömürlük çüýlemezmi? Sen aýallaryň erkeklerden has mertdigini bileňok, gadyrdan. Serwiboý ölen äriň ojagyny terk etjeklerden däl”.

Togtamyş krowata geçip gyşarsa-da, gözünüň öňüni uky däl-de, diwardaky portret tutdy. Şol bir duran ýerinde dört- baş ýyl bári asylgy portrete günde telim gezek gözi düşenem bolsa Togtamyş ony şu gün birinji sapar görýän ýaly boldy. Şekilde Togtamyş bilen Serwi gelin egin-egne degirişip otyrды. Olaryň her haýsynyň egninde bir kelle, bir ýüz bar bolsa-da iki adamyň göwresi welin bir adamyňky ýaly bolup görünýärdi. Birdenem portretde Togtamyşyň şekli ýitip diňe Serwiboýuň şekli galdy. Serwiboý krowatda ýatan Togtamyşa bir zat diýjek bolýan ýaly ýiti-ýiti seretdi. Emma geplemedi. Oňa derek Togtamyş dillendi.

--Sen maňa gulak as, Serwiboý. Sen meni unutmaly. Seniň bagtlylygyň şol unudylmak bilen bagly.

--Men bu gapydan ölümden öňürti seni unutmak üçin gelmändim.

--Bir öýde iki betbagt ýaşasa, onuň soňy uly betbagtlyga barar.

--Biziň ömür ahyryna çenli bagtly bolup ýaşamagymyza näme päsgel berýär?

--Ikimiziň birek-birege bolan çyn söýgümüz.

--Hakyky söýgi bile ýaşamaga päsgel berýär diýseň, oňa kim ynanar?

--Hiç kim ynanmasa-da ikimiz ynanmaly.

--Ol gaty düşnüksiz gep

--Durmuşyň özi şoňa meňzeş düşnüksizliklerden düzülen-dä.

--Sen meni ýigrenip bilersiň, Togtamyş. Sen meni ynjdyp bilersiň, Togtamyş. Sebäbi meni ýigrenmek, meni ynjytmak seniň öz eliňdäki zat, özünden çözülyär. Ýöne seniň maňa bolan ýigrenjiň mende saňa bolan ýigrenç döredip bilmez. Cebäbi meniň seni ýigrenmezligum senden däl, menden çözülyär. Meni senden diňe ölüm daşlaşdyrar. Olam wagtlaýynça bolar. Ölümden soň ikimiz gaýtadan, ömürlük duşuşarys.

--Meniň ýagdaýym söýgimi ýigrenje öwürp, şol ýigrenjiň saňa gowulyk getirmegini talap edýär.

--Ol akyldan daşlaşanyň tapjak gepi. Sen entek akyly-huşy ýerindäki adam. Biz ýagdaýyň ugruna gitmän, ýagdaý bizi goldamaly, Togtamyş. Sen şoňa düşün”.

***

Hekim aganyň “Hut häkimiň özüne ýetirerin diýen gepi Serwi gelni, eşiden badyna biynjalyk edip başlady. Ol-a tutuş etrabyň ilatynyň garamatyny gerdeninde göterýän adam, biýem uly bir obanyň ýaşajylarynyň aladasyny etmeli adam. Olar biri-birlerine, elbetde, “hä” diýýändirler. Üstesine-de, Hekim aga ýaly sylanýan ýaşuly dürsi ters diýip aýtsa-da, häkim ynanar. Şonuň üçinem Togtamyş töhmet pidasy bolajmaz ýaly onuň aladasyny etmelidi. Serwiboýyň özünden başga Togtamyşda egin dirär ýaly hossaram ýok, agramly dost-ýaram. Şonuň üçinem “ejesini göresi gelyän” gelin gaýnenesinden atasy öýüne, günin bolsa-da, gidip gelmäge rugsat sorady. Soňky wagtlarda-ha ýarymgöwün ýaly bolup ýaşap ýören gelnine haýpy gelyän Ogulaý ýeňňe garşy-ha bolmady welin, gaýtam Altyn gudasyna bir bölek mawut parça bilen ak

ýaglygyň içini süýji- kökeden dolduryp düwünçek hem saldy. Şeýlelikde, ilki häkimlige ýetip, soňam gurýan hilesiniň üsti açylaýmaz ýaly atasy öýüne-de görnüp gaýtmaly eden Serwiboý gelin irden ýola düşdi. Ol awtobusa münende-de, märekeli köçeden pyýada ýörände-de dünýäde Togtamyşdan başga adam tanamaýan, görünmeýän ýaly diňe şonuň pikirini etdi, säher otlusynyň üstünde tanşylan pursatdan başlap, tä şu güne çenli geçilen ýoly yzarlady. Emma şol uzak ýoluň ne başynda, ne ortasynda, ne şu gününde Togtamyşyň aýagy бүдрär ýaly päsgelçilik gabat gelmedi. Ol ýagdaý hem Serwiboýuň bilesiglijiligini hasam gyjyklady, Togtamyşa hossarlyk etmek höwesini artdyrdy.

Ýöne “Häkimlige bardym”, “Häkimlik kömek etdi”, “Häkimlige arz ederin” diýen ýaly sözleri hälimi- şindi eşidip ýören gelin şol jaýyň daşky bosagasyndan ätläninden ýöwselledi, ikinji mertebä çykanda-ha halysam gowşady. Häkimiň giň kabinetine girseň dagy sen näderkäň, Serwiboý?

Dogrudanam, häkimiň giň kabinetine entek girmänkä, onuň gapysynyň tutaýyna elini ýetiren barmaklarynyň sandyraýandygyny gören gelin öz-özüne gyjالات berdi, öz-özünü köşeşdirdi, köşeşdirse-de, ganyny açansoňam, içerik ätlemän, bosagada durandygyny birbada aňşyrmady.

Geleniň ýagdaýyny gözüne kaklyşandan aňan, köpügören häkimiň:

--Çekinmäň-de, giriberiň!-- diýen mylaýym sesi Serwiboý gelni biraz dogumlandyrdy.

Serwiboý içerik girip, haýbatly stola golaýlansoň, salam berdi.

Ýerinden turup durka hal-ahwal soraşan häkim, elini salgap gelene oturmaga ýer görkezdi.

--Ýanyma geleni, şeýdip, golaýragymda oturmaýsam, sowuklamadanmy-nämemi, birki gün bäri gulaklam agraýdy. Menlik meseläňiz bar bolsa, aýdyberiň, gelin! Siz kim, nireden geldiňiz, hyzmat nämeden ybarat?

Görkezilen ýere geçip oturan Serwiboý häkimiň başky iki sowalyňa derrew jogap gaýtardy, üçünji sowalyň jogabyna welin birheme garaşdyrdy.

--Çekinmäň-de, gepläberiň!

Mylaýym gepleşilse-ge, çekinme diýilse-de zandy ýygrarak Serwiboý çekindi. Şonuň üçinem onuň jogaby üzlem-saplam, baglanyşyksyz ýaly boldy.

--Geplesem, ýoldaş häkim, meniň adamymda hiç hili günä ýok. Hekim aga-da käte bir zadýň anygyna ýetmänem netije çykarayýa. Hakberdi traktorçam ýalan sözleýä. Togtamyş Mämmedow iiimiziň op-oňat ýaşaşyp ýörndigimiz dogrusynda, eger gerek bolsa, kepilnama-da ýazyp biljek. Ol gowy adam.

Serwiboý başly-barat geplese-de, huzura gelyänleriň arasynda her hilisine, hatda arzyny söz bilen aýtman, ýöne aglap duranlara-da gabat gelyän häkim Serwiboýuň üzlem-saplamrak geplänini geňem görmedi-de, onuň sözüne dyngy bereninden peýdalandy.

--Özüňizem bilýänsiňiz gelin, meň bu etraba iňe gelenime ýaňy aýýarym boldy. Şoň üçine entek adamlaryň öppüsini tanamagam. Togtamyş Mämmedowy welin tanamasamam, onuň gowy adamdygyna ynanýan...

--Tanamasaňyz, nädip ynanýaňyz?—diýip, ýap-ýaňy-da arzyny doly aýtmaga söz tapyp bilmän täbikläp duran gelniň ýaşuly adamynyň ýalňyşyny tapyşyna, ony hem şol bada ýüzüne basyşyna haýran galan häkim ýagdaýdan inçelik bilen baş alyp çykdy.

--Birinjiden-ä, Togtamyş Mämmedow ýaramaz adam bolan bolsa, siz oňa durmuşa çykmazdyňyz. Ikinjidenem, Mämmedow Togtamyş erbet adam bolan bolsa, özüniň gowudygyna göz ýetirmeýän bolsa, siz ýaly gowy maşgalany duluna geçirmäge miltem edip bimezdi. Üçünjidenem, Mämmedow Togtamyş let iýdirýän bolsa, siz bu ýere ýörite gelip, erbet adamynyň tarapyny çaljak bolmazdyňyz, onuň aladasyny etmezdiňiz. Dogry dälmi?

Ýaşulyynyň aýdanlary maňzyna batan gelin derrew:

--Dogry, häkim aga, gaty dogry aýdýaňyz—diýdi.

Näçe ýyl bäre häkim bolup işleýänem bolsa, özüne ilkinji gezek “häkim aga” diýlip ýüzlenilenini eşiden ýaşuly ýylgyranyny huzura gelene-de aňdymajak bolup, eňegini sypan kişi boldy.

--Iň esasy zat, gelin, Mämmedow Togtamyş hakda-da, Hakberdi traktorçy hakda-da Hekim aga maňa hiç zat aýdanok. Ýogsam, ol ikimiz öten agşam ikiçäk durubam gürleşdik.

Mylaýym kabul edip, ynandyryjy hem akyly gepler aýdan häkime minnetdarlyk bildirmek islän Serwiboý gelin jüpüne düşäýjek minnetdarlyk sözlerini hem tapman, başga zat diýdi.

--Men ýalňyşypdyryn, ýoldaş häkim.Ýöne meň şu ýere gelenimi, eden gürrüňimi Hekim aga-da bilmese-hä gowy bolardy.

Huzuryndakynyň gepine jogap gaýtarmazyndan öňürti, öňünde duran telefon trubkasyny götermeli bolan häkim:

--Üç minutdan gapa geliber!—diýip, megerem, öz sürüjisine habar ýetirdi, soňam myhmanyna ýüzlendi.—Bolýar, gelin. Siz meň ýanyma geleňzok. Menem sizi tanamok.Dilleşdikmi?

Söz diýmän, çalaja baş atan Serwi gelin gapa tarap yöneldi.

*

Hemişeler atasy öýüne gezmäge gelende Serwiboý edil ýaşlygyna dolanan ýaly bolup tolgunýardy, öňünden çykan köne tanyşlary bilen alçak salamlaşýardy, mekdep ýoldaşlaryna sataşsa, köçede durup geçeni ýatlaşýardylar.Indi welin onuň dogduk mekanyna, söýdük mekanyna aýagy çekmeýän ýalydy. Ol hiç kime, has betere özüne hyrydar göz bilen garan deň-duşlaryna sataşmazlygy dileýär, adam-gara görünmän, tizräk ejesiniň ýanyna ýetip, görer gözlerden gizlenmek isleýär.

Ile ýaýmajak bolup daşy ýaragly goralýan ýurt-döwlet bähbitli gizlin syrlaryňam manysynyň derrew daşary ýurtlara çenli ýetýändigini hälimi-şindi telewizorda eşidýän, gzetlerde okaýan Serwiboý oňa kän geňem galmaýardy.Şeýle beýik derejede oýnalýan oýnuň tilsimjiklerine hatda Serwiboý ýaly orta mekdebi gutaran sada hasapçy düşüňär.Emma şoňa düşüňän sada hasapçy iki sany sada adamynyň oba derejesindäki manysyz diýen ýaly, hemme kişide-de bolup biläýjek, hiç kime-de—eşidene bähbidi ýok, eşitmedigiňem eşitmäni üçin çekýän zeledi ýok maşgala syrjagazynyň köp ýere, alysda ýatan Sazakly obasyna-da ýaýramagy, hut şonuň üçinem ejesiniň özüni sowuk-sala garşylamagy Serwiboýy haýran galdyryr.

Serwiboý bu ýerde yokka-da Altyn ýeňne mydama onuň aladasyny başyndan çykaryp bilmän ýören ýaly, saglyk-amanlygy hem kelteräk soraşan dessine, gyzy barada Sazakla ýaýran ýakymsyz gep-gürrüňleriň üstünden bardy.

--Şo gepleri goýaly-la, eje!—diýip, Serwiboý derrew nägilelik bildirdi.

--Seň başynda agyr gün barka men dymyp oturman—diýip, haýbatly gepläni bilen maşgaladaky bişowluk öz-özünden ýok bolaýyan ýaly Altyn ýeňňe sesine bat berdi.--Ýeke perzendimiň bolar-bolgusyza gep, ile ryswa bolmagyna ýol bermen asyl. Çagamyň kemsidildigi özümiň kemsidildigim. Seň sylanmadygyň ilin sylaýan Arça seýsiniň sylanmadygy. Seň ataň “Ordenli seýis” adyny eşek bakyp alanok...

Aňyrsynda esli mahal bāri baslygyp, gemrä dönen joşgunyny birneme gowzadaýmasa, ejesiniň başga kişiniň gepine-sözüne ýol bermejekdigini bilen Serwiboý zordan:

--Bilýän, eje—diýip, iki zöz aýtmaga pursat tapdy. Ol iki sözem gaýtam Altyn ýeňňäniň joşgunyna meçew berdi.

--Bilýän dālsiň. Haýsydyr bir öňýeten Arça seýis bilen Altynyň altyna barabar gyzyny kemsitmelişiň, bizem oňa garow gaýtarman oturmalymyşyk.. Ol asla bolup biljek zātdāl.

Şu mahala çenli ejesiniň tersu-dürs aýdanlaryny ýürekden makullamasa-da, makullamaýanyňyň sepini bildirmän daşyndan baş atyp tassyklan Serwiboýy soňky sözler öz hakyky pikirini aýtmaga mejbur etdi.

--Togtamyş öňýeten dāl, eje. Togtamyş...

--Lal bol!—Ony-da az gören ýaly “Gapyl” sözünü hem oňa urna edip yzyndan suňşuran ene gaty gaharynyň glenedigini tassyklamak üçin elini-de silkip goýberdi.—Sen ýene şoň tarapyňy çaljak bolýaňmy? Öňýeten bolmasa, gadyr bilmez bolmasa, gül ýaly maşgalasyny ile ryswa etmezdi. Seň sarpaňy saklamasa, seň bilen süýjürnişip ýaşamajak bolsa çar tarapy şaýol--hanja sürse , şonja sürsün! Sen ýaly gyz dogran ene sen ýaly gyza mynasyp eýe-de tapar...

Altyn ýeňňe “mynasyp eýe tapmak” diýmek bilen kalbyndaky pynhan syryny hem ahli joşgunynyň esasy özenini daşyna çykaran ýaly, gepine dyngy berdi-de, uludan bir demini aldy.

Ara düşen dymyşlyk mahaly Altyn ýeňňäniň nämeleri kellesinde aýlany nämälim bolup galsa-da, Serwiboýuň hyýalynyň öňüni ýapyp duran tuty çalarak syryldy.

--Meň ýagdaýymy kakam bir bilmesin, eje. Üüregi çişmesin.

--Düyä münüp, hataba bukjak bolýaňmy?

--Belkem, Togtamyş entek pālinden gaýdar, düzeler.

Altyn ýeňňe gyzy bilen dāl-de, gapydan gelen biri bilen gepleşýän ýaly işige seredip oturyşyna:

--Garaşyber, düzeler!—diýip , gyjynýan ýaly bolup ýaňsylady.—Näçe garaşsaňam, näçe ýuwsaňam gara keçe ak bolýan dāldir. Küýkin bilini mazadan başga zat dogularmaz.

--Men şoň düşeljekigine ynam edýän,eje. Togtamyşyň zandy erbet adam dāl ahyryn. Ol birden üýtgedi.

--Düzeljegine umydyň bar bolsa, eneň öýüne ýüzüňi gözýaşa ezip gelmāň nāme onda?

Ejesiniň aýdanyny juda halamadyyny tassyklap, birden Serwiboýuň gözünden paýrap ýaş döküldi.

--Men öz syrymy saňa aýtman, kime aýdaýyn, eje? Bu dünýāde meň iň ýakynym sen ahyryn...

Naçaryň ejizlemesini aňladýan sözleriniň dogrudygyny ene gözüň bilen hem tassyklandy. Gyzyň halyna dözmän birneme ýowsellän Altyn ýeňňe hörpüni biraz peseltdi.

--Eneň inä ýakynyň bolýan bolsa, ilki başda näme üçin ýakynyňa hä diýmän, bigäňňä gepine yryldyň? Eneň saňa ýamanlyk isläpmedi? Eneň seň maňlaýyň garalmagyny isläpmedi? “Şoňa göwün berme” diýip men saňa näçeler sakyrtdym. Gulak asmadyň. Näçeler ýalbardym—yrylmadyň. Söýüpmişin! Söýüpmişin! Söýgi diýilýän zadýň älemde ýokdugyna indi göz ýetirdiňmi?

Söýgüden ezyet çekip ýörse-de, Serwiboý ýene söýginiň tarapyny çaldy.

--Söýgi bar, eje.

Jogap Altyn ýeňňäni ýene gyzyrdy. Ol gyzyň hut şeýle jogap gaýtarjakdygyna garaşyp, jogabyny taýynlap duran ýaly, Serwiboý agzyň ýumup-ýummanca:

--Merez bar, eje!—diýdi.—Özüňçe ýoga özüňi kemsitdirmek, götermesiz ýküni göterip gezmek, egniňden basdyrmak söýgümişmi? Ata-babalar öz maşgalasyny kemsidipmi?

Serwi dymdy. Sowalyň jogabyny ejesiniň özi gaýtarmaly boldy. Kemsitmändir. Ata-babalar maşgalasyny bozupmy? Bozmandyr. Sebäbi olar söýgi diýilýän otlawajyň nämedigini bilmändirler...

--Zöhre, Tahyr, Leýli, Mejnun...

--Merez, zäher...Olaram söýşüp bal gününe batan dälirler—diýip, Altyn ýeňňe gyzyňa geplemäge maý bermedi.—Söýşüp maşgala bolany bamy şolaň? Çaga öndüreni bamy şolaň?.. Men seň ataň bilen nika gyýlandan soň tanyşdym. Aramyzda söýgem ýokdy, duýgam. Ynha, kyrk ýyla golaý bal bilen ýag garyşan ýaly äbe-jübe bolup bile ýaşap ýörüs. Söýşen bolsak, biziň maşgalamyz bireýýäm dargardy. Är-aýalyň arasyny bozýan söýgi.Ol ilki gowy gördürýär, soňam...

Arça aga bosagada peýda bolýarmadyk bolsa, Altyn ýeňňäniň söýgini puja çykarmak üçin jan çekip tapýan delilleriniň ahyry geljek däl. Aýalynyň çasly sesini öýe girmähkä eşidendir-dä, ol gele-gelmäne:

--Galmagalyň dik asmana çykýa-la, keywany?—diýdi.Birdenem ol gyzyňa gözi düşensoň, argynlygy aýrylan ýaly bolup ýylgyrdy.Serwi bilen saglyk-amanlyk soraşdy, Ogulaý gudasynyň saglygy bilen gyzyklandy.

--Galmagal seň gyzyň gelmegi bilen peýda boldy, seýis—diýip, Serwiboýy gorkuzan Altyn ýeňňe hakykaty aýdyp başlanam bolsa, soňuny düzdi, gyzyň syryny paş etmedi.—Muňa ilde ýok mawut parça gerekmiş. Menem oňa “Indi parçany baran ýeriň etsin” diýýän. Nädipdirin, seýis? Bolýamy?

--Ýok. Bolanok, keywany--diýip, ýaşuly aýalynyň garaşmadyk jogabyny berdi.--Arça seýsiň gyzy näme islese, şonam geýer. Meň Serwiboýum göwni ýykylýan gyz bolmaly däl.

Altyn ýeňňe adamsynyň aýdanyny:

--Ikimizden başga hiç kim gyzymyzyň göwnüne degip bilmez, seýis—diýip, hem aýlawly hem gönümel gep bilen tassyklady...

“Sazaklydan” Gojuga aşmak üçin bir şäheriň, iki obanyň üstünden geçmelidi. Şonuň üçinem Serwiboý ırgözinden ýola çykmalady.Gün öýlä sananda ene-atasy bilen sagbollaşan Serwiboý ejesiniň salan düwünçegini goltuklap, oba bilen şäher aralykda gatnaýan awtobusyň duralgasyna baran badyna aňyrdan welosipedini ýuwaşja sürüp

gelyän Annam göründi. Ol pes boýly, dolmuş, gaşlary, saçlary hem goňras,gyzylýüz ýigit Serwiboýuň synpdaşlarynyň biridi. Serwiboýam durmuşa çykaly bári zol-zol Sazakla gelip durmaýany sebäpli, iki synpdaş telim ýyl bári görüşmänem eken. Şonuň üçinem Annam ulagyny ýolgyradaky agaja söýäp goýansoň, Serwiniň gadyrly gyzyklandy

--Garaşylmadyk ýerde, garaşylmadyk mahal, garaşylmadyk adam! Sen küje, Sazakly küje?—diýip, Annam iki sözünüň arasyna sähelçe-de dyngy bermän, gepläp başlady welin:

--Sen birjigem üýtgemänsiň, Annam!—diýip, Serwiboý onuň sözünü böldi.

Annam syunpdaşynyň berýän bahasyny baş-alty ýyl geçse-de, daş sypatyň üýtgemändir diýen manyda düşündi. Serwiboý bolsa syunpdaşynyň oglanklykdaky kän hem çalt geplemek endiginiň üýtgemändigini göz önünde tutýardy. Annam Serwiboýuň aýdanyny tassyklaýan ýaly Serweä gezek bermän, ýene gepläp ugrady.

--Asyl bi senmiň, Serwiboý! Gözüme-de ynanamok. Şeýdip tötänden gabat geläýmesek, mekdebi gutaralymyz bári synpdaş gyzlarymyza-da sataşamzok diýen ýaly. Biziň klasymyzyň gyzlary mekdebiň hemme gyzlaryndan hem edeplidiler, hem owadandylar. Senem hasapda in ökdämizdiň. Mydama senden göçürýädik---“Okuw hasabynda ökdäňiz bolanam bolsam, durmuş hasabynda hiç kimçe bolmadyk bolsam ýagşydyr, Annam jan! Durmuş hasaby matematika hasabyndan çylşyrymly eken”—diýip, Serwiboý içini geplettdi. Annam edil klasdaşynyň hyýalyndakyny aňan ýaly sözünü dowam edende. “Ýöne matematikadan ýetişmän yza galan klasdaşlamyz durmuşa öňe saýlanyp gitdiler”#—diýdi.--Serwiboý bir zat diýjek boldy, emma hyýalynda mekdep ýyllarynyň içinde gezip ýören Annam garşysynda “hä-hawa” diýişmeli gürründeşi bardyr öýtmedi.—Siz ony känbir aňanam däläsiňiz, klasymyzdaky her oğlan bir gyzyň aşygydy. Ýöne o mahallar söýgi diýilýän zat telewizorda bolman, hakyky durmuşa bolýany üçin häzirlki ýaly açyk däl eken. Söýgini daşa çykarmak, özüň bilýädiň, utanç hasaplanardy. Biz ýygradyk, siz bizdenem ýygradyňyz. Belkem, şol ýygralyk sebäp bolandyr, klasdaş gyzlarymyzyň bir Totuguşdan özgesi başga ýerlere durmuşa çykyp gitdiler. Soň biz klasdaş oğlanlar bolup, size goşgam goşduk. Yatdanam bilýän. Aýdyp bereýinmi?

Birinjiden-ä ýaş çaga ýaly towsaklap, goşgy okasy gelip duran Annamy okama diýibem saklajak gümänyň ýokdy, ikinjidenem, Serwiboýda-da deň-duşlaryna, özüne bagyşlanan goşgyny diňlemek höwesini bardy. Şonuň üçinem:

--Okasana, Annam!—diýende, Serwiboýuň sesi ýalbaryjy äheňde ýaly bolup eşidildi.

Özüne diňleýji tapylanyna begenen Annam gaty çyny bilen goşgy aýtmaga başlady:

-- Gowy gyzlarymyz bardy,
Durna dek uçup gitdiler.
Utanjaň hem sadadylar,
Söýmäge ejap etdiler.

Ak durnalar, boz durnalar,
Haýsy menzile ýetdiler?
Sapakda ýatkeşdi olar,
Bizi welin unutdylar.

Görýäs ýolda-yzda käte,
Tötänden duşan çaglary.
Biz obanyň bilbilleri,
Bezedi özge baglary.

Ýürekleri ak pamykdy,
Ýüzleri dogan Aýdy olaň.
Ýa-ha bizi söýmediler,
Ýa bizi dogan saýdy olar.

Ýa gyzykly çeken döwre gaýdyp barmak, ýa-da deň-duşlary küýsemek Serwiboýyň gözüni ýaşartdy.

--Dogry ýazypsyňyz, hemme aýdýanyňyzam dogry, Annam...Ýöne olar ýaly gowy goşgyny boljak bolansoň ýazman, öňräk ýazmaly eken-dä.

--Menem şol pikirde-dä!-- diýen Annam hem-ä özündenem birki setir goşulan goşgynyň klasdaşyny tolgundyranyňa hemem ony artistlerçe okandyryna ynanan Annam hekgerilip ýylgyrdy.

--Kyn görmeseň, şu goşgyny maňa-da kagyza ýazyp ber, Annam!

--Indiki duşuşyňçak taýyn ederin, Serwiboý--diýip, goşgy okap, özüni şahyr bolandyryn oýdan Annam öňküsindenem beter tolgunyp gepledi.

--Oglaňlaň özüňize aşykdygyny siz bilýämidiňiz, Serwiboý?

--Men-ä aňamokdym—diýip, klasdaşyna duşmak, geçene dolanmak bilen bu günki durmuş aladasyny az wagtyk bolsa-da unudan Serwiboý, esli wagt bári birinji gezek çyny bilen gülüp goýberdi.

Onuň “jak-jak” urşuny höwes bilen diňläň Annam:

--Gülkiňem üýtgemändir, Serwiboý—diýmäge mejbur boldy.—O wagtlar aýdyp bilmezdik... oglaňlar öňürti seň özüňe, soňam “jak-jak” gülüşüňe aşykdylar.

--Indi açyk geplenýän zamana ýeten bolsak, menem saňa bir açyk sowal bereýin, klasdaş.

--Açyk jogabam menden al!

---Senem meni söýüpmüdiň?—Gönümel sowala gaýtarylan “Ýok” diýen gysgajyk jogap Serwiboýy geňirgendirdi.-- Nämе üçin? Nämämi halamadyň?

--Men hemme zadyňam halaýadym-da... Maňa gyzlar “sary pişik” diýýädiler.Men uzyn boýly, görmegeý bolmamsoň, özümi saňa mynasyp däl hasaplaýadym.

--Söýgi diýilýän zat dyma hör bolýamyş. Ol söýýäniniň gyzylmy-sarymy reňkine garamaýamyş.Meniň durmuşa çykan ýigidimem senden görmegeý, senden artykmaç däl, Annam.

--Seň sataşanyň daş sypaty üýtgeşik bolmasa-da, içi seň tanaýan ýigitleriňkiden hem üýtgeşik hem artykmaç, Serwiboý. Sen ony depäňde götermeli.

Togtamyşy heniz bir gezegem görmedik, belki adyny hem eşitmedik Annamyny aýdanlaryny hälkibir agyz ugruna aýdylýp guberilen badyhowa sözdür diýip kabul etse-de, Serwiboý gyzyklanman durup bilmedi.

--Sen ony tanaňok ahyryn, Annam?

--Tanamasamam, men onuň bujagaş görüňän ýigitlerden artykmaçdygyny bilýän—diýip, Annam klasdaşyny öňküsindenem beter oýlanmaga mejbur etdi.—In bolmanda, biziň obamyzda, meň baryş-geliş edişýän ýerlemde-hä seň sataşanyň ýaly mert adam ýok, Serwiboý.—Serwiboýuň badyhowa sözler diýip çaklaýany birdenem durmuş hakykatyna çenli pessaýlady. Annamyň: -Men onuň saňa näme üçin azar berýäninem bilýän—diýmegi bolsa, Serwiboýuň inini tikenekletdi.-- Ol mert bolany üçin, seni söýýäni üçin saňa azar berýär. Ol erkeklik edýär. Men onuň erekeklik edýändiginiň sebäbini saňa aýtsam, özümiň erkeklik etmedigim boljak...

Annamy çaklap urýandyr öýtse-de, hakykaty azda-kände bilmeýän adamyň çakynyň nyşana beýle göni degmejegi hakda pikir eden Serwiboý aňk boldy. Ol Annamyň gizleýän hakykatyny bilmek isledi. Ýöne duralga ýene ik sany obadaşyň gelmegi, onuň yz ýanyndanam aňyrdan awtobusyň görünmegi Serwiboýa Annamyň aýdanlary bilen içgin gyzyklanmaga maý bermedi...

Awtobus tä şähre ýetýänçä-de, Serwiboý gelin klasdaşynyň aýdan hem geň hem düşnüksiz hem garaşylmadyk sözleri hakda oýlandy. Onuň Gojuk obasyndaky, klasdaşynyň öýünde bolup geçýän wakalardan habarlydygy geň däl, ol wakany megerem “Sazaklyda” ýaşaýan öňýeten has ulaldylan görnüşde-de bilýändir. Ýöne şol wakanyň döreýşini, sebäbini Annamyň bilýän diýmegi, ony-da aýtmaga bognunyň ysmayandygy gaty esasly hem matal çözmek ýaly özüne çekiji bir zatdy. Bu ýerde bir düýpli many bolmasa, klasdaş beýle-beýle zatlary aýtmazdy. Ol Serwiboýuň düşen yerini bilenok, adamsyny tanamak däl, belki onuň adyny hem eşiden däl. Annam öz obasyndan çykýan, onda-munda entäp, bazar-küjellerde edilýän geň gürünlere gulak gabardyp, geň-enaýylaryny torbasyna ýygnap ýörenlerdenem däl. Şu sebäplerden many alsaň, Annamyňky çaklama bolmalydy. Ölçere-döke şeýleräk netijä gelen Serwiboý eşiden geň habarynyň döremeginiň sebäbini klasdaşynyň oglanka-da geplemsek bolandygynyň, ýalany çyna barabar edip aýtmaga ökdediginiň üstüne yükledi.

Serwiboý şähre baransoň, Gojuga tarap gidýän awtobusa ýa-da kireýkeşleriň ulagyna münmelidi. Ol duralga ýetiberende uly ak awtobusyň öýkelek adam ýaly tüňňi ýeňsesini görkezip ýola düşendigini görüp galdy. Indiki awtobus gelýänçä-de kän garaşmaly boljakdy. Ol kireýkeşleriň durýan ýerine ýönelende, bir köneje ýeňil maşyn onuň deňine ýetip saklandy. ”Ýylanyň ýigreneni narpyz...” Serwiboý hyalyndaky nakyly soňlap-soňlamanka, “narpyzyň” özi: “Serwiboý gelin, oba barýan bolsaň-a, mün!” diýip gygyrdy. Ulagda Hakberdi traktorçynyň täk özi bolan bolsa, Serwiboýuň oňa münmäge aýagam çekmezdi, münmeslige bir bahana-da tapardy. Emma bu eýýamlarda süpürgiç degmedik hapa aýnanyň aňyrsyndan maşynyň yzky oturgyjyndaky ýüzleri oňat görünmeýän üç sany aýaly öz obadaşlarydyr öýdensoň, hödürlenen gullugy kabul etmezligi yerlikszrak hasaplan Serwiboý gelin “Moskwiçe” tarap ýöremeli boldy. Yzky oturgyçda ýer ýokdugyny gören gelin, öňdäki boş ýere, Hakberdiniň gapdalyna münmäge mejbur boldy, çöküp giden oturgyja ornaşandan soň bolsa, yzdakylaryň ýat aýallardygyny bilip galdy.

Gojuga barmak üçin üstünden geçilmeli obanyň deňine ýetilende maşyn saklandy. Ýolagçy aýallar sürüjä, belkem, öňünden wadalaşylan tölegini berip düşüp galdylar. Hakberdi aýallar bilen hasap-hesip edişip güýmenýänçä, Serwiboý pursatdan peýdalanyp, yzky oturgyja geçmäge meýillendi. Emma şylhasy çykan maşynyň Serwiboýuň oturan yerindäki gapysy aýal güýji bilen çekileni üçin iç tarapyndan

açylmaýaram eken. Serwiboý öňki oturan ýerinde galyp, ýoly dowam etmeli boldy. Ýogsam, Gojugyň gelinleri (diňe gelinleri hem däl) ruluň başynda öz adamsy oturanam bolsa, ulagyň öňki oturgyjyna münmegi halamaýarlar. Öň oturgyja münýän aýallary, näme üçindir, ýeňlesrāk, kelpežrāk hasap edýärdiler.

Üç aýalyň düşüp galan obasy bilen Gojygyň arasy uzak dālem bolsa, Hakberdiniň eşegarabadan çalt ýöremýän maşyny bilen ýarym sagat töweregi gitmeli boljakdy. Üstesine-de, Hakberdi tä oba barýança şowlap ýatan asfalt ýol bilen sürmān, ekerançylygyň, bag-bakjalaryň üstünden aýlanyp-aýlanyp barýan gumak ýola sowuldy. Kān mahāl geçmāhkā-de Serwi gelniň “Bu näme üçin beýdýākā?” diýen hyýaldaky sowalynyň jogaplary ýuwaş-ýuwaşdan ýüze çykyp ugrady.

--Oba gezip gelýāsmi, Serwi gelin?

Serwiboý Hakberdi bilen gepleşmek islemese-de, uly adam bir zat soranda, onda-da sowal hem zelesiz-zepersizkā dyman bolup oturmagy gelşiksiz hasaplady. Bolsa-da, söz bilen dāl, hereket bilen jogap gaýtardy. Gelniň baş atandygyny görenem bolsa, beýle jogap bilen kanagatlanmadyk bolara çemeli, Hakberdi gapdala çalarak göz aýlady.

--Serwi, sen menden ýaşynaýýan-a dālsiň-dā, hernā? Sesiň çykanok-la? Öz obamyzyň gelinleri menden ýaşynsa, öwlüyā kessin, halaýan dāldirin. Ýaşynmanam, sylamak bolar ahyryn, öwlüyā kessin. Öňi bilen-ā men sakgally-sarmykly ýaşuly dāl, ýaşynar ýaly. Onsoňam, maşgalasyz-malsyz ýaşap ýören halyňa, üstesine gelinlerem senden ýaşynsa, keýpiň bozuluberyā, öwlüyā kessin. Men özümi ýaňy durmuşyň gyrasyndan giren hesap edýān. Sen öz deň-duşuňdan ýaşynjak bolup azara galyp oturma.

Az-kem oýlanan gelin:

--Ýok-la, ýaşynamok-la—diýdi..

Indi baş-alty ýyl bāri bir obada ýaşalsa-da, kāte-kāte gapylaryndan barylsa-da, ýüzi-gözi görülse-de, henize çenli gep-sözi eşidilmedik gelniň sesi Hakberdiniň gulagyna owaz bolup eşidildi. Ol alan lezzetinden hoşwagt bolup ýylgyrdy. Hudaý bermedigini-hā gury goýýar, eçileniniň etegine-de hemme zady goşawuçlap guýaýýar!

--Şeýt, gelin, şeýt, ýaşynma!.. Onsoňam, men Togtamyşdan, bolsa baş ýaş uluduryn. Olam, hāli yzarlap otursaň, karam ýaşdan şeýle bolup çykar, öwlüyā kessin. Onsoňam, baş-alty ýaş deň-duşlyk hasaplanýar.

--Men obaň hemme adamyny doly tanabam baramok—diýip, gapdalyndaky ýaňrap oturansoň, gepe goşulan kişi bolan Serwiboý gelin “tanamok” diýen sözi aýdyp, dlinden bela galdy.

Ol sözden özüne bāhbitli many ogurlamak islān Hakberdi:

--Tanamaly, Serwiboý gelin, tanamaly, öwlüyā kessin,—diýdi.—Ynha, çolaja ýolda ikiçāk gabadam geldik, Meň bilenem ýakyndan tanşarsyň. Ikimizi Hudaýyň özi şu adam-gara ýok ýolda sataşdyrandyr..

(“Hudaý saňa gowy ýoly taşlap, erbet ýoldan sür” diýdimi?)

Hudaýa sygynmak bilen batyrlansa-da, gep şu ýere ýetende, Hakberdi joşgunyny birden daş çykarmakdan, isleginiň yzyny aýdybermekden birbada heder etdi. Ýöne esasy maksadyna ýardam edip bilāýjek gürrüňden welin daşlaşmady.—Serwiboý gelin, bi Togtamyş ikiñiziň araňyza düşen tow barada ile ýaýran ýakymсыз gepiň soňy näme bilen gutardy-a?

--Togtamyş ikimiziň aramyzda näme tow bamyş?

Ýoluň beýgelyň ýerine ýetende, ejizlän maşynyna özi hem güýç goşýan ýaly aşaky dodagyny çapylaryň bäre ýanyňa çenli dişläp, gazy köpelden Hakberdi ulag aşak eňip, ynjalansoň gepledi.

--At oýnadan bolmaly-la, Serwiboý. Hemme kişiň bilýänini ilden ýaşıran bolmak.. öwlyä kessin... Keselini gizlän ystmasyny aýan eder. “Togtamyş Serwiboýuň talagyny berjekmiş” diýen gep bar...

--Ilde gep köp, Mekgede arap..

--Bolmanda nä Mekgede özbek ýa türkmen köp bolmalymyşmy? Araplaň ýurdunda arap köp bolar-da—diýip, özüni köp bilýän kişi edip görkezmek islän Hakberdi ýene gürrüniň öňki akymyna dolandy.—Är-heleýiň arasynda “talak-palak” diýen gep dörese, o maşgalada süýji ýaşayyş bolmyýa, Serwiboý gelin. Her kim öz göwni isläni, öz sulhy alany bilen ýaşamaly. Muňa düşnüksiz dünýä diýýäler, öwlyä kessin. Onuň ýazylmadyk kanundyr welin, ýazylan kanundanam ýowuzdyr.

Serwiboýam janyňa ýakmaýan gürrüň edýän adama gaýtawul betip özüni köşeşdirmek isledi-de:

--“Il agzyny ýygyp bolmaz”—diýip nakyl getirdi.

--Ol şeýledir welin “Ot ýanmasa, tüsse-de çykamaz”—diýip, Hakberdi hem nakyly nakyl bilen ýeňjek boldy.

Aýdara başga gep tapmadyk Serwiboý gelin garşydaşyny hüjüm bilen basmak isläp:

--Il sen hakda-da her hili gürrüň edip biler—diýip goýberdi.

Wawwasyna basylana dönen Hakberdi ýalta gapdalyna garady. Onuň uýy çişli ýaly nazary Serwiboýuň göreçlerini deşen ýaly boldy.

--Il men hakda ýaman gürrüň etmez. Sallahçylykda käte eşigimem kirliräk bolýandyr. Şony gürrüň edýän adam kä agşam öz heleýini meň üstüme iberip, hapa köýnegimi-balagymy ýuwduraýsyn...

“Sen ýalynyň köýnek-balagyny it ýuwsun! —diýip, Serwiboý içinden jogap gaýtardy—Hudaýa şükür, saňa mün degýän eşigini ýywmalym bar meň!”

Hakberdiniň soňky gödek sözleri aýtmagy bilen ara dymyşlyk düşdi. Serwiboý gelin indi tä oba ýetilýänçä geplemezligi özüne pent etdi. Emma onuň dymany bilenem maşynyň içine ümsümlik aralaşmady.

--Magtymguly şahyr “Kim nan tapmaz iýmäge, Kim ýer tapmaz goýmaga” diýipdir. Men-ä sen ýaly maşgala zar bolup ýörün. Olam... Togtamyş bol tapýa, Serwiboý gelin, öwlyä kessin..

Hakberdiniň aralaşylmasyz serhede golaýlap ugramagy oba ýetilýänçä geplemesiz eden Serwiboýy geplemäge mejbur etdi.

--Hany, şu gürrüňi goýaly-la. Ýogsam, biz..

--Goýsaň, goýaly, Serwiboý gelin. Ýöne Togtamyş her gün ertir sen ýaly zenanyň ýyljak goltugyndan çykyp gidende, begenjinden ýaňa guş bolup uçmaly.

Serwiboýyň öňe däl-de, sag egniniň üstaşyry daşaryk seredip oturmagyndan özi bilen gepleşmek isleýän däl-dir diýen many çykaran Hakberdi hiňlenmäge başlady. Ýöne onuň hiňlenmesem, Serwiboýuň gaharyny getiräýjek hiňlenme boldy.

--Alysdan gelemde, kowmazmyň, gelin?

Kirlegen köýnegmi ýuwmazmyň, gelin?

Gyratyma körpe bermezmiň, gelin?

Şaňňyrdap ýorganma girmezmiň, gelin?

Hiňlenmäniň yzy aýdylmanka Serwiboý öz hyýalynda onuň jogabyny berdi: “Seň ýoranyňa gyzyl it girsin, ýerçekmiş!”

--Alysdan geleňde, Allahym alsyn!

Kirlegen köýnegňi ýel-ýagmyr ýuwsun.

Gyratyň aýygsa daşlar gemirsin,

Ýalmyldap ýorganňa ýylanlar girsin!

“Ine, munyň boldy!” diýip içini gepleden Serwiboý ýylgyrmakdan zordan saklandy, gözüne bolsa Hakberdiniň ýorganyna girip barýan ululu-kiçili bir topar ýylan janlandy.”Ýöne garaýürek adamy çakan ýylanlaň özlerti öläýmese gaýtam” Serwi gelin tapan närsesine bu gezek çyny bilen ýylgyrdy.

Hakberdi dowam etdi:

--Alysdan gelemde paýym bol, gelin.

Garaňky gijede Aýym bol, gelin.

Ekeje islegme taýyn bol, gelin.

Şonda jennet bolar meň jaýym, gelin.

“Garaşyber! Nähili jennete düşjegiňi syrat köprüsinden geçende bilersiň”.

Oba ýetmäge iki kilometr töweregi aralyk galanda, gapdaldaky ekin meýdanyndan ýola suw gaçan ýeriň üstünden barylady. Suw ýoluň töweregi bilen ýaýrapdyr diýäýmeseň, geçmesi hyllalla päsgelçiligem dälde, gyraragyndan sürüberseňem boljakdy. Emma, näme üçindir, maşyn az-kem sowlaýman, üstüni suw basan ýoluň ugry bilen gidiberdi. Şonda-da suw çuň bolmansoň, maşyn gury ýere çenli gidip biljekdi. Ýöne Serwiboý maşyndan başy çykmasa-da, Hakberdiniň suwdan päsgelçiliksiz barýan ulagy, özi ýatmasa-da, bir ýerini elläp ýatyrandygyny aňdy. Ol beýle hereketi ýönelige tapylan pirim bolmasa gerek diýip çak etdi.

-- Serwi gelin, sen maşyndan düşäýmeseň-ä, öwlyüä kessin... Indi bi köne araba otlanmaz.

--Men suwuň içinde duran maşyndan nädip düşeyin?

Niýetini ýamana tutan adam üçin Serwiboýuň sözleri amatly tutaryk bolaýmalydy. Şonuň üçinem Hakberdiniň gökdäki dilegi ýerde gowuşdy. “Hudaýyň özi işimi oň edäýjek öýdýän” Ol ýasama hereket bilen suwly ýola tarap göz aýlan boldy.

--Dogrudanam, özüm kömekleşäýmesem, düşer ýaly hem däl eken, öwlyüä kessin...

Diýse-de, Serwiböý obadaşy adamçylykdan çykgynç hereket eder öýdüp garaşmady. Emma maşynyň gapysyny açyp, köwşi-zady bilen suwa giren Hakberdi ulagyň önünden aýlandy-da, Serwiboýuň oturan tarapyndaky gapynyň ýanyna bardy. Ol gapyny açansoň,:

--Hany elniň uzat—diýip, gelniň goşaryndan tutjak boldy.

--Gel, men seni göterip düşüreýin, Serwiboý! Ýogsam aýagyňam, geýim-gejimiňem öl bolar. Oba bäýdip barsaň... Kän mahal bari sen ýaly göwnüme hoş ýakýan ýükem göterip göremok, öwlyüä kessin. Şu gün sen meni şol arzuwma ýetiräý, gelin!

Serwiboý elini silkäp alanda, ýañadandan hüjüme geçen Hakberdi ony gujaklady. Gelin her hili garşylyk görkezse-de, dar maşynyň içinde goranmak üçin hereket etmäge-de ýagdaý ýokdy.

--Wah, meni iteklän gollaryňdan aýlanaýyn, gelin jan! Ak mapraç gelne itekletmegi arzue edip ýördüm.

--Çek eliňi, nejis!

--Wah, maňa sögýän dilleriňe döneyin, gelin jan! Sen ýaly owadan gelniň sögünjem men ýaly dula söýünç bolup eşidilýär. Dilleriňe döneyin! Gögün, gelin, sögün. Ögünjiň maňa hoş ýakýa

Serwiboý güýjünde bary bilen itekläp ony özünden daşlaşdyrsa-da, dyzyndan aşagy öl-myžžyk Hakberdi zyňlan gara tomzak ýaly bolup, ýañadandan topuldy.

--Sen ýaly owadan gelniň näzik tenine tenim degse-de meň üçin eşret.

Serwiboý maý tapyp onuň ýañagyna ýarpyk çalmaga ýetişdi.

Wah, şarpygyň dagy ýag ýaly eken!

--Ýok bol, ýezit, ýok bol! Uly illm bilen gygyryp, il masgarasy ederin!

--Ak mäkíýan bolup gygyr, Serwiboý jan! Hakberdem gyzyly horaz bolup mäkíýanyň sesinden lezzet alsyn, Serwiboý jan! Gygyr, mäkíýanym, gygyr! Bu janym seň şirin sesiňe gurban bolsun, gelin jan!

--Maňa “;an” diýýän diliň çüýresin..

--Dilim çüýrese-de saňa “jan” diýmäge ýarar. Sen “jan” diýilmäge mynasyp gelin ahryryn

--Çekil yza, namart!

Hakberdi birdenem ýeli gaçan pökgi ýaly bolyp, atylyp durmasyny bes etdi. Onuň sesi hem parahat çykdy.

--Sen özüňi har etme, Serwiboý. Sen guma zyňlan kemptut ahryryn. Togtamyş seni itden beter ýigrenýär. Men saňa şü gara gözlemniň üstünden orun bereýin. Men seni elimiň aýasynda saklaýyn. Sen maňa heleý bol. Bärde ýaşamagy uslyp bilmeşen, Gojugy terk edip gideli. Nirä gideli diýseňem, men seniň yzyňdan kelläm, bilen togalanyp gideýin. Maňa heleý bol, gelin. Özüňi har etme! Gadryňy biljegiň gadryny bil.

--Saňa it heleý bolsun, nejis!

Hakberdi gaýtadan bat alyp, hüjüme geçdi, Serwiboýy berk gujaklap, ogşajak boldy.

Serwiboý ejesiniň salan gaty süýjüdenmi, tokga gantdanmy edilen uly düwünçegini bat bilen aýlap, Hakberdiniň maňlaýyndan saldy.

--Ine saňa heleý, ýezit!

Mäkäm degen daş ýaly gaty düwünçek başyny aýladymy-nämemi, çaykanan Hakberdi tas suwa ýykylypdy. Ol zordan aýak üstünde saklanyp maňlaýyny tutdy. Pursatdan peýdalanan Serwiboý hasanaklap maşyndan düşdi-de, baldyryna çenli ýeten suwuň içinden dört-bäş ädensöň gury ýere çykdy. Ol aňyrrak baryp, aşak oturdy-da, iki dyzyny gujaklap hem hünübirýan aglady, hemem zarynlady:

--Sen meni nä günlere saldyň, Togtamyş jan? Sen meni nähili hapa şagala şam etdiň, mähribanym? Seni ne döw çaldy, ne al kakdy, ezizim? Sen meni indi Hakberdi ýaly nejisniň hapa penjesine rowa gördüňmi? Saňa näme boldy. Sen öňki Togtamyşlygyňa dolanmazmyň, Togtamyşym?

Gelin agyly zeýrenjini goýan badyna gulagyna Hakberdiniň sesi eşidildi.

--Men-ä erkek eşekdirin welin, Serwi gelin, diliňe berk bolmasaň, öwlüýä kessin, özüň masgara bolarsyň...

*

--Şeýdip, senem käte biziň gapymyzda-da görün ahyryn!—diýip, gudasynyň ýetip gelyänini gören Ogulaý ýeňňe ony daş işikde garşylady. Olar eginlerine kakysyp görşensoňlar, içerik girip oturdylar. Birki minutlyk saglyk-amanlyk soraşygyndan soň nahar aladasy bilen ýerinden turan öý eýesini Altyn ýeňňe syýnyndan çekip saklady.

--Otur, guda.Meň üçin bu gezek alada galma. Men başga bir alada bilen geldim.

Altyn ýeňňe gülümsüremek bilen tolgunýandygyny gizlejek bolsa-da, edýän hereketiniň ýasamarakdygy bildirdi durdy.Çünki onuň bu gezekki sapary gyzynyň düşen ýagdayny seljermek bilen baglydy.

--O diýeniň-ä bolmaz welin, otur diýseň, häzrlükçe oturaýyn... Gudamy hezzet-hormatsyz gaýtaryp bilmen-ä..

--Hezzet-hormaty soňa goýyp, ogluň bilen gelniň işden gelmäkäler, ikiçäk gürrüň edeli...

Gürrüňiň näme hakda gidýändigini öňünden bilýän Ogulaý ýeňňe gep öwürjigem bolmady.

--Näme diýjek bolýanyňy aňýan, Altyn guda. Aňýanym üçinem seň bilen gepleşmäge öňünden ýaýdanýan.—Ogulaý ýeňňe diňe ýaýdanmak däl, günäsini boýun alýan günäkär ýaly gudasynyň gözüne garap bilmän, ýüzüni aşak saldy.Şondan soň onuň gulagynda Sazaklydan göterilin gelnen sowal ýaňlandy.

--Öýünde näme harasat gopýa, guda?

Ogulaý ýeňňe ogly bilen gelniniň arasynda gopýan harasatyň ilkinji ýeňiljek şemalyňyň öwsüp ugranyňy ilden-günden, Altyn gudadanam öňürti duýan adam.Şol şemalyň kem-kem güýjöp, ahyry ýakymsyz şuwwulda öwrülen sesi Ogulaý ýeňňäni indi kän mahal bäri rahat ýatyrmaýar. Bolsa-da ol gudasynyň öňünde derrew içini döküp durmady-da:

--Bir zatlar-a aňýan—diýip, hörpi aşagrakdan tutdy.—Ýöne anygyna ýetip bilemok, Altyn jan...

--Menem soň anygyna ýetäýsem diýip gaýtdym ýanyňa.

“ Beýle sen bir çay içim salym gelip-gideniň bilen ýagdayyň anygyna ýetäýjek ekeniň!—diýip, Ogulaý ýeňňe içini geplettdi.—Men gije-gündiz bulaň arasynda bolubam näme maksat tutýandyklaryna düşünip bilmän ýörün”

--Men, heý, delalaty degäýmezmikä diýip, molla gidip täleýlerine-de garadyp geldim...“Aralaryna tow düşüpdür” diýýä.

Altyn ýeňňe gudasynyň eden hereketini, aýdanlaryny tassyklap başam atdy-da, birdenem, ondan göwni galan ýaly kirşini gataltdy.

--Meňk-ä, häzirlikçe gury sözdür, guda. Beýle ýagdaý uzaga çekiberse... Gyzymyzam janymyza barabar görýändiis. Men seni gorkuzjak bolamok, ýöne Arça seýsiň nähili gyzma adamdygyny özüňem az-kem bilýänsiň, guda. Ol bir doňsa...

--Men indi gorkudan-ürküden geçdim, Altyn.

Altyn guda geplejek bolanda, daşışikde bir aýalyň görünmegi onuň badyny aldy. Gelyän aýal öýünde-de etmäge ullakan işi bolmansoň, Ogulaý ýeňňäniň ýanyna hálimi-şindi oturmaga gelyän Owadantäç goňsudy.Onuň peýda bolmagy iki gudanyň arasynda ýaňy başlanan dartgynly bolmaly gürrüňiň arasyny kesdi. Ýöne arasy kesilende-kesilmände-de gudalaryň gürrüňiniň nähili gutarjagy öňünden bellidi.

Olaryň biri gyzyňyň rahat ýaşamaýandygy üçin öz nägileligini beýan etmelidi, beýlkisi hem şol nägileligi ýok etmek üçin elinden gelýän çäräniň ýokdugyny aýtmalydy. Iki guda agşama çenli oturyp çekeleşse-de, şondan gaýry gelner ýaly netije ýokdy.

*

Togtamyşyň Serwi gelin meselesinde tutan maksadyna ýetmek üçin şu mahala çenli guran oýunlarynyň hiç birindenem islän netijesi çykmady. Ýogsam ol uly adama gelişmejek hereketlerdenem gaýtmady, akyly-başly adamyň diline getirmejek sözlerini-de dile getirdi. Edýän hereketlerinden netije gazanmasa-da, Togtamyş tutan maksadyndan yza tesmedi, pälinden gaýtmady. Ol Serwiboý bilen gepleşende-de onuň göwne degmäge tutarygy ýok ýekeje sözünem çişire-çişire uly ýapyşalga edindi. Garaz, Serwiboý gelniň süýjüsi aýdy, bişirýän nahary duzly bolsa şerebedi, duzsuz bolsa dury suwdy, şol iki bahana ýok bolsa “tagamsyz” diýen bahana tapylýardy.

Irden işe ugran Togtamyş daşardan bir zat alyp gelýän gelnine daş işikde gabat geldi.

--Şu gün-ä howaň çigregem bar. Özüňem gaty çyplaň geýnipsiň, Togtamyş— diýip, Serwiboý adamsyna rehimdarlyk etjek boldy.—Men-ä baş minut daşarda boldum welin, üşäberdim. Kelte kurtkaňy alyp beräýeýin?

Kelte kurtkanyň gerekdigini ýa-da gerek däldigini aýdyp oňalmaly Togtamyş Serwiboýuň adaty adamçylyk hereketindenem öz bähbidi üçin peýdalanmak isledi.

--Howanyň çigregi ýokdur-da, seň öz gyzygynyň gaçandyr. Sowuk bamyşmy?— diýse-de, ýalazy meýdanda gün gyzyança ýukajyk penjek bilen oňjak bolsa üşjekdigine Togtamyş ýekeje minut ýaly daşarda güýmenende-de göz ýetirdi. Emma öz telegine telek diýmäge bogny ysmdy.

Ýüzüne urlana dönen Serwiboýam bu gezek geplemän geçibermek islemedi. Olam özüniň adamçylyk mertebesini goramalydy ahyryn.

--Ýeri, bu iki ortada beýle gödek gep tapmak nämä gerekdi?

Serwi gelin adamsynyň göwnünden turmaz ýaly hiç hili ýuwan ýa-da owadan gep aýtmadygam bolsa Togtamyş:

--Olar ýaly kelpez sözlerem maňa derkar däl--diýdi.

--Men näme etsemem, näme diýsemem, seň üçin ters bolaýýa-la, Togtamyş?

--Onyňam ýalan. Dürs zat nähili edip aýdaňda-da ters bolmaz.

--Saňa näme boldy? Düşünemok. Men seň bilen haýsy dilde gepleşsemkäm, Togtamyş jan?

--Haýsy dilde gepleşsem, sen maňa “jan” diýme, Serwiboý. Men şol sözi ýigrenýän. Senden şol sözi eşitsem ýüregim bulanyberýä.

--Onda sen “jan” diý, men diňläýerin. Meň ýüregim bulanmaz.

--Öýňüze gitseň, ejeň saňa her gepinde jan diýer ýorer. Diňläsiň gelýän bolsa...

Erte-birigün zähmet rugsadyna-da çykyp biljek Serwiboý gelniň kellesine hut Togtamyşyň şol gepinden soň atasy öýüne on-on iki gün gezmäge gitse, bärde ýeke galan adamsy hem-ä birneme köşeşer, hemem ara wagt düşmegi bilen gelnini küýsär diýen pikir geldi.

--Näçe gün rugsat berýäň?

--Näçe gün gitseňem, men garşy däl. Ömürlük gitseň-ä, hasam gowy bolardy.

Asla garaşylmadyk, eşiden badyňa başyny aýlap goýbermeli jogap Serwiboýa hiç hili täsirem etmedi. Ýok, beýle bolar ýaly Serwiboýy biparh, ötsüz däl. Ýöne ol beýle sözleriň Togtamyşyň ýüreginden çykjak sözler daldigine ynanýardy. Ol sözler näsaglan, ähli zatda nägilelik döretdirýän, diňe başgalary däl, özüni-de ýigrendirýän derde sataşan adamyň agzyndan çykmarylyk gep hasaplady. Beýle ýagdaý käbir iş-aladasy başyndan agdyk, zol-zol şowsuzlyga uçraýan adamlarda bolýarmyş diýip Serwiboýy ozal eşidýärdi. Halkaman aganyň hemme tarapdan dokuzy doly kiçi gelni Togtamyşyňky ýaly ýagdaýa sataşansoň, lukmana gatnap özüni bejerdibem ýörmüş. Bolsa-da, özüni sylap bilýän, gerek ýerinde tekepbir bolmagy-da başaýan häsiýeti Serwiboýyň agzyna gulagynyň eşidenine mynasyp söz salyp berdi.

-- Atam öýüne özüň eltip gaýdarmyň?

Bu sowal entek-entekler eşidiler öýdülmedik, ýöne eşidilmegine sabysyzlyk bilen garaşylan ýakymly habar bolup ýaňlanansoň, Togtamyş derrew dillendi.

--Baş üstüne!

*

Togtamyş-a Serwiboýy atasy öýüne gitmäge razy bolar öýtmändi, Serwiboýam Togtamyş özüni atasy öýüne äkider öýtmändi. Emma olaryň biriniň ýürekden isleýän, beýlekisiniň asla islemeýän wakasy amala aşdy.

...Serwiboýy bilen Togtamyş baranda, Arça seýis öýde ýok eken. Ikisiniňem ýüzünde ýagdaýdan närazylyk alamaty duýulmaýan gyzy bilen körekeniniň bile tirkeşip gezmäge gelmeklerine şatlanan Altyn ýeňňäniň şu pursata çenli biynjalyk bolup ýören kalby aram tapdy. Ony hem Ogulaý gudasynyň üstüne ýörite gidip eden gürrüniň beren netijesi hasaplansoň ol öz paýhaslylygyna-da buýsanman dyrmady.. Häzir oňa ýedi ýatdan sataşan giýewsi öz jigerinden önen gyzy bilen deňeçerräk göründi. Ol Togtamyşy niredede oturtjagyny bilmän, aýana-öwürle, ahyram otaglarynyň iň sarpaly myhmana mynasyby hasaplanýan, Arça seýsiň bolýan jaýy saýlady.

Togtamyş esli salym ýeke özi oturmaly boldy. Saçagyň üstüne getirilip goýlan, oba ýerlerinde kän gabadam gelmeýän üýtgeşik kagyzy süýjülerem, hemme ýerde gabat gelýän “haýwan köke” diýilýän haýwanlaryň şekline meňzedilip bişirilen kökelerem, hatda öz halaýan çäýnegine meňzeş böwri mawy gülli ýarymlygam onuň ünsüni çekmedi. Onuň maksady Arça aga-da gelmänkä, soňunam soň göreris-dä diýip, ýola atlanmakdy. Ynha, Serwiboýy gapydan görner-de: “Çaý içen bolsaň, nahar bişýänçä-de garaşmaga wagtyň ýok bolsa, biz sag, sen salamat, Togtamyş!” diýer. Şol hem Togtamyşyň wepaly söýgülisinden, öz eli bilen jyda düşýän Serwiboýyndan eşitjek iň soňky sözleri bolar. Ara kesilse-de, iň soňky aýdylan sözlerem, Serwiboýyň hemme gelin-gyzlaryňkydan tapawutlanýan owadan hem juda mähriban ýüzi tä ölýänçä Togtamyşyň ýadyndanam, ýüregindenem çykamaz. Ol aýrallyk däl aýrlyşygyň nusgasy bolup galar. Emma durmuş, has takygy Serwiboýyň durmuşy dowam eder, ondan nesil öner. Ykbalyň döreden bu bulaşyk oýunlaryna Togtamyşyň özünden başga hiç kim düşünmez, onuň manysyny başga hiç kim bilmez. Adamlar beýle ýagdaýy diňe bagtlylygyň betbagtlylyga öwürülişi diýen many çykararlar, onuň sebäbini öz bagtyny öz eli bilen ýatyran Togtamyşdan görerler. Aýby ýok, “Ýagşylyk etseň, balyk biler, balyk bilmeýse Halyk biler” Togtamyşa beýle ykbaly

berenem şol Halygyň özi ahyryn. Togtamyşy häzrki ýoluna düşürýänem şol Halykdyr. Togtamyş şol ýola-da, Halyga-da bil baglaýar.

Gapy açyldy. Emma “Bedew atly beg ýigidine” hoşlaşyk sözlerini aýtmaly Serwiboýa derek onuň uzyn boýly, abaýpoş kakasy peýda boldy. Arça seýsiň ýüzündäki şatlyk hem Altyn ýeňňäniňkiden pes dälidi.

--Bo-how! Bu nä gowulyk?!.. Waleýkimessalam, köreken! Asyl ertirden bári çep gözüm çekdi durdy, çekdi durdy welin, asyl oň ullakan emmasy bar eken-da!.. Hany görüşeli!

Arça seýii şeýtse salam alyş has-da gadyrly bolýan ýaly ‘waleýkimdäki’ “a” sesini hasam süýkdirip aýtdy.

Ýerinden tarsi turan Togtamyş edil häzirlilikçe özüne gaýnatalyk edýän ýaşulysy bilen iki elini hem uzadyp görüşdi.

--Tüweleme! Tüweleme!—diýip, giýewsiniň elini ýaş ýigitlerçe mäkäm gysan ýaşulynyň şadyýan sesi jaýy doldurdy.

Gapydan boýnuny uzadan gaýnenesine tarap sereden Togtamyş onuň ýüzünde hálki şatlygyndan nam-nyşan ýokdugyny bildi.

--Galmagalyň näme, seýis? Täze dogan Aý gördüňmi?—diýende, Altyn ýeňňäniň sesi-de ýakymyz çykdy.

Aýalynyň äheñine üns bermedik seýis gülümjüräp gepledi.

--Meň görýanimem bu öý üçin täze dogan Aý-da...

Cen ol Aýa näçe wagt guwanaýarkañ, ýaşuly!

--Ýeke körekeni salamlaşmaga gelen gaýnataň galmagaly bilen işiň bolmasyn, keywany.

Gyzy ýagdaýyny aýdan bolsa, indi keywanyň saňa “hä” diýäýermikä?

--Öň zamanlarda köreken gelen öýde ýörite damak kesilip, serpaý taýynlanar eken.

(“Meň üçin damak kesmeli bolmaýmasañ, ýaşuly!”)

Çala açyk gapydan ýüzüniň ýaryny görkezip duran Altyn ýeňňe:

--Ol gadym zamanlarda, mert körekenler barka şeýle bolandyr—diýdi-de işigi aňyrsyndan ýapdy.

Aýalynyň başga manyly aýdan gepine ýene üns bermedik Arça seýis:

--Bi döwrüň körekenlerem namart dälidir, keywany!—diýip, gapy aňyrsyndan ýapylanam bolsa, aýalynyň jogabyny berdi. Soň ol ýene Togtamyşa tarap ýylgyryp seretdi.—Toklam taýyn, pyçagam taýyn. Derrew şark-şurk edäýmelisi galýa. Körekeni söwüşsiz ugradyp bolmaz. Köreken bahanasy bilen bizem murtumyzy ýagladyk hemem.

Togtamyş öz ýanyndan her etmeli-hesip etmeli welin, yzy ýigrenje barjak häzirki hormaty söwüş-beýleki bilen çişirmeli däl diýen netijä geldi. Yöne aýaly berk päsgel beräýmese, söwüş meselesinde Arça seýsiň welin gara çynydy.

--Men söwüş edildi hasaplaýan, Arça aga. Azara galmaň. Men uzak oturmakçy hem däl. Yzda gyssagly işem bar. Söwşi indiki gezek iýäýeris.

--Işe gutarma ýok. Indiki gezegem, nesip etse, söwüş tapylar. Men gaty çynymy aýdýan.

--Menem oýun edemok, Arça aga.

--Görýän welin, köreken... Hany, gaýneneň gelsin, maslahatlaşaly. “Ýüp syrygyp, toýnukdan geçer!”—Şony diýmek bilen meseläniň esasy çösgüdiniň aýalynyň elindedigini boýun alan Arça aga öz üstünden gülýän ýaly bolup ýylgyrdy.

Şol mahalam çala açylan gapydan Arça seýsiň “toýnuk” diýýäni—Altyn ýeňne ýene ýüzüni görkezdi.

--Hany, aksakal, bärlik çyk!

Togtamyş beýle buýruk beriji äheň bilen aýdylan çakylykdan soň gapynyň aňyrsynda hem bärisinde nähili topalaň turjakdygyny göz önüne getirdi. Häzir Arça aga ýönelige çagyrylan däl. Maslahat salama gelen körekene toklumu ýa çebiş ýykyp, söwüş etmelimi ýa-da etmeli dälmi diýen meseleden has ýokarrakdaky perdeden başlanar. Serwiboý öz ýagdaýyny aýdar. Soň Arça aga dolanyp geler-de: “Bu ne hekaýat boldy, ogul?” diýer. Hawa “köreken” diýmez, “ogul” diýer, ol sözi-de ýaňsyly aýdar. Beýle sowala nädip jogap gaýtarmaly bolar?

Myhman esli mahallap janserek bolup garaşyp oturanyndan soň düýpden başga adama öwrülip yzyna dolanan, ýüzüniň reňki öçgün Arça aga Togtamyşyň çakynyň diňe soňky sözünü öňe geçirip:

--Ogul, bu ne hekaýat boldy?—diýdi.—Asyl söwüş edilmegine çynyň bilen garşy çykýadyň welin, seniň söwüşlenmäge ullakan hakyňam ýok eken-dä. Maşgalaňda näsazlyk dörän ýaly-la, ýagşy ýigit?

(“Men eýýäm “ýagşy ýigit” däl. Sen ony ýaňsylap aýdýaň, ýaşuly. Men oňa düşünýän”.)

--...Bu nä gep boldy?

Berlen sowal gysga-da bolsa, önünde durmak kyndy. Özi-de ol Arça aganyň agzyndan çykýany üçin bolmalysyndanam has agyrlaşýardy. Ol sowala jogap tapmak kyndy, ony Togtamyşyň özi tapmaly bolany sebäpli has-da kynlaşýardy. Herhal, jogap okamaly adam ýagşu-ýaman geplemelidi.

--Beýle bolar öýdüp, ýatsak-tursak hyýalymyza-da gelenokdy welin, Arça aga, bu zatlar, elbtdе, Alla işidir-dä. Ýagdaýymyz-a şeýle. Serwiboý aýdandyr-la. Menem gaýtalap oturmaýyn. Alla işidir.

--Sen ýarym muntда iki gezek Allañ synyndan ýapyşdyň. “Gaçanam Alla dyýr, kowanam” etjek bolma, han...

(“Baş minudyň içinde söwüş iýmeli körekenlikden, ýaňsylanýan han boldum!”)

--Edil beýle-de däl, Arça aga...

--Onda näme? Zenanyn ýanyoldaşy onuň ýerdäki Allasydyr. Diýmek, bu işde ýerdäki Alla günäkär. Şeýle bolýamy-ä?

--Arça aga, senem ikinji Alla bolup gören adam-a...

Arça aga ýerdäki Allanyň bendesiniň oturan tarapyna—gapa tarap seretdi.

--Arça henizem ikinji Alladyr. Syrtyny ýere uran däl. Ýöne ol allalyk borjuny mert berjaý edýän Alladyr. Sen ýerdäki Alla bolsaňam, öz bendäni sylamaly, ony kemsitmeli däl, ynjytмaly däl. Nähak ynjydylan bende ynjydan Allasyny sylamaýa...

Arça aga adam bolup geplese-de, ýerdäki alla bolup geplese-de hemme aýdýanlary dogrudy. Togtamyş heniz bu ýere gelmäňkä-de, Arça aganyň ýa-da Altyn ejäniň aýtjak sözleri gulagynda ýaňlanyp durdy. Togtamyş ol zözleriň aýdylmagyndan, ol sözleri diňlemeli boljakdygynydan önünden ýaýdanýardy. Şonuň üçinem ol gepleýäni saklajak bolup:

--Aý, Arça aga...—diýdi.—Alla işidir-dä.

-- “Aý-paý” diýip täbikläň bolma. Sen meniň sowallama mert hem göni jogap gaýtar. Şeýtseň, hemmämize-de gowy bolar.,, Gyzym aýagyny egri basýamy?

--Ýok, Arça aga.

--Bu—bir.

--Gyzym seň bir buýranyňy iki aýtdyryýamy?

--Ýok, Arça aga.

--Ýok bolsa,--iki. Gyzym Ogulaý gudany ynjydyýamy?.

--Ýok, Arça aga. Ejem gelninden gatyrazy.

--Razy bolsa, bu--üç

-- Käte bolaýýan zat—hojalygyňda ýeter-ýetmezçilik dörän wagty gününe gülýämi? Piççiň atýamy.

--Ýok, Arça aga. Piççiň atan ýeri ýok.

--Piççiň atmadyk bolsa, bu-da—dört.

--Şol tutaryklar ýok bolsa, gaýry nähili närazylyk bar sende?

--Bir seretseň-ä, Arça aga, närazylyga tutarygam ýok ýaly. Bu zatlaň hemmesi Alla işidir-dä...

.—Sen şol sözi elli iki gezek gaýtaladyň, han ogul. Beýdip, meniň inçe damarymy owkalaryň öýtmegin sen. Başga söz, başga gaçybatalga tap. Men namazam okaýan, oraza-da tutýan. Hudaýa-da sarpa goýýan. Ýöne sen ol beýik gudratyň arkasyna bukulyp meni oýnaryň ötmegin. Arça seýsiň ýüregi ýukadyr. Ýöne özüne namartlyk edene welin Arça seýis edil kapyr ýaly bolup ýowuz daraşýandyr. Men seni gorkuzjak bolamok. Guýruksyz syýasatam edemok.

Halynyň gyradolowuny dyrmap oturan Togtamyş geplände-de ýüzüni galdyryp bilmedi.

--Men ony bilýän, Arça aga.

--Sen bilýän bolsaň, menem seň ahyrky netijäni bileýin, han. “Gyzyny gaýynlary kowupdyr” diýen ölüm bilen barabar gepiň eýesi bolansoň, Arça seýis üçin ýagty jahanda ýaşady- ýaşamady atyň gulagy ýaly dep-deň bolar.

Arça aganyň ol sözleri aýnadan daşaryk seredip aýtmagy Togtamyşy biynjalyk etdi. Onuň kellesine ýok hyýallar gelldi. Sebäbi daşarda aýnanyň gabadyndaky ağaç münjäniň üstünde çüwdenesi çüri, yzyn saply palta ýatyrdy. Palta nazary ilmedigem bolsa Togtamyşyň göwnüne gaýynatasynyň ähli ünsi şol palta dikilen ýalydy. Durmuşda her ki zat bolup bilýär ahyryn. “Gahar-kapyr”. Ýstesine-de ol ölüm bilen barabar namys ýüküni göterip bilmejekdigini dili bilenem aýdyp otyr-a.

Birdenem ýaşulynyň sowalynyň jogabyna-da garaşman, siltenip diýen ýaly turup gitmegi Togtamyşyň howply ünjüsini has-da artdyrdy. Gyzy mundan byýana rahat ýaşayşyň bolmajakdygyny ejesine düşündiren bolsa, ol hem ýagdaýy adamsyna beýan eden bolsa, gojanyň gürrüni soňlaman turup gitmesi nä medenkä? Hemme zat aýdyň ahyryn. Belki-de ýagdaýa gutarnykly nokat goýmak üçin gyzynyň agzyndan onuň ýene eşitmek islän sözi bardyr. Bu meseläniň parahat çözgüdi. Ýöne ýaşulynyň siltenip turup gitmegini ýatlamagy hem ýene şol çüwdenesi çüri palta gözi düşmegi Togtamyşy asla kellä gelmejek görnüşleriň üstünden eltdi. Ýöne Arça seýs giýewisiniň kellesini gyzyl halynyň üstünde togalaýsa, tä ölýänçä keywanysynyň tagamly naharyndan mahrum ediljekdigine göz ýetirmelidi.

Her hili-de bolsa, howply geçen minutlaryň soňy hernä erbetlige ýazmady. ýaş ýigidi biynjalyk eden gorkuly çaklama-da amala aşmady. Daşarda ýatan paltanyň ýanynda görünmän dolanyp gelen ýaşuly parahat ses binen:

--Näme netijä geldiň, han?—diýdi.

Gojanyň gulagyna:

--Meň netijäm şol öňki netije, Arça aga—diýen jogap eşidildi..

--Gepiň erkegiň gepimi?

“Erkek” sözi ýüregini jigledip gidenem bolsa, Togtamyş baş atmaga merjbur boldy.

--Gyzym saňa ikilik etmedik bolsa, meňem saňa ikiliksiz bir maslahatym bar.

Ssaňa men bir aý purýja berýän. Şonça möhletiň dowamynda Serwä, günäsiz halyna let ýýdirmegiňi goýmasaň, öz aýagym bilen baryp saňa şeýlebir let ýýdirerin welin, ataň adynam tapmarsyň.—Togtamyşyň göwnüne bolmsa, Arça aga ýene çüwdenesi çüri palta tarap sereden ýaly boldy.—Düşündiňmi?

--Düşündim, Arça aga—diýende Togtamyşyň sesi günäkär çaganyň sesi ýaly bolup çykdy.

--Düşünen bolsaň, ikiden birini saýla. Özüňem, maşgalaňy ýanyňa al-da, Sazaklydan tiz saýlan... Ajy burç Mekgä gidip-gelse-dä süýjemez welin...

Togtamyş soňky aýdylanyňam manysyny aňdy.

*

Hemme zat Togtamyşyň çak edişi, umyt baglaýşy, göz öňüne getirişi ýaly boldy. Ol öz çynlakaý aladasy bilen Serwini ykbalyndan çykan ojagyny goýup gitmäge mejbur etdi. Kän wagt geçmänkä maýda gep-gürrüňlerem, hyşy-wysylaram ýatyşdy. Elbetde, wepaly gelniniň öz ojagyny terk etmegi Ogulaý ýeňňä gaty agyr degdi. Togtamyş ol hakda-da oýlanýar-da, ýene ýagdaýy gowulyga ýorýar. Bu durmuşdyr—garaşmaýan zatlaryň bolup, amala aşmajak tutumlaram amala aşayýar. Togtamyşyň eli bābekli bir gowy maşgala öýlenāymegi hem asla amala aşmajak waka dāl ahyryn. Ol ilde-günde bolman duran iş dāl.. Şeýle bolsa Ogulaý ýeňňe-de köşeşerdi, gapysynyň ýapylmajagyna gözi ýeten Togtamyşyň özi hem ynjalardy. Häzirlikçe bolsa ol uly hem esasy maksada ýetildi hasaplady. Ýöne onuň kyn durmuşy uly maksadyna ýetilenden soň başlandy. Elbetde, Serwiniň özünden daşlaşsa-da, hakydasyndan daşlaşmajagyny Togtamyş ozaldanam çaklaýardy. Ýöne ony beýle-beýle hupbatlybolar öýdüp garaşmaýardy. Serwini küýsemeklik ony āhli zatdan bizar bolmaga mejbur etdi: öňki şāhdaçyklygy-da, degişgenligi-de galmady, hatda işdāsi-de peseldi. Ol zatlaryň üstesine-de Togtamyşda gabanjaňlyk keseli peýda boldy. Tukatlyk, işdāsizlik bilenem oňuşjakdy welin, gabanjaňlygyň öňünde durmak oňa gaty kyn düşdi. Özi-de şol gabanylýan adam, tanalmaýan, heniz sataşylmadyk adam Togtamyşa uzyn boýly, örān syratly ýigit bolup görünmāge başlady. Elbetde, seniň öz sebāp bolmagyň bilen öýüňi terk eden owadan hem ýaş maşgalanyň kimdir biri bilen ykbalyny birikdirmegi kanuny zatdy. Üstesine-de Serwiniň kimdir biri bilen ykbalyny birikdirmegini Togtamyşyň özi arzuw edip. oňa özi ýol açdy ahyyn. Emma Serwiniň kimdir biri bilen ýaşap ýörenini göz öňüne getirende, Togtamyş özüne erk edip bilmedi. Ony dālirāp düze çykybermekden saklaýan zat bolsa Serwiniň enelik ykbaly hakyndaky oýlanmasydy. Diňe şol Togtamyşy birneme köşeşdirdi. Hasaplap gördi welin, Serwiniň bu öýden gidenine iki ýyl bolup ýör. Iki ýylda ýedi ýüz otuz gün bar bolsa, şonça

wagtyň dowamynda Togtamyş Serwini ýedi müň otuz gezegem ýatlandyr. Ol Serwiniň durmuşa çykany-çykmany barada hiç zat bilmese-de, ony iň bolmanda, ýolda-yzda, iň bolmanda kesesinden görmegiň arzuwynda gezdi.

Togtamyş bir alada bilen şähre gidende, tötänden Serwä sataşdy. Ol alty-ýedi aýlyk çagany goltuklap, ugrajak bolup duran awtobusa girip gidi. Togtamyş gabat gelen pursaty elden gidirmedi. Ylgady. Ol awtobus gymyldap ugranam bolsa, yzky gapydan atlyp girmäge ýetişdi. Ulag şäheriň içinde aýlanýarmy ýa-da uzak obalaryň birine barýarmy, Togtamyş üçin parhy ýok—ol Serwini görse bolýar. Awtobusda adam kän däl. Töweregiňe nazar aýlasaň, ýolagçylaryň hemmesiniň ýüzüni görüp boljakdy. Emma Togtamyş edil arkasyndaky boş ýere geçse-de, Serwi yzyna gaňrylmanson, Togtamyşy görmeýädi. Oňa derek ejesiniň goltugynda yza garap oturan alty-ýedi aýlyk akja bäbek özüne seredýän ýat adamdan gözünü aýyrmady. Çaga başda ýadyrgajak ýaly etse-de, derrew ynjalady, çalarak owsun atdy. Togtamyş özi kiçi, gudraty uly güýjüň önünde göwnübir oturyp bilmedi. Onuň gursagy daşyndan gürsüldeýän ýaly boldy, döşüniň çep tarapynda peýda bolan gyzgynlyk ujy közli sim ýaly bolup ýokaryk dyzady. Çaganyň garaja gözleri bolsa başga bir duýga öwrülip, öňki dörän gyzgynlygy hasam güýçlendirdi. Togtamyşyň gursagynda yzaly duýgy döredi. Bäbegiň kirpikmen gara gözleri edil Serwiniň ýüzünden alnyp goýlan ýalydy. Çaganyň uzyn kirpikleri şeýle bir owadandy welin onuň akja ýüzüne goşmaça görk goşýan ýalydy. Emma ol owadan kirpikler näçe bolsa sonça iňňä öwrülip Togtamyşy bagryna sanjyldy. Çaga kime meňzeýärkä? Kirpikmen gözi, dodagy Serwiniňki bolsa-da, ýaňagy bilen burny, eňgi Serwiniňki däl. Ol kimiňkikä? Elbetde kakasynyňkydyr. Gabanmaklyk “Kakasynyňkydyr” diýen hakyky jogaby hyýalynda aýtmaga-da Togtamyşa ýol bermedi.

Çagadan ünsüni bölmek islän Togtamyş Serwä arkasyndan syn etdi. Ol oba ýeriniň maşgalasyndan eýýäm birneme tapawutlanypdy: saçynyň ýeňsesinde çugdamlanyp goýluşy, onuň üstüne uly hem bolsa gödeňsi görünmeýän şirmaýy darak gysdyrylmagy, başynyň ýaglyksyzlygy, matasy gymmatbaha köýneginiň ýakasynyň ýeňil keşdelenişi ony şäherlilere golaýlaşdyrýardy. Onuň boýnundaky inçejik zynjyry kim dakdyka, kim sowgat etdikä? Jogap düşnükli bolsa-da, hyýaly jogap Togtamyşyň ýene gabanjaňlyk damaryny gyjyklady. Üstesine-de onuň göz önünde şeýle bir waka janlandy: Güle-gunça bezelen şäher bagy. Serwi gelin bilen bir nätanyş ýigit gezim edip ýörler. Ýigit, elbetde, Serwiniň adamsydyr. Serwi gündiziň günortany, töwerekden adam-gara-da geçip ýörkä adamsy däl kişä beýdip elinden tutduryp barmaz ahyryn. Olar köp mahalyň aýraçylygyndan soň şu gün ilkinji gezek sataşan aşyk-magşuk ýaly bir-birine gysmyljyraşyp barýarlar. Serwi gelniň hamyladygy bildirýär. Gelniniň çalarak güberilip duran köýnegine mahal-mahal nazar aýlaýan ýigit tekepbir görünýär. Gelninden çaga garaşýan adam, elbetde tekepbir bolar-da. Ol uzyn boýly, diýseň görmegeý, inçesagt. Togtamyş ony sypaýy gatlakdan bolsa gerek diýip çaklaýar. Olar esli gezim edenlerinden soň, ýarymhalka edilip ekilen ýaşajyk şemşat agaçlarynyň arasyndaky ýarymhalka oturgyçda ornaşýarlar. Serwi ýoldaşyna gysmyljyraýar. Ýoldaşy onuň gara saçynyň üstünden mähir bilen barmaklaryny ýöredýär. Togtamyş birnäçe mahal mundan ozal şol gara saçlary edil şeýdip, öz eli bilen sypanygyny ýatlaýar. Ýatlamanyň lezzet bolmaly manysy oňa ezyet bolup täsir edýär. Bolup geçýän wakany gülleriniň aňyrsynda durup synlaýan Togtamyş ýarylaýjak bolýar. Ol indiden soň Serwini

gabanmaga hakynyň ýokdugyna özüni ynandymaga synanyşýar. Emma Sewi bilen adamsynyň edýän hereketlerini öz gözi bilen görüp durka köşeşdiriji gury sözler netije bermeýär. Serwiniň adamsynyň soňky eden hereketleri-hä Togtamyşyň kalbyny çepbe çöwürýär. Ýigit gelniň goşaryndan tutýar.

--Gözüňi ýum, Serwim!

Hawa, ýöne “Serwi” hem däl-de. “Serwim” diýýär. Togtamyşyň diýmeli sözünü başga bir, ýat ýigit diýýär. Diýmek, Serwi indi Togtamyşyňky dal, Serwi bssga kişinuiňki, “Serwim” diýýäniňki. Bu bolsa Togtamyşy öňküsindenem betere heýjana salýar. Şol pursat ol Serwiniň indi öz Serwisi däl-de, başga biriniň Serwisidigine-de ynanmak islemeýär.

Ýigit Togtamyşyň jigerine ýapyşan ýakymсыz sözleri ýene bir gezek sözme-söz gaýalap, ony öňküsindenem betere heläkleýär.

--Gözümi ýumduryp, häme etjek bolýaň, oglan?—Serwiniň näz-kereşmä ýugrulyp çykan bu sözleri Togtamyşyň gaşlaryny çytdyrýar. Näçe ýl söýşüldi, näçe ýyl bile yaşaldy welin, Serwiniň agzyndan “oglan” diýen ýakymly söz eşideni Togtamyşyň ýadyna düşmeýär.

--Näme bolýanyny gözüňi ýumaňsoň biisersiň, Serwim.

Ýene şol “Serwim”. Coňky sözi ulanman gepläp bilmeýärmikä?

Togtamyş üçin beteriň yzyndan beteri çykýar. Näz-kereşmeden ýasalana dönen Serwi eginlerini, döşüni hem çalaja hereketlendirip gözlerini ýumýar. Ýigit jübüsinden çykaran gymmatbaga zynjyryny Serwiniň boýnuna dakýar.

--Indi gözüňi açay, Serwim!

Boýnuna dakylan zynjyry mähir bilen sypalan Serwi begenmekden ýaňa guş bolup uçýar.

Şu ýaşyma çenli arzuw edip ýetip bilmän ýören zadymdy!

--Senem meniň arzuw edip ýörenim bolup çykdyň, Serwim!

Soňky sözleri dagy eşitmedik bolsa Togtamyşa ýeňil düşerdi welin... Ol bolýan wakanyň yzyny görmek, aýdylýan sözleriň yzyny eşitmek islemän, seýil bagynyň uly derwezesine tarap ädim urdy.

”Ussa berdiňmi, eliňem çek, diliňem”. Togtamyş ol sözleriň manysyna düşünýär, beýle manyny özi üçin döredenem onuň özi. Bolsa-da ol köşeşip bilmeýär. Eýsem gabanjaňlyk söýgiden, söýginiň hatyrasyna ýetilen maksatdan ilerimikä? Serwini öz islegi bilen, öz eli bilen bagtyýar eden adam ynjalмага, begenmäge derek eden işine gynanýan ýaly bolýar. Ýagşylyga mätäje ýagşylyk edip sogap gazananyňdan soň puşman etmek, gynanmak sogabyňy günä öwürmek, namartlyk bolmaýarmy? Bolýar. Togtamyşam onuň şeýledigine düşünýär. Emma ol özüne erk edip bilmeýär. Şeýlelikde ol hanja barýany özi üçin näbelli awtobysyň içinde näçe wagt oturanyny-da, näçe ýol geçenini-de saýgarmady. Ol Serwä görünmän awtobusyň yzky gapysyndan çykyp gitmek isledi. Şeýtse özi üçinem, Sewi üçinem ýeňil bolar öýtdi. Emma çagasyny bagryna basyp ýerinden turan Serwiň özi ondan öňürdip, öňdäki gapa tarap yöneldi. Ol yzyna-da garamady. Gapy açylsa, onuň Togtamyşyň nazaryndan sypdygydy. Belki şol hem iň soňky gabat gelişlik bolardy. Togtamyş özüne erk edip bilmedi. Ol ýerinden turjak boldy. Emma bedeni oturgyja ýelimlenen ýaly bolup, gymyldabam bilmedi. Birdenem uly adamynyň agy gatyşykly “Serwi-i!” diýen şaňňy sesi parahat

awtobusdakylary düýrükdirdi. Bir ýaşuly aýal ýakasyny tutup, gözlerini petrettdi-de: “Toba! Toba!—diýdi—Arak diilýän hazan urmuş nämeler etdirmeyär!”

Togtamyşyň awtobusyň üsti diýip oturan ýeri öz krowaty bolup çykdy.

Beýleki jaýdan haýdap gelen Serwi gelin, gele-gelmäne, adamsynyň goşaryndan tutdy-da:

--Basyrganaýdyňmy, Togtamyş?—diýdi.

Der basyp oturan Togtamyş sesini çykarman, elini yza çekdi.

*

Serwi gelin iş otagynyň gapysyny synpşdaşy Annamyň açmagyny, kiçijik bir waka-da bolsa, ony bolmasy kyn uly waka hasaplady. Sebäbi ol Annam bu ýerlerde peýda bolar öýdüp asla çak etmeýärdi. Annam oňa Gojugyň üstünden geçip, goňşy oba bir alada bilen barýan tanşyna ýoldaş bolup gaýdandygyny aýtdy. Serwi klasdaşyny, kiçi dilden bärde bolsa-da, özüniňem onçakly aýagy çekip durmaýan öýüne çagyrdy. “Günorta-da bolup barýar. Togtamyşam geler, tanşarsyňyz hemem çay içersiň” diýen boldy. Annam, birinjiden-ä, obadaşynyň myhmanparazlygynyň edil häzirki wagtda ýasamadygyny, çakylygynyňam dil ujundandan aýdylýan mürähetdigini bilýändigini üçin gitmäge razy bolmady. Ikinjidenem, çakylyk çyndan bolaýanda-da, onuň Serwiniň öýüne baryp myhmansyrap oturmaga-da wagty ýokdy. Daşarda sürüjisine “Bäş-altý minut dur, men bir obadaşym bilen salamlaşyp çykaýyn” diýlen, münüp gelen ulagy garaşyp durdy.

Jübüsinden çykaran kagyzyňy Serwiniň iş stolunyň üstünde goýan Annam öwünýän ýaly bolup gülümjüredi.

--Annam klasdaşyň näme wada berse, şonam berjaý edýändir, Serwi!

--Bu näme? Salam hatymy?—diýip, Serwiboý kagyzy öňüne çekdi.—Birdenem bir mahal, ýol üstünde bolan duşuşyk ýadyna düşdi.—Bu şol seň aýdyp beren goşgyňdyr. Indi düşündim, Sag bol, klasdaş. Men bi goşgyny hökman ýat tutaryn. Şuň üçin ýörte ýoluňdan sowuldyňmy, Annam?

--Ýosam näme!—diýse-de, Annamyň bu oba gelip klasdaşyny tapmagynyň esasy manysy oňa wada eden goşgusyny gowşurmak däl, maksat goşgudangazaldan düýpliräkd. Ony bu ýere Serwiboý bilen Togtamyşyň durmuşy, iň esasam öz klasdaşynyň ertirki günü, ykbaly hakyndaky oýlanmalary getiripdi.

Annamyň klasdaşynyň iş ýerine gelmegini Serwiboýyň garaşylmadyk uly waka hasaplaýşy ýaly Annamam nätanys Togtamyşyň heniz adyny-da eşitmedik halyna onuň dünýäde diňe iki adam bilýär hasaplaýan syrny özüniň üçünji adam bolup bilmegini asla garaşylmadyk waka hasaplady. Bu bir ertekide bolýan ýa-da tötänden döräýýän ýagdaýdy. Belkem bu ýokary bir güýjüň, gudratyň Serwiboý biçäräni betbagtlykdan çykarmak, maňlaýyny açmak üçin eden pirimidir? Annam şol hakda-da pikir etmän duranok. Belkem, ýokary güýç Serwiboýa Annamyň eli bilen, Annamyň dili bilen ýardam etmek isländir. Hudaýam “Bendäm bendäme sebäp” diýipmiş ahyryn. Annamam Hydaýyň bir bendesi. Belkem Hudaý bendesi Annam Hudaý bendesi Serwiboýyň bagtynyň açylmagyna sebäp bolmalydyr. Ýogsam ejesi ýogalanýndan soň gatnaşmasy hem kesildi hasap edilýän daýysy bilen duşuşmak bolarmydy? Belki şol duşuşygy guranam ýokarky jüýçdir. Şäherde ýaşaýan doktor daýy iň soňky gezek “Sazakla” baş ýyl mundan ozal barypdy.. Şeýle seýrek

görülyan daýa zerurýetlik sebäpli sataşylanda, adyny aýtmasa-da (Belkem ol Togtamyşyň adyny bireýýäm ýadyndanam çykarandyr!) özüni ýatlamagyny, Annam tötänlik däl-de, Serwiboýuň bagtynyň açylmagynyň sebäbi bolmalydyr diýip düşündi.

“Sazaklyda” özüne uly jaý gurunýan Annam ýetirinip bilmeýäni sebäpli, pul karz almak üçin doktor daýysynyň öýüne barmaly boldy. Ýegeniniň möhümini bitirenden soň, doktor oba adamlarynyň hal-ahwaly bilen gyzyklandy. Şonda Annam oňa hemme zadyň oňatdygyny, ýöne täze çatynjalaryň arasynda sebäp ýok ýerindenem nika bozýanlaryň sanynyň köpeliýändiginden zeýrendi. Ol habar hem maşgalasy bozulýanlaryň sanawyna giräýmegi mümkin Arça seýsiň körekeniniň ýatlanmagyna getirdi. Gürrüň doktoryň:

--Arça seýis dirimidir?—diýen sowalyndan başlandy. Sowalyna tassyklaýjy jogap alan daýy ýene sowal berdi.—Bu çaklarda ol barada gazetlere dagy ýazmaýarlar welin, indi garrandy-da?

--Ýak, daýy senem-ä...—diýip Annam ýylgyrdy.—Indi nä seýislär ýaly at galdymy? Ata täzeden ündi üns berlip başlandy.

--Seýisiň gyzy henizem adamsy bilen ýaşap ýörmi?—diýlip, soralmagy doktor Arça agany belli seýis bolansoň tanaýandyr öýden ýegeni geňirgendirmese-de, onuň gyzy barada düşnüksiz sowal bermegine welin ol geň galdy. Hut şol mahallaram “Arça aganyň gyzy Serwiboýy äri kowýamyş” diýen haý-haýly geplerini “Sazaklyda” dilden-dile geçip ýören wagtydy. Şonuň üçinem Annam öz klasdaşynyň düşen güni hakda edilýän gürrüni ýaşyrjagam bolmady.

--Eger tutan maksadyna ýetip bilse, Arça seýsiň o gyzynyň ýüregi gowy, gaty mert adamsy bar...

Daýysynyň aýdýan gepine başdan-aýak geň galyp otumaly bolansoň, onuň soňky sözlerini-de sada ýegeni göwnübirlik bilen diňledi.. Ýogsam daýysynyň Serwiboýy ýa-da onuň adamsyny ýakyndan tanaýan ýaly gürrüň edişi hasam geňdi. Annam diňe daýysynyň ýüzüne sowally nazar aýlamak bilen çäklendi.

--Beýle mertligem hemme adama ýetdirip durmaýar.

Bu gezek Annam geplemän oturup bilmedi.

--Gül ýaly maşgalaňy kowmakdanam mertlik bolarmy, daýy? Arça seýsiň gyzy ýaly gowy gyz “Sazaklyda” başga ýok. Hiç ýerde-de ýokdur.

--Hut gowulygy üçinem adamsy ony özünden gaşlaşdyrjak bolýar-da.—Ýegeniniň sowally seredýän gözleri doktory açyk jogap gaýtarmaga mejbur etdi.—Ol ýigitden çaga önmeli däl. Bejerilmeýän, dogabitdi keseli bar. Ol özi sebäpli gelniniň nesilsiz galmagyny islänok. Ony diňe aýratyn mert adamlar ýeýdip biler. Ol ýigit gelninden ýagdaýyny gizläp, ýigrenji görnüp ony özünden daşlaşdyrmagy maksat edinýär. Men beýle adamçylykly hem mert ýigitleriň önünde sežde edýän. Ol gaty artykmaçlyk...

Daýysynyň “artykmaçlyk” diýen sözüne edil aýdylan mahaly pitiwa-da etmedik Annam şäherden çykyp tä oba ýetýänçä-de şol söz, Serwiniň düşen güni hakda oýlandy. Oýlana-oýlana-da, goldamagy başda kyn görse-de, soň daýysynyň pikirine goşulmaly etdi. Öz oduña başga birini ýakmajak bolmak... Ol, dogrudanam, hem artykmaçlyk hem mertlik. Ýöne “Ýagdaýyny gizlemek” diýen gep nämekä? Näme üçin ýagdaýyňy gizlemeli? Mert bolsaň, hakyky ýagdaýyňy edil bolşy ýaly aýdyp, meseläni çylşyrymlaşdyrman çözümeli dälmi? Daýysynyň ýanyndan gaýdanda ýolda dörän şol

sowala Annam henize çenli hem özi üçin kanagatlanarly jogap tapyp bilmän ýör. Şonuň üçinem ol daýysy doktoram bolsa, edýän aýgydyny ýalňyş hasaplaýar.

Annamyň bu ýere gelmeginiň esasy sebäbi Togtamyşyň ýanyoldaşyndan gizleýän syrny Serwiboýuň bilmegini isleýänligidi.. Hakykat ýüze çyksa, Serwiboýuň durmuşy täzelenip, düzelip ötägitjek ýalydy. Ýöne ol syry Serwiboýa aýtmak welin Annam üçin kyndy. Annam ony adamsyndan aýyrjak bolýana meňzemezmi? Klasdaşynyň gözüne arabozar Garaçomak bolup görünmezmi? Serwiboý şeýle netijä gelmezi ýaly Annamda, bur tarapdan seretseň, esasam bar ýaly.Çünki ol syry açmakdan hut özi üçin arayan bähbidi ýok.. Ol eýýäm öýli-işikli, iki çaganyňam atasy. Onda Serwiboýy Togtamyşdan aýryp, öz ýakyn dosty ýa garyndaşy bilenem çatmak meýli ýok. Annamyň hakykaty aýdyp utjak bolýan zady obadaşyny bagtly etmek. Şeýle ýol bilen Serwiboýuň bagtly bolmagyny adamsy hem isleýän bolsa, bu ýerde Annama ýokjak gara ýok. Oňa Annamyň gözi ýetýär, akly çatýar,ýöne hakykaty aýtmaly bolanda welin, Annam ýöwselledi. Çünki hakykaty aýtmak mertlik hasaplansa-da, hakykaty aýdýany hakykat mydama heläk edýär.Durmuşda şeýle namart oýnuň bardygyny Annam bilýär.

...”Sazakly” obasyndaky awtobus duralgasynda sataşylanda, Annamyň eden gürrüňi Serwiboýuň ýadyndan çykmandy. Ol elindäki goşgyny okap bolansoň, gapdaldaky hasap-hesip depderiniň içinde iki epläp goýdy-da, Annamyň ýüzüne köpmanyly seretdi.

--Öňki gezek duşuşykda sen goşgudan başga-da, bir täsin gepiň başyny başlapdyň-da, yzyny açman goýaýypdyň, Annam...

-- Oň yzyny açmagyň bir adam üçin ýagşylyk, başga bir adam üçinem ýamanlyk boljakdygy üçin açman goýupdym.

Aýdylan gep barada oýlansa-da, Serwiboý ondan özüne degişli many alyp bilmänsoň:

--Şol syr açylsa, kime peýda?—diýdi.

--Saňa peýda.

--Açylmasa kime peýda?

--Açylmasa kime peýdadygyny diňe wagt anyklamaly.

Annamyň bir tarapdan bulam-bujar, manysyz gürrüň ýaly, ikinji tarapdanam adam oýnjak bolýan ýaly gepi Serwiboýuň gaharyny getirjek boldy.

--Men seni sylaýan Annam.

--Oňa ynanyň. Menem seni sylaýan. Ýöne sylanýan namardam bolasym gelenok.

--Şol syry açanyň üçin men seni namart hasaplamaýyn-da, özüme ýakyn hossar hasaplaýyn.

-- Onda sen meni bagyşla, Serwiboý...

--Aýtmankaň bagyşlaýan.Geple,Annam.

Daşardan maşynyň düýdüldisi geldi. Düýdüldi Annamyň aýtmalysyny agzyna salyp berlen ýaly etdi.

--Gönüläp aýtsam, Togtamyş bilen ýaşasaň, sen nesilsiz galýaň, klasdaş. Togtamyş özünden daşlaşdyryp, bagtly etmek üçin saňa azar berýär. Hakykaty açman azar berse, özüň gidersiň oýdär. Ony barlan doktor ondan çaga önmejegini göni aýdypdyr.Şonuň üçinem...

--Sen beýle syry nireden, nädip bilip ýörsüň, Annam?

--Togtamyşyň saglygyny barlan doktor meň daýym, Serwiboý. Haly daýym. Ol çyn gep. Men bu habary saňa uly gynanç bilen aýdýaň. Başga zat göwnüňe gelmesin. Daýym ol syry tötänden agzyndan sypdyraýdy. Belkem ol soň üçin indi ökünýändigem. Menem muny saňa ýagşylyk edýämikäm öýdüp aýdýan. Sen maňa dogry düşün, Serwiboý... Men by syry tä ölýänçäm adam oglunuň ýanynda dilinden sypdyrsam, namart boldugymdyr... Sen meni bagyşla, Serwiboý, obadaş.

Heniz okuwçykalardan Annamyň şäherde işleýän lukman daýysynyň bardygynyň gňrrüňiniň edilýändigini ýadyna salan Serwiboý:

--Aýdanyň gowy boldy, Annam.—diýdi.

Birdenem Serwiboýuň gulaklary gapylan ýaly boldy. Annam bolsa gepleýärdi. Gelinlikden birden garran aýala dönen ýaly iki elinem stola diräp dikelen Serwiboý klasdaşynyň agzyndan çykan soňky “şonuň üçinemden” yzyny eşitmedi. Onuň gözleriniň öňi ümezläp, jaýyň üçindäki maýda-çüýde zatlar däl, hatda öz klasdaşy—epeý adamynam oňly saýgarmady. Annamyň ýerine Togtamyş gelen ýaly boldy. Ümüriň aňrsynda duran Togtamyşyň pyşyrdysy eşidildi. “Sen meni bagyşla, Serwiboý! Men seni gynadym. Seni söýýändigim, seniň meni söýýändigini üçin gynadym. Men seni bagtly bolmagyň üçin gynadym. Sen maňa düşün, Serwiboý! Sen nirä gitseňem meniň söýgim ýanyňdan aýrylmaz, Serwibopý. Men galaryn, söýgim seniň bilen gider, Serwiboý...” Ümüriň içindäki Togtamyşa garap, doňup duran Serwiboýuň dili däl-de, ýüregi gepledi: “Indi men saňa düşündim, Togtamyş. Indi men seni tanadym, Togtamyş. Maňa iýdiren hupbatlaryň üçinem seniň günäni geçýän. Seniň hakyky adamdygyňa, mazara çenli söýülmeli mert adamdygyňa indi men gutarnykly göz ýetirdim...”

Içerini gaplan duman biraz syrylyp, Togtamyşyň ýüzi açyldy. Ol Serwiboýuň gözüne öňküsinden has mährem, has ýakyn, has ýaş, has görmegeý bolup göründi.

Maşynyň gaýtаланan güýdüldisi Serwiboýy hasam janlandyrdy, gulagyna “Sag bol, klasdaş!” diýen tanyş ses geldi. Serwiboý gözünü süpürende gitmek üçin ýerinden turup duran Annamy gördi.

---Men saňa minnetdar, klasdaş. Sen meniň gözümi açdyň, Annam...

Serwiboý gelin özüni emay bilen oturgyja goýberende, jahana täzeden, ýöne başga adama dönüp gelen ýaly boldy.

*

Togtamyşyň göwnüňe bolmasa, Serwiboý gelniň dünýäsinde bir özgerme bolup geçýän ýalydy. Ol soňky günlerde hojalygyň işine-de, öňkülerinden has yhlasly ýapyşýana meňzeýärdi. Bu günem daş işikde çay içip oturan Togtamyş günortan arakesmä gelen Serwiboýuň içerini syryp-süpürüp ýörüşini göz astyndan synlady. Iki tarapy-da serlip, giňden açyk duran gapydan gelniň hemme edýän hereketi aýdyň görünýärdi. Serwiboýuň bolşrnda, höwes bilen iş edişinde onuň bu öýe göwnübir garaýandygynyň alamaty yok. Ol bu öýi terk etmek hyýally maşgala meňzemeýär. Serwiboý uly halynyň üstüni, bosaganyň iç yüzünü syryp süpürşdireninden soň, şifoneriň gapdalynda duran çaga araba-sallançakdaky kiçijik ýassyklary hem çykaryp, içine-de elini aýlady. Soň ýassyklary ýerinde goýan gelin arabany sag dula çenli sürdi, ýene öňki ýerine getirdi. Ahyram ol bir duran ýerinden gozgalmadyk, içinde çaga ýatyrylmadyk arabajygy kesesinden synlady. Serwiboý gelin öz edýän hereketlerini hiç

kim görýän dälär öýdýärdi. Emma Togtamyşyň özi daşarda bolsa-da, iki gözi öýüň içindedi, ol çaga arabasyna Serwiboýyň ýanynda durup seredýän ýalydy. Serwiboý şu mahal näme pikir edýärkä? Eýesiz sallançagyň gum basyp durandygy hakda oýalanýarmyka? Togtamyşyň düşünişine görä, ol sallançagyň ulanylmajagyny bilýän däl bolmalydy, bilse däliräp, düşe çykybermelidi. Gelin Annam obadaşyna sataşaly bári adamsynyň gözüne göni garamaajak bolup, öz ýagdaýyny paş etmejek bolup ýok ýerden güýmenje tapýardy, Togtamayşa seretmekden ünsüni bölýärdi. Ol şeýdip öz gizlin syrynyň aňylmazlygyny gazanýardy.

*

Agşamlyk obadaş ýoldaşlarynyň biriniň çakylygyna guden Togtamyş öýe giç köwlendi. Howa maýyldy. Asmandan asylan tegelek aýna ýaly lowurdap duran dolan Aý bu mahal gijelikdirem öýtdürmeýärdi, Togtamyş münjäniň gyrasynda gögüne garap, sarsman oturan ejesini gördi-de, aýak çekdi.

Hemişe “Togtamyş jan” ýa-da “oglum” diýip gepleýän ene bu gezek ýöne:

--Geldiňmi?—diýdi.

Togtamyş ejesiniň önüne geçip çommaldy-da:

--Sen henizem ýataňokmy, eje?—diýdi.—Sagat on iki bolup ýör-ä. Ýa uklap bileňokmy?

--Men indi bir ýyl bári ine-gana uky alyp bilemok...

--Öýüň abadan, janyň sag, ýurdumyz parahat, nemisleň başlan uly urşunyňam gutaranyna ýetmiş ýyl bolup barýa... Indi sen arkaýyn ýatyp ukyňy almaly ahyryn...

Ogulaý ýeňňe Aýa seredip oturşuna, pyşyrdap diýen ýaly gepledi.

--Uly uruş diýýäniň kim üçin gutardy, kim üçinem täzedden başlanýa, Togtamyş...

--Men hiç zada düşünemok, eje. Näme diýjek bolýaň?

--Meň gepime hiç kim düşünmese-de, sen düşünmelisiň... Duşmanyň başlan uly urşy diýýäniň-ä dört ýylda gutaraýdy welin, öz perzendimiň başlan urşy haçan gutararka? Sen şony aýt maňa. Duşmanyň başlan urşunda men atasyz galdym, indi seň başlan urşunda-da gelinsiz galmalymy? Sen şony aýt maňa. Men ul-u—kiçi uruşlardan ýadadym, Togtamyş jan... Bu coňy gelmez adam urşy eneler üçin haçan gutarmaly? Sen şony aýt maňa... Indi men halys ejizledim...

Ejesiniň iki dyzynam gujaklan Togtamyş jogap gaýatarmaga sözi bolmansoň, birden yerinden turdy-da, gapa tarap yöneldi.

Daşky eşiklerini-de çykarman, krowata gyşaran Togtamyş şobada uka gitdi.

Ol gijäniň bir mahaly agzy kepäp oýandy. Tapbilen Serwi gelin Togtamyş herän-haçan myhmançylyga gidip gelen mahaly başujundaky aýnanyň önünde onuň “öz golçasynda” sowuk suw goýýardy. Bu gezegem Togtamyş suw içmek üçin elini uzadanda, golça ýere gaçdy-da döwüldi.

Zenzelä Serwi gelin içki jaýdan çykdy.

--Suwsap oýandyňmy, Togtamyş? Küyzejigiňem döwläýdimi? Döwlen küýze bolsun! Suw getireýinmi?

Togtamyş täze tapynan endigine görä:

--Suw içesim gelse, öz elim, öz aýagym bar—diýip, gödek ses bilen jogap gaýtardy.

Serwiboý daşky jaýa çykdy. Ol gidensoň, Togtamyş henize çenli oňa şarpyk çalmandygyny ýatlap;: “Şeýdäýsem, näderkä?” diýip özüne sala saldy. Ol şeýdeni bilen

tutan maksadyna ýetjegini bilse, şarpyk çalmakdanam gaýtjak däl di, erkegiň aýaly urmak bilen eden namartlygy mertlige öwürler hasap etjekdi. Ýöne şarpyk çalmak üçinem bahana gerekdi.

Içerik eli şakäseli giren Serwiboý adamsynyň golaýyna geldi.

--Ynha, suw, getirdim, Togtamyş!

--Saňa nä suw getir diýen boldumy? Näme gijäniň içinde üstüme abanyp dursuň? Özüňi syla.

--Kowýaňmy?--diýende-de, Serwiniň sesinde öýke-kine duýulmady.

Oňa derek krowatda aýagyny sallap oturan Togtamyş ary köýen ýaly bolup jabjyndy.

--Kowýan!

Serwiboýuň sesi näzirgeýän zenanyň mylaýym sesi ýaly ýakymly ýaňlandy.

--Kow-da onda!

--Güm bol!—diýen aýylganç sesiň yzyndan çalyňan şarpyk Serwi gelniň sag ýaňagyna ýalyn bolup çabyrady.. İçindäki suwuny töwerege syçradyp ýere gaçan şakäse-de telim bölege bölündi.

Eden hereketi üçin öz-özünden utansa-da, Togtamyş günäsini günä hasaplamady. Ol şeýdip maksadyna ýetýän bolsa, günä däl sogap gazanmalydy. Indiden beýläk Serwi gelniň oňa diňe ýigrenç bilen seretjeginiň uýy iki bolmaly däl di. Şol iki dällik hem Togtamyşy maksadyna ýetirse, Serwini bagtyýar etmelidi. Emma Togtamyşyň çaky çykmady. Awan ýaňagyny tutup durka:

--Gaaharymy getirjek bolduňmy?—diýende-de, Serwiniň sesi mylaýym çykdy.

Erkek adamynyň şarpygynyň zarbyna çogup çykan gözýaşıň näzik ýaňaklaryň üstünden boýur- boýur dökülendigi welin, içeri alagaraňky bolsa-da Togtamyşa göründi. Ol şonda-da toba gelmän, öňkülerindenem rehimsiz gepledi.

--Getirer-getirmez ýaly sende nä gahar barmy! Gahar mert aýallarda bolýandyr.

Serwi gelin özüni sähel sylaýan bolsa, şapykdan hem beýle-beýle sözlerden soň, ýa-ha adamsynyň eden hereketine laýyk degerli jogap gaýtarmalydy, ýa-da gaýdyp girmesiz eden gapysyny aňyrsyndan ebedilik ýapmalydy. Emma ol beýtmedi, gaýtam, Togtamyşyň goşaryndan tutdy, üstesine-de edil sypaýan ýaly mylaýymlyk bilen tutdy.

--Sen ýalňyşýaň, ezizim, gaty ýalňyşýaň. Mende-de bir adamlyk gaharam bar, arnamysam, tekepbirligem bar. Meniň geçirimliligimem wyždansyzlykdyr öýtme, Togtamyş jan. Ol meniň saňa bolan söýgümiň nyşany... Indi sen beýdip özüňem, menem gynama. Men hemme zatdan habarly. Watan tutunan topragyň petine gar ýaganda, ony terk etmek binamysyň, kalby dönügiň kesbidir. Ykbalyň seni ýakan oduna indi ikimiz bile ýanmaly bolarys. Bilýän, men sendenem beter ýanaryn. Ýöne men ol ody söndürmek üçin hiç ýerden suw gözlemen...

Aňk bolup ýerinden turan Togtamyş nähili hereket etjegini hem bilmän, aljyrady. Onuň jigerinde peýda bolan düşnüksiz bir gyzgynlyk beýnisine tarap süýşüp gitdi, ýüregi endiredi. Serwiboý oňa hasam golaýlanda, ýüzi ýüzüne, egni egnine gabat gelip duran uzyn boýly ak derek ýaly ak gelniň dogrudanam serwiboýdygyna Togtamyş ýene bir gezek göz ýetirdi. Ol Serwiniň tolgunmakdan ýaňa çalaja sandyraýan mylaýymdan näzik hem ýakymly barmaklaryny öz goşaryndan aýyrjagam bolmady.

URUŞ HAÇAN GUTARÝAR...

hekaya

Umsa Gojuk obasynyň iň gőzel gyzlarynyň biri hasap edilse-de, gelnalyjysy hiç kimiňkiçe bolmady.

Nirededir bir uzak ýerlerde indi dördünji ýyl soňy gutarmajak ýaly bolup görünýän agyr uruş gidýärdi, şol ýerde dökülýän adam ganlarynyň agysy bolsa obalarda aglanýardy. Dört ýyl mundan ozal başlanan agynyň yzy üzülmän, henizem dowam edýärdi. Üç ýylyň içinde Gojuk obasyna on dokuz sany şum habar geldi, heniz şum habary gelmän, dereksiz ýitenleriňem sany ep-esli bardy. Başaşa öýden bir adamynyň urşa gidenligi sebäpli ýassyz tüneginiň ýagdaýam ýaslynyňkydan enaýy dälidi. Günde-günaşa gelip durýan ýaramaz habar hiç bir öýi sylap goýarla meňzemeýärdi.

Durmuş şeýle ýagdaýda bolany üçin Umsanyň toýunda şatlananam tapylan däl bolsa gerek. Toý geýimleri telim ýyl bári kapas sandyklaryň künjünde aç güýelere ýal bolup ýatanam bolsa, hut toý günem adamlaryň şol horaşalygydy. Hawa, Umsanyň uly gelnejesi arkasy ýamaly gök biýz köýnegini üç ýuwan alaça bilen çalşyranda-da: «Bä-äý, bi heleý zandyýaman eken-aýt! Äriň-ä gije-gündiz oduň astynda gezip ýör, näme boljagynam Alla bilýär. Sen bolsa... Tüýüňi täzelemek nämäňe derkar boldy?!» diýenler tapyldy.

Uruş ýyllarynyň toýy-da – hiç zadyňam dokuzy doly dälidi. Bolsa-da, üsti gyzyly-çyzyly üç araba bilen baş-alty sany atbaşçyly gelnalyjynyň gelşi toýy ýada saldy. Araba goşulan atlaryň boýnundaky jaňlaryň jaňňyrdysy esli mahal bári toý görmedik Gojuk obasynda bir geň-enaýylyk döretdi. Emma gelnalyjylar yzyna gidende welin, jaňňyrdawuk jaňlaryny köne esgä dolap goltuklaryna salmaly boldy. Sebäbi, obamyzyň kethudasy hasap edilýän **Uluw aga** gelnalyjybaşynyň ýanyna baryp: «Guda, töwerek ýas tutýarka, jaňnyň sesi gulagymyza ýarap duranok. Nätjek-dä, ýorganyňa görä ayak uzatmaly. Jaňnyzy Marydan geçeňizsoň jaňnyrdadaýsaňyz gowy bolardy» diýipdir.

Gözi ýaşly **Mamur ene Aňňal agalara** tarap seredip, öz öýüniň gamysyna ýaplanyp otyrды. Ol Aňňal aganyň gyz toýuna **Kölli** ikimizem goýbermeýärdi. «Beýle toýa baryp şatlanmagam dürs dälidir. Meň ýanymdajyk oturyberiň. Ynha, **Nurjan** geler welin, Umsadanam müň paý gőzel gyz alarys. Ilde bolmadyk uly toý ederis. Siziň her haýsyňyza-da bir ýyndam at tapyp, gelnalyja ýollaryn. Igde seçeris, pişme seçeris... Oturyberiň meň ýanymda. Umsaň toýuna barsaňyz, günä gazanarsyňyz. Öz toýuňyzy oňat edip toýlaýarys» diýip, Mamur ene agzynyň ýetişdiginden bize göwünlik berýärdi.

Kölli ikimiziň Umsa gyzyň toýuna goýberilmeýänimiziň aýratyn bir sebäbi bardy. Ýeke perzendi bolan Nurjan goşuna çagyrylmanka, Mamur ene **Mömin aga** bilen Täçjemal ejäni Aňňal agalara gudaçylyga iberipdi. Toýuň sähedi bellenjek bolup ýören günlerem Nurjan goşun gullugyna gitmeli boldy. Şeýlelikde Umsa bilen Nurjanyň toýy

ýigidiň goşundan dolanyp gelerine goýuldy. Emma Nurjan neressä gaýdyp gelmek miýesser bolmady. Ol urşuň ikinji ýyly wepat boldy. Ýöne, Mamur ene ol betbagtçylyk barada hiç zat bilmeýärdi. Tegelek bir ýyl bäri ýeke perzendinden hat-habar gelmese-de ol ýagşy umyt bilen ýaşap ýördi.

Indi pikir edip görýän welin, şol mahallar Nurjandan gelen şum habary diňe başlyk bilen poçtalýon bilýär ekeni. Başlyk Nurjanly meseläni diňe bir ejesiniň ýanynda däl-de, eýsem adam oglunyň ýanynda dilden sypdymazlygyny poçtalýon oglana berk tabşyrypdyr. Soňam ýeke perzendiň aýy habaryny aýtmagyň ebeteýini tapmadyk başlyk, tä tötänden bir sebäp bolýança, ony öz gursagynda saklapdyr.

Aňňal aganyň Umsany Nurjana bermän, Wekilbazardan birine durmuşa çykarmagyna Mamur ene gaty kemsindi. Ömründe agzyndan mylaýym sözden gaýry zat çykarmaýan garry gargynçlaryňam iň degerlilerini saýlady. Edil gelnalyjy ugrajak bolup durka-da Mamur ene ýetişibildiginden gepleýärdi.

– Sakgaly güne agarmyş Aňňal diýsänim! Sen öz gyzyňy meň Nurjanymdan gowy gerçege bererin öýtdüňmi? Asyl göreris ony. Beräýermikäň. Ýagty jahanda meň Nurjanymdan edermen ýigit tapylmajagy hak zat ahyryn. He, Nurjanym çynar ýaly ýigit bolup geler. «Mydal aldym» diýibem hat ýazdy. Kemendirlerem sygyr bakman, adam bakýandyr. Olaram her erniniň suwuny saklap bilmän ýörene mydal bermez. Mydalam alyp dakynaýar ýaly, meýdanda pytrap ýatan zat dälidir. – Gelnalyjy ugran badyna-da garry agy gatyşykly ses bilen sözünüň üstüni ýetirdi. – Sen saçy kesileniňem ile meñzeş bolasyň gelen dälidir, ýogsam Nurjana garaşardyň. Göçüň geçip, saçyň agaryp barýamydy seň! Görersiň, Nurjanymyň basyp giden yzyça ýok birine duşaymazmykaň. Soňky ökünjiňem peýdasynyň degmejegini bilip gitgin, tulaky.

Soňky sözleriň aýratyn manysy bardy. Umsanyň «ile meñzeş bolmazlygynyň» astynda oňa tölenen galyň bardy. Iliň aýtmagyna görä-hä, Aňňal aganyň gudasy mal geçirende: baş kile bugdaý, bir gadak çay, bir banka-da mesge iberipdir. Mesgäni hem mal geçirijileriň ýanyna goşulyp iberilen ogan, eşegiň üstünde oturan ýerinden assyrynlyk bilen ýalap gelipdir. Şunluk bilen, myhmanlar Gojudyň bagyna ýetinjäler, bankanyň düýbünde sähelçe ýag galypdyr. Soňam ýag ýalan myhman oglanyň içi geçip, guda ýerlerine alada baryny beripdir.

– Nurjanym gelinçä garaşan bolsaň, men saňa bir maňka däl, iki maňka mesge bererdim, ýarym kile çay bererdim, üstesine göleli sygrymam bererdim. He, sakgaly güne agaran Aňňal diýsänim.

Gelnalyjlary keseklänem, aýallaryň bürenjegini ýyrtanam tapylmady. Türkmen toýunyň gyzykly däpleriniň köpüsi adamlaryň edil ýadyndan çykan ýalydy. Açlyk döwrüniň toýy-da, birhili, ýasa gelen ýaly bolup, dabarasyz-şowhunsyz Umsa gyzy aldylar-da ötägitdiler. Goh-galmagalam, gykuwam bolmady. Hawa, **Epgek aganyň** kiçi gyzy yrymyňa görä bir kesek oklapmy-oklananmy welin, atbaşçylaryň bir kelpezi: «Nä

seňnem gidesiň gelyämi? Gelin bolmak isleseň-ä mün atyň ardyna, bolmasa-da kesek atmaňy goý!» diýipmişin.

Bu habary biz üç gün geçensoň eşitdik. Bolsa-da ol ýagdaý Mamur enäniň täzeden hüňürdäp başlamagy üçin tutaryk boldy.

– Ana, köşekler, gördüňizmi olaň biedepdiklerini. Heý, ýat obaň ulugyzyna-da bir beýle sözler diýmek bolarmy?

Şunluk bilen Nurjana niýetlän gelinligi bilen Mamur enemiz hemişelik hoşlaşmaly boldy.

Umsanyň toýy gününüň ertesi biz ýene igde çöpleşmäge gitmek niýeti bilen Mamur enäniň ýanyna geldik. Ol ýene gara öýüniň gamşyna ýaplanyp oturan ekeni.

Indi ömrüniň köpüsini geçirip, dişden-dyrnakdan galan Aždar hem garrynyň iki ädim gapdalynda mähnet kellesini öň aýaklarynyň üstünde goýup, agras dem alyp ýatyrdy. Aždaryň näçe ýaşandygyny bilemok, ýöne, Nurjanyň kakasy pahyr ogly altyýedi ýaşanda, ony, tohum itiň güjügikä getiripdir. Aždar ýaly akyly it, megerem, hiç ýerde bolan däl. Ol adamynyň nä gylyklydygyny ýüzüne garadygy bilýärdi, itdigine garamazdan, bolar-bolgusyz dereksiz zada üýrübem ýörmeýärdi. Mamur ene hem Aždary diňe bir akylylygy üçin däl, ýeke perzendiniň söýgüli iti bolanlygy üçin sygryndan-gölesindenem eý görýärdi. Türkmenler hiç mahal iti öýe goýbermeselerem, Mamur ene gyş aýlary «Birden uşäýmesin» diýip Aždary gara öýüň içki bosagasynda ýatyrýardy. Garry köpek Mamur ene nirä gitse yzyndan galmazdy. Eýesi hem ony galdyrjagam bolmaýardy. Ýogsam bolmasa, yzyňa düşüp ugrandan: «Bar, güm bol!» diýäýseň, iki günlük git, üç günlük git, Aždar pahyr tä gelyänçäň, gara öýüň gapdalynda garysyny ýassanyp ýatandyr.

Heniz geçen ýylyň eňňeresinden ýygnalanam iki halta igde bardy. Emma Mamur ene Nurjanyň toýuna taýynlyk görýäni sebäpli, bu ýylky eňňeredenem iki halta igde ýygnamakçydy. Onuň göwnüne bolmasa, şu ýyl pagta ýygymy gutaran badyna Nurjan dolanyp gelmelidi, çöp çapym bilenem toý başlanmalydy. «Men sakgaly güne agaran Aňňalyňky ýaly toýa meňzemeýän toý etmen asyl. Meň toýuma gelen toý şekilli toý görer. Iliňki ýaly telim oglum ýok meň. Ýeke balamyň toýunda welin, baý, tarhan bolaryn-a!»

Kölili ikimiz oglandyk. Mamur enäniň hemme aýdýan sözleri ýakyn wagtlarda hakykata öwrüler öýdýärdik. Uzak ýerlerde aýylganç urşuň gopýandygyny, ol ýerde-de adamlaryň ölýändigini bilsegem, Nurjan ölmelidir diýip oýlanmaýardyk. Ol çöp çapyma çenli hökman geläymelidi, onuň asyl ölmäge haky yokdy. Sebäbi biz Mamur enäni gowy görýärdik, oňa bütün düýrmegimiz bilen ynanyrdyk. Mundan başga-da, Mamur enäniň aýtmagyna görä, ýokardaky Biribaryň özem Nurjany penasynda saklamalydy.

Kölili maňa görä ekabyr çykdy, tokarrakdy. Şonuň üçinem ol igdäniň süýr depesine çykyp, elindäki uzyn tut çybygy bilen şahalary saýgylaýardy. Ýere dökülýän zadyň

esasy ýaprak bolsa-da, her düýp igdeden bir goşawuç çöplesegem, gün içinde bir suwluk torbany doldurmak bolýardy.

Bu günem Kölli çybyklary saýgylap durka kolhozyň başlygy Sapar aga gyr atyny säpjedip biziň ýanymyza geldi.

– Ýigdekçe, ýaş nahallary beýdip urmasaň bolmadymy? Beýtseň, gelen ýyl igde deregine gury şaha iýmeli borsuň.

– Beýdip uraýmasaň igde gaçmasa nätjek, Sapar aga!

Sapar aga ýaş oglandan bular ýaly jogaba garaşmandymy, nämemi, sesine bat berdi:

– Hany, igdeden düş onda... Düş diýdim, düş, ýogsam...

Başlygyň haýbatly sesini eşiden Mamur ene etegindäki igdäni torba guýdy-da, Sapar aga tarap yöneldi.

– Sapar, Kölli jana haýbat atmaweri, han! Ol maňa igde kakyşýa. Biz Nurjanyň toýy üçin igde ýygnaýas. Bu gytçylykdan seň özüň habarly ahyryn. Toýda nogul-nabat seçmäge hiç kimde indi gurp ýok. Igde bir seçeli-dä...

Sapar aganyň terzi üýtgän ýaly boldy. Ol sesini çykarmady-da, atyny yza aýlaýdy...

Kölli ikimiz ýene Mamur enäniň ýanyna bardyk, ol bize garaşýardy. Sebäbi onuň Nurjandan gaýry hiç kimi bolmany üçin öýde ýeke özüdi. Biz welin, edil onuň öz agtyklary ýaly, elmydama ýanyndadyk. Gytçylyk ýyllarydygyna garamazdan, Mamur enemizde her hilije zatlar bolardy. Saçagynda arta-süýşe nan bolmasa-da bir aşlyk un, ýag hemişe tapdyrýardy. Köplenjem ol bize erteki áydyp bererdi. Áýdýan ertekisiniň döwli, aňdarhaly ýerlerine baranda «Allaň özi daş edewersin!» diýerdi. Emma şa gyzyň garyp ýigide aşyk bolup, ene-atasynyň raýyny ýykyp şol ýigide gelin bolýan pursatlarynda bolsa: «Meň Nurjanyma-da Alla şolar ýaly gözel gyzy miýesser etsin» diýýärdi-de myssa ýylgyrýardy.

Bu gezek biz baramyzda garry ene yşgapdan bir zat gözläp oturan ekeni.

– He, köşejiklem, geldiňizmi? Geliň bakaly! «Gelen döwlet». Ynha, men siziň agzyňyzam süýjütjek. – Ol eline ilen köne gazetini bize tarap oklap, gözleýän zadyny hem unutdy-da, ýygrylypdyk oturdy. – Me, bi kagyzy okaň, Nurjanym hakda ýazmadylarmyka!

Men käbir harplary tanasamam, gazet okar ýaly derejä ýetmändim. Kölli welin, patdyk-sutduk okaýardy.

– Kölli jan, balam, hol sekizkeşdä meňzäp duran ýerinden oka bakaly, Nurjan gelmeýämikä?

Kölli oňly okap bilmeýändigini gizlemek üçin oýkanjyrap kân oturansoň, garrynyň ýan bermejegini aňyp, hetjikläp okamaga durdy.

“Baş ko-man-di-wa-ni-ýe-niň ha-ba... habary. Şu gün bi-ziň go-şun-la-ry-myz al-dym-ber-dim-li sö-weş-le-riň ne-ti-je-sin-de fa-şis-st-le-ri do-kuz km yz... yz-a ser-pik-dir-di-ler...”

Mamur ene Köllüniň ünsüni böl-di.

– Dur, balam, Paşissi kim bolýar?

Köl-li ýaýdandy.

– Paşis, Mamur ene, nemis bolaýmasa...

– Nurjan dagy nemis bilen urşanok ahyryn, balam?

– Onda kim bilen uruşýa?

– Gyrman bilen, gyrman.

– Aý, onda, şo paşissem gyrmanyň tarapyny çalyňlaň biri dagy bolaýmasa.

– Megerem şodur – diýip, Mamur ene Kölli bilen ylalaşansoň sorag berdi. – «Dokuz kmsy» näçe bolýa, Kölli jan? Men oňa düşünmedim-le?!

Köl-li haňk-huňk etdi.

– Depderiň kerrekerrisinde-hä bir km diýdigi... şundan Gurban agalar ýaly ýer bolýa diýip ýazylgy. Men-ä şoňa oňat düşünemogam...

Garry ynjalady.

– Onda “dokuz km” diýdigem şundan, sadagasy boldugym, Ojarly öwlüýä zyýarata gidip gelen ýaly bolýa-da... Ondanam gatyрак kowalamaly ekeni... Hawa, Kölli jan, okaber, onsoň näme diýýä?

Köllä okamak kyn düşýärdi. Şonuň üçinem ol gazetiň eýle-beýlesine seredişdiren bolup sapalak atdy.

– Aý, Mamur ene, uruş hakda-ha ýaňky habardan başga hiç zad-a ýazanoklar. Dokuz km-ä baransoň okopda gizlenip dynç-dagy alandyrlar-da. Uruş hakda Nurjanyň özi gelensoň aýdyp beräýmese...

– Getir onda, o kagyzy ýygnap goýaýyn, Nurjanyň özi gelensoň okar.

Ene gazeti yşgaba saldy-da, o ýerden bir düwünçek çykardy. Düwünçegiň içinde goşa ýumruk ýaly nabat bar ekeni. Men-ä kän mahal bäre nabadam iýip görmändim. Garry düwünçege dökülen böleklerden her haýsomyza bir digirjik nabat uzatdy:

– Me-äň, her haýsyňyz bir digirjik nabat iýip, agyzjygyňyzy süýjüdiň. Galanyny Nurjanyň toýunda iýersiňiz. – Ol düwünçegi ýene yşgaba salyp goýdy.

– Kölli jan, bar, balam, daşardan goltugyňy dolduryp odun getir.

Men geň galdym. Sebäbi yssa çydap bolmaýardy. Kän mahal geçmänkä, garrynyň özi odunyň nämä gerekdigini aýdaýdy.

– Ertir üçimizem ak eşege atlanyp, Samsykýaba gideris. Samsykýapda Annatäçler bar. Şolaň ýanynda-da edil suw perisi ýaly bir gyz maşgala bar. Adyna-da Aýşa diýýäler. Guda bolup gaýdarys. Nurjanym gelen badyna aňyna-maňyna garaman toý ederis. Indi bolsa pişmejik bişireliň. Her işde ýagşy umyt ýagşydyr. Bizem toý zadyň başyny ýagşydan – pişmeden başlalyň.

Ertesi gün guşluk bolanda, Kölli ikimizi gaňna ataran garry ak eşegi idip ýola düşdi. Aždaram bizden galmady. Asyl Mamur ene ony galdyrjagam bolmady. Şeýdip, üç tirkeşik bolup, günortanlar Annatäç daýzalara baryp düşdük.

Mamur enäniň gyz diýýäni Annatäç daýzalaryň duldegşir goňşulary ekeni. Oglanlyk-da, öýde oturyp bolýamy! Gapydan geçýän ýabyň boýuna çykdyk. Şolam Samsykýap diýilýän ýap ekeni. Kölli ikimiz «Samsykýap» sözünü gaýtalap kän gülüşdik. Soňam edil ýabyň gyraýygyna baryp oturdyk. Ol biziň obamyzyň ýaplary ýaly bir ýap ekeni. Onuň hiç ýerinde akylylygam, samsyklygam duýulmaýardy. «Bu obaň ýaby samsyk bolsa, adamlary-ha hasam samsykdyr. Näme üçin Mamur ene bu oba gudaçylyga geldikä?» diýip, Kölliniň beren soragyna men jogap gaýtaryp bilmedim.

Talyň kölegesinde Samsykýaba kesek atyp otyrkak, gapdalymyzdaky paýapyldan arkasy haltaly bir gyz geçip gitdi. Ol gyz diýseň owadandy. Dogrusyny aýtsam, biziň obamyzda hiç kimiň ýetip bilmedigi Umsa-da onça ýokdy. Emma edil şol mahal biz onuň Aýşadygyny bilmeýärdik.

Ak eşegiň daňylgy ýerinde gezip ýören Aždaram biziň ýanymyza geldi. Ol endigine görä agyr kellesini oň aýaklarynyň üstünde goýup gözünü süzdi.

Kän mahal geçmänkä, jöwenligiň içinden oglanjygyň sesi geldi.

– Aýşa, eşegiň teblesi nirede?

Arkasyndaky haltany sygyr dölä ýaplan gyz, ýadaw ekenimi nämemi:

– Men nä tebläň çopanymy? – diýip janagyryly ýaly, gaharly ses bilen jogap gaýtardy. Şondan oň Aýşa gyz biziň ýanymyza gelip, paýapylyň üstünde oturdy-da, elini ýuwmaga durdy. Ol birden aşak oturanda köýneginiň ýelginine suwuň ýüzünde tolkunjyklar emele geldi. Gyzyň ot ýygyp, gök reňke boýalan elleri ýuwulandan soň ýüzünden bulut aýyrlan Aý ýaly tämiz boldy.

Meniň mekirje däldigim-dä:

– Aýşa, biz saňa Nurjan üçin gudaçylyga geldik – diýenimi özümem duýman galdym. Kölli böwrüme hürsekledem welin, giç boldy, men eýýäm diýmesiz zady diýipdim.

Ýaňy ýüzünü ýuwmaga oturan ulugyz «päh» diýlen ýaly ýalta bärisine bakdy-da, gulaklaryna ynanman, maňa tarap çüýjerilip seretdi.

– Näme diýdiň-ä, myrryh?

Bular ýaly gepi kän eşidip ýörmämsoň, gyzyň derrew jogabyny berdim.

– Men myrryh däl. Men **Orakgeldi agaň ogly Orunguly.**

Meniň düşündirişim bilenem gyz ýumşamady.

– Boýnuň gursun almaň sapagy ýaly.

Elbetde, şol mahallar doýa garynlar oňly doýmansoň boýunlaram almaň sapagyna meňzese meňzeýändir, ýöne, barybir, men gyzyň sözlerine çynym bilen kemsinip durmadym. Sebäbi gyzam diýýän sözlerini kemsitmek üçin diýmeýärdi, assyrynlyk bilen ýylgyrýardy. Şonuň üçinem boljagy boldy diýip, oňki habarymy has düşnükli edip ýene bir gezek gaýtaladym.

– Pagta ýygym gutaryp, çöp-çapym başlanansoň, biz seni gelin edip alýas, Aýşa...

Bu gezek Köllem böwrüme hürseklemedi.

Gyzyň jogaby perte boldy.

– Bar, arabaňy daşda tigrle.

– Biz arabaly däl, eşekli geldik, ak eşekli. – Meniň jogabym gülkünç bolandyr-da, gyz bu gezek sesli güldi.

– Gök eşegiňiz haram öldümi?

Gör, gabadyna gelýän zady. Hakyt üç gün mundan ozal biziň gök eşegimiz ölüpdü. Aýşanyň ol barada soraman bilşine men haýran galdym.

– Waý, bu gyzy! Sen gyz bolman, palçy bolaýma?

Bu sözlere Aýşa monça boldy.

– Siziň gök eşegiňiziň nädip öleninem bilýän men...

Men gyzyklandym.

– Nädip öldi? Hany, aýt-da!

– Batga batyp öldi.

– We-äý, mun-a bilmediň. Biziň gök eşegimiz kürreläp bilmän öldi.

– Kürräňizem öldümi ýa diňe eşegiňiz?

– Agzyňy haýyr aç, gyz. Boýny hyşaly akja kürrämiz dikirdäp ýör. Ynha, gelin bolup baraňda özüňem görersiň.

Gyz meniň sözlerime hezil edinip güldi.

– Hudaý daş etsin, özüň göreweri haram kürräni.

Guýrugyny dik asmana göterip howlukman ýöräp barýan gara pişige gözi düşen Aždar, hiç hili hereket edesi gelmese-de iň bolmanda, itligini bildirmek üçin göwünli-göwünsiz hyňrandy. Bu bolsa Aýşa gyzyň ite üns bermegine sebäp boldy. Men derrew söz gatdym.

– Şu it Nurjanyň iti-dä!

– Nurjan diýýäniň kim ol?

– Waý, bu gyzy, Nurjanyň kimdiginem bilenok. Mamur enäň ogly Nurjan-da!

– Itiň ady näme?

– Aždar.

Aýşa Aždary tanajak bolýan ýaly oňa tarap siňe-siňe seretdi.

– Aždaryň eýesem özi ýaly garrymy?

– Nurjanmy?

– Hawa, Nurjan.

– Sen näme samsyk ýaly-la? Nurjanam bir garry bolarmy. Ol ho-l, – men ýabyň aňyrsyndaky jöwenlige el salgadym. – Jöwenler ýaly uzyn, ýaş.

– Siziň Nurjanyňyz näme işleýär? – diýip, indi gyz hasam gyzyklanyp başlady. – Sygyr dag-a bakýan dälidir?

– Sygyr bilen oň nä işi. Ol nemisler bilen uruşýa. Bilýänmi, bir ýumrukda ol baş nemisi urup ýykýa. Nurjana mydalam beripdirler. Güýçli bolmasaň, mydal alarmyň? Çöp çapymda gelýä özem. Gelen dessine-de seni oňa gelin edip äberýäs.

Öýden çykyp özlerine tarap ugran Mamur enä gözi düşen Aýşa gyz ýerinden tursa turdy-da, jöwenlige siňip gitdi.

X X X

Irden igde çöplemäge gitmelidik. Mamur enäniň aýtmagyna görä, indi, igdäni hasam tiz, hasam kän çöplemelidik. Sebäbi Aýşa gyzyň hossarlary «Annatäç elti ara girýän bolsa, soraşyp-ideşibem oturmarsys. Ogluňyz gelen badyna, sähedini belläýeris» diýipmişler.

Mamur ene pahyr, garrylyk basmarlanyndan bolsa gerek, birneme öwünjeňräkdem. Ol şol mahalam öňki gelinligi bolan Umsany ýatlaýardy.

– Aňňal gyzyny bermese bermesin. Çynar ýaly boýy ba, piýala ýaly gözi ba, tokmak ýalam dört örüm saçy ba. Ýörände-de ýeriň gaýmagyny bozmajak bolýan ýalydyr...

– Saçy dört örüm däl, iki – diýip, men düzediş berdim.

Kölli ýene meni hürsekledi. Barybir, Mamur ene meniň düzedişimi eşitmän, sözünü dowam etdi.

– Tüýs meniň Nurjanyma mynasyp maşgala. El işine dagam çeper ekeni. Gaýan gaýmalary, salan pökgüjeleri edil ýylanyň agzyndan çykan ýaly.

Torbamyzy alyp, igde çöplemäge ugrajak bolup durkak, Aždar janygyp-janygyp üýrmäge başlady. Ol indi kän mahal bäri beýle hyjuw bilen üýrmeýärdi. Şonuň üçinem Mamur ene üşerilip durdy-da Köllä ýüzlendi:

– Kölli jan, daş çykyp, bir seret-le, näme, Aždar beýle gazaply üýrýä-le?

Köllüden öňürdip, men ylgap çykdy. Çep aýagy ýok, goltugy pişekli, harby eşikli adam Mamur enelere tarap ýetip gelyärdi. Ol meni görüp, aýak çekensoň öýe tarap elini salgady.

– Heý, ýigdekçe, Mamur enäň öýi şümi?

Men Aždaryň aýylganç üýrüşine aňkaryp, wagty bilen soraga jogap gaýtarmamsoň, pişekli adam sesini gataltdy.

– Men saňa diýýän. Ýa ker açdyňmy? Mamur enäň öýi şümi diýýän saňa?

Men baş atyp, yzyma dolandym.

... Pişekli girensoň, Mamur ene salam alyp, öz oturýan duluna geçdi.

Pişekli adam taýaklaryny gapdalynda goýup, igdeli halta ýaplanyp oturdy.

– Mamur eje, saglyk-gurgunçylykmydyr?

– Şükür hudaýa – diýip, Mamur ene myhmanyň ýüzüne siňe-siňe garady. – Sen meni tanasaňam, men seni tanamadym-la, hanym?!

– Men purontdan geldim, Mamur eje!

Garry görülmedik ýeňillik bilen ýerinden turdy-da, edil çagajyk ýaly bolup, myhmanyň ýanynda, onuň ýüzüne seredip oturdy.

– Aýtsana, dünýäm, sen onda Nurjanam görensiň? Nähili ol sag-amanja gezip ýörmi? Uruş haçan gutarýar? Haçan meň Nurjanyň ýalňyz enesiniň ýanyna gelýär? Aýtsana, dünýäm?

Myhman düşnüksiz bir ýagdaýda ilki Mamur enä, soňam biziň ýüzümize gözlerini tegeläp seretdi. Ol ýagdaýa düşünen bolara çemeli.

– Mamur eje, Nurjandan kän mahal bäri hat gelenokmy?

– Ýyl ýarym dagy bolup ýören bolsa gerek. – Soňam Mamur ene uludan dem aldy. – Hat gelmäni hiç-le, özi sag-aman dolansa, galany bilen men mydar etjek-le!

– Nesip bolsa geler-le – diýip, myhman aýtjak sözlerini gözleýän ýaly esli salym ýere bakyp, dymyp oturdy. – Biz Nurjan bilen **Kurskiý** diýen şäheriň eteginde aýrylyşdyk. Soň meň aýagymdan ýaraladylar. Şeýdibem gaýtmaly boldy. «Gel, Nurjanyň ejesi bilen salamlaşyp gaýdaýyn» diýdim.

Şuny diýip, ugry bolmadyk myhman turmakçy boldy. Mamur ene onuň ýeňinden ýapyşdy.

– Ilki-hä çay-paý içmän gaýtmak bolmaz... Onsoň... balam, bi uruş haçan gutarjakka? Bilmediňmi?

Myhman aşaky dodagyny dişledi.

– Çayy, garry, ýene bir gelemde içerin... Urşam, indi uzaga çekmese gerek. Basym gutarmaly.

– Uzaga çekmese bolýa. Galany bilen oňuşjak.

Myhman pişegine ýapyşdy. Mamur ene ony elinden tutup diýen ýaly, hormat bilen ýola saldy. Garry öýe dolanyp gelensoň, aýagaldygyna gepläp başlady.

– Gördüňmi, Orunguly jan, Nurjanyň mes-gurow diýýä. Hat ýazmaga oň eli degýän dälidir. Zeleli ýok, uruş basym gutarýan bolsa özi geler. Biz oňa çenli toýa taýynlyk görübereris. Ýörün, indi igde çöplemäge gideliň.

Biz daş çykjak bolup durkak gapydan **Ypbat aga** geldi. Ol inçejik hem sandyrawuk ses bilen:

– Waý, Mamur, bagtyň ýatan ekeni! – diýip gygyrdy. – Çyragyň sönen ekeni, Mamur.

Aňk-taňk bolan Mamur ene:

– Näme boldy, Ypbat? – diýip aljyraňňy ýagdaýda sorag berdi.

– Ýaňky gelen maýyp adam «Nurjanyň wepat bolanna bir ýyldanam geçdi» diýdi. Ol saňa aýdyp bilmän gidipdir. «Kellesinden ok degip öz elimde jan berdi» diýdi. Bagtyň ýatdy, Mamur!

Ypbat aga sözünü soňlap-soňlaman, keçäniň üstüne ýüzinligine ýykyldy. Mamur enäniňem edil maňlaýyndan ok degen ýaly arkanlygyna gaýtdy.

Biz henize çenli jany sag, gurat, gürläp oturan adamynyň beýdip ýykylanyny görmändik. Şonuň üçinem, ony galdyrmaga derek, aljyrap, işige degmän atylyp çykdyk.

Şondan soň tä bir hepde geçmänkä garryny görmedik. Görer ýaly hem bolmady. **Hopby işan** owadan sesine bat berip, ertirden agşama çenli aýat okady. Tä Nurjanyň ýedisi bellenýänçä, Mamur enelere adam bary geldi durdy, geldi durdy.

Şol gün gapydan atylyp çykamyzda, men elimdäki torbany goýmagy hem unudan ekenim. Torbany yzyna gaýtarmalydy, onda-da, Kölliniň teklibi bilen, ony igdeden dolduryp eltmeli etdik.

Ýedi gün geçip, sekizlenji diýlende Hopby işanam garry eşegine atlanyp, öýüne gaýtdy. Şondan soň Mamur eneleriň garamçasý azaldy. Şonda günün dowamynda, daşarygam çykmaryk bolara çemeli, Mamur enemizi bir gezejigem görmedik.

Biz gapydan giremizde ene tükge düşüp ýatan ekeni. Öýe kimdir biriniň girenini aňyp, ol ýuwaşjadan başyny göterdi. Geçen ýedi-sekiz günün dowamynda biziň garrymyz tanalmaz ýaly üýtgäýipdir. Ozal, kiçijigem bolsa, güne ýanan ýüzde oýnaklaýan gara gözler çepiksije ene göwresinde çäksiz bir güýç-kuwwatyň saklanýandygyny habar berýärdi. Ol gözler uly bagta, ajaýyp güne, tükeniksiz dabara ynam bilen garaşýardy. Indi bolsa, şum ykbal atly zalym tebip Mamur enäniň ýüzüne aýylganç neşterini sokup, sorup alan ganynyň ýerine solgun reňk goýberipdi. Garrynyň alkymy sallanyp, ýüzem ulalan ýalydy. Öňki umytly hem dogumly gözler täk özi endişeli garaňky zyndana düşen ýaly jansyzdy, umytsyzdy...

Gojuk obasynyň garry adamlarynyň köpüsi ýa kör, ýa küýki, ýa-da birhili sama ýaly. **Ulug aga** aýtmyşlaýyn, uruş biziň obamyza edibilenini etdi. Men muny öz obamyzy kemsitmek, obadaşlarymyň üstünden gülmek üçin däl-de, olara nebsim agyryp, dözmän aýdýaryn. Olaryň üstünden gülmek kelläme-de gelenok, asyl-ha hut güläýmeli ýerinde-de gülüp bilmeýärin.

Ine, **Öwelek aga** görseň, giň köpri bardyram welin, eşegini köprüden sürmän, suwdan geçirjek bolup durandyr. Eşek geçmejek bolar. Öwelek aga bolsa, ony şaldyr bilen saýgyly. Ahyram eşege diýenini etdirip bilmän: «Nepes jan bolaýan bols-a sen geçäýerdiň welin!» diýip hyrçyny dişlär. Onuň Nepes janam gyrman urşunda galdy.

Hança aga bardyr. Käte daşaryk çykar-da, elektrik simlerine sereder. «Tok urýa diýýäňiz welin, guşlaram-a otyr oň üstünde?» Ýa tok diýilýän zat guşy urman, diňe adamyny urýamyka?.. Hawa-da gyrmanam guşy öldürmän, adamyny öldürdi...» Hança aganyňam Pendigulusy bilen Durdygulysy «gyrman ýurduna gidip gelmedi».

Hanmämmet aga diýibem birimiz bar. Onuň-a dört oglunyň dördüsem «gyrmanýada». O pahyr-a Güne seredibem gargynyp ýörendir.

Aňkar aganyň-a özi gyrman bilen duşuşan. Oň käbir häsiýetleri bilen öwrenişberipdirisem welin, käte gijäniň bir mahaly «Try-bo-ga-a!» diýip galmagal turuzýa-da, zährämizi ýarýar.

Tyrry aga-da bir görseň-ä oňadam ýaly welin, kä ýyl beterlän mahaly, Ýazçaň oýuna telim gün gatnap ýandak ýygar. Ýygan ýandagyny rejeläp küdelär. Gyş düşübererem welin, uly bir daşkädini egnine atar-da «Kädi işdäsi baryň-a ýörün-how!»

diýip küdesine tarap gider. Kädini küdäniň süýr depesinde goýup, aşagyndan otlar goýberer. Ýeke özi bir tarapa çekilip, tä küde ýanyp bolýança, hezil edinip oda çoýunar. Ahyam «oda gömen» kädisini tapman, «hork-hork» edip aglap oturandyr.

Hawa, Ulug aga aýtmyşlaýyn, «Gyrman urşy bize edibilenini etdi. Gojugy sähneden doldurdy».

Biziň Mamur enemizem urşuň zäherini datmaly gojuklylaryň biri bolup galdy.

... Kölli igdeden doly torbany tärimе söýäp goýdy-da, garrynyň bir zat diýerine garaşdy. Mamur enäniň diýjek sözlerine biz beletdik. «Köşeklerim, uzak ýaşañ, ak gyz ýoldaşyňyz bolsun!» diýerdi.

Bu gezek bolsa, bir torba igde eltsegem biz «ak gyzly» bolmadyk. Mamur ene igdeli torbany görüp, biziň ýüzümize taýly gezek seretdi-de aglaberdi. Onuň gözýaşyny görüp, bizem agladyk. Bu hem onuň geplemegine sebäp boldy. Ol iki elini ýere diräp, kynlyk bilen galdy-da, biziň ýanymyza geldi.

– Goýuň, köşeklem, aglamaň! Nurjan wepat bolan dälidir. O habar ýalandyr. O geler. Aglamaň. Ynha, menem aglamok ahyryn. – Ene bize gözýaşyny görkezmejek bolup direge duwlandy. Soňam ol bize bakyp ýylgyran boldy. Ýöne ol hakyky ýylgyrys dälde-de, «içýananyň gülküsi» diýen ýaly, öz göwnüni aldajak bolýan bagtypes enäniň ýylgyryşydy.

– Ynha, uruş gutarar. Uruş gutardygam Nurjan geler. Toýam ederis.

Mamur ene öz göwnüni aldamak bilen bizi diňdirjek bolýardy. Şol bir mahalyň özünde-de ýüregi ýagşy umytdan doly ene öz ýalan sözlerine özi ynanyp birneme gujurlanan ýaly boldy. Ol tärimе söýenip, torbadaky igdäni synlap gördi.

– Köşejiklem, muny halta gaplalyň!

Mamur ene igdeden püre-pür bolan haltanyň agzyny sypana onuň inçejik barmaklarynyň sandyraýandygyny gördüm.

– Indi iki halta boldy. Uruş gutarar. Nurjanam hökman geler. Iki halta igde ähli ýere ýeter.

Şol mahal tüýnüge gelip gonan alahekge «Wakakga – wakakga» diýip ses etdi.

Mamur ene garaşylmadyk çalt hereket bilen dikeldi:

– Haýyr çagyr, haýyr çagyr! Haýryň bolsa, ýene çagyr!

Garrynyň göwnüni göterjek bolýan ýaly, alahekge ýene bir-iki gezek gygyrды welin:

– Ana, gördüňizmi? Haýyr çagyrdy, ýene çagyrdy! – diýip ene ýylgyrды. Onuň bu gezekki ýylgyryşy janlydy, umytlydy.

Şol günün ertesi bolsa gerek, Mamur ene nirä barýanymyzam aýtman, bizem yzyna tirkäp, hatardan çykyp ugrady. Ol ýolboýy: «Ynha biz urşuň haçan gutarýanynam, Nurjanyň nämahal geljekdiginem bileris» diýen sözleri irginsizlik bilen gaýtalap barýardy. Şol mahal Gojuk obasynda beýle soraga jogap berip biläýjek ýekeje adam

bardy. Olam Hopby işandy. Emma biz Hopby işanlara däl-ded, kolhozyň başlygy **Sapar agalara** bardyk.

Biz baramyzda Sapar aga hem agyr bir zadyň pikirini edýän ýaly, öýüň ortarasynda çiş-arkan düşüp, barmagyny dişläp ýatan ekeni. Hatda ol birbada öýüne adam baranynam duýmady.

Başlygyň aýaly Ogulhesel daýza:

– Turaweri, Mamur enesi geldi! – diýen dessine Sapar aga syçrap turdy, salam berdi.

– He-e, Mamur enäň ekdileri, sizem barmydyňyz? Geleweriň! – diýip, ol biziňem göwnümüzizi awlady.

Mamur ene başlygy görensoň, saklanyp bilmedi. Ol hünübirýan aglamaga başlady. Ogulhesel daýza-da aglady. Ýöne, Sapar aga welin, bir aşagyndan çykyp bolmajak utanç iş eden ýaly, ýüzüni ýere salyp, keçäniň galdagyp duran ýününden çekeläp otyrды. Bölejik ýün gopup, eline gelensoňam ony iki barmagynyň arasyna salyp, togalamaga başlady.

– Sapar jan, indi bu habar çyn bolmaly bolarmy? Nurjanymyň gelmedigimidir, balam? Ol meň ýekämdi ahyryn. Sen oň ýekedigini bilýäsiň-ä! Bu habar ýalan bolaýmasyn? Çyn habar bolsa, öňi bilen, saňa aýdardylar-a. Bu habar ýalan bolaýmasyn, Sapar jan?!

Sapar aga bir zat diýjek bolup ýüzüni galdyrdy-da, belli bir gep aýtmaga howatyr edip, taýly gezek zoraýakdan ardynjyrady. Ol ýene elindäki, indi ýüpe öwrülen ýüňi oýnap başlady.

– Dünýn öýlän tüýnügime alahekge gelip oturdy, Sapar jan. Iki gezek wakyrdady. Menem «Haýryň bolsa, ýene çagyr!» diýdim welin, alla ugruna edip ýene iki gezek wakyrdaýdy. Nurjanymyň öleni ýalan bolaýmasyn, dünýäm? Ol meň ýeke perzendimdi ahyryn. O dünýä – bu dünýä göz dikip oturanym şeýle bolaýmaly bolarmy? Ol diri bolaýmasyn, ä? Uruş gutaransoň, birden geläýmesin? «Eje, salawmaleýkim!» diýip, gapydan giräýjek ýaly bolup dur. Indi bi uruş haçan gutararka, Sapar jan? Haçan gutararka, ä?

– Uruşmy? – diýip, başlyk garaşylmadyk ýerden dil ýardy.

– Hawa, hawa, uruş, balam. gyrman urşy. – Mamur ene öňe omzady. Onuň iki gözem Sapar agadady, hantamady, ynjalar ýaly jogap isleýärdi. Emma Sapar aga-da garra kanagatlanarly jogap berip bilmeýärdi. Çünki ol mesele Sapar aga ýaly kolhoz başlyklarynyň sözi bilen çözülmeli mesele dälde-de, münläp-münläp adam jany bilen, gurban bolýan adamlaryň sany bilen çözülmeli meseledi. Garry janykdy:

– Gutarar diýäýsene, dünýäm? Uruş gutarsa, Nurjanymam geler ahyryn. Haram uruş gutarar diýäýsene, Sapar jan?!

Ogulhesel daýza takat edip bilmedi:

– Ýüregiň daşmydy, demirmidi, Sapar? Ýüregiň daş bolmasa, «gutarar» diýäýsene! Ol ganyň uruş ýene ýüz ýyllap gitmez ahyryn. Gutarar diýäýsene!

Sapar aga ýüzüni galdyranda oňa nebsim agyryp gitdi. Ol pahyryňam ýagdaýy başgalaryňkydan öwerlikli däl. Onuň köpi gören, könelişen gözleriniň owasy doldy, ýuwdundy, bir zat diýmäge hyýallandy. Emma hiç zat aýdyp bilmedi.

Sapar aga derek Ogulhesel daýza gepläp başlady. Onuň Mamur enäni köşeşdirjek bolup, göwnüni göterjek bolup ýalan sözleýändigini hem bildirip durdy.

– Mamur enesi, uruşda her hili zat bolýamyş. Biri ýykylyp özleriniňkiden galaýsada «öldi» habaryny iberýämişler. Atam öýümiň ýanynda-da biriniň ýaramaz habary geldi, ýöne, bir aý geçmänkä özi dolanaýdy. Asyl ol garma-gürmede ýitäýen ekeni. Nurjanam şeýle bolandyr. Nurjanyň-a, näme, ýaramaz habaram gelenok. Ol diridir, Mamur enesi, o diridir. Uruş gutaranson geler...

Mamur ene birneme köşeşen ýaly etdi-de, ýene Sapar aga ýüzlendi.

– Sapar jan, uruş gutararmyka, Nurjanym gelermikä, aýdaýsana?!

– Mamur ene – diýip, Sapar aga ahyr ýüregini bire baglady. – Nurjan geler-le. Gyrmanam indi kowýas. Urşam tiz gutarar.

Göýä diýersiň, Sapar başlygyň aýdany bilen uruş gutaraýýan ýaly, ýaňky sözlerden soň ýüregine giňlik aran garry begençli gözlerini tegeläp, bize tarap seretdi.

– Ana, köşeklem, men size uruş gutarar, Nurjanymyz geler diýmänmidim?!

Sapar aga hyrçyny dişläp, başyny ýaýkady. Emma Mamur ene ony görmedi. Şonuň üçinem ol başlyga tarap minnetdarlyk nazary bilen garady-da:

– Agzyňdan alla eşitsin, Sapar jan – diýdi. – Nurjan gelende içini hakyt şekerek igdeden dolduryp toýpaý bererin men saňa...

Sapar aga şempa telpegini çümre geýip turuberdi. Sebäbi ol içi şekerek igdeli toýpaý almajagyna gaty oňat akyly ýetirýär ekeni.

Şol wakadan soň Mamur enemiz aýratyn bir durmuş bilen ýaşamaga başlady. Ol öňki katdyna ýetmese-de, birneme dogumlandy, hemişeki hysyrdysyna başlady, çakdanaşa uzaga çeken urşuň gutarmagyna ynam bilen garaşdy. Oba adamlary bu ýagdaýdan özleriçe many çykaryp: «Mamur pahyram ýeldirgäp ýör öýdýän» diýenlerem tapyldy. Munuň rast bolaýmagam ähtimaldy. Sebäbi «Nurjan neresse hut öz elimde jan berdi» diýip, akyly-başly epeý adam çyn habar getirensoňam, beýle umyt bilen ýaşamak akyly dürs adamynyň başarjak zady däl.

Bolsa-da, Kölli ikimiz-ä Mamur enemiziň akylyndan azaşan adam dældigine berk ynanyrdyk. Onuň gepi-sözi ýerbe-ýerdi. Diňe «Uruş haçan gutarýar?» diýen soragy köpräk gaýtalaýar diýäýmeseň, gaýry aýdýan zatlarynyň bary sag adamynyň agzyndan çykyp biljek sözlerdi.

Güýz aýlarydy. Buluçlardanmy-niredenmi biziň kolhozymyz bir kerwen gawun satyn aldy. Ol gawunlar diýseň gowudy. Emma düýekeş Hepbeli ony gowudanam gowy edip taryplaýardy. «Pendi topragynyň sähraýy meýdanynda boý alan gawun ýalam bir

gawun bolarmy?! Agzyňa ýetirmänkäň, gar ýaly bolup eräp gidýär. Basym şulardan Hindistanyň patyşasyna-da bir kerwen iberjekmişler. Çynma-Çyna-ha eýýäm aýyrrpala bilen ýollapmyşlar. Soňam ol gawun bir gyş dursun, iki gyş dursun, hut sapagyndan ýaňy tänderilen ýaly mizemeýä».

Soňky sözler Mamur enäniň ýüreginiň teýine jaýlaşdy, şol gawunlardan iki sanysyny Nurjanyň gelerine saklamakçy boldy. «Birden ol heniz gawun ternelemänkä geläýse nädip bolar? Telim ýyl bäre balam gawunam dadyp gören däldir» diýip, ol iki sany garrygyz gawuny zordan göterip getirdi. Onuň birini-hä şolbada kesip, biz bilen iýdi, ikinjisiniň bolsa, daşyny alaja ýüp bilen torlap, düýp agajyň ýanyndan asyp goýdy.

... Ala baýtally ýolagçy başga ýerlerde halanmasa-da, Gojuk gowy görýärler. Biri gökbogma bilen kesellese-de, hörezeklese-de ala baýtallydan em soraýarlar. Bu ozaldanam gelýän düzgün ekeni. Ýöne, ala baýtallynyň abraýy uruş gutaransoň hasam beýgeldi.

Şol bahar gününüň öýläni peýda bolan ala baýtally oba adamlarynyň ezeneginden göterilen ýaly etdi. Adamlaryň ýüzlerinde telim ýyl bäre görünmedik ýylgyrys peýda boldy. Goşa köpriniň ýanyndan görnen ala baýtally obanyň ilersinden girip, gaýrasyndanam çykyp gitdi.

– Haý, jemagat, gözüň aýdyň! Gyrmanyň tугы ýykyldy! Gyrmanyň tугы ýykyldy! – diýip, ol adam agzynyň ýetişdiginden gygyryp barýardy. Ol saklanmadam, hiç kimden söýünjem almadý. Asyl biz ol ala baýtally adamynyň kimdiginem tanaman galdyk.

«Gyrmanyň tугы ýykyldy!» Emma şol ýeke tuguň ýykylmagy üçin yüz münlerçe goç ýigitleriň ýykylandygyny il bilen deň hatarda urşuň sütemini gerdeninde çeken gojuklylaryň her biri bilýärdi. Ol ýeňiş pida bilen gazanylan ýeňişdi. Oňa garamazdan, adamlaryň yüzüne birden ýagty çaýyldy ötägitdi.

Hoş habar oba ýetenden, Kölli ikimiz Mamur enä buşladyk. Garry ikimiziňem maňlaýymyzdan ogşady.

– Wah, diljagazyňyzdan aýlanaýyn, köşejiklem, diljagazyňyzdan öwrüleýin, balajyk! Ony size kim aýtdy?

– Bir ala ýabyly adam Döwlet ýegenleň ýanyndan girip buşlap gelýä!

Mamur ene agaç okarany igdeden dolduryp daş çykdy. Ol buşlukça söýünji bermekçidi. Emma ala baýtally biziň deňimize ýetibem, bir-iki gezek gykylyklap, saklanman geçip gitdi. Mamur ene bolsa, igdeli tabagyny gujaklap, onuň yzyndan garap galdy. Kän mahal geçmänkä-de ol elindäki tabagyň igdesini Kölli ikimiziň üstümize seçip goýberdi.

– Alyň balalam, çöpläň! Toý igdesi bolsun! Nurjanym indi ger.

Töwerege pytrap düşen igde ýygnap gutarandan känem bolsa, Kölli ikimiz, toýda edilişi ýaly, bir-birimizi iteklöp igde çöpledik. Mamur ene bolsa gapdalda durup, biziň bolup ýörüşimize tomaşa etdi.

Urşuň gutarandygy aýan bolup başlady. Ala baýtallynyň gelen gününden bir aý geçip-geçmänkä, Selim frontdan dolandy. Onuň yz ýanyndan Hojat bilen Garýagdy geldi. Emma uruş gutaran gününüň ertesi peýda bolar diýip ynam bilen garaşan Nurjanymyz welin, tomus aýlanyp güýz düşdem welin, gara bermedi. Şonuň üçinem Mamur enäni aljyraňňylyk basmarlady. Ol uruşdan bireýýäm gelen adamlaryň ýanyna ýaňadandan baryp, ozal soran zatlaryny täzedan soraşdyrdy. Şol bir jogap boldy: «Biz Nurjandan Pskowyň eteginde» aýrylyşdyk».

Şondan soň Mamur ene urşuň gutarandygyna ynanmazçylyk edip ugrady. Nurjan gelmese, onuň pikirçe, uruş gutarmaly däl. Ol Kölli ikimizden-ä urşuň haçan gutarjakdygyny her günem soraýardy welin, biz ýokkak Sapar aganyň üstüne-de iki gezek dagy gidip-gelen ekeni.

Aý aýlanyp, gün geçýärdi. Nurjan gelmeýärdi. Oňa görä-de bir mahal gutaran uruş henizem dowam edýärdi.

Gara öýe golaýlamyzda Mamur enäniň biri bilen gürrüňleşip oturandygyny eşitdik. Ýöne, näme üçindir, onuň gürrüňdeşi «hä», «hüm» diýmeýärdi. Asyl ol gapdalynda irkiljiräp ýatan Aždaryň arkasyny sypalap, öz-özi bilen gepleşip oturan bolsa nätjek.

– Zeleli ýok, Aždarbaý, zeleli ýok! Garaşyber, ynha uruş gutaran badyna seň eýäň geler, garaşyber. Şonda ikimizem ylgap, oň öňünden çykarys. Biraz tagapyl et, Aždarbaý, tagapyl et!

Biziň baranymyzy gören Mamur ene geplemesini goýdy-da, öýe girdi. Heniz gys düşmese-de, howanyň birneme çigregi bar bolany sebäpli, ojaklarda ot ýakylýardy. Ojagyň başyna geçemizsoň, Mamur ene ýene Nurjany ýatlady. Nurjanyň oglanka aglak bolandygyny, kakasy pahyr diňdirjek bolanda diňmän, özi eline aldygy sesini tapba goýaýandygyny buýsanç bilen gürrüň berdi.

Ene heniz gürrüňini soňlamanka biri içerik girdi. Ol diýseň görmegeý, şol döwrüň ýagdaýyna görä bolmadyk, kaşaň geýnen ýaş ýigitdi. Ol gele-gelmäne:

– Garry, sen Mamur ejemi? – diýdi.

– Hawa, janym, men şolduryn.

– Şol bolsaň, gözüň aýdyň!

Mamur enäniň dili tutuldy. Çäýli käse elinden gaçyp, ojagyň gyrasynda şyglap oturan tüňçäniň depesinden düşdi-de iki bölündi, yzgar gatyşykly kül guruma meňzäp ýokary göterildi.

– Garry, gözüň aýdyň, Nurjan gelýä!

Mamur ene özüne gelen ýaly boldy. Ol myhmanyň boýnuna bökäýjek ýaly etdi-de, bolan waka ynanmadyga meňzäp köşeşdi.

– Sen näme diýdiň-ä, hanym? – diýip, ol çalajadan sorady.

Ýaş ýigit owadan gözlerini oýnaklatdy.

– Ogluň gelýä diýdim. Buşluk hakymy ber!

– Sen kim bolarsyň. Haýsy obadan bolarsyň? Nurjanymyň gelyänini nireden eşitdiň? Hany oň özi? – diýip, Mamur ene telim soragy yz-yzyna suňşurdy.

– Men Gojak Küläň inisi. Agam şu gün – ertir purontdan geldi. Ol ýaraly bolup, Nurjan bilen bir gospitalde ýatypdyr. Seň ogluňam erte-birigün gelyä, – Şuny diýmek bilen myhman yzyna aýlandy-da, gapa bardy. – Men-ä, garry, Çäşdepedenem birine buşlukçy barýan. Agam «Ynjalsynlar, buşlap gaýt!» diýdi. Söýünjimi berseňiz ugrajak.

– Waý, jan balam, duraweri! Ynha, men saňa söýünji bererin. Geregiň söýünji bolsun! Ähli dünýäm seňkidir, balam!

Buşlukçy iki sany kümüş bilezigi, bir gursakçany goltugyna salansoň çykyberdi.

– Duraweri! Duraweri! – diýip, Mamur ene onuň çigninden ýapyşdy. – Seň agaňy haýsy obadan tapyp bilerin?

– Heşdekleň obasyna baryp, Goçak Küle diýseň, tanamaýan bolmaz. Özi salama geljekdi welin, gelim-gidim bilen sypybam bilmedi.

Mamur enäniň bagtyny oýaran buşlukçy ýigit gyssanmaç çykyp gidensoň, bizem öýde uzak oturmaly bolmadyk.

– Ýörün, köšeklem, Heşdekleň obasyna ýeteliň! – diýip, garry öýden çykyberdi.

Heşdekleň obasy derýanyň gaýra kenaryndady. Bary-ýogy iki kilometrlük ýoly, derýanyň köprüsi bolmany sebäpli, Mara baryp, aýlanyp gaýtmalydy. Emma Mamur ene Mara ýönelmedi-de, göni derýa tarap gitdi. Biz onuň yzyna, Aždaram biziň yzynyza düşdi. Üçimiz üç ýerden «Haý, Nurjan gelyä, buşluk!» diýip, obanyň içini alagoh edip barýardyk. Bir şatlyk alamatynyň bardygyny aňan garry köpegem kä sagymyzda, kä çepimizde towsaklap ylgaýardy. Biz buşlugymyz üçin zadam alman, diňe adamlara hoş habar paýlaýardyk.

Derýa golaýlamyzda, Mamur ene halys ýadady. Bolsa-da ol ylgawyny gowşatmady. Demi-demine ýetişmän, sojap barşyna-da: «Men size aýtmadymmy? Ana, gördüňizmi. Kölli jan. Uruş gutarar diýmänmidim size?! Nurjanym ýalňyz enesini taşlap gitmez diýmänmidim? Geler diýmänmidim? Uruş gutarar diýmänmidim?» – diýip, agzynyň ýetişdiginden gepleýärdi.

Gyşyň golaýlandygyna garamazdan, Murgabyň suwy örän kändi. Emma enäniň perzende bolan söýgüsi, perzendini gören gözlere bir gezejik garamak höwesini mes suwdanam, mümkin bolan heläkçilikdenem üstün geldi. Mamur ene barşyna, derýa özünü oklady. «Gorkýaňyzmy?» diýýän ýaly nazar bilen biziň ýüzümize sereden Aždaram, az-kem aýak çekensoň suwa girip gitdi.

Biz Mamur enemiz gark bolar öýdüp, kenarda zowzuldap durdyk. Emma garry edil guzy ýaly ýüzüp, sag-aman o kenara baryp ýetdi. Ol suwdan çykansoň biziň gykylygymyzy eşitse-de yzyna garaman, ýylgyndyr toraňňy tokaýçylygynyň içine girip, Heşdekleriň obasyna tarap eňdi...

Nurjanyň diridigini eşiden gojuklylar begenip, iki bolup bilmediler. Mamur enäniň öýüniň töweregi adamdan doldy.

– Alla öz penasynda saklan bendesini saklar ekeni!

– Ölme-de ýit!

– Geläýse bor gyrnak, başbogusyny tüýdüm-tüýdüm etmezmikäk!

Hesel eje oylan-uşaklara toýpaý berip eýýäm bir halta igdäni gutaryp barýardy.

– Iýiň, balalam, iýiň! «Ýagşy niýet – ýarym döwlet!». Toýa niýetledi, toýa-da ýarady. Iýiň!

Ypbat aga eýýäm ojak gazyp ýördi.

– Bi ojak ýöne ýere gazylýan däl, hany, Mamur sygryny soýmabilse soýmasyn!

... Hawa, ojak ýöne ýere gazylmaýar ekeni. Ypbat aganyň garader bolup gazan ojagy Nurjanyň toý naharyny däl-de, Mamur enemiziň düşegaşyny bişirmeli boldy.

Gün ikindi ýerine ýetende, çala janly Mamur enäni Heşdekleň obasyndan bir garry adam jygyldawuk tigirli eşegaraba ýükläp getirip gitdi.

Görüp otursak **Heşdekleň** obasynda **Goçak Küle** diýilýän adamam ýok ekeni, bu günde-düýnde purontdan gelenem. Asyl ol Goçagyň inisi bolýan ýaş ýigit şol melgunlygy bilen adam baryny çürkäp, zat ýygnap ýören bolsa nätjek!

... Dulda iki ýorgany epläp Mamur enäni ýatyrdylar. Ol ilkişada gözünü açdy, soňam ýarym sagatlap dilsiz ýatdy. Gün ýaşanda onuň gabaklary agyr ýüküň astyndan gopýan ýaly, ýene bir gezek zordan açyldy. Ol daşyny gabalap oturan adamlary ünsüz synlap çykdy, birdenkä tüýnüge äňetdi. Şol mahalam onuň dili wazzyklady.

– Nurjanyň gelmedimi? Uruş gutarmadymy?

Dünyä bilen hoşlaşýan Mamur enäniň soragyna jogap bermeli adamdan töwerek doludy. Emma ol agyr soragyň jogabyny bermäge hiç kim hyýalam etmedi.

– Uruş... haçan... gutar-ýa, adam-lar-r?

Men çydap bilmän:

– Uruş gutardy, Mamur ene, uruş gutardy! – diýdim welin, Ypbat aga ezenegimden çekip goýberdi.

Mamur ene manysyz gözlerini maňa tarap öwürüp bir zat diýjek boldy, emma dili diýen etmedi. Ýöne, men onuň sözsüz diýen soragynyň nämedigini bilýärdim. Ol «Uruş haçan gutarýar, Orunguly jan?» diýýärdi.

Birden Mamur enäniň elleri bir gapdala süýşüp gitdi. Men nämäniň-nämedigine düşüňip bilmedim. Garrynyň iki gözem açykdy, emma bedeni doňdurylan ýalydy.

Sapar aga ylgap daşaryk çykdy-da:

– Waý, Mamur ene-le-eý! – diýip, uly sesi bilen gygyryp, özüni ýere goýberdi.

Ol ses Gojuk obasynyň ähli adamsyna Mamur enemiziň ölendigini habar bermek üçin ýaňlanan sesdi. Emma biz üçin welin, ol oba ölüm habaryny äkiden ses bolman, Nurjanyna garaşmakdan dynan ýalňyz enä urşuň gutarandygyny duýdurýan habar bolup eşidildi.